Częstochowa Memorial Book

Sefer Ts'ensṭoḥov

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:

Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

AUTHOR	Schutzman, M.
TITLE	Sefer Ts'ensṭoḥov / mif'al ha-ṿa'ad ha-tsiburi le-hotsa'at sefer-zikaron le-hantsaḥat ḳehilat Ts'ensṭoḥov.
IMPRINT	880-02 Yerushalayim : Entsiḳlopedeyah shel galuyot, [1967-1968]
DESCRIPT	2 v. : ill., facsims., fold. map, ports. ; 31 cm.
SUBJECT	Jews -- Poland -- Częstochowa.
	Częstochowa (Poland) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Belarus -- Częstochowa.

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

בדרכם האחרונה-אין זייער לעצטן וועג

ספרי־זכרון לקהילות הגולה

ספר

צ'נסטוחוב

מפעל הועד הצבורי להוצאת ספר־זכרון
להנצחת קהילת צ'נסטוחוב

הוצאת "אנציקלופדיה של גלויות"
ירושלים

מפעל לזכר קהילת צ׳נסטוחוב

ע״י הועד הציבורי להוצאת ספר־הזכרון בישראל

חברי הועד: —

נח אדליסט, שמואל אפרים, חיים בירנהולץ, שלום בלום, עזריאל בן־משה, דוב גבירצמן, אברהם גוטליב, יעקב גוטליב, יואל גולדפרב, פ. גרינברג, ד״ר ג. דוברז׳ינסקי, אייזיק דיאמנט, יצחק דמיאל, ד״ר אליהו הורוביץ, זאב הורוביץ, ד״ר ח. ז. הירשברג, צבי וירניק, מרדכי זהבי, פיבל זוזובסקי, דוד חדשי ז״ל, משה חיים טיברג, אריה יוריסטה, יצחק יעקובי, ד״ר משה ישי, משה ישכיל, צבי ישכיל, יעקב לויט, יצחק לויט, יעקב לסלוי, יהודה ניר, יעקב א. פלאי, גד פרייטאג, חיים צבי, ד״ר ר. צמח, שושנה צ׳נסטוחובסקה,, שמואל קובלנץ, דוד קוניצפולר ז״ל, ז. ד. קופלוביץ, צבי יוסף קופמן, נח קורלנד, דוד ש. קמינסקי ז״ל, ד״ר צבי קנטור ז״ל, עו״ד א. קרוסקופף, ד״ר יוסף קרוק, חיים זאב רוזן, ליפמן רייכר, פייטל שמואלביץ ז״ל, שמחה שאנצר, צבי שפלטן, ש. ז. שרגאי, והרב ישכר תמר.

ועדת מערכת הספר: —

ע. בן משה, ח. בנצלוביץ׳, צ. וירניק, מ. ח. טיברג, י. לנדאו, י. לסלאו, מ. קפלן, צ. קאופמן, ח. שמעונוביץ, ש. ב. שנצר.

העורך: מ. שוצמן.

דפוס „מופת״ יצחק ריזמן, רח׳ עין־הקורא 6, טל. 32968
תשכ״ט — 1968

לדור ודור

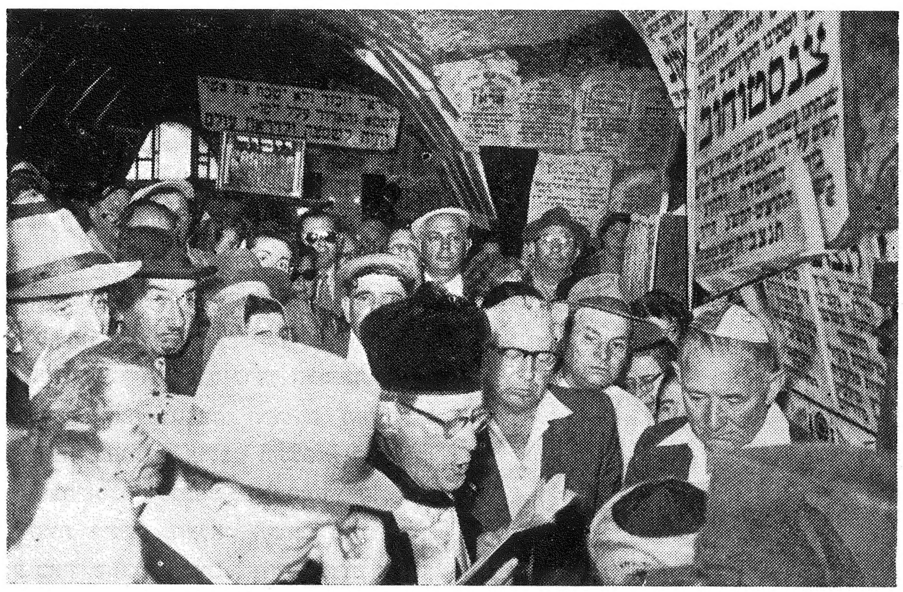
שנות דור של שכול ויתמות עברו עלינו מאז אותם ימי הסיוט והאימים, עת דרכו לראשונה רגליהם הרומסות של הקלגסים הנאציים על אבני רחובות עירנו.

עשרים ותשע שנה עברו מאז אותם ימים נוראים שאימתם תרתיח את דמנו עד כלות נשימתנו האחרונה — והננו כעניי־מעש עומדים בפני הציווי — להעלות כאן תוך הרגשת נכאים, בלב רוטט ועינים דומעות מצוות קדושינו: „לזכור ולא לשכוח". לזכור ולהזכיר כל מה שהיה ואיננו ולא יהיה עוד לעולם.

לזכור ולהזכיר את אותם אלפי יהודי העיר הישרים ליקירינו, שנשמותיהם הטהורות יאירו כזהר הרקיע את עברה המפואר של העיר, בה הם חיו ויצרו עד שעתם האחרונה.

קהילת צ׳נסטוחוב — כמוה, כרוב רובן של קהילות היהודים בפולין — חיו בה אבותינו, אחינו ואחיותינו חיים יהודיים מלאים, תוססים, רבי עניין ומעש.

שם על חופי הווארטה בנו וביצרו אבותינו נדבך על גבי נדבך את משכנותינו —אהלי תורה ודעת, בינה ומוסר, תרבות ואמנות, עמל כפים מסחר ומלאכה, ותרמו את חלקם כי רב בכל תחומי החיים.

לוח צ׳נסטוחוב ב„מרתף השואה" בירושלים

והתמימים — אנשי עמל ובני תורה, משכילים ופשוטי עם, את הווייתם וחווייתם, אורחות חייהם, הגיגיהם, המיית לבם, שיחם וסיגם, עד אשר עלתה עליהם יד הכורת. לזכור ולהזכיר את כל מה שעשה לנו עמלק ולהעלות נר תמיד

במשך דורות רקמו המה את שירת חייהם בניגון של רינה ותפילה שהדהדו מקצה העיר עד קצה. ויהי בימי מועד ותפילה, ורחובותיה של צ׳נסטוחוב היו הומים ציבור עם רב הנוהר לעשרות בתי כנסת, „שטיבלעך" ובתי

מדרשים להתייחד עם קונם או לשנות את פרקם, לחדש מדי יום ביומו את ברכת ההודייה ולחזור מדי חודש בחודשו על תפילתם — תחינתם לחיים של שלום, של פרנסה, אהבת תורה, יראת שמים ויראת חטא.

הספר „יזכור" של צ'נסטוחוב (כרך א') נמסר לידי ד"ר י. קרוק
עומדים — מימין לשמאל: מ. ח. טיברג, ד"ר י. קרוק, ע. בן־משה, י. לסלאו, י. לנדאו, וח. ברלס.

ומבין התפילות הזכות אותן היו משטחים השכם והערב לפני בוראם, זו אף זו היו ממלמלים ביראה, וכוונה — שתחזינה עינינו בשובך לציון — המשתלבת בתנופה רבתי בתודעת חיי היום יום, וגורפת עמה את מיטב ומירב הנוער, לתרגם את החלום למציאות.

והדור הצעיר משליך עצמו לתוך נהר הזרמים של הגשמת שאיפת הדורות — הלכה למעשה, בעשרות מפלגות וארגונים ציוניים, תוך שהוא מכשיר את עצמו לעלייה ובניין המדינה של העם היהודי במולדתו העתיקה.

התנועות הציוניות מזה וטיפוח הקהילה מזה, על הסתעפותה בכל שטחי החיים — אולפני ההשכלה למיניהם, גימנסיה עברית, בתי־ספר עבריים, תלמוד תורה, בית ספר למלאכה, חוות לימוד חקלאי, הוצאת כתבי עת, עיתון יומי קבוע באידיש, בית חולים יהודי, מוסדות צדקה, בתי תרבות ואמנות, מפעלי ספורט, ועוד קניינים של ערכים שנוצרו וטופחו באהבה ובמסירות במשך דורות רבים. ועל ידם ציבור יהודי גדול אשר נשם לתוכו את ייחוד הוייתו, סגולותיו ומעשיו — ציבור רב גווני, תמים דרך, הנאבק יום יום על השקפותיו והליכותיו למען הערכים והתכנים שינק אותם ממורשת אבות, בבחינת דור לדור יביע אומר.

ואולם התאכזר הגורל ובמקום החיים, השאיפות והמעשים הטובים באו — מוות והרס, דיכוי והשפלה, באה סופת דמים — שואה!

חלפה עברה העלטה, השמים החלו להתבהר ושלל גווני הקשת שסימלו את קץ המבול הסתמנו במרומי העמים המעוננים. רק גוון אחד ויחיד בלט בחיוורונו המדהים, הנבלע, כלא נראה...

רק מתי מעט התרוממו מתוך גל החורבות וניסו לשאוב אור לנשימת הקיום. ביניהם — השארית שבשארית — שרידי יהדות צ'נסטוחוב שנשארו לפליטה. הם ניסו להיאחז בצפורניהם בכברת האדמה שלא נשמטה מתחת רגליהם, לבנות, לשקם, לאסוף גרגיר לגרגיר בעמל נמלים מפרך, להצמיח מחדש ענפים שנגדעו, לארגן את חיי הקהילה היהודית, לחדש ימיה כקדם...

הם טרחו רבות בשקידה ובמסירות, אך לשוא. כל המאמצים שלהם והניסיון העקשני להעלות ארוכה לשרידי עמם — עלו בתוהו.

אף־על־פי־כן ראויים מעשיהם אלה של יחידים וקבוצות — שביקשו לאחר המלחמה לדלות מתוך הריסות החורבן כל מה שניתן להחיות ולקיים — להערכה ולציון. ואמנם,

מצבת הזכרון ב„מרתף השואה"

מביאים אנו בכרך זה פרקים מאלפים על פעילותם של שרידי יהדות צ׳נסטוחוב בתקופה הזאת.

לא, על חופי נהר הווארטה לא יישמע עוד קול ההמונים היהודים — לא קול שמחה ואף לא קול אבל, כי הקיל נדם, הכל נאלם, נכרת, נעקר מן השורש עד תום.

היאך נרצח כל העם הזה, בכמה מדורי גיהינום נתייסר, באלו אלפי מיתות משונות נכחד מן העולם — סופר מפיהם של אודים מוצלים מאש ונרשם בדם לבם של הכותבים בכרך זה של ספר הזכרון והקינה, אשר לפנינו.

כמו־כן נרשמו בו פרקי גבורה נוראי הוד של ההולכים בגיא צלמוות, אשר קרעו אשנב במחשכי עולם שבו לקו כל המאורות. הרהיבו עוז והתריסו כנגד חית הטרף. הם לחמו מלחמה נואשת בגיטאות, במחנות, וביערות — לא כדי לנצח, מפני שלכך לא היה מלכתחילה כל סיכוי — אלא, כדי להציל את כבוד עמנו המושפל עד עפר.

הם לא נותרו בחיים ולא זכו לחזות ולשמוח בשמחת הנצחון. נותר רק הזכרון ובאה העת לחרות את מה שננצר ונצרר, למען יבואו בנינו אחרינו ויקראו מספר הזכרונות בקול דממה דקה את קורות הימים הקודרים.

✶

עם הוצאת הכרך השני יורשה לנו להביע את הערכתנו לאלה שטרחו ועשו רבות למען הוצאתו לאור של הכרך הראשון, הלא הם ה״ה: ח. ברלס, ר. בן־שם וש. גשורי.

ובהזדמנות זו נביע גם רגשי תודה למר עמנואל אשד, מנהל בית הספר „מכס־פיין״ וחבר המורים שלו, על תרומתם למפעל ההנצחה — ע״י כך שאימצו את שמה של עירנו על בית ספרם. יבואו נא כל אלה שתרמו במעשיהם ודבריהם להנצחת זכרה של קהילת צ׳נסטוחוב, עזרו וסייעו בידינו גם בהוצאת הכרך השני של הספר — על מלוא ההערכה וההרגשה של מילוי חובה קדושה.

המערכת.

פון דור צו דור

עס איז פאַרביי אַ צייט פון אַ גאַנצן דור, פון טרויער און פאַריתומטקייט, זייט די שרעקלעכע טעג פון גרויל און פּיין, ווען עס האָבן זיך באַוויזן די ערשטע נאַצישע טמא פיס אויף די גאַסן פון טשענסטאָכאָוו.

ניין און צוואַנציק יאָר זענען פאַרגאַנגען, זייט די גרויזאַמע יאָרן, אַז דערמאָנענדיק אָן זיי, טוט דאָס בלוט פאַרגליווערן אין אונדזערע אָדערן. פינצטערע יאָרן, אַנט־קעגן וועלכע מיר שטייען פאַרצווייפלטע, איינגעבויגן אין דרייען, מיט אַ שווער געמיט און פאַרגיסטע אויגן — אָבער אויך מיט אַ הייליקן געבאָט אין האַרץ: „זכור"!

צו געדענקען און צו דערמאָנען אַלץ, וואָס האָט אַמאָל עקזיסטירט, און עס וועט שוין מער קיינמאָל נישט זיין.

צו געדענקען און צו דערמאָנען די טויזנטער יידן פון אונדזער שטאָט — ערלעכע אויפריכטיקע מענטשן פון אַלע שיכטן, גייסטרייכע פּערזענלעכקייטן און פשוטע האָ־רעפּאַשניקעס; תלמידי חכמים און עמך — זייער פיל־פאַרביקן לעבנסאַרט, זייער שעפערישן גייסט, זייער פּראַכט און גלאַנץ, זייער שאַפן און דענקען — ביז עס האָט זיי דערגרייכט די מערדערישע האַנט פון די דייטשע רוצחים.

צו געדענקען און צו דערמאָנען אַלץ, וואָס האָט אונדז אָנגעטאָן דער היינטצייטיקער עמלק, און אויפשטעלן אַ מצבה פאַר אונדזערע טייערע ברידער און שוועסטער, טאַטעס, מאַמעס און קינדער, וועלכנס הייליקע נשמות וועלן ווי אַ ברענענדיקער פייער־פלאַם באַלויכטן די רום־פולע און אויך טראַגישע פאַרגאַנגענהייט פון אונדזער יידישן טשענסטאָכאָוו, ווו זיי האָבן געלעבט און געשאַפן ביז צו דער לעצטער מינוט.

★

אין טשענסטאָכאָוו, האָבן גלייך ווי אין די מערסטע יידישע שטעט און שטעטלעך אין פוילן, געלעבט אונדזערע אבות אבותנו, ברידער און שוועסטער, אַ פולשטענדיקן פיל־פאַרביקן און שפּרודלדיקן יידישן לעבנס־שטייגער, אַ לעבן פול מיט אינהאַלט און גייסטרייכקייט.

דאָרט אויף די ברעגן פון דער וואַרטע, האָבן אונדזערע עלטערן געשאַפן און געבויט, אַ ריי נאָך אַ ריי, זייערע אהלים פון תורה און וויסנשאַפט; אַנשטאַלטן פון בילדונג, ווערק פון קולטור און קונסט, אינדוסטריע און מסחר, און האָבן געווידמעט זייערע לייסטונגען אויף אַלע געביטן פון געזעלשאַפטלעכן, עקאָנאָמישן און קולטורעלן לעבן.

אין פאַרלויף פון דורות־לאַנג האָבן זיי געצויגן דעם פאָדים פון זייער לעבנס־טראַדיציע, מיט אַ האַרציק געפיל און אַ יידישן ניגון, וואָס זיין ווידערקול האָט געקלונגען פון איין עק שטאָט ביז צו דעם אַנדערן. ווי עס פלעגן נאָר אָנקומען די טעג פון שבת, אָדער יום־טוב, האָבן די גאַסן פון טשענסטאָכאָוו געשוויבלט און געגריבלט פון המון יידן, וואָס איילן צו די צענדליקער שולן, „שטיבלעך" און בתי מדרשים, צו „עבודת הבורא", צו לערנען אַ פּרק משניות, אָדער גמרא מיט תוספות, און די הויפּט־זאַך — צו לויבן און דאַנקען טאָג־טעגלעך אויפדאָסניי „מודה אני" און איבערצוחזרן יעדן חודש די תפילה פאַר שלום, ער־לעכקייט, געזונט און פּרנסה.

אין צווישן די שורות פון זייערע הייליקע תפילות פלעגט מען אויך אַרויפּברענגען אויף די ליפּן דעם געדאַנק פון „ותחזינה עינינו בשובך לציון", וואָס קריצט זיך איין אין באַוווסטזיין פון טאָג־טעגלעכן לעבן און רייסט מיט זיך מיט די שענסטע און די בעסטע יוגנט, וועלכע שטרעבט צו פאַרוואַנדלען דעם טרוים אויף אַ ווירקלעכקייט. און זייענדיק איבערגעגעבן דער דאָזיקער טענדענץ, וואַרפט זיך דער יונגער דור אין דעם ריזן־שטראָם — פון פאַר־ווירקלעכן אַ חלום פון דורות — אין צענדליקער געזעל־שאַפטלעכע ציוניסטישע באַוועגונגען און אָרגאַניזאַציעס, גרייטנדיק זיך ראוי צו זיין צו דעם הויפּט־ציל פון עליה און אויפבוי פון אַן אייגענער היים, אַ זעלבסטשטענדיקע יידישע מדינה פאַר דעם געפּייניקטן יידישן פאָלק.

אָט אַזוי האָבן עקזיסטירט און טעטיק געווען פאַרשידענע באַוועגונגען פאַר אַ וויטן ציל, און לאָקאַלע שעפערישע אינסטיטוציעס פאַר — „חיי שעה"; אַנשטאַלטן פאַר ביל־דונג — העברעאישע גימנאַזיום, העברעאישע שולן, תלמוד

תורה, האַנטווערקער שול, לאַנדווירטשאַפטלעכע לערן־פאַרמע, פאַרלאַג פון צייטשריפטן, אַ שטענדיקע יידישע טאָג־צייטונג, אַ יידיש שפּיטאָל, אָרגאַניזאַציעס פאַר הילף און צדקה, אַנשטאַלטן פון קונסט און קולטור, ספּאָרט־קלובן און נאָך אַ ריי אינסטיטוציעס פון גייסטיקע ווערטן, וואָס זענען געשאַפן געוואָרן און צערטלעך געפלעגט, מיט ליבע און איבערגעגעבנקייט, אין משך פון דורות לאַנג.

און אַרום און אַרום — אַ גרויסע יידישע מאַסע, וואָס האָט אין זיך איינגעזאַפּט די ספּעציפישקייט פון איר וועזן, אירע אייגנשאַפטן און סגולות — אַ פילפאַרביקער, ערלעכער ציבור, וואָס קעמפט טאָג־טעגלעך פאַר זיינע אַנשויאונגען און פּרינציפּן, פאַר די ווערטן און אידעאַלן, וועלכע ער האָט געירשנט פון זיינע פאַרגענגערס — אונדזערע אבות אבותנו, כדי ווייטער צו ציען די ג אָ ל ד ע נ ע ק יי ט.

עס האָט זיך אָבער אַריינגעמישט דער גרויזאַמער גורל — און אַנשטאָט, שטרעבונגען, האָפענונג און לעבן, — זענען געקומען: טויט און פאַרניכטונג; צעשטערונג, אונטערדריקונג און שענדונג. עס איז געקומען אַ בלוטיקע קאַטאַסטראָפע!

★

די גרויזאַמע פינצטערע צייט איז פאַרביי. די האָריזאָנטן האָבן זיך אָנגעהויבן אויסצולייטערן און עס האָבן זיך באַוויזן אויפן הימל די ערשטע פאַרבן פון רעגנבויגן, וואָס זאָל אָנזאָגן די בשורה, אַז עס וועט שוין מער קיין מבול נישט זיין.

בלויז איין איינציקער קאָליר איז דאָרט געווען זייער בלייך און בלאַס, גלייך ווי מען וואָלט אים אינגאַנצן גאָרנישט אַרויסגעזען...

בלויז ווייניקע רעשטלעך האָבן זיך אויפגעהויבן פון אונטער די הויפנס פון חורבן און האָבן געפּרוווט אָנצוהויבן אָטעמען, אַריינעמען אַ ביסל לופט אין די ברוסטן, כדי צו דערהאַלטן דאָס חיות. זיי — די „שארית הפליטה" — און צווישן זיי — די רעשטלעך פון די רעשטלעך — דאָס בינטל איבערגעבליבענע טשענסטאָכאָווער יידן — האָבן געפּרוווט זיך אָנכאַפּן אין אַ שטיקל ברעג, אַריינגראָבן זיך מיט די נעגל אין דעם באָדן, וואָס איז נישט אַנטרינען געוואָרן פון אונטער די פיס; געפּרוווט ווידער עפּעס אויפצושטעלן, צו רעקאָנסטרואירן כאָטש אַ קליינע טייל פון דעם, וואָס האָט אַמאָל עקזיסטירט, אָנכאַפּן זיך אין אַ גראָזל, אָנהויבן פון עפּעס, פון גאָרנישט, זאַמלען

אַ קערנדל צו אַ קערנדל, מיט שווערער מי און שוויס; לאָזן אויפוואַקסן נייע צווייגן פון די אויסגעהאַקטע ביימער; צו אָרגאַניזירן אויפדאָסניי אַ לעבן פון אַ יידישער קהילה.

זיי האָבן זיך זייער אַ סך געמיט און געווידמעט דערצו פיל אָפּפערוויליקייט, אָבער אַלע זייערע באַמיאונגען זענען געווען אומזיסט.

טראָץ דעם, זענען די מעשים פון איינצלנע פּערזאָנען און קאָלעקטיווע אָנשטרענגונגען — אַרויסצוהויבן פון אונטער די צעשטערטע חורבות, אַלץ, וואָס עס לאָזט זיך נאָר דערמינטערן און אויפלעבן — ווערט אָן אַלגעמיינע אָנערקענונג און באַצייכענונג.

אין דעם דאָזיקן צווייטן באַנד פון יזכור־בוך פון טשענסטאָכאָוו, ווערן באַשריבן די לייסטונגען און באַמיאונגען פון אָט די איבערגעבליבענע רעשטלעך פון טשענסטאָכאָווער יידנטום, וועלכע האָבן געפּרוווט עפּעס אויפצוטאָן, אָבער ליידער, ווי באַטאָנט — אומזיסטיקע באַמיאונגען.

ניין, אויף די ברעגן פון דער וואַרטע וועט זיך מער נישט הערן דער קלאַנג פון דער יידישער שפּראַך, נישט דער זיפץ פון די יידישע מאַסן, נישט קיין טאָן פון פרייד און נישט קיין יאָמער פון יידישן פּיין, ווייל אַלץ איז געוואָרן אָפּגעמעקט אויף אייביק, פאַרניכטעט ביז צום וואָרצל!

ווי אַזוי איז פאַרטיליקט געוואָרן אַ גאַנץ פאָלק און וויפל מדורי גיהינום פון קוואַל און יסורים האָט ער מיטגעמאַכט — ביז צו דער „ענד־לעזונג", ווערט דערציילט פון די אַרויסגעראַטעוועטע רעשטלעך און מיט בלוט און טרערן פאַרשריבן אין דעם דאָזיקן באַנד. עס זענען אויך פאַרנאָטירט אין דעם בוך די בלעטער פון דער העראָאישער עפּאָפּעיע פון די יעניקע, וואָס האָבן געשטעקט אין שטנס הייל און האָבן אויפגעריסן אַ שפּאַלט אין דער שוואַרצער פינצטערער מויער פון טויט און פאַרשקלאַפונג. זיי האָבן העלדיש געוואַגט זיך אַקעגנצושטעלן די ווילדע חיות און האָבן געקעמפט אַ פאַרביטערטן אויסזיכטלאָזן קאַמף — אין די געטאָס, לאַגערן און וועלדער; נישט צו דערגרייכן אַ זיג, ווייל דאָס איז געווען אינגאַנצן אוממעגלעך, נאָר צו ראַטעווען דעם כבוד פון דעם געשענדעטן פאָלק ישראל.

ליידער, האָבן זיי נישט געהאַט דאָס מזל צו דערלעבן דעם גרויסן טאָג פון נצחון און צוצוזעען די מפּלה פון היטלעריסטישן דייטשלאַנד. זיי האָבן עס נישט געקענט זען, ווייל זיי זענען נישט געבליבן ביים לעבן. עס איז בלויז געבליבן דער אָנדענק — און עס איז געקומען די צייט אויסצוקריצן אויף דער מצבה, וואָס עס איז פאַרבליבן אין

זכרון, כדי אונדזערע קינדער און קינדס קינדער און אַלע דורות, וואָס וועלן קומען נאָך אונדז, זאָלן לעזן פון „ספר הזכרונות" — מיט אַ פאַרהאַלטענעם אָטעם — די געשיכטע פון דער פינצטערער צייט.

★

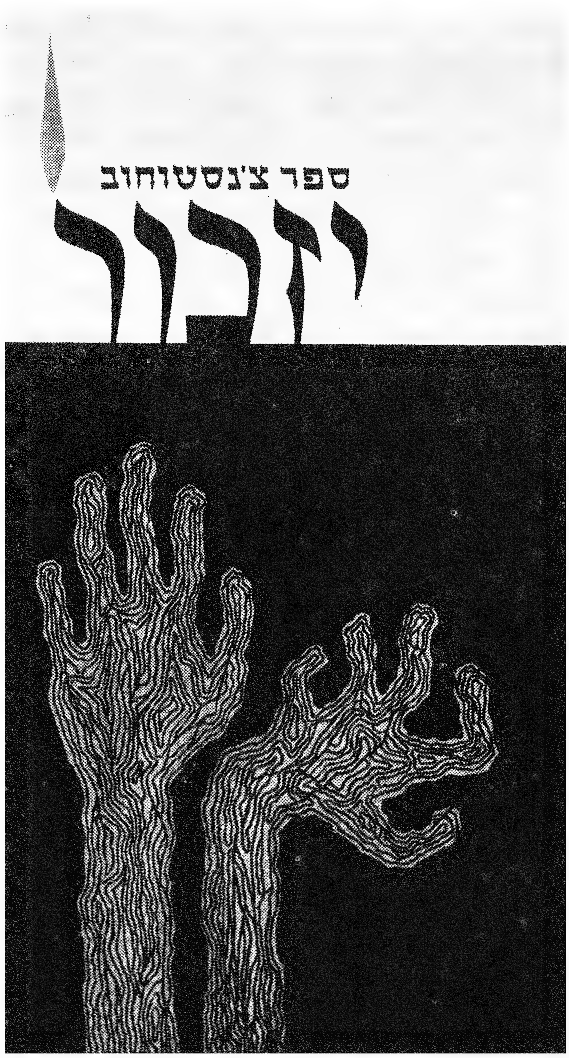
מיטן אַרויסגעבן פון צווייטן באַנד, זעען מיר עס פאַר אַ געהעריקן חוב אויסצודריקן אונדזערע פולשטענדיקע אָנערקענונג די יעניקע, וואָס האָבן מיטגעווירקט און בייגעבראַכט צום פאַרעפנטלעכן פונעם ערשטן באַנד, די ה"ה: ח. ברלס, ר. בן שם, און ש. גשורי.

ביי דער געלעגנהייט, ווילן מיר אויך אויסדריקן אונדזער אָנערקענונג די אַלע מענטשן, וואָס האָבן מיטגעהאָלפן אין תל־אביב, ה' עמנואל אשד, און דעם לערער־פּערסאָנאַל, פאַר זייער לייסטונג לטובת דעם פאַראייביקן פון ידישן טשענסטאָכאָוו, וועמענס נאָמען איז אַדאָפּטירט געוואָרן דורך זייער שול.

מיר ווילן גלייכצייטיק דאַנקען און אַרויסברענגען אונדזער אָנערקענונג ד יאַלע מענטשן, וואָס האָבן מיטגעהאָלפן אַרויסגעבן דעם היזיקן באַנד פון יזכור־בוך, און האָבן דערמיט בייגעטראָגן אויסצופילן אונדזער הייליקן חוב.

★

בזמן השואה

שואת יהדות אירופה

צבי ווירניק

ההיסטוריה של העם היהודי רוויה סבל, דמעות ודם במשך כל שנות קיומו — החל מפרעה מלך מצרים, שהפך את היהודים לעבדים, נגש בהם ועינה אותם, ואף ציווה להשליך את בניהם ליאור; דרך המן הרשע שזמם להרגם ולאבדם, האינקביזיציה הספרדית שהעלתה אלפים על המוקד, הפורעים האוקראינים — חמלניצקי ופטלורה, והערבים — עם המופתי חג' אמין אל חוסיני בראש, אשר ערכו פוגרומים, שדדו רכוש ורצחו נפש יהודיים.

אולם בכל נתיב היסורים הזה, העקוב מדם, לא הגיעו הרדיפות והרצח, הן מבחינת ממדיהם והן לפי מידת אכזריותם של המבצעים, שיטותיהם ומעשיהם לתקדים כה נפשע, כפי שעוללו אותם המשטר הנאצי.

לא היה כדבר בתולדות המרטירולוגיה של העם היהודי ואף לא בהיסטוריה של כל עמי העולם, שרצח עם יתוכנן ויבוצע בדם קר ובשיטות טכניות משוכללות ומחושבות עד כדי פרטי פרטים. רק בדורנו אירע, כי מנגנון מדינה גדולה קם על אוכלוסיה שלווה, חסרת מגן, על גברים, נשים, ישישים, ילדים, עוללים וטף — להשמידם בכל מיני מיתות משונות: ברעב, בירויות, תליות, בהרג ובחנק — וכל זאת בשיטתיות מחרידה עד כלה, כאשר יתר המדינות מחרישות ועומדות על הדם. בארצות אירופה שנכבשו ע"י הנאצים חיו לפני מלחמת העולם השנייה 8.25 מיליון יהודים. ששה מיליונים מהם נרצחו ע"י הנאצים ועוזריהם בזמן השואה. עם ישראל שמנה בשנת 1939—18 מיליון נפש, מונה כיום רק 12.5 מ'ליון.

התקדים הנפשע הוא גם בכך, שהרצח ההמוני הזה שאין לו אח ודוגמה בדברי ימי העולם לא נעשה עקב התלקחות יצרים ספונטנית, לא על פי מזימת יחידים, אלא בשותפות פושעת, בה לקחו חלק אלפים ורבבות, במדים ובלי מדים, וכן ארגונים ויחידות שכל תכליתם ומטרת קיומם נועדה למילוי משימת הפשע.

השואה בפולין

המהלומה הכבדה ביותר הונחתה על יהדות פולין שמנתה לפני המלחמה כ־3,5 מיליון נפש. מיד עם כיבוש פולין ע"י הנאצים, החל הטרור ורדיפות נגד היהודים שאורגן ונוהל ע"י מנגנון שהגרמנים הקימוהו במיוחד למטרה זו, ובראשו הצורר אדולף אייכמן, שתיכנן וביצע את השמדת יהדות אירופה. שליחיו הוצמדו לכל היחידות של הצבא הגרמני וצורפו לממשל בכל שטחי הכיבוש הנאצי באירופה כולה. בתיכנון המלחמה נגד היהודים נטלו חלק פעיל גרמנים מכל השכבות. המשפטנים הכינו את הרקע „המשפטי" להוציא את היהודים מחסות החוק, להפכם לבני אדם מחוסרי מגן שמותר להשפילם, להרעיבם, לגזול מהם הכל, לשעבדם, ולבסוף — לרצחם. מומחים ללוחמה פסיכולוגית טיפלו בניצול ניגודי השקפות של האוכלוסיה המקומית בשטחי דת, תרבות וליבו ייצרים נגד היהודים. הכלכלנים שלהם תכננו — איך לנשול מהיהודים את רכושם עד תום, אפילו את השערות ושני זהב של המומתים. אנשי רוח, אמנות, דת, סופרים עיתונאים ואנשי רדיו יצאו מכליהם בהוכחות צדקת הרשע. המהנדסים תיכננו תאי גאזים ומשריפות, ואילו אנשי רפואה „מומחים" השתלמו על שלדי גופות בני־אדם, בעיקר יהודים. מחנות הריכוז הפכו למוקד עצום ממדים, אשר מיליוני קרבנותיהם מחכים בתור למוות, תוך שהם מתבוננים בעשן היוצא מהארובות של המשריפות, המסמל את הקץ ליסורים.

הכימאים ממציאים גז מיוחד הנקרא „ציקלון". כמה קופסאות של „ציקלון" חונקות אלפים בבת אחת! אנשי חרושת גרמניים מוציאים ביעילות מקסימלית מהעבד היהודי את טיפת הזיעה האחרונה, חינם, בעבודת פרך של 12 שעות ברעב, שבמהלכה נהפך בן־אדם תוך זמן קצר — ל„מוזלמן".

והצבא הגרמני מבצע פקודות בנאמנות. אין רצח המוני

בלי צבא. אין גירוש בלי חסותו. הם הורסים גיטאות, והיכן שמתעוררת התנגדות — נהפך הכל לאפר. חורבות גיטאות ורשה, צ׳נסטוחוב ורבים אחרים, הם עדים אילמים ונאמנים לכך. מנגנון אדיר־כח זה הנחית את מהלומותיו על יהדות אירופה ובכדי להוליך שולל את קורבנותיהם, השתמשו בערמומיות, בתחבולות שונות, בהפצת אשליות עד לרגע האחרון.

על מנת להקל על עצמם את מלאכת ההשמדה הקימו „מועצות יהודיות" אוטונומיות בתוך הגיטאות והמחנות, אשר נועדו לשכלל את תהליכי הרצח ההמוני. אנשים אלה בתמימותם חשבו ששיתוף פעולה עם הצורר ימנע גזירות או יחליש את עוצמתם, וכשבאו על טעותם המרה — היה כבר מאוחר מדי.

הציבור היהודי לא השלים עם הגזירות שהומטרו עליו על ידי הגרמנים, והתנגד באמצעיו הדלים, כדי לעמוד בפני הסערה. ההתנגדות התבטאה בכל השטחים. בכלכלה: למרות כל הגזירות והחרמת הרכוש היהודי בתעשיה ובמסחר, ועל אף נישול היהודים מכל אמצעי קיום ופרנסה ודחיסתם לתוך גיטאות, הם לחמו על קיומם, וגם דאגו לנזקקים ע"י הקמת מטבחים, מוסדות סעד, בתי־חולים. הם ניהלו מלחמה נואשת נגד מגיפות. דאגו תוך הקרבה ומסירת נפש, לעתים במחיר יקר של חיי אדם, להבאת מזון ותרופות לתוך הגיטו.

למרות האיסור לקיים בתי ספר, למד הנוער בשיעורים פרטיים — בקורסים שאורגנו בסתר; חרף סגירת בתי הכנסת, קוימו מניינים. יהודים התפללו במרתפים ובעליות גג. במחתרת היו ספריות; הופעל נשק סטירי בצורת ירחון, שהוקיע את אלה שניצלו את מעמדם ולא הוכיחו את בגרותם הציבורית. אירגונים ותנועות נוער פוליטיות פעלו בסתר וקיימו קשר עם כל ארגוני המחתרת הפולנית. למרות הטרור הגדול ועל אף האיסור החמור לעזיבת הגיטו (העונש היחידי היה — מות) עזבו את הגיטו עשרות צעירים בכל מיני דרכים ותחבולות. נסעו ברחבי פולין וקיימו קשר חי עם ריכוזי היהודים המעונים בגיטאות ורשה, לודז׳ וילנא, קראקוב, זאגלמביה, ועוד.

השואה בצ׳נסטוחוב

מכאן — המקור לידיעות בגיטו צ׳נסטוחוב על הנעשה בערי פולין, על חיסול הדרגתי של קהילות שלמות, על

מחנות ריכוז בהם הפכו בני אדם תוך זמן קצר לשלדי אדם, על המגיפות והרעב; על הרציחות ההמוניות, ביריות והמתות בתאי גזים ובמכוניות משא בסביבת כלמנו; על אושוויץ ומיידאנק. החלו פעולות קדחתניות בינמפלגתיות להקמת אירגון משותף להגנת הגיטו והפעולה הראשונה היתה איסוף כספים לקרן המחתרת הפולנית השמאלית. הידיעה על התאבדותו של אדם צ׳רניאקוב — ראש מועצת היהודים בורשה, שלא הסכים למסור לגרמנים רשימות ולעזור לגירוש עשרות אלפי יהודים מוורשא למחנה השמדה טרבלינקה — עשתה כנפים בעירנו והידיעות על הרס וחורבן של הגדולה בקהילות אירופה הוכיחו שצעדי מלאך המות מתקרבים גם לעירנו. המחתרת הפולנית היתה אדישה לזעקותינו ואנשים חפשו מקלט. היו שדאגו לתעודות מזויפות ונסעו לגרמניה ומקומות אחרים לעבוד בעבודת כפייה, כפולני, או שפנו למכרים פולניים אשר הבטיחו להציל בעד סכומי כסף.

אנשים מסרו תינוקות למנזרים, או שבנו בונקרים כדי להסתתר עד עבור זעם. ואלה שלא מצאו מקלט, דאגו לתעודות מטעם הגרמנים שהם בעלי מקצוע יעילים. בתוך כל אלה מצאו בכל זאת, חלק קטן עוז בנפשם והעיזו למרוד במציאות המחרידה. על פעילותם ומעשיהם הנועזים מסופר להלן במפורט — במדור „התנגדות ומרי". כאמור, היה זה חלק קטן בלבד, לעומתם — אחז הייאוש ואכל בכל פה. אולם, חוסר האונים שלט בכל וגם אשליות שזרעו אנשי המועצה (היודנראט) לא הועילו. מכונת הרצח הופעלה במלא אכזריותה למחרת יום־הכפור 1942, ובעקבותה נשלחו כ־35 אלף אנשים, נשים וטף לטרבלינקה. כאלף נרצחו במקום וששת אלפים אנשים נדחקו לכמה רחובות צרים שנקראו „הגיטו הקטן". בעת הגירוש היו מקרים שהתנפלו על הגרמנים והאוקראינים, אך נורו במקום. היו, שלפני עזיבתם את הבתים — הרסו והשמידו הכל כדי לא להותיר ירושה לגרמנים. היו שברחו מהקרונות ואחר־כך מצאו את מותם בדרכים, או שהגיעו עד טרבלינקה ומשם קיימו קשר עם הגיטו. אחדים הצליחו משם לברוח ולהגיע ל„גיטו הקטן". אם היתה עוד למישהו בגיטו הקטן אשליה כלשהי לגורל המגורשים, ידועה כעת האמת המרה ו„הפתרון הסופי" אליו חתרו הגרמנים: השמדה עד תום.

ש ל מ ה ו ו א ג א *

כניסת הגרמנים לצ׳נסטוחוב

כבר ביום הראשון של המלחמה, הראשון לספטמבר 1939 היה ברור, כי הגרמנים הולכים וכובשים את צ׳נסטוחוב. בכוח עצום הם רדפו את הגייסות הפולנים הנסוגים אל העורף הרחוק.

אוירת בהלה הקיפה את אוכלוסית העיר, אשר רבים ממנה הצטרפו אל היחידות הפולניות הנסוגות, בהפקירם אחריהם את רכושם וכל מה שהיה להם. הרכבות והמכוניות הפרטיות, שנסעו בכיוון לוורשא, קעלץ וערים אחרות — היו גדושות בני־אדם.

לנוס ככל שיותר רחוק — היתה משאת נפשם של האנשים, אשר חרדו לבואם של הגרמנים המתקרבים לעיר. ביום השישי של השבוע — הוא היום של פרוץ המלחמה — עברו ברחובות העיר — מי ברכב ומי ברגל אלפי אכרים מהכפרים הסמוכים, על משפחותיהם, מקניהם וכל מה שרק יכלו לקחת עמם.

הדרכים היו כה מלאי המונים נודדים, עד כי הצבא נאלץ לפלס לו במאמצים גדולים את המשך נתיב הנסיגה.

היום השני — העקוב מדם

ביום הרביעי לפרוץ המלחמה, פורסם הצוו הראשון של הגרמנים, לפיו — יש לפתוח את כל החנויות. תושבי העיר החלו אט אט להופיע ברחובות, אך לפתע נרעדו כל העוברים ושבים, כאשר ראו את הגרמנים מובילים תחת משמר כבד של רובים מכודנים קבוצות אנשים עם ידים מורמות.

רבים מהאנשים האלה היו ערומים למחצה. חזיון זה זיעזע את כולם, מפני שהיה ברור כי מתחיל הטרור. כשעתים לאחר מכן, כאשר הייתי בביתי, שמענו יריות שהלכו וגברו מרגע לרגע. ובעוד אנו אחוזי חרדה לנוכח המתרחש, נשמעות דפיקות מבוהלות בדלת, מלוות קריאות מיואשות: רחמנות! תנו להכנס! פתחנו מיד את הדלת ואז נכנסו לדירה מספר יהודים, אשר סיפרו שהגרמנים רודפים אנשים ברחובות ויורים בעוברים ושבים.

לא עבר זמן רב, כאשר הגרמנים חדרו גם לתוך הדירות וגירשו את כל מי שהיה בהן — החוצה. הם לא פסחו גם על דירתנו. תוך חבטת קתות רובים בדלת, תבעו להכניסם פנימה, וכאשר פתחנו את הדלת פרצו לתוך הדירה וציוו על כולם להרים ידים ולצאת החוצה.

במהירות גירשו אותנו לתוך החצר, שם מצאנו גם שכנים אחרים.

הגרמנים מובילים אותנו אל הרחוב, ואז חוזרת ונשנית התמונה של רדיפת אנשים ברחובות, כפי שראינו אותה קודם לכן. הרחובות מלאים צבא. נשקם מכוון כלפינו וכאשר מבטינו נפגשים במבטיהם, הריהם לועגים לנו. בהבחינם יהודי — מכים אותו עם הקת על הראש.

כך צעדנו דרך הרחובות בפגשנו קבוצות נוספות של מגורשים מבתיהם, עד שהביאונו למקום בו התחילו למיין אותנו — גברים לחוד, ונשים לחוד.

הם מנו 200 איש וציוו עלינו ללכת בידים מורמות אל בניין המינהל העירוני. בהגיענו למקום, מצאנו כאן חפירות גדולות שנועדו להיות פעם מקלטים, ועל ידם חיילים גרמניים עם מקלעים. בראותם אותנו, קרא אחד מהם: הנה הם, הכלבים, כולם יירו מיד וייקברו בחפירות האלה...

פחד נורא נפל עלינו. מרוב עייפות — לא יכולנו להמשיך ולהחזיק יותר את הידים מורמות מעלה והן ירדו נשענות על ראשינו. בלחישת שפתים, שאלנו איש את רעהו: האמנם אלה רגעינו האחרונים?! אחדים מלמלו תפילה חרישית.

תוך כדי כך התרחש משהו אופייני באותן הרגעים הדרמטיים: יהודי אחד כבן 30 ומעלה שעמד איתנו

*) מתוך ספרו „חורבן טשענסטאכאב“.

בשורה, התחיל להטיל את מימיו דרך מכנסיו. אחד הקצינים שהרגיש בכך התקרב אל האיש ושאלו: מה אתה רועד, חזיר שכמוך? עכשיו אתה מפחד... מדוע ירית על הצבא שלנו?

בשמענו זאת, עמדנו מיד על המתרחש, אך מחשבותינו הופרו, כאשר פולני אחד שעמד אף הוא אתנו בשורה פנה לפתע בגרמנית עילגת אל הקצין ואמר:

— יהודי מזוהם, הוא אשם, אנחנו חפים... אולם הקצין הרגיע אותו חיש מהר:

— אנחנו נגמור כבר עם היהודים...

לאחר שהחזיקו אותנו בעמידה, בשמש הלוהטת, במשך כשעתיים, יצאו מהבניין 10 אנשי צבא והחלו לערוך חיפוש על כולנו. אצל מי שמצאו סכין גילוח, אולר או דברים „חדים" אחרים, נאלץ לקפוץ לתוך אחת החפירות.

מסביב לחפירות עמדו חיילים מזויינים אשר ירו אל האנשים שבתוכן.

אם לא נמצאו בחיפוש שום דברים חדים, היה גורלו של האדם תלוי במי שערך את החיפוש, היינו, בכך אם מצא חן בעיניו, או לאו. ברירת האנשים למוות נעשתה בקצב כזה, עד כי נוצרו תורים של אנשים ליד החפירות, אשר חיכו כבר לקיצם. בראותם לנגד עיניהם את ההוצאות להורג, תלשו אנשים את שערותיהם חבטו את גופם לאדמה זעקו ביאושם כי רב, ושוועו לעזרה והצלה.

אנוכי עמדתי בתוך הקבוצה וחיכיתי לתורי, לחיפוש. איזה כוח נעלם דחפני מתוך השורה. ניגשתי אל גרמני אחד שמבטו נראה לי יותר מתון. פתחתי את מקטורני, הוצאתי הכל מה שהיה בכיסים — עיפרון, עט, ארנק, ממחטה — ובמסרי לו הכל אמרתי: ראה, יותר אין לי כלום, אך בבית השארתי הורים זקנים שאינם יכולים לחיות בלעדי.

בינתיים הביאו מכל קצוות העיר קבוצות חדשות, אשר גורלן היה זהה לאלה שקדמו להן. מי יודע כמה זמן היו נמשכות עוד הרציחות הללו, אילולא נשמעה אזעקת אויר — ומיד אחריה הדהדו יריות נגד אוירונים פולניים שהופיעו בשמי העיר. הגרמנים ציוו על כולם לשכב ארצה, בהזהירם, שאם מישהו יזוז ממקומו או ירים ראשו, יירה. גם החיילים שלהם נשכבו על האדמה, בכוונם את לועי נשקם אלינו. אנחנו השתדלנו לתחוב את ראשינו ככל שיותר עמוק בקרקע, והיריות הלכו וגברו. הכדורים שרקו ממש מעל לגופותינו והיינו בטוחים, כי חיים כבר לא נצא מכאן.

יהודים קראו „שמע ישראל" ואמרו תהילים. גם הנוצרים התפללו וקראו לעזרתם את קדושיהם. כולם פחדו — שמא ישמעו הגרמנים את תפילותיהם ויחר אפם.

כאשר נדמו היריות שארכו זמן רב, ציוו עלינו לקום וללכת לכיוון אורוות הסוסים. אולם, לא כולם קמו על רגליהם. בקבוצתנו היו הרוגים.

בהיכנסנו לתוך האורוות, נפלנו עייפים על זבל הסוסים ונרדמנו, בעוד שהגרמנים סגרו את האורוות מבחוץ.

ההרג ההמוני שהיינו עדים לו, לא היה היחידי בעיר.

רציחות דומות התרחשו בכל חלקי העיר. בין היתר, גם בחצר בית הספר היהודי למלאכה ברח' גרנצ'רסקה 19. גם בכנסיות, בתי־הספר ובכל הבנינים והמגרשים הציבוריים בוצעו רציחות על תושבי צ'נסטוחוב. הם הציתו גם בתים שלמים, על דייריהם, אשר לא הורשו לצאת מהם. מי שניסה לקפוץ מתוך הבית הבוער דרך חלון, נורה מיד. בכל רחבי העיר עמדו גרמנים עם מכונות יריה וירו ללא אזהרה בכל יהודי שהופיע ברחוב.

כך עבר היום השני — העקוב מדם על יהודי העיר צ'נסטוחוב.

משה קונסנס

זה התחיל עוד לפני המלחמה

בעלות היטלר לשלטון, גרנו בעיירת גבול פולין — גרמניה פרשקה.

אבי, אליעזר קונסנס ז"ל היה מנהל ביה"ס במקום, ולפי בקשתו של איש חווה עשיר — בשם סודוביץ, עברנו לגור בחווה. איש זה (בעל החוה) שידל את אבי שנעבור לגור בחוותו, אפילו בלי דמי שכירות, ואבי נענה לבקשתו, כדי ללמוד חקלאות שתכשירו לעלייה ארצה.

ביום שבת אחד, בהיותי אחה"צ בחצר החווה, ראיתי לפתע אדם רץ, כשגופו עירום למחצה. היה זה יהודי מגרמניה בשם טישלר, שברח מביתו בזמן הצהריים, מפני שבריוני ס.ס. רצו להרגו. זה קרה בשנת 1934 כהייתי בגיל 9, ואולם עובדה זו נחרתה היטב בזכרוני. מאז והלאה התפתחו תקריות כאלה לעתים תכופות.

לימים, עברנו מפרשקה לצ'נסטוחוב בהשפעתו של מר י. גולדשטיין — ראש הקהילה היהודית, שהכיר את אבי עוד מימי ילדותו. רק בהבטיחו שנעלה במהירות האפשרית ארצה, נתלוויתי לאבי בבקרו את מר י. גולדשטיין שהיה עורך בשבת שלוש סעודות לאנשים מספר והייתי עד ראיה ושמיעה לכל המתרחש בעיר. בשבתות התפללנו בבה"כ של המזרחי בשדרה הראשונה מס' 10.

ביום כיפור בשנת 1937־8 לפני כל נדרי התחיל אבי את נאומו (ויעל משה...) כאילו שלבו ניבא לו ששואת יהודי צ'נסטוחוב תפרוץ למחרת יום הכיפורים. כשפרצה מלחמת העולם השניה בשנת 1939, החלו פרנסי העיר לארגן פעולות הצלה ועזרה, ובהנהלתו של מר י. גולדשטיין, אבי, וא. דנציגר ועוד כמה אנשים, נהייתי שליח לדבר מצווה בעיקר לאנשים מכובדים שלא נענו לעזרה גלויה.

פעם אחת בהתקוממי נגד שיטה זו גער בי אבי ולימדני פסוק: „אשרי משכיל אף דל ביום רע ומלטהו ה'". ואמנם אחרי שנת 1942 למחרת יום הכפור — יום השואה של יהודי צ'נסטוחוב, כאשר נותרתי יחידי מכל בני משפחתי, הרגשתי ביד סמויה המצילה אותי מכל צרה. בהיותי בן 17, חלוש וכחוש כבן 14 וכל פעם כשהיתה סלקציה, הייתי הראשון שהוציאוני מהשורה למשלות. עוד בפתיחת הגיטו הקטן נלקחתי יום אחד לעבודה בשוק החדש, בקבוצה של 20 איש תחת מרותו של גרמני — שיכור שכונה „פסלה", והוא ירה באקדחו על ימין ועל שמאל.

עבדנו בהעברת רהיטים שהוצאו מבתים יהודיים מצד אחד — לעבר הצד השני. כל אחד היה צריך להעמיס על גבו ארונות ולהעבירם בריצה, לעבר השני. פעם הייתי עד במכירת רכוש יהודי בחצר הכנסיה כשתור גדול של פולנים נדחף עם כסף, כדי לקנות רכוש יהודי. גרמני אחד עמד שם על במה גבוהה הכריז על כל פריט ופריט בקול רם. הפולנים דחפו איש את רעהו ובדחיפות אלו כמעט והפילו את הגרמני הזה. הוא התרגז וזרק עליהם קערות, כלי בית וזכוכית, כדי לגרשם — וההמולה היתה רבה.

בהמשכו של אותו יום, בסיום עבודתנו, נערך מסדר ופתאום התברר לגרמני שיש אדם אחד יותר מדי בקבוצתנו. הוא התחיל לספור פעם נוספת ומצא שיש אדם אחד יותר, אז הוחלט להוציא את מישהו. הפור נפל עלי והגרמני הוציא את אקדחו והתכונן לירות בי. ברגע זה נזכרתי שיש בכיסי תעודה שקיבלתי אותה שבועיים קודם לכן. הראיתי לו את התעודה והוא התחיל לספור פעם נוספת ונרגע.

ב־4 לינואר 1943 פרץ המרד בגיטו צ'נסטוחוב. כששמעתי את קול החצוצרה בגיטו לא ידעתי את פשר הדבר. ראיתי אנשים יוצאים לכיכר הגיטו, ואז יצאתי גם אני. בפתח הגיטו עמד גרמני שעצר אותי ושאל — בן כמה אני. עניתי לו בן 18. לשמע זאת, אמר לי לעלות מעל לחצר המשמר הפולני. תיכף הבנתי שאני שוב נמצא בצרה, היות ובכיכר היו כבר הרבה אנשים ואני לא צורפתי

אליהם. עליתי מעל לחצר המשמר ושם נגלה לי מחזה איום ונורא. הגרמנים ריכזו עוד לפני כן נשים וילדים ותינוקות שנתפסו בבונקרים, שם הצליחו איכשהו להסתתר עד כה. הנשים קרעו את שעריהן, קיבלו היסטריה, ותינוקות מיררו בבכי.

היו נשים שנשקו את ילדיהן והיו נשים שחנקו את ילדיהן. זה היה מחזה שאין להעלותו על הנייר. בינתיים הגיעו עוד אנשים, כולם צעירים, וביניהם פישלביץ שלא הכרתיו עדיין. בתוכם היה חברי בשם הימן שלמדנו עוד יחד בביה״ס המקצועי. הם הצטופפו בפינה וחברי רמז לי לגשת אליהם. בהתקרבי אליו — אמר לי: אנחנו יודעים לאן מובילים אותנו ולכן עלינו להתקומם. יש לנו אקדח אחד וכמה סכינים ואם יהיה צורך — נלחם אפילו עם מקלות.

פישלביץ התחיל לארגן איך ומתי להתחיל במרד. באותו רגע שמענו צעקות: לרדת! שוטרים פולניים וגרמנים התחילו בצעקות ומכות לגרשנו החוצה.

היינו כ־70 אנשים. 20 צעירים — והיתר נשים וטף. בחוץ בכיכר עמדו כבר כשלושת אלפים איש, קבוצתנו הצטופפה על ידם וזו היתה ההוראה האחרונה שפישלביץ הספיק לתת לנו.

עמדנו שם תחת שמירה חזקה של 50 גרמנים עם רובים מכודנים. גרמני אחד קיבל פקודה להוריד לנו את המספרים מהבגדים. באותו רגע התחיל יהודי אחד לברוח מהקבוצה שעמדה בכיכר. כ־5 גרמנים התנפלו עליו עם אלות וכידונים כדי להחזירו לשורותינו. באותם הרגעים של התנפלות 5 הגרמנים צמאי הדם על היהודי, התחילה תסיסה בין השורות, קמה מהומה וקבוצתנו התפרקה. הגרמנים נבהלו כששמעו את צעקת הקרב של פישלביץ, הפחד אחז אותם והם לא הרגישו שנדחפתי בין שני גרמנים. „התפלחתי״ החוצה לעבר הבתים שהיו מחוץ

לגיטו, והתחלתי לברוח בינות הבתים העזובים. רצתי ונפלתי תכופות, היות והשלג היה עמוק. רצתי בכל כוחותי כשיריות מהדהדות באויר. מעבר לבתים היה שדה מושלג ואני רץ כל הזמן, עד שאני שומע פתאום צעקות בפולנית, „יהודי עמוד״! ראיתי כ־20 נערים פולניים רודפים אחרי. נעצרתי ובפעם הראשונה אחרי הריצה אני מסתכל אחורנית ורואה הרבה פולנים עומדים מסביב לגיטו וצוחקים. הנערים התקרבו אלי ושאלו לאן אתה בורח? הבנתי את רצונם והוצאתי 10 זלוטי. זה כל מה שהיה לי. אמרתי להם שחטפו ממני עוד קודם את הכסף והם יעצו לי לברוח ליער. התחלתי ללכת מבלי לדעת לאן, הייתי המום ולא ידעתי לאן לפנות עם חזות יהודית ונעלים של עץ. שוטטתי בכל השדרות ה־1.2.3, בין פולנים וגרמנים אדיש לכל מה שעלול לקרות לי. עד שהחלטתי לגשת למקום העבודה, בו עבדתי פעם — מחנה צבאי גרמני בשם מחנה מזרחי. התגנבתי למחנה הצבאי כשבחצר המחנה עברה קבוצה של יהודים שעבדו בהובלת פחם. הצטרפתי אליהם — וכולם הבינו תיכף שקרה משהו. בגלל התרגשותי לא יכולתי לספר להם שום דבר. אולם, כשחזרנו לגיטו עברה לידינו קבוצת יהודים אחרת שחזרה כמו כן מעבודתה, והם ידעו הכל מה שקרה בגיטו. אנשים אלה סיפרו ש־20 איש נהרגו בגיטו — ביניהם בחור בשם שטל, שגרתי איתו בחדר אחד וגם בעלה של בת דודי בשם ויגוצקי.

הגרמנים חששו מהתקוממות גדולה והחלו לרחרח בגיטו ע״י בלשים ומלשינים. ואמנם נודע להם על התארגנות למרד.

יום אחד התפרצו למספר בתים ברחוב נדז׳צנה ונגלו להם בונקרים עם נשק ותחמושת, וכן בגדים גרמניים. עשרות אנשים נספו בהתפרצות הזאת.

דוד קאַניעצפּאָלער ז״ל

טרויעריקע דאַטעס

1־טער סעפּטעמבער 1939

די פּוילישע אַרמיי און די פּאָליציי האָבן פאַרלאָזט די שטאָט. עס האָט געהערשט אַ פּאַניק. טויזנטער יידן האָבן איבערגעלאָזט זייערע היימען, האָב־און־גוטס, בלויז מיט־גענומען דאָס נויטיקסטע און געלאָזט זיך וואַנדערן. אַנ־דערע הונדערטער יידן, פון דער סביבה קומען אין שטאָט. אַ סך מענטשן, יונגע און אַלטע אַנטלויפן פאַרן אַנקומען פון די היטלעריסטישע רוצחים.

3־טער סעפּטעמבער 1939

נעכטן, שבת, האָבן זיך באַוויזן די ערשטע דייטשע מילי־טער־איינהייטן אין שטאָט. היינט מאַרשירן שוין אַדורך גרעסערע מיליטער־גרופּן. די יידישע באַפעלקערונג באַ־וויזט זיך אין גאַס, נאַטירלעך זייער איבערגעשראָקן.

4־טער סעפּטעמבער 1939

באַלד אינדערפרי פאַרשפּרייט זיך אַ קלאַנג, אַז די געסטאַפּאָ איז געקומען. אַרום 11 פאַר מיטאָג הערט זיך אַ לאַנג־דויערנדיקע און העפטיקע שיסעריי אין שטאָט. עס ווייזט זיך אַרויס, אַז די געסטאַפּאָ באַשיסט די הייזער אין פאַר־שיידענע פלעצער פון שטאָט, און טרייבט אַרויס די מענער פון די וווינונגען. וועמען מען טרעפט אין גאַס — ווערט אַדער דערשאָסן, אָדער געטריבן אין פאַרשיידענע זאַמל־פונקטן: אין קלויסטערס, פאַבריק־לאָקאַלן און אויף פרייע פלעצער. די פאַרהאַלטענע מוזן זיך אַוועקלייגן מיטן פּנים צו דער ערד, און מען שיסט איבער זיי. דאָס האָט געדויערט ביז מיטוואָך, דעם 6־טן סעפּטעמבער. נאָך מיטאָג הויבן זיך אָן צו באַווייזן די ערשטע צעשלאָגענע און געפּייניקטע מענטשן. דאָס מאָל זענען די יידן געווען גלייכבאַרעכטיקט מיט די נישט־יידן. צווישן די 400 קרבנות, זענען געווען כמעט אַ העלפט יידן. אַזוי אַרום, האָט שוין קיינער פון די יידן נישט געוואָגט אַרויסצוגיין אין גאַס. אויב עמיצער איז קראַנק געוואָרן, האָט ער נישט געקאָנט באַקומען קיין מעדיצינישע הילף. איז וואָער געשטאָרבן, איז ער באַגראָבן געוואָרן אויף זיין הויף. אַלע שוך־גריבער אין שטאָט זענען פול מיט טויטע יידן, פּאָליאַקן, פערד און בהמות. אַ סך יידן זענען פאַרבליבן אַרעסטירט אין תפיסה און געפּייניקט אין די געוועזענע מיליטערישע קאַזאַרמעס.

דאָס פּוילישע פּעבל האָט גלייך זיך גענומען ראַבעווען יידיש פאַרמעגן; געוועלבער ווערן אויפגעריסן. אויך יידי־שע וווינונגען ווערן נישט געשוינט.

גלייך האָט זיך אָנגעהויבן דאָס אַרויסשלעפּן יידן פון די הייזער צו דער אַרבעט, פון וועלכער ס׳איז אַ גרויסער טייל, לײדער, מער נישט צוריקגעקומען.

ערב ראש־השנה 1939

ה׳ משה אַש קומט אין מיין וווינונג מיט אַ ליסטע אין דער האַנט און דערציילט: נעכטן זענען אַרעסטירט געוואָרן די צוויי מורה־הוראות, קליינפּלאַץ און גרינפעלד, ווי אויך ער — אַש, אַלס סעקרעטאַר פון ראַבינאַט. זיי זיצן אַרעס־טירט אין די קעלערן פון באַנק האַנדלאַווי, צוזאַמען מיט גלחים און אַנדערע. פאַרטאָג האָט מען אים גערופן און איבערגעגעבן אַ רשימה פון 6 יידן, וועלכע ער דאַרף ברענגען 3 אַזייגער נאָכמיטאָג, צו דער געסטאַפּאָ. דאָס זענען געווען: לעאָן קאַפּינסקי, לייב בראַמבערג, נתן דוד בערלינער, דוד קאַניעצפּאָלער, יוסף קרויזע און יהודה ענגעל.

די ערשטע 4 — אַלס מיטגלידער פון דער קהילה־פאַרוואַלטונג; קרויזע — אַלס הויז־אייגנטימער און ענגעל אַלס אינדוסטריעלער. ער האָט צוגעגעבן, אַז חוץ ה׳ ענגעל, וועלכער איז אַרעסטירט, האָבן אַלע אַנדערע באַשלאָסן זיך צונויפצוקומען אין דער וווינונג פון קהילה־סעקרעטאַר, ה׳ ווין.

פּינקטלעך 2 אַזייגער טרעפן מיר זיך אין דער וווינונג

פון ה' ווין. נאָך אַ קורצער באַראַטונג, באַשליסן מיר, אַז מיר האָבן נישט קיין רעכט זיך אָפּצוזאָגן אין אַזאַ ביטערער צייט פֿאַר דער ייִדישער באַפֿעלקערונג, צו קומען אין קאָנטאַקט מיט דער מאַכט. אויף דער פֿראַגע, וואָס האָט יעדערן פון אונדז געמאַטערט, אַז אפשר וועלן מיר זיך שוין מער נישט צוריקקערן — האָט יעדער איינער פון אונדז געדריקט די האַנט פון ה' ווין, וועלכער האָט מיט אַ יאָמערלעכן געוויין אונדז באַגלייט מיט זיין בליק פון זיין אינוואַלידן־שטול.

3 אַזייגער נאָכמיטאָג, האָבן מיר אויפגעמאַכט די טיר פון דער האַנדלס־באַנק. די שטאַרק־באַוואָפנטע וואַך האָט אונדז אויפגענומען מיט די ווערטער: „די הונדע זינד שוין דאַ". און אונדז אַריינגעפירט אין אַ זייטיק צימער, וווּ עס זענען געזעסן ביי אַ טיש 3 געסטאַפּאָווצעס. נאָך געוויסע פֿאָרמאַליטעטן, דערקלערט איינער פון זיי: „אייגנטלעך דאַרפן מיר אייך גלייך דערשיסן נאָכדעם, וואָס די ייִדן האָבן געטאָן דער דייטשער אַרמיי אין טשענסטאָכאָוו, אָבער צו דעם האָבן מיר נאָך צייט"... דערוויל, זענען מיר אַרעסטירט, אָבער זיי באַפרייען אונדז אויף 2 טעג און דאַן דאַרפן מיר זיך ווידער מעלדן. אין פֿאַרלויף פון 2 מינוט האָבן מיר געמוזט אויסוויילן פון אונדז אַ פֿאַרזיצער, וויצע־פֿאַרזיצער און קאַסירער. צום סוף האָט דער געסטאַפּאָ־אָפיציר געזאָגט: „די ציוניסטן וועלן שוין נישט דאַרפן בעטן קיין סערטיפיקאַטן קיין פּאַלעסטינע. די דייטשן וועלן שאַפן אין לובלינער געגנט אַ נאַציאָנאַלע היים, וווּ די ייִדן וועלן קענען אויפפרעסן איינער דעם אַנדערן".

2־טער טאָג ראש־השנה 1939

עס ווערט באַקאַנט, אַז אין די קאַסאַרן פון זאַטשישע, האָט מען געבראַכט אַרעסטירטע ייִדן פון דער פרעמד. דורך פֿאַרשיידענע וועגן, האָבן מיר זיך געשטעלט מיט זיי אין פֿאַרבינדונג. עס האָט זיך אַרויסגעשטעלט, אַז הונדערטער ייִדן זענען געכאַפּט געוואָרן אויף די וועגן, צווישן זיי, אַ סך לאָדזשער ייִדן, וועלכע זענען צופוס אַוועק קיין וואַרשע. כמעט אַלע זענען געווען מענער. מיר האָבן תיכף, ראש־השנה, באַזאָרגט זיי מיט מעדיצינישער הילף, וועלכע מען האָט דערהאַלטן פון ה' נויפעלד. שפּעטער האָבן מיר זיי אויך געשטיצט מיט לעבנס־מיטלען. באַזונדערס האָט זיך אויסגעצייכנט אין דער אַקציע פרוילין צעשאַ קאַזאַק.

פֿאַר אונדז, ייִדן, האָבן זיך געשאַפן אומדערטרעגלעכע צייטן. מיר זענען געשטעלט געוואָרן אויסער דעם געזעץ. יעדער דייטשער סאָרטראַפּ האָט געשאָסן און געפּייניקט.

די זעקס ייִדן, וועלכע האָבן זיך יעדן צווייטן טאָג, און שפּעטער יעדן דריטן טאָג, געמוזט מעלדן ביי דער געסטאַפּאָ, זענען צוגעטראָטן צו שאַפן די אומזיסטיקע קיכן פֿאַר דער ייִדישער באַפֿעלקערונג.

די אַלטע שטאָט־שול, אין וועלכער דער באַרימטער טשענסטאָכאָווער ייִדישער מאָלער, פּראָפעסאָר ווילנבערג, האָט געשאַפן זיין „ייִדישע סטיל", איז באַלד פון אָנהויב, אין די טעג פון עשרת ימי תשובה, וואַנדאַליש פֿאַרניכטעט געוואָרן דורך פּוילישע כוליגאַנעס.

30־טער סעפּטעמבער 1939

יעדער טאָג ברענגט נייע גזירות. ייִדן טאָרן נישט באַזיצן מער, ווי 100 זלאָטי. אַלע ווערט־זאַכן, ווי גאָלד, צירונג, איידלשטיינער און דאָס רעשט געלט, דאַרף בלאָקירט ווערן אין די אָנגעוויזענע בענק. אין מאַגיסטראַט אַמטירט שוין אַ צייטווייליקער שטאָט־פּרעזידענט, אַ טשענסטאָכאָווער איינוווינער, ה. בעלקע, אַ „פֿאָלקס־דויטש". זיין באַציאונג צו ייִדן איז געווען אַראָגאַנט און ברוטאַל.

צוליב די צרות, וואָס די ייִדן זענען אויסגעשטאַנען מצד דער פּוילישער באַפֿעלקערונג, האָט מען באַשלאָסן צו שיקן אַ דעלעגאַציע צום ביסקופּ קובינאַ.

די דעלעגאַציע איז באַשטאַנען פון די ה"ה: נויפעלד, זשיריקער, אינזשיניער לעוקאָוויטש און ד"ר שאַפּער. ביי דעם באַזוך, האָט זיך אַרויסגעשטעלט, אַז ד"ר קובינאַ אַליין איז אויך אין הויז־אַרעסט.

מען וויילט אַ יודענראַט

דעם ערשטן טאָג חול־המועד סוכות האָט מען גערופן דעם ה' קאָפּינסקי אין דער געסטאַפּאָ און אים געמאָלדן, אַז עס דאַרף גלייך געשאַפן ווערן, אונטער זיין פֿאָרזיץ, אַן עלטעסטער־ראַט פון 24 פּערזאָן. דעם זעלבן טאָג איז גערופן געוואָרן אַ פֿאַרזאַמלונג אין לאָקאַל פון ייִדישן הויז־אייגנטימער־פֿאַרבאַנד, אויף אַלעע 6, מיט דער באַטייליקונג פון העכער 60 ייִדן — פֿאָרשטייער פון ווירטשאַפֿטלעכע און פּאָליטישע אָרגאַניזאַציעס. דעמאָלט איז געוויילט געוואָרן דער יודענראַט, אין באַשטאַנד פון 24 פּערזאָן.

15־טער דעצעמבער 1939

אַלע יידן מוזן אָנטאָן דעם ווייסן אָרעם־באַנד מיטן בלויען מגן־דוד אויפן לינקן אָרעם. קיין ייד טאָר נישט פאָרן מיט דער באַן אָדער אַנדערע קאָמוניקאַציע־מיטלען.

24־טער דעצעמבער 1939

7 אַזייגער אין אָוונט ברעכט אויס אַ פייער אין דער פרעכטיקער געביידע פון דער נייער שול. אַלץ איז אַוועק מיטן רויך, אַלע ספרי־תורה, די רייכע ביבליאָטעק פון יודאַיסטישן אינסטיטוט ביי דער שול, געשאַפן דורכן גייסטיקן מנהיג פון דער שול, ד״ר ח. ז. הירשבערג. גלייכצייטיק קומט פאָר אַ פּאָגראָם אויף די ידישע גאַסן, ווו פּאָליאַקן ראַבירן יידיש האָב־און־גוטס, האַקן שויבן א.ד.גל.

יאַנואַר 1940

אַן אוממענטשלעכע נאַכט־אַבלאַווע. מען האָט אַרויסגענומען מענער און פרויען און זיי געלאָזט שטיין אויפן פראָסט אין מאַרק איינציקע שעה, און דאַן זיי אַוועקגעפירט אין אַ שול־לאָקאַל אויף זאַוואַדזיע, ווו מען האָט זיי געפייניקט אויף אַ שענדלעכן און באַרבאַרישן אופן. ביי די פרויען, האָט מען געזוכט גאָלד אויף אַ „גינעקאָלאָגישן אופן". מיט אָט דער אַקציע, האָט אָנגעפירט דער זשאַנדאַרם־אָפיציר אַמבאַראָס און זיינע געהילפן. דעם זעלבן חודש, איז אַרויס די פאַראָרדענונג וועגן צוואַנגס־אַרבעט פאַר יידן. די רעגיסטראַציע האָט אַרומגענומען מענער, אין עלטער פון 14 ביז 60 יאָר. משומדים ווערן פאַררעכנט פאַר יידן. דער יודענראַט האָט יעדן טאָג געמוזט צושטעלן אַ באַשטימטן קאָנטיגענט יידן צו דער אַרבעט, אָבער דאָס כאַפּן מענטשן צו דער אַרבעט, האָט זיך נישט אָפּגעשטעלט.

מערסטן־טייל — פלעגן די אַבלאַוועס פאָרקומען אין די ימים טובים, ווען יידן האָבן זיך פאַרזאַמלט צום דאַווענען.

יאָר 1940

די יידן ווערן באַרויבט פון זייערע פאַבריקן, געשעפטן און הייזער, וועלכע ווערן איבערגעגעבן אין די הענט פון דייטשע „טרויהענדלער". אַ סך יידן זענען אַוועקגעפירט געוואָרן אויף שווערע פאָרטיפיקאַציע־אַרבעטן אין לובלינער געגנט. אַ גרויסע צאָל פון זיי, איז אומגעקומען פון הונגער, טיפוס און אוממענטשלעכע באַדינגונגען.

די פּאַופּעריזאַציע פון דער יידישער באַפעלקערונג איז אַן אומגעהויערע. די אָפּטיילונג פאַר סאָציאַלער שוץ בייַם יודענראַט, האָט אַרויסגעגעבן איבער 10 טויזנט אומזיסטע מיטאָגן טעגלעך.

אין אויסערסט־שרעקלעכע באַדינגונגען האָבן געלעבט די היימלאָזע יידן, וועלכע זענען אויסגעזידלט געוואָרן פון קראָקע, פּלאָצק, באַדזאַנאָוו א. אַ.

אויך פון לאָדזשער געטאָ איז אָנגעקומען קיין טשענסטאָכאָוו אַ באַדייטנדע צאָל יידן. די אַזילן פאַר די היימלאָזע, וואָס זענען איינגעאָרדנט געוואָרן אין די בתי־תפילה און אין אַנדערע גרעסערע לאָקאַלן, האָבן מיט זיך פאָרגעשטעלט אַ האַרץ־רייסנדיק בילד. צו דער צייט איז אויך איינגעפירט געוואָרן די „יידישע זעלבסט־פאַרוואַלטונג" — אַן אייגענע ציווילע שטאָנד־ביוראָ, יידישע פּאָליציי, אָרדענונגס־דינסט, יידישע געריכטן, געזונטהייטס־אַמט, אַפּראָוויזאַציע־אַמט, יידישע ברויט־קאַרטן א.א.וו. א.א.וו.

שול־וועזן

אַ באַזונדער קאַפּיטל איז דאָס שול־וועזן פאַר יידישע קינדער. יידן האָבן אייגענע שולן, אָבער דאָך זענען אַזעלכע געווען אין געהיים, געפירט צום אָנהייב פון ד״ר מערינג און אַנדערע לערער. מיטן צוריקקערן זיך פון גימנאַזיע־דירעקטאָר, ה׳ אינספעלד און פון אַ טייל לערער, זענען אַפילו געפירט געוואָרן גיגמנאַזיאַלע קורסן.

אויך אויפן געביט פון געזונטהייטס־וועזן זענען געשאַפן געוואָרן ממש וווּנדער. אין יענע שווערע באַדינגונגען, האָבן אַ סך אויפגעטאָן — דער „טאָז", ה׳ ראַזינער און ד״ר וואָלבערג, וועלכער איז אין חודש יוני 1943 דערשאָסן געוואָרן אויפן באַפעל פון מערדער דעגענהאַרט.

דער ספּעציעל־געשאַפענער „יידישער אַרבעטס־אַמט" האָט מיט זיך פאָרגעשטעלט אַן אייגנאַרטיקע אינסטיטוציע, וועלכע האָט געצילט מיט אָרגאַניזירטע פאָרמען צו רעגולירן דאָס פינצטערע געזעץ וועגן צוואַנגס־אַרבעט.

9/4/1941 פאַראָרדנט דאָס געטאָ

אין דעם טאָג איז געשאַפן געוואָרן דאָס „גרויסע געטאָ" טעאָרעטיש האָט דער שטח פון געטאָ אַרומגענומען — פון דער באַן־בריק ביז צו דער וואַרטאַ־בריק. פאַקטיש אָבער — נאָר די לינקע זייט, וועלכע האָט זיך געצויגן ביז צו דער קאַוויע גאַס. דאָס הויז — אַלעע 14, ווילסאָנאַ, פּילסודסקיעגאָ און אַ טייל פון דער סטראַזשאַצקאַ, זענען פאַרבליבן אויסער דעם געטאָ.

ביי די פֿאַרשידענע גרענעץ־פּונקטן, זענען געשטאַנען יידישע פּאָליציאַנטן און עס האָבן זיך געפֿונען ספּעציעלע טאָוולען מיט די אויפֿשריפֿטן אויף דער אַרישער זייט — אויף פּויליש און דייטש: „צוליב אַנשטעקנדיקע קראַנקהייטן, איז דער אַריינגאַנג פֿאַרבאָטן‟. אויף דער זייט פֿון געטאָ האָט זיך געפֿונען אַן אויפֿשריפֿט אין דייטש, פּויליש און העברעאיש: „פֿאַר איבערטרעטן דאָס געטאָ — טויט שטראָף!‟.

עס האָט כלומרשט אויסגעזען, אַז דאָס געטאָ זאָל זיין אַ יידישע זעלבסט־פֿאַרוואַלטונג. פֿאַקטיש אָבער, איז דאָס געווען אַ צונויפֿדרענגונג פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג אויף איין פּלאַץ, באַוואַכט דורך היטלערישע מערדערבאַנדעס כדי לייכטער אויסצופֿירן איבער זיי דעם פּלאַן פֿון ענדגילטיקער אויסראָטונג.

24/12/1941 פּוטער־אַקציע

צום סוף 1941 יאָר איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אַ פֿאַראָרדענונג, אַז יידן איז נישט דערלויבט — אונטער טויט־שטראָף, — צו באַזיצן אָדער באַנוצן מלבושים פֿון פּוטער, אַפֿילו קליידונג פֿאַר קינדער. אין פֿאַרלויף פֿון 48 שעה האָבן די יידן אין טשענסטאָכאָוו איבערגעגעבן 5 וואַגאָנען.

יאָר 1942 — מען אָרגאַניזירט „שאָפּן‟

מיט דער הילף פֿון ד״ר מיכאל וויכערט, דער פּרעזיצער פֿון דער „יידישער סאָציאַלער זעלבסט־הילף‟ טרעט צו דער יודענראַט צו אָרגאַניזירן אַרבעטס־שאָפּן, לויטן מוסטער פֿון אַנדערע שטעט. דאָס דאַרף געבן די יידן די מעגלעכקייט צו אַרבעטן פֿאַרן דייטשן מיליטער און אַזוי אַרום דערהאַלטן זיך ביים לעבן. צו די שוין־עקזיסטירנדיקע פּוטער־וואַרשטאַטן, ווערן געשאַפֿן מעכאַנישע, שאָפּן פֿון טישלער, שניידער, בערשטן־מאַכער, מעכאַנישע שלאָסעריי א. א, פֿאַר די שאָפּן, וואָס זענען געווען קאָנצענטרירט אין דער געוועזענער גיסעריי „מעטאַלורגיאַ‟, האָבן די יידן געמוזט באַצאָלן דער דייטשער מאַכט שווערע געלטער, סיי פֿאַר די דערלויבענישן און סיי פֿאַר די לאָקאַלן.

דערווייל ווערן אין טשענסטאָכאָוו געשאַפֿן פֿאַרשיידענע גרויסע פֿאַבריקן, אין וועלכע עס אַרבעטן אייניקע הונדערט יידן, פֿאַרשטייט זיך, אַלס שקלאַפֿן. דאָס זענען: די אַמוניציע־פֿאַבריק פֿון „הוגאָ־שניידער‟ אין לייפּציק אונטערן נאָמען „האַסאַג‟, „פּעלצערי‟, „וואַרטאַ‟, „טשענסטאָכאָוויאַנקע‟ און „ראַקאָוו‟.

22־טער סעפּטעמבער 1942

צומאָרגנס, נאָך יום־כיפּור, 3 אַזייגער פֿאַרטאָג, האָט זיך אָנגעהויבן דאָס אומגליק. אַלע גאַסן־לאָמפּן האָבן זיך אָנגעצונדן, ווייל די היטלעריסטן ווילן פֿייערלעך דורכפֿירן זייער מאַסן־מאָרד.

40 טויזנט יידן, האָט דער שעף פֿון דער שוץ־פּאָליציי, דער אויבער־מערדער דעגענהאַרט, אומגעבראַכט אין משך פֿון די ערשטע 3 וואָכן פֿון דער פֿאַרניכטונגס־אַקציע. בייגעווווינט דעם העטלעריסטישן יום־טוב, האָט אויך דער גענעראַל פֿון ס.ס. און פּאָליציי אין ראַדאָמער דיסטריקט — גענעראַל בעטשער און זיינע געהילפֿן: אָבערשטורעמפֿירער וויינריק, באַרנעמאַן, בלומע א.א.

שמואל גאָלדשטיין, וועלכער האָט אין משך פֿון 18 יאָר פֿאַרנומען דעם אַמט פֿון פּרעזעס פֿון דער יידישער קהילה אין טשענסטאָכאָוו, אַן אָנגעזעענער מזרחי טוער און עסקן אין פֿאַרשידענע יידישע אינסטיטוציעס אין פּוילן, האָט זיך אין טלית און תפֿילין געוואָלט בעת דער אַקציע אַראָפּוואַרפֿן פֿון צווייטן שטאָק. די רוצחים האָבן אָבער דאָס באַמערקט און אים מערדערלעך צעשלאָגן, אַזוי אַז ער האָט זיכער נישט דערלעבט ביז טרעבלינקע.

די יידן ווערן געפֿירט צו דער באַן, געטריבענע מיט נאַגייקעס און ביקסן־קאָלבעס. צווישן זיי געפֿינט זיך דער אַלטער אָרטאָדאָקסישער עסקן ר׳ איטשע מאיר קרעל. ער גייט באָרוועס, אָבער שטאָלץ און מיט אַן אויפֿגעהויבענעם קאָפּ. ער רופֿט אויס צו די יידן, וואָס זענען נאָך נישט „סיגרעגירט‟ און וועלכע שטייען מיטן פּנים צו דער וואַנט מיט אויפֿגעהויבענע הענט: „ברידער און שוועסטער! אויף יענער וועלט וועל איך זיך פֿאַר אייך מיען ביים רבש״ע!‟

אין דער צייט זענען אויך אומגעקומען די שרייבער: י . ח. זשיטניצקי, א. חיים שיפּער, זעליגפעלד און בלומענקראַנץ.

דער יידישער אַרבעטס־לאַגער

אין עלטעסטן און שמוציקסטן שטאָט־פֿערטל, נעבן דעם וואַרטאַ־טייך, זענען אַרומגעצוימט געוואָרן 3 גאַסן מיט שטעכל־דראָט און דאָרטן איז באַשטימט געוואָרן דער אַרבעטס־לאַגער, דאָס אַזוי גערופֿענע „קליינע געטאָ‟, פֿאַר די לעגאַל איבערגעבליבענע 5 טויזנט יידן, און פֿאַקטיש — 7 טויזנט יידן.

יעדער איינוווינער פֿון לאַגער איז געווען פֿאַרפֿליכטעט

— קעגן טויט־שטראָף — צו אַרבעטן. 5 אַזייגער פֿאַרטאָג ווערט דער לאַגער אויפֿגעוועקט און 6 אַזייגער פֿרי האָבן זיך שוין געצויגן די קאַלאָנעס פֿון די פֿאַרחושכטע יידן, באַגלייט דורך ספּעציעלע דייטשע ווערק־שוצן, צו זייערע אַרבעטס־פּלעצער. נאָך 12 שעה אַרבעט, אָפֿט באַגלייט מיט שמיץ און קלעפּ זענען זיי צוריקגעקומען אין זייערע נאַרעס.

20־טער מערץ 1943

שבת, ערב פּורים, דעם 20־טן מערץ 1943, האָט דעגענהאַרט — דער אויבער־מערדער פֿון טשענסטאָכאָווער יידנטום — פֿאַראָרדנט די טרויעריק־באַרימטע „רייזע קיין פּאַלעסטינע". דער יודענראַט, אַלע דאָקטוירים און די איבעריקע אינטעליגענץ מיט זייערע פֿאַמיליעס, האָבן זיך פֿאַרזאַמלט אין אַ דערבייאיקן הויז, אויסער דעם לאַגער.

מאַרשירנדיק אייניקע מינוטן, האָבן זיי דערזען, אַז עס וואַרטן שוין אויף זיי שטאַרק־באַוואַכטע אויטאָס. אַלע זענען אַרויסגעפֿירט געוואָרן אויפֿן יידישן בית־עולם און דאָרטן דערשאָסן געוואָרן. עס זענען דעמאָלט אומגעבראַכט געוואָרן 127 פּערזאָן, צווישן זיי 10 קליינע קינדער. אויסגעפֿירט די עקזעקוציע, האָבן די אַרטיקע שוץ־פּאָליציאַנטן: שאָט, קלופּש, פּאסאָף, שימעל, אַנקעלבאָך, האָנטקע, און אַנדערע.

25/6/1943 די ליקווידאַציע פֿון אַרבעטס־לאַגער

פֿרייטיק, דעם 25־טן יוני 1943, 4 אַזייגער נאָכמיטאָג, זענען מיט אַ בליץ־שנעלקייט אָנגעפֿאָרן אייניקע פּאָליציי־קאַרעטקעס מיט די מערדער און אַרומגעשטעלט דעם לאַגער. גלייכצייטיק האָבן זיי מיט אַ שטאַרקער שיסעריי טעראָריזירט אַלע פֿאַרבליבענע. אַ גרופּע דייטשע פּאָליציאַנטן, בראש מיט זייער שעף דעגענהאַרט, זענען גלייך אַוועק צום אונטערערדישן טונעל, באַוואָרפֿנדיק אים מיט אַ האָגל פֿון גראַנאַטן. די שיסעריי האָט אָנגעהאַלטן אייניקע שעה און אין רעזולטאַט, זענען געפֿאַלן צענדליקער יידישע קרבנות. פֿול־געפּאַקטע אויטאָס מיט צעשלאָגענע יידן זענען אַוועקגעפֿירט געוואָרן צו דער עקזעקוציע. די דייטשן האָבן צוגענומען געווער, געלט, מונדירן פֿון דייטשע פֿאָרמאַציעס, אַלץ, וואָס האָט זיך געפֿונען אויפֿן אָרט.

דער דאָזיקער איבערפֿאַל איז דורכגעפֿירט געוואָרן אַזוי איבעראַשנד שנעל, אַז ער האָט פּאַראַליזירט דעם גאַנצן לאַגער, און די מערדער האָבן פֿריי געבושעוועט.

26/6/1943

7 אַזייגער אינדערפֿרי, האָבן אַלע מענער און פֿרויען זיך געמוזט פֿאַרזאַמלען אויסערן לאַגער. אויפֿן אָרט האָט זיך שוין געפֿונען דער רוצח דעגענהאַרט מיט זיינע אָפֿיצירן ראָאָן, ווערנער, צאַפּאַרט א. א. ער האָט דורכגעפֿירט אַ סעלעקציע און הונדערטער יידן זענען אָפּגעפֿירט געוואָרן אויפֿן בית־העלמין, וווּ זיי זענען דערשאָסן געוואָרן. די פֿאַרבליבענע זענען גלייך אַרומגערינגלט געוואָרן דורך ווערק־שוץ און זענען אָפּגעפֿירט געוואָרן אין די אַרטיקע אַמוניציע־פֿאַבריקן. דורך די צוויי טעג, זענען אין טשענסטאָכאָוו אויסגעמאָרדעט געוואָרן איבער 800 יידן.

28/6/1943

עס האָט אויסגעזען, אַז מיט דעם איז די ליקווידאַציע פֿאַרענדיקט, אָבער די דייטשן האָבן זיך נאָך נישט אָנגעזעטיקט מיטן יידישן בלוט. זיי האָבן אויסגערעכנט, אַז אין לאַגער מוזן נאָך זיין אויסבאַהאַלטן יידן און זיי האָבן פּראָקלאַמירט אַן „אַמנעסטיע" פֿאַר די יעניקע, וואָס וועלן זיך צושטעלן מאָנטיק, דעם 28־טן יוני.

דער רעזולטאַט איז געווען — אַ פֿרישער מאַסן־קבר פֿון 200 פֿרויען, קינדער און זקנים, וועלכע האָבן זיך צוגעשטעלט דינסטיק, דעם 29־טן יוני און 5 אַזייגער פֿאַרטאָג זענען זיי דערשאָסן געוואָרן אויפֿן בית־הקברות.

באַוועגלעכע קברים

ביי די מאַסן־עקזעקוציעס האָבן די יידן זיך געמוזט אויסטאָן נאַקעט און צו צוויי פּערזאָן גיין צום אָפֿענעם קבר. דאָרטן פֿלעגן זיי באַקומען אַ שאָס און אַריינפֿאַלן אין גרוב אַריין. ווען דער קבר איז שוין געווען פֿול מיט קדושים און איז געווען דורכגעזאָפּט מיט טייכן בלוט, פֿלעגט זיך דער אויבערשטער ערד־שיכט אַ געוויסע צייט אויפֿהויבן, ביז דאָס בלוט פֿלעגט אינגאַנצן פֿאַרגליווערט ווערן.

20־טער יולי 1943

ווען ס'איז פֿאַרענדיקט געוואָרן דאָס אויפֿרייסן פֿון אַלע הייזער פֿון לאַגער, האָבן די רוצחים דורכגעפֿירט אַ פֿרישע סעלעקציע פֿון יידן אויף די אַרבעטס־פּלעצער און אומגעבראַכט דעם טאָג פֿרישע 70 קרבנות, צווישן זיי, די גאַנצע יידישע פּאָליציי מיט זייערע פֿאַמיליעס.

ל. בערגמאַן

די ערשטע קרבנות

אַ טאָג נאָכן פאַרנעמען טשענסטאָכאָוו, האָבן די דייטשן אָנגעהויבן צו כאַפּן יידן אויף די גאַסן צו דער אַרבעט. אַזוי ווי זיי האָבן נאָך נישט געקאָנט גוט צו דערקענען אַ יידיש פּנים, האָבן זיך שוין געפונען גויים, וואָס האָבן זיי אין דעם צוגעהאָלפן. די פּאָליאַקן האָבן קיין דייטש נישט געקענט, אָבער דאָס וואָרט „יודע" האָבן זיי שוין באַלד געוווּסט.

די ערשטע אַרבעט, וואָס די דייטשן האָבן געצוווּנגען די יידן צו טון, איז געווען דאָס אַרויסשלעפּן בעלקעס, אויף וועלכע עס זענען געווען אָנגעלייגט גראָבע ברעטער. אויף אַרויסשלעפּן אַזאַ מין בעלקע, האָבן די דייטשן „געגעבן" — צוערשט 4 מענטשן, און ווען די בעלקע איז שוין געווען אינדרויסן, האָבן זיי באַפוילן, אַז צוויי מענטשן זאָל זי שלעפּן ווייטער. צום סוף האָבן צוויי מעטנשן אויפגעהויבן די בעלקע און איין מענטש האָט זי געמוזט נעמען אויף די פּלייצעס און אַוועקגעטראָגן. דער ערשטער קרבן איז געווען דער זון פון דעם שניידער — גראַנעק, פון אַגראַדאַוואַ גאַס. נעמענדיק די בעלקע אויפן אַקסל, האָט ער זיך גלייך איינגעבראָכן אונטער דער שווערער לאַסט און איז אַנידערגעפאַלן אַזוי, אַז די בעלקע האָט אים דערדריקט.

דער טראַגישער סוף איז געווען, אַז מיר זענען אַהיים געגאַנגען מיט איין ייד ווייניקער...

דער ערשטער מאַסנמאָרד

צומאָרגנס האָבן אונדז די דייטשן אָנגעטון דעם טרויעריק־באַרימטן „בלוטיקן מאָנטיק": אַזייגער 1 נאָכמיטאָג האָבן זיך גענומען אַרומקרייזן איבער דער שטאָט צענדליקער עראָפּלאַנען, אַז גלייך ווי זיי וואָלטן זיך געגרייט צו אַ גרויסער אָפענסיווע. אָבער פּלוצים האָט מען דערהערט ווילדע געשרייען: „אַלע מענער אַרויס!" און די דייטשע זעלנער האָבן אָנגעהויבן מיט ווילדקייט צונויפנעמען אַלע מענער פון דער גאַס. די פאַרהאַלטענע זענען אויסגעשטעלט געוואָרן אין רייען צו פינף, און מען האָט זיי צעשיקט אין פאַרשיידענע פּונקטן.

די גרופּע, אין וועלכער איך האָב זיך געפונען, איז אַריינגעפירט געוואָרן אין די פאָדערשטע גערטנדלעך נעבן מאַגיסטראַט. צום אָנהויב, האָט מען נישט געוווּסט, וואָס די דייטשן זוכן, און יעדער האָט אַוועקגעוואָרפן אַלץ, וואָס ער האָט ביי זיך געהאַט.

הינטערן מאַגיסטראַט, וווּ ס'איז אַמאָל געווען די תפיסה, זענען געווען אויסגעגראָבן טיפע גריבער. אויף די דעכער פון די הייזער זענען געווען אויסגעשטעלט מאַשין־געווער און דורך די גאַנצע לענג פון די אַלעען איז געלעגן דאָס מיליטער אויסגעלייגט אין פולער מלחמה־גרייטקייט, מיט העלמען אויף די קעפּ, באַוואָפנט מיט קורצע ביקסן און אויפגעשטעלטע באַגנעטן. די פינגער האָבן געהאַלטן די צינגלעך, גרייט אויף אַ באַפעל צו שיסן. עס האָט געמאַכט אַן איינדרוק — נישט פון קיין שטאָט, נאָר פון אַ שלאַכטפעלד.

יעדע 5 — 10 מינוט איז אָנגעקומען אַן אויטאָ פול געפּאַקט מיט מענטשן, און עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ בלוטיקער מאַסאַקר. נאָר געציילטע האָט מען אַוועקגעלאָזט. די איבעריקע זענען דערשאָסן געוואָרן אויפן אָרט.

.AUFRUF
an die jüdische Bevölkerung.

Auf Grund des § 3 der zweiten Durchführungsvorschrift zur Verordnung vom 26. Oktober 1939 über die Einführung des Arbeitszwanges für die jüdische Bevölkerung des Generalgouvernements (Verordnungsblatt G. G. P. Seite 246) verfüge ich:

Die arbeitszwangspflichtigen männlichen Juden, wie auch die getauften Juden, in Tschenstochau der Geburtsjahrgänge 1914 bis inklusive 1923 melden sich beim Ältestenrat in Tschenstochau, Marienallee № 9, während der Amtsstunden 9-15 Uhr zwecks Eintragung in die Arbeitszwangskartei in der Reihenfolge:

am 9. März 1940 mit den Anfangsbuchstaben A-H

am 10. März 1940 mit den Anfangsbuchstaben I-R

am 11. März 1940 mit den Anfangsbuchstaben S-Z

Die Nichtbefolgung dieser Anordnung wird mit Zuchthaus bis zu 10 Jahren bestraft. Daneben kann auf Einziehung des gesamten Vermögens erkannt werden.

Der Stadthauptmann
(-) Dr. WENDLER.

Tschenstochau, am 8. März 1940.

WEZWANIE
do ludności żydowskiej.

Na podstawie § 3 drugich przepisów wykonawczych do rozporządzenia Generalnego Gubernatorstwa z dnia 26. października 1939 r. w sprawie wprowadzenia przymusu pracy dla ludności żydowskiej (Dziennik Rozporządzeń Generalnego Gubernatora Str. 246) zarządzam:

Podlegający obowiązkowi pracy przymusowej mężczyźni Żydzi w Częstochowie oraz Żydzi ochrzczeni roczników 1914 do 1923 r. włącznie winni się zameldować w Radzie Starszych w Częstochowie przy ul. N. P. Marii № 9, celem zarejestrowania się w kartotece pracy przymusowej w godzinach między 9 - 15 w następującym porządku:

w dn. 9. marca 1940 z nazwiskami rozpoczynającymi się od A-H

w dn. 10. marca 1940 z nazwiskami rozpoczynającymi się od I-R

w dn. 11. marca 1940 z nazwiskami rozpoczynającymi się od S-Z

Niewykonanie niniejszego zarządzenia podlega karze w domu pracy przymusowej do lat 10. Niezależnie od tego może być orzeczona konfiskata całego majątku.

Starosta Grodzki
(-) Dr. WENDLER.

Częstochowa, dnia 8 marca 1940 r.

אויפרוף וועגן רעגיסטראציה צו צוואנגס־ארבעט

די אומבאצאָלטע צוואַנגס־אַרבעט איז געווען איינער פון די מיטלען, וואָס די דייטשע רוצחים האָבן אָנגעווענדעט, כדי פיזיש צו פאַרניכטן די יידישע באַפעלקערונג.

אין די ערשטע טעג פון דער אָקופּאַציע, פלעגן דורכגע־פירט ווערן אָבלאַוועס אויף די גאַסן און יעדער צופעליק־גטראָפענער ייד פלעגט געכאַפּט ווערן צו פאַרשיידענע אַרבעטן, אָפטמאָל אומנוצלעכע אַרבעט, כדי פשוט, צו פּיי־ניקן יידן. ביי אַזעלכע „כאַפּערלעך" זענען צענדליקער יידן דערשאָסן געוואָרן. אַ סך מאָל פלעגט מען אַרויסנעמען יידן פון זייערע וווינונגען, און פירן זיי מיט קלעפּ און באַליידיקונגען, צו די ערגסטע און שווערסטע אַרבעטן.

דער דאָזיקער כאַאָטישער אופן פון כאַפּעריי אויף צוואַנגס־אַרבעט, איז דערנאָך „רעגולירט" געוואָרן. דעם 26־טן אָקטאָבער 1939, האָט דער גענעראַל־גובערנאַטאָר אין קראָקע אַרויסגעגעבן אַ פאַראָרדענונג וועגן איינפירן צוואַנגס־אַבעט פאַר דער יידישער באַפעלקערונג און אויף דערויף זענען דערשינען ענלעכע פאַראָרדענונגען אין אַלע שטעט פון דער דייטשער אָקופּאַציע.

דעם 9־טן מערץ 1940 האָט זיך באַוויזן אויף די גאַסן פון טשענסטאָכאָווו דער „אויפרוף צו דער יידשער באַפעל־קערונג", אין וועלכן דער שטאָט־הויפּטמאַן — ד"ר ווענד־לער, פאָדערט־אויף אַלע יידן (אויך משומדים), וועלכע זענען געבוירן געוואָרן אין די יאָרן 1914 ביז 1923, צו רעגיסטרירן זיך אין יודענראַט.

דעם 2־טן אַפּריל 1940 איז געקומען אַ צווייטע אויפ־פאָדערונג, אונטערגעשריבן דורך ד"ר ווענדלער, אַז עס מוזן זיך רעגיסטרירן אויך די יאָרגענג פון 1879 ביז 1925.

דעם 11־טן מאַי 1940 איז ווידער דערשינען אַ פאַראָר־דענונג פון דער שטאָט־הויפּטמאַנשאַפט, אונטערגעשריבן דורך קאַדנערן, לויט וועלכער מען האָט אָנגעהויבן דעם 6־טן מאַי רופן יידן צו צוואַנגס־אַרבעט. אין פאַרלויף פוןביידע רעגיסטראַציע־טעג האָבן זיך פאַררעגיסטריט 8.330 מענער.

ש ל מ ה ו ו א ג א

שוד וסדיזם

לימים נודע לנו, כי השלטון הגרמני מפקיע הרבה בתים פרטיים. הם משליכים מתוכם את הדיירים והופכים את המבנים למשרדים שונים. מלבד זה נוטלים הגרמנים את כל הבתים היהודיים שדייריהם עזבו. דירותיהם של יהודים אמידים נשדדות — נוטלים משם רהיט־ם, לבנים וכל מה שאפשר. כן נודע לנו שהם ציוו על יהודי אחד שנזרק מדירתו, שיקים נציגות של מספר אנשים, אשר תמסור לאוכלוסיה היהודית את ההוראות מטעם השלטון הגרמני.

עשרה ימים חלפו מאז שהגרמנים נכנסו לעיר — עשרה ימים ולילות של אימים:

הקסרקטינים — מלאים בני אדם. היחידות המגיעות העירה, חונות כאן 24 שעות וממשיכות בדרכן, כנראה בכיוון לחזית. חייליהם נוהגים לעצור ליד חלונותינו ולהציק לנו. הם מכוונים כלפינו את רוביהם. מצויים

ביניהם כל מיני טיפוסים; אחד רוצה להשיח דווקא על אודות „דמם של נוצרים״, אותו צורכים, היהודים כביכול; אחר — על עושרם של היהודים שהושג ע״ח עמים אחרים („אריים״), וכדומה... את השען עם הזקן היורד על מידותיו רצינו להסתיר, אך חייל אחד דווקא הבחין בו ודרש ממנו שיגש לחלון. החל וויכוח על התלמוד ולא חסר הרבה שהגרמני יירה בו דרך החלון, מפני שהיהודי לא רצה להודות שהוא מכיר את הפסוק: „טוב שבגויים הרוג״.

במשך ימים מספר היה עלינו לסבול מתעלולותיו של גרמני אחד, אשר נהג בכל יום ב־4 בבוקר לפרוץ בכוח את חלונות בתינו „כדי שהכלבים לא יוכלו לישון״, כפי שהיה מסביר לזקיף על המשמר. אחר, נטל מקל ארוך ודחף מהשולחן כל מי שישן עוד.

הסדיזם הגרמני בא לידי ביטוי בכל ערמומיותו: עשרה ברנשים היו באים אלינו, סוקרים אותנו מכף רגל עד קודקוד, בוחרים להם מתוכנו עשרים איש ולוקחים אותם עמם. יחד עם זאת מודיעים לנו החיילים הניצבים ליד החלון כי את החברים שלקחו זה עתה לא נראה עוד לעולם! הם יירו „מפני שיהודים ירו בעיר על הצבא שלנו״...

ניסינו — בינינו לבין עצמנו — להפריך את חששותינו ולפרש את דבריהם בכוונה להציק לנו, כרגיל, אבל, כאשר חברינו בוששו לבוא, החל הדבר לנקר במוחותינו. אב אחד, שבנו היה בקבוצה שנלקחה ע״י הגרמנים התענה ביסורים. הוא לא הסיט את עיניו מכיוון הדלת — שמא חוזרים האנשים...

היה איתנו רופא אחד, שאחיו נלקח, ואף הוא היה מדוכא עד יאוש.

וכשלעצמנו — התהלכנו כל היום מעונים, דומם, כמו אבלים.

רק בשעה 11 בלילה נשמע רישרוש צעדים מרחוק ולבותינו החלו הולמים בחזקה. קול פעמי הצועדים נעשה יותר ברור, כאשר נכנסו לתוך הפרוזדור, והנה נפתחת הדלת וחברינו נכנסים לתוך החדר! האב האומלל, שכה חרד לבנו, יצא ממש מכליו מרוב שמחה, כמוהו הרופא — שקיבל חזרה את אחיו. אכן, כולנו נשמנו לרווחה.

תוך כך החלו חברינו לספר מה אירע להם, לאמור; כאשר לקחו אותם בבוקר הביאו אותם למקום מסויים והכניסום לתוך אורווה, שם צוייד כל אחד באת חפירה. אח״כ הובילום לבית העלמין הנוצרי והעמידו אותם בשורה — לחפור בור גדול. הדבר עורר בהם חשד — פן כורים

הם לעצמם קבר?... החיילים הגרמניים עמדו מעליהם והאיצו בהם לעבוד מהר, בעוד המשגיח הפולני מודד מפעם לפעם את עומקו של הבור. עם סיום עבודתם העמידו אותם בשורה — על סף הבור. אחדים „נשברו״ והחלו לבקש אצל הגרמנים על נפשם. ואילו החיילים ציוו לשתוק ולעמוד זקופים. כך עמדו האנשים על סף הבור שעה ארוכה שנראתה להם כנצח, בעוד החיילים ניצבים בעורפם במרחק מה ודורכים את נשקם — חזור ודרוך. כדי להגביר את המתח ירו גם מספר יריות באויר.

אחרי כן הודיעו לחברים שלנו, כי בצורה כזאת יהרגו אותם, אם יאונה דבר מה לגרמנים.

חיסול בתי חרושת יהודיים

בית החרושת הגדול בשם „גנאשינר מנופקטור״ שהיה שייך ליהודים והעסיק לפני המלחמה כמה אלפי פועלים הועבר מיד עם כניסת הגרמנים לניהולו של פולני, שהפך להיות „פולקס דויטש״. ומעשה שהיה: בית החרושת הזה נמצא מחוץ לעיר, בדרך לגבול הגרמני. ביום השני למלחמה, כאשר הצבא הגרמני עבר ליד בית החרושת, יצא ממנו פקיד בכיר, בעל וותק של שנים רבות, עם זר פרחים בידיו — לברך את הגרמנים.

ליד בית החרושת היו בתים בהם התגוררו פקידים, מנהלי עבודה, וכן המהנדס הראשי, כולם יהודים. המנהל החדש, לא זו בלבד שהוציא אותם מדירותיהם, אלא ששלל גם מהם את זכותם לעבוד בבית החרושת. נוסף לכך, הוא העליל על המהנדס הראשי, שכאילו לקח כסף מקופת בית החרושת, והיה עליו על כן לעמוד בפני פורענויות, עד כי נאלץ לבסוף לעקור בכלל מהעיר.

בצורה דומה נגזלו גם בתי חרושת אחרים, קטנים וגדולים, מבעליהם היהודיים ונמסרו לניהולם של לא יהודים, שקיבלו את התואר „טרויהנדר״ (נאמן).

דין זה חל גם על בתי חרושת שהשתייכו לבעלים מחוץ לארץ, צרפתים, בלגים — ארצות, שהיו במצב מלחמה עם גרמניה.

בקבלם את המפעל — לידיהם, נהגו ה„טרויהנדרים״ האלה — ראשית כל — לבדוק אם בעליו הקודם השאיר את הכל „בסדר״: אם הקופה מתאימה לספרי החשבונות; אם לא נמשך הכסף מהבנקים, אם מלאי הסחורות במחסן מתאים לרישומים. והיה, אם נראה להם, שדבר מה אינו כשורה, נקרא היהודי למשרדו של ה„טרוהנדר״, והוכה שם מכות־רצח, ולאחר מכן היה נלקח לחקירה.

חרשתנים שהעבירו קודם לכן סחורות למקומות אחרים, מפאת סכנת המלחמה, נאלצו לפי פקודתו של המנהל החדש להחזיר אותן לבית החרושת ולשאת בכל ההוצאות הכרוכות בכך.

מרבית ה„נאמנים", שהיו פקידים לשעבר באותם המפעלים שבהם נתמנו לשלוט, היו יותר גרועים מעמיתיהם ה„זרים".

ברצותם להימנע מפגישות עם בעלי המפעלים הקודמים, וכן עם חבריהם לעבודה משכבר הימים, גירשו את כל היהודים מהעבודה ואף תלו שלט בכניסה לבית החרושת: „ליהודים הכניסה אסורה".

בבית החרושת „ורטה", נתמנה ל„נאמן" פקיד המפעל לשעבר, אשר נשלח בשעתו ע"י בעליו היהודים של בית החרושת הזה ללונדון, ללמוד על חשבונם את תורת האריגה.

אולם, זכותם זו לא עמדה להם, באשר מיד ביום הראשון לקבלת ניהול בית החרושת לידיו, גירשם מהמקום. אותו איש נתמנה גם למנהל בית חרושת לפישתן, חיסל אותו ומכר את כל הסחורות והמכונות, והרוויח בעסקה הזאת מיליונים.

בעליו הקודם של בית החרושת הזה, יהודי, שנשאר ללא אמצעים לקיום — ביקש את עזרתו, של ה„נאמן", אך במקום להגיש עזרה, גזל הלז ממנו את שעונו ועשה אותו ללעג.

בצורה דומה נהגו הגרמנים כלפי אחרים, הן בעלי המפעלים והן עובדיהם היהודיים, לאחר שגזלו את הרכוש מידי בעליו החוקי.

כיוצא מהכלל היו רק בתי מלאכה קטנים, שבעליהם היו אנשי מקצוע וניהלו בעצמם את העסק. ה„נאמנים" לא היו מסוגלים בעצמם לנהל את המפעלים שנמסרו להם, ולכן השאירו את בעלי המקצוע היהודיים במקום העבודה.

מובן שהעבודה בנסיבות האלה — היה עמה הרבה מפח-נפש, אולם סירוב היה מביא לגירוש לעבודת כפייה ביערות או ליד נהרות, ולכן נאלצו להישאר במקום.

השכר שהיהודים היו מקבלים בעד עבודתם היה נמוך ב-25% משכרם של לא יהודים. מלבד זה, נתנו לפועלים הלא יהודיים אי אלה מזונות, ואילו ליהודים לא נתנו מאומה.

בתי החרושת המשיכו לעבוד עם חומרי הגלם שנשארו עוד מתקופת בעליהם הקודמים. במקומות מסוימים נאגר מלאי למשך שנתיים. היות והכסף שהגרמנים הוציאו לשוק,

לא זכה באמונם של התושבים, מיהרו כולם להוציאו במהרה ולהצטייד בכל מיני דברים. סוחרים פולניים היו מוכנים לשלם כל מחיר בעד סחורה כלשהי. ה„נאמנים" בבתי החרושת היו צריכים למכור את סחורתם במחירים טרום-מלחמתיים, אך לאמיתו של דבר, הם לקחו מחירים העולים עשרת מונים ורשמו בספרי החשבונות את המחיר הרגיל, ובדרך זו גרפו מיליונים.

היהודים שנושלו מנכסיהם, מבלי שישאירם אפילו בעבודה, פנו לשלטון המרכזי לקבלת תמיכה מתוך הכנסות המפעלים שהשתייכו להם קודם, באין להם שום מקור מחיה אחר. לאחר תקופת המתנה ממושכת הם הופנו ל„נאמנים", שישלמו להם 200 זהובים בחודש, אך בתנאי, שכספים אלה ישולמו מתוך הכנסה „עודפת" של המפעל, אם תהיה לו כזאת, ובשום פנים ואופן, שהדבר לא יבוא על חשבון ההון.

אשר על כן, היה התשלום של 200 זהובים תלוי ברצונו או אי רצונו של ה„נאמן", שהיה מוצא כבר תמיד אמתלה כלשהי, כדי לא לשלם, אף כי הסכום היה מספיק בקושי — באותן הנסיבות — לשלושה ימי קיום.

לימים, אזל החומר הגולמי שנשאר בבית החרושת מתקופת הבעלים הקודמים, ואילו אספקת חומרי גלם חדשים היתה קלושה מאוד, כמעט אפסית, מפני שרוב החומרים נועד לייצור תחמושת. כתוצאה מכך החלו אט אט המפעלים להשתתק. בדיעבד נעשו נסיונות ע"י הגרמנים לאחד כמה בתי חרושת למפעל אחד, אולם גם בכך לא הועילו למצב העגום. בתהליך הסופי חוסלו המפעלים כליל, בעוד שהמכונות הוצאו לגרמניה והומסו למתכת, לצרכים מלחמתיים (תותחים, פגזים וכו').

גזילת דירות

לא רק מפעלים ובתי חרושת נגזלו מבעליהם היהודיים, אלא גם בתיהם הועברו לניהולם של „טרויהנדרים" („נאמנים"). אח"כ הוקם משרד מיוחד לתכלית זו, שנקרא „נאמנות לרכוש יהודי". מגרמניה הובא מומחה לניהול נכסים דלא ניידי, שהיה שנים רבות בעיר דורטמונד אדמיניסטרטור אצל בעלי בתים יהודיים. הברנש הזה תבע שיקראו לו בתואר ד"ר ו„הסתדר" בעיר בדומה לגרמנים אחרים מקרב השליטים, בכל הפאר והלוקסוס. הוא דרש להעמיד לרשותו חווילה ומועצת היהודים („יודנראט") נאלצה לרהט אותה במיטב האביזרים, וכן ביחס למשרדו שכלל כמה חדרים.

סגנו, וכן אנשי משרדו נמנו על פולקסדויצ'ה וכן פולנים מאזור פוזן, אשר שמם נודע כאנטישמים. הם קיבלו את השליטה על רחובות שלמים של בתים, והחלו לגבות שכר דירה מתושביהם. גם בעלי הדירות היהודיים הוכרחו לשלם שכר דירה, כמו שכירים.

לאחר שכתבו בעיתונים, כי מצב הדירות הוא מוזנח ובלתי תקין, נאלצו הדיירים לשלם כספים שנועדו כביכול לביצוע תיקונים, אך למעשה נוצלו לצרכים אחרים, ומצבן של הדירות הלך והתדרדר עוד יותר. מפקידה לפקידה נהגו ה„נאמנים" לערוך חיפושים בבתי היהודים ו„בהזדמנות" זו היו שודדים כל דבר בעל ערך, תחת העילה שהדבר מופקע. כך נהגו להוציא מכונות קטנות, סחורות ועוד.

את מעשי השוד היו מבצעים לאחר השעה 8 בערב, כאשר היה עוצר והיציאה היתה אסורה, כדי שלא יראו אותם במעל.

פעם קרה, שיהודי אחד — אמיץ לב — ששדדו את כל רכושו, הלך והתלונן בפני המשטרה. חקירת המשטרה העלתה כי התלונה היא נכונה, אך מכיוון שבעניין היה מעורב „פולקס־דויטש" לא היה בסמכותה להמשיך בטיפול, והיא מסרה את המקרה לגיסטאפו.

ימים מספר לאחר מכן קיבל היהודי הזמנה, להתיצב ביחד עם בנו במשרדי הגיסטאפו.

אולם, בניגוד לצפוי, היינו שעניין תלונתם ייבדק, נתקבלו שם במכות איומות והועמדו בפני אותו האדמינס־טרטור ששדד אותם, כאשר איש הגיסטאפו מטיח בפניהם: „אסור לספסרים יהודיים להאשים אנשים מבני העם הגרמני — בשום מקרה".

אך בקושי רב הצליחו להוציאם מידי הגיסטאפו, אולם הלקח שנלמד ע"י היהודים מהמקרה האומלל היה שאסור עוד להתלונן על גרמני או „פולקסדויטש", ויהא פשעו אשר יהיה.

חיים שימאָנאָוויטש

טעראָר און פאַרניכטונג

די באַציאונגען צווישן פּאַליאַקן און יידן אין טשענסטאָכאָוו, זענען אין די לעצטע יאָרן פאַרן אויסברוך פון קריג, געווען זייער אָנגעשטרענגטע. די קריסטן האָבן אָנדערש נישט גערעדט, ווי: „וואַרט, וואַרט, היטלער וועט קומען וועט ער אייך שוין וויזן"...

זינט אייניקע יאָרן זענען יידן נישט געגאַנגען אין קיין פּאַרקן, און שפּעט ביינאַכט איז איבערהויפּט געווען גע־פערלעך צו גיין אין גאַס. מען האָט אָפט געהערט, אַז — דאָ און דאָרט — האָט מען געשטאָכן אַ ייד. פלאַטט איז דערשטאָכן געוואָרן אין מיטן העלן טאָג, ביי דער אַלטער שול, ווען ער איז געגאַנגען צו דער אַרבעט.

אָט אין אַזאַ פּאָגראָם־שטימונג איז אויסגעבראָכן די מלחמה.

פרייטיק, דעם 1־טן סעפּטעמבער, 5 אַזייגער פאַרטאָג, זענען שוין איבער טשענסטאָכאָוו געפלויגן דייטשע עראָ־פּלאַנען. דעם זעלבן פאַרנאַכט, האָט דאָס פּוילישע מי־ליטער זיך צוריקגעצויגן, און אָנגעקומענע יידישע זעלבער

האָבן איבערגעגעבן, אַז די דייטשן מאַרשירן פאָראויס מיט אַ גרויסן כוח. הערנדיק די טראַגישע בשורה, האָט מער

ווי אַ האַלבע שטאָט יידן זיך געלאָזט גיין און פאָרן קיין אַמסטאָוו. אַ גרויסער טייל איז דערנאָך צוריקגעקומען, און די וואָס האָבן זיך געפונען אונטערוועגס, זענען באַשאָסן געוואָרן דורך דייטשע עראָפּלאַנען און עס זענען דערביי געפאַלן צענדליקער קרבנות.

די דייטשן זענען אַריין אין טשענסטאָכאָוו אַ זונטיק (אין דריטן מלחמה־טאָג) און שוין צומאָרגנס האָבן זיי אַנגעטאָן דעם „בלוטיקן מאָנטיק". אויפן „נייעם מאַרק" האָט מען דערשאָסן לייבל כץ; פאַרנאַכט האָט מען אַלע יידן אַריינגעיאָגט אין די קלויסטערס און נאָכגעשאָסן פון הינטן. מיר איז אויסגעקומען צו זיין אין דער קירכע אויפן „נייעם מאַרק". לעבן מיר איז געזעסן אויף דער פאָדלאָגע ר' אביגדורלס זון — יעקב־יצחק. ער האָט פאַרשטעקט דעם קאָפּ, כדי נישט צו זען די קריסטלעכע הייליקייטן.

צומאָרגנס האָט מען אונדז אַריבערגעפירט אין די קאָשאַרן פון 27־טן פולק, וווּ מען האָט אונדז געהאַלטן ביז דאָנערשטיק אין אוממענטשלעכע באַדינגונגען. ביים פאַרלאָזן די קאָשאַרן, זענען מיר דורכגעגאַנגען דעם פּלאַץ און געזען, ווי אַ הונט יאָגט יהושע צימעס, און רייסט פון אים לעבעדישע שטיקער. אויף אונדז האָט דאָס געמאַכט אַ שוידערלעכן איינדרוק, און די דייטשן האָבן זיך צוגעקוקט און געלאַכט...

„סיזיפישע" אַרבעט

שפּעטער האָט מען אָנגעהויבן צו כאַפּן מענער און פרויען צו דער אַרבעט. נישט צו קיין פּראָדוקטיווער אַרבעט, נאָר סתם צו פייניקן און דערנידעריקן. אַזוי צ. ב. האָט מען געטראָגן אַ גאַנצן טאָג ציגל פון איין אָרט צום צווייטן און צוריק אויפן מאַגיסטראַט פּלאַץ. דאָס זעלבע האָט פּאַסירט מיט אַ גרופּע יוגנטלעכע, וואָס זענען געשיקט געוואָרן קיין פּשירוב, כלומרשט — צו „וואַסער רעגולאַציע". אינדערעמתן איז דאָס געווען נאָר אַ פייניקן, כדי צו צעברעכן די מענטשן מאָראַליש.

אין חודש סעפּטעמבער 1940 האָט דער יודענראַט באַקומען אַ באַפעל צוצושטעלן איינקע הונדערט מאַן אַוועקצושיקן זיי צו אַן אַרבעט. קיינער האָט נישט געוווּסט ווו.

מען האָט צוגעשיקט צעטלעך צו נישט־פאַרהייראַטע יוגנטלעכע און איך האָב זיך אויך געפונען צווישן זיי. צומאָרגנס האָט מען אונדז אונטער אַ שטאַרקער וואַך אָפּגעפירט צו דער באַן און אַריינגעוואָרפן אין לאַסטוואַגאָנען. אינדערפרי זענען מיר אָנגעקומען אויף אַ זאַמל־

לאַגער אין לובלין, פון וואַנען די דייטשן האָבן אונדז צעשיקט אויף אַן אַרבעט.

מיר זענען געגאַנגען צו דער אַרבעט צופוס אַן ערך 30 קילאָמעטער און כדי נאָכמער אונדז צו פאַרביטערן דאָס לעבן, האָבן זיי ספּעציעל צוגעטיילט צו אונדזער גרופּע אַ פּאָר אַלטע יידן, וועלכע האָבן נישט געהאַט קיין כוח אַפילו אַ טראָט צו שטעלן. די, וואָס זענען אָפּגעשטאַנען אין וועג, האָבן באַקומען קלעפּ. אַ סך זענען געפאַלן פון אויסשעפּונג.

אין בעלזשעץ

נאָכן אָפּמאַרשירן אַ גאַנצן טאָג, זענען מיר אָנגעקומען קיין בעלזשעץ. דאָ האָט מען אונדז אַריינגעלאָזט אויף אַ גרויסן פּלאַץ צווישן ציגיינער, אונטערן פרייען הימל. אַ גאַנצע נאַכט האָט געגאָסן אַ שטאַרקער רעגן און מיר האָבן זיך געטוליעט איינער צום אַנדערן פאַר קעלט און נעץ. צומאָרגנס זענען מיר געגאַנגען ווייטער און אָנגעקומען קיין צעשאַנאָוו. דאָ האָט זיך אָנגעהויבן אַ נייַ קאַפּיטל פון פייניקונגען. יעדן טאָג זענען מיר געגאַנגען עטלעכע קילאָמעטער צו דער אַרבעט, אין באַגלייטונג פון אוקראַיִנישע באַנדיטן, וועלכע האָבן אונדז געשלאָגן מכות־רצח.

צו כל נדרי האָבן זיך אַלע פאַרזאַמלט אין שול, וואָס האָט זיך געפונען אויפן שטח פון לאַגער, און סרעבניק פון טשענסטאָכאָוו האָט געזאָגט מיט אַ שווער האַרץ „כל נדרי".

אין טשענסטאָכאָוו האָט מען זיך דערוווּסט וועגן אונדזער שווערן מצב אין צעשאַנאָוו און דער יודענראַט האָט אַרויסגעשיקט אַ דעלעגאַט, ה' בראַמבערג. ער איז געקומען צו אונדז און האָט נישט געקאָנט פון זיין מויל קיין וואָרט אַרויסברענגען. די טרערן האָבן אים געשטיקט צוזעענדיק אונדזערע צרות. זיין יידיש האַרץ האָט ליידער לאַנג נישט אויסגעהאַלטן...

אַהיימפאָרנדיק, האָט מען אונדז נאָך אַראָפּגענומען אין בעלזשעץ אויף אַ פּאָר טעג אַרבעט. דאָרטן האָבן געאַרבעט מערסטנס יידן פון לובלין, אַלטע יידן מיט לאַנגע ווייסע בערד. די דייטשן האָבן ספּעציעל געגעבן די עלטערע יידן די שווערסטע אַרבעטן. זיי זענען געשטאַנען אין וואַסער ביז צו די בערד — און עס איז געווען אַ שוידער צו קוקן אויף זיי.

נאָך 9 וואָכן שווערער אַרבעט, פיזיש און גייסטיק צע־בראָכענע, זענען מיר געקומען אַהיים.

דאָס „גרויסע געטאָ"

אין 1941 ווערט אויפגעשטעלט דאָס „גרויסע געטאָ" אויף אַ קליינעם שטח, ווו עס זענען אַריינגעטריבן געוואָרן איבער 45 טויזנט יידן פון טשענסטאָכאָוו, צוזאַמען מיט די צוגעקומענע. באַלד האָבן זיי פאַראָרדנט, אַז אַלע יידן זאָלן טראָגן דעם מגן־דוד צייכן, און מען האָט נישט געטאָרט אַרויסגיין פון געטאָ.

דער ערשטער קרבן, וואָס די דייטשן האָבן געכאַפּט אויסער דעם געטאָ, איז געווען משה יעאַנאָוויטש, אַ זון פון לעדער־סוחר אין „אַלטן מאַרק" (ביי בייגעלען אין הויז). אויפן מאַגיסטראַט־פּלאַץ האָט אַ דייטש אים געהייסן לויפן אַהיים און אים נאָכגעשאָסן פון הינטן. דאָס איז געווען אַ וואָרענונג פאַר יעדן איינעם נישט צו דערוויי־טערן זיך פון געטאָ.

זומער 1942 האָבן אָנגעהויבן אָנצוקומען ידיעות פון אַנדערע שטעט, אַז די דייטשן ליקווידירן די געטאָס און שיקן אַוועק די יידן אין פאַרניכטונגס־לאַגערן. די טשענ־סטאָכאָווער האָבן זיך גענאַרט מיט דער אילוזיע, אַז ביי זיי אין שטאָט וועט אַזוינס נישט פאָרקומען, ווייל די דייטשן שטעלן דאָ אויף פאַבריקן און זיי וועלן דאַרפן מענטשן צו דער אַרבעט. די טרויעריקע ווירקלעכקייט האָט אָבער צונישט געמאַכט אַלע האָפענונגען.

ראש־השנה 1942 זענען דייטשע זעלנער אַריינגעפאַלן אין די שולן און האָבן אָנגעהויבן מערדערלעך שלאָגן די

מתפללים. יום־כיפור איז מען זיך שוין ניט צונויפגעקומען, נאָר מען האָט געדאַוונט אין דער שטיל, אין קליינע מנינים. אַזייגער 11 האָט זיך צעטראָגן די ידיעה, אַז דאָס געטאָ איז אַרומגעשטעלט דורך די אוקראַינער מיט די שוואַרצע היטלער און צו נעילה האָט מען שוין געוווּסט, אַז די ליקווידאַציע הויבט זיך אָן.

שפּעטער איז אין טשענסטאָכאָוו געשאַפן געוואָרן דאָס „קליינע געטאָ". די גרענעץ איז געווען מאַסטאָוואַ, די זייט פון גיטל עסטערל, סענאַטאָרסקאַ — די זייט פון מאיר ביטשנער, ביז צו די גובערניע און דער וואַרטאַ, פון די קאַסטענעס ביז צו פּאַלאַקס הויז. דאָס „קליינע געטאָ" איז פאַקטיש געווען אַן אַרבעטס־לאַגער, וווּהין עס זענען געקומען שלאָפן די מענטשן פון רוב אַרבעטס־פּונקטן.

ערב פּורים 1943, איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן אַ מעל־דונג, אַז די אינטעליגענץ זאָל זיך צושטעלן, כלומרשט צו פאָרן קיין פּאַלעסטינע, אָבער מען האָט זיי אַלעמען אַוועק־געפירט אויפן בית־עולם און דאָרטן דערשאָסן. ד"ר ברעס־לער, אַ פּלאַצקער, האָט זיך פּונקט פאַרזוימט ביי אַ קראַנקן און איז ניצול געוואָרן פון אַ זיכערן טויט. זיין פרוי, פון דערהיים — נאָוואַק, איז אַראָפּגעשפּרונגען פון אויטאָ אין מיטן פאָרן, און זי איז אויך געבליבן לעבן. אויך קורלאַנד האָט זיך געראַטעוועט דורך אַראָפּשפּרינגען. עס האָט לאַנג נישט געדויערט און דאָס „קליינע געטאָ" איז אויך ליק־ווידירט געוואָרן. די יונגע מענטשן זענען געשיקט געוואָרן אין „האַסאַג", און די עלטערע — אין די פאַרניכטונגס־לאַגערן.

שלמה וואגא

השמדה

אנשי הגיסטאפו נברו בארכיונים שנותרו, חקרו ובדקו כל חומר, שממנו ניתן היה להתחקות אחר „חשודים פוליטיים" או אנטי פאשיסטים, בין אם המדובר היה ביהודים או בפולנים.

במיוחד — חיפשו אחר אנשי האינטליגנציה.

מדי יום, וכל לילה היו מאסרים. אנשים נעצרו, הושלכו לבתי כלא ולאחר זמן קצר נעלמו בכלל.

תושבי הכפר „אולשטין" (סמוך ליער) ידעו לספר, כי

ארתור שיק: בציפייה לגורל המר

בשעות הבוקר מובילים אנשים מבית הסוהר אל היער שם מכריחים אותם לכרות קברים, ואח"כ משליכים אותם לתוכם ויורים בהם. בבית הכלא מקבלים פעמים בשבוע מזון לאסירים המובא ע"י קרוביהם. אולם, לעתים קרובות מחזירים את החבילות תוך הודעה שהקרובים אינם עוד בכלא.

נשותיהם של הבעלים — אסירים מתחילות לכן לכתת את רגליהן ממשרד למשרד, כדי להיוודע מה עלה בגורלם של הנעלמים. לבסוף „זוכות" הן לתשובה — גערה, כי יחדלו להתעניין למקום הימצאם של בעליהן. הנה, כי כן, כאשר הביאו נשים או ילדים לבית הסוהר מזון בשביל בעלים והורים, הרי חרדו — שמא יחזירו להם את החבילות.

הסודות מן היער של אולשטין נתגלו חיש מהר והחזרת חבילות המזון גילתה כי הקרוב אינו עוד בחיים. משום כך נתמלא תמיד חללו של רחוב בו עמד בית הסוהר בקולות בכי קורעות לבב. נשיהם וילדיהם של אלה שניספו, חבטו את גופותיהם לאדמה, תלשו את שערותיהם בייאושם כי רב, וזעקו בשברונם. השוטר מיהר לגרשם מהמקום בקת רובהו.

בני משפחותיהם של העצורים חיכו לילות שלמים לחזרתן של המכוניות שהובילו את קרוביהם ליערות אולשטין. הם עמדו במרחק מה, מפני שלא נתנו להתקרב, וראו איך שאנשי גיסטפו מופיעים לפתע השכם בבוקר ומקיפים את רחוב בית הכלא. אחר, מגיעות מכוניות סמוך לשערי בית הכלא ומשם מעמיסים עליהן בני־אדם. כאשר המכוניות האלה עוברות את המקומות שקרובי האסירים עמדו שם, פרצו זעקות שבר קורעות לב והבכי ליווה את המכוניות המתרחקות כלוויית המת.

כל כמה ימים הוצאו אנשים מבית הכלא ונשלחו למחנות הריכוז. לאחר כל משלוח היה ב ת הסוהר מתמלא מחדש, וכך נמשך התהליך של שילוחים ומעצרים הלוך וחזור.

לימים נודע, כי בעיירה אושוינצים הסמוכה לעיר קראקאו, ישנם מחנות ריכוז אליהם מובלים אנשים לאלפים, ולאחר זמן קצר הורגים אותם.

משפחות האנשים הנשלחים למחנות מקבלים משם הודעות שקרובם „מת". לאחר זמן נקראים הקרובים אל הגיסטאפו שם נמסר להם חלק מהבגדים של הנרצחים.

משרדים אך חיש מהר מתברר, כי דווקא לגבי אלה קרובי הנשלחים לאושווינצים משתדלים עבורם בכל מיני

שמשתדלים — מחישים את רציחתם ובני המשפחה מקבלים מיד את ההודעה „מת".

מצויים כאן בינינו אנשים שחזרו ממחנה אושווינצים. השתדלו עבורם במיוחד ע"י בעלי השפעה גדולים. כיצד הם שוחררו ועל מה שמתרחש שם בכלל — נשאר בגדר סוד, מפני שהם לא מספרים אף מלה אחת על כך. הם הוזהרו, שאם יספרו דבר מה — יישלחו לשם חזרה.

בקיץ 1940 נאסרו בעירנו כל עורכי הדין היהודיים, והוכנסו לתוך אותם התאים בבית הכלא, שנועדו לאסירים העומדים להישלח לאושויץ. משפחותיהם עשו מאמצים נואשים, כדי להצילם. גם ה„יודנראט" השתדל לפעול למענם -— ובמיוחד עשה רבות בנדון ווייגריב. תחילה נעשתה הפעולה באופן קבוצתי, במטרה לשחרר את כולם. אחר כך פעלה כל משפחה לחוד, בעבור קרוביה, משום הפחד שעד שתבוא העזרה — יישלחו בינתיים האסירים, והכל יהיה לשווא.

עם הזמן נודע, שהגיסטאפו אסר עוד יהודים משכבות שונות. משפחותיהם פנו גם ל„יודנראט" ולוויינריב, לבקש עזרה. הם היו מוכנים לתת את הכל מה שהיה ברשותם, אך איש לא היה מוכן לעשות דבר למענם. אחר כך הם נשלחו לאושויץ.

כעבור זמן שוחררו עורכי הדין, והיה חשד כי שחרורם בא על חשבונם של העצירים האחרים שאף אחד לא היה מוכן להשתדל עבורם. אם נכונה היא הגירסה הזאת או לאו — נשאר הדבר בגדר סוד שלא ייוודע לעולם. מכל מקום, התהלכו בני משפחותיהם של אלה שנשלחו לאושויץ מרי נפש ומלאי כעס על ה„יודנראט", באשר חשדו בו שידו ב„חילופין" האלה... חשד זה חוזק בשל כך, שעורכי הדין שילמו ל„יודנראט" הרבה מאוד כסף שנדרש לשחרורם.

בינתיים בוצעו מעצרים חדשים ושוב הילכו משלוחים לאושויץ, אשר בעיקבותיהם הגיעו הודעות לנשי הקרבנות, כי בעליהן „מתו".

גיטו

פשטו שמועות שיוקם אצלנו גיטו, עם רובעים נפרדים ליהודים ול„אריים", כפי שהדבר הונהג זה מכבר בוורשה ובערים אחרות. שמועות אלה עוררו בהלה ואנשים רצו ל„יודנראט", להיוודע פרטים בנדון. יושב הראש וחברי ה„יודנראט" הרגיעו והבטיחו כי „אצלנו לא יקרה כזאת,

מפני שאנחנו הרי נותנים לגרמנים כל מה שהם דורשים מאיתנו". אולם עד מהרה התברר, כי השמועות היו נכונות.

בעירנו היה משרד שכונה „קוורטיר אמט", שמתפקידו היה לדאוג לציודם של הגרמנים המגיעים הנה. בראש המשרד הזה עמד אחד בשם לינדערמן. הגרמני הזה היה יוצא ונכנס אצל בעלי מלאכה יהודיים שהיו עושים בשבילו ובשביל אשתו כל מיני מלאכות בחנם, או חצי חנם, כפי שעשו גם בשביל גרמנים אחרים, מתוך צפייה שאולי וצמח מכאן אי פעם „טובה" כלשהי.

והנה, פעם כאשר חיט יהודי מדד ללינדערמן הזה בגד חדש, שאל אותו בזהירות — מה נשמע אצלנו בקשר לגיטו ?... השיב הלז : „נשמע טוב מאוד. בקרוב יתקיים דיון במפקדה על הנהגת רובע מגורים מיוחד בשביל היהודים.

עם היוודע זאת, גברה עוד הבהלה. אנשים רצו בעוד מועד לדאוג לקורת גג. עגלות קטנות עמוסות רהיטים החלו לנוע ברחובות העיר, מהרובעים המשובחים אל חלקי העיר הירודים, בהיות היהודים משערים, ששם יוקם הגיטו. עגלות אחרות עשו את דרכן מהרובעים היהודיים אל מגורי הנוצרים, ברצות היהודים להעביר את חפציהם אל „הידידים הפולניים" שישמרו אותם „עד יעבור זעם".

אבל הממונה על המינהל העירוני לא התמהמה להוציא פקודה שאסור להעביר רהיטים וחפצים כלשהם ממקום למקום ללא הרשאה מיוחדת. מהוראה זו השתמע עוד יותר, כי בקרוב יונהג אמנם הגיטו, דבר שהגביר עוד יותר את הבהלה. אנשים רצו להציל מהרכוש שלהם כל מה שניתן : גברים נשים וטף הילכו כה וכה בהעמיסם על גופותיהם מלבושים וחפצים, כדי להעבירם למכרים פולניים.

תוך כך ניתנה ההוראה לנגרים יהודיים להכין שלטים מעץ, בהם ייכתב שעל היהודים אסור להרחיק לכת, תוך איום בעונש מוות. מיד נמסר לידיעת היהודים, כי במדור הדיור של ה„יודנראט" יחלקו דירות ליהודים, אשר יועברו מחלקי העיר ה„אריים" לתוך „רובע המגורים היהודי". הגיטו היהודי היה איפוא לעובדה, ולצורך העתקת מקום המגורים ניתנו חמישה ימים.

ביציאות של הרחובות שיועדו לגיטו, הועמדו שוטרים פולניים. יהודים לא הורשו עוד לצאת לרחובות ה„אריים".

בשביל הפולנים שהיו צריכים לעבור מרחובות הגיטו הוקם משרד מיוחד שחילק להם דירות בצד „הארי", היכן שהתגוררו עד כה יהודים.

לפני משרד הדיור היהודי היה דוחק רב. המגורשים

מהרחובות ה„אריים" ביקשו להשיג קורת־גג מעל הראש, אך חלוקת הדירות התנהלה בעצלתיים.

בראש המשרד הזה הועמד יהודי אחד בשם קוילנברנר שהגיע הנה מהעיר גדיניה והשכיל לקשור קשרים עם פקידים גרמניים, אשר ציוו על היודנראט להעסיקו. כך נעשה האיש יו"ר של משרד הדיור וחלש על כל העניין הזה של חלוקת הדירות.

שעות קבועות לעבודה משרדית — לא היו אצל המנהל הזה והוא גם לא מיהר אף פעם, חרף העובדה שיהודים עומדים בשורות ארוכות לפני בית משרדו.

בסופו של דבר הוקם הגיטו על „מתקניו". פועלים יהודיים כרו בכל פינות הגיטו בורות ותקעו בהם שלטים בצבע צהוב, עליהם צבעו בגרמנית פולנית ויידיש את ההודעה הבאה :

„יהודים שיעזבו את רובע המגורים היהודי — ייענשו בעונש מוות; „אריים" שיכנסו לתחומי אזור המגורים היהודי, כדי לסחור או לקנות דבר מה אצל יהודים — ייענשו במעצר".

בחודש אפריל 1941, יומיים לפני חג הפסח הנוצרי, החלו כל היהודים בצ'נסטוחוב לגור יחדיו בגיטו — בלי נוצרים. אולם הגיטו שלנו היה עדיין שונה מהגיטאות בערים אחרות, לא היו חומות או גדרות : האוכלוסיה הפולנית אמנם לא הורשתה לסחור עם היהודים, אך לעבור את הגיטו מותר היה. העיר היתה בנוייה כך, שאי אפשר היה לבודד את ארבעים אלף היהודים בצורה שתמנע לחלוטין את גישתם של הנוצרים לרחובות הגיטו.

בשל עובדה זו קיננה בנו התקוה, כי אצלנו לא יהיה הגיטו סגור ומסוגר ולכן, לא נהיה צפויים לרעב, כמו במקומות אחרים.

כאשר כל היהודים התגוררו כבר בגיטו, נותרו עוד באורח זמני מספר יהודים בצד ה„ארי", היו אלה היהודים „הנבחרים" — בעלי מלאכה שעבדו למען הגרמנים.

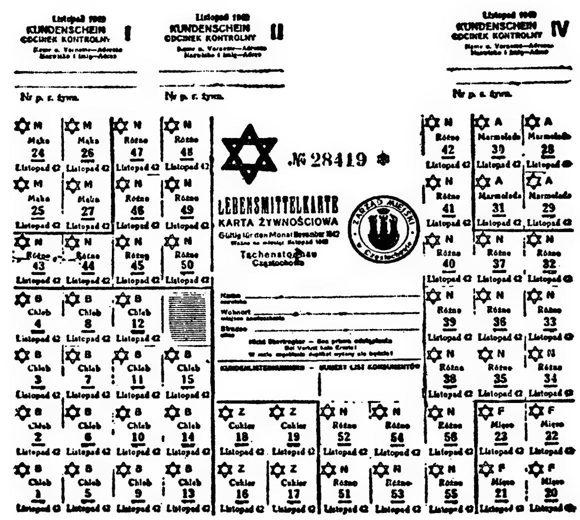
המון רעב

בחורף 42—1941 הורע עוד מצבה של האוכלוסיה היהודית בגיטו. לבושם של האנשים הלך והתרפט וכן אזלו האמצעים לקניית פחם ותפודים. מאות עניים מבקשי נדבות עמדו ערומים למחצה ברחובות ופשטו את ידם לחסד, אך איש לא הסב את לבם אליהם.

למרבה הצער, היה גם החורף קשה מתמיד. כפור עז מילא את האויר וחדר לעצמות, ושלגים התערמו לגבהים.

אלפי פועלים קרועי בגדים ונעולים נעלי עץ השכימו בבוקר ומיהרו למקומות עבודתם, כאשר חלקי גוף ערומים מציצים מתחת לבגדיהם הבלויים.

הנערים, ילדים, ממש, שעבדו יום תמים בכפור וברוח, עטו את ראשיהם במטפחות קרועות, בעוד שאמהותיהם והילדים הקטנים נשארו בבית — שכובים על דרגשים קופאים ורעבים. במקומות מקלט שונים שכבו אנשים חסרי בית על משכבם החשוך, מכוסים שקים ישנים וסמרטוטים. ברחובות ישבו מוכרי סדקית קפואים, מבלי לראות קונה שיבקש לקנות מה מצרורים הדל, ועוד נוסף לכך — נרדפים המה ע״י כל מיני נוגשים, מלשינים ושוטרים — גרמניים, פולניים ויהודיים.

כרטיס מזון

ועד ההצלה עשה מאמצים נואשים, כדי למתן את העוני, אולם הדחקות היתה כה גדולה, שנבצר מהם לעזור לכולם.

בלילות היו ז׳נדרמים מתנפלים על בתים יהודיים, מוציאים מתוכם את כל הגברים, מכים אותם ומובילים אל מחוץ לעיר, להסיר את השלג מהכבישים. יום שלם הם הוחזקו ללא מזון והוחזרו רק מאוחר בלילה — מוכים, פצועים ויגעים עד מוות.

ההתנפלויות האלה וחטיפת האנשים לטיהור הכבישים נמשכו כל החורף. מלבד זה צצו צרות חדשות: שוטרים גרמניים היו מתנפלים בלילות על הבתים הסמוכים לגבולות הגיטו והיו מגרשים מהם את הדיירים בחיפזון כזה, עד כי בקושי רב הספיקו רק להתלבש ולקחת עמם

דבר מה. בדרך זו הם נתכוונו להצר את שטח הגיטו, ע״י הכללת הבתים שנתרוקנו מיהודים אל החלק „הארי״ של העיר. כתוצאה מכך נתווספו מאות אנשים — חסרי בית, שהיה צורך לדחפם ולדחקם לתוך הגיטו הצפוף כבר בלאו הכי. הדבר התבטא גם בהגדלה מתמדת של רשימת העניים הזקוקים לסעד, והיה צורך להוסיף עוד כמה ליטר מים לתוך דוד הבישול.

חלק נכבד במפעלי הסעד נטל ארגון ה„טאז״, בראשותו של העסקן הנודע — ראזינר, אשר השתדל אצל השלטונות בשיתוף עם ה„יודנראט״ — להשיג אישור לערוך כמה הצגות תיאטרון בגיטו.

לאחר מאמצים מרובים עלה בידי המארגנים לקיים מספר מופעים, שהכניסו כספים לטובת קרן הסעד. חובבים שהציגו פעם בתיאטראות נטלו חלק בהצגות אלה; גם החזן מפוזן שהפך עתה למחוסר בית, ארגן מקהילה מעורבת של משוררים לשעבר; גם הילדים מבית היתומים השתתפו בהצגה. ועוד. באופן כללי — הושקע עמל רב בהכנת המופע, כולם השתדלו שהמשתתפים יהיו לבושים ככל האפשר, וכן דאגו לתפאורה כלשהי.

לאמיתו של דבר, נהרו היהודים למופעים האלה משני טעמים. ראשית — ביקשו לתרום כל אחד לקרן הסעד, ושנית — היה התיאטרון בגיטו לאטרקציה ממש, מפני שבמשך שלוש שנים האחרונות אסור היה לתושבי הגיטו בתכלית האיסור לחזות בהצגות תיאטרון, קולנוע או להאזין לרדיו. אשר על כן, היה האולם מלא על גדותיו כל אימת שהיתה הצגה, והיה צורך לחזור על כל תכנית פעמים לאין ספור.

בעת שבגיטו שררו עוני ודחקות הוקמה בבית הראשון ע״י הגבול של הגיטו מסעדה, שבה אפשר היה להשיג את כל המאכלים הטעימים שמלפני המלחמה. נבצר מבינתם של הבריות — מנין יכלו בעלי המסעדה להכין מאכלים כאלה ממצרכים שלא ניתן להשיגם בשום מקום?! המחירים היו מפולפלים ובמקום יכלו לסעוד רק יהודים עשירים שיכלו להרשות לעצמם להוציא הרבה כסף.

במרוצת הזמן החלו להופיע במסעדה גם פולנים, שרצו להיפגש עם מכריהם, כדי להסדיר כל מיני עניינים. השוטרים היהודיים נהגו גם לבוא למסעדה לבלות בחדרים הצדדיים של הבניין, אך תמיד לאחר השעה 8 בערב, כאשר כל היהודים הוכרחו לשבת בבית ורק להם הותר באותן השעות להסתובב בחוצות.

היו גם יהודים אחרים שהיה להם רשיון לצאת בלילות,

אנשי ה„יודנראט", פקידים בכירים של ה„יודנראט", וכן אנשים צעירים — בעלי זכויות יתר (פריווילגיות בלעז) שאיש לא ידע כיצד נתגלגל להם הדבר. כל אותם באי המסעדה היו מוציאים שם הון תועפות ועסקי הבעלים פרחו. במרוצת הזמן יצאו למסעדה הזאת מוניטין גם בחלקה ה„ארי" של העיר, מפני שאפשר היה לאכול בה מאכלים כאלה שלא ניתן להשיגם אצל הגויים. לכן החלו לבוא למסעדה גם אורחים פולניים שהיו מתגנבים בלילה דרך הדלת האחורית, אוכלים ומתהוללים שם כמו „בימים ההם" — לפני המלחמה.

ממול המסעדה ההיא נפתח גם בית קפה ואפשר היה למצוא בו דברי מאפה משובחים, עוגות וקפה טוב. גם לבית הקפה הזה היתה הצלחה מרובה; תמיד הוא היה מלא.

המשטרה (ז'נדרמיה) היתה אף מזמן לזמן פוקדת את המקומות היהודיים האלה ומוציאה משם תרנגולות וברווזים צלויים, דברי מאכל שונים וכן משקאות חריפים, תוך שהפליאו את מכותיהם וקללותיהם על בעלי הבתים.

הגרמנים התקשו להבין — מנין לוקחים היהודים את כל „הדברים הטובים" האלה... אשר על כן, אסרו פעם אחד מבעלי הבתים של המסעדה, ורק לאחר שידולים ומאמצים מרובים של שותפיו עלה בידיהם לשחררו. אולם, גם לאחר המאסר הזה, לא חדלה המסעדה להתקיים. השוטרים נהגו גם לחטוף מהמקומות האלה אנשים לעבודת כפייה. אף על פי כן, לא הביא הדבר למסקנות מרחיקות לכת, כי מיד לאחר חטיפות האנשים לעבודה באו אחרים, כאילו לא אירע דבר...

נתן עק *

בעיר התקוות הנאות

לצ'נסטוחוב הגענו אחר חצות. כשיצאתי החוצה למחרת בבוקר, נראה לי הגיטו, כביכול, כמקום מרגוע לגבירים מיוחסים... הרושם נוצר לא רק בגלל הניגוד המדהים שבין התמול ובין היום הרי אתמול עדיין הייתי בגיטו וארשה, במקום שידי מלאך המוות היו מלאות עבודה והיום יכולתי — פה בצ'נסטוחוב — להתהלך ברחובות יהודיים מבלי שיפגע בי איש. אלא היו עוד הבדלים אחרים בין שני הגיטאות.

בגיטו צ'נסטוחוב היו הרחובות נקיים והיה ניכר בהם סדר, עוני, עיפוש וצער לא היו מציצים מכל פינה כמו בוארשה, אלא היתה מורגשת כאן מידת מה של רווחה וחופש. בגיטו צ'נסטוחוב היה קטע של הרחוב הראשי הנקרא „שדרות מריה הקדושה", פארה של העיר, ולא נראו כאן לעין לא חומות ולא גדרות תיל. בנקודות הגבול של הגיטו נקבעו טבלאות עם כתובות שבמקום זה מתחיל תחום מגורי היהודים ותו לא.

באותו יום ראשון בצ'נסטוחוב ראיתי דבר שהיה בעיני כפלא גמור: ראיתי שלוש פולניות כפריות, לבושות שמלות צבעוניות — שהיו מהלכות לאיטן ברחוב, מסתכלות בחנויות יהודיות וחוככות בדעתן אם להיכנס או לא להיכנס, ועם זאת מביטות כה וכה, כאילו מפחדות מפני מה ומפני מישהו. „מה פירוש הדבר"? הרהרתי, אחר כך הוסבר לי שבצ'נסטוחוב היו נוצרים רשאים לעבור בגיטו — לעבור ולא להתעכב בו, ואין צורך לומר שלא היו רשאים להיכנס לחנויות יהודיות. הדין הזה שכוונתו היתה להקל על הגויים את התנועה בעיר, הביא אולי הקלה גדולה יותר ליהודים, כי משהותרה לגויים ההכניסה לגיטו, ולו רק לשם מעבר בלבד, נתאפשר ליהודים קיום מגע וניהול מסחר עמהם. לפעמים היה שוטר תופס איזה גוי ב„קלקלתו", כשהלה יוצא מבית יהודי, או מחנות יהודית, אז חייב היה העבריין לשלם קנס.

*) מתוך ספרו „התועים בדרכי המוות".

בעיר זרה הייתי ולא הכרתי בה איש (כך סבור הייתי באותו בוקר), וגם לא היה לי כסף רב, קל איפוא להבין שהייתי נבוך ומבולבל. אולם מי הם אלה שהעיזו ללגלג ש,,עם יהודים אין לעשות אלא דבר אחד בצוותא — לאכול ,,קוגל״? לא פעם שמעתי ,,חכמה״ לגלגנית זו, אך היא שקר וכזב. טוב להיות עם יהודים בעת שמחה, אך בעת צרה אי אפשר לו ליהודי ממש להתקיים בלי יהודי אחר.

מכר אחד מצאתי כבר באותו יום, והוא הד״ר עמנואל אניספלד. בימי שלום היה מנהל הגימנסיה היהודית בצ׳נסטוחוב. עכשיו לא היתה, כמובן הגימנסיה, אף בתי ספר יסודיים לא היו פתוחים למען ילדים יהודיים. ד״ר אניספלד ניהל עכשיו קורסים למלאכה (לימודים אחרים לא הירשו הגרמנים). ושם היו מלמדים גם לימודים אחרים.

איש מעניין היה אותו ד״ר אניספלד וכדאי להקדיש לו מלים מספר. הוא גר בשכונתו של ראש הקהילה קאפינסקי — ברחוב גאריבאלדי. הלה חיבב אותו מאוד ומינהו לחבר ה,,יודנראט״. ד״ר אניספלד היה איש קראקוב, וכרוב היהודים המשכילים שבעיר מוצאו, שנתחנכו על השפה והתרבות הפולנית, לא ידע יידיש כלל, אך עברית ידע יפה. בהיותו סטודנט הצטרף אל התנועה הציונית ולמד את השפה על בוריה. ד״ר אניספלד היה בעל כשרונות והשכלה רחבה. הוא התעניין במיוחד בפילוסופיה ופירסם מאמרים ומסות בכתבי־עת פולניים הדנים בפילוסופיה. עם זאת היה איש מעשה ויודע את מלאכת הארגון.

לא ראינו זה את זה שנים מספר. עתה משנפגשנו שמחנו זה לקראת זה ושוחחנו על נושאים מנושאים שונים הקרובים ללבנו — עד שהגענו לענין ארץ ישראל. ,,אני התכוננתי לעלייה זה מכבר — אמר לי ד״ר אניספלד — אלא התעכבתי כל הזמן משום שלא רציתי לנסוע לשם בידים ריקות, אבל אעלה מיד לאחר המלחמה, לא אחכה עוד״. לא רציתי לשאול במה תהיינה ידיו מלאות יותר לאחר המלחמה משהיו לפני כן, אבל הוא הבין את מחשבתי בלי אומר. הוא ניגש לארונו, פשפש בו מעט ובסוף הוציא משם חבילה גדולה, עטופה בנייר צהוב ואמר: ,,עם זה חושב אני לנסוע לארץ ישראל״, הוא החל להתיר את החבילה באיטיות כדרכו. אכן סקרן הייתי לראות מהו האוצר הגנוז שם. נתברר, שהחזיק בידיו כתב־יד עבה: חיבור בפילוסופיה משלו. זאת היתה התרומה שאמר להביא לארץ ישראל בעלותו אליה.

חלומו לא נתקיים. עברו חודשים מספר והנה יום אחד

הוציאו הגרמנים את חברי היודנראט, ובהם גם את ד״ר ד״ר אניספלד, אל מחוץ לעיר והמיתום ביריות. שמעתי, שבעת הוצאתם להורג, היו הרוצחים כביכול כועסים עליהם וטוענים כנגדם שהם מוצצים את דם אחיהם כעלוקות — ולפיכך נאסרו...

עם אליעזר גלר

אחר שהעברתי את ילדתי החולה לבית חולים, בא אלי חברי הצעיר והסוער אליעזר גלר, מנהיג ,,גורדוניה״ ומי שעתיד להיות מגבורי המרד בגיטו וארשה, ושאלני: ,,נו, ח׳ עק, האם עכשיו כבר אתה חופשי״? פירוש השאלה היה, שעתה כבר מותר לו לדרוש ממני שנעסוק קצת בעניינים ציבוריים, ובייחוד בענייני הסתדרותו.

גם אני חשבתי את עצמי כבר ,,חופשי״. אמנם רצתי במשך היום כמה פעמים לבית חולים, אבל לא עלה על דעתי אז לשבת כל היום על יד מיטת הילדה, כפי שהייתי ודאי נוהג בעבר. אכן, בינתיים נעשה האדם מלומד בצרות והקשיח לבו.

הגענו לכלל דעה שעלינו להפגש עם ראש מועצת הקהילה, ואולי עם כל המועצה, הרי ברור שבצ׳נסטוחוב אין מבינים בעצם את המאורעות המתרחשים בוארשה. חובתנו היא איפוא קודם כל למסור עדות על כל מה שראו עינינו. הצעתי לגלר שיפנה אל ד״ר אניספלד, כדי להתקשר בעזרתו עם ראש הקהילה. אך הוא דחה את הצעתי זו. הוא יכול בעצמו ללכת אל ראש הקהילה, ענה, ואין לו צורך בתיווך. ,,מה זאת? כלום אנו מבקשים מהם טובה? להיפך, הם חייבים לבקש מאתנו שנבוא לספר להם מה שידוע לנו״.

הודיתי בצדקת דבריו, הוא יצא וכעבור זמן מה שב ובפיו בשורה שהכל סודר: קאפינסקי, ראש הקהילה, יכנס מחר אחר הצהרים ישיבה בביתו, ישתתפו בה חשובי המועצה ואנו נמסור להם דו״ח על וארשה.

בינתיים נתברר לי שטעיתי בחשבי כי אין לי מכרים בצ׳נסטוחוב, להיפך, באותו זמן גרו בצ׳נסטוחוב הרבה אנשים מלודז׳, שברחו או העבירו לשם בראשית המלחמה, והיו בה כמה וכמה ממכרי. כשנודע להם שהגעתי, ידעו אחדים מהם למצוא אותי במהרה. תוך שיחתי אתם נוכחתי לדעת שאם כי גונב אליהם שמץ ידיעה על המתרחש בוארשה, אין הם מבינים כראוי את הנעשה שם. חוץ מזה הביעו את התקוה שהדבר לא יארע בצ׳נסטוחוב, ואם חלילה יארע — הרי רק בצורה קלה ויעבור במהרה...

„טול את גזרת הגיטו לדוגמא — טענו — ודאי שהיא יצאה לפועל גם בצ'נסטוחוב, אך צא וראה, איך הוגשמה גזרה זו בלודז' ובוורשה וכיצד כאן! או טול את עניין מחנות העבודה: בערים אחרות נלקחו אלפי יהודים שמתענים במחנות או חוזרים משם מתים־למחצה, או שאינם חוזרים כלל, לא כן בצ'נסטוחוב. מובן, יש חוק עבודת כפייה שחל על כל היהודים, אך בצ'נסטוחוב מוציאים את החוק לפועל בצורה אחרת לחלוטין. העבודה נסדרה על־ידי הקהילה והיהודים עובדים במקום. לפיכך מקווים אנו שאף אם ה„גירושים" הם גזרה כללית — ועדיין גם זה אינו ברור — היא תעבור אלינו בחסד".

„מה היא זכותה הגדולה של צ'נסטוחוב, שכאן עוברות כל הגזרות בצורה קלה כל כך?" — שאלתי, תשובתם היתה: „כאן יצרנו מבתחילה יחסים מסוימים עם הגרמנים, ואנו יודעים להגיע להסכם אתם והדברים ארוכים...".

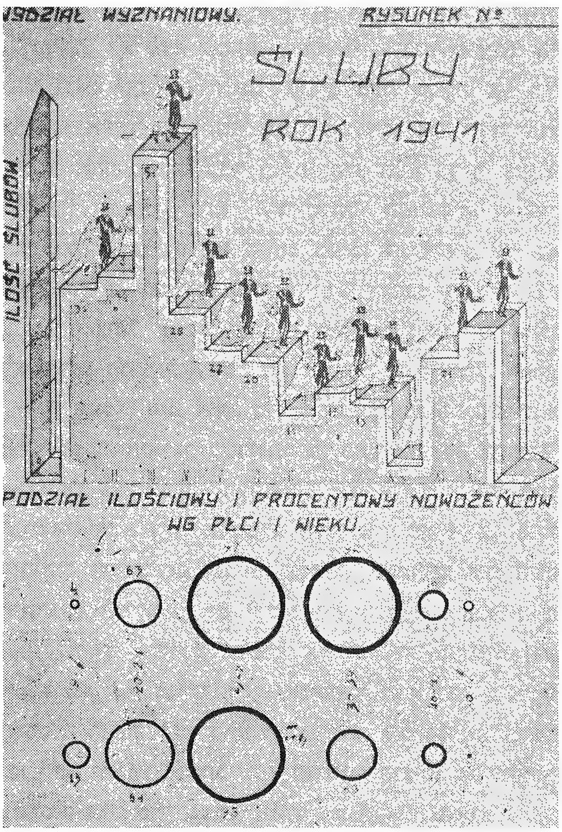
את הדעה הזאת שמעתי מיהודים רבים: מהם ספרו פרטים, אך את דיוקם אי אפשר היה לבדוק. כך סיפרו בין השאר הדברים שאחד הגרמנים, שיהודי צ'נסטוחוב מקיימים אתו יחסים טובים, הוא גיסו של הימלר, הוא נרכש על ידי מתנות...

ישיבה עם אנשי ה"יודנראט"

הישיבה נקראת אל דירתו של ראש הקהילה קאפינסקי לשעה שלוש אחר הצהריים. באתי במועד המדוייק והייתי הראשון. מישהו פתח לי את הדלת והדריך אותי אל חדר מגורים, שם היה עלי לחכות לכניסת בעל הבית. עמדתי בינתיים על יד ארון הספרים והתבוננתי במה שהיה בו. מן הספרים שבארון למדתי על טיבו של בעל הבית.

קאפינסקי נכנס חרש אל החדר, העמיד עצמו לצידי לפני ארון הספרים, התבונן בהם — ושתק, הוא היה איש גבה קומה, רזה שקט, שתקן — מלה בסלע. בעיר היה לו שם של יהודי נבון, וגם של איש הגון ונקי־כפיים. במשך שבעת השבועות של שהותי בצ'נסטוחוב, עד לחורבן היישוב היהודי, שם, לא שמעתי כל רינון אחריו. להיפך שמעתי עליו טובות. בימי השלום היה סוחר מכובד. בלחש היו מספרים עליו שבימי נעוריו היה מורה, כמדומני מורה עברי. בלחש — לא משום שהיתה זאת בושה, אלא שלא היה בכך גם שבח רב לאיש עשיר העוסק בפרקמטיה... מכל מקום ידוע היה שהוא מתעניין בחינוך ותרבות. לפני

המלחמה היה יושב ראש הוועד הציבורי לגימנסיה היהודית שהקימה לעצמה בניין יפה בעזרתו.

מספר הנשואים בשנת 1941

מעט מעט נתלקטו שאר המוזמנים ראשית — חברי אליעזר גלר. אחריו באו חשובי ה„יודנראט": העורך דין פוהורילס, איש גאליציה שהשתקע לפני שנים בצ'נס־טוחוב, עורך דין שני בשם גירטלר, איש עדין, צעיר, מי שהיה חבר ב„השומר הצעיר" וגם עכשיו קיים מגע עם הסתדרות זו. אחריהם נכנס לדירה איש בא בימים בשם טמפל, שאת אחיו הכרתי בוארשה.

עוד אחד השתתף בישיבה איש משכיל ובעל נימוסים, אשר שמו נשכח ממני — לדאבוני; כפי שנאמר לי, היה בעבר מחשובי המפלגה הסוציאליסטית הפולנית (P.P.S.) ומפעיליה, אבל בהמשך הזמן התקרב יותר אל הציבור היהודי. ידידי ד"ר אניספלד לא הוזמן לישיבה, כנראה לא נחשב בין אנשי השורה הראשונה במועצת היהודים.

היו״ר פתח את המסיבה בקול נמוך ובמילים מועטות, שכמעט אי אפשר היה לשמען, ונתן לי את רשות הדיבור. מסרתי דו״ח על המאורעות בגיטו וארשה. בתחילה סבור הייתי שלא אדבר אלא כרבע שעה, אבל מתיחות ההקשבה והשאלות המרובות שהוצגו לי תוך כדי דברי, אילצוני להיכנס אל פרטי־פרטים. לפיכך עברה שעה ויותר עד שסיימתי. גלר השלים את דו״חי.

השאלות שהציגו הנוכחים, הן בעת שדיברנו הן אחר שגמרנו את סיפורנו, הוכיחו לנו שעד עכשיו לא היתה להם ידיעה נכונה על ההתרחשויות בוארשה. על כמה עובדות היה להם מושג מעורפל ועובדות אחרות לא היו ידועות להם כלל. נזדעזעתי במיוחד מן הרושם שלי שלא היו מודאגים כל כך...

כאן כדאי להעיר שבאותו זמן (סוף אוגוסט 1942) לא הייתי גם אני משוכנע שיצאה גזרת כיליון על האוכלוסים היהודים כולם, ושעתיד להתרחש, במקודם או במאוחר, בכל קהילה וקהילה מה שכבר התרחש בלובלין ובוארשה. אף על פי כן, תמהתי על „שיווי המשקל" שלהם, על היותם כה שקטים „ומיושבים". עד מהרה נתברר לי שאותה התקווה — התקווה שהגזרה לא תחול על הכלל כולו — היתה אצלם חזקה הרבה יותר מאשר אצלי; ונוסף על כך הם ראו אולי סיכויים טובים ומיוחדים דווקא ליישוב היהודי בצ׳נסטוחוב. מאידך גיסא, ניכרת היתה בהם מידה לא מועטה של כניעה והשלמה עם הגורל. הנה כיצד הגדיר אחד מהם את הגישה הזאת: „ממאי נפשך, אם זוהי גזירה שאינה חלה על כל עיר ועיר יש לנו יסוד לקוות שבנו לא תיפגע; ואילו אם האסון הזה יחול על כל הציבור היהודי ואין להמנע ממנו, כי אז הרי לשווא כל הדיבורים...".

את הרושם הקשה ביותר עשו עליהם דיבורינו על ה„שופים" (בתי החרושת) שהוקמו בגיטו וארשה כלומר סיפורינו על הוצאת יהודים משם אף בעת עבודתם וגירושם אל „מקום בלתי ידוע". אך הוזכר העניין הזה ומיד החלו הנוכחים להעיף מבטי תימהון זה אל זה. אחר כך המטירו עלינו שאלות משאלות שונות בבקשם לרדת לסוף המשמעות המדוייקת של העניין הזה. תוך כך נודע לי שהם עסקו באותו זמן בהקמת „שופ" ענקי בעיר, בחסותו ובפיקוחו של מפקד העיר הגרמני. ובו תלו את התקווה שיתן בטחון ליהודים רבים.

כתום הישיבה סיכם עורך הדין הפיקח פוהורילס את שיחתנו בזו הלשון:

„1. אמת היא שהגרמנים הורגים הרג רב ביהודים, אבל עדיין אין להסיק בוודאות את המסקנה שהם יערכו טבח בכל עיר ועיר, ללא יוצא מן הכלל.

2. כפי ששמענו לא נתנו ה„שופים" בגיטו וארשה ביטחון ליהודים, אבל מן הדו״ח ששמענו מסתבר בכל זאת שיש הבדל רב בין גורל היהודים העובדים ב„שופים" ובין גורל היהודים האחרים. בעוד שיהודים אחרים נלקחים כולם ל„גירוש", לא נפגעים עובדי ה„שופים" אלא בהתנפלויות ארעיות. פירוש הדבר שעל כל פנים סיכויי ההצלה של העובדים ב„שופים" הם גדולים יותר מאשר סיכויי יהודים אחרים, על כן הכרח הוא לסיים בצ׳נסטוחוב בכל ההקדם את הקמת ה„שופ".

3. כפי ששמענו אירעו בוארשה זמן מה לפני הגירוש שהחל ב־22 ביולי, כמה וכמה מאורעות תקריות ששימשו, או עשויים היו לשמש, אותות מבשרים את הפורענות המתקרבת. חובתנו בצ׳נסטוחוב היא איפוא להסתכל בעינים פקוחות בכל מה שמתרחש, כדי להבחין בכל אות מבשר סער. ברם לעת עתה, וכאן שאל במבט עין את חבריו אם הם מסכימים עמו — אין לגלות בצ׳נסטוחוב סימנים כאלה, תודה לאל".

לבסוף החל להסתודד עם חבריו, ולא קשה היה לשער את פשר הסוד; הוא הזכיר שצריך „למשש את הדופק" של אותם הגרמנים המקיימים עמהם קשר. השערתי זו העלתה רעיון אחר על לבי.

„ודאי שמעתם — אמרתי להם — שבימים אלה נערכו „גירושי" יהודים מקלץ ומראדום. יש אומרים שהוצאו רק 10 אחוזים מיהודי הערים ההן, ואחרים אומרים להיפך; שגורשו 90% ונשארו 10 אחוזים. מה הן הידיעות שהגיעו אליכם?". על שאלה זו ענו בצל של בושה — שאין להם כל ידיעה. זכורני שבשמעי תשובה זו חרה לי מאוד, בכל זאת אמרתי בשקט „אם כן, הנני מציע לכם שתקימו מיד מנגנון לאיסוף ידיעות על המתרחש בתוך שאר הקהילות. צ׳נסטוחוב נשארה כיום האחרונה שבקהילות פולין הגדולות, לפיכך מוטלת עליכם אחריות רבה, וקודם כל עליכם להשיג ידיעות על המתרחש בארץ. מיד, מחר, חייבים לצאת שליחיכם לראדום ולקלץ".

פה התערב גלר והודיע שאם הקהילה תיתן להוצאות הדרך, יתנו הארגונים החלוציים את האנשים שיהיו

מוכנים ללכת להביא ידיעות, הצעתו נתקבלה. למחרת אותו יום יצאו שליחים לקלץ ולראדום.

בממשלת ה״יודנראט״

ככל מועצות היהודים בימי היטלר, היתה מועצת היהודים ה,,יודנראט״ בצ׳נסטוחוב ,,מעצמה״ שלמה. מלבד התפקידים הרגילים של ראשות הקהילה הוטלה עליה עכשיו שורה של משימות מוניציפאליות וממלכתיות. היא היתה גובה מסים, מסי המדינה והעיר; ברשותה היו הבתים והדירות בגיטו. היה לה דואר משלה משרד טלגראף וטלפון, לפקודתה היתה מיליציה יהודית, ועוד, ועוד.

אחת המחלקות החשובות ביותר היתה מחלקת העבודה. החוק הטיל על היהודים חובת ,,עבודת כפייה״. ביצוע החוק, אירגון העבודה, גיוס העובדים וכו׳ ניתנו בידי מועצת היהודים. לפיכך הקימו המועצות מחלקות או מדורים לענייני עבודה. בצ׳נסטוחוב היו העובדים היהודיים מאורגנים בקבוצות שנקראו ,,בריגאדות״, מהן גדולות ומהן קטנות — לפי צורכי מקומות העבודה. בראש של ,,בריגאדה״ עמד כרגיל איש צעיר שקראוהו ,,בריגאדיר״. מתפקידו היה להוביל בכל בוקר את קבוצתו אל מקום העבודה שמחוץ לגיטו, ואחר הצהריים להחזירה אל הגיטו. בכל יום היה ה,,בריגאדיר״ רושם את שמות הבאים לעבודה ואת שמות הנעדרים.

הפועלים היהודיים היו עסוקים רובם ככולם במקומות עבודה שמחוץ לגיטו. הם עשו כל מיני עבודות, עבדו בבתי חרושת, חפרו תעלות העבירו שקי פחם ושאר משאות בתחנת הרכבת, ביצעו כל מיני עבודות ביחידות הצבא הגרמני וכו׳. לכל יהודי היה כרטיס אישי שבו היו רשומים שמו ומקום עבודתו.

על קבוצת עובדים אחת כדאי להגיד מלים מספר בשל ייחודה המוזר והיא קבוצת מנקי־רחובות. העובדים הללו היו כמעט כולם מורים. הם היו יוצאים בכל בוקר בצוותא אל מחוץ לגיטו, כדי לטאטא שם את הרחובות. לא כל אדם זכה להתקבל אל קבוצה זו. העבודה היתה כאן לא קשה ונעשתה רק בשעות שלפני הצהריים, ואילו אחר הצהריים היו העובדים חופשיים. המורים היו מרוצים מכך, כי אחר הצהריים היו יכולים לעסוק בהוראה בעיקר לתת שיעורים בבתים פרטיים.

בעת שהגעתי לצ׳נסטוחוב היו משרדי מועצת היהודים בבנין נאה אחד, ברחוב הראשי, שדרות מריה הקדושה. לפני הבית ומאחוריו, ברחוב ובחצר, היו יהודים רבים מתקהלים כמעט בכל שעות היום, ואין פלא — שהרי כמעט בכל עניין היה היהודי נזקק לעזרת מועצת היהודים. וכיוון שהתקהלויות של יהודים במקום הזה היו מוסברות ונסבלות, היו יהודים באים לשם גם כדי לפגוש מכרים ולשמוע חדשות.

יום אחד אחר ישיבתנו בבית קאפינסקי, קיבלה מועצת היהודים פקודה מאת הגרמנים לפנות את הבניין שבשדרות מריה הקדושה ולהעביר את משרדיה אל הבניין המוזנח של בית־הספר היהודי למלאכה ברחוב נאדז׳צ׳נה המלוכלך.

יהודים מעבירים אפיק של נהר

משנעשיתי תושב צ׳נסטוחוב חייב הייתי להצטרף לאחת מקבוצות העובדים, הדבר דרוש היה על פי חוק העבודה, וכן — כפי שהאמנתי באותו זמן — לשם ,,ביטחון״. הפיקוח על העבודה היהודית היה בידי משרד העבודה הגרמני והוא שהיה חותם ומחלק כרטיסי עבודה ליהודים.

בבוקר הלכתי אל מקום העבודה המיועד; היתה זאת חצר בית נרחבת שבה כבר מצאתי כמאה יהודים, צעירים וקשישים. בכל רגע היו באים יהודים נוספים, מהם עייפים ושיכורי שינה.

ראש הקבוצה הצעיר ה,,בריגאדיר״, אמר לי מיד ששמי נמצא ברשימתו; הוא היה מיוצאי לודז׳ והכיר אותי. כל הזמן היה צועק וכועס על המאחרים, או על אלה שלא אזרו די סבלנות כדי לעמוד כראוי בשורה. הוא היה עצבני מאוד, הביט בכל רגע על השעון כדי לדעת אם מותר לו לחכות עוד מעט למפגרים, או שהוא חייב לצאת לדרך. הוא רצה שרוב המפגרים יספיקו עוד להצטרף אל השורות, שכן מי שבא אחר צאת הקבוצה, אי אפשר היה לו ללכת לבדו אל מקום העבודה שמחוץ לגיטו.

ההליכה אל מקום העבודה ארכה כשלושת רבעי שעה. בקבוצתנו היו כמה מאות עובדים. ה,,בריגאדיר״ שלנו היה מתעצבן בדרך, היה עושה כל המאמצים כדי להחזיק את ההולכים בתוך שורות מסודרות והתחנן לפניהם שלא יתנו פתחון פה ל,,גויים״ ללעוג ליהודים העוברים.

בהגיענו אל המקום כבר חיכה לנו ראש המפעל, אוקראיני בשרני, ולידו עמדו פקידי משרדו וקבוצה של משגיחים, או מנהלי עבודה פולניים.

ה,,בריגאדיר״ מסר את רשימת הנוכחים, האוקראיני בדק

את מהימנותה בקראו מתוכה כמה שמות בקול, כדי להיווכח אם הרשומים נמצאים באמת במקום. אחר הבדיקה חולקה הקבוצה ליחידות קטנות וכל אחת נמסרה לידי משגיח פולני.

עבודתנו היתה חפירת התעלה — אפיק חדש לנחל המקומי. קטע התעלה שכבר נחפר היה ארוך למדי. במקום שהועמדתי לשם חפירה לא יכולתי לראות את ראשיתה של התעלה ולא את הנקודה שאליה כבר הגיעה. תפקיד העובדים בקבוצתי היה להרחיב את התעלה ולהעמיקה. האדמה היתה תחוחה ולא היה קשה ביותר לחפור בה, אבל השמש הלוהטת היתה מייגעת, והעיקר העמידה הכפופה הממושכת היתה שוברת את הגוף. כמעט כל העובדים היו ערומים עד למתניהם ומכנסיהם היו מופשלים להם עד לארכובות, שכן עומדים היינו ועובדים בתוך שלוליות מים. המפקחים הפולניים לא היו לוחצים במיוחד. הם היו מאמצים את עיניהם כדי להבחין מרחוק אם מתקרב ראש המפעל. בראותם אותו מתקרב, החלו להאיץ בעובדים ומדרבנים אותם.

המפקחים היו מוכרים לעובדים בקבוקי לימונאדה בעלת צבע חזק, הם היו טומנים את הבקבוקים תחת שלוליות המים שבתעלה, כדי לקיים בהם מעט קרירות. אם אחד המפקחים התנהג בתקיפות, אם הציק לעובדים ולחץ עליהם שיוסיפו מאמץ, היו היהודים קונסים אותו: לא היו קונים ממנו לימונאדה...

אנשי קבוצתנו לא עבדו, כמובן, מעודם בחפירת תעלות; רובם לא עבדו עבודה פיסית כל עיקר בימי השלום, גם עתה עסקו רבים מהם במקח וממכר בשובם הביתה לעת ערב, כי על שכר העבודה המצער אי־אפשר היה להתקיים. בקבוצתנו היו אנשים שבאו רק לעיתים רחוקות לעבודה, או שלא היו באים כלל. אולם הואיל וכל עובד צריך היה לקבל בזמנים מסוימים חתימות על כרטיסי העבודה, המאשרות את מילוי חובת העבודה, היו שולחים „ממלאי מקום" ואלה עבדו בשם שולחיהם תמורת תשלום גבוה בהרבה משכר העבודה הרשמי הצנוע. אין צורך לומר, שתחבולה זו אפשרית היתה רק בידיעתה והסכמתה של מחלקת העבודה בקהילה, וזו לא עשתה חינם, אל מי ששלח „ממלא מקום" היה לו חשבון שלו וידע שהעניין עולה בכסף...

העבודה הפיזית בחוץ, במשך 8—9 שעות ביום, כשאני

ערום למחצה, חיזקה את בריאותי, בימים שלאחר מכן חשבתי לא אחת שאלמלא כל אותו אור השמש ובושם האויר הצח שספגתי אל קרבי בעת חפירת התעלה ואח"כ בעת עבודתי בשדה התעופה, כמסופר להלן — לא היה נמצא בי כל המרץ וכושר ההחלטה שהיו דרושים לי בנסיונותי הקשים, אולם בדומה לשאר העובדים הייתי גם אני מצפה בכל יום לשעת סיום העבודה ולשיבה אל הגיטו. ראשית — כמעט בכל יום היה עלי לסדר משהו בקהילה או במקום אחר, שנית — וזה העיקר — תאב הייתי לשמוע חדשות מווארשה מערים אחרות ומצ'נסטוחוב גופא. כי המצב בעיר נעשה מתוח יותר יום אחר יום וסיכויי יהודי צ'נסטוחוב — עכורים יותר.

כשעה אחת לפני השמעת השריקה המבשרת את גמר יום העבודה, נוהג הייתי להניח הצִדה את האת ולשבת באיזו פינה, לנוח ולהרהר במשהו. המפקח הפולני הממונה עלי היה רואה זאת ממקומו, אבל לא היה מגיב על כך. פעם אחת ראיתי שהוא מתקרב אלי. חששתי שאומר לנזוף בי והחילותי להכין לו תירוץ. אבל לאו הוא פתח בשיחה על עניין אחר. נתברר לי במהרה שהוא איש נבון וטוב לב ושהוא מתמצא יפה בבעיות פוליטיות. על שאלתי ענה, שהיה לפני המלחמה חבר במפלגה הסוציאליסטית הפול־נית. כפי שהבנתי היו לו מקורות טובים ל„חדשות", מכל מקום נוכחתי לדעת שהוא רואה ומבין את מצבינו וסיכויינו אנו בבהירות גדולה מאשר 95 אחוזים מהיהודים שעבדו כאן.

בעת דיבורו — והוא דיבר לא רק בטעם אלא גם בחשק, כנראה נלאה משתיקת יום שלם — ראיתי מרחוק שתי פרות מתנהלות לאיטן ועגל לצידן. הן היו מהלכות בלי שומר ונוהג. בעליהן ידעו מן הסתם שהן תמצאנה בעצמן את דרכן הביתה, בנעימות ובאיטיות היו מהלכות להן ומקשקשות בזוגים שעל צוואריהן — תמונה של שלווה ואושר.

„למה אתה שותק? אמור משהו!" — פנה אלי הפולני, כשפסק לבסוף משטף דיבורו. „הרואה אתה את הפרות הללו"? — עניתי לו — „אינני יודע אם תאמין לי כשאגיד לך שאני מקנא בהן בכל לבי. מי יתן ויכולנו אנחנו להלך לנו כפי שהן צועדות להן אל רפתן". הלז פרץ בצחוק: „מה הדשת, אמר, ודאי שלבהמה טוב בעולם פי אלף מאשר לבן־אדם".

חשכנים ה״אריים״

תבית מס׳ 13 שברחוב פשמיסלובה היה גדול ומודרני והיה שייך למשפחת גולדוואסר האמידה — האם ובנה. בהיכנסי לשם מצאתי את החצר הומייה מרוב אדם. ברגעים האחרונים שלפני גמר שעת החופש הגיעו לשם מפגרים מבוהלים, עייפים ומיוזעים. שוער הבית כבר עמד ליד השער מוכן לנעלו, בין האנשים שבחצר היה מסתמא מי שהכיר אותנו וממנו נודע לגב׳ גולדוואסר על בואנו, שכן ניגשה אלינו והחלה להקיפנו בשאלות על הנושא: „איך בעצם היה הדבר בוארשה״. היתה זאת אשה גבוהת־קומה, גבירה פרובינציאלית גאה, היודעת ומבליטה את חשיבותה

נכנסתי עם הגב׳ גולדוואסר אל פרוזדור קטן ובו דלת פתוחה אל חדר גדול ומרוהט נאה. על השולחן שבאמצע אותו החדר ראיתי שיירי ארוחה: חצי כיכר לחם לבן, צנצנת ריבה ועל הרצפה קדרה מלאה ביצים. הגב׳ גולדוואסר סגרה במהירות את הדלת ונעלה את מנעולה. כאן בפרוזדור נוכל לנוח אמרה לי ויצאה.

אך נעלמה בעלת הבית, החילותי לחפש בכל פינה שמא אמצא משהו לאכילה. ויגעת — מצאת. גיליתי שם אוצר יקר: כמה לחמניות ישנות ונוקשות ושקיקים אחדים עם קמח מצה. לא הססתי איפוא הרבה, אלא שמתי בכיסי את הלחמניות ושקיק אחד עם קמח מצה...

מיד נכנסו אשתי וילדתי. הילדה היתה המומה ורצוצה מחמת החוויות המשונות. האם השכיבה אותה על המטה והיא נרדמה מיד. כשנתעוררה הילדה, ירדנו אל החצר, תרנו לנו שם פינה חבויה וסעדנו את לבנו בלחמניות היבשות שטעמנו בהן טעם מעדנים...

בינתיים החריפה בעיית האוכל גם אצל רבים מדיירי הבית שהמלאי שלהם הגיע לקיצו. שמעתי בחצר שעושים משהו כדי להבריח לכאן מזון מן החוץ. נאמר „בסוד״ שכמות ניכרת של תפוחי אדמה עומדת להתקבל מן השכנים הפולניים.

בינינו ובין השכנים הללו הבדיל קיר גבוה. לפנים לא היתה מן הסתם בין שתי החצרות אלא גדר עץ, אך עתה עמדה כאן חומת לבנים. בעת שהונהג בצ׳נסטוחוב גיטו, הוקמו חומות כאלה לשם חציצה בכל המקומות שחצר יהודית היתה נוגעת בחצר לא יהודית. בחצרנו היה גובה החומה כ־3 מטרים.

בשעה שישבנו בפינתנו ואכלנו להנאתנו את הלחמניות

הנוקשות, ראינו כיצד צעיר מאנשי ביתנו עומד ליד חלון שבקומה העליונה ו„משוחח״ משם בלשון של תנועות ואותות עם מישהו שבחצר השכנה. כשירד הצעיר, ניגשו אליו שני בחורים והוא דיבר אליהם כך שישמעוהו גם אחרים. הוא אמר, כי עוד מעט והוא ידע כל הפרטים: „ולאדק (או פראנק) יודיע לי״...

ואכן, כעבור שעה קלה הושלכה מן החצר ההיא אבן עטופה בנייר. הצעיר שלנו הסתער על המקום שבו נפלה האבן, הרים אותה, הסיר את הנייר מעליה וקרא את הכתוב בו. מיד נודע בכל החצר שהנוצרי הודיע במכתבו כי הוא מוכן לספק כמות מסוימת של תפוחי אדמה תמורת מחיר מסוים, אלא הוא דורש את התשלום מראש. הוא מחכה בחצרו שיותן לו אות: כן או לא. אם התשובה היא חיובית, דורש הוא שצרור הכסף יושלך על מעבר לקיר בשעה קבועה.

״עיסקת״ תפוחי אדמה

לא כדאי שנספר כאן על פרטי המשא ומתן לכל שלביו. העיקר הוא שבבוא הלילה ראיתי בעיני את השלב האחרון של העסקה הזאת: כיצד נמסרו תפוחי האדמה לקוניהם.

הדבר היה בחצי הלילה. עמדתי בחצר, נשען על קיר הבית, מתבונן, מקשיב, מהרהר ודואג... החצר נראתה ריקה, אך לאמיתו של דבר לא היה כך. בכל פינה, בכל חגו וסדק שאפשר היה להידחק ולהיכנס בו, עמדו דמויות אנשים דבוקים אל הקירות — הקשיבו וציפו למשהו כמוני. פתאום נשמע קול של חבטה חזקה ומיד פעם שניה. הורעדתי! נדמה היה לי שאני יודע את משמעותה של חבטה עמומה זו. ודאי השליך את עצמו איש מחלון הקומה העליונה, ואולי שני אנשים זה אחר זה. לא פעם ראיתי בוארשה הכבושה מחזות מעין אלה. אבל עבר רגע ושוב נשמע קול חבטה ואחריו עוד אחד. פקחתי את עיני לרווחה, אימצתי אותן ככל האפשר, קצת ראיתי ואת השאר שיערתי והבנתי: מן החצר הפולנית הושלכו עכשיו אלינו שקים עם תפוחי אדמה. שני יהודים קטני קומה הגיחו מפינותיהם, קפצו ותפסו בחופזה את השקים והעבירום במרוצה אל מקום מסוים בבית. אחר הפסקה של רבע שעה או יותר שוב נזרקו שני שקים ושוב הופיעו בקפיצה שני אנשים, תפסום והחביאום. באיוו תבונה הוכן כל המבצע הזה! 10 או 15 השקים לא הושלכו בבת אחת, מחשש ש־10 או 15 חבטות כבדות, זו אחר זו, תעוררנה

את תשומת לבם של אנשי המשמר, שעמדו במרחק של 50 פסיעות מכאן.

בלילה השני חולקו תפוחי האדמה, אף אותי, את הזר בבית הזה, לא שכחו. נקראתי אל החדר ששם פזורים היו תפוחי האדמה על הרצפה. על יד שולחן ישב „הוועד". אחד שקל את תפוחי האדמה, השני לקח את הכסף והשלישי רשם את החשבון. קיבלתי כמה תפוחים, נשאלתי אם אני יכול לשלם; אם אין בידי — אין צורך. שילמתי ברצון, המחיר היה אפסי לפי תנאי הזמן והמקום.

העבודה הזאת, עבודה נפלאה ברמתה המוסרית ובארגונה המדויק, נעשתה בידי יהודים אלמונים פשוטים ימים ספורים לפני שהוסעו להורג אל טרבלינקא.

את האמת כולה לא תפס איש

נתברר לי יותר ויותר שלא היתה תכלית לבריחתנו מוארשה, באשר במוקדם או במאוחר יתרחש ללא ספק בצ'נסטוחוב מה שאירע שם; ושעל כן חובה לחשוב בעוד מועד על בריחה חדשה למקום אחר — אם כי עד עתה לא היה לי כל מושג להיכן, והנה דוקא בעת שנתחוור לי מצב זה, נתנה לי הקהילה פינת דירה „משלי" לשם ישיבת קבע...

בעל הדירה שבה ניתן לי דיור, עשה בתחילה מאמצים נואשים למנוע את כניסתנו. משנוכח לדעת שכל עמלו לריק, קיבל אותנו בשקט ואף פתח מיד בשיחה ידידותית אתי. היה זה בור ועם הארץ מגושם שמעטים כמוהו, אבל תוך כדי שיחתנו נדמה היה לי רגע שאני מגלה בו שמץ

הבנה ויחס אנושי, ניסיתי אפוא להוכיחו על שניסה להכשילנו ולסגור בפנינו את ביתו, הרי אנו נידחים, נרדפים ורק בנס ניצלנו ממוות; כלום אין הוא יודע מה שאירע עכשיו ליהודים במקומות אחרים? — שאלתי.

מה? הוא אינו יודע? — הפסיקני — הוא יודע יותר ממני! יש לו מכרים נוצרים שמספרים לו הכול. הוא קשור עמהם בעסקי מסחר. אני אראה כמה נוצרים באים אל ביתו — התפאר. מהם הוא שומע על דברים איומים שאינם מסופרים ואינם ידועים בגיטו צ'נסטוחוב, כן! הוא יודע שהורגים, יורים, מרעילים ועוד, ועוד.

כל מה שאמר שמעה גם אשתו. היא עמדה בריחוק כמה צעדים והאכילה את ילדתה, בת 5—6 שנים, בעלה לא היה כלל זהיר בדיבורו. ברור היה שהאשה כבר שמעה את הדברים האלה לא אחת, אולי מפי אותם הנוצרים שמפיהם שמע בעלה. אך היא לא התערבה אף במלה, אלא שקועה היתה כולה במלאכתה — בהאכלת ילדתה. שאלתי את עצמי בלבי המאמינה האשה בדברים האלה או חושבת היא אותם לבדיות? פתאום השמיעה צווחה צורמת, השליכה את הכפית מידה וקראה בקול מיואש" הלואי שאפטר כבר מכל הצרות שגורמת לי הילדה הזאת...".

אלו צרות צרורות? הילדה לא רצתה לאכול ממה שאמה ביקשה להלעיטה. האנשים לא האמינו בממשותם של הסיפורים.

ברם אני וחברי הצעיר גלר אליעזר הרגשנו כי סכנה שצפויים לה יהודי צ'נסטוחוב, היא ממשית ולא רחוקה. על כן החלטנו לעזוב את העיר.

ש מ ו א ל נ י ס ק י

דער פארשטערטער יום־כפור

ראש־השנה און יום־כיפור 1942, ווען די דייטשן האָבן אָנגעהויבן צו כאַפּן מענטשן אויף די גאַסן צו דער אַרבעט, איז מען זיך נישט צונויפגעקומען אין די שולן און בתי־מדרשים, נאָר געזעסן גאַנצע טעג אין שטוב.

צו כל־נדרי האָט מען געדאַוונט ביז שפּעט אין דער נאַכט, אָבער צומאָרגנס, יום־כיפור, האָבן שוין געפעלט אַ סך מענטשן, ווייל מען האָט געזאָגט, אַז די שניידערס, שוסטערס און בעלי־עגלות, וואָס וועלן קומען יום־כיפור צו דער אַרבעט, וועלן באַקומען אַרבעטס־קאַרטן.

דעריבער זענען אַ סך מענטשן אינדערפרי אוועק צו

דער „מעטאַלורגיע". מיין פאָטער איז געגאַנגען צו דער אַרבעט מיט אַ צעבראָכן האַרץ. צום ערשטן מאָל אין זיין לעבן איז ער געגאַנגען אַרבעטן אין „יום הקדוש". מיר זענען אַרומגעגאַנגען אָן קעפּ, ווייל מיר האָבן נישט געוווסט, צי די אַוועקגעגאַנגענע וועלן צוריק אַהיימקומען, צי נישט.

פאַרנאַכט, האָבן זיך געעפנט די טויערן פון דעם גרויסן מעטאַלורגיע אַרבעטס־פּלאַץ און אַלע אַרבעטער זענען אַרויס. די פרייד איז געווען גרויס, אָבער נישט אויף לאַנג. מיר האָבן זיך דערוווסט, אַז עס זענען אָנגעקומען צוגן מיט אוקראַינער, און זיי דאַרפן העלפן אויסזידלען די יידן פון דער שטאָט. טאַטעס האָבן געוויינט און זיך געזעגנט מיט זייערע קינדער. „דאָס איז אונדזער לעצטער יום־כיפור" — האָט מיין פאָטער געזאָגט, מיט טרערן אין די אויגן, און געוויינט דורך דעם גאַנצן וועג אַהיים.

נאָך די זעלבע נאַכט איז דאָס געטאָ אַרומגערינגלט געוואָרן און עס זענען געפאַלן די ערשטע טויטע. די אַקציע אויף אונדזער גאַס איז פאָרגעקומען ערב־סוכות. אויפן „נייעם מאַרק", האָט מען אונדז צעשיידט. מיין מוטער, פאָטער און שוועסטער זענען אַוועקגענומען געוואָרן צום טויט, און איך מיט מיין ברודער און אַ שוועסטער, זענען געשיקט געוואָרן אין דער מעטאַלורגיע.

מיר האָבן דאָרט שווער געהאָרעוועט און שפּעט ביינאַכט, נאָכן פאַרענדיקן די קאַטאָרגע־אַרבעט, האָבן מיר זיך צו־ריקגעקערט אין „קליינעם געטאָ".

ינוש צריסקי

דער מאסן־קבר אויף קאָוויע־גאַס

איך האָב געוווינט אויף גאַריבאַלדיעגאָ גאַס (21), וועלכע איז געגאַנגען מיט דער ערשטער אַקציע. די נאַכט פון מוצאי יום־כיפור, האָב איך צופעליק געאַרבעט נאַכט־שיכט אין דער פּאַפּיר־פאַבריק אויף נאַרוטאָוויטשאַ, און אַזוי אַרום בין איך געבליבן לעבן. מיין מאַמען און שוועסטער אָבער, האָב איך שוין מער נישט געזען.

נאָך דער נאַכט־שיכט האָט מען אונדז אינדערפרי שוין נישט אַרויסגעפירט פון דער פאַבריק, ווי עס פלעגט זיין יעדעס מאָל. די קריסטן, וואָס זענען געקומען אינדערפרי, האָבן אונדז דערציילט וועגן דער שחיטה, וואָס איז דורכ־געפירט געוואָרן ביינאַכט.

מיטאָג־צייט האָט דער פאָלקס־דייטש בלאַנקע, וועלכער האָט אָנגעפירט מיט דער אַרבעט, אונדז געזאָגט, אַז ער האָט באַקומען אַ באַפעל אונדז אָפּצופירן אין דער מעטאַ־לורגיע־פאַבריק. אָנקומענדיק אַהין, האָט דער באַנדיט דע־געגנהאַרט אונדז געהייסן לויפן צום טויער, ווו עס זענען שוין געשטאַנען דייטשן און דורכגעפירט אַ סעלעקציע, שלאָגנדיק די יידן מכות־רצח.

שטייענדיק אין טויער, איז צו מיר צוגעקומען אַ פּאָלי־ציאַנט און געהייסן אַ יד זאָל אַרויסגיין אינדרויסן. דאָרטן האָט זיך געפונען אַ גרופּע פון 70 מענטשן און אַ זשאַנ־דאַרם האָט אונדז אַוועקגעפירט אויף קאָוויע גאַס. אַן אַנדע־רער זשאַנדאַרם אויף אַ פערד האָט איבערגענומען אונדזער גרופּע און געזאָגט, אַז מיר וועלן דאָ אַרבעטן. די כלים האָבן זיך שוין געפונען אויפן אָרט.

אַ העלפט מענטשן האָט ער גענומען צו גראָבן גריבער און די אַנדערע האָבן אַריינגעלייגט די טויטע. דער זשאַנ־דאַרם האָט געהאַלטן אַ רעדע און געזאָגט, אַז מיר זאָלן מאַכן די אַרבעט „אַנשטענדיק", אַז נישט איז דאָ פאַראַן פּלאַץ פאַר אונדז אַלעמען...

עס איז נישט צו באַשרייבן דעם שוידער, ווען מיר האָבן געזען ווי וועגענער, אין וועלכע מען האָט געפירט פלייש, ברענגען די טויטע קערפּערס פון אומגעבראַכטע יידישע קדושים. די קערפּערס האָבן מיר אויסגעלייגט אין גרוב רייענווייז, קאָפּ צו קאָפּ. נאָך יעדער ריי האָבן מיר געשאָטן קאַלך אָדער כלאָר.

אַרויסנעמענדיק די הרוגים פון וואָגן, האָבן מיר דערזען, אַז איינער לעבט נאָך. דער דייטש האָט נישט דערלויבט אים אַריינצולייגן אין גרוב און געהייסן רעווידירן. איך האָב אַרויסגענומען פון זיין קעשענע דעם פּאָרטפעל און אַ בילד פון זיין פרוי און קינד. ער האָט געטראָגן ברילן און פון בילד האָב איך דערקענט, אַז דאָס איז דער אַדוואָקאָט ראָזנשטיין, פון גאַריבאַלדיגאַ 21. דער דייטשער מערדער האָט אַרויסגענומען דעם רעוואָלווער און אים אַריינגעשאָסן

העברת עצמות יהודי צ׳נסטוחוב, שנרצחו בפעולות רצח המוניות, לבית הקברות היהודי. מספיד — הרב ויסלר (1946).

אַ קויל אין קאָפּ, אָבער ער האָט נאָך געלעבט. דערויף האָט דער דייטשער באַנדיט געזאָגט, אַז „ער איז געזונט ווי ראַספּוטין, אָבער ער וועט אים באַלד פאַרטיק מאַכן”. דאַן האָט ער אַריינגעשאָסן דעם אומגליקלעכן קרבן נאָך צוויי קוילן אין קאָפּ.

די גאַנצע אַרבעט האָט געדויערט ביז עס איז פינצטער געוואָרן און דאַן, האָט מען אונדז צוריק אָפּגעפירט צו דער מעטאַלורגיע.

חיים בירנהאָלץ

געהרגעט מענטשען פאר א פאר קארטאפל

אין מערץ 1943 האָבן אין טראַנספּאָרט קיין בליזשין זיך געפונען צווישן אַנדערע: העלמאַן, פעלדמאַן (לעמעל), צוויי ברידער אָפּמאַן, צוויי ברידער פּערלמאַן, שילניצקי, וואָלפאָוויטש, וויעוויוראָווסקי, גליקליך, פייערשטיין, און אַבראַמאָוויטש.

עטלעכע חדשים שפּעטער, איז צוגעקומען אין בליזשין אַ שניידער־גרופּע פון „טשענסטאָכאָוויאַנקע", אין וועלכער ס'האָט זיך אויך געפונען פּיניע יאַקובאָוויטש. נאָכדעם, ווי ער האָט ביים האַקן שטיינער, צעבראָכן אַ האַנט, האָט מען אים אָפּגעשיקט אין פּלאַשאָוו, פון וואַנען ער איז שוין מער נישט צוריקגעקומען.

די מערהייט האָט געאַרבעט ביים האַקן שטיינער, און אַ גרופּע חברים ביי גערטנעריי. מיטאָג־צייט איז פייערשטיין איינגעשלאָפן פון מידקייט און דער אָבערשאַרפירער בעל האָט אים געטראָפן אַ שלאָפנדיקן. 5 אַזייגער פאַרנאַכט האָט דער נאַצי־מערדער געמאַכט אַן אַפּעל און אויסגערופן, אַז צוליב דעם, וואָס פייערשטיין איז געשלאָפן מיטאָג־צייט, ווערט ער דערשאָסן. אויפן באַפּעל פון אָבערשאַרפירער, האָבן די אוקראַינער אָפּגעפירט פייערשטיינען אין וואַלד און אים דאָרטן אומגעבראַכט.

דער דאַזיקער פאַל האָט אויפגעטרייסלט די יידן און אייניקע טשענסטאָכאָווער, צווישן זיי אויך פעלדמאַן (לעמעל), זענען אַנטלאָפן פון לאַגער. ווען לעמעל האָט עטלעכע טעג שפּעטער געבעטן ביי פּאָליאַקן אַ טרונק וואַסער, האָבן זיי דערקענט, אַז ער איז אַ ייד, און האָבן אים איבערגעגעבן אין די הענט פון דער דייטשער פּאָליציי. די רוצחים האָבן פון אים אַראָפּגענומען דעם אַנצוג, די שטיוול און די וועש, און דאָס אַוועקגעגעבן די פּאָליאַקן, אַלס „באַלוינונג". פעלדמאַן איז געבראַכט געוואָרן אין לאַגער אַ פולשטענדיק נאַקעטער.

דער נאַצי־מערדער בעל האָט ווידער צוזאַמענגערופן אַלע לאַגער־מענטשן און געמאָלדן, אַז לעמעל ווערט דערשאָסן. ווי געוויינלעך, האָט דעם מאָרד געדאַרפט אויספירן אַן אוקראַינישער באַנדיט, וועלכער האָט אַרויסגענומען אַ באַגנעט און אָנגעהויבן שטעכן פעלדמאַנען. דער אומגליקלעכער איז געפאַלן אַ באַגאָסענער מיט בלוט, אָבער דער אוקראַינישער רוצח האָט באַגאָסן דעם קרבן מיט וואַסער און געצוווּנגען אים אויפצושטיין. דערנאָך האָט ער אים ווייטער געשטאָכן. דאָס בלוט האָט געשפּריצט און דער אוקראַינער האָט געשטאָכן. פעלדמאַן האָט זיך געבעטן, מען זאָל אים שיסן, אָבער דער אוקראַינער האָט סאַדיסטיש געפּייניקט זיין קרבן איבער צוויי שעה. אַ צעשטאָכענעם און צעשניטענעם, כמעט ביז צום טויט, האָט מען פעלדמאַנען אַוועקגעפירט אין וואַלד און דאָרטן דערשאָסן.

חיים בירנהאָלץ האַלט אַ טרויער רעדע בעתן אַנטהילן אַ מצבה אויף אַ מאַסן־קבר פון יידישע קדושים ביי פּלאַשניג (דייטשלאַנד). אין יאָר 1947.

עטלעכע וואָכן שפּעטער, איז פון באַראַק אַוועק אַ טשענסטאָכאָווער תושב, אַ געוויסער אַבראַמאָוויטש. אויך אים האָבן די פּאָליאַקן געכאַפּט ביי קאָנסק, און איבערגעגעבן אין די הענט פון די דייטשן — און ער איז צוריקגעבראַכט געוואָרן אין לאַגער בליזשין. מען האָט אים דערשאָסן אויף די אויגן פון אַלע אַרבעטער און דערביי האָבן די דייטשן געמאָלדן, אַז פון היינט אָן, וועט יעדערער זיין פאַראַנט־

ווארטלעך פאר זיין ביישלעפער, וועלכער וועט אנטלויפן.
פון די צוויי ברידער פערלמאן האט איינער געארבעט ביי קארטאפל. פארן אריינגיין אין לאגער האבן די דייטשן דורכגעפירט א רעוויזיע און געפונען ביי פערלמאנען עטלעכע קארטאפל. אויפן באפעל פון רוצח נעל, איז ער דערשאסן געווארן.

שמואל ניסקי

א מענטשלעכער טאט פון א פוילישע פרוי

געוויינלעך — האבן די פאליאקן אפן און ציניש מיטגעהאלפן די דייטשן ביים פארניכטן די יידישע באפעלקערונג און זיי האבן זיך אפילו געפרייט, וואס זיי קענען ירשנען צוגערויבט יידיש האב־און־גוטס.

עס זענען אבער אויך געווען זעלטענע אויסנאם־פאלן, ווען איינצלנע פאליאקן האבן זיך באמיט צו ראטעווען דאס לעבן פון א ייד, אז זיי האבן אפילו איינגעשטעלט זייער לעבן צוליב דעם.

אזוי האט אויך פאסירט אין פאלגנדן פאל:

צווישן די יידישע פאליציאנטן אין טשענסטאכאווער געטא, איז געווען א געוויסער ארנשטיין, וועלכער האט געשטאמט פון א גוטער היים און האט קיינעם קיין שלעכטס נישט געטאן. זיין שוועסטער און מוטער געפינען זיך היינט אין ישראל.

זיין פרוי איז נאך דעם בלוט־באד פארבליבן אויף גאריבאלדי־גאס אלס שניידערין. (זי איז פון דער היים דעם שניידער בראנדלעוויטש א טאכטער).

א געוויסן פארנאכט, איז אין שניידער־ווארשטאט געקומען דעגענהארט און זי געפרעגט, צי זי האט נאך פון וואס צו לעבן, ווען איר מאן איז שוין נישטא? ער האט געפאדערט פון איר א תשובה ביז צומארגנס. א פארצווייפלטע און פארוויינטע איז זי געקומען צולויפן און האט מיך געבעטן: היות, איך ארבעט אויף דער פוילישער זייט, זאל איך איבערגעבן פאר איר א בריוו צו א קריסטין אויף וואלנאשטשי־גאס. קען זיין, אז די דאזיקע פוילישע פרוי וועט זי ראטעווען.

זונטיק בין איך ארויס מיט מאלער גרייצער ארבעטן ביים שאפער פון דעגענהארטן, אנקעלבאך. ווען דער מייסטער איז אוועק עסן מיטאג, בין איך ארויף צום „סטרוזש" און אים געפרעגט, צי ער קען מיר דערליידיקן א בריוו. איך האב נישט געוווסט, אז ער איז א פאלקסדייטש און קען מיך תיכף איבערגעבן צו דער געסטאפא.

אבער ער האט באקומען פון מיר צוואנציק זלאטעס און האט אוועקגעשיקט דעם בריוו מיט זיין טאכטער. א האלבע שעה שפעטער איז די קריסטין, א געוויסע פלארא, געקומען אן איבערגעשראקענע און מיר געזאגט, אז איך זאל מער קיינעם נישט שיקן צו איר, און אז מארגן וועט זי קומען אויף גאריבאלדיעגא, כדי זיך צו טרעפן מיט דער פרוי ארנשטיין.

דער צוזאמענטרעף איז פארגעקומען צו דער צייט, און אלץ איז געווען אין ארדענונג.

פרוי ארנשטיין האט זיך איבערגעטאן אין שווארצן און איז אוועק מיט דער פאלקע, וועלכע האט זי אויסבאהאלטן ביי זיך אין שטוב צוויי וואכן. דערנאך איז זי אוועקגעפארן קיין ווארשע.

פרוי ארנשטיין האט איבערגעלעבט די אקופאציע און זי געפינט זיך היינט צוזאג אין אויסטראליע.

צבי ראָזענוויין

דער אַרבעטער־ראַט אין טשענסטאָכאָוו

אין טשענסטאָכאָווער געטאָ האָט עקזיסטירט אַן אייגנאַר־טיקע יידישע אינסטיטוציע: דער אַרבעטער־ראַט.

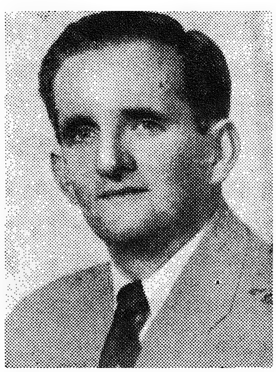
אייניקע טעג נאָך דעם „בלוטיקן מאָנטיק” (4־טער סעפּטעמבער 1939) האָבן די חברים פון „החלוץ” און פון דער „ליגע פאַרן אַרבעטנדיקן ארץ ישראל” אָפּגעהאַלטן אַ באַראַטונג וועגן באַנייען די טעטיקייט פון דער חלוצי־שער פאַרמע, וועלכע איז נאָך דער עוואַקואירונג פון גרעסטן טייל חברים, צעשטערט געוואָרן דורך די שכנות־דיקע פּאָליאַקן. אַ סך מסירת־נפש האָבן דעמאָלט אַרויס־געוויזן אינזש. לייב האָראָוויץ און שמחה לאַסטמאַן, ביים אָפּראַטעווען דאָס האָב און גוטס פון דער פאַרמע, וועלכע האָט געזאָלט ווערן אין די נייע אומשטענדן — דער צענ־טער פון דער אומלעגאַלער פּאָליטישער און דערציערישער אויפקלערונגס־אַרבעט.

דער אַרבעטער־ראַט איז געשאַפן געוואָרן אין מאַי 1940, ווען ס'איז אַריין אין קראַפט דאָס געזעץ וועגן צוואַנגס־אַרבעט פאַר יידן.

די גאַנצע לאַסט פון דאָזיקן שווערן געזעץ איז געפאַלן אויף די אָרעמע אַרבעטער און פשוטע פאָלקס־מענטשן. אין אַ סך פאַלן האָט דאָס באַדייט פולשטענדיקער אונטערגאַנג. די אַרבעט אין בוגאַי איז געווען זייער אַ שווערע. מ'האָט געמוזט שטיין אַ גאַנצן טאָג באָרוועס אין וואַסער און שווער אַרבעטן. צוליב דער הערשנדער נויט, זענען די מענטשן געקומען צו דער אַרבעט אָן עסן און ס'האָט אָפט פּאַסירט, אַז זיי זענען געפאַלן פאַרחלשטע פון הונגער און פיזישער אויסשעפּונג.

פונדעסטוועגן איז אָט די דאָזיקע צוואַנגס־אַרבעט געווען אַ גרויסער קוואַל פון געלט־הכנסות פאַרן יודענראַט, וועל־כער האָט גענומען ביי געוויסע מענטשן אויסלייז־געלט פאַר נישט גיין צו דער אַרבעט, כדי עס צו ווידמען אויף פאַרשיידענע צוועקן.

די אָנפירער פון „החלוץ” האָבן דאַן באַשלאָסן צו אָר־גאַניזירן אַ קאַמף און פאָדערן פון יודענראַט צו טוישן די אַרבעטנדיקע. נאָכדעם, ווי עס זענען אָרגאַניזירט געוואָרן די אַרבעטס־פּלעצער „קוצעלינקע” און „בוגאַי”, איז באַ־שלאָסן געוואָרן אָפּצוהאַלטן אַ פּראָטעסט־מיטינג אין די זאַלן פון יודענראַט.

דעם 12־טן מאַי 1940 האָט אַ טויזנט־קעפּיקער עולם, בראש מיט די אָנפירער פון אַרבעטער־ראַט, די חברים: שילדהויז, שמולעוויטש און ראָזענוויין, באַזעצט דעם לאָ־קאַל פון יודענראַט און אונטערן דרוק פון פאַרזאַמלטן עולם האָבן די פאַרשטייער פון יודענראַט געמוזט נאָכגעבן געוויסע פאָדערונגען, ווי צ. ב. אָרגאַניזירן אַרבעטער־קיכן און טיילן ברויט־ראַציעס פאַר די אַרבעטנדיקע.

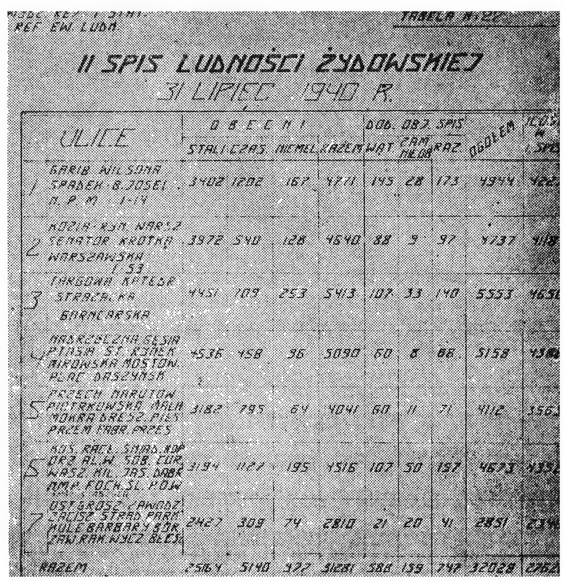
אין הערבסט 1940 איז די יידישע באַפעלקערונג אויפ־געציטערט געוואָרן צוליב דער פאָדערונג פון די דייטשן צוצושטעלן טויזנט יונגע מענער פאַר די צוואַנגס־אַרבעטס־לאַגערן אין צעשאַנאָוו און הרוביעשאָוו (לובלינער געגנט). אין זיינע אויפרופן, האָט דער יודענראַט געשריבן, אַז די אַרבעט וועט זיין גוט באַצאָלט און האָט געפאָדערט, אַז עס

זאָלן זיך מעלדן פרייוויליקע. דער רעזולטאַט איז געווען, אַז דער יודענראַט האָט געשיקט פרייוויליקע און דערונטער מינדעריעריקע און קראַנקע.

ס׳האָט לאַנג נישט געדויערט און פון די אַרבעטס־לאַגערן זענען אָנגעקומען איוב־בשורות: הונגער, שמוץ און פייניקונגען. שפּעטער זענען אָנגעקומען ידיעות וועגן די ערשטע קרבנות אין צעשאַנאָוו. די פאַרביטערונג ביי דער יידישער באַפעלקערונג איז געוואַקסן פון טאָג צו טאָג. הונדערטער מענטשן קומען טעגלעך אין לאָקאַל פון יודענ־ראַט, ווו ס׳שפּילן זיך אָפּ האַרצנרייסנדיקע סצענעס.

מען אָרגאַניזירט אינסטיטוציעס

דער אַרבעטס־ראַט באַשליסט דורכצופירן געהיימע וואַלן אויף יעדן אַרבעטס־פּלאַץ און באַשטימט אַ דעלעגאַט אויף יעדע פופציק אַרבעטער. אין דעצעמבער 1940 קומט פאַר די ערשטע קאָנפערענץ פון די דעלעגאַטן און עס ווערט באַשלאָסן צו אָרגאַניזירן אייגענע הילפס־אינסטיטוציעס; אַן אייגענע קראַנקן־קאַסע, אַ שפּאַר און ליי קאַסע, ווי

MISC. REF. ... STAT.
REF. EW. LUDN.
TABELA ...

II SPIS LUDNOŚCI ŻYDOWSKIEJ
31 LIPIEC 1940 R.

	ULICE	OBECNI				DOD. OBJ. SPIS			OGÓŁEM	...
		STALI	CZAS.	NIEMEL.	RAZEM	WAT	CAM NEOB	RAZ		
1	[illegible]	3402	1202	167	4771	145	28	173	4944	[illegible]
2	[illegible] WARSZAWSKA 1-53	3972	540	128	4640	88	9	97	4737	[illegible]
3	[illegible] BARNCARSKA	4451	709	253	5413	107	33	140	5553	[illegible]
4	[illegible]	4536	458	96	5090	60	8	68	5158	[illegible]
5	[illegible] PIOTRKOWSKA [illegible]	3182	795	64	4041	60	11	71	4112	[illegible]
5	[illegible]	3194	1127	195	4516	107	50	157	4673	[illegible]
7	[illegible]	2427	309	74	2810	21	20	41	2851	[illegible]
	RAZEM	25164	5140	977	31281	588	159	747	32028	[illegible]

מען אָרגאַניזירט אינסטיטוציעס

אויך אַן אינוואַלידן־פאָנד. יעדער אַרבעטער האָט געדאַרפט געבן אַ וועכנטלעכן אָפּצאָל. מ׳האָט אויך באַשלאָסן צו פאָדערן פון יודענראַט — אַלס אַרבעט־געבער — ער זאָל צאָלן אַ ביישטייער פון 35 פּראָצענט, פון די סומעס, וואָס וועלן געזאַמלט ווערן ביי די אַרבעטער. עס איז כדאי צו

באַטאָנען, אַז אויף דער קאָנפערענץ זענען פאַרשוווּנדן אַלע פּאַרטיי־דיפערענצן פון די באַטייליקטע.

די ערשטע גרעסערע אַקציע האָט דער אַרבעטער ראָט דורכגעפירט פרילינג 1941, פאָדערנדיק, אַז מען זאָל פאַר־גרעסערן די ברויט־ראַציע פאַר די אַרבעטער. היות דער יודענראַט האָט נישט געוואָלט נאָכגעבן, איז צונויפגערופן געוואָרן אַ מאַסן־פאַרזאַמלונג, אויף וועלכער ס׳איז באַ־שלאָסן געוואָרן צו פּראָקלאַמירן אַ הונגער־שטרייק. אין טאָג פון שטרייק, האָבן די אַרבעטער בלאָקירט די לאָקאַלן פון יודענראַט און די שטימונג איז געווען געשפּאַנט. דער יודענראַט האָט געדראָט, אַז ער וועט אונדז לאָזן אַרעסטירן. אָבער אַ דאַנק אונדזער מוטיקער האַלטונג, איז דער יודענ־ראַט געווען געצוווּנגען צו פירן פאַרהאַנדלונגען און די אַרבעטער האָבן באַקומען אַ ברויט־הוספה.

אין קאַמף קעגן הונגער

פרילינג 1941 ווערט געשאַפן דאָס געטאָ אין טשענסטאָ־כאָוו און דער אַרבעטער־ראָט פירט אַ שווערן קאַמף צו באַקומען דירות פאַר די אַרבעטער־משפחות, אַן שום פּריווילעגיעס.

זומער 1941 נעמט אַן דער הונגער קאַטאַסטראָפאַלע פאָרמען, און מיר מוזן ווידער אַמאָל פירן אַ קאַמף פאַר העכערן די ברויט־ראַציעס. אין רעזולטאַט דערפון, ווערן אַרעסטירט דורך דער יידישער פּאָליציי דריי מיטגלידער פון אַרבעטער־ראָט: משה ליבלינג, ישראל שילדהויז און צבי ראָזענווייז. די אַרבעטער צווינגען דעם יודענראַט צו באַפרייען די אַרעסטירטע און אַ דאַנק די פאַרהאַנדלונגען, באַקומען די אַרבעטער אַ קליינע ברויט־הוספה.

ווען דער הונגער און די נויט ווערן נאָך גרעסער, האָט דער אַרבעטער־ראָט פאָרגעלייגט דעם יודענראָט צו שאַפן קאָלעקטיווע קיכן, אָבער דער דאָזיקער פאָרשלאָג ווערט צו דער צייט אָפּגעלייגט. טראָץ דעם פירט דער אַרבעטער־ראָט אַ גרויסע הילפס־אַקציע מיט אייגענע כוחות און פאַרטיילט חודשלעך הונדערט טויזנט זלאָטעס (אַ גאָר גרויסע סומע אין יענער צייט) פאַר נויטבאַדערפטיקע.

ס׳ווערט אָרגאַניזירט אַ דראַמאַטישער קרייז, ווי אויך אַ קינדער־ און יוגנט־כאָר; מען פירט אָן מוזיקאַלישע און ליטעראַרישע אָוונטן. אין טעאַטער ווערט אויפגעפירט, מיט גרויס דערפאָלג, שלום־עליכמס „דאָס גרויסע געווינס״.

סוף 1941 קומט קיין טשענסטאָכאָוו פון לעמבערג דער דיכטער ח׳ ל׳ זשיטניצקי, וועלכער אַרבעט מיט אונדז, ביז

צו דער אויסזידלונג. מיר דרוקן ביולעטינען וועגן דער טעטיקייט פון אַרבעטער־ראַט.

מען שאַפט קיבוצים

ווינטער 1941 קומען אָן ידיעות פון די מזרח־געביטן און שפּעטער אויך פון אַנדערע ערטער, וועגן מאַסן־פּאַרניכטונג פון גאַנצע יידישע ישובים. נעמענדיק אין באַטראַכט, אַז אויך אין טשענסטאָכאָוו קען קומען צו שווערע געשעענישן, האָבן מיר געוואָלט שאַפן קיבוצים, וועלכע זאָלן זיין פּאָליטישע שטיץ־פּונקטן פאַר אָן אָרגאַניזירטן ווידערשטאַנד. פון מרכז „החלוץ" אין וואַרשע, זענען געקומען די חברים יוסף קאַפּלאַן און מרים הייינסדאָרף פון „השומר הצעיר". שפּעטער זענען געקומען פרומקע פּלאָטניצקע און רבקה גלאַנץ פון "דרור" און אליעזר געלער פון „גורדוניה". מיר האָבן פאַרגעלייגט צו שאַפן אַ געמיינזאַמען קיבוץ, אָבער דאָס איז אונדז נישט געלונגען. צום סוף איז באַשלאָסן געוואָרן, אַז דער „השומר הצעיר" זאָל איינאָרדענען אַ באַזונדערן קיבוץ, און „דרור" צוזאַמען מיט „גורדוניה" אַ קיבוץ. דער אַרבעטער־ראַט האָט די קיבוצים שטאַרק אונטערשטיצט.

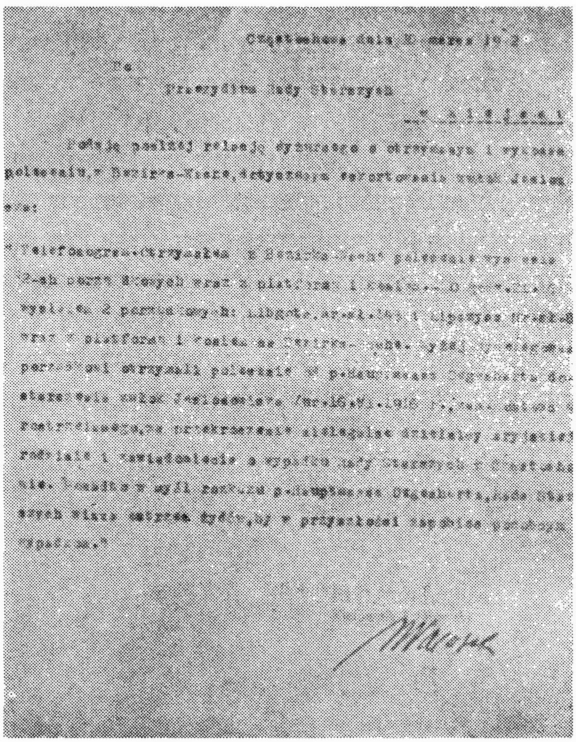
יודנראַט — קעגן ווידערשטאַנד

אינצווישן קומען אָן די טרויעריקע ידיעות וועגן דער אויסזידלונג פון וואַרשע. מיר פילן אין אונדזער פאַרצווייפלונג, אַז ס'איז נישט פאַראַן קיין שום אויסזיכט אויף רעטונג. דער אַרבעטער־ראַט לייגט פאַר דעם יודענראַט, אַז די באַפעלקערונג זאָל אַרויסווייזן אַ פּאַסיוון ווידערשטאַנד און זיך נישט לאָזן פירן אין וואַגאָנען. דער יודענראַט וואַרפט אָבער אָפּ דעם דאָזיקן פאַרשלאַג מיט דער טענה, אַז אַזאַ ווידערשטאַנד קאָן כלומרשט שטעלן אין סכנה די צוועלף טויזנט אַרבעטער, וועלכע מען האָט באַטראַכט אַלס געראַטעוועטע.

אַ סך האָבן זיך דעמאָלט פאַרשריבן אַלס פּאָליציאַנטן, מיינענדיק, אַז דערמיט וועלן זיי און זייערע משפחות זיך ראַטעווען פון די דייטשע נעגל. דער אַרבעטער־ראַט האָט

שטרענג פאַרבאָטן זיינע מיטגלידער זיך צו פאַרשרייבן אַלס פּאָליציאַנטן.

אַלע פאַלשע האָפענונגען און אילוזיעס, זענען צעשמעטערט געוואָרן דורך דער ביטערער ווירקלעכקייט. די לעצטע טראַגישע זיצונג פון אַרבעטער־ראַט, איז פאַרגעקומען יום־כיפּור פאַרנאַכט אין דער וווינונג פון משה ליבלינג,

אזהרת ה„יודנראט", לבל יישנו מקרים של יציאה „מחוץ לתחום".

אויף קאַטעדראַלנע 11, ווען דאָס געטאָ איז שוין געווען אַרומגעשטעלט דורך געסטאַפּאָ און פּאָליציי. אין דער דאָזיקער זיצונג האָט אויך אָנטייל גענומען דער דיכטער ח. ל. זשיטניצקי. מיר זענען זיך פונאַנדערגעגאַנגען מיט שווערע געמיטער, נישט וויסנדיק, צי מיר וועלן נאָך דערלעבן דעם מאָרגנדיקן טאָג.

שלמה וואגא

החרפת הטרור

נתגלו סימנים של הגברת הטרור לגבי האוכלוסיה היהודית: איש הגיסטאפו עצר פעם יהודי מחוץ לגיטו, הכניס אותו לתוך החצר וירה בו. שעתיים לאחר מכן קיבלה המשטרה היהודית הודעה בטלפון שיבואו עם עגלת סוסים ויקחו את ה'זבל' (כלומר, את הנרצח) הנמצא בכתובת שהצביעו עליה.

ימים מספר לאחר זאת נעצרו בגיטו ע"י הגיסטאפו שני צעירים לאחר השעה 8 בערב. היהודים הציגו את רשיונותיהם, אך אנשי הגיסטאפו לקחום מהם וציוו עליהם להיכנס לתוך מכוניתם. הצעירים הובלו לבית הקברות ושם שדדו מהם הגיסטאפובצים את הכל וירו בהם.

מקרה אחר שהצביע על החרפת הטרור, אירע בתוך המשרד של המינהל העירוני:

רופא יהודי בשם ד"ר וואלברג, שהיה ממונה על ענייני הסניטציה בגיטו, נקרא פעם למשרד האמור, וכאשר נאלץ לחכות זמן רב לתורו, הוציא עיתון גרמני שהיה ברשותו והחל לקרוא בו. אותה שעה יצא מאחד החדרים סגן ראש העיר, שהכיר אגב את הד"ר, אולם חרף היכרותו זו, הוציא הגרמני את העיתון מידי ד"ר וולברג, ועוד בליוויית סתירות וגערות — „שיהודי לא צריך לקרוא עיתון, מה עוד, עיתון גרמני" !...

פתאום קיבל ה„יודנראט" הוראה מהשלטונות לפנות תוך יומיים את הבית ברחוב אלעע 11, ולהעביר את משרדו לרח' גרנצרסקה — באותו הבית ששכן בו במשך שנים רבות בית הספר המקצועי. עוד קודם לכן הוצאו מבית הספר כל המתקנים והמכונות של המחלקות למסגרות, נגרות והשמלאות, ונמסרו לבית הספר המקצועי הפולני. ה„יודנראט" עשה מאמצים מרובים לבצע את ההוראה במועד הדרוש. יומיים לאחר מכן גורשו דייריו היהודיים של הב'ת השכן, ונוצר החשש, כי בקרוב „יטהרו" את כל הרחוב אלעע מתושביו היהודיים. משום כך, התחילו היהודים להוציא מבתיהם כל מה שעלה בידיהם ולהעביר את החפצים למכרים, הגרים ברחובות המרוחקים יותר בתוך הגיטו.

היו גם שהעבירו חפצים — בעלי ערך, וסחורות למכריהם הנוצריים. כל יום ציפו בחרדה שיבואו שוטרים ויגרשו מהבית.

הבהלה גדלה עוד בסוף אוגוסט, כאשר הגיעו הידיעות ש„קומנדו להשמדת יהודים" יבוא לצ'נסטוחוב. רבים החלו להתקין מקומות סתר במרתפים ובעליות גג. ה„יודנראט" קיבל פקודה ממפקד העיר לשלם „קונטריבוציה" (קנס) בסך של חמש מאות וחמישים אלף זהובים, בלי שום הנמקה. בישיבת ה„יודנראט" הוחלט שיש לשלם את הסכום הזה, כפי ששולמו הקנסות הקודמים. אחדים אף הביעו את הדעה, כי אם יצליחו לגייס את הסכום הדרוש במהרה, יביא הדבר את הישועה לאוכלוסיה היהודית ויצילנה מהסכנה המתקרבת ובאה.

עם זאת, ניצבה השאלה: מנין לקחת כל כך הרבה כסף ועוד במהירות ?!

אם להטיל מס על רבים, הרי יקח הדבר באורח טבעי, הרבה זמן. הוחלט איפוא לפנות לעשירים, שילוו מיד ל„יודנראט" את הכסף הנחוץ, אשר 70% ממנו יוחזר להם לאחר שייגבה מאצל האוכלוסיה כולה. עם קבלת ההחלטה הזאת נקראו היהודים האמידים ל„יודנראט", שם העמיד אותם היו"ר על הסכנה הקרובה המאיימת על היהודים, אם הכסף לא ישולם במועד הדרוש. מרבית הנאספים שילמו בו במקום סכומים ניכרים, ואחרים שילמו למחרת.

ה„יודנראט" פנה לכל אלה שהניחו, שהם בעלי אמצעים כלשהם, וועדה מיוחדת שהוקמה לצורך זה קבעה לכל אחד את המכסה שעליו לשלם. חלק הארי של אלה שפנו אליהם — מילאו את המכסה, והסרבנים הוכרחו לשלם באמצעות המשטרה. ברם, היקף הצרכים של ה„יודנראט"

היה כה גדול, עד כי הכספים שנגבו — נמסו „בין האצבעות", והיהודים העשירים שנתנו סכומים גדולים בתורת הלוואה, לא ראו יותר את כספם.

מכתב מברלין

יהודי אחד, תושב צ׳נסטוחוב שהיה ידוע ברבים, קיבל פעם בדרך סמויה ומהימנת מכתב מבתו, מברלין, שנישאה בזמנו לגרמ.י, התופס עמדה חשובה בגרמניה. איכשהו הצליחה להישאר ליד בעלה והנה היא כותבת להוריה, אשר אהבתה אליהם היתה תמיד מעל לכל, דברים מרים כלענה:

במכתבה מגלה הבת האוהבת, כי נודע לה ממקורות מוסמכים ביותר אודות השמדת היהודים בארצות שנכבשו ע״י הגרמנים.

אשר על כן, מייעצת היא להוריה היקרים — שיתאבדו, תוך שהיא נוקבת בשמותיהם של כל מיני סמים ותכשירים חימיים ששימושם גורם למוות מידי — ללא כאבים... הבת מוסיפה ומפצירה בהורים שיעשו זאת בכל ההקדם, כי הזמן העומד לרשותם קצר... עוד מציינת הבת, כי אם אמנם יתאבדו, ואותה ואת בנה היינריך יחון הגורל וישאירם בחיים, הרי תוכל פעם לעלות על קברם ולהתייחד עם זכרם. כל זאת — כאשר יתאבדו, דבר שיאפשר לה למצוא את קברם.. אולם, אם לא יעשו כן, אלא יחכו עד להשמדה הכללית, יהיה עליהם הרבה לסבול. והיה אם היא ובנה לא יוותרו בחיים — והדבר הוא אפשרי מאוד, אם רק יוודע שהיא יהודיה — הרי שבעלה יעלה על קברם ויכתוב גם לאחותה ליזה לארץ ישראל, שתדע היכן למצוא את הוריה לאחר מותם.

היא נפרדת מהוריה במלים נרגשות, וכן עושה ב.ה הנוטל פרידה מסבו וסבתו בדברים נוגעים ללב. גם בעלה כותב להם מכתב רוטט ומבטיחם שהוא עושה הכל אשר ביכולתו, כדי להציל את אשתו ובנו האהובים. הנייר שהכיל את התוכן האכזרי של עומקת הטרגדיה, התקמר בהרבה מקומות מרוב ספיגת הדמעות שזלגו מעיניה הבוכיות של הבת האומללה.

הייתי רוצה, כתבה עוד הבת, להעביר לכם את דמעותי הלחות הטריות החמות, אך באין הדרך לכך היא מבקשת לקבלן כמות שהן, בתוך הנייר

המקומר, כפי שהיתה שולחת להן פעם בתוך מכתביה פרחים מיובשים...

כרוח רפאים ריחפו בחלל הגיטו המלים הצורבות של המכתב המזעזע. הן הטילו אימה וצלמוות על כל מי ששמע אודותיו. אנשים האזינו ומסרו לעצמם דין וחשבון: אם מנוי וגמור עם הבת להשיא עצה כ ז א ת להוריה!!!...

המכתב הזה הגדיל לעשות בהגבירו את פחדן ובהלתן של הבריות לקראת הבאות.

מחנה העבודה "צ׳שנוב"

בחבל לובלין שוכנת עיירה קטנה בשם צ׳שנוב, בה הוקם ע״י הגרמנים מחנה עבודה עבור יהודים. משרד העבודה היהודי קיבל הוראה מהשלטונות לספק 1,000 אנשים בגילים מ־15—18. מיד יצאו פקידים עם רשימות מוכנות ודרשו מצעירים יהודיים להתייצב במשך יום אחד במשרד העבודה, כדי להישלח משם למקום העבודה.

ה„יודנראט" ניצל בינתיים את ההזדמנות להזין את קרנותיו ואיפשר לעשירים לפדות את עצמם במתת כסף. מובן, שבמקומם נאלצו להתייצב אחרים — מקרב העניים. ימים מספר לאחר שהצעירים נשלחו למחנה, הגיעו מהם מכתבים שמצבם שם איום ונורא. מענים אותם ומכים בהם באכזריות ואין להם מה לאכול. הוריהם של הצעירים, בקבלם את הידיעות המחרידות, רצו ל„יודנראט" בבקשם עזרה, אלא שה„יודנראט" היה כמו במקרים אחרים, חסר אונים ולא יכול היה לעזור במאומה.

כך עבר הקיץ, ורק בסתו 1940 הגיעו אנשים שברחו מהמחנה, מהם נודע בפרוטרוט מה שהתרחש שם. על קורותיהם מאז שנשלחו לשם סיפרו הבורחים:

כאשר יצאו מצ׳נסטוחוב, הובלו תחת משמר מזויין עד ללובלין, שם הועמסו על קרונות של בהמות. הם נמסרו לרשותם של אנשי ס.א., אשר באו במיוחד מצ׳שנוב, בכדי להביא לשם עובדים — עבדים. בהגיעם למקום בלילה הוצאו ע״י אנשי ס.א. מתוך הקרונות והובלו קילומטרים מספר — תוך הצלפה בפרגולי ברזל — עד שהגיעו למחנה. כאן הם נפלו עייפים ורצוצים על האדמה, וכאשר הפציע השחר יכלו רק להתבונן מסביבם ולראות את הצריפים — ללא גגות — שהוקמו ע״י יהודים שהקדימו לב:א הנה.

אולם, זמן רב לא ניתן להם להביט סביבם, כי מיד החלו הצרות. הם קיבלו את מנת המזון היומית — 100 גר׳ לחם וחצי ליטר מרק מימי, והובלו לעבודה ביער הסמוך שבו

הקימו הגרמנים באורח סודי ביצורים על יד הגבול הגרמני — רוסי, כאשר היחסים ביניהם הוגדרו עוד כ„ידידותיים". תחת השגחתם של אנשי הס.א. חפרו יהודים בורות ובשעת מעשה הוכו באכזריות בפרגולי עופרת שנחתו על ראשיהם; באקדחים ופרגולים פצחו הרוצחים הגרמניים ראשים, עיוותו פנים, ניקרו עיניים ושברו שיניים — ולעתים קרובות היו לאחר „מבצעים" כאלה נשארים הרבה הרוגים במקום העבודה.

המתים הושלכו בו במקום לתוך הבורות שנחפרו, וכוסו באדמה. לכל יהודי היה אצלם רק כינוי אחד: „ישראל".

יהודים חטבו עצים ביער — והגרמנים היכו בהם, ללא אבחנה — בין אם עבד מישהו טוב או רע.

האדמה הלחה מהדם. מי שלא התרומם עוד על רגליו, נזרק לתוך הבור וכוסה באדמה.

פעם קרה שצעיר יהודי קם — בעת ההכאות—על רגליו, ושאל את איש ה־ס.ס.: למה מכים אותי? העונש בעד העזתו לשאול, היה מזוועע: ציוו עליו לתחוב את ידיו בתוך כיסי מכנסיו ובמצב כזה הוא הוכנס לתוך הבור ונקבר חיים. רק את רעמת שעריו הותירו מזדקרת מעל פני האדמה, כדי שתשמש לאות אזהרה: הנה מה קורה למישהו שמציג שאלות! „יהודים, אמרו הם, צריכים רק למלא מה שמצווים עליהם, ולא לשאול שאלות".

בתור מפקד מחנה העבודה שימש אחד בשם דאלף, בדרגת מיור (רב סרן), שלא בכדי זכה לכינוי „מלך

הלוויית 27 הקרבנות שנרצחו ברינעק ווארשאבסקי בש.ת 1943. ההלוויה התקיימה בש.ת 1946

הרוצחים המציאו צורות שונות של עינויים: לפתע עלה בדעתו של איש ה־ס.א. לצוות על יהודי להוריד את המכנסים ולשכב עם אחוריו כלפי מעלה על גבי גזע עץ שנגדע. לאחר זאת אילץ שני חברים שעבדו עמו להכות בו בענפי עץ בכל כוחם. והיה, אם המכות שהיכו לא נראו לו די חזקות, ציווה גם עליהם לשכב בצורה דומה — ואז הוא נטל בעצמו חתיכת עץ והיכה בשלושתם עד זוב דם. לעתים קרובות היה ממשיך להכות בקרבנותיו, עד כי חדלו לזעוק מכאבים ונפלו בעלפונם מהגזע על

הסדיסטים". אחד „המשחקים" החביבים עליו, היה — להעמיד אנשים בשורה ולקלוע באקדחו בין עיניהם. אולם היהודים היו כבר כה אדישים למוות, עד כי הקריאה להשתתף „במשחק" הקטלני הזה לא עוררה אצלם כל רושם. למות מכדור — היווה בשבילם „מוות של לוקסוס". מוטב היה לדידם — להיירות ע"י כדור, מאשר ליפול תחת מטר המכות או להיקבר חיים באדמה. מדי יום ביומו ביקר המיור דאלף את תחומי העבודה — ובכל מחלקה הוא השאיר כמה מתים.

לא הרחק מהמחנה התגורר בנו, אשר היה מרבה לבקר את אביו. הצעיר היה, לרוע המזל, שוחר ספורט ובמיוחד חיבב לעסוק בהתאגרפות. הנה כי כן, היה בוחר לו כמה יהודים, מעמידם בשורה ו„לומד" עליהם את מלאכת ההתאגרפות בהכותם באכזריות בפניהם, ובכל חלקי הגוף. לאחר שהיהודים המוכים נפלו אין אונים, היה מגרשם מהמקום ע"י הנחתת מכה על הראש ומעמיד במקומם אחרים. כך היה נוהג לערוך כמה „סיבובים". דאלף הצעיר היה — בדומה לאביו — אוהב לקלוע באקדחו באנשים חיים. אולם, בו בעת שאביו בחר לו למטרה את המקום — בין העיניים — קבע לו הלז את נקודת הקליעה — במרכז הראש של הקרבן. את זממו ביצע הרוצח בשיטה הבאה: הוא ציווה על היהודי שבחר לקרבן, לרוץ, והיה יורה אחריו עד שפגע באמצע הראש שלו. כל אימת שהיה מגיע למחנה, היה נוהג להתעסק ב„ספורט" הזה, עד שאקדחו הי׳ה פוגע באמצע ראשו ה„פיקח" של היהודי, כפי שהיה מתבטא.

למיור דאלף ולבנו היו כלבים מאולפים, אותם היו משסעים נגד הפועלים היהודיים. הכלבים היו מתנפלים על הקרבנות וקורעים מפניהם ומכל חלקי גופם נתחי בשר — ולאחר בצעם את מלאכת הדמים האכזרית, זכו הכלבים לטליפת יד רכה ותפנוקים מאת אדוניהם.

בליל קיץ אחד חדרו לפתע כמה אנשי ס.א. שיכורים לתוך הצריף, עם פרגולי מתכת בידיהם, וציוו על 100 אנשים לצאת ערומים לחצר. אחדים מהיהודים נורו מיד במקום והנותרים נצטוו לצעוד לעיירה צ׳שנוב. בהגיעם לעיירה, קיבלו פקודה להמשיך לצעוד ערומים בכיוון לבית העלמין. במשך כל הדרך הצליפו בהם אנשי הס.א. בפרגוליהם, ובבואם למקום — היה בשרם מרושת חבורות וצלקות וגופם להט בחום בעטיין של המכות האכזוריות שהונחתו עליהם. רק שלושה מהם הצליחו לברוח מהדרך.

הרוצחים ציוו על היהודים לחפור בורות, ומכיוון שלא היו להם אתים, הריצו אותם אנשי הס.א. למקום של ביצות ושם ירו בכולם.

מספר צעירים בצריף החליטו לברוח מעבר לגבול הרוסי. הם עבדו במקום עבודתם בחריצות רבה, כדי למנוע כל חשד לגביהם, ובליל חשוך התגנבו בזהירות רבה מתוך הצריף החוצה. הם הצליחו להגיע ליער הסמוך ושמו את פעמיהם לכיוון הגבול הרוסי.

לאחר שעות מספר של תעייה, נעצרו ע"י משמר הגבול הרוסי, שהביאם לחקירה למפקדת היחידה. במפקדה חקרו

אותם ורשמו פרטיכלים מפורטים, קיבלו מהם את דיווחם על התנאים המחרידים השוררים במחנה העבודה אצל הגרמנים, אולם הוסבר להם, כי לפי הסכם עם הגרמנים, אסור להם להרשות למישהו לחצות באופן בלתי חוקי את הגבול, ולכן הם יוחזרו לגרמנים.

לא עזרו כל תחנונים והשתדלויות, ובלילה אפל הוחזרו ע"י הרוסים לגבול, אותו נאלצו „לגנוב" חזרה ולחדור בהסתר שוב לתוך המחנה. הם „נצמדו" כאן לקבוצה אחרת, ובדרך זו מחקו את עקבותיהם.

ה"אקציה" של ה־22 בספטמבר 1942

ביום הכפורים של ה־21 בספטמבר 1942 נראו רחובות העיר כמו בכל ימות השבוע. האנשים הלכו בקבוצות למקום עבודתם, בעוד הנשים עוסקות בניקוי חלונות ודלתות במשרדים הגרמניים. המורים, עורכי־הדין ואינטלקטואלים אחרים צעדו בשורות סדורות עם מטאטא על כתיפיהם — למקומות העבודה, ובכלל, כל מי שהיה לו היכן לעבוד, מיהר בצעדים מאוששים אל מקומו המיועד, תוך השמעת טיפוף נעלי העץ של „צעדת העבדים". רק אי פה, אי־שם, נראו צלליות עוברות נדחקות צמוד, צמוד ליד הקירות, בזהירות, שלא להיראות. היו אלה אנשים קשישים שביקשו להגיע לבית כנסת, כדי לשהות שם יום תמים בתפילות.

במשרדי ה„יודנראט" ישבו הפקידים בלי עבודה, כיון שלא היו פונים ביום הזה. תוך כך, נכנס אחד הפקידים בשיחה עם המנהל הגרמני — ה' פרנצל. הוא סיפר לו על הפחד השורר אצל היהודים מפני „דיפורטציה" (עקירה מהמקום) הממשמשת ובאה. פרנצל, בשמע הדברים הללו התפרץ: „כלום השתגעתם, אין כדבר הזה"!

לבקשת הפקיד — התקשר פרנצל בטלפון לכמה וכמה מקומות והודיע מפורשות שלא יקרה שום דבר, כי „מנין יקח את אלפי הפועלים הנחוצים לו לעבודה"?

אף על פי כן, ש ו ר ה בגיטו אוירה של פחד מפני הבאות. אחדים ידעו אף לספר, כי מחר ב־22 בספטמבר תבוצע בצ׳נסטוחוב „עקירת היהודים". מהצד ה„ארי" הסתננה ידיעה, כי הגיעו ונמצאים כבר בעיר אוקראינים ולוטישים, אשר התפארו במקום מסוים — שהם באו הנה כדי לשים קץ ליהודים. אשה פולניה, בעלת מסעדה סיפרה, כי אצלה במסעדה סועדים מזה ימים מספר אוקראינים ולוטישים שהגיעו הנה מוורשה. בהזדמנות מסוימת אף אמרו לה שהם היו במשך חודשיים בגיטו וורשה וחיסלו

שם את היהודים. עתה יעשו ככה עם יהודי צ׳נסטוחוב.

ידיעה זו עברה ונישאה כרוח סערה על פני רחובות הגיטו והאימה גדלה מרגע לרגע.

במגרש הגדול שבסמוך לגבול הגיטו נראו כל הסמלים של הז׳נדרמיה, אשר כונו — בגין רשעותם אל היהודים — בכינויים שונים: „הראש הלבן״, „החבית״, ה„רוצח״, „הגרון״ ואחרים. הם עמדו שם וניהלו התייעצויות בינם לבין עצמם, תוך תנועה בלתי פוסקת. מדי פעם עולה מישהו מהם על אופנועו ומסתלק לזמן מה, א״כ הוא חוזר, ושוב מישהו נוסע וחוזר חלילה. הם משוחחים כמעט בלחש ומצביעים בידיהם על רחובות העיר — פעם זו, ופעם אחרת — הכל עושה רושם כאילו מתכננים כאן משהו. היהודים שהבחינו בתנועות אלה מראים איש לרעהו את החיזיון המתרחש לנגד עיניהם והבהלה הולכת וגדלה.

למרות זאת, הופצה בשעות הצהרים מטעם יו״ר ה„יודנראט״ שמועה מרגיעה, לאחר שקיבל הודעה מאת השלטונות, כי עליו למסור ליהודים ששום דבר לא יקרה להם וכל הדיבורים הם חסרי שחר. לבית בעלי המלאכה הגיע עורך הדין פוהורילה, יו״ר ארגון ה„יודנראט״ — איש מבוגר ומיושב בדעתו, אשר הבטיח בכל הודאות, כי „נודע לו ממקורות מהימנים שאין מה לפחד—לא מחר ולא מחרתיים ,ובכלל, לא יאונה לאיש מאומה״. בעת ובעונה אחת נכנס קצין מהז׳נדרמיה עם אשתו לבעל מלאכה אחד והזמין אצלו דברים, שעצם הכנתם מצריכה כשבועיים ימים. כאשר העיר בעל המלאכה לגרמני בכל הזהירות, כי לפי השמועה — עומד מחר להתרחש „משהו״ כזה, אשר עלול למנוע את האפשרות לבצע את ההזמנה — ביטל הלז בצחוק את השמועה הזאת והבטיח, כי „אצלנו בעיר לא יקרה שום דבר״. הבשורות הטובות האלה פשטו בגיטו במהירות הבזק והפחד סר קמעה מפניהם של היהודים.

הפנסים האירו כל הלילה

מאידך, לא יכלו הידיעות המרגיעות להסיר כליל את החששות מלב היהודים. הסימנים המדאיגים היו בולטים מדי, מלגול את האבן הכבדה מהלב. משום כך לא ישנו האנשים כל הלילה שלאחר יום הכפורים וישבו ערים בבתיהם. הלילה היה חשוך מאוד, וכרגיל היו פנסי הרחוב תמיד כבויים לרגל ה„האפלה״ נגד סכנה של התקפה אוירית. אולם מה השתוממו הבריות — שלא ישנו כל הלילה — להיווכח, שהפנסים נדלקו פתאום ונשארו הפעם דולקים במשך כל הלילה ? !

לפתע חדלה כאילו הסכנה של „התקפת אויר״ להתקיים והפנסים האירו כמו לפני המלחמה... יותר מזה, חשמלאי עבר את הרחובות של הגיטו ובדק את כל מערכת החשמל.

כשלעצמי, יצאתי למרפסת ביתי, ממנה ניתן היה להשקיף לאורכה של כל השדרה (אלעע) עד לשוק החדש. תוך כך הבחנתי בחניית יחידות צבאיות שזהותן לא היתה מוכרת לנו. היו אלה ברנשים שמנמנים, נמוכי קומה, לבושים מעילים ארוכים, עם רובים על כתפיהם. מלבדם נראו גם ז׳נדרמים. יחידות אלה נכנסו לתוך הגיטו — קבוצות, נעצרו ליד כל בית, בהשאירם בכל מקום זקיף אחד או שניים. על סף ביתי הושארו שני ז׳נדרמים עם כובעי פלדה על קודקדם, ובמרחק מה, כבר בצד ה„ארי״ — עמדו שניים אחרים, בעוד שבאמצע צועדים פטרולים מעורבים של ז׳נדרמים ואוקראינים הלוך וחזור. בדמי הליל נשמעו ברחובות יותר מרוחקים של הגיטו פקודות בנוסח צבאי: „ימין! שמאל! קדימה צעד!״ לפני שערי ביתנו נעמד מישהו והתדפק על דלתו של השוער שיפתח לו. איש מהדיירים לא ישן כבר. כאשר הפנינו את מבטינו מלפני השער, הסתבר לנו ששוטר פולני בא לקרוא את העוזר של מפקד המשטרה היהודית, וכן כמה שוטרים המתגוררים בבית הזה, שיתיצבו מיד בבניין המשטרה. לשאלתנו — מה אירע ? — לא השיבו לנו. השוטר הפולני היה מעוצבן מאוד ומיהר לקרוא שוטרים יהודיים מבתים אחרים.

קרוב לשעה 5 לפנות בוקר נשמעו לפתע יריות ושאגות של גרמנים. היריות והקולות נמשכו כך עד שהתבהר לחלוטין, והנה פתאום ראינו המון יהודים מובלים ע״י הגרמנים כשצרורותיהם הדלים על שכמם — אל אותו המגרש שאתמול התקיימו שם ההתייעצויות בין השוטרים. בנו — דיירי בית בעלי המלאכה אחזה חרדה. התאספנו ביחד, משפחות מספר בדירה אחת — ומדי פעם הצצנו „בגניבה״ דרך החלון. ואז ראינו כיצד אנשי גיסטפו שסמל ה„טוטנקופ״ (גולגולת המוות) על כובעיהם ומדיהם, מובילים תחת אקדחים שלופים המוני יהודים אל המגרש האמור.

„המבצע״ הזה שהיה מלווה יריות ושאגות נמשך ככה במשך כמה שעות. תוך כך הבחנו בכניסתו של שוטר יהודי, לתוך הבית שלנו, יען כי השאיר כאן אתמול את אשתו אצל קרובים. בראותנו את השוטר הזה, מיהרנו אחדים מאיתנו אל הדירה שהוא נכנס אליה. כאן ניצב האיש ובכה כמו ילד קטן. לשאלתנו — הסביר, כי בגיטו

מתרחשים דברים איומים: כאשר באו בבוקר השוטרים היהודיים למטה המשטרה, קיבלו פקודה מהמפקד דגנהארט, הממונה על כל ה„מבצע", שימלאו בהקפדה את ההוראות שיקבלו עתה. מי שלא יסגל את עצמו למילוי הפקודות הללו — איים הגרמני — יירה במקום!

ראשית — הוטל עליהם — להיכנס לתוך כל הבתים היהודיים ברחובות שיסומנו להם, ולהודיע ליהודים — לכולם: גברים נשים וטף שיצאו קבוצות, קבוצות, לרחוב וילכו בשורות סדורות — אחד מאחורי השני — לשוק החדש. מותר להם לקחת עמם רק חבילות קטנות. את הבתים יש להשאיר פתוחים, כאשר המפתחות תקועים בתוך הדלתות. ושוב איום „מי שיסתתר — יירה!"

זאת אמי

פקודתו של דגנהארט החרידה את לבותיהם של השוטרים היהודיים, שפניהם החוירו כסיד. הם תפשו אמנם את מהות תפקידם העצוב שיהיה עליהם לבצע, אף על פי כן הלכו למלא את הפקודה.

עם זאת, הסתבר שהגרמנים לא סמכו לגמרי על המשטרה היהודית: רחובות הגיטו היו מלאי ז'נדרמים ואנשי גיסטאפו שהתפרצו לבתים וגירשו מהם את האנשים. תוך כך הם חיפשו בבגדים וצעקו: כסף! יהלומים! ושדדו בשעת מעשה כל דבר בעל ערך. הזקנים והחולים שלא יכלו ללכת — נורו במקום. (מכאן, היריות והצעקות ששמענו לפנות בוקר). עוד סיפר לנו השוטר, שהוציא את אמו הזקנה מהבית, מפני שרגליה החולות כשלו והיא לא יכלה ללכת בכוחות עצמה.

אולם, בעת שהוא הוביל אותה ברחוב, הרגיש פתאום שמישהו מאחוריו דחפו והפילו ארצה. הוא התאושש מיד וכאשר קם על רגליו, ראה איך שהרוצח עומד עם אקדח שלוף אל לב אמו. הוא הספיק רק לזעוק; זאת אמי! ובן רגע פלחו את האויר שלוש יריות. האם נפלה במקום ותוך שניות הוציאה את נשמתה. אחר נטל הבן את הגוויה ונשאה לחצר סמוכה, החביאה בגינה וכיסה אותה בענפים.

בגוללו את הסיפור, פרץ השוטר בבכי ומיהר לצאת מהבית.

בשעה שלוש אחר הצהרים חזרו השוטרים שהתגוררו יחד איתנו בבית בעלי־המלאכה. הם היו עייפים ורצוצים. לאחר שנרגעו קמעה, התחילו לספר לנו מה שהתרחש בגיטו:

אחד סיפר, איך שילדים קטנים — בני 3 עד 10 שנים

שנמסרו יום קודם לכן תמורת תשלום גבוה לידיהם של פולנים בצד ה„ארי" — מתוך פחד מפני ה„אקציה" — גורשו ע"י הגויים מתוך בתיהם. הילדים התרוצצו מופחדים ומבוהלים כה וכה, אך הגרמנים ועוזריהם האוקראיניים לא הירשו להם עוד להיכנס חזרה לגיטו, אלא הריצו אותם אל המגרש, היכן שרוכזו המוני בני אדם. הילדים זעקו ובכו, אך איש לא הסב את לבו אליהם. המון רב של אלפי יהודים הורצו ע"י הרוצחים הגרמניים ועוזריהם האוקראי־ניים, מזויינים באקדחים ומקלות, כך שהילדים האלה, פשוט כותשו ורומסו תחת רגליו של ההמון הנרדף.

ה„מבצע" („אקציה") הקיף את הרחובות: גריבלדי, ווילסון, קרוטקה, קאוויה וחלק מרח' ורשא. הדבר נקבע מראש, כי ב„אקציה" הראשונה ירוכזו וישלחו שבעת אלפים יהודים.

המפקד דגנהארט ניצב בשוק עם מקל ביד, כמו מנצח, והתבונן במחנות העוברים לפניו. והיה כאשר הבחין באיזה גבר חסון או אשה צעירה ונאה, סימן במקלו — לאות הוצאתם מהשורה, ואז הוציאו אותם והעמידום בצד, הווה אומר — שהם נשארים.

אלה שניצלו, נאלצו לעזוב את קרוביהם, וזה היה צריך להיעשות מהר. על פרידה — אין מה לדבר. דמעות זולגות על פני הלחיים, הצער ניבט מהעיניים, ילדים בוכים, נשים תולשות שערות — כל זאת — מהר, מהר — הרוצחים שומרים על „הסדר", דוחפים, נוגחים וצווחים בפראות: מהר, מהר!

על הרופאים היהודיים ציווה המפקד — להובילם אל הקרנטינה ולהשאירם שם. גם הנשים והילדים של השוטרים היהודיים הובלו לקרנטינה. השוטרים והרופאים שהיו רווקים, ניצלו את ההזדמנות והצביעו על בנות — מכרות, כעל נשותיהם, כדי שאף הן תגיענה אל מקום „מבטחים".

ואילו ההמון גדול הובל ע"י הקלגסים אל תחנת הרכבת „ווארטא", שם חיכו להם כבר קרונות וז'נדרמים. כאן הושמעה הפקודה, שכל היהודים יסירו מעליהם את נעליהם ויניחום בצד.

מיד התאספו הררי נעלים, כאשר כל זוג נקשר בשרוכיו. לאחר זאת ניתנה פקודה שנייה: „להכנס לתוך הקרונות"! וכאן החלו דחיפות, מכות, בהלה עד שהאנשים נדחסו לתוך הקרונות. הצפיפות היתה איומה. לתוך כל קרון נדחסו יותר ממאה איש. תוך כך שדדו אנשי גסטאפו גם כאן, מכל הבא ליד.

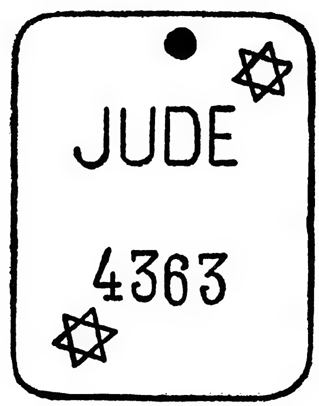
יו״ר ה,,יודנראט״ הצליח לאחר שידולים מרובים לקבל אישור — להעביר את אשתו למשרדי ה,,יודנראט״, כדי להצילה בדרך זו. אבל, כאשר הלך להביאה לשם, נודע לו משוטר יהודי, שאשתו הועמסה כבר בתוך הקרון. הוא רץ לקצין ז׳נדרמיה מוכר וביקשו לעזור לו לחלץ את אשתו, בהסתמך על האישור שקיבל מדגנהארט. הקצין הזה התרצה לו וניגש עמו לקרון להוציא את האשה. בעת

מעשה — הספיקה אשה אחרת לזרוק את ילדה הקטן לידי אשת היו״ר והיא לקחה אותו עמה. כולם הושיטו את ידיהם אל יו״ר ה,,יודנראט״ בתחינה: הוציאני מכאן, אני חלש, לבי לא יחזיק מעמד בקרון הדחוס הזה. אולם דלתותיו הכבדות של הקרון הוזזו על גליליהן הקטנות וכל הזעקות והתחינות הועמו, נשתתקו ונאלמו. בזה אחר זה נסגרו גם הדלתות של שאר הקרונות והרכבת זזה.

צ ב י ר אָ ז ע נ ו ו י י ן

די אלעען נאכן חרבן

מיטן אריינמאַרש פון דער נאַצי־אַרמיי אין טשענסטאָכאָוו, אין דעם דריטן מלחמה־טאָג, האָט זיך אינגאַנצן געענ־דערט דאָס אויסזען פון די אַלעען.

באַפעל צו טראָגן אָרעם — בענדער

שוין אויף צומאָרגנס, מאָנטיק, דעם 4־טן סעפּטעמבער 1939, האָט מען געקענט זען דעם אָנהייב פון אונדזער חורבן. אונטער דעם בילבול, אַז יידן האָבן געשאָסן צו דייטשן, זענען די באַנדיטן באַפאַלן די יידישע באַפעלקע־רונג און אין די אַלעען האָבן זיך געגאָסן טייכן יידיש בלוט. ביי יעדן הויז זענען געלעגן טויטע קערפּערס פון קרבנות. אויף אַ סך ערטער, האָט מען געקענט זען מאַמעס מיט קליינע קינדער צוגעטוליעט צו זיך, ליגנדיק צוזאַמען דערמאָרדעטע.

נאָכן ערשטן שטורעם, זענען געקומען די ווייטערדיקע גזירות; דאָס שליסן יידישע געשעפטן און דער באַפעל צו טראָגן אָרעם־בענדער.

די אַלעען האָבן באַקומען אַן אַנדערן, אַ חושכדיקן אויסזען. די יידישע פּאַרטיי־לאָקאַלן, געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס און בענק זענען געשלאָסן געוואָרן, און אין זייערע לאָקאַלן האָבן זיך אַנדערע אריינגעצויגן, צו דינען דער געסטאַפּאָ אויף פאַרניכטן די יידן. די לאָקאַלן, וואָס זענען פריער געווען דער קוואַל פון שפּרודלדיקן יידישן לעבן, זענען געוואָרן פאַרוואַנדלט אין אַ טאָל פון טרערן. מען האָט איצט אין די דאָזיקע לאָקאַלן געזען יידישע צוואַנגס־אַרבעטער, אָנגעטוענע אין האַלץ־שיך און אין צעריסענע פּאַפּירענע קליידער־שמאַטעס, געטריבן אויף שקלאַפן־אַרבעט, אָדער געשלעפּט פון דאָרט יידישע יוגנט־לעכע צו די קאָנצענטראַציע־ און פאַרניכטונגס־לאַגערן.

אויפן לעצטן וועג

שווער און טראַגיש ווערט אויפן האַרצן, ווען פאַר דיין מחשבה דערשיינען די לעצטע בילדער פון די אַלעען, בילדער פון חורבן און אומקום.

צו פינף אין אַ ריי מאַרשירן זיי, די יידן פון גאַרנ־צאַרסקע, טאַראָווע, נאַדזשעטשנע געסלעך, אַנגעטאָן אין

די שענסטע יום־טוב בגדים, מיט און אָן פעקלעך אויף די פּלייצעס; מיט קינדער אויף די הענט און ביי די הענט. זיי מאַרשירן ביז צום סוף פון „נייעם מאַרק", ביים אָנהייב פון דער ערשטער אַלעע. דאָרט מוזן זיי מאַרשירן אין דריי איינצלנע רייען, פאַרביי דעם סעלעקציע־פּונקט, ווו עס שטייען דער נאַצי־משחית דעגענהאַרט און זיינע געהילפן. זיי באַשטימען — ווער אויף לינקס און ווער אויף רעכטס. אויף לינקס ווערן געשיקט אַלטע, שוואַכע און קינדער. אויף רעכטס — ווערט געשיקט אַ טייל יונגע אַרבעטספעאיקע, וואָס ווערן איבערגעלאָזט צו שקלאַפן־אַרבעט. די פון לינקס ווערן געפירט צום מאַרק, און פון דאָרטן ווערן זיי טראַנספּאָרטירט צו די גאַז־קאַמערן.

די פון רעכטס ווערן געפירט אין דער ריכטונג פון דער אַלעע, דורך ווילסאַנאַ צום פּלאַץ פון געברידער לאַנדאַוס פאַבריק, אויף דער קרוטקע גאַס.

זעקס הונדערט יידישע מענער און פרויען זענען דעם זעלבן אָוונט אָפּטראַנספּאָרטירט געוואָרן פון לאַנדאַוס פּלאַץ צום קינאָ „גאָלגאָטאַ", נעבן דער יאַסנאַ גוראַ.

צו פינף אין אַ ריי האָבן זיי מאַרשירט אונטער דער באַוואַכונג פון די באַנדיטישע פאָלקס־דייטשע זאַנדער־דינסט־לייט, באַגלייט מיט קלעפּ פון קאָלבעס און זידלע־רייען, און ביי אַ שפּאָטישן געלעכטער פון די הונדערטער שפּאַצירנדיקע פּאָליאַקן. אַט דאָרט, אין דער ערשטער אַלעע, איז בלוט און חורבן. און דאָ — אין די אַנדערע

טיילן פון דער זעלבער אַלעע, זענען באַלויכטענע פענצטער און עס טראָגן זיך די קלאַנגען פון טאַנץ־מוזיק פון די פאַרווײלונגס־לאָקאַלן.

אַ שרעקלעכע פוסטקייט

עס מאַרשירן אויך שפּעטער יידן איבער דער אַלעע. דורך דעם טויער פון קליינעם געטאָ פירט מען זיי איבער דער קרוטקע, ווילסאָנאַ און אַלעען צו די באַשטימטע אַרבעטס־פּלעצער. אומעטום זעט מען די בילדער פון חורבן. אַט זעט מען ביי דער טומאה פון נייעם מאַרק אַ הויכן שטויס פון געשיר, אַרויסגענומען פון יידישע וווינונגען. עס וואַלגערן זיך זיידענע קאַפּאָטעס. אויף אַ צווייטן אָרט זעט מען ספרים, אויסגעמישט מיט וועש. אומעטום זעט מען גרויסע קאַלוזשעס בלוט, אויסגעמישט מיט פאַרשיידענע הויז־זאַכן. אַלע הייזער זענען פוסט, אויסגעליידיקט, אַ שרעקלעכער יאָמער ווייעט פון אומעטום.

איינצלנע פון די מאַרשירנדע יידן רייסן זיך אַרויס פון דער שקלאַפן־אַטמאָספער. עס גייען אַזעלכע, וואָס זוכן דעם וועג צום וואַלד און עס גייען אַזעלכע, וואָס זוכן צו שווערצן אַ גרענעץ.

די, וואָס באַשליסן זיך אַרויסצורייסן פון די רייען, גייען אויך דעם לעצטן וועג פון זייער היימשטאָט, ווו פון אַלע זייטן לויערן טויזנטער טויט־געפאַרן, אַדורך די אַלעען.

ש ל מ ה ו ו א ג א

האקציה החמישית

ב־4 לאוקטובר 1942 נודע, כי השוטרים שנותרו עדיין הוזמנו לבוא מחר השכם ל„מבצע" („אקציה") החמישי.

ה„מבצע" הזה התחיל למחרת, לפי אותם הכללים של המבצעים (האקציות) הקודמים, אולם מיד הוברר שלקראתו הוכנה תכנית מיוחדת. ראשית כל — התנהל הכל בקצב יותר מהיר, מאשר קודם לכן; יותר מוקדם מאשר בפעמים הקודמות הריצו את האנשים לשוק החדש. גם יותר יהודים נורו ברחובות מכפי שזה היה באקציות הקודמות. המפקד כיוון במקלו באופן יותר נמרץ ותקיף, וגם הנחתת המכות על ראשי הקרבנות היתה יותר תכופה. עוזרי התלינים לא הירשו לאף אחד להיעצר ליד המפקד, כדי לבקש רחמנות על נפשו. הקרונות מולאו יותר מהר מאשר באקציות הקודמות והררי הנעלים של האנשים שהועמסו על הרכבת נערמו חיש מהר.

עם סיום המצעד של אלפי היהודים אל הקרונות, ציווה המפקד על נהגו להובילו ביחד עם עוזריו לגיטו. שם הוא ניגש קודם כל למקום הריכוז ברחוב הקטדרלנה ופקד להוביל את הנאספים אל הקרונות. אחר־כך ציווה לשלוח לשם את השוטרים שהיו כלואים בבית הספר, עם נשיהם וילדיהם.

לבסוף, הוא הגיע עם חבר עוזריו לבית החולים היהודי וציווה לקרוא אליו את כל הרופאים והאחיות. כאשר אלה נאספו לפניו, אמר להם להמית את כל החולים המאושפזים בבית החולים בזריקות רעל, כדי „לגמור" עמם בכל ההקדם. הרופאים ניסו להציל את המצב בכל מיני תירוצים, אמרו

אזכרה על קברם המשותף של קרבנות האינטליגנציה.

שאין להם החומר הדרוש לזריקות, וכדומה. על כך השיב המפקד — שאם לא יבצעו את „המשימה" תוך שעתיים, אזי יצווה להרוג ביריות את כל הרופאים והאחיות, ביחד עם כל החולים.

לבסוף, לאחר התייעצויות ממושכות ומביכות החליטו הרופאים להמית את החולים בזריקות. הראשון, היה הרופא הראשי של בית החולים, הכירורג דבזינסקי, אשר פקד על אמו שתרעיל את האם שלה, כלומר את סבתו. האמא שלו, שהתגוררה בבית החולים שמה רעל בכוס תה ונתנה לסבתה לשתות. כאשר הזקנה החלה להתפתל במכאובים,

ניגש אליה נכדה — הרופא דבזינסקי — ועשה לה זריקה שבעקבותה היא נרדמה לנצח. עיני בתה נשטפו דמעות, והיא קיללה את ידיה באם חטאה בכך, שהרעילה את האם במו ידיה.

החולים הוכרחו לכך, שיעשו להם את הזריקות. אלה שהתנגדו — הורעלו בכוח. הרופאים והאחיות עבדו עם עינים דומעות בהחשת תהליך ההמתה אצל החולים, וכאשר כולם שכבו כבר מתים, עמדו כל הרופאים והאחיות ליד גופותיהם ובכו על מותם ועל מעשיהם.

לאחר זאת נמסר למפקד, שבבית החולים אין יותר חולים, רק מתים. על כך השיב הלז: „זה בסדר"!

חלק ניכר מהצוות של בית החולים נשלח אח"כ לקרונות, ואילו הרופאים וחלק מהאחיות — הצעירות והיפות ביותר נשלחו לקרנטינה.

לאחר זאת ביקר המפקד בבית החולים למחלות אפידמיות (מגפות). בעת ה„אקציות" הקודמות השתדל מנהל בית החולים, ד"ר קאגאן, להעמיד את החולים על רגליהם, כדי להצילם מפורענות, אך הפעם לא עלה הדבר בידיו, כי בהתאם לפקודת דגנהארט נשלחו כל החולים, וכן אנשי הצוות אל הקרונות. רק חלק קטן מהם נשלח לקרנטינה.

לאחר חיסולם של בתי החולים, פנה המפקד דגנהארט לחיפושים אחר יהודים שהיה להם מגע כלשהו עם גרמנים. הוא מצא את המנהל הנודע, של משרד הדיור היהודי, שהסתתר מזה מספר ימים בבית החרושת, וציווה לשלחו אל הקרונות.

לאחר זאת הורה למצוא את חבר היודנראט הידוע, בשם ויינריב, שהיו לו קשרים טובים עם אחדים מאנשי הגיסטאפו — ואלה אמנם הסתירוהו. אף על פי כן, מצאוהו אנשיו של דגנהארט והביאוהו לפניו. בתגובה על הסתתרותו, ציווה המפקד — הרוצח להביא אליו את כל אלה ששמם ויינריב.

מיד הובאו אנשים נשים וילדים, כל קרוביו של איש היודנראט — ויינריב — אשתו, ילדיו, אחיו, אחיותיו על משפחותיהם — וכולם הובלו אל הקרונות. גם אחרים, שהיה להם קשר כלשהו עם אנשי גיסטאפו, נמצאו ונשלחו לקרונות. לבסוף, הלך הארכירוצח דגנהארט עם אנשיו לבית בעלי־המלאכה, באלעי 14 ומיד עם הופעתם במקום נשמעו צריחות: „כולם ירדו לחצר וישאירו את דלתות דירותיהם פתוחות. כל בעלי המלאכה ירדו למטה ביחד עם נשותיהם, כאשר מסמכיהם האישיים בידיהם!"

כולם נצטוו להסתדר, איש איש עם משפחתו — ליד בית המלאכה שלו. המפקד לא שעה כלל למסמכים שבידיהם, אלא שאל כל אחד לגילו ואיזה מקצוע יש לו.

הוא הבדיל בין הצעירים, לבין הזקנים והילדים, והעמידם בקבוצות נפרדות. אחר זאת הכריז: כולכם עוזבים! הזקנים ילכו למחנה והצעירים יעבדו. אינכם חייבים לעבוד דווקא לפי מקצועיכם. תוכלו לעסוק גם במלאכות אחרות.

ידיעה זו זיעזעה את כולם, אשר החווירו כסיד ולא יכלו להביע מילה. הושלך הס, דממת־מוות. באותו רגע, נשמעו צעדים והנה מתקרבת הגב' מושוויץ. היא נעצרה קמעה, עד שהמפקד ניגש אליה והם הסתודדו במשך כמה דקות.

לאחר זאת חזר דגנהארט בצעדים איטיים אלינו והחל לחפש בין השורות אנשים קשישים.

האווירה היתה רוויית מתח ואנחנו הרגשנו שהפור נפל על אנשים מבוגרים.

בגמר הבחירה של הקשישים, פקד עלינו לחזור לבתים ולעזור לאנשים שנבחרו זה עתה להתכונן לדרך, כדי שיוכלו שוב לעמוד כאן על המגרש תוך 10 דקות. „הם נוסעים"! הוסיף.

בינתיים התרחשו מחזות אימים קורעות לבב בבתים של הזקנים שנועדו למשלוח. בעמדנו ליד החלונות ראינו כיצד

דגנהארט מביט תחילה בשעונו, ואחר מפנה את עיניו לכיוון החלונות. בן רגע צווח ז'נדרם אחד: ה„מייסטר" (אחראי) לבית מלאכה לסריגה, פייגנבלט ואשתו — יורדים לחצר. הם ניגבו את עיניהם הדומעות וניפנפו ידיהם לכיוון החלונות בהם עמדו שני בניהם עם נשותיהם, ונכדם היפה שלא פסק לקרוא: „סבא'לה! סבתה'לה! הישארו עמנו כאן! אל תלכו"!

קולו הדק של הילד פלח את הדממה האכזרית של החצר בה הסתובבו המפקד עם עוזריו. אל זוג הזקנים התקרבו תיכף — החיט ברנדלויץ עם רעייתו ונכדם בן ה־10, שהוריו נספו כבר קודם לכן. אף הם מנפנפים ידיהם אל החלונות שלידם עומדים יקיריהם. מהיציאה השנייה באה התופרת הדתיה, לבושה שביס, ביחד עם בעלה — בנו של הרב מקלובוצק. הם הלכו ובכו. הלא הם כה צעירים עדיין — מה רוצה מהם הרוצח?

אליהם התקרב פרנק הזקן, אשר בא הנה לבקר את בניו; ולידיהם — איש גבה קומה, חסון, כבן 50, זהו בעלה של תופרת המחוכים — וולפוביץ'. המפקד שאלו — מה עיסוקו והוא השיב: „אשתי תופרת מחוכים". כולם יודעים שהוא מסגר... אין זאת, כי אם נבהל האיש, ומרוב פיזור נפש — לא ידע מה להגיד. תשובתו לא נראתה למפקד והוא הועיד אותו למשלוח.

יותר מאוחר ראינו גם את חותנו וחמותו של החייט גרין יורדים מהמדרגות עם חבילות מכותפות. נראה, שלא עמדה להם העובדה שלחתנם — השוטר, היו קשרים עם המפקד דגנהארט.

קבוצת האנשים בחצר הלכה וגדלה ועל פי פקודה הסתדרו כולם בשורה (התווספו עוד: החייט לנקינסקי ואשתו, וחייט הנשים המפורסם חיימקה).

כאשר הילדים רצו לגשת אל הוריהם, כדי לדבר עמם, מנעו זאת מהם השוטרים. אזי הגישו להם רק כסף וחפצים ששכחו לקחתם.

פתאום קמה מהומה. הסיבה לכך — שהשוטרים מצאו באחד המרתפים 4 נשים מתחבאות ביחד עם ילד בן 12. הם הוציאום ממיסתרם וצירפם לקבוצה העומדת בחצר.

בסך הכל מנתה הקבוצה 19 אנשים. הז'נדרמים ספרו אותם וציוו עליהם לצאת מהחצר, כאשר מבטיהם של קרוביהם — בניהם בנותיהם, אחיהם ואחיותיהם מלווים אותם בבכי מר.

למחרת סיפרה הגב' מושביץ', כי בבית „בעלי המלאכה" עברה האקציה עוד „בחסד".

היא גילתה, כי ברגע האחרון ממש הצליחה לשכנע את המפקד דגנהארט שלא ישלח אלא 10% ממספר האנשים שהוא מתכונן לשלוח. היות והיו רשומים 190 איש למשלוח, לקח רק 19. אילולא היתה מגיעה בזמן, היה שולח 90%

מהרשומים, ורק 10% היה מפנה לבתי המלאכה — דבר שהיה מביא לחיסולו המוחלט של בית בעלי המלאכה. היא הסבירה לו זאת בדקה האחרונה — והוא הסכים לכך שהמפעל ימשיך להתקיים.

י. רוזשאַנסקי

נאכן ליקווידירן פונעם „קליינם געטאָ"

אַ געוויסן טאָג האָבן די דייטשן אויפגעדעקט דעם בונקער אויף נאַדזשעטשנאַ 82, ווו מען האָט אויסגעאַרבעט געווער. דערביי האָבן די געסטאַפּאָ־לייט געשריגן, אַז ווער ס'האָט דאָרטן געוווינט, זאָל אַרויסגיין. די יעניקע, וואָס זענען אַרויס פון הויז, זענען תיכף אויפגעלאָדן געוואָרן אויף לאַסט אויטאָס און מען האָט זיי אָפּגעפירט אויפן בית־הקברות, און דאָרטן דערשאָסן.

ס'האָט לאַנג נישט געדויערט, און די לאַסט־אויטאָס זענען צוריקגעקומען פון בית־הקברות. ווידער האָט מען אויפגעלאָדן אויף זיי אַן אַנדערע גרופּע מענער, פרויען און קינדער. ס'האָבן זיך דערביי אָפּגעשפּילט האַרצרייסנדיקע סצענעס. פרויען האָבן געיאָמערט און געשריגן, אַז זיי זענען יונג, זיי ווילן בלייבן לעבן. אַלע זענען געשטאַנען ווי פאַרשטיינערט, אָבער העלפן האָט קיינער נישט געקאָנט. אין דער זעלבער צייט, האָט זיך געהערט אַ שיסעריי אין געטאָ, ווו די דייטשן האָבן געמאָרדעט איבערגעלאָזענע קינדער און זקנים.

פרייטיק, דעם 27־טן יוני 1943, בין איך געגאַנגען מיט נאָך דריי מאַן, אין באַגלייטונג פון אַ פּוילישן פּאָליציאַנט, ברענגען עסן פון געטאָ, ווייל די קיך איז נאָך געווען טעטיק. דאָס „קליינע געטאָ" האָט אויסגעזען, ווי נאָך אַ בלוטיקן פּאָגראָם. צענדליקער מענטשן זענען געלעגן דערהרגעטע אויף דער גאַס און ס'איז געווען שווער זיי צו דערקענען. אויף גאַרנצאַרסקאַ, האָב איך געזען אַ מאַמע מיט אַ קינד ביי דער ברוסט. ביידע זענען געווען טויט.

די מענטשן אין געטאָ, האָבן אונדז געזאָגט, אַז אין קינדערהיים (הכנסת־אורחים), געפינט זיך אַ מאַמע מיט צוויי קינדער, (פרוי וויינרייך), און ווען מיר וועלן צוריקגיין, זאָלן מיר זיי אַריינוואַרפן אַ ברויט. איך בין צוליב דעם געבליבן עטוואָס הינטערשטעליק און כ'האָב זיי אַריינגעגעבן אַ ברויט. צומאָרגנס אָבער, איז געקומען אַ קאָמיסיע אין דער שטוב ווו זיי האָבן זיך אויסבאַהאַלטן, כדי אַרויסנעמען די בעטן און מעדיקאַמענטן. אַזוי אַרום האָט מען זיי דאָרטן געפונען, אַרויסגענומען אויפן הויף און דערשאָסן.

נאָר אַ ביסל וואַסער

אַן ענלעכער פאַל האָט פּאַסירט זונטיק, דעם 29־טן יוני 1943: מיר זענען אַרויס מיט אַ גרויסער גרופּע רוימען דאָס געטאָ. אויף קאַזיע־גאַס 9, בין איך אַריין אין אַ קליין הילצערן הייזל, און געזען פּלוצלינג, ווי עס האָט זיך אויפגעהויבן אַ דעק אין דער פּאָדלאָגע, און ס'באַווייזט זיך אַ פרוי. זי זאָגט מיר, אַז זי ליגט דאָ באַהאַלטן מיט צוויי קינדער און זי בעט נאָר אַ ביסל וואַסער, ווייל עסן האָבן זיי. וואַסער האָט זיך געפונען אויף דער אַנדערער גאַס, נאָר זי האָט מורא געהאַט אַרויסצוגיין. מיר האָבן זיי געבראַכט וואַסער, אָבער שפּעטער האָבן זיי די דייטשן געכאַפּט און דערשאָסן.

דינסטיק, דעם 30־טן יוני, האָב איך אויך געאַרבעט אויף קאַזיע־גאַס. מיטאַמאָל דערהערן מיר פונדערנאָענט אַ שיסעריי. מיר גייען אַרויס און זעען, ווי דער פּאָלקס־דייטש קעסטנער, לייגט אַריין אין טאַש זיינע צוויי רעוואָלווער, וועלכע ער האָט שטענדיק געטראָגן מיט זיך. ער גייט צו צו אונדז און שרייט: „וואַרפט אַריין דאָס דרעק אין גרוב". מיר זענען צוגעגאַנגען נענטער און דערזען דערשאָסענע

דריי פרויען און צוויי מענער. מיר האָבן זיי אַראָפּגעטראָגן אין גרוב, און ווען איך האָב שוין געוואָלט אַרויפגיין אויבן, האָט איינער פון די מענער אויפגעהויבן דעם קאָפּ און מיר געזאָגט, אַז ער הייסט ראָזענבערג, פון קלאָבוצקאָ און אַז מען זאָל אים לאָזן ליגן ביז ביינאַכט, וועט ער אַנטלויפן.

ווען מיר זענען אַרויס צום פּאָליציי־הויז, וואָס האָט זיך געפונען אויף דער זעלבער גאַס, זעען מיר גיין אַ מיידעלע פון אַ יאָר זיבן, מיט אַ פּעקל זאַכן אין די הענט, און שרייט:

מראה כללי של „הגיטו הקטן"

„ווּ איז מיין מאַמע?" ווען דער מערדער קעסטנער האָט זי באַמערקט, איז ער צוגעגאַנגען צום קינד, אַוועקגעפירט צום גרוב און דאָרטן דערשאָסן.

אַ גרויל האָט מיך אַרומגעכאַפּט און איך בין אַוועק אויף אַ צווייטער גאַס, מען זאָל מיך מער נישט נעמען צו דער

אַרבעט. אָבער אויף נאַדזשעטשנאַ, האָט מיך פאַרהאַלטן אַ יידישער פּאָליציאַנט און צוזאַמען מיט נאָך דריי מאַן אונדז אַוועקגעפירט צום אַלטן בית־מדרש. דאָרטן איז געלעגן אַ פּאַר־פאַלק אינגאַנצן נאַקעט. מיר האָבן זיי צוגעדעקט מיט עפּעס אַ שמאַטע און אַריבערגעטראָגן צום שטאַל פון יעקב הידעס. ווען מיר זענען אַריין אינעווייניק, האָבן מיר דאָרטן געטראָפן ליגן נאָך מענשטן, צווישן זיי אַ יינגל פון אַ יאָר צען.

דעם 1־טן יולי 1943 זענען מיר ווידער אַוועק אין געטאָ, דאָסמאָל אויף גאַרנצאַרסקאַ־גאַס. איך בין אַרויף אויפן ערשטן שטאָק פון אַן אַלט הויז און צוקומענדיק צו דער שאַנק, איז אַרויסגעפאַלן פון דאָרטן אַ פרוי פון אַ יאָר 45 און אָנגעהויבן שרייען: „ראַטעוועט, מיר זענען שוין

דריי טעג אָן עסן !". אין דעם זעלבן הויז האָט זיך געפונען אַ בונקער מיט אַנדערע אויסבאַהאַלטענע מענטשן. ליידער, האָבן מיר נישט געקענט מיט גאָרנישט העלפן. זיי זענען שפּעטער אומגעבראַכט געוואָרן דורך די דייטשן, וועלכע האָבן אַריינגעוואָרפן האַנט־גראַנאַטן אין די בונקערס און הייזער.

דער סוף פון דער יידישער פּאָליציי

שטייענדיק אויף דער גאַס האָבן מיר געהערט, אַז מען האָט צונויפגערופן די יידישע פּאָליציי און זיי אַוועקגעפירט. קיינער האָט נישט געוווּסט, וווּהין, אָבער דערנאָך האָט זיך אַרויסגעשטעלט, אַז מען האָט זיי גענומען אויף גאַריבאַלדי־גאַס. די דייטשן האָבן זיך געוואָלט איבערצייגן, צי עס וועט זיין אַ ווידערשטאַנד מצד די יידישע פּאָליציאַנטן, און ווען

חיים שימאָנאָוויטש

געדאַוונט מעריב... בייטאָג

אַ מערקווירדיקע עפּיזאָדע האָט זיך ביי מיר פאַרקריצט אין זכרון :

פיר וואָכן נאָך דער אַקציע, אין וועלכער מיין פאָטער איז געשטאָרבן, האָב איך געזאָגט „קדיש" פאַרנאַכט, ביים לאָמען ר' יענקל אין „מחזיקי דת". אַזוי ווי ס'איז געווען פאַרבאָטן אַרומצוגיין ביינאַכט, האָט מען געוואָלט גלייך נאָך מנחה דאַווענען מעריב. איז האָבן אָבער אַ טייל פון עולם געטענהט, סטייטש ! ? ס'איז דאָך נאָך טאָג ! אויפדערויף האָט זיך אויפגעשטעלט ר' יענקל מלמד, אַ קלאַפּ געטון אין טיש און אַ געשריי געגעבן :

„מעריב זאָל מען דאַווענען" !

אַזוי ווי ס'איז געפאַלן אַן אַלגעמיינע שטילקייט, האָט ר' יענקל צוגעגעבן :

„אַז דער ר. ש. ע. זאָרגט נישט פאַר אונדז, דאַרפן מיר זיך נישט איינשטעלן פאַר אים"...

דער רעזולטאַט איז געווען, אַז מ'האָט געדאַוונט מעריב ווען ס'איז נאָך געווען טאָג...

די דייטשן האָבן זיך איבערצייגט, אַז די פּאָליצאַנטן פאַר־האַלטן זיך רואיק, האָט מען זיי פיר שעה שפּעטער צוריק־געשיקט אין געטאָ.

די פרייד איז אָבער געווען אַ קורצע. דעם 3־טן יולי 1943 איז געקומען אַ באַפעל פון דעם רוצח דעגענהאַרט, אַז די גאַנצע פּאָליציי זאָל גיין אויף גאַריבאַלדי־גאַס און פון דאָרטן אין „האַסאַג". די פּאָליציאַנטן האָבן איבערגענעכ־טיקט אין דער מקווה.

דעם 5־טן יולי איז געקומען אַ באַפעל, אַז קיינער גייט נישט מער צו דער אַרבעט און אַז אַלע זאָלן זיין גרייט צו אַן אינספּעקציע אויף דער גאַס, ביי דער מקווה. לויט אַ פאַראָרדענונג זענען די אַרבעטער געשטעלט געוואָרן באַ־זונדער, די פּאָליציי־לייט באַזונדער און די פרויען באַזונ־דער.

אַזייגער 9.20 אינדערפרי איז געקומען דער תלין דעגענ־האַרט און אַרויסגערופן אַ טייל מאָלער, צווישן זיי אַבראַ־מאָוויטש, אַברהם נורדין, אַקלאַדעק, גלעזער, קאַפּינסקי, ווי אויך אַ טישלער, אַ שוסטער און אַ טייל פרויען. ווען דער צורר איז שוין געוואָרן פאַרטיק מיט די פאַכלייט, איז ער צוגעגאַנגען צו די פּאָליציאַנטן און זיי געזאָגט, אַז זיי האָבן פאַרענדיקט זייער דינסט און פון איצט ווערן זיי אַרבעטער אין „האַסאַג".

ווו עס איז געווען דאָס געטאָ

די פּאָליציאַנטן זענען אָפּגעפירט געוואָרן צו דער פאַב־ריק, ווו מען האָט זיי אויפגעלאָדן אויף לאַסט־אויטאָס און אָפּגעפירט צום בית־הקברות. דאָרט האָט מען זיין אַלעמען דערשאָסן. דער זעלבער גורל האָט געטראָפן זייערע פרויען.

צבי מאירוביץ

ה„קאפו" שינה את טעמו

בשנת 1942, כשהיתי בן 16, עבדתי ב„רקוב־הסג" בטרנספורט של בית־החרושת לתעשית ברזל. בתחילת שנת 1943 הצטרף לעבודתי בחור כבן 18 ונודע לי שהוא נשלח ע״י הפרטיזנים כדי לארגן קבוצת לוחמים ולהעבירה לייערות. כמובן שרצה לקחת גם אותי, אבל הייתי ביחד עם אחי היחידי, אשר נשאר מכל המשפחה, ולא רציתי לעזבו. הבחור ההוא יצא מדי פעם את מחנה העבודה בדרך סודית, ואני עמדתי על המשמר.

יום אחד לאחר שיצאתי מהמקלט, תפס אותי לפתע מרכז המחנה היהודי. על שאלתי: מה מעשי כאן, עניתי כי כלי־העבודה שלי נמצאים במקלט. הוא צחק ואמר לי שידוע לו על האיש, אשר במקלט ושיקח אותי לקצין הגרמני.

ידעתי איזה גורל צפוי לי, אבל לא היתה לי ברירה אלא ללכת אחריו. בדרך פגשתי את אחי, סיפרתי לו את הכל ואמרתי שאני רוצה „לגמור" עם המרכז.

ה„קאפא" שמע את השיחה ולא הפסיק לצחוק. דבר זה הרתיח את דמי ואמרתי לו: „ראה, אותי יחסלו, אך לפני כן אגלה לגרמנים, כי אתה מחביא את ילדך הקטן אצל פולנים". הוא החויר כסיד, הכחיש את הכל, אבל מאותו רגע התחיל להתייחס אלי אחרת. הוא לקח אותי לחדרו, אמר לאשתו שתכין לי אוכל כאוות נפשי, והתחיל להתחנן לפני שאגלה את מקום מחבואו של הפרטיזן, מפני שהוא קבל פקודה מהקצין הגרמני להביא את האיש, אחרת, יוצאו להורג 10 אנשים אחרים.

עניתי לו כי לא אגלה את המקום אפילו אם הדבר יעלה לי בחיי. כאשר נוכח לדעת שלא יוציא מפי דבר, העביר אותי לעבודה בתור שומר נקיון במחנה, תחת השגחתו הוא, על מנת שלא יהיה לי שום קשר עם החוץ.

בין תנורים בוערים

יום אחד, בהסתכלי דרך האשנב בצריף, הבחנתי באותו גרמני אשר יום קודם לכן פקד על משלוח קרונות עמוסים בני אדם לאי־שם. הוא נעצר ליד הצריף שלנו והתחיל לדבר בקול רם אל עצמו:

„להודיע קודם שלוקחים את העצורים או להקיף את המחנה בצבא, כדי שהיהודים לא יתפזרו". רצתי מהר לאחי, שישן בצריף אחרי עבודת לילה. הערתי אותו, רצנו החוצה ועברנו את הגדר, המובילה לבית החרושת. סיפרתי לכל הנקרה בדרכי את הדבר ששמעתי זה עתה, ואחדים מהיהודים הצטרפו אלינו. חיפשנו מחבוא ומצאנו מקום בין שני תנורי ענק של בית־החרושת. המקום היה צר ואפל והחום, אשר שרר בו, היה אל אנושי, כי התנורים היו מלבנים אדומות ובערו יומם ולילה. כולנו קבלנו פצעי כוויה מהישיבה ב„מקלט" הזה.

כעבור כמה שעות שמענו רעש תותחים אדיר וידענו שהחזית מתקרבת. החלטתי לחכות עד למחרת, אבל נרדמתי לזמן רב. כאשר התעוררתי אמרו לי החברים, כי כנראה שעברו כמה ימים... יצאתי עם עוד בחור אחד להוודע מה המצב. בדרך פגשנו גרמני שהיה פקיד אזרחי. הוא אמר לנו שהשעה עכשיו 3 אחרי הצהרים, ה־17 בינואר. שאלנו אותו על המצב, אבל הוא לא רצה לדבר אתנו. לקחתי מוט ברזל ואיימתי עליו כי אם לא יפתח את פיו — אהרוג אותו! מרוב פחד הוא התעלף. הבאתי חופן שלג ומרחתיו על פניו, בכדי שיתעורר. כאשר קם, התחיל לבכות ולהתחנן לפנינו, שנשאירו בחיים, כי הוא „היה רק פקיד ולא התעסק עם יהודים". הוא סיפר לנו שהרוסים מתקרבים ושהוא בעצמו מחפש מחבוא. הגרמני הוביל אותנו אל הגג ומרחוק ראינו את הצבא הסוביטי המתקרב.

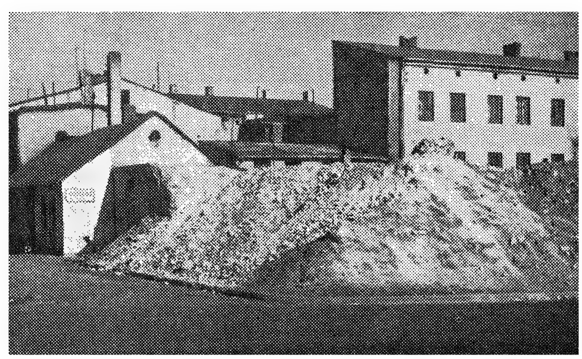
נתנו לגרמני ללכת ובאותו רגע הבחינו בנו הרוסים. הם פקדו עלינו לרדת מהגג, כי חשבו אותנו לגרמנים, אשר רוצים לברוח. ירדנו וכאשר התקרבנו, הכירו בנו שיהודים אנחנו, יושבי המחנה, ונתנו לנו ללכת לחפש־

נ ח א ד ל י ס ט

היהדות החרדית בשואה

צ׳נסטוחוב היהודית, שמנתה כשלושים וחמישה אלף נפש, היתה ידועה בארגונה הקה־לתי המופתי ובפעולתה התרבותית הענפה; בבתי־ספר יסודיים ותיכוניים, בחדרים, ישיבות, בבתי־ספר לבנות „בית־יעקב״ ובבתי ספר מקצועיים, אשר בהם למדו אלפי ילדים.

העיר נתברכה במאות בתי־כנסת, „שטיבלעך״, בתי־מדרשים, אשר בהם התפללו ולמדו אלפי יהודים, הגו בתורה, במצוות ומעשים טובים — יומם ולילה. מקומות אלה שמשו כמרכז רוחני להמוני בית ישראל ועמדו תחת השפעתם של האדמו״רים והרבנות המקומית.

הריסות בית הכנסת הישן

למרות האסורים, הסכנות, והתנאים החמורים, החלו יהודי צ׳נסטוחוב להתארגן, כדי להמשיך במסורת של שנים. בתי־ספר פעלו במחתרת, בחורי־הישיבות המשיכו בלימודיהם בסתר ובתי־הכנסת המו מתפללים.

מצב זה לא נמשך, לדאבוננו, זמן רב. הכובש הנאצי החל ברדיפות ובמאסרים נגד המנהיגות היהודית בעיר כבר מראשית צעדיו. בין הקרבנות הראשונים היו גם הרבנים, אשר נאסרו, כדי להפעיל לחץ על האוכלוסיה היהודית ולהוציא סכומי כסף גדולים ככופר נפש. על ידי גזירות גזלו הגרמנים את רכושם של היהודים, החרימו את כל המוסדות הכספיים, כגון בנקים, קופות גמ״ח וכו׳, אשר נמצאו בידי היהודים. בעלי בתי־חרושת ובעלי עסק נושלו מעסקיהם ובמקומם באו נאמנים גרמניים או פולניים ממוצא גרמני (פולקס־דויטשן). באמצעים אלה הצליחו הנאצים בזמן קצר להפסיק את מקורות הפרנסה והתעסוקה של האוכלוסיה היהודית. המצוקה בעיר גברה עם זרם הפליטים, אשר באו ממקומות שונים לצ׳נסטוחוב, בחשבם כי המצב בעירנו טוב יותר. תוך זמן קצר הגיעה האוכלוסיה היהודית בעיר לששים אלף נפש והצפיפות, וכן הדחקות הפכו ללא נשוא.

הכובש הנאצי לא הסתפק בנישול פרנסות היהודים ובעבודת הכפייה, אלא החל גם בפעולות טירור נגד המרכזים הרוחניים של היהודים. בחודש כסלו שנת תרצ״ט (1939) הוצת בית־הכנסת החדש, ברחוב גריבלדי. ברוב בתי התפילה, „שטיבלעך״, בתי־כנסת ובתי מדרשים שוכנו פליטים. כל בתי הספר נסגרו ובגלל אסור אסיפות, היתה התפילה בציבור כרוכה בסכנות חמורות. למרות זאת, המשיכו היהודים להתפלל במניינים פרטיים, ובמסירות נפש ארגנו את חייהם הדתיים והתרבותיים. במקום בבתי־הספר אשר נסגרו לפי פקודת הגרמנים, למדו הילדים תורה בשיעוריהם ובדרשותיהם לפני המוני יהודים, אשר באו, כדי למצוא נחמה בדבריהם. האדמו״ר מפילץ, הר״הצ והגאון ר׳ חנוך גד יוסטמן הי״ד לא התחשב בשעות החרום והמשיך להורות תורה וללכת בכל בוקר לבית מדרשו, למרות איסורם של הגרמנים על יציאה בשעות בוקר אלו. עד שנת תש״ב התקיימו בדירתו של האדמ״ור מפילץ הי״ד אסיפות חשאיות של מנהיגי היהדות החרדית, כדי לטקס עצה בעניני פדיון נפש ותקנות תפילה להעברת רוע הגזירות. מנחה של ערב יום־הכיפורים נאמרה

בתפילות היום־יומיות, בבכיות ובתחנונים, במזמורי תהילים וכדומה.

למרות עבודת הכפייה, בה היו חייבים כל הגברים, התארגנה קבוצת בחורים מחסידי גור, אשר כרו מרתף ברחוב פשמיסלובא, ועשו לילות כימים בלימודי תורה, מבלי לצאת כלל לרחוב במשך זמן רב. תחילה טיפל בהם ר׳ אברהם נפתלי הורוביץ הי״ד ואחרי פטירתו התעניין בהם כותב השורות האלה. בכל השנים לא שינו הבחורים

ליד קברם ההרוס של האדמו״ר מפילץ, ר׳ פנחס אליעזר מנחם יוסטמן זצוק״ל ובנו — ר׳ יצחק מאיר ז״ל.

האלה את לבושם, לא גזזו את פיאותיהם ולא גילחו את זקנם, על אף הסכנה הכרוכה בנשיאת פיאות וזקן.

אחד מתלמידי־החכמים בעיר, ר׳ ישעי׳ לבנהוף הי״ד הירצה באולם החברה־קדישא על הלכות קידוש השם ובמיוחד על הקונטרס של קידוש שם שמים, אשר הגיע מהר״הג ארי׳ ליב פרימר מרוז׳נטוב, אחד מראשי ישיבת חכמי לובלין הי״ד.

ו. ה.

החיים הדתיים ב״האסג״

לאחר הגירוש מהגיטו הקטן, בחודש תמוז תש״ג, 1943 הובאה שארית־הפליטה אל המחנה ,,האסג״. התנאים במחנה עבודה זה היו קשים מנשוא. בתחילה נאלצו כולם לשכב על הריצפה החשופה ללא כסוי. האוכל הצטמצם למנת מרק מימי ולמאתיים וחמישים גרם לחם.

היהודים הדתיים לא יכלו להינות ממנת האוכל הדלה מחשש שלא היה כשר. העבודה במחנה התנהלה בשתי משמרות, ביום ובלילה. לפני העבודה, בשעות הבוקר המוקדמות, וכן אחרי העבודה בשעות הערב, חייבים היו כולם להתיצב למסדר.

המשטר במחנה היה חמור מאד. מנהלי העבודה הגרמניים פקחו עין על אותם העובדים, אשר לדעתם לא עבדו במרץ הדרוש, והתעללו בהם בתואנות שונות.

ה״אקציה במחנה ״האסג״

בערבו של השבעה עשר בתמוז, שנת תש״ג נשמעה לפתע הפקודה: ,,לצאת״. כל העובדים הן אלה שעבדו במשמרת יום ושכבו כבר לישון והן אלה שעבדו במשמרת הלילה יצאו החוצה נפחדים. הם סודרו כולם בשורות, וכל עובד שלא מצא חן בעיני מנהלו הוצא על ידו מהשורה. כשלוש מאות עובדים נעצרו בתחנת המשטרה של המחנה ועוד באותו לילה הובלו לבית־הקברות, שם נרצחו והושלכו לתוך קבר־אחים גדול, שהוכן מראש.

בלילה הזה נעצרו גם כל אנשי המשטרה היהודית על משפחותיהם.

הם הוכו על ידי המנהלים הגרמניים בפטישים גדולים על ראשיהם ובעודם המומים — הושלכו לתוך מכוניות משא. הקרבנות הובלו לבית־הקברות היהודי ובמצב של

גסיסה נזרקו לקבר גדול. בין העצורים נמצא גם ראש המחנה היהודי ברנרד קורלנד, אשר התנהג לפני מרצחיו כיהודי גאה. בשעה שראה את המוות לנגד עיניו אמר לגרמנים: „בשבילנו הגיעה השעה שתים־עשרה, אבל גם בשבילכם השעה שתים־עשרה קרובה מאד". החיים במחנה התנהלו בפחד מתמיד מפני מכות ומוות. גזירה רדפה גזירה. למרות הקשיים והסכנות היו היהודים החרדים מתכנסים אחרי שעות העבודה בצריף ושם היו משוחחים דברי־תורה בעל פה, היות ולא היתה כל אפשרות להחזיק ספר. איש עודד את רעהו שלא להתיאש ולא לאבד את הבטחון והאמונה. במחנה נמצאו שני זוגות תפילין ובמשך היום התגנבו היהודים מן העבודה לצריף, כדי להניחם ולקרוא בהם את ה„שמע". השמחה היתה גדולה, כאשר הצליח סנדלר, כמדומה לי ששמו היה פרופינטור, להגניב ספר־תורה קטן לתוך המחנה ובו נהגנו לקרוא בשבתות ובחגים אחרי העבודה.

פעם, נכנס לפתע בעת קריאת־התורה שוטר גרמני בשם שטגליץ, ולקח אתו את הספר, אולם תמורת זוג נעליים החזירתו לאושרם הגדול של החרדים, אשר שוב יכלו לקרא בספר־התורה. (הספר הזה הובא לישראל אחרי גלגולים רבים ונמצא אצל כותב השורות האלה. כמעט בכל ראש־חודש קוראים בספר בבית־חסידים בבני־ברק).

משהגיע חודש ניסן, החלו היהודים החרדים לדאוג למצות ואמנם הצליחו להשיג קמח אצל הפולנים. המצות נאפו על תנור ברזל, אשר בין המיטות, כשבחוץ עמדו על המשמר. לא פעם קרה שבאמצע אפיית המצות הגיע גרמני והיה צורך לכבות את התנור והעיסה החמיצה. הסדר בערב ליל פסח נערך בין המיטת, בדוחק ולכלוך. במקום יין — חמיצה ובמקום בשר ודגים — זכרונות ודמעות. בבוקר, בזמן אמירת הלל, היו יהודים שהתמרדו וצעקו עלינו: „מעשה ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה"?

לקראת ראש השנה וליום הכיפורים ביקשנו רשות לערוך תפילה, אך בקשתנו נדחתה. למרות זאת התכנסנו לתפילה, אשר לוותה בבכי ובזעקות.

לפנות ערב ביום ב' של ראש השנה הצליח אחד מאתנו, (כמדומה לי שהיה זה דורפגנג) להביא שופר מחוץ למחנה. השמועה נפוצה בכל המחנה והרבה יהודים באו לשמוע לקול שופר.

ישראל ערבים זה בזה

במשך הזמן התארגן ועד של יהודים דתיים, אשר בראשו עמדו נח אדליסט ור' יחיאל לנדוי, ז"ל. הם אספו כספים, כדי לעזור לחולים ולחלשים, אשר נזקקו לאוכל ותרופות, בכדי לקיימם בחיים. הגב' פריידה לנדוי, בתו של ר' שמעון לנדוי ז"ל ואשתו של ר' יעקב לנדוי, בישלה בשביל החולים, אשר אושפזו בבית־החולים שבמחנה.

העבודה במחנה היתה מפרכת, במיוחד בשביל אלה אשר עבדו במשמרת לילה ולא היתה להם אפשרות לנוח במשך היום. באחד מלילות החורף התגנב לצריף אברהם צ'נסטוחובסקי (בנו של ר' יעקב צ'נסטוחובסקי) לפני סיומה של משמרת הלילה ועלה לקומה השלישית של ה„מיטה" למקום משכבו. כעבור דקות נכנס לצריף בוקי, אחד מקציני משטרת המחנה וניגש ל־ר' נח אדליסט, אשר היה אז האחראי על הצריף. הקצין דרש ממנו שיצביע על מקום מחבואו של הנכנס. ר' נח, אשר ידע את הסכנה הצפויה לבורח, ענה שאיש לא נכנס. על תשובתו זאת קיבל שתי סטירות לחי והקצין איים עליו באקדח, באומרו שאם לא יגלה מיד היכן שהאיש נמצא יהרגהו. אולם למרות הסכנה, המשיך ר' נח בשתיקתו. כאשר אברהם צ'נסטוחובסקי ראה את המתרחש, קפץ ממשכבו והתייצב בפני הקצין הגרמני. אברהם הובל למשטרה ואחרי שספג שם מכות איומות שוחרר.

חנכה במחנה

בהתקרב חג החנוכה החלו היהודים החרדים להכין מנורות חנכה, דבר שהיה כרוך בסכנת נפשות. החנוכיות נעשו מהקליעים אשר נמצאו במחנה. את השמן לקחו ממכוניות. כשהגיע הלילה הראשון של חנכה התקבצו היהודים בצריפים.

הזכרנו וספרנו על החשמונאים, השווינו את הזמנים ההם למצב שבמחנה. בזמן הדלקת הנרות והברכות נשמע בכי והתייפחות של האנשים, אשר נזכרו בהדלקת הנרות בביתם, בנוכחות בני משפחותיהם שנרצחו על ידי ה„עמלקים". וכך נשארו צמודים ליד המנורה, עד כיבויים של הנרות. ברור שלא שרנו בקול את „מעוז צור", כי גם בלי השירה היה צורך בשמירה קפדנית מפני הגרמנים.

ו. גליקסמן

הרס בית הכנסת החדש

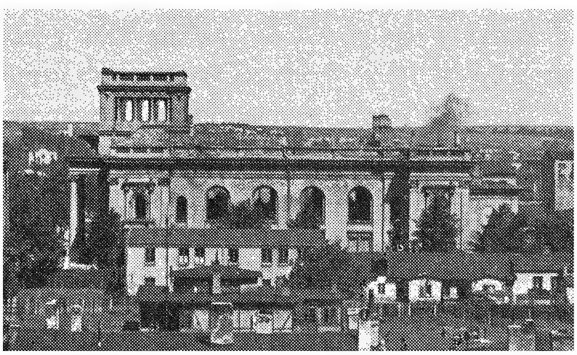
היה זה בליל ה־25 בדצמבר 1939, שבו נוהג העולם הנוצרי לחוג את יום הולדתו של מחולל אמונתם, אשר הטיף לאהבה, אחוה וסובלנות לזולת.

בלילות אלה, של „הולדת האל" („בּאָזשע נאַראַדזעניע") נמנעו היהודים — עוד בפולין הטרום־מלחמתית לצאת לרחוב, כדי לא „לגרות" את הרגשות הדתיים של האוכלוסיה הפולנית, כיוון שהאנטישמים הפולניים חיפשו בכל הזדמנות עילה להסית את ההמונים נגד היהודים. כל שכן בשנות הכיבוש הנאצי, יכלו התפרצויות „ספונטניות" כאלה מצד האוכלוסיה הפולנית לגרום לתוצאות הרות אסון. משום כך, וכן בגלל הפחד התמידי מתעלולי הגרמנים, מצאה האוכלוסיה היהודית לנכון להיסגר בבתיהם גם ב־24 בדצמבר 1939, מיד עם רדת החשיכה, הגם שלפי פקודת המשטרה אפשר היה בתחילת הערב להיראות ברחוב. לפתע נשמעו ברחוב גריבלדי (לשעבר רחוב ספאדעק) צעקות של נוער פולני פרוע וקריאות גרמניות, ומיד לאחר מכן הומטר ברד של אבנים על חלונותיהם של בתי היהודים. היה זה אות לפורענות המתקרבת ובאה. ואמנם, לאחר זריקת האבנים נראה המון גרמנים ופולנים מטיל פצצות תבערה לתוך בית־הכנסת. האש אחזה בכל חלקי הבית והתפשטה במהירות לעבר הספסלים, ארון הקודש, ספרי־התורה, הנברשות וכל יתר חלקי בית התפילה.

ובית־הכנסת אשר היה פאר גאווה של צ׳נסטוחוב היהודית, מקום מפגש ליהודי צ׳נסטוחוב בחגים, מקום בו התארח המשורר היהודי הדגול ח. נ. ביאליק, שבו פעל ויצר המוסיקאי והמלחין הנודע אברהם בר בירנבוים — עלה באש ששלחו בו זדים.

עוד היום מהדהדים באזני זעקותיו וקריאות השבר של חזן בית־הכנסת פישל ע"ה (ניספה בעת ה„משלוח" בספטמבר 1942), בשעה שלשונות האש הניסו אותו ואת בני משפחתו ממעונו. הוא בכה וקונן על חורבן בית־המקדש הצ׳נסטוחובאי.

לא רק תשמישי הקודש של בית הכנסת עלו באש. כמו הספריה היהודית, ליד בית הכנסת ברחוב טלומצקה בוורשה, כן היתה ספריה כזו בבית־הכנסת שלנו, בה מצאו את מקומן ספרות דתית וחילונית כאחת.

בית הכנסת „החדש" אחרי החורבן

יהודי צ׳נסטוחוב, דתיים וחפשיים, זקנים וצעירים, היו באים לספריה בכל ערב לקרוא, ללמוד, לחקור ולעיין. שם מצאו אתנחתא רוחנית אחרי יום עמל קשה. בספריה נמצאו אוצרות הספרות היהודית, ספרים וכתבי יד שנתרמו ע"י יהודים מכל קצוי תבל; לחנים כתובים בידי אברהם בר בירנבוים ע"ה, שהיו טפסים יחידים במינם.

היתה סכנה, כי האש תתפשט גם לבתים הסמוכים, אך הגרמנים דאגו למנוע זאת. חיש מהר הגיעו מכבי־אש על מכשיריהם וכליהם, אבל תפקידם היה לשמור שהשריפה לא תתפשט על פני הבתים הקרובים. אולם, לאתר את האש בבית הכנסת עצמו — היה מהם והלאה.

בדיוק בשעה 12 בלילה (שעה סמלית) התמוטט המגדל הגדול של בית־הכנסת עם המגן דוד בראשו. ב־3 אחר

חצות דעכה האש. פה ושם היבהבו עוד ניצוצות כבויים חלקית אשר המשיכו לבעור, עד אשר נשרפו כליל שרידי בית הכנסת הגדול.

בבוקרו של יום המחרת התאספו יהודי צ׳נסטוחוב מסביב לבית־הכנסת ההרוס, הסתכלו במעשה התועבה של המרצחים הגרמניים ונפשם בכתה גם על חילול הקודש.

כותב שורות אלו השתדל בשנים 1941—1942 בדרכים שונות יחד עם ה״ה מרקוביץ, מונהייט, דוידוביץ ומיץ

להציל את שרידי בית־הכנסת, כי הגרמנים לא הסתפקו רק בשריפה. הם חפצו גם להרוס כליל את הקירות והחומות ולעקור מן השורש את מקדש היהודים. רק במסירות נפשם של היהודים דלעיל, יחד עם בעלי בתים אחרים, אשר בית־הכנסת היה יקר להם, עלה בידם למנוע את ההרס המוחלט של המקום הקדוש. כיום ניצבים חומותיו כגל עד לעברה המפואר של קהילת צ׳נסטוחוב ולאות מעשי התועבה של המשחיתים הגרמניים, אשר יעמדו לדראון עולם.

ליפמן רייכער

מטבח של שבת (שבת־קוך) בגיטו הגדול

זרם הפליטים שהגיע לגיטו הגדול בצ׳נסטוחוב ממקומות שונים בפולין הביא עמו חלק נכבד של יהודים חרדים, שהתרוששו בין לילה. הם הגיעו בערום, בחוסר כל והתגוררו בבתי התפילה השונים שהוחרמו לצורך זה, לפעמים כמאה נפש בחדר, וכמעט כולם היו זקוקים לעזרה.

לנוכח המצב הזה, התארגן ועד ציבורי בהרכב ה״ה: ברל גבירצמן, ד״ר דוד ש. ארליך, ר׳ איצ׳ע גרייצער, ר׳ נפתלי אורבך, ר׳ ליזר רוזנבאום, — כולם נספו, ויבל״א: ר׳ נח אדליסט, ר׳ הנדל פרדלסקי, וכותב השורות האלה, אשר שם לו למטרה לאסוף כספים לשם השגת מיצרכי מזון בשביל הפליטים.

כפעולה מרכזית במאמץ לעזור לנזקקים, נחשב המטבח של שבת, בו הוכנו סעודות־שבת למאות אנשים. על־יד שלחנות ערוכים, בדירת ה„חברה קדישא״ ברח׳ יוסלוביצה 5, סעדו אנשים ונשים מכובדים. הם הרגישו אמנם לא בנוח — לאכול בצוותא, אך בלית ברירה השלימו עם הגורל. לחולים — נשלחו המנות הביתה. האנשים שרו זמירות בעת הסעודה והורגש בעליל שזוהי להם שעת־אור יחידה בחייהם. לרבים היתה זאת אף הסעודה החמה היחידה במשך כל השבוע. זמן מה קויים גם מטבח יום יומי בבית האדמו״ר מזוריק, ברח׳ נדז׳צ׳נה, ע״י בית הכנסת הגדול.

בעבודה המעשית שהיתה כרוכה בהפעלת המטבח עסקו צעירים דתיים, ביניהם: יעקב לבקוביץ, הרשל זנדר, יעקב רכטמן, האחים שילדהאוז, ליפמן פריארמאור, שלמה יוסף ארליך ז״ל ויב״לא — יוסף פקטור.

ילדים בשואה

החיים בגיטו פיתחו אצל הילדים בדומה למבוגרים, חוש מיוחד לסכנות האורבות להם על כל צעד ושעל. כל חיוך, כל צחוק הופסקו לפתע — למשמע קול צעדיהם של הגרמנים. באחד הימים הכינו ילדי הגן — למרבה ההתרסה נגד הגורל — הצגה, שנושאה היה: האחווה בין העמים. הגיע יום החגיגה, שהיה גם יום הולדתה של לילקה, כאשר היא לבושה שמלת הקטיפה הכחולה שלה, רקדה, צחקה, שרה והיתה מאושרת.

מותה של לילקה

והנה, אחרי הצהרים ההלם! הושמעה הפקודה — לצאת לכיכר שמאחורי הגיטו, באמתלא שהגיעו סרטיפיקטים לעליה לארץ־ישראל. האנשים — בתמימותם — הגיעו לכיכר וביניהם גם לילקה. משם הובלו כולם לבית־הקברות ובמקום הזה נרצחו בריות בזה אחר זה. לפי הוראות הגרמנים נהרגו תחילה ההורים ואחר־כן הילדים. לאחר שראתה במות הוריה ואחיה התחננה לילקה לפני איש הגיסטאפו: „תן לי בכל זאת לחיות"! — אך לשווא. פרט זה סיפר איש־הגיסטאפו שביצע את הרצח המחריד. לא עברו ימים מעטים וגם שאר ילדי הגן הובלו אף הם במשאיות לגיא־ההריגה.

י ה ו ד ה   צ י מ ר מ ן

תנועת גורדוניה בשואה

תנועות הנוער בגיטו ניהלו פעולות סדירות בכל מיני צורות. סניף ה„גורדוניה" בצ'נסטוחוב מנה באותה עת כ־150 חברים. הפעולות התנהלו בדירות פרטיות; מארגנים סמינרים, חוגגים כל התאריכים הקשורים בתנועה, כגון: כד' בשבט, יום מותו של א. ד. גורדון, טו' בשבט, פורים, ואירועים אחרים — כל זאת כמובן — בצנעה, בשקט, במחתרת.

ארגנו עזרה להורי חברינו, המתבטאת במסירת תלוש נוסף למטבח הכללי. סוג אחר של עזרה היוו חבילות המזון שהגיעו משוייץ. נתן שולבה, אשר ישב בימים ההם בשוייץ, שלח כל מיני מצרכים — קקאו, קפה או סוכר. מכרנו אותם ליהודים יו.ר אמידים, ובכסף שקיבלנו תמכנו בנזקקים.

התחיל הסוף

לימים הקימונו פלוגת הכשרה מחברי גורדוניה. קיבצנו חברים פליטים, אשר נושלו ממקומותיהם, קיבלנו אותם, הלבשנו אותם והם מצאו את מקומם בתוכנו. מנינו ביחד כ־200 חברים מאורגנים. הדאגה לזולת היתה למופת.

בלילות הארוכים של חורף 1940 היינו קוראים בספרות הקלסית, שרים ואף מתבדרים, כאילו שכחנו ש„בחוץ" שוררת אימת מות.

והנה, ירדה המהלומה. במוצאי יום הכפורים 1942 הדליקו את פנסי הרחוב, למרות ההאפלה המוחלטת אשר היתה בתוקפה, והתחיל הסוף. רצתי להרבה חברים לשאול מה לעשות? אך היה כבר מאוחר מדי. הרחובות היו חסומים. הקשר בינינו נפסק. חלומותנו נגוזו.

ה ל ה   ו י י נ ר י י ד

הסתר בתוך מכונה

בעשותם מאמצים נואשים להיחלץ מצפורני המוות, תרו הבריות על כל סימן אחיזה, על כל פרצה, כל סדק, שאפשר דרכו לחדור, לשהות בו עד יעבור זעם ולהישאר בין החיים.

אילו מקומות סתר לא נוצלו להטמין את הגוף, אלו תחבולות לא תוחבלו, אלו אמצאות לא תוכננו למען המטרה הזאת ? !

מרתפים, ובונקרים, מלונות של חיות בית, ורהיטים, ועוד ועוד, אפילו שקים תלויים על הקיר... והנה על מקרה מיוחד במינו סיפרה המחנכת הידועה שעסקה גם בתנאים על אנושיים אלה בחינוך ילדים, הגברת הלה וויינרייך:

כרגיל, עבדנו ב„האסאג" עבודת פרך בניקוי המכונות הגדולות במחלקת ה„אינפנטרי" (חיל רגלים), אשר נועדו לייצר תחמושת. המכונות טרם הופעלו לתהליך של ייצור ממשי, אבל אותנו הפעילו כבר בשלב המוקדם, כדי למצוץ מגופנו ולשדנו כל טיפת חיים. ימים ולילות עבדנו רצוצים וסחוטים, בעוד שורותינו הולכות ומתדלדלות, בין כתוצאה מנשירה „טבעית", באשר אנשים גוועו מעצמם או שהגרמנים רצחו אותם בכל מיני „הזדמנויות". כל גרמני ראה את עצמו אדון לחיינו וזכאי לעשות בנו כאוות נפשו. כך לגבי כל איש ואשה יהודיים וכל שכן ביחסם לילדים, שלא ידע כל טיפת רחמים. כתוצאה מכך לא נשארו כבר כמעט ילדים בתוכנו, מלבד מתי מעט. אחת מהם היתה — לוסיה, בת־אחותי.

בין חוטי חשמל

כל העובדים — עבדים בבית החרושת לתחמושת התגוררו באולם אחד גדול — וקיומה של בת אחותי היה גלוי למחצה. מצד אחד התעלמו הגרמנים כאילו מנוכחותה, הגם בסייגים מסוימים שהתבטאו בהסוואה, אשר הישוותה לה מראה מבוגר (מעיל גשם ארוך, שער מגודל, וכו׳), ומאידך — היו חייה בסכנה מוחשית, כל אימת שיצאו לחפש קרבנות מקרב הילדים. והנה, יום אחד עברה השמועה כחתף ש„הקומנדו" יצא לצוד נפשות.

הוריה של לוסיה — אחותי ובעלה — היו כה מדוכדכים עד שנותרו חסרי אונים ועיקר עול המעשה של הצלת הילדה רבץ על שכמי. כיון שהזמן שעמד לרשותי היה קצוב במאזני גורל, כאשר החיים והמוות מונחים על כפם, עבד מוחי בקצב קדחתני — לטכס עצה. ברגע מסוים נפל מבטי על תא בתחתית המכונה שעבדתי עליה. היה זה תא „די גדול", ויתרון לו — שחלק ניכר ממנו ריק, כאשר חוטי החשמל שעברו בו, תפסו רק חלק קטן מנפכו. ללא שהיות מיותרות תחבנו את לוסיה לתוך התא הזה, בו ישבה מקופלת עד שעות הערב, כאשר היה כבר ברור שהגל העכור עבר.

ואפיזודה אחרת, טרגית מאוד, שנחרתה בזכרונה של הגב׳ ויינריך, מעוררת בה גם כיום — לאחר 30 שנה(!) התרגשות עד דמעות. היה זה כאשר הגרמנים הובילו מכוניות־משא מלאי ילדים, והשיירה נעצרה על ידה במקרה. הילדים לא ידעו במוחש מה צפוי להם בדיוק, אך לבם ניבא להם רעות. בראותם את המחנכת שלהם, אותה העריצו עד מאד והוקירוה כסמכות עליונה „היודעת כל דבר", פנו אליה בשוועותם לעזרה ותושיה — והיא חסרת אונים, משותקת, אינה יכולה להניד עפעף אפילו ומלווה אותם, בלב דואב ורוח נכאים בדרכם האחרונה.

חיים שימאָנאָוויטש

כל ישראל ערבים...

עס זענען נאָך געבליבן אויסבאַהאַלטן מענטשן אין דעם „גרויסן געטאָ" און די בעלי־עגלות, וואָס האָבן אויסגערוימט די וווינונגען, האָבן איינגעשטעלט זייער לעבן, כדי אויס־צובאַהאַלטן מענטשן אויף די וועגעלעך. מען האָט זיי צוגעדעקט מיט פאַרשיידענע זאַכן און אַריבערגעפירט אין קליינעם געטאָ. דערביי האָט זיך אַרויסגעוויזן די איבער־געגעבנקייט און ליבע פון איין מענטש צום צווייטן. באַ־זונדערס איז דאָס געווען קענטיק בנוגע אַלטע, קראַנקע, שוואַכע, אינוואַלידן א. ד. גל.

אין אַ זאַק אויף דער וואַנט

אַ ספּעציעל סאַדיסטיש געפיל האָבן די דייטשן אַרויסגע־וויזן קעגן אינוואַלידן, אומגליקלעכע נפשות, וואָס ליידן שוין פון געבוירן אָן. טאָמער האָבן זיי געוווּסט פון אַזאַ פאַל, האָבן זיי זיך אַלע מי געגעבן אים צו געפינען.

פלוצלינג זענען זיי געוווּיר געוואָרן, אַז אין „קליינעם געטאָ" געפינט זיך אַ „הויקער", האָבן זיי טאַקע אָנגעהויבן אים אינטענסיוו אַרומזוכן.

אַמאָל האָבן זיי דורכגעפירט אַ שטאַרקע אונטערזוכונג און עס איז שוין נישט מער מעגלעך געווען אים אויסצו־באַהאַלטן, איז עמיצן איינגעפאַלן, אַריינצולייגן אים אין אַ זאַק, און אויפהענגען דעם זאַק אויף דער וואַנט...

ווען מ'האָט אים געגעבן אַ צייכן, אַז די דייטשן דער־נעענטערן זיך, איז ער געלעגן אין זאַק און זיך גאַרנישט גערירט. אַמאָל האָבן זיי געזוכט אין דער שטוב, ווו ער איז „געהאָנגען אויף דער וואַנט", און זיי האָבן גאַרנישט געמערקט.

ווען דער באָדן האָט אָבער אָנגעהויבן צו ברענען אונ־טער די פיס, האָט מען אים אַרויסגענומען פון דאָרט און געבראַכט אויסער דעם געטאָ. מען האָט אים אַוועקגעלייגט אין אַ ווינקל אויף דער פּוילישער זייט, און פאַרדעקט מיט אַ הויפן בלעכן, מען זאָל גאַרנישט אַרויסזען. אָבער פון איצט אָן, האָט מען נישט געקענט צו אים מער צוקומען און דער הונגער האָט אים אָנגעהויבן צו פייניקן מער און מער. נישט האָבנדיק קיין ברירה, איז ער ביינאַכט אַרויס־געקראָכן פון אונטער דעם הויפן, און האָט זיך צוגעשאַרט צו אַ קלויסטער, אַוועקגעזעצט זיך דאָרט — כלומרשט אַן אַרעמאַן, וואָס בעט נדבות. דאָס האָט אָבער לאַנג נישט געדויערט, ווייל מ'האָט אים באַלד דערקענט.

די דייטשן האָבן אים אַוועקגענומען און גלייך געשאָסן.

שימוש ברעל

מן המקובלות היא הגירסה החוזרת ונשנית אצל הבריות, כי במלחמת העולם השניה — בניגוד למצופה — לא השתמשו ברעלים, גזים, וכדומה. הדבר אינו נכון על כל פנים — לגבי יהודים. רשית־כל, השימוש בתאי הגזים במחנות ההשמדה, וכן ב„מכוניות המוות" שהפעילו הגרמנים במקומות שו.ים — לשם רצח המוני.

אולם, היו גם „מבצעים" אחרים ממין השימוש ברעלים שהצורר הנאצי נתן בהם את מהלכם. מיד לאחר כניסת הקלגסים הגרמניים לצ'נסטוחוב, וביום „השני העקוב מדם", כאשר פתחו ביריות על המוני יהודים השתמשו בתחמושת מורעלת, שכל פגיעה ממנה — ולוּ הקלה ביותר — היתה קטלנית וגרמה למוות תוך עינויים נוראים.

אישית הייתי עד לש.י מקרים של אנשים, אשר נפגעו בחצר ביתי מיריות הגרמנים „באופן קל" — אחד נשרט באוזנו, והשני בבוהן רגלו. אף על פי כן, די היה בפציעה הזאת שתגרום לאנשים אלה סבל קשה, אשר הוביל לאחר ימים מספר למוות.

ישעיהו לנדאו

שלמה וואגא

הגיטו החדש

אחרי חמש ה„אקציות" שבהם שולחו כשלושים וחמישה אלף מיהודי עירנו, התרוקן הגיטו. הבתים נותרו ריקים, החנויות סגורות. מבעד לחלון דירתי הדו־קומתית ראיתי משמר מתהלך ברחובות הגיטו, שתפקידו למנוע מהאוכ־לוסיה הפולנית — בל ישדדו את מה שהושאר בדירות ע"י דייריהן היהודיים ששולחו. המפקד דגנהרט ציווה להקים „גיטו חדש", קטן מקודמו, אשר יכיל את היהודים, שנותרו לאחר ה„אקציות". הוא אמר ליו"ר של ה„יודנראט" להקים „יודנראט" חדש, קטן מקודמו, ולעוזרו של מפקד המשטרה אמר להקים צוות משטרתי מקרב 50 השוטרים היהודיים שנותרו.

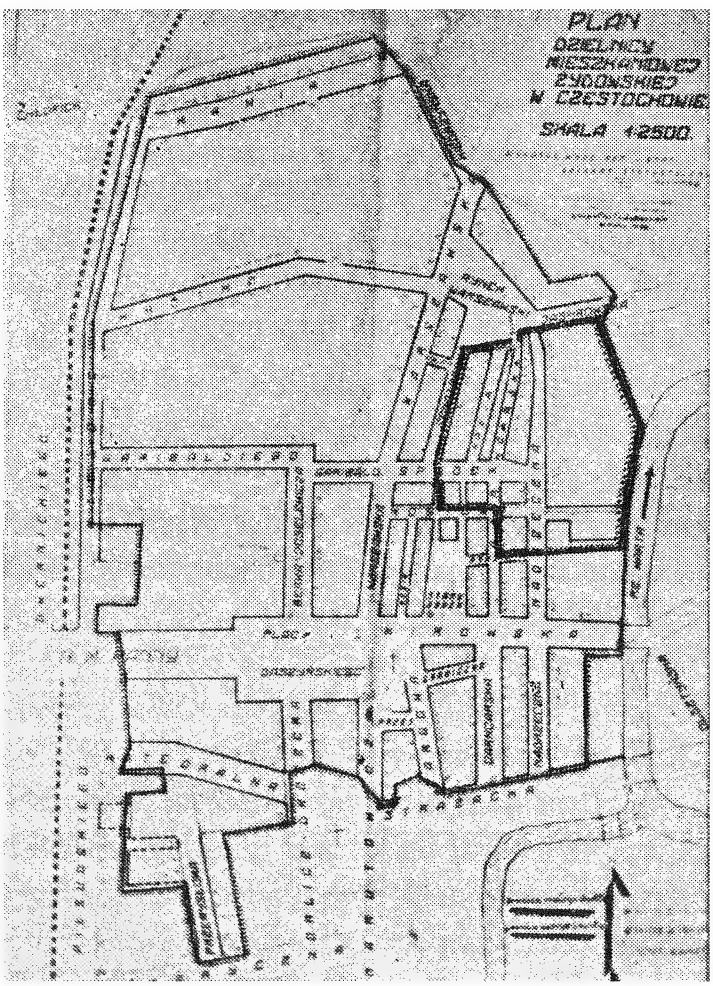
לתוך ה„גיטו הקטן" היו צריכים לעבור כל הפועלים — עבדים מבתי החרושת, וגם אלה שהיו בתוך הקארנטין — הרופאים עם משפחותיהם, האחיות וכל המנגנון המינהלי של בתי החולים.

המפקד דגנהרט בחר שלוש סמטאות צרות מלוכלכות, בלי רשת מים וצינורות ביוב ואמר ל„נציגות" היהודית החדשה, שאורגנה זה מקרוב, להקים כאן את הגיטו החדש.

תחת השגחתה של המשטרה היהודית עבדו פועלים יהודיים ותקעו עמודים גבוהים מסביב לשלוש הרחובות — סמטאות של הגיטו, בטווח של 4—3 מטר בין עמוד למשנהו, ואחר הקיפו אותם בתיל דוקרני. במקום מסוים הושאר מרחב בשביל שער. כך הוקם „הגיטו החדש".

ה„יודנראט" התארגן מחדש, העסקנים הזריזים חילקו ביניהם את התפקידים וניגשו ל„פעולתם". ה„יודנראט" חילק דירות לפי 6 או 8 איש לחדר אחד, או שלוש, ארבע משפחות ביחד. חולקו גם „רהיטים", כלומר שולחנות וכסאות ישנים ושבורים, כיוון שדברים שהיו עוד ראויים לשימוש, הוצאו ע"י הגרמנים והועברו למחסניהם. הוקם מטבח שסופקו לו מצרכים ע"י מנהלת העיר וחיי העוני שבו לזרום באפיקם הדל.

בעת עבודות הניקיון בבתי „הגיטו החדש" נתקלו האנשים במקומות סתר מהם יצאו יהודים, גברים, נשים וילדים, אשר התגוררו במחבואיהם בתנאים איומים —

תכנית הגיטו

ובכל זאת החזיקו מעמד. „נתמזל" להם שנקלעו שוב לתוך גיטו וחיו שוב בין יהודים.

אמנם, היה עליהם עדיין להסתתר מפני דגנהארט והז'נדרמים שלו, אשר באים הנה, אולם בכל זאת הוקל להם. המוות אינו מרחף עוד מעל לראשיהם כתמול שלשום, ומלבד זה — יקבלו כאן אוכל ויוכלו להתרחץ. עם זאת, הוצאו ממקומות סתר גם גוויות של אלה שלא יכלו לעמוד בתנאים האיומים, ביניהם ילדים שמתו או שנחנקו, כדי שלא יגלו בבכיים את הימצאותם כאן.

ברחובות אחרים החלו לצאת מהבונקרים אותם האנשים שמלאי המזונות שלהם אזל. ברגע שהגרמנים הבחינו בהם — הרגום. כאשר היציאות מהבונקרים החלו לקבל אופי המוני, ציווה דגנהרט להוביל את האנשים האלה למקום ריכוז ברח' הקטדרלה. עובדה זו עוררה את החשד, כי הנה מארגן המפקד דגנהרט „אקציה" חדשה.

ואמנם, כעבור ימים מספר הוא ציווה לשלוח לרדומסקו שמונה מאות נפשות שנלקחו ממקום הריכוז. לאחר שהמקום הזה התרוקן מיהודיו, הורה דגנהארדט, כי כל מי שיימצא בתוך בונקר — יירה במקום. מכאן ואילך הביא כל יום עמו קרבנות חדשים.

מ"גיטו ל"מחנה עבודה"

„הגיטו הקטן" כפי שהיה קרוי אצל הבריות לא התקיים זמן רב: השם „גיטו" הוסב ל„מחנה עבודה יהודי". במחנה עבודה זה, וכן ב„בית בעלי המלאכה" ברח' אלעע מס' 14 בוטל „אות הקלון" (פס לבן עם מגן דוד שחויבו כולם לשאת על השרוול). ברם, בעת ובעונה אחת בוטלו גם השמות של האנשים וכל אחד קיבל לוחית מפח בה חקוק מספר, ואותה היתה חובה לשאת על החזה. צעד זה דיכא והשפיל את היהודים עוד יותר.

בתחילת חודש דצמבר 1943 ציווה דגנהארט על כל הרופאים היהודיים להתייצב במגרש הגדול של הגיטו הקודם. הרופאים הודאגו לנוכח הפקודה הזאת, אך כולם התייצבו במקום ובמועד הדרוש. דגנהארט ניצב לפניהם ואמר שברדומסקו ישנם הרבה יהודים ושורר שם מחסור ברופאים, לכן דורשים השלטונות ברדומסקו לשלוח אליהם שישה רופאים מ„מחנה העבודה". והואיל וכאן, אמר דגנהארט, קיים עודף של רופאים, הרי ישלח כאמור שישה מהם לשם.

הוא לא שאל כמובן את אף אחד — מי רוצה לנסוע, אלא בחר בעצמו את המועמדים, ואמר להם להיות

מוכנים לנסוע בעוד ימים מספר, ביחד עם משפחותיהם, לרדומסקו. בעת השיחה איתם היה דגנהארט אדיב מאוד ולא פסק מלחייך, בהעירו, כי בעוד שלושה שבועות הם יהיו אסירי תודה לו, על כי שלח אותם למקום כה טוב.

איש לא שאל כמובן, מדוע יהיה להם „כל כך טוב" בעוד שלושה שבועות דווקא.

כעבור ימים מספר החליף דגנהארט שניים מבין שישה הרופאים שנועדו למשלוח — ואנשים דיברו שכנראה ידו של ה„יודנראט" בדבר, מפני שהדעה הכללית היתה, כי מוטב להישאר במקום, מאשר לנסוע למרחק, לקראת הגורל הבלתי נודע.

באמצע דצמבר שולחו הרופאים. הם התייצבו ביחד עם משפחותיהם במגרש, שם חיכתה להם כבר מכונית משא. ה„יודנראט" יצא אליהם כדי להיפרד, ונתן להם מלבושים חמים. הרופאים שנותרו ואנשים אחרים עמדו מאחורי גדר התיל של „מחנה העבודה" וליוו את הנוסעים בעינים דומעות. בעוד שכולם חששו מפני הבאות, הופיע דגנהארט שוב פעם במגרש וחזר על אמרתו, כי בעוד שלושה שבועות יהיו הרופאים ששולחו אסירי תודה לו.

דיירי „בית בעלי המלאכה" לא הורשו לעזוב את המקום, אולם מי שהיה זקוק לעזרה רפואית רשאי היה לפנות לעוזרו של מפקד המשטרה, אשר התגורר גם בבית האמור, ואז לווה ע"י שוטר יהודי למחנה העבודה — וחזרה. מלבד זה. הותר לדרי בית בעלי המלאכה לבקר פעם בשבוע — ביום ראשון — אצל קרובי משפחתם ב„מחנה העבודה".

לאחר כל ביקור כזה אצל קרובים במחנה העבודה היו שבים האנשים שבורים ומדוכאים. גם אנוכי רציתי פעם לראות את „מחנה העבודה" ובצהרי יום אחד שמתי את פעמי, ביחד עם אחרים, לכיוון המחנה הזה.

במחנה העבודה

שניים, שניים, הלכנו בליוויית שוטר יהודי, בסך הכל עשרה איש. הלכנו באמצע הדרך בוססים בבוץ סמיך. עוברים ושבים פולניים הביטו לנו בעיניים, ביניהם מכרים, אשר לא בירכונו, אלא העלו חיוך קלוש מרחוק. האנטישמים שביניהם לעגו לנו ואף ליוו אותנו במילות גנאי שהנייר לא סובל אותן. במיוחד „הצטיינו" בכך בני נוער שרצו אחרינו, כאשר קללות ועלבונות בפיהם, גם לעבר השוטר היהודי.

כך צעדנו לאורך כל הרחוב ווילסון הארוך, ובקצהו נכנסנו לרחוב הראשון של הגיטו לשעבר, הנקרא רחוק

„קרוטקה". כאן נצטיירה לנגד עינינו תמונה מחרידה: החלונות בבתים שבהם גרו לא מכבר יהודים, היו פתוחים, הזגוגיות מנופצות והמסגרות תלויות למחצה על ציריהן; רוחות שרקו בחדריהם בהעיפן לפני ולפנים את הוילונות ספוגות הגשם. מבפנים נשמעה טריקת הדלתות — הלוך וחזור — ורוחות רפאים כמו הטילו את חתיתם על הסביבה כולה. שערי הבתים היו פתוחים לרווחה, ובעת שעברנו לידם והצצנו במבט חודר פנימה, יכולנו להבחין במטלטלין מתגוללים בחצרות, שברי רהיטים, תמונות משפחתיות, „שמות", ספרים; ביציאות המרכזים — סירים, קערות וכלים אחרים. אי אלה חנויות היו פרוצות ובתוכן התגוללו שרידי סחורות, ניכר בהן שנשדדו קודם לכן ורוקנו מתוכנן.

כה עברנו — עשרה איש של קבוצתנו, בליווית שוטר יהודי דרך רחובות עירנו, בהם חיו לפנים אלפי יהודים, שם שגשגו חיים יהודיים תוססים, כאשר כל חלון פתוח מזכיר לך מכר או ידיד, והנה — עתה, הכל שומם... לא רואים נפש חיה!

עברנו את המגרש שכינוהו „השוק הורשאי הקטן", ושוב ראינו בתים ריקים, עזובים. המשכנו לצעוד, עד שהגענו ל„מחנה העבודה" — מטרת הליכתנו, ונעצרנו בפני שער גדול, לידו ניצב „וואכמייסטר" כפי שכונה בגרמנית. הלז גבה קומה, בעל לחיים סמוקות, בראותנו — שאל: „מי הבטלנים האלה"? על כך השיב השוטר שהוביל 10 אנשים מבית בעלי המלאכה, אל הרופא. תוך כך נודע לנו, כי הווכמייסטר הזה הינו המנהל של מחנה העבודה, והשוטרים היהודים „מרוצים" ממנו. הוא נכון להיוועד עם אחדים מהם, אפילו להקיש כוסית או לסעוד ביחד. עם זאת, אין הדבר מונע בעדו לירות ביהודים בכל „הזדמנות" שהיא ולהכותם בעד כל דבר של מה בכך. נכנסנו דרך השער הגדול, אשר לצד החיצוני שלו ניצב שוטר פולני, ואילו מבפנים עמד שוטר יהודי.

התחלתי ללכת באחת משלוש הסימטאות הצרות ונתקלתי בשוטרים יהודיים אשר הביטו בי בחשד, כאילו רצו לומר לי: „מה אתה עושה כאן?".

אחר כך פגשתי שוטר יהודי מוכר, אשר הזהיר אותי כי לפי ההוראות הקיימות, אסור ליהודים להימצא ברחוב — החל משעה 5 בבוקר עד שעה 5 אחה"צ, מפני שכולם צריכים להיות בעבודה. רק אלה אשר עובדים בבית החרושת במשמרת לילה, מותר להם להימצא ברחוב בשעות היום. אותם האנשים נושאים על שרוול בגדיהם

סימן היכר בצורת פס צהוב שעליו כתובות המלים: „משמרת לילה". אם מוצאים את מישהו בלי הפס הצהוב — הורגים אותו!

השוטר הוסיף עוד, שהמפקד דגנהארט בא להנה לעתים קרובות, הוא משוטט ברחובות ומחפש קורבנות. הוא מצווה לפתוח דירות ובודק אם לא מסתתר מישהו, פעם מצא בדירה שני צעירים — אחד מהם היה מאנשי משמרת הלילה, והשני — חולה שלא היה ביכולתו ללכת באותו יום לעבודה. דגנהארט ציווה להביא את עובד הלילה לידי המשמר הגרמני, ואת השני להרוג.

השעה היתה 3 אחה"צ, ולכן חיכיתי בביתו של השוטר־המכר עד שעה 5, כדי שאוכל לצאת לרחוב. דירתו היתה בתוך בית שיועד במיוחד לשוטרים יהודיים, הם התגוררו שם עם משפחותיהם — כל משפחה בחדר לחוד, המכובדים יותר בשני חדרים. נשי השוטרים היו חופשיות מעבודה ומותר היה להן להחזיק אצלן את הילדים „בגלוי" (זו היתה זכות מיוחדת), אך כולם היו מודאגים לגבי העתיד, כל אשה חיפשה דרך כיצד להעביר את הילדים ל„צד הארי", באשר היתה להן הרגשה כי במוקדם או במאוחר לא „יסבלו" במחנה העבודה ילדים. דגנהארט לא יירשה שימצא במקום הזה מישהו שאינו עובד. יותר מזה, לא האמינו אפילו בכך שאנשים עובדים ישאירו בחיים לאורך ימים. ההרגשה הכללית היתה גם ספקנית בכל הנוגע למחנה העבודה.

פתאום שמעתי רשרוש מאחרי הדלת, האשה יצאה מהדירה וחזרה מיד בליווית גבר, בפנותה אליו במילים: האבא יכול להישאר כאן, היהודי הזה (בהצביעה עלי) הוא מכר שלנו מ„בית בעלי המלאכה". בשמעי שהאשה פונה לגבר בלשון „אבא", הופתעתי לא מעט, מפני שאת אביה הכרתי משכבר הימים. היה לי קשה מאוד להכירו, מפני השתנו עד ללא הכר. הוא היה לפני המלחמה סגן יו"ר הקהילה היהודית בצ'נסטוחוב, יהודי בסביבות שישים, בעל זקן מידות, עיסוקו היה בגלנטריה באחד הרובעים היפים ביותר של העיר, עתה ראיתיו לפני — מגולח... שערות השיבה — צבועות לשחור ודמותו כאילו התקווצה. בעיניים דומעות סיפר האיש שהוא נמצא כאן ביחד עם אשתו, הם שוכבים ימים ולילות מוסתרים במרתף ואין להם עוד הכוח לשאת את כל הסבל והצרות. רציתי גם לראות את אשתו ולכן חיכיתי עד שיחשיך. לאחר מכן ירדה הבת והביאה עמה את האם. האשה נכנסה בשקט „צריך להיזהר גם מהיהודים שלנו" אמרה בעגמימות.

אותי הכירה — מיד, אך אני הצטרכתי להתבונן בה היטב עד שהכרתי את האשה שהיתה פעם נאה ונעימת סבר. היא התוודתה שהחיים כבר נמאסו עליה מרוב צרות ועגמת נפש, אלא שהיא מחזיקה מעמד רק בגלל רצונה של הבת. תוך כך התייפחו שני הזקנים בבכי מר, הם הצטערו שלא הלכו ביחד עם המוני היהודים ששולחו לטרבלינקה. חתנם — השוטר, השתדל בכל כוחותיו ומאמציו להסתירם בכל מיני חורים, מקומות־סתר במרתפים ועליות גג, הוא הוביל אותם ממקום למקום, מדלת לדלת, שיחד ז׳נדרמים, בכדי להצילם, עד שהביאם ל„גיטו החדש "שהפך לימים ל„מחנה עבודה". דירה אי אפשר היה להשיג עבורם, מפני שהם חיים באופן „בלתי לגלי" ואין להם מספרים. לכן, עליהם להסתתר ולחיות בפחד תמידי, באשר הם בטוחים שסוף כל סוף יפלו לידי הרוצחים.

בחוץ היתה כבר שעת דימדומים, כאשר יצאתי לרחוב. סימטאות „מחנה העבודה" היו מוארים, לפתע פגשתי מכר שהיה לפנים מנצח המקהילה של „טאז", שמחנו שנינו שנותרנו בחיים והוא הזמנני לדירתו. בקטע מסויים ברחוב בו עברנו, שמענו יהודים מכריזים בקול: „בשר למכירה! לחם טרי! לחמניות, בייגלך, נקניק, דג מלוח, סוכר, ודקה".

כאשר התקרבתי אליהם, ראיתי שאלה הם אותם הפועלים מבית החרושת, אשר בחזרם מהעבודה הופכים להיות סוחרים. את הסחורה הביאו מ„הצד הארי", שקנוה או קיבלוה בחליפין בעד מלבושים שנתנו, וכאן הם מוכרים אותה. המחירים הם גבוהים למדי. אנו נכנסים לחצר מרווחת, עולים על גבעות, עוברים דרך חורים בגדרות, בדרכים מפותלות ודלתות אחוריות, כל כמה צעדים עומד יהודי ולוחש לקונים — מה אפשר היום להשיג. משגיחים היטב פן יקלע מישהו שצריכים להיזהר ממנו. ביום ביקורי אפשר להשיג נקניקות קטנות. קונים נכנסים ויוצאים. הכל עובר בשקט ובזהירות. בעד ייצור נקניק מענישים בעונש מוות, אך התנאים הם כה גרועים, שאנשים מוכנים להסתכן, כי בין כך וכך נתונים החיים בכף הקלע. בסימטה אחרת — מוכרים יהודים מלבושים, מכנסיים, מעילים, לבנים, ועוד. אלה הם דברים שנלקחים מבתים יהודיים מרוקנים מדייריהם, ומובלים אל המחסנים הגדולים ברח׳ גריבלדי. דברי האנשים ממויינים ע"י יהודים העובדים כמו עבדים, בכדי לקיים את נפשם. תוך כך מסתכנים המה, — אנשים שקיבלו בבתיהם חינוך לעילא

ולעילא — ב„גניבות" ולובשים דברים על גופם, בעת יציאתם מהעבודה. הם מעמידים את עצמם ע"י כך יום יום בסכנת נפשות, כאשר הם „גונבים" אצל הגרמנים מלבושים יהודיים...

„די יאַטקע" („אטליז המוות") בבית הזה שכנה המשטרה הפולנית והאקראינית, ובחצרו נרצחו רבים מיהודי צ׳נסטוחוב.

עליתי לדירת ידידי בת החדר וחצי, כאשר מיד עם כניסתי עוררו את תשומת לבי — שבע המיטות המוצבות בה, חלקן היו מברזל, וחלקן מעץ, ישנות, אחדות בתמוכות נשענות על קרש. בדירה הסתובבו ארבע נשים הצפיפות היתה רבה. מאחר ולא היה מספיק כיסאות לישיבה, ישבו על המיטות. במיטה אחת שכב אדם צעיר. לשאלתי אם הוא חולה, השיב החולה בעצמו שאינו חולה כלל, אלא שהוא שוכב בגלל השיעמום. הוא התפלא גם שלא היכרתיו. התקרבתי אליו והתבוננתי בו היטב — פניו נפולים, על ראשו כיפה ולא יכולתי להכירו בשום אופן. בראותו את מאמצי להיזכר בו — ללא הועיל, הפליט: „אני, החזן העירוני — הייתי".

בשמעי זאת, נזדעזעתי! האם זהו החזן שלנו, בעל זקן המידות והדרת הפנים, אשר היה נוהג לעבור בדרך לבית הכנסת בכל יום ששי ברחובות העיר, בקומה זקופה ומלאת גאווה?! עד מה השתנה האיש אין כלל לתאר, הוא נהפך ממש לאדם אחר...

לא רציתי לשאול לגורל משפחתו, כדי לא לפתוח פצעים, אולם הוא עצמו החל לספר:

„הפכתי להיות רווק" — אמר בדכדוך, אשתו עם שבעת ילדיהם שולחו, עתה מוכרח הוא להיראות צעיר, ורשמוהו כאן כבן 25. זקנו גולח והוא הרזה מאוד. פתאום כמו ניעור

מתרדמה, התיישב בתנועה חדה במיטה, פניו הסמיקו כמו נשטפו בדם, הוא קימץ את אגרופיו וזעק: „הרוצחים הללו הצעירו אותי! הפכוני לרווק! הרגו את שבעת ילדי! רצחו את אשתי!" זעמו השליכו מתוך המיטה, הוא התלבש חיש בקרעו תוך כך את מעילו, אחר התיישב ליד השולחן, לסירוגין קם, ושוב התיישב, פשוט לא מצא לו מקום.

חברי רמז לי שאשוחח עמו על נושא אחר, כדי להסיח את דעתו מהכאב הגדול, ולהרגיעו מעט. נסיתי לעשות זאת, אך ללא הועיל. הוא לא היה מסוגל לכבוש את צערו, התהלך אנה ואנה ודיבר כאילו לעצמו:

„אני הולך יום יום לעבודה — אני עבד, אני עובד בבית חרושת, בשביל מה לי כל זאת? למה לי עוד לחיות, כדי להיות עבד אצל הגרמנים?!"

אחדים מאנשי הבית התיישבו בקצה השולחן והניחו עליו לחם. בקצה השני של השולחן — סועדת משפחה אחרת, הכסאות נמסרים בתור — לאלה המתישבים לאכול. בסך הכל מתגוררים כאן ארבע זוגות וארבע „רווקים". בשעות היום נמצאים כולם — גברים ונשים — בעבודה, ולעת ערב הם חוזרים הנה ומביאים עמם את המרק עם חתיכת לחם, ומי שיש לו כסף, קונה לו דבר מה נוסף ברחוב.

המכר שלי — מנצח המקהלה — הוא אדם חביב מאוד, מספר שאשתו וילדיו שולחו והוא נשאר בודד. החיים נמאסו עליו, והיה גומר עמם, אך אין לו האומץ לכך.

נזכרתי שעלי להיות בשעה 7 על יד היציאה מ„מחנה העבודה", כדי לחזור יחד עם הקבוצה שלי, אולם השעה התאחרה ואני נחפזתי לצאת במהירות האפשרית. בהגיעי לגדר התיל, נודע לי שהקבוצה יצאה לפני כמחצית השעה. לא נותרה לי אפוא עצה אחרת, מאשר ללון „במחנה העבודה" וביום לצאת משם ביחד עם קבוצת פועלים שתצא לעבודה בתוך „מחנה העבודה".

מותר להתהלך ברחוב עד שעה 9. תוך כדי הליכתי ברחוב פגשתי עוד כמה מכרים שסיפרתי להם על המצב הלחוץ שנקלעתי לתוכו. אחד מהם לקח אותי אליו הביתה וסידר לי משכב על הרצפה באומרו שלילה אחד אפשר גם כך לישון.

נכנסתי לחדר גדול, בו התגוררו ששה איש: שלושה גברים ושלוש נשים. נשים צעירות שנותרו ללא בעליהן, וגברים שנשארו ללא נשותיהם. הם החליטו להתחתן ולגור ביחד, כיוון שהבדידות קשתה עליהם.

את כל אחד מהם פקד אסון גדול, אלא שהייצר לחיים

הוא גדול, ומחפשים דרך להינצל. ראיתי שם אשה צעירה ונאה שהתגוררה לפני המלחמה עם בעלה ושני ילדיה, בחוילה מפוארת, עתה היא גרה בדירה זו עם בן זוגה ועוד ששה אנשים. ביום הם בעבודה, ולפנות ערב היא מבשלת את האוכל. הם תפסו שליש מהחדר, שגודר במעין — ארון קרשים, ובתוך חלקם „רהיט" יחידי — מיטה. בפינה אחרת התגורר מכרי עם בחורה, שנתייתמה בעת „אקציה". היתה לו אשה ושני ילדים, ובהיותו שוטר, עלה בידו להסתיר את משפחתו תקופת מה, אולם בעת „אקציה", כאשר היה „בתפקיד" גילה אותה ז'נדרם, והוביל את משפחתו אל הקרונות. עכשיו הוא התחתן עם הבחורה. התגורר שם עוד זוג — הבעל עבד כפועל בלתי מקצועי. אשתו וילדו שולחו בעת ה„אקציה" השלישית והוא התחתן עם גיסתו שנותרה בודדה. האיש הצעיר הזה מרוויח יותר מכל שוכני הדירה האחרים. הוא נעשה בעל עגלה ומוביל את החפצים מהגיטו אל המחסנים ברחוב גריבלדי. מכאן, שיש באפשרותו להצפין כל מיני דברים, אותם הוא מביא הביתה ומוסרם לשכניו למכירה. תמורת החפצים הם מביאים לו כסף או סחורות שקיבלו בעסקי החליפין.

שלושה הזוגות האלה אוכלים טוב, שותים משקאות חריפים ומעשנים, רוצים המה לשכוח על מה שאירע ולא לחשוב — מה שיהיה.

בפינה אחת של החדר עמד תנור שכולם משתמשים בו לצרכי בישול, ובאמצע החדר — שולחן גדול וסביבו כסאות, גם לשימוש הכלל.

הם סיפרו לי שמהלכות שמועות, שכאילו עומדים הגרמנים לבצע בקרוב „אקציה", יען כי שמעו מפיו של דגנהארט שהוא יודע על אנשים וילדים המסתתרים במחנה העבודה. אולם ידיעות אלה אינן בטוחות.

בישבי ליד השולחן עם האנשים האלה היה נדמה כאילו מסובים כאן באוירה נורמלית, אמנם הכל פרימיטיבי, אבל בניחותא... ואולם לאמיתו של דבר, היה זה רק למראית עין. בלבו של כל אחד אבן כבדה שלא חדלה לאף רגע אחד להעיק. עם הרקת הכוסיות הראשונות נדחסו הדמעות לזויות העיניים ושטפו אותן בעוצמה הולכת וגוברת, עד שהנשים התייפחו בבכי קורע לב.

— למה את בוכיה? שאל הבעל ה„חדש" את אשתו ה„חדשה", שאיבדה באקציה את שני ילדיה. האשה קמה ממקומה, התנודדה על רגליה ונפלה על המטה בזעקות שבר, „היכן הם עתה ילדי"? זעקה בהיסטריה ממש. בהישמע המלה „ילדים" החלו גם אחרים לבכות וחיש מהר

התמלא החדר באוירה של יגון ושכול. האוכל נשאר על השולחן והדכאון והבכי נמשכו שעה ארוכה, עד שכולם פנו לפינותיהם — ואני בתוכם — ללון הלילה.

בבוקר יצאתי למקום ריכוז של הפועלים שיצאו לעבודה והצטרפתי לאחת הקבוצות שפנתה לכיוון „בית בעלי המלאכה״.

חיים שימאַנאָוויטש

אין טאג פון באפרייאונג

אַזוי ווי רוסלאַנד רוקט זיך אַלץ מער צו מעריב, פירן אונדז די דייטשן אַלץ ווייטער פונעם פראָנט. נאָך אַ פּאָר טעג אין בוכענוואַלד, שיקט מען אונדז אין פלאַמבירטע וואַגאָנען קיין מאַטהאַוזען. נאָך 5 טעג פאָרן, האָט מען אונדז געגעבן אַ מעגלעכקייט אַראָפּצוגיין פון די וואַגאָנען. „מענטשן״ זענען געגאַנגען אויף אַלע פיר און געגעסן גראָז.

נאָך 17 טעג פאָרן קומען מיר אָן קיין מאַטהאַוזען און מען פירט אונדז צו גלייך צום קרעמאַטאָריום. איך האָב נאָך געהאַט 10 דאָלאַר, איז מיר געלונגען צו קויפן אַ ברויט. אָבער אַזוי ווי איך האָב גענומען דאָס ברויט אין דער האַנט, זענען מיך אַלע באַפאַלן און האָבן עס מיר צוציפּט. עס איז מיר געלונגען נאָר אַריינצוכאַפּן אַ שטיקל ברויט אין מויל און איך האָב עס צוגעבראַכט צו מיין ברודער און אים אַריינגעלייגט גלייך אין מויל. איך האָב אים דערציילט, אַז מען האָט מיר צעריסן דאָס ברויט, האָט ער געזאָגט, אַז זיי זענען נעבעך אויך הונגעריק...

מיר זענען אַזוי געזעסן ביז אינדערפרי ביים קרעמאַטאָריום, וועלכער האָט צו אונדזער גליק... נישט געקענט אונדז „אויפנעמען״, ווייל ער איז קאַליע געוואָרן.

די באַדינגונגען דאָרטן זענען געווען אַזוי שרעקלעך, אַז פאַר אונדז, טשענסטאָכאָווער, איז דאָס געווען דער ערגסטער קאָנצענטראַציע־לאַגער, וואָס מיר האָבן בייגעוווינט און פלוצלינג, ווען מ׳האָט געטראַכט, אַז דאָס איז שוין דער סוף, איז דעם 5־טן מאַי 1945, אַזייגער 11 פאַרמיטאָג, אַריין אַ העפטלינג און אויסגעשריגן, אַז אַן אַמעריקאַנער אויטאָ איז אַריין אין לאַגער און מיר זענען באַפרייט! עס

טשענסטאָכאָווער אין בוכענוואַלד.
עס שטייען פון לינקס צו רעכטס: מ. גאָלדבערג, מ. גאָנשעראָוויטש, ש. קאַמינסקי, ח. ניימאַן. עס ליגן פון לינקס צו רעכטס: ש. מאנזעס, ל. אכימאן. אינדערמיט — ל. בלומענפעלד.

האָט זיך געמאַכט אַ געטומל! מען האָט געוויינט און געשריגן פאַר שמחה! לאַכן האָט קיינער נישט געקאָנט, ווייל מ׳האָט שוין 5 יאָר נישט געלאַכט...

צ׳נסטוחובאים בטרבלינקה

י צ ח ק   ו ו י ש ל י צ ק י

דער וועג קיין טרעבלינקע

צוויי וואָכן נאָכן אויסברוך פון קריג, ערב ראש־השנה, איז געטריבן געוואָרן דורך טשענסטאָכאָוו אַ טראַנספּאָרט יידן פון פּלאָווגע. זיי האָבן געמוזט לויפן. איך האָב זיי געזען פירן דורך דער וואַרשעווער גאַס און זיי זענען געטריבן געוואָרן דורך דייטשע זעלנער. דעם זעלבן ראש־השנה האָט מען געבראַכט אין שטאָט אַריין אַ לאַסט־אויטאָ פול געפּאַקט מיט יידן אין טליתים און זייעדענע זשופּיצעס,

מאַקס ברום אין טערבלינקע
צוזאַמען מיט אַ דעלעגאַציע פון ישראל,
אין וועלכער עס האָט זיך בטייליקט הרבֿ פרענקל.

אויך פון אַ דערבייאיקן קליינעם שטעטל, וואָס איך געדענק שוין נישט זיין נאָמען. די פּאָליאַקן זענען געשטאַנען אויף די גאַסן און געלאַכט פון הנאָה.

אַ געווויסע צייט שפּעטער, האָבן די דייטשן געפּאָדערט אַרבעטער צו רעגולירן דעם טייך. מען האָט געאַרבעט ביי איינקע פלעצער : ביים יידישן שפּיטאָל נעבן בית־הקברות, אין בוגאַי און נאָך ראַקאָוו. טאָג־טעגלעך זענען מיר דאָרטן געגאַנגען מיט לאָפּאַטעס אויף די אַקסלען צו דער קאַטאָרגע־אַרבעט.

צוויי חדשים פאַר דער אויסזידלונג פון די טשענסטאָכאָווער יידן, האָבן פּאָליציאַנטן מיך אַרויסגענומען פון בעט און אַוועקגעפירט אויף אַלעע 6, ווו ס׳האָט זיך געפונען די יידישע פּאָליציי. פון דאָרט האָט מען מיך אַוועקגעפירט דערנאָך אויף אַלעע 10 אין אַ מאַגאַזין, ווו ס׳האָבן זיך שוין געפונען צענדליקער אַנדערע יידן. צומאָרגנס האָט מען אונדז אַלעמען אַוועקגעשיקט קיין גידרזעל, נעבן ראַדאָמסק, ווו מיר האָבן ווידער געאַרבעט ביים רעגולירן אַ טייך. שרעקלעך איז געווען דער מצב פון די, וואָס זענען געווען שוואַך און האָבן נישט געקענט אַרבעטן. די סאַדיסטן האָבן זיי מערדערלעך געשלאָגן מיט שטיקער האָלץ איבערן גאַנצן קערפּער.

פיר וואָכן בין איך געווען אין לאַגער גידרזעל, ביז עס איז מיר געלונגען זיך אַרויסצוקריגן פון דעם גיהינום, און צוריק צוקומען אַהיים קיין טשענסטאָכאָוו. דער גאַנצער לאַגער איז גידרזעל איז שפּעטער אַוועקגעשיקט געוואָרן קיין טרעבלינקע.

אינדערהיים בין איך געווען נאָר עטלעכע טעג, ווי עס האָבן זיך אָנגעהויבן די טרויעריקע אַקציעס. איך בין געגאַנגען מיט דער דריטער אַקציע, ווען די פּאָליציי האָט פאַרטאָג אונדז געהייסן אַרויסגיין אויף דער גאַס. דאָס איז געווען אויף גאַרנצאַרסקאַ, די זייט פון די יידישע פאַכשולן פון נומער 2 ביז נומער 22. די מענטשן זענען געשטאַנען אויסגעשטעלט אין רייען און מיר הערן אויסרופן : „ה׳ הוא אלהים״. מיט די דאָזיקע הייליקע ווערטער אויף די ליפּן גייען זיי דעם לעצטן וועג. נאָך דער אַקציע, גייען די דייטשן איבער די וווינונגען, זען צי עס איז דאָרטן עמיצער

איבערגעבליבן. ווען מען געפינט — ווערט גלייך אומ־געבראַכט.

אויפן „נייעם מאַרק" גייען מיר דורך די סעלעקציע — ווער רעכטס און ווער לינקס, און די איבערגערלאָזטע צום לעבן פירט מען אויף קרוטקע גאַס, אין דער פאַבריק פון די ברידער לאַנדאו, פון וואַנען מען צעשיקט אונדז אויף פאַרשיידענע אַרבעטס־פּלעצער. אַ גרויסע גרופע, האָט

מען געפירט אויף דער באַרבאַראַ, נעבן קלויסטער. מען פירט אונדז צו דער אַרבעט אויפן פלי־פּלאַץ, אויפן קלאָ־בוצקער וועג, האַקן שטיינער. פּלוצים קומט אַ בוי־לייטער מיט אַ טעקסי און מען יאָגט אונדז, לויפנדיק, צוריק אויף באַרבאַראַ. שפּעטער פירט מען אונדז אין דער מעטאַלורגיע, ווידער אויף אַ סעלעקציע און ווידער שיקט מען הונדער־טער קיין טרעבלינקע.

א ה ר ן   ג ל ב ר ד

19 טעג אין טרעבלינקע

טרעבלינקע — אַ פּונקט, וואָס האָט נישט עקזיסטירט אויף קיין שום מאַפּע, און איך בין אין ספק, צי עמיצער פונעם גאַנצן פּוילישן יידנטום, האָט אַמאָל געהערט פון אַזאַ מין אָרט — פון וועלט־יידנטום איז דאָך שוין אָפּגערעדט.

אַן אָרט, וואָס מיליאָנען יידן זענען איצט מיט אים פאַר־בונדן, ווייל ער איז געוואָרן אַ בית־הקברות פאַר זייערע ליבסטע און טייערסטע!

ווו געפינט זיך טרעבלינקע?

אויפן וועג וואַרשע — ביאַליסטאָק, האָט זיך געפונען אַן אָרט, וואָס מען האָט גערופן מאַלקין. אַ סטאַציע מיט אַ סך באַן־ליניעס. איין אָפּצווייג־ליניע האָט געפירט צו זייער אַ קליין דערפל, וואָס האָט זיך גערופן טרעבלינקע. זיינע איינוווינער, וועלכע האָבן קיינמאָל נישט געטראַכט, און נישט געוווּסט וועגן דער טעכניק פון דער ציוויליזירטער וועלט, האָבן ווייטער פּרימיטיוו באַאַרבעט זייערע פעל־דער, און פון נאָענטסטן וואַלד געהאַקט צווייגן און ביימער, כדי צו באַהייצן זייערע שטיבן, און אָפּקאָכן דאָס ביסל עסן.

ביז עס איז געקומען דאָס יאָר 1941, און די נאַצישע חיות האָבן באַפוילן אויסצוהאַקן דעם וואַלד, און אויפ־געשטעלט אַ פאַרניכטונגס־פאַבריק, מיט דער גאַנצער דייטשער פּינקטלעכקייט.

דער אויסגעהאַקטער וואַלד איז אַרומגעצוימט געוואָרן מיט שטעכלדראָט, אַדורכגעפלאָכטן געדיכט מיט די צווייגן פון אויסגעהאַקטן וואַלד, אַזוי, אַז קיין מענטשלעך אויג זאָל נישט קענען זען, וואָס עס טוט זיך דאָרט. אַזוי אַרום, פאַרשטעלט פון דער וועלט, זענען דאָרט אין אַ קורצער צייט געוואָרן אויפגעשטעלט 13 גאַז־קאַמערן, מיטן ציל צו פאַרניכטן דאָס יידישע פאָלק.

דורך מיינע 19 טעג, וואָס איך בין געווען אין טרעבלינ־קע, איז נישט געווען קיין איין טאָג, וואָס ס'זאָלן נישט האָבן געקומען 4 — 3 טראַנספּאָרטן, פון וועלכע יעדער האָט געציילט 8 — 6 טויזנט יידן. ס'זענען געווען אויך פאַלן, וואָס טראַנספּאָרטן זענען געקומען ביינאַכט. (די אַקציע פון טשענסטאָכאָווער פּאָליציי, איז אויך געקומען ביינאַכט).

אַ ספּעציעלע באַן־ליניע איז אַריינגעפאָרן גלייך אין לאַגער. ווען דער טראַנספּאָרט איז געקומען, איז ער שטיין געבליבן אויף דער סטאַציע טרעבלינקע, און דער לאָקאָ־מאָטיוו מיט 6 וואַגאָנען איז אַריינגעפאָרן אין לאַגער אַריין. אויפן אָרט זענען שוין געווען גרייט די ס. ס., אוקראַאינער, און אויך יידישע גרופּן, וואָס זענען געווען געצוווּנגען אויסצופירן די שוואַרצע אַרבעט.

איין גרופּע האָט מען גערופן די „בלוע", ווייל זיי האָבן געטראָגן בלוע בענדער. זייער אויפגאַבע איז געווען אַרויסיאָגן די מענטשן פון די וואַגאָנען; און אַרויסוואַרפן דאָס געפּעק, ווייל פיל מענטשן האָבן זיך שוין אָריענטירט, אַז זיי ברויכן נישט מער קיין געפּעק. זיי האָבן אויך געמוזט

אַרויסטראָגן די טויטע קערפּערס פון די וואַגאָנען, וואָס זייִנען דערשטיקט געוואָרן פון ענגשאַפט. זיי האָבן די טויטע קערפּערס אַריינגעוואָרפן אין די גריבער, וואָס האָבן כסדר געברענט, מיט מענטשלעכע קערפּערס און מיט מיסט. באַלד נאָך דער ראַמפּע איז געווען אַ גרויסער פּלאַץ ווי עס האָט שוין געאַרבעט אַ צווייטע גרופּע, וועלכע מען האָט גערופן די „רויטע" (ווייל זיי האָבן געטראָגן רויטע בענדער).

זיי האָבן גערופן: „מענער רעכטס! פרויען לינקס!" און „אויסטועז זיך נאַקעט!"

פרויען מיט קינדער האָבן באַוואָפנטע ס.ס. געפירט נאַקעטערהייט צו שערן זייערע האָר. דערנאָך האָבן זיי געפירט די מענטשן דורך אַן אַלעע, וועלכע זיי האָבן גערופן אַלעע פון „גן־עדן" אין די גאַז־קאַמערן. געהייסן האָט דאָס, אַז מען פירט זיי „באָדן".

די מענער האָבן דערווייל געמוזט צונויפנעמען די אויסגעטועטע זאַכן, און לויפנדיק נאַקעטערהייט, אַוועקטראָגן זיי אויף אַ ווייטן פּלאַץ.

דאָס אַלץ איז געמאַכט געוואָרן אין טומל, שרעקלעכע געשרייען און שלעג, אינספּירירט דורך די מערדער, אַז די קרבנות זאָלן נישט האָבן קיין קאָפּ און קיין צייט זיך צו אָריענטירן, וואָס דאָ קומט פאָר. ווען ס'זענען אַריינגעקומען אַנדערע 6 וואַגאָנען, איז שוין נישט געווען קיין זכר פון די פריערדיקע מענטשן.

נאָכדעם האָט געאַרבעט אַ גרופּע אין „רויטן" לאַגער, דאָס איז געווען דער זעלבער לאַגער, נאָר פון דער אַנדערער זייט, ווו מען האָט געמוזט אַרויסציען די טויטע קערפּערס פון די קאַמערן. די קאַמערן זענען געבויט געווען שיף. דאָרט ווי מען איז אַריינגעגאַנגען — איז געווען הויך, און דערנאָך וואָס אַמאָל נידעריקער. פון דער אַנדערער זייט האָבן זיך אויך געעפנט טירן, און פון אינעווייניק זענען די קערפּערס אַרויסגעפאַלן גלייך אין גריבער, וואָס אַ באַגער האָט געגראָבן טאָג און נאַכט, און צוגעגרייט די גריבער אויפצונעמען פרישע קרבנות.

אַבער ס'איז שטענדיק געבליבן קערפּערס, וואָס מען האָט זיי געמוזט אַרויסציען, און די וואָס האָבן די אַרבעט געמאַכט, האָבן מער ווי עטלעכע טעג נישט אויסגעהאַלטן, ווייל זיי זענען פאַרסמט געוואָרן בלויז פון אַריינגיין אין די קאַמערן.

צומאָרגנס, נאָך יום־כפור, 22.9.1942, האָט זיך אָנגעהויבן די אויסזידלונג פון טשענסטאָכאָווער יידן, און ס'האָבן אָנגעהויבן צו גיין טראַנספּאָרטן קיין טרעבלינקע מיט אַן

איבעררייס פון 3 טעג פון איין אַקציע צו דער צווייטער. איך בין געגאַנגען מיט דער 4־טער „אַקציע", און געקומען קיין טרעבלינקע דעם 2־טן אָקטאָבער 1942.

אונדזער טראַנספּאָרט האָט געציילט ביז 8.000 מענטשן, אָנגעשטאָפּט אין די וואַגאָנען, נישט קאָנענדיק צו מאַכן די קלענסטע באַוועגונג.

איך מוז דערמאָנען דאָס בילד: ווען אַ פרוי האָט געוואָלט געבן צו זייגן איר זויגלינג, האָבן מיר געמוזט האַלטן דאָס קינד אין די לופטן און זי האָט געהויבן איר ברוסט אַזוי, אַז דאָס קינד זאָל עפּעס קאָנען ציען. בכלל, האָט מען די קליינע קינדער געהאַלטן איבער די קעפּ, אַז זיי זאָלן נישט דערשטיקט ווערן. אַזוי האָבן מיר זיך געשלעפּט 20 שעה.

איך ווייס נישט, ווי אַזוי איך זאָל דאָס אָנרופן — „מזל"? איך האָב דאָס נישט געהאַלטן פאַר אַ גרויס גליק, אָבער אַ פאַקט! פּראָפּאָרציאָנעל זענען פון דעם טשענסטאָכאָווער טראַנספּאָרט איבערגעבליבן צו דער אַרבעט מער ווי פון אַנדערע שטעט. דער גורל האָט געוואָלט, אַז ווען ס'האָבן אָנגעהויבן צו קומען טראַנספּאָרטן פון טשענס', איז אין דער זעלבער צייט צוריקגעקומען פון דייטשלאַנד אַ טראַנספּאָרט געפּעקט, וואָס די מערדער האָבן געהאַט פאַרקויפט אַ דייטשער פירמע, מיט דעם ענטפער, אַז זיי קאָנען נאָר קויפן זאַכן, וואָס וועלן זיין סאָרטירט: שיך באַזונדער, וועש באַזונדער, קליידער באַזונדער א.א.וו.

צו דעם האָבן זיי געמוזט האָבן מענטשן, און ווען מען האָט אויסגעקליבן פון די טראַנספּאָרטן יונגע מענער צו דער אַרבעט פון סאָרטירן דאָס געפּעק, בין איך אויך געווען צווישן די אויסגעקליבענע. דאָרט האָב איך שוין געטראָפן טשענסטאָכאָווער יידן פון די פריערדיקע טראַנספּאָרטן — אהרן בערלינער, משה גליק, צוויי ברידער געלבער און אַנדערע, וואָס איך געדענק נישט מער זייערע נעמען.

מיין אַרבעט איז באַשטאַנען פון שניידן שטריקלעך אין לענג פון 60 ס"מ, וואָס מען האָט געגעבן יעדן איינעם, ווען דער טראַנספּאָרט איז אָנגעקומען, ער זאָל פאַרבינדן דערמיט זיינע שיך. איך בין זיך מודה ומתודה, אַז די ערשטע 2 טעג האָב איך נישט געוווסט, וואָס מיט מיר קומט פאָר, און וואָס עס טוט זיך אַרום מיר.

אָבער, אַז איך בין געקומען צום באַוווסטזיין, האָב איך שוין געזען מיט מיינע אויגן די טראַגעדיע און דעם אומקום פון אונדזער פאָלק.

אַזוי אַרום, האָב איך באַלד באַשלאָסן, אַז איך טאָר דאָ

נישט בלייבן, ווייל מיט דעם וואָס יעדער פון אונדז טוט — העלפט ער צו אומדירעקט צום אומקום פון אונדזער פאָלק.

איך האָב געהאַט נאָך אַ ציל פאַר זיך: צו קומען צו די רעשטלעך געבליבענע יידן אין געטאָ און צו דער אונטערגרונט באַוועגונג, צו קאָנען זיי אויפקלערן און רופן צום ווידערשטאַנד, כדי צו ראַטעווען דאָס, וואָס ס'לאָזט זיך נאָך ראַטעווען.

איך האָב זיך געטראָפן מיט מיין חבר און לערער, וואָס מיר האָבן אים געראַטעוועט — איינער פון די אָנגעזעענסטע געזעלשאַפטלעכע אַרבעטער ביי אונדז אין שטאָט — גרשון פרענדקי. איך האָב אים געוואָלט באַוועגן זיך אָנצושליסן אין מיין פּלאַן פון אַנטלויפן, אָבער ליידער איז דער מענטש געווען שוין אַזוי מאָראַליש און פיזיש צעבראָכן, אַז ער האָט מיר געזאָגט: „דאָ איז דער קבר פון מיין פרוי, מיין קינד, און פון אונדזערע אַלע נאָענטסטע, אַזוי אַז עס וועט שוין זיין אויך מיין קבר".

אָבער מיך האָט ער געמונטערט און גערופן מיין פּלאַן אויסצופירן, כדי איך זאָל זיין פון די יעניקע, וואָס זאָלן נקמה נעמען פאַר דעם אומשולדיק פאַרגאָסענעם יידישן בלוט.

דורך די 19 טעג פון מיין זיין אין טרעבלינקע, האָבן מיר זיך באַמיט צו ראַטעווען וועמען מיר האָבן נאָר געקאָנט. ווי אַזוי? לויפנדיק מיט דעם אונגעטועכץ, האָבן מיר דעם נאַקעטן אַריינגעוואָרפן אין דעם באַרג זאַכן און פאַרשיט מיט פּעק. דערנאָך האָבן מיר אים פאַרשטעלטערהייט געגעבן אָנצוטוען אַ פּאָר הויזן און אַ העמד. אַזוי איז דער געראַטעוועטער אויך באַלד געשטאַנען און געסאָרטירט דאָס געפּעק. וויפל מענטשן ס'דאַרפן אַרבעטן — האָבן די דייטשן נישט געוווּסט, ווייל יעדן טאָג זענען פון די אַרבעטנדיקע אויך דערשאָסן געוואָרן אַ פּאָר צענדליק, אַזוי, אַז זיי האָבן נישט געהאַט קיין חשבון וויפל ס'דאַרף זיין ביי דער אַרבעט. זיי האָבן געטראַכט — אַזוי צי אַזוי — זענען דאָך אַלע ביי זיי אין די הענט און פאַרמשפּט צום טויט. לײדער, האָבן אַ סך זיך נישט אָריענטירט, וואָס מיר מיינען מיט דעם, וואָס מיר וואַרפן זיי אַריין אין די בערג זאַכן. זיי זענען אויפגעשטאַנען און ווייטער געלאָפן... אַזוי איז אונדז געלונגען צו ראַטעווען טשענסטאָכאָווער יידן: אייזנער יעקב (איצט אין ישראל), ראַפּאַפּאָרט („פּאַפּיענטש" — לעבט איצט אין אַמעריקע), זיידמאַן יצחק — געהאַרגעט געוואָרן ביים אַנטלויפן.

איך וויל נאָך דערמאָנען מענטשן, וואָס מיר האָבן מיט כוח זיי געוואָלט ראַטעווען: דאָס איז געווען דער אַדוואָקאַט אַש, אונדזער רבנס זון און מיין טייערער חבר — יעקב אהראָנאָוויטש. אָבער דאָס איז אונדז נישט געלונגען, ווייל זיי זענען געווען שטאַרק צעטומלט, און ביים לויפן — האָבן זיי פאַרלוירן זייערע ברילן. איך וויל נאָך דערמאָנען עטלעכע, וואָס איך געדענק, אַז זיי האָבן זיך אויך געראַטעוועט אַנטלויפנדיק: פּאַצענאָווסקי (לעבט אין ישראל), „באַמבע", (לעבט אין אַמעריקע), „מלאך המוות" (אַזוי האָט מען אים גערופן... דאַכט זיך — אין אויסטראַליע).

ווי איך האָב שוין דערמאָנט, בין איך נאָך 19 טעג אַנטלאָפן. דאָס איז געווען דעם 21.10.42. אָבער, צו מאָרגנס האָבן מיך פּאָליאַקן געכאַפּט אין וואַלד — 8 קילאָמעטער פון טרעבלינקע — מיך אויסגעטועט און געלאָזט אין די אונטער־וועש, און אָן שום מיטלען צום לעבן.

דאָס איז געווען די „הילף", וואָס מיר האָבן געקאָנט באַקומען פון דער פּוילישער גאַס.

אין העלפט חודש נאָוועמבער 1942 בין איך צוריק געקומען קיין טשענסטאָכאָוו, שוין אין דעם „קליינעם געטאָ", דאָרט האָב איך געטראָפן דאָס רעשטל פון טשענסטאָכאָווער יידנטום.

צו אונדזער גרויסן באַדויערן, מוז איך דערמאָנען, אַז ווען איך האָב זיך געטראָפן מיט אַ גרופּע מענטשן אין געטאָ־קוך און כ'האָב זיי דערציילט, וואָס מיינע אויגן האָבן געזען אין טרעבלינקע, און וואָס ס'פּאַסירט מיט אונדזער פאָלק, האָבן זיי געשמועסט צווישן זיך — אַז איך בין נישט נאָרמאַל, אַז איך בין אַ ביסל אַראָפּ פון די קלאָרע געדאַנקען...

שפּעטער בין איך אַריין אַרבעטן אין „מעבל־לאַגער", און זיך געשטעלט אין פאַרבינדונג מיט דער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע. מיר האָבן דורך אַ פּוילישן באַן־אַרבעטער זיך פאַרבינדן מיט די נאָך לעבעדיקע טשענסטאָכאָווער אין לאַגער, געשיקט זיי פּוילישע דאָקומענטן און גערופן צום אויפשטאַנד, וואָס זאָל דערמעגלעכן צו אַנטלויפן.

לײדער, איז עס נישט געלונגען, וואָס מיר האָבן געוואָלט.

אין יוני 1943 איז אין טשענסטאָכאָוו אַדורכגעפאַלן דער געפּלאַנטער אויפשטאַנד, און ס'זענען געפאַלן אויף זייערע פּאָזיציעס די בעסטע פון אונדזערע קעמפער. איך וויל ביי דער געלעגנהייט דערמאָנען מיין ליבן ברודער יצחק געלבאַרד, וועלכער איז אויך געפאַלן ביים ליקווידירן די קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע, צוזאַמען מיט דעם „קליינעם געטאָ".

אריה קודליק

המרד שחרר אותי

ב־6.10.42 הגעתי ביחד עם המוני יהודים מצ׳נסטוחוב, בקרונות סגורים, לטרבלינקה. בהגיע הרכבת למקום, הייתי בין הראשונים שירדו מהקרונות ולפי פקודה של הגרמנים רצנו אל החצר של המחנה, שם העמידו אותנו ע״י שורה של צריפים ועשו מיון: גברים מצד שמאל, נשים מצד ימין. אח״כ ציוו עלינו להתפשט. הורדתי כבר את הנעליים ואת המעיל שלי, כאשר הגיע פתאום איש ס.ס. — ושאל: „מי יודע לעבוד ב„טריקוטז״? מבין האנשים שנענו לו בחר 10. גם אני הייתי בין אלה שצעקו שיודעים לעבוד בזה, אבל לפני עמדו הרבה אנשים ולכן לא שמעו אותי. ברגע זה ניצנץ רעיון במוחי ואז קפצתי מעל לראשיהם של אנשים והצטרפתי אל הקבוצה של ה־10 שנבחרו. איך שלא נראה, כמו מתוך האדמה צץ איש ס.ס. אחר ושאל אותי — מה אני עושה כאן? מסתבר, שהוא ראה מרחוק איך שאני הצטרפתי לקבוצה. עניתיו, שאיש הס.ס. שקדם לו, אמר לי שאצטרף. נראה שהוא האמין לי והמקרה הזה קבע את גורלי לעתיד. קבוצתנו הלכה למקום שהיו שם ערימות של בגדים, אותם היינו צריכים למיין לפי סוגים שונים. תוך כדי עבודה זאת ראיתי כיצד האנשים שבאו יחד איתנו רצים כבר ערומים, עם הבגדים בידיהם, ומגיעים לערימות שלנו לשים שם את החפצים שלהם.

הכל נעשה במהירות מסחררת וכעבור רבע שעה הובילו כבר את האנשים האלה לתאי הגזים. המחזה הזה נמשך במשך כל היום והוא הקיף אלפי אנשים.

בעבודה הזאת של מיון החפצים עבדתי זמן מה, אך לא היה באפשרותי להמשיך כיוון שלא יכולתי להשלים עם הזוועות. השתדלתי באמצעות מכרים לעבור לעבודה אחרת ואז הפנו אותי למקום שהיו צריכים לסדר עטים נובעים בתוך מזוודה. בעבודה הזאת עבדתי מספר חודשים. בינתיים הלכו וגברו הטרנספורטים והיה צורך באנשים נוספים לעבודות המיון של החפצים. לכן, החזירו אותי למקום עבודתי הקודם. אולם למזלי, נלקחתי לאחר זמן לא רב שוב לתחום עבודה אחר, היינו, לעבוד בהכשרת מגרש המיועד לגן חיות. היה זה צריף מרובע גדול ובתוכו איילות ברווזים, וכל מיני צפורים.

תפקידי היה להתקין את השבילים המובילים אל הצריף הזה, לשתול את הפרחים בגינה ולעשות מסביב את התפאורה מעץ.

אנשים חטבו עצים ביער והביאו אותם למחנה ואני הייתי צריך להכין מהם את המוזאיקה. תקופת מה עבדתי גם בהתקנת המחסום החדש לרכבת שהובילה אל המחנה.

יום אחד קרא מקרה שזיעזע את כל אסירי המחנה: בתקופה הזו לא היתה השמירה עדיין מעולה ורבים חשבו על בריחה. אולם, הסכנות והקשיים היו כה מרובים, עד כי רק בודדים יכלו באופן מעשי לחשוב על כך. והיה, כאשר ברח מישהו, היו השכנים אחראיים למעשהו ונענשים על כך במיתה (בכלל, במחנה היה רק עונש אחד...).

והנה החליטו שני אנשים בכל זאת לברוח. הם הכינו לעצמם עוד קודם לכן כסף שהוציאוהו מתוך כיסי הבגדים שעבדו בהם בזמן המיון ושמו אותו בתוך תרמילים. אחר־כך, כשהתקרב מועד הבריחה חשבו להוציא את הכסף מתוך התרמילים ולהחביאו בבגדים שלהם. אולם לרוע מזלם, נתפסו בעת מעשה ע״י שומרים אוקראיניים אשר מסרו אותם לגרמנים. בתגובה על כך, לקחו אותם למרכז המחנה הפשיטו אותם והתחילו להכות בהם בצורה אכזרית עד שאיבדו את הכרתם. לאחר זאת אספו את כל אנשי המחנה העמידום בשורות מסביב והתקינו בנוכחותם תליה באמצע המגרש. את המסכנים כבלו בידיים ורגליהם ותלו אותם עם הראשים למטה. הם היו תלויים שעה ארוכה, וע״י הגרדום עמד שומר אוקראיני ששמר עליהם. זכורני דבר שלא אשכח אותו לעולם. בעת שהכרתם שבה אליהם

צעקו השניים: „יהודים אל תסתכלו על האוכל רק תחשבו על המרד״!

לקריאתם הנואשת היה הד רחב, אפשר לומר שאלה היו הזרעים הראשונים לרעיון המרד. היה זה הגפרור שהצית את האש, ומאז חדרה המחשבה הזאת ללבותיהם של האנשים ולא הירפתה מהם עד לפרוץ המרד ממש. בשמע הכרזותיהם, הגיעו מיד גרמנים וציוו על השומר האוקראיני שיהרוג אותם בירייה.

מקרה אחר, שאף הוא השפיע על גיבוש תודעת האנשים לקראת מחשבת המרד, היה רצח דומה. בחור מצ׳נסטוחוב (שאת שמו איני זוכר כבר), עבד במיון מעילים מתוך ערימות הבגדים והיה עליו לרוקן את הכיסים מכל תוכן שהוא. פעם אחת בא איש ס.ס. שכינויו „קיווה״ במחנה ועשה בדיקות מדגם. הוא ציווה על הבחור שיפתח חבילה אחת של מעילים ויהפוך את הכיסים. לרוע מזלו, נמצא באחד הכיסים „אות הקלון״ — מגן דוד צהוב. בראותו זאת, פקד איש הס.ס. על כל העצירים להתייצב במקום מסויים, והעמיד אותם בשורה, כאשר הבחור שנתפס „בקלקלתו״ ניצב מולם. אחר כך ציווה על איש ס.ס. אחר „שיטפל בו״. הלז קרא לשומר אוקראיני ופקד עליו לירות בבחור. כאשר האוקראיני התחיל לכוון את רובהו לעורפו של היהודי, אמר איש הס.ס. שיירה בו דווקא מלפנים, כדי „שיתבונן במוות״. לאחר שהאוקראיני ירה בו, הוא עוד נשאר חי ואז הוציא איש הס.ס. את האקדח שלו והרג אותו סופית.

כאשר המקרים האלה הלכו ותכפו, התחילו יותר ויותר להגות ולדבר על המרד. המטרה היתה: לחסל את הצוות של הגרמנים, לשרוף את הצריפים והמתקנים של המחנה, ולברוח! בתוך כל המחשבות ובעלי המחשבות היו גם אנשים מעשיים שהחליטו לתרגם זאת הלכה למעשה. על ההכנות למרד לא ארחיב את הדיבור, הן מפורטות במאמרו של בן-עירנו — מר ווילנברג. אציין רק זאת שהאנשים במחנה לא ידעו במשך כל הזמן מאומה, כי היתה סכנה שהדבר עלול לדלוף החוצה וליפול על אזניים בלתי רצויות.

ויהי היום לפרוץ המרד, כאשר הכל היה כבר מוכן ומזומן, קרה מקרה, אשר הכשיל את הנסיון הראשון הזה. הסתבר, שהרימונים שהוצאו מהמחסן היו בלי פצצים והעניין נכשל. לכן, נקבע תאריך אחר ושעת המרד נקבעה ל־5. אולם, בגלל מקרה בלתי צפוי הוקדם העניין ב־3 שעות. איש אחד, שהיה בסוד המרד נתפס ע״י אנשי

ס.ס. והיתה סכנה שיהרגו אותו. לכן, הוקדם המרד. ביום הזה ידעו כבר כל שוכני המחנה והתכוננו — מי למעשים ומי לבריחה. בערך בשעה 1 בצהרים נשמעה יריה ואח״כ התפוצציות, צעקות וכולם התחילו לרוץ לכיוון השער והגדרות.

גם אני הייתי בין הבורחים — רצתי לשער. מימיני ומשמאלי ראיתי מאות אנשים — המונים — רצים בכיוון הגדרות והשערים (היו מספר שערים) ונשמעו גם יריות אחרינו.

התאוששתי כבר מעבר לשער, אך המשכתי לרוץ בכל כוחי עד הכביש. כאן עצרנו לשניות, הבטנו אחורנית, חצינו את הכביש והמשכנו לסרוגין לרוץ וללכת, לרוץ וללכת, עד שנכנסנו לתוך היער. עתה קשה היה להמשיך בריצה. גם כוחותינו תשו, אז ממילא נעצרנו.

ברגע זה הבחנתי שנפגעתי ביד. בינתיים התעורר וויכוח בין האנשים אם להמשיך להתקדם בצורה כה המונית או להתפצל לקבוצות קטנות. היו שצידדו לכאן ולכאן. אולם, הרוב רצה שנתפלג לקבוצות קטנות. כמו מאליו, בלי מנהיגות כלשהי או הכוונה יזומה — התגבשו קבוצות קבוצות. גם אני השתייכתי כבר בן רגע לקבוצה של 9 איש, התבודדנו קמעה והמשכנו ללכת. בינתיים הגיעה שעת דימדומים וכאשר הגענו לקצה היער הבחנו בכפר סמוך. החלטנו לגשת לכפר לערוך סיור ולצורך זה התנדבנו שנינו — אני ועוד חבר אחד. (שמו רייזמן והוא חי כיום בקנדה). כשניגשנו לכפר עמדו שם אנשים ליד הגדר, אשר ידעו כבר שהמחנה בטרבלינקה בוער ושאלו אותנו: „האם ברחתם משם״? אמרנו כן, וביקשנו מעט אוכל ושתייה. בלי אומר, נתנו לנו כד מים ולחם. רצינו לשלם, אך הם לא רצו שום תמורה. אמרנו להם שיש לנו חברים ביער ואז נתנו לנו גם אוכל בשביל החברים. חזרנו ליער וסיפרנו לחברינו את קורות הפגישה המעודדת. והיות והאוכל לא הספיק, רצינו לשוב לכפר, אך בהתקרבנו שמענו צעקות שכוונו אלינו: „תברחו מהר, כל הסביבה מכותרת ע״י גרמנים״.

מסביב שרר כבר חושך וכאשר שמענו יריות קפצנו לתוך תעלה ושכבנו שם כל הלילה. בבוקר זחלנו מתוך התעלה ונכנסנו לשדה של תפוחי אדמה. פתאום שמענו רישרושים, אך לא ידענו מה זה. בזהירות הרמתי את ראשי ואני רואה במטרים ספורים ממני אשה עם ילדה אוספות תפוחי אדמה. כאשר הבחינו בנו, אמרו לנו לכופף את הראשים, כי לא הרחק מכאן אורבים הגרמנים. אמרנו להם שאנחנו מאוד

רעבים, אולם הן הסבירו לנו שעכשיו מסוכן להסתובב מסביבנו ולכן, לא תוכל להושיענו כעת. עם זאת, הצביעה האשה על עץ בודד בשדה ואמרה שהיא תניח שם ככר לחם ואז בלילה נוכל לגשת ולקחת אותו. כך שכבנו יום שלם רעבים וצמאים וכאשר החשיך ניגשנו לעץ הבודד, אך לצערנו הרב, לא מצאנו שום דבר. הנה כי כן, יצאנו מהשדה והמשכנו ללכת עד שהבחנו מרחוק באכר שנסע עם עגלה. היינו מאוד רעבים וצמאים, עייפים ורצוצים, כבר לא יכולנו להמשיך, ואז בלית ברירה אמרנו לעצמנו: בלאו הכי אין כבר מה להפסיד...

פנינו איפוא, לאכר סיפרנו לו את האמת וביקשנו עצה. הוא ריחם עלינו והביא אותנו לבית שלו, האכיל אותנו,

הישקה אותנו מים צוננים — והסתירנו ללון אצלו.

הבן שלו היה חבר במחתרת הפולנית א. ק. והזהיר אותנו שלמחרת עלינו לברוח. ואמנם, למחרת ברחנו מהמקום והמשכנו להתקדם דווקא לאור היום, מפני שידענו שהגרמנים עוקבים אחרי הבורחים — בעיקר — בלילות. ליד הכפר היה יער סמיך ואנחנו נדברנו עם הנוצרי הזקן שנסתתר בתוך היער. שם שהינו תקופה ארוכה והאיש ששמו גולוס אשר יזכר לברכה כחסיד אומות העולם גילה הגינות עילאית, היה מביא לנו מדי פעם לפעם אוכל ושתיה.

ואם שילמנו לו, היה מביא עודף. האיש הזה קיים את נפשנו עד שזכינו ליום השחרור.

ש מ ו א ל ו י ל נ ב ר ג

המרד במחנה טרבלינקה

ש. וילנברג נולד ב־1923 בצ'נסטוחוב (פולין). בשנת 1942 גורש לטרבלינקה. היה בין פעילי המחתרת במחנה והשתתף במרד. לאחר המרידה נמלט פצוע ליערות טרבלינקה ותוך נדודים מצליח להגיע לוורשה. הוא משתתף במרד הפולני ולאחר מכן לוחם בפושצ'ה קמפינובסקה בשורות הפרטיזנים.

עם שחרורה של פולין, מתגייס לצבא ומשרת בו בדרגת סרן עד שנת 1947. בשנת 1950 עלה לישראל ונמצא בארץ.

והנה הגיע היום הבלתי נשכח, ה־2 באוגוסט 1943. קמנו מאיצטבותינו נרגשים ומתוחים. אלפי מחשבות התרוצצו במוחנו, שלהט בקדחת־ציפייה. איש בינינו לא הרהר בכך שסועד הוא את סעודת הבוקר האחרונה שמתייצב במיגרש למיפקד אחרון, שיוצא בפעם האחרונה ליום־העבודה. מסביבנו שרר שקט, הווי יומיומי רגיל עד — לשיעמום. במיגדלי השמירה ניצבו על עמדם הזקיפים המוכרים לנו והציצו בעיניים אדישות בעיסוקי העצירים. במיגרשים הסתובבו אנשי ס.ס. כתמול, כשלשום, כלפני שבוע וחודש. שום דבר לא בישר תמורה. השיגרה שלטה מסביב והוליכה שולל את ערנותם של אויבינו. לבנו גדוש היה משטמה ותאוות נקם. בקושי רב העלינו חיוך סתמי כל אימת שנתקלנו בתליינינו. העשן תימר כרגיל מתוך הארובות, שאון השיחות לא היה שונה מתמיד. אולם הקשות הגרזנים על גדמי העצים, הקריאות שקראנו — כל צליל היה בו משום בשורה מזועזעת ותמוה הוא שהגרמנים היודעים הכל לא הבחינו במאום, לא הרגישו בעומד להתחולל בעוד רגע קט.

מזה שבועות אחדים שרר במחנה שקט יחסי. התליינים הניחונו לנפשנו. איש לא נורה. אך אנו חששנו דווקא מדממה זו, מהעדר האכזריות, משביתת מלאך המוות.

שעת המרידה נקבעה לצהרי־היום. האות המוסכם —

יריה. מחולקים היינו לקבוצות שלכל אחת מהן נועד תפקיד מיוחד. אלה הצטרכו לחסל את הזקיפים במיגדלי השמירה, אלה — להסתער על הצריפים ברימוני־יד, ואלה להתנפל על אנשי הס.ס. שסובבו במחנה... לא שכחנו שום פרט ושום איש. תיכננו ניתוקים של חוטי הטלפון, הצתת מלאי הבנזין וחומרים דליקים אחרים, שוד מחסן הנשק...

עד לשעת הצהריים עבדנו כרגיל בשטח המחנה. לא אירעה שום תקלה, איש לא „חטא" ולא נפל בידי הרוצחים. והנה הדמימו השיחות, הווידויים, הלחישות. והשמש ליהטה ביתר שאת.

הדבר החל סמוך לשעה שלוש אחרי הצהריים. שני עצירים, נערים צעירים שמילאו אצל הגרמנים תפקיד של רצים, קיבלו את המפתח ממחסן הנשק, ששמור היה בידי הקושרים. מיד נטלו אלונקה, ששימשה לסחיבת אשפה וסמרטוטים, וכן דליים אחדים וחמקו באין־רואים אל המחסן. היתה זו שעה יפה מאין כמוה למיבצע זה. הזקיפים ואנשי הס.ס. נתייגעו בשרב היום ולא שמו לב לנעשה מסביב. הנערים רשאים היו להתהלך ליד צריפי הגרמנים, שכן תפקידם הצריך זאת. הכניסה למחסן־הנשק לא נשמרה מכמה טעמים. ראשית — הוא סגור היה היטב בדלתות ברזל ובאשנב מסורג שפנה לאחורי הבניין. שנית — ליד המחסן עבדו בנאים בהקמת דוד־מים. שלישית — זקיפי המיגדלים תפקידם היה לבלוש אחר הנעשה בשטח ולא בתוך המבנים.

הנערים נסתגרו במחסן והחלו מגישים מבעד לסורג האשנב, לבנאים שהובאו בסוד הקשר, רובים, תחמושת ורימוני יד. לאחר מכן חמקו החוצה, הקיפו את הבניין והעבירו את הנשק אל מרכז המחנה בתוך האלונקה שכוסתה בבלויים. הרימונים נלקחו בתוך דליים שכוסו בסמרטוטים. הכול הוטמן בערימות תפוחי אדמה שהיו בנקודת החלוקה של הנשק. אט־אט נלקחו הרובים והכי־דורים. כל מי שידע להשתמש ברימון — קיבל רימונים. כן היו ברשותנו אקדחים מיספר. נשק נוסף סיפק לנו המחסנאי — בחור ורשאי צעיר ומכוער מאד, שמכונה היה בפינו „הקוף". הוא שחילק אותו בוקר לקושרים מיספר גדול של גרזנים, מיספריים לחיתוך תיל וצבתות אחדות. לרבים בינינו היו פטישים, סכינים, אלות, פחיות־בנזין...

אולם בינתיים אירע במיגרש מקרה אשר השפיע במידה ניכרת על הצלחת התוכנית שלנו שעובדה לפרטיה. כל אחד מאתנו הכין לו בטרם־בריחה כסף וזהב. „מעט" זה הוא יחסי לגבי המושגים של ימי שלום, שכן במחנה מצוי

היה הרבה זהב, עד ששתי מימיות ממולאות זהב נחשבו לדבר של מה בכך.

השעה היתה קרוב לארבע, כאשר אחד העצירים עבר בריצה את המיגרש ובדרך אבד לו מטבע־זהב בן 20 דולר. איתרע מזלו והשגיח בכך חאסקל, שעצר את האיש והסגירו בידי קיווה. החקירה לא נתמשכה זמן רב. קיווה גרר פשוט את הנתפס אל ה„לאזארט" וכרגיל במקרים כאלה ירה בו.

הנה כי כן שמענו יריה, יריה שהיתה אות מוסכם להתחלת המרידה.

אותו רגע שמור יפה בזכרוני. אזכור את תמונת המחנה על כל פרטיה: מסביב היתה תנועה רבה. עבדתי בחטיבת עצים עם חברי. היה שרב לא־רגיל. עבדנו בחולצות בלבד או חשופים למחצה. איש הס.ס. סוחומיל עבר רכוב על אופניו והיה מצעק משהו אל העצירים העובדים. במיגדלי־השמירה נימנמו זקיפים יגעים. ליד השער, שהוביל אל גן ירוק, מעשה ידינו, התהלך בצעד מתנודד אחד מאנשי הס. ס.

בהישמע קול היריה, זינקתי ממקומי, כדי לרוץ אל הצריף וליטול את המקטורן שבו הטמנתי את הזהב המיועד לבריחה, אלא שאותו רגע הרעימה זעקת „הוררה"! שהיפנתה את פעמי בכיוון אחר לגמרי.

ההסתערות החלה.

יריות ניתכו על שומרי המיגדלים. את האוויר הרעיד קול פיצוץ, אחד שני ושלישי... חברינו זרקו רימונים על הצריפים ומיבני המחנה. מעברים באו בריצה עצירים, נתלכדו לפלוגות שגדלו — והלכו והתקיפו בצעקה את הזקיפים, האוקראינים, את אנשי הס. ס.

עלתה זעקה אדירה וממושכת, שנתעצמה כל רגע ונמוגה בהד רחוק ביער. אי שם ניתקו רימונים את חוטי־הטלפון וגדרות־התיל. נתחוללה מהומה שאין לתארה במלים. אחד מצריפי העץ, המיובש בשמש ובשרב, נתלקח באש. בין המון האדם הצפוף הבחנתי בגרמנים אחדים שרצו אחוזי־בעתה במיגרש ,הסתתרו מאחורי עצים ונתחברו לקבוצה בירכתי המחנה.

שני נהגים יהודים, אחד פולני ואחד צ׳כי, הציתו את בריכות הבנזין והשמן. הלהבות פרצו אל־על, תימרות עשן שחור כיסו את פני השמיים. מששת מגדלי־השמירה הרעימו רובים, מיקלעים,, ענו להם מטחי־יריות בודדים מצדנו. איש הס.ס., שעמד בכניסה לגן הירק ,נפנה לקול

היריות והצעקות, היתווה תנועה כאומר להימלט על נפשו, אך הנה פילחו כדור. הגרמני נתעוות וגופו נחת על הארץ. בפחד שבטרם־מוות עיווה פרצופו במין גיחוך שטני טרוף. בהיותו מוטל על הארץ, פירכס עדיין כבהתקפת שעול טורדני. לידו עבר במרוצה צעיר אחד, שני ושלישי, ובעקבותיהם סיעה שלמה. לפתע פגע בקבוצה מטח של מיקלע. הכדורים הפילו קרבנות רבים. ההמון נסוג בבהלה. קמה זעקת־פחד, אך מעל קולות הכאב והמורא נישאה קריאה אדירה: הוררה! הוררה!...

מישהו מצית את ענפי האורן הקלועים בחוטי הגדרות. העץ המיובש בוער בלהבה בהירה, נפצוצית, המתפשטת והולכת. והנה הוצתו הצריפים, המוסכים, השופים, המחסנים, הבית עם תאי הגזים... מעברים מתעצמת הלהבה, הלהט מכה בפנינו, ומכל עברי המחנה מתקבצים ובאים צעירים...

ממרומי המיגדל הקרוב פולט המיקלע בזה אחר זה מטחי־־אש. הכדורים פוגעים באנשינו, מדללים את שורותיהם, המצב בגיזרה זו נעשה מסוכן. בסמוך אוחז אדם ברובה ואינו יורה... אני תופס את נשקו, מכוון באריכות ובשקט, ולבסוף לוחץ על ההדק פעם אחת ושניה ושלישית... הצללית הכהה שעל מיגדל־השמירה קורסת על המעקה, המיקלע מדמים... מכאן הדרך פנויה...

— הרבץ, הרבץ, הרוג! — זועק מישהו באזני.

— אחורה, הגדרות נותקו! לאט, לא להידחק!

קול פקודות בפולנית מתערבב בקללות באידיש, מישהו מתפלל בשפה לא־מובנת לי, מישהו קורא לאלהים בעברית ומישנהו באידיש... העשן צורב בעיניים, מחניק, הכדורים מזמזמים ליד האוזן כמיתרים שנותקו. בירכתי המחנה מתארגנים הגרמנים, אך יריותיהם מקוטעות עדיין. לפי שעה מונעות בעדם הבהלה והפתיעה את הערכת המצב והתגובה היעילה. כעכברים הם מסתתרים בקרן בנינים דולקים ומסתערים בזהירות. מעטים מדי הנשק והתחמושת שבידינו. חאסקל הארור! אילו הספקנו לסיים את ההכנות, היה מצבנו עתה אחר לגמרי. ושוב מטרטר מיקלע. מחמת אשו אנוסים אנו לסגת אט־אט. אנו מזנקים מעץ לעץ בכיוון הגדר. רבים מאתנו אינם חמושים. עוד שלושה ניתורים, שניים, אחד... הנני ליד הגדר. החוטים שנותקו מידלדלים רפויים.

עתה עלינו לעבור בריצה את השטח הגלוי בן 50 מטר עד לסבכי התיל והמחסומים האנטי טאנקיים. המיקלע מגביר מטחיו. מאחורי גבי מתחוללות טרגדיות. האמיצים מטפסים על סבך הברזל והתיל ושם משיג אותם הכדור. הם קורסים בזעקת יאוש. גופפותיהם תלויות על החוטים ומתיזות על הארץ זרזיב דם. איש אינו שם לב אליהם. על גבי הגופות הרוטטות עוברים עצירים נוספים שהגיעו זה עתה. וגם הם נקצרים וקורסים ועיניהם מוכות הטירוף מביטות במחנה הדומה עתה לאבוקה ענקית.

— הלאה, הלאה, הלאה! — בוקע קול בסמוך.

— התופת מאחורינו! — שואג אני כמטורף — התופת מאחורינו! — מלים אלה נוסכות בי כוח, מחזירות לי את שפיון־החושים, מאלצות לנהוג בזהירות.

והריני זוחל בשטח החשוף ומגיע למחסומים. מציץ מסביב. מאחורי יצרו המומתים על גבי סבכי־התיל מין גשר שעליו עובר כל רגע עציר נמלט. מאחורי המחסומים מתחיל היער הגואל — החופש.

ושוב טורדת המחשבה: אילו סיימנו את ההכנות, היה הנשק מגיע לכל פינה. בהינתן האות המוסכם היו היריות פוגעות בכל אנשי הס.ס. והזקיפים. היינו משתקים בבת־אחת את שומרי־המיגדלים ומחסלים את כל מוקדי ההתנגדות הגרמנית. כשהרעימה היריה של קיווה, עדיין מצוי היה בערימות תפוחי האדמה נשק רב שטרם חולק, רימונים רבים לא הגיעו לידי הקושרים. עתה נאלצו עצירים רבים לרוץ מן הגדרות עד למרכז המחנה, כדי לשלוף את הרובים ולאחר מכן לסגת תחת אש קטלנית. לא ייפלא שרבים מאנשינו נפלו. אילו הצליחה התוכנית במלואה, היו ברשותנו שתי מכוניות משוריינות וניתן לנו בשורות מלוכדות לעבור את נהר הבוג כדי להצטרף לפרטיזנים.

ושוב נושא הנני בזהירות את ראשי ובודק את הנעשה מסביב. המיקלע מטרטר עדיין, אך אין עוד כל אפשרות להתמהמה. בזניקה אחת עולה הנני על גשר הגופות, אני שומע יריה, חש מכה, אך עוד זינוק אחד ואני בירכתי היער. לפני, מצדדים ומאחורי רצים אנשים. קשה היום לקבוע את מיספר הניצו'לים. אני מניח שבדרך שבה נמלטתי פרצו מהמחנה כ־200 איש. בצד שני נמלטו כ־150.

התנגדות ומרי

מצבה שהוקמה להנצחת זכרם של בני צ'נסטוחוב — הלוחמים, אשר חרפו נפשם על
כבוד עמם ונפלו במערכה נגד הצורר הנאצי.

שלום גראייק (סטיפן)

מאבקם של יהודי צ׳נסטוחוב

תושבי גיטו צ׳נסטוחוב ובמיוחד הנוער החלוצי שבו — רשמו דף מפואר במאבקם לעמוד על כבוד העם ולהימצא בהתגוננות מתמדת נגד האוייב הנאצי.

גיטו צ׳נסטוחוב נמצא בשורה אחת עם הגיטאות, אשר כוח הלחימה, הנכונות לקרב והרצון להתקוממות פיעמה בליבותיהם של בני הנוער, הסגור בתוך החומה. לאף יום אחד כמעט לא פסקה התביעה של חברי הארגון הלוחם בצ׳נסטוחוב לנקמה ולהתגוננות. אולם, לא תמיד ניתן להם הדבר, כי עורמת הגרמנים הפתיעה את חברי הארגון היהודי הלוחם, הפתעות־פתע, וגרמה להם הרבה קרבנות.

הפרטיזנים מגיטו צ׳נסטוחוב שיצאו ליערות בסביבות קונייצפול, להמשך המאבק עם הגרמנים, העלו גם קרבנות־־שווא, שנפלו מידי פלוגות פרטיזניות פולניות אנטישמיות, מיסודה של „נ.ס.ז״. (נארודובה סילי זברוינה״, הפלג הלאומי אנטישמי בתוך ה„א.ק.״).

על אף קשיים רבים אלה, גילו חברי הארגון הלוחם בגיטו אומץ לב והקרבה בלתי רגילה, הן בהתנגדות אקטיבית והן בארגון האוכלוסיה להתנגדות פסיבית.

כשפרצה ה„אקציה״ השניה ב־4 בינואר 1943, היה ברשות האי״ל (הארגון היהודי הלוחם) רק אקדח אחד והארגון לא היה עדיין מוכן לפעולה.

אף על פי כן, העיזו שני הלוחמים — פישלביץ ואיזיו פיינר — והתנפלו על אנשי הס״ס — ראהן וצאפאט, בעת עומדם במגרש השילוחים למחנות המוות, ביחד עם המוני יהדות צ׳נסטוחוב.

במשך כל זמן המלחמה נשמר הקשר בין וארשה לצ׳נסטוחוב. הוא היה בעיקר בידי רבקה גלאנץ, שהירבתה בנסיעותיה לוארשה, כדי לקבל עזרה, להשיג ידיעות על הנעשה בשטחי הכיבוש השונים ולהעביר עיתונות המחתרת שתשמש חומר הדרכה לפעולה. היא היתה, כפי שקראו לה „אם הגיטו״, מבחינת הדאגה לחברי הקיבוץ בצ׳נסטוחוב, לאי״ל ולנוער בכלל. היא היתה „הרוח החיה״ בארגון קבוצות לוחמים.

בתחילת 1943, כשרבקה הביאה ידיעות מוארשה על ההכנות להתגוננות מזויינת, כאשר היה כבר ידוע על השמדת רוב האוכלוסיה היהודית בפולין — הוחל בחיפוש מזורז אחרי נשק וחברי הארגון הלוחם בצ׳נסטוחוב התחילו בייצור רימונים ובאגירת חמרי נפץ.

מויטק זילברברג שהיה מפקד הארגון וצבי וירניק, פעלו להשגת חומר נפץ ולהקמת מעבדה לייצור רימונים, שאוחסנו בבונקר של הארגון. בבונקר נחפרה מנהרה עם יציאה לצד הארי, אשר נועדה לשמש מקום נסיגה אחרי הקרב, אל מחוץ לגיטו. לשם ייצור הרימונים השתמשו בחומר שהיה מצוי בבתי־חרושת הגרמניים שבצ׳נסטוחוב, והוצא משם ע״י הפועלים היהודיים. בקבוקי מולוטוב יצרו לפי תרשים שקבלו ממרכז הארגון בוארשה, שהועבר ע״י קשרים.

הויכוח שהיה נטוש בגיטאות רבים — להשאר במקום או להצטרף לתנועה הפרטיזנית ביערות — נמשך גם בגיטו צ׳נסטוחוב. הארגון הלוחם הלך בשתי הדרכים: הכנות לקראת התמודדות עם הגרמנים בתוך הגיטו ושליחת קבוצות ליערות.

ב־25 ביוני 1943 הגיע מוארשה לצ׳נסטוחוב מארק פולמן, כשליח לארגון וביצוע ההתקוממות בגיטו. באסיפת כל חברי הארגון, שהתקיימה בבונקר המרכזי, הוא סיפר על מרד גיטו וארשה, על חיסולו ועל הדרכים להמשך המאבק.

בתום המפקד נכנסו הגרמנים לתוך הגיטו לקראת חיסולו. חברי הארגון נלכדו במלכודת של אנשי הס.ס., שהקיפו את הבונקר.

מויטק, מרכז הארגון, שהיה בבונקר פצוע, הספיק לבלוע ציאנקלי וע״י כך איבד את עצמו לדעת. רבקה גלאנץ

ומארק פולמן עם חברים נוספים הצליחו לעבור דרך מנהרות הבונקר לצד הארי, אך נתגלו בבריחתם ע״י גרמנים והתפתח ביניהם קרב. מארק הטיל עליהם רימון והצליח להימלט. רבקה ירתה מספר יריות מאקדחה ונפלה מיריות הגרמנים.

בקרב נהרג גרמני אחד וכמה מהם נפצעו.

לאחר הכישלון בבונקר, כשחברי הארגון נשארו ללא נשק — הוחלט להעביר קבוצות אנשים מחוץ לגיטו, כדי להצטרף לפרטיזנים ביערות. אולם, רק מעטים הצליחו להגיע ליערות, כי רובם נהרגו בדרכם למטרה. במחנות „האסאג־פלצ׳ר״ ו„רקוב״, המשיכו חברי אי״ל בתנאי רעב, מחלות ומוות, בפעולות המחתרת, הן ע״י ארגון עזרה כספית ומזון והן ע״י חבלה בתוצרת הגרמנית. קשריות מוארשה ביקרו במחנות אלה ומספר פעמים עשתה זאת ולדקה פלטל. כן קויים הקשר עם הקבוצה הלוחמת בקונייצפול. קבוצת הלוחמים בקוניצפול עברה שבעה מדורי גיהינום, בחיפוש אחרי אפשרות להצטרף לפרטיזנים ביערות, בהכנת מקום קליטה לחברי הארגון מן הגיטו, בהבטחת מקום מחסה אצל אכרים פולניים ובדאגה לקיומם הפיזי של החברים.

בעוד שהצליחו בהקמת הקשר הראשון עם הפולנים בקוניצפול, שהתיחסו בהבנה ואהדה, הרי סבלו הלוחמים קרבנות רבים מידי קבוצות פרטיזניות פולניות לאומניות־אנטישמיות, שהמשיכו במעשי היטלר, ע״י רצח כל יהודי שפגשו בו.

רצח נוסף מתועב, בא מן הצד שהיה צפוי פחות מכל: בקיץ 1943 הופיע אצל הלוחמים בקוניצפול הקשר קשאצ׳ק (איש פ.פ.ר) שעזר בחודש מאי בהעברת שרידי הלוחמים מגיטו וארשה — ליערות לומיאנקי. הוא הציע את עצמו לקנות נשק וניתן לו הכסף שהיה ברשות הקבוצה. יחד עמו יצא לדרך — חבר קבוצת הלוחמים, יצחק וינדמן („לאלא„), שממנה לא חזר עוד. מאוחר יותר התברר, כי קשאצ׳ק רצח את לאלא באחת החורשות בקרבת ראדום, נטל עמו את הכסף ונעלם. על קשאצ׳ק הרוצח הוציאה המחתרת הפולנית פסק־דין מוות.

מוארשה, המרכז, שמרנו על קשר עם קבוצת קוניצפול, ובעזרתה גם עם המחנות בצ׳נסטוחוב. בשנת 1943 ביקרו אצל הקבוצה: ולאדקה פלטל, פרומקה פלוניצקה, חיקה

פולמן, אליעזר גלר, טושיה אלטמן, אריה וילנר (יורק), ושמחה רותם (קאז׳יק).

היות, והקשר נותק לאחר ההתקוממות הפולנית בוארשה באוגוסט 1944, היתה זאת דאגתנו הגדולה לחדשו ולקיים קשרים מתמידים עם שרידי צ׳נסטוחוב שהשתייכו לחלק הפעיל מבין הגיטאות.

בחורף 1944 הצלחנו לחדש את הקשר, עת הצטרפתי לקשרית של הארגון היהודי הלוחם, מארישה סביצקה, — פולניה שעבדה איתנו בוארשה במשך כל שנות המלחמה. מרישה זאת דאגה למצוא מחסה לכל שליח שלנו, והיתה מסכנת את חייה יום־יום, על מנת לבקר אצל הקבוצה הלוחמת, שהסתתרה אצל האכר היידס בכפר סצמין, הסמוך ליערות קוניצפול.

ידעתי שהקבוצה זקוקה לעידוד, לידיעות על הנעשה, מלבד העזרה הכספית שהקשרית היתה צריכה להעביר. באמצעי תחבורה שונים, ברכבת (כפולני) ובעגלת אכרים בנסיעה ארוכה ורבת תלאות — הגענו לבית היידס שבכפר סצמין. הם ידעו על בואנו, כי מארישה הודיעה להם קודם לכן ומשום כך חיכתה לנו משפחת האכרים בביתם, ללא פחד.

המתנו בבית היידס שעה ארוכה על מנת לבדוק באם לא השארנו עקבות אחרי נסיעתנו ובאם לא מתקרבים מבחוץ.

כשירדנו לבונקר הסמוי של קבוצת הלוחמים, היתה השמחה גדולה. החברים הכינו אף „ברוך הבא״ בעברית, כאות לשמחתם וצפייתם.

החלפנו דברים על אנשים שנפלו ועל השרידים שנשארו בחיים. סיפרתי להם על המשך פעולות העזרה שלנו לאנשים הנמצאים במחנות ובמחבוא בצד הפולני. הם בלעו כל ידיעה ובמיוחד הידיעות על הנעשה בארץ ישראל.

קבוצת הלוחמים רצתה להמשיך במאבק נגד הגרמנים, אולם חוסר האפשרות לפעולה מיידית ובעיקר הסביבה העויינת האנטי־יהודית לא הותירה כל ברירה, אלא לחכות לשחרור, באם יספיק לבוא, בלי להוסיף קרבנות מצד שרידים אלה שנשארו בחיים. לפני שנפרדנו, קבענו בינינו את כללי הקשר לעתיד.

אחרי חדשיים, ב־16 בינואר 1945 שוחררה הקבוצה, עם כניסת הצבא הסוביטי, יחד עם קומץ היהודים שנשאר בחיים במחנות, בצ׳נסטוחוב.

אייזיק דיאמנט

לפיד האש בדמי הליל

הרבה כבר סופר אודות התקופה הזו, אבל דומני שלא מספיק, ועדיין לא נעשה הדבר בכל היקפו, וכן, מובטחני, כי באחד הימים יקום איזה „ענק רוחני", ולאו דוקא מקרב העדים לאותן ההתרחשויות, אשר ידע להוציא לאור ולרכז את כל החומר הגנוז, על כל מסקנותיו.

ואילו כיום, הבא לכתוב על הימים שעברו, מן הדין שיעתיק את תחושתו המחשבתית, לזמנים ההם וינסה שוב לחיות — ולהחיות אותם.

ומהי תמונת האימים והזוועות הנפרשת לנגד עיניו: חשכה, שמים קודרים מכסים את פני האדמה המעונה; מסביב סימני שריפה ענקית, שלשוני האש שלה אכלו את הכל.

במקום שהיו מרכזים עירוניים שוקקים, ולא מרחבים פתוחים של שדות ריקים, הולך שם בן אדם בראש מורד, וידיו שמוטות ברפיון לצדדים. הוא מרים את רגליו וצועד — צעד אחרי צעד — מחפש בין החורבות זכר לימיו האבודים, מוצא חיים של בית עלמין.

הוא מתכופף מעל קווצות פרחים, נושם לתוך נחיריו את ריחם החזק, ותוך ליטוף קל אוסף אותם, את הפרחים האלה שצמחו במקום הזה, למרות הכל. המקום, שרגליו דורכים עליו בצעדים כבדים מיועד היה אך ורק לחיסול כל חי, לחורבן והשמדה טוטלית. במקום כזה, אי אפשר היה להעלות רעיון של התקוממות, אלא אך ורק לשם מות יותר מכובד — ופחות מושפל — אבל בשום אופן לא לשם השתחררות לקראת החיים.

עם כל האחריות של אדם שחי באותן הנסיבות, ואחרי יציאתי מהחושך המעיק — לאור היום, היכן שהשמש שוב מאירה ומחממת, ונותנת תקווה להמשך הקיום, ואחרי תקופת זמן של חופש אחרי 20 שנה, אם אצטרך להשיב לעצמי על השאלה: איך זה קרה, שכך הלך עמי לקראת השמדתו? אגיד בבירור, שבתוך תוכּכי הגיטאות הצרים, אליהם הוכנסו המוני היהודים שבטרם חיסולם הפיזי המוחלט, כבר לא היו בהם חיים של בני אדם נורמאליים.

הגרמנים הארורים הצליחו בכך, ש„האידיאה" השגעונית, שלהם, על „עם עליון" העבירה אותם על דעתם, והם האמינו כולם, כל האומה הגרמנית, שאלוהים הועיד אותם לשלטון, להנהגת „הסדר הגרמני" הארור והאיום על פני העולם כולו.

העמים שהתנסו באותם הנסיונות המרים תחת המגף הגרמני, לא יכלו אף הם לעשות שום דבר.

אחרי היהודים היו משמידים את הפולנים ויתר העמים הסלביים, וכל אלה שזכות קיומם לא „הוצדקה" ע"י „העם העליון".

ואף על פי כן, בתוך החשיכה וההשפלה, בים הסוער של אבדן, בו לא היה אף סדק שנוכל להבקיע דרכו את רצוננו להתקוממות, ניצת הגפרור.

כן, מן הראוי להבהיר, שלא היה שום קשר עם הנעשה „בחוץ", וגם אנשים בחוץ חיו תחת המגף השחור של הטירור הגרמני. מלבד זה שליהודים לא היו הרבה ידידים אמיתיים, הרוב הסתכל באדישות לנעשה לנו — ורק מועטים שמו נפשם מנגד, כדי להציל מה שניתן להציל.

ואז בכל זאת, למרות אי היכולת המינימלית ועל סף התהום הפעורה של אבדן והכחדה מוחלטת, הוחזרנו ע"י משב רוח חזקה ורעננה, ובתנופה אדירה שוב הועמדנו על רגלינו.

היתה זאת התעוררות הכוח, שקם ונעשה לעובדה קיימת. החלק הזה, המעט — ממעט, שנשאר בגוף הרצוץ, השבור, האדיש לנעשה לו — הכמעט מת — קם להוכיח את רצונו להיאבק!

הארגון היהודי הלוחם אי"ל (ז.א.ב.) קם והחזיר את צלם האדם והפיח רוח חיים אצל אנשים שלא רצו לקבל את גזר דינם של הגרמנים, שפירושו היה — השפלה ומוות.

האנשים הנהדרים האלה — היוו — בעצם העובדה שסיגלו לעצמם את רעיון המרי — בפנים המחנה, בתוך הגיטו — את הצד שכנגד, לעומת אנשי היודנראט שפיזרו עד הרגע האחרון אשליות שוא, ומגמתם היתה רק להציל את עצמם ע״י שיתוף פעולה.

על הלוחמים נמנו שארית תנועות הנוער ומפלגות פוליטיות לגווניהן. אליהם הצטרפה גם קבוצת נוער לומד, נוער שבגר בטרם עת. אחד, אחד, היו מוכנים כולם בכל רגע להקריב את חייהם ולמות בכבוד.

בתוך החשיכה הזאת הם היו לפיד האש שהאיר את הדרך להתארגן ולהיאבק, אפילו שהמטרה תהיה מוות מכובד. ילדים אלו שעוד תמול שלשום, היו מוגנים ע״י הוריהם ופתאום נשארו לבדם, התחילו להתאחד עם בני גילם, כדי להתנגד בכח לאויב. הם, הקטנים האלה מחוסרי המגן, נעשו למקור שממנו שאבו הבוגרים.

באותה תקופה איומה, אירע גם דבר עצוב מאד, אבל מאלף ביותר: האנשים שעמדו בראש הציבוריות היהודית — ונבחרו לפני המלחמה להיות נציגיהם — נשברו מהר, ולא היה בהם הכוח והאומץ לעמוד בפרץ בעת צרה. אחרים, שמונו תחתם, החלו לשתף פעולה עם הגרמנים בהקילם עליהם את מלאכת ההשמדה.

הארגון היהודי הלוחם שקם והיה לעובדה קיימת, פעל בתוך הגיטו כמעט בסביבה עויינת. הזקנים, שהיו עסקנים מנוסים — הזהירו והתריעו: לא לעשות דבר. הם האשימו את הצעירים בחוסר אחריות ובהפקרות, דבר העלול להביא אסון וכלייה על הכלל.

ברם, למרות כל הקשיים החיצוניים והפנימיים, הפך קומץ זה של נוער מובחר לגורם המבריא את הסביבה. לאט לאט הפך הארגון הלוחם לכתובת לכלואים בגיטו. אנשי „היודנראט" שהחלו לחשוש לשלומם, לא בחלו בשום אמצעים, כדי לשבור אותו. לכן נאלץ הארגון לאחוז

באמצעים דרסטיים, לבצע פעולות מנע, בכדי להתגונן. הוא הוציא פסקי דין מוות נגד מלשינים יהודיים, שהוחדרו אפילו לתוך קבוצות הארגון. לדאבוננו לא הצליח הארגון לנקות את כל השטח מהיסודות השליליים והשפלים האלה, דבר שהתנקם בו אחר־כך, בימי המבחן. בגלל ההלשנות נודע לגרמנים על קיומו של הארגון.

אחת העבודות הגדולות והחשובות שנעשו תוך חודשים ארוכים, במסירות והקרבה, במאמץ על אנושי, — היתה כריית מנהרות־מעבר מהגיטו לצד הארי, ובניית הבונקר המרכזי שהכיל מחסן נשק.

כל התכניות הללו נפלו לידי הגרמנים בעקבות הלשנות.

וקרה, כאשר הארגון פעל כבר בצורה מסודרת והתכונן בתוך עשרות יחידות קרביות לימי המבחן; עת הוחל ברכי־שת נשק וייצור עצמי של רימונים, והמאמץ האל אנושי החל כבר לשאת פרי, הונחתה ע״י הגרמנים המכה האיומה, עת שהתוכניות המפורטות על הבונקר נפלו לידיהם.

מאידך — אי אפשר היה להחזיק את כל האנשים מגויסים, היות ורובם של יושבי הגיטו יצאו כל יום לעבודות „חוץ" מעבר לגיטו הסגור, ואילו בהתארגנותנו הגענו לשלב כזה, שמוקדם היה עדיין לעורר חשדות ע״י כך שלא לצאת לעבודה, באשר הדבר היה מאורר חשד, ועלול היה להביא כלייה.

ברגע שהגרמנים הפתיעו אותנו, היו בבונקר רק קומץ אנשים. מפקד הארגון — מויטק, שכב חולה עם חום גבוה. הגרמנים השליכו הרבה רימונים לתוך המעברים, פצצו את מחסן הנשק וכאמור, רוב הלוחמים היו אז מחוץ לגיטו. תקוותם האחרונה של הלוחמים, חלומם להגיע לקרב גלוי ולעמוד מול החיה הנאצית עם נשק ביד, לא נתגשם. לא עלתה בידינו — למלא את צוואתם של אחינו, חברינו והורינו הנרצחים, אשר ברגעיהם האחרונים דובבו שפתותיהם את המלה האחרונה — נ ק מ ה!!!

ישעיהו לנדאו

גבורת הנפש

לא אחת מועלית הקינה הצורבת את צפונות נפשנו הפצועה — היאך נספה עם שלם — האמנם כצאן לטבח יובל ? אף ביודענו את ק"ן הטעמים, הסיבות והנסיבות אשר הקנו למכבש הדמים את הכוח לרמוס כל ייצור חי תחת כובדו הרצחני, הננו עומדים שוב ושוב תוהים ובוהים אל מול חוסר האונים המדהים עד דכה, אשר גרף המוני המונים בית ישראל אל ציפורני המוות.

אין זאת, כי אם עוצמת ומהלומת הכאב הם כה גדולים ומזעזעים, עד כי אפילו אלה אשר טבלו במו גופם בכל עומקו של מרחץ הדמים, אינם מסוגלים לברור לעצמם ולדלות מתוך השלמות הטרגית את חלקיה — אבריה ומרכיביה הקטלניים.

עדיין הלומים אנחנו, עד כי מלתעות הזמן לשוא, יכרסמו בדפנות האטומים של מטען הכאב האינסופי; לשוא יכו בקורנסי ענק על סדן תודעתנו הממאנת לתפוש את המירקם השטני בתפישה מקיפה כל כוללת, ולהאמין בבלתי מושג בפני הגיונות אנוש.

אשר על כן, שומה עלינו לעמוד ולרכז את מבטנו בחלל המצועף ערפילי עשן המשרפות ולהבחין מבעדו במסתרי הגיהינום הזה עלי אדמות; להבחין בכלי המשחית האדירים ורבים שנצטוו ונרתמו לטחון במערבל הדמים העצום — כל מה שנברא בצלם ד'; ומאידך — להעביר לנגד עינינו את הצלליות שנשחקו, נרמסו ונדושו, ואף על פי כן הירהיבו עוז והתריסו לעומת הבלתי אפשרי.

מבלי שיכלו לחלום אפילו על יציאה למרחב; הם לחמו מלחמה נואשת לא כדי לנצח, אלא כדי ללחום! לא כדי להינצל, אלא כדי להציל — את כבוד עמם המושפל עד עפר.

הם קרעו אשנב במחשכי עולם שבו לקו כל המאורות!

מלחמה כזו עוד לא היתה מעולם, כשם שלא היתה עוד מלכות רשע וזדון כמו זו שגזרה כרת על כל בני אדם — מעוללים ויונקים ועד לאחרון הקשישים.

זו אף זו — גם מידות הגבורה והתעוזה באו לידי התגלותן המיוחדת במינה, החורגת הרחק ממוסכמות השגרה, מאז ימים קדומים ועד לימי התרחשותם.

בגיטו וורשה השליכו עצמם יהודים — ברוב ייאושם — מדיוטות עליונות של הבתים על ראשי הגרמנים ברחוב, כדי להמית בגופם הם לפחות גרמני אחד...

באוגוסט 1942 החלו יהודים בגיטו להצית את בתיהם הם, כדי שרכוש יהודי לא יפול בידי הגרמנים. לפני נפילתו כתב מפקד המרד בוורשה, מרדכי אנילביץ, ליצחק צוקרמן שהיה המקשר בין הגיטו לבין החלק הארי:

„בהתנגדותנו לגרמנים עשינו למעלה מכוחנו, אך כוחותינו אוזלים והולכים. אנו עומדים על סף החידלון. פעמיים הכרחנו את הגרמנים לסגת, אך הם חזרו במשנה כח... **שאיפת חיי האחרונה נתמלאה!**"..

בשירו „על העם היהודי שנהרג" כתב המשורר יצחק כצנלסון הי"ד: „לא לא, לעולם אין מאוחר! יהודי אחרון בהמיתו רוצח, את עמו גאל! גם עם הרוג אפשר עוד להציל — תצילו"!

„ובתוך ים הדמים הכללי אף טיפה משלי": גם בני צ'נסטוחוב נמנו בין אלה שצעדו בשבילי ההתנגדות

והמרי. מתי מספר של עזי נפש אשר קמו למרוד במזימת ההשמד, עמדו בגאון מול המכונה האדירה של האויב האכזר.

יחידים וקבוצות התארגנו בתנאים לא יתוארו למען חשל מאבק מזויין נגד האויב. גרעין המרי שהתארגן בצ׳נסטוחוב, היווה חוליה בשרשרת קני ההתנגדות שקמו ונוצרו בתוככי הגיטאות, והוא תרם את חלקו וקרבנו — „קרבן עולה" על מזבח המאמץ הכולל.

ברם, הנסתר והנחבא עלה כאן על הנגלה. מטבע הדברים, כי באין עדים חיים, לקחו הגבורים האלמונים את סוד תעוזתם אלי קברם — ורק שובים זעירים נשתמרו ונמסרו מפה לפה.

הנה — משה יוסל שנצר, אחד מני רבים — מי מילל ומי פילל!

והאיש משה יוסל יהודי ירא שמים, כמצוות גוברין יהודאין, אמון היה כל ימי חייו על לימוד תורה ועבודת הבורא. — לא הורגל מימים למעשה „הרמת יד", לא כל שכן בכלי חבלה וגו׳. ויהי באחד הימים, ומשה יוסל שנצר זה צועד בטרבלינקה בסך המוני בית ישראל את צעדת המוות. הוא צועד בתוך עדתו את צעדיו האחרונים אל מעבר לתחום של כל חי. צעד אחרי צעד, שעל אחרי שעל. האדמה רועדת מתחת לרגליו, ועוד מעט יקיץ הקץ על הכל.

הוא צועד — ועל גבו מטען הרדיפות, הסבל, והדם של עמו הנרדף והמעונה דורות על דורות; הוא צועד ובידיו נכדו הפעוט, בן בנו — יעקב הצעיר, השריד האחרון שנותר לפליטה. בשארית כוחותיו הוא לופת בגבו של הפעוט ולוחץ אותו חזק אל חזהו — יותר ויותר — כמו רוצה להיות עמו גוף אחד ונשמה אחת. מנוי וגמור עמו לסוכך על הקט עד כלות הנשימה, ולהקריב את חייו הוא למען הצל חיי הנכד.

הנה מתקרבים אליו שליחי הסטרא אחרא. הם מצווים למסור את הילד! כהרף עין מושיט השטן את ידיו הטמאות לחטוף את הפעוט מידי מיטיבו, אך משה יוסל בשלו — לא ימסור ויהי מה! השניות הגורליות כמו נצח. משה יוסל נפעם, רוטט, הוא היה פעם שוחט... לא שוחט — שטן, שוחט בקר. עוד נשתמר שריד מאותם הימים. הוא מצוי בכיסו. ביד אחת — הילד, ויד שנייה אוחזת בשלח... האצבעות רועדות כמו בקדחת — החלף חד כתער... משה יוסל מרגיש שכלו כל הקיצין! נקמת קדומים מלחשת בלי הרף: „חזקני ואמצני זאת

הפעם" חזקני!... תמות נפשי עם פלישתים! והחלף ננעץ בבשר הרוצחים — אחת! ושתים! קמה מהומה! האויב התבלבל לרגע, נרתע מפני גבורת הקרבן... אך התאושש, ורדוף חימה טרופה עשה בו שפטים — עד שמשה יוסל נופל שדוד.

ואותם שני צעירים — איזיו פיינר (פאיה) ומנדל פישלביץ, אשר בעומדם על המגרש לפני המשלוח למחנה, זינקו על קלגס הס׳ס בסכין, ציפורניים ושיניים! מול כוח עצום מזויין מכף רגל עד קודקוד — אברי אדם חשופים...

כלום ניתן לשוות לקרב ייאוש מעין זה ערך של סיכוי כלשהו? האם אפשר למדדו באמת מדה של יחסי כוחות במאבק, לאמוד מחירה של הצלחה?

לא, אין המדובר הוא במחיר החיים, אלא במחיר המוות. מטרה אחת ויחידה בלבד נועדה לזינוק הזה: לקבל את המחיר בעד המוות! להציל את מה שלא ניתן לגזול אפילו בכוחות עדיפים. להציל את הכבוד!

ודמות אחרת שנזכרה, אף היא משדרות הציבור של שומרי מצוות ויראי שמים, שרוחם לא נפלה בשעת מבחן חמורה, והגיונם — הגיון תחושת הסכנה — עמד להם בעוד מועד.

תלמיד חכם היה בן עירנו — איטשע (יצחק) כץ, מופלג בחכמה ובקי בצפוני תלמוד ומדרש, ועם זאת בעל עיון מקיף בהלכות עולם ומלואו, אשר בשכלו החריף העמיק חדור לנבכי הסכנה האיומה הרובצת בפתח, ולהבחין בהתקרבותה, כאשר איש לא העלה זאת על הדעת.

בעת שרבים וטובים לא יכלו ולא רצו להאמין לאן מועדות פני האשמדאי, התריע איטשע כץ על הסערה הממשמשת ובאה.

לזכרון עולם תעמוד להם זכותם הגדולה של מתי מעט — ואיטשע כץ בתוכם — אשר הבחינו מבראשית הופעתו של הצורר — בדמות חיל הכיבוש, על קלגסיו, משרתיו ועוזריו — כי דרכיו — דרכי שאול, ומעשיו — מעשי זדון המה, ומשימתו — הרג, וחנק והשמדה טוטלית.

אכן, גדול הוא הכאב והצער, כי נבואה שחורה זו רחוקה היתה מלהיות לנחלת הרבים, באשר מצאוה כ„יוצאת דופן", או כעין חלום בהקיץ...

כאשר ד"ר מרק דבורז׳צקי סיפר ליהודי ווילנא, שפונאר זה לא מחנה עבודה, אלא שהורגים שם יהודים בהמונים, אמרו לו: „ד"ר, אתה עושה פניקה! במקום לעודד אותנו, אתה מספר דברי בלהות. איך אפשר שסתם יקחו יהודים ויהרגו אותם"?!...

כך היה בכל אתר ואתר, בכל הקהילות היהודיות באשר הם שם. היהודים מיאנו להאמין!

בעדותו במשפט אייכמן, אמר יצחק צוקרמן (אנטק): „היה לנו עם טוב בוורשא, אי אפשר היה להאמין, כי יכול להיות דבר כזה, שיקומו על המוני בית ישראל וירצחום נפש".

ואילו איטשע כך זעק והזהיר והתריע — מהיום הראשון של הכיבוש הנאצי — לא לשתף פעולה עם הכובש! לא להיענות לצוויו ומשפטיו! לא לשלם כופר נפש! לא לספק עובדי כפיה! לא להקים שום נציגות עצמית, שנועדה רק להקל על האויב את מעשי השתלטותו. אין לקיים עמו כל מגעים.

„אויב המכריז על השמדתנו — אמר איטשע כך — אינו צריך לקבל כל עזרה, גם לצעדים הנועדים כביכול לטובתנו". אך מי שעה לו — לאיטשע כך?

אי השלמה

דורות של חיי גלות יצרו אצל עמנו למוד הסבל והתלאות אי אלה קוי אופי שספק אם מקומם יכירם אצל עמים אחרים.

בו בעת שמעשי גבורה אצל הגויים ניכרים ברבים על דרך ביטויים הגשמי, נתגבשה וחושלה אצל העם היהודי במשך הדורות הרבים של שבתנו בגלות, תכונה מיוחדת במינה — לאצור את הגבורה בתוככי הנשמה „ולבטאה" בכך של **תבוא לכלל ביטוי**, בבחינת: איזהו גבור — הכובש את יצרו.

אמרת חז"ל זו באה רק כדי לשוות לתפישה העיונית שצמחה על ברכי ההיסטוריה וההויי המיוחדים של העם היהודי — את המסגרת הנאותה, והיא טבעה את חותמה בגוונים שונים.

ידועה ההגדרה ש„יותר משישראל שמרו על השבת, שמרה היא על ישראל", רוצה לומר — שהדת והמסורת היוו במשך הדורות החישוקים **ששמרו על אחדות האומה** ותריס כנגד ההתבוללות בקרב העמים. אולם ככל שנכונה ההגדרה — ויש כמובן לא מעט מן האמת בדבר — היה לה גם „עזר כנגדו" באותה התכונה המופלאה של א י ה ש ל מ ה עם הקיים.

היהודים מעולם לא השלימו עם הגלות ומתוך אי השלמתם זו ינקו את אמונתם המשיחית וכיסופיהם על חזרה לציון. יעידו על כך התפילות הרבות הפזורות על פני הסידור — „ותחזנה עינינו בשובך לציון", „ולירושלים

עירך ברחמים תשוב", „אור חדש על ציון תאיר ונזכרה כולנו", „לשנה הבאה בירושלים", ועוד, ועוד. אולם יותר מהתפילה החרישית תעיד על אי ההשלמה והכמיהה לחזור לארץ ישראל העובדה, שהינה אחת מאבני היסוד של ביסוסנו הרעיוני לקוממיות ממלכתנו המחודשת במולדת, **שאף פעם לא חדלו היהודים לבוא לארץ ישראל — ויהיו ממדי העלייה אשר יהיו. מאז גלות בבל היא לא פסקה במשך אלפיים שנה!**

יותר מזה. עד מה שהיהודים מיאנו להשלים עם המציאות ולקבל עליהם את הגלות כגזירה לעולם ועד, תעיד הדביקות העזה באמונה הבלתי ניתנת לערעור, שהשיבה לציון בוא תבוא, אף כי לא ברור מתי. והגם שעל פי האמונה הדתית מעוגן השינוי המיוחל הזה בספירות המיסטיות, היינו, שהעם ישוב לארצו רק עם ביאת המשיח, לא היה בכוחו ואף לא בכוחם של גורמים אדירים להניאם מעל דרך הכרתם זו. הם לא השלימו עם הקיים, למרות שהחדש הוא מעבר למושגי אנוש. סבלנותם היא בלתי נלאית וזמנם הוא ללא קץ, אפילו מעבר לקץ כל הימים... הם נכונים להמתין, כי בטוחים המה בצדקתם. **הם מאמינים** באמונה שלמה! זה יבוא, זה מוכרח לבוא! „ואף על פי שיתמהמה" — **בוא יבוא — והם יחכו לו...**

הווה אומר, שעמנו ניחון בתכונה המיוחדת הזאת של אי השלמה עם הקיים, ומכאן צמחה גם החיוניות התוססת של עמנו, התשוקה העזה לפעילות היוצרת; העמידה העיקשת על יצר החיים, אף תוך כדי תלאות וייסורים.

בתקופת השואה באו תכונות אלו לביטוי — עוד ביתר שאת. על אף כל הנגישות, הרדיפות והדיכוי שאין לתארו, שמרו היהודים על צלם האדם, על ציוויי חיים אלמנטריים, על עזרה הדדית, תושייה וסעד לנזקקים. לעתים היה כרוך הדבר בסכנת נפש, אך עובדה זו לא היה בכוחה להרתיע או למנוע התגלות תכונות־גדלות אלה של אנושיות צרופה ואי השלמה עם הקיים.

הקריב עצמו למען הרבים

באלו מאזניים ניתן לשקול גבורה מסוג זה שגילה בן עירנו, הצעיר ישראל („סרול") רוסק שנקלע למחנה בליז'ין? התנאים הלכו והחמירו מיום ליום, התלאות, הנגישות, העבודה המפרכת והרעב שהציק תמיד — ניתן היה לצפות שישברו את רוחם של האסירים, אך הם לא נכנעו למר גורלם, אלא נאבקו נגדו בכל אשר מוחם וגופם השכיל להתחמק מזרועותיו החונקות.

שעה ארוכה הוצפנו על גופו של רוסק זוג גרבים, כדי להחליפם על לחם, אולם מזלו בגד בו ובחיפוש שנערך על גופו מצאו את „הגניבה". הוא נלקח מיד לחקירה ועונה קשות, על מנת שיגלה מי היו המיטיבים שנתנו לו את הגרביים. אולם בידעו, מה צפוי להם בשל כך, נשך רוסק את שפתיו והחריש! לא הועילו להם לרוצחים הנאציים השידולים וההבטחות בהם ניסו לפתותו ואף לא ההתע־ללויות. בגבורה על אנושית עמד בעינויי תופת, עד שנפך את נשמתו, אולם, שמות חבריו — לא מסר.

עזרה וסעד

זו אף זו, פנים רבות היו לה לאותה אי השלמה עם המציאות, באשר יהודים לא התייאשו תחת כובדם המוחץ של התנאים האכזריים וגילו חיוניות רבה ביצר הקיום הגשמי והרוחני כאחת, עד לנשימת אפם האחרונה.

תופעה זו באה לידי ביטוי, בין היתר, בפעולות הסעד והעזרה שאורגנו אף בנסיבות הלחץ והמצוקה; זכורה לנו הקבוצה הגדולה של מגורשי פלוצ׳ק שהגיעה בליל שבת חורפי ושוכנה זמנית באולם הבנק „הרז׳מישניצי".

העזרה הדחופה שאורגנה בצורת בזק והושטה לנזקקים, הפתיעה את כולם, אף כי תחושת העזרה אצל בני עירנו — היתה מאז ומתמיד לשם דבר.

ולא פחות מכך באו לידי ביטוי נעלה תכונות הנפש האצילות של בני עמנו להושטת עזרה וישועה לזולת, במלחמה הנואשת נגד המחלות המדבקות שפשטו במחנה,

עקב תנאי הדיור הבלתי אנושיים, ואף טופחו בזדון בידי הצורר הנפשע.

מאבק זה שנישא ברחובות הגיטו ע"י מבוגרים ונוער, גברים ונשים לשיפור התנאים הסניטריים, כדי להצר את צעדי המגיפה, היה כרוך בסיכונים רבים ודרש את קרבנו בכל יום תמיד. ואולם אנשים עשו למען הצלת נפשות במסירות וגבורה שלא נפלה מכל סוג אחר של הקרבה עצמית למען עניין נשגב. ולא רק בעזרה הדדית נתמצו הדברים.

שום פעילות תרבותית או יצירה רוחנית לא חדלו להתקיים במצב העגום: לימודי קודש מחד, וחינוך כללי מאידך. ברחוב פבריצ׳נה המשיכו מורות—מתנדבות ללמד כתות לימוד יסודי, וחתנו של לייבקה שיינוקסרל, ר׳ יהושע קנובלר הורה שיעורי תלמוד סדירים; מלמדים לימדו והשכילו, סופרים כתבו ומשוררים חיברו שירים שנשאו עליהם את חותם התקופה.

— כל אלה ניזונו מהתשוקה העזה — לערער ולהפר את מזימות האויב שבישרו כלייה ואבדון. מעשיהם, תגובותיהם וצעדיהם של האנשים האלה, הנתונים בכף הקלע, נועדו לעורר את הסביבה לאי כניעה לצורר האלים; לאי השלמה עם הגורל האכזר; למרידה והתנגדות למצב הקיים.

כל העזה מצידם בנסיבות הנתונות, כל גילוי של יוזמה ופעילות בתנאים המייאשים, כל תופעה של התמודדות עם הייאוש המדכא — היו מסכת אחת של גבורה נפשית עילאית, אשר הכינה וחישלה את היווצרותן והופעתן של תנועות ההתנגדות והמרי במאבק נגד החיה הנאצית.

צ ב י ו ו י ר נ י ק

במאבק נגד החיה הנאצית

ימים מספר לאחר שהועברנו ל„גיטו הקטן" הגיעו אלינו כמה אנשים בודדים שהצליחו לברוח ממחנה ההשמדה טרבלינקה וגילו, כי כל היהודים שהובאו למחנה הושמדו בתאי הגזים.

אם היתה עוד בלב מישהו תקוה קלושה שיבוא אי פעם הקץ לכל הזוועות, העינויים והסבל, הרי שהידיעה המזעזעת שמה קץ לכל האשליות האלה.

לנוכח הצפוי החל להבשיל הרעיון להתנגד, אולם הדחיפה למחשבת ההתנגדות והתגבשותה ניתנה בשיחות הרבות שקיימנו עם פישלביץ, אחד הבורחים מטרבלינקה.

החלטתנו היתה נחושה — לחפש דרכים להתגונן ברגע המתאים, ואם נגזר עלינו למסור את חיינו, הרי שישולם עבורם מחיר יקר.

בתחילת נובמבר 1942 התקשרתי באמצעות פישלביץ עם הניק טנצר, שהיה פעיל במפלגה הקומוניסטית הפולנית ולעתים קרובות היה מגיע לגיטו.

בפגישותי עמו ועם אשתו וכן עם סומק אברמוביץ, וילק צלניק נודע לי שקיימות כמה קבוצות מחתרת המתארגנות להגנה. הצבנו לנו איפוא את המשימה — להשיג מכשירי פריצה, דלק, גרזנים, ולהשתמש בהם בזמן ה„אקציות", לשרוף את הגיטו, וכן לאסוף מכשירים שיאפשרו בשעת הכושר לברוח מהקרונות ולהתגונן. התפקיד שהוטל עלי היה להרחיב את המסגרת ולארגן קבוצות בנות חמישה אנשים, וכן לאסוף את החומרים והכלים שהזכרתי.

אולם תפקידי העיקרי היה — לרכוש נשק.

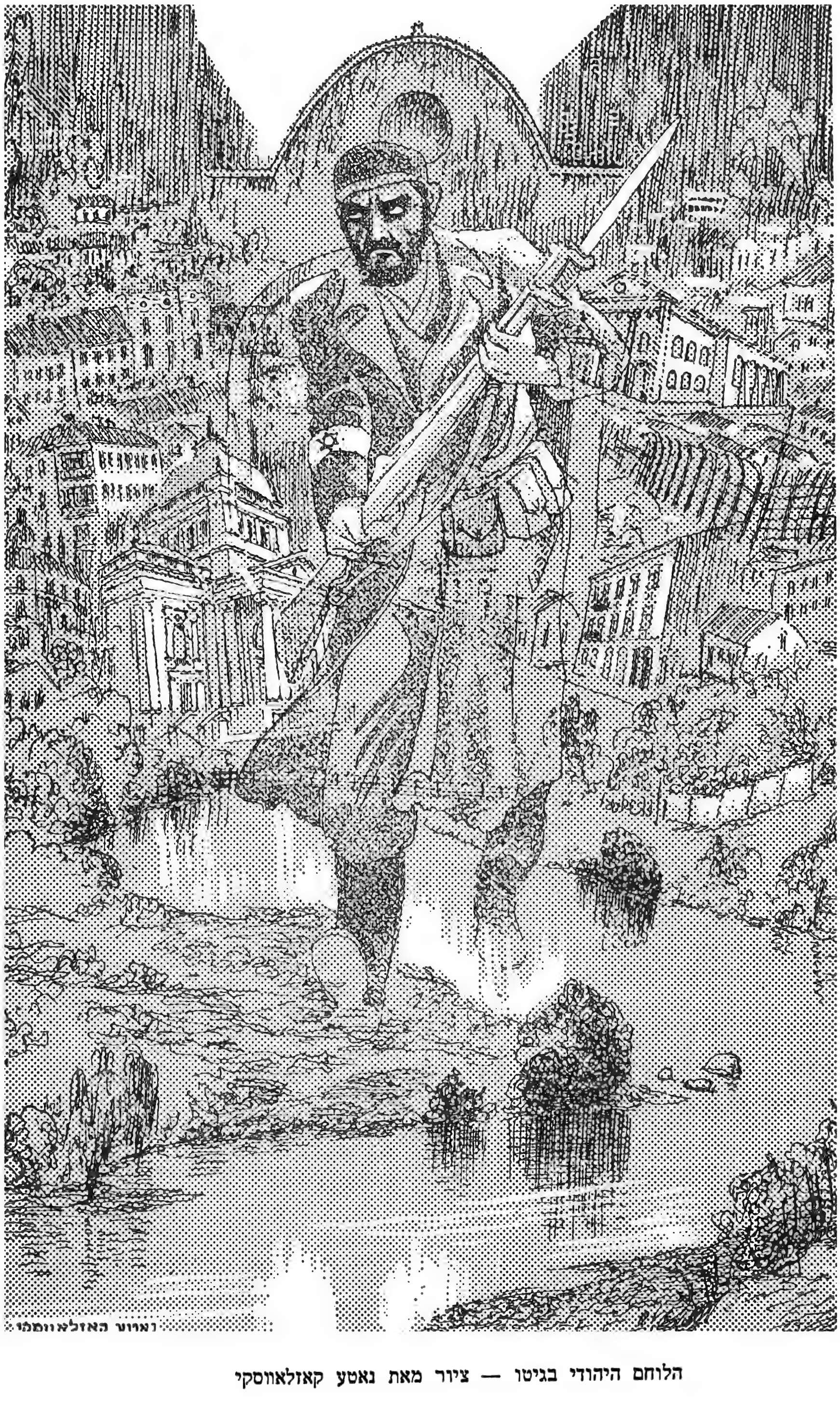
היו לי מכרים רבים במקומות עבודה שונים, כגון „אסט־באהן", בית חרושת „וולקן", אלעיה 75, וב„מעבל־לאגער" ואנרו, אשר רחשו לי אימון, אז התחלתי לארגן מביניהם קבוצות של 5 איש והטלתי עליהם, בין היתר, את התפקיד להשיג את הכלים הדרושים. לאחר פעולות ראשוניות רוכזו הכלים במקום מסוים ואחר־כך חולקו לנקודות המיועדות לפעולה.

הניק טנצר היה איש רב פעלים ובעל מרץ. הוא עמד בקשר הדוק עם אנשים שמחוץ לגיטו, וכן עם המחתרת הפולנית. משם הביא לנו חומר מודפס, שחילקתיו בין החברים המאורגנים. לקריאת החומר הזה נודעה השפעה חיובית, באשר היא נטעה בלב אנשינו את ההרגשה, שאיננו בודדים במערכה וזה חיזק את רוחנו. באחת מפגישותי עם הניק טנצר קיבלתי הוראה להיות מוכן ליציאה ליערות בסביבות פיליציה ולהצטרף שם לקבוצה פארטיזאנית תחת פיקודו של רודולף.

היה לי סיפוק מכך שאני עומד להצטרף לקבוצת לוחמים ולנקום את דמם של הורי וקרובי. נפרדתי מאחותי, אחי וחברתי, וחיכיתי לשעה המיועדת, אך לדאבוני הרב — הקשרים מבחוץ הכזיבו.

איש הקשר לא הופיע. לאחר ימים נודע לנו שכתוצאה מבגידה חוסלה הקבוצה בקרב עם הגרמנים, בו נפל גם המפקד רודולף. אותו הזמן הופסקו גם באורח מפתיע קשרי עם הניק טנצר. יותר מאוחר נודע לנו, כי הוא ואשתו נאסרו ע"י הגיסטאפו, עונו קשות ונרצחו.

היו אלו מהלומות קשות עבורינו, אולם ההכרה בצדקת דרכנו עזרה לנו להתגבר על המצב הנואש. התקשרתי עם סומק אברמוביץ, אשר היה ממלא מקומו של הניק ודרכו

הלוחם היהודי בגיטו — ציור מאת נאטע קאזלאווסקי

— עם יהודה גליקשטיין ורבקה גלאנץ, אשר יצגו את ה„קיבוץ".

היו קבוצות נוספות בגיטו אשר פעלו בנפרד, כל אחת במסגרתה היא, אלא שהגיטו היה קטן, ובהיות לכל קבוצה מטרה דומה, נודע מהר על קיומה. עם זאת, היה ברור, כי באיחוד הכוחות נוכל לפעול ביתר יעילות. אשר על כן, התחלנו בגישושים לקראת האיחוד.

ההתלבטויות העיקריות היו סביב השאלות: מאבק — כיצד? בגיטו או ביערות? להצטרף לפארטיזאנים או להישאר במקום?

בסיכום הוחלט להפנות את כל המאמץ — פנימה, להגנת הגיטו. הוקם מטה משותף, מיסודו של „ז.א.ב." (ארגון יהודי לוחם), בו היו נציגים מרוב הקבוצות: בולק גבירצמן, יהודה גליקשטיין, רבקה גלאנץ, מהקיבוץ (נוער חלוצי), סומק אברמוביץ — ומיטיק פרלגר — קבוצת „66"; חלוקת התפקידים היתה כדלקמן: רבקה גלאנץ — מקשרת עם וורשא; סומק — מקשר עם המחתרת הפולנית, יהודה — כספים; מיטק — רכישת נשק מחוץ לעיר. ומויטק זילברברג (חלוץ) — נקבע כמפקד הארגון.

מיטק פרלגר הירבה בנסיעות והצליח בסביבות קילצה לרכוש את האקדחים הראשונים. נסיעותיו היו כרוכות בהרבה סכנות והוא גילה הרבה אומץ לב. והנה, במחצית דצמבר 1942 הוא יצא לשליחות ואף הצליח לרכוש כמה אקדחים. אולם בדרכו הביתה, נתגלה על ידי משמר של המשטרה הגרמנית ובחיפוש מצאו אצלו הנשק ומיטק נורה בקרב. בהגיע אלינו הידיעה היו חברי הארגון מדוכאים וגאים כאחד. הארגון הוציא פקודת יום שהוקראה וחברים השמיעו דברי הערכה לזכר הקרבן הראשון.

ב־4 בינואר 1943 הופתענו שוב ב„אקציה". הארגון היה בראשית צעדיו ולא היה מוכן לפעולה. רוב החברים יצאו מהגיטו למקומות עבודתם. ברגע שהגיטו הוקף והוכרזה ה„אקציה" התאספו החברים, שנותרו בגיטו, כאשר ברשותם אקדח אחד, להתיעצות על קו הפעולה שיש לנקוט בו. באין מוצא הוחלט לצאת ל„רינטשעק" — מקום הריכוז של ה„אקציה" ולפעול ככל האפשר בנסיבות הקיימות. כשהוברר להם שכוונת הגרמנים היא בסלקציה ומשלוח, נפלה ההכרעה בו במקום! פישלב־ץ פרץ מהשורות, הוציא אקדחו וכוונו לעבר לויטננט ראהן, מפקד ה„אקציה". לרוע המזל, לא פעל האקדח. אך פישלביץ לא אבד את קור רוחו. הוא התנפל על ראהן והפילו ארצה תוך מאבק. אחריו קפץ מהשורה איזיו פיינר עם סכין בעד והתנפל על לויטננט

סאפארט, קרע את בגדיו והחלו להיאבק עמו. לרגע קט לא הבינו הגרמנים את המתרחש אך הם התאוששו מהר ואז נשמעה צעקה פרועה: „אש"! ופישלביץ ופיינר נפלו מתבוססים בדמם. אכן, הם הגשימו את חלומם: ליפול בקרב עם הצורר הגרמני כלוחמים.

בתגובה להתנפלותם של חברינו הוציאו הגרמנים מהשורות 27 יהודים, העמידם לקיר והרגום במקום ביריות.. לאחר מכן המשיכו הרוצחים בסלקציה והרבה אנשים נשלחו לרדומסק, ומשם לטרבלינקה.

הייתי בין אלה, אשר בזמן ה„אקציה" נמצאו מחוץ לגיטו, בחוזרי בערב לביתי נודעו לי פרטי המאורעות המזעזעים ותוך כך — הבשורה המרה שאחי היה בין 27 ההרוגים.

לאחר ההתאוששות הבינו פעילי הארגון שדרושה גישה חדשה בשיטות הפעולה. הוחלט להרחיב את המסגרת הארגונית ואני צורפתי למטה. לאחר כמה ישיבות והתלבטויות שונות, לאור השגיאות אשר נעשו בעבר, התווינו קו פעולה לעתיד והחלטנו כי בראש משימתנו עומדת בעיית ההגנה על הגיטו. הוחלט גם לארגן קבוצות פארטיזאניות בייערות ולצרפן לכוחות המזויינים הקיימים. כדי להגשים את המטרות האלו היה עלינו לשנות את דרכי רכישתו של הנשק. הסתבר, כי הנשק הנרכש אינו עונה על צרכי השעה וקיים הסיכון שמרמים אותנו בעת רכישתו.

צדקת עמדתנו הוכחה לאחר שובה של חברתנו רבקה גלאנץ משליחות לוורשה. בדו"ח שלה שמענו על ההכנות להתגוננות בגיטו וורשה. נודע לנו כמו כן שברחבי פולין הושמדה כבר מרבית האוכלוסיה היהודית. הרגשנו שהקרקע בוערת תחת רגלינו והתגבשה אצלנו החלטה נחושה לייצר חומר נפץ בכוחות עצמיים. התפקיד לברר את האפשרויות של ייצור חמרים אלה הוטל עלי והמשימה לא היתה קלה, כי לא היה לי כל נסיון בבעיות כאלו. ניהלתי שיחות רבות עם מהנדסים, כימאים ואנשי מדע המעטים שנשארו עוד בגיטו, אבל הם לא יכלו לעזור לי שכן ליהודים בפולין לא היתה מעולם דריסת רגל בענף הייצור של חומרי נפץ והם היו חסרי כל ניסיון בנדון זה. עמדתי כבר על סף היאוש, כאשר נזכרתי בחברי שלאמק קויפמן (מיקרוס) שהצטיין בלימודיו במטימטיקה ופיזיקה. פניתי אליו וסיפרתי לו את כל העניין. תחילה לא רצה לשמוע לדברי והתייחס בספקנות ואי אימון לתוכניתי. הוא הסביר לי שאינו רואה שום אפשרות ביצירת יש מאין — ובעיקר ששום ספרי־לימוד, מעבדות וחומרים הנחוצים להתחלת

ייצור כזה — אינם מצויים בידינו. ברם, עדיין לא אמרתי נואש ולאחר הרבה הפצרות והסברים הצלחתי לשכנע את מיקרוס בצדקת תוכניתנו ולאחר שהעמיד כבר את עצמו לרשותנו קבענו דרכי פעולה.

הגענו למסקנה שבמצבנו אנו — רצוי ביותר לייצר רימון, שיוכל לשמש גם למטרות התקפה וגם בהגנה. היינו כבר מצויידים בספרי לימוד תיאורטיים שבקושי רב השגנום ולאחר הרבה לילות של עיון ולימוד משותף הגענו לשלב של ניסויים ראשונים.

על הפרק הועמדה שוב הבעיה של השגת חומרים. כינסתי את חברי המטה, ודיווחתי להם על התקדמותנו. הדעה הכללית היתה, שמבחינה תיאורטית יכולים אנו כבר לגשת לניסויים.

נודע לנו שבמחסני־הריכוז של הרכוש היהודי ברחוב גריבלדי נמצא החומר הדרוש ובעיקר — החומצות. במאמץ לא קל השיגו חברינו את המבוקש, וכאשר יכולנו בחרדה רבה לגשת לעבודה ממש — לא היה גבול לאשרנו.

עבדנו בתנאים שקשה לתארם: בעליות גג, במרתפים, ובעיקר בחדר, כששמירה תמידית ניצבת סביבנו. לבסוף הגענו להפקת האבקה הנכספת המכונה „כספית רועמת", המהווה את היסוד העיקרי לייצור הרימון. בעבודת נמלים הצלחנו להתגבר על כל הקשיים והמכשולים בייצור הפתיל, אבקת השריפה ופרק מיוחד — גוף הרימון. בבית יציקה „וולקן" שעבדתי עם חברים יצקנו את התבנית שהוברחה לתוך הגיטו בחבית מרק ואחרי מאמץ עליון של שלשה חדשים, היה הרימון הראשון מוכן לניסוי.

בישיבת המטה היתה כמובן התרגשות רבה, כשהראיתי את הרימון. על הניק פייטאק, ודומני גם על יוסף קנטור הוטל לנסותו מחוץ לגיטו. הם חזרו למחרת עם הבשורה המשמחת, כי הנסוי הצליח! ההתפוצצות היתה חזקה מאוד, אף למעלה מהמשוער. לניסוי הוזמנו גם נציגי המחתרת הפולנית והם הביעו התפעלות והוקרה להישגנו.

לאור הצלחת הניסוי התחיל שלב חדש בפעולתנו. התחלנו לרקום תוכניות חדשות ונועזות ביותר. בינתיים הורכבו קבוצות מיוחדות אשר הועסקו בייצור חומרים כימיים, ביציקת גופי הרימונים, בעיבודם ובהרכבם.

התקשינו בהשגת כספים וחומר הדרוש לייצור וכדי להתגבר על קשיים אלה אורגנה יחידת מודיעין, אשר מתפקידה היה לאתר מקומות שמצויים בהם החומרים האלה. במרוצת הזמן נודע לנו שהם נמצאים במחסנים הגרמניים וכן בבתי־מרקחת פולניים. החומר הושג בצורות

שונות — חלק נגנב וחלק נקנה בכסף רב. כן נודע לנו, שגם במחסנים של בתי־המרקחת בגיטו, נמצא החומר. פרצנו איפוא למחסנים והוצאנו את החומר המצוי. בקבוצה שעסקה בעיבוד החומרים הכימיים וייצור הרימונים, היו מיקרוס, חברתי נאצ"יה ואנוכי. ביציקת גוף הרימון הועסקו החברים: מנדלבוים (מיחציק), אהרנפריד (באסטעק), שמולעוויטש זיסקינד, משה רוזשאנסקי, משה ווילינגר, מאליי שמולעוויטש, אברהם טשארני וכותב השורות הללו.

במקביל לכך יצרנו גם בקבוקי מולוטוב, לפי התרשים שקיבלנו מחברינו בווארשה. בתיכנון היה גם ייצור כגון פצצות וכלי־יריה. עד לחיסולו של הגיטו יצרנו בערך כ־150 יחידות.

התכנית היסודית של ארגון הלוחמים התבססה בעיקר על הגנת הגיטו. הקמנו שתי נקודות מרכזיות להתקפה ולהגנה: ברחוב גרנצרסקה 40 ובבסיס המרכזי בנדז'צנה 88, מקום הבונקר והמחסן המרכזי של המפקדה. ברחוב מוסטובה 9 הוקמה נקודת הקשר ובשתי הנקודות שציינתי לעיל היו מעברים תת־קרקעיים, עם פתח יציאה לעבר גבולות הגיטו, אשר צריך היה לשמש ללוחמים פתח יציאה לייערות בשעת הצורך.

נוסף לכך אורגנו קבוצות מודיעין, שתפקידן היה להיוודע על תוכניות הגרמנים בקשר לחיסול הגיטו, לגלות בוגדים מבפנים ובחוץ, ולקיים את הקשר עם ווארשה וזגלמביה. היו גם קבוצות שהוטל עליהן לגייס כספים, להיות בקשר עם המחתרת הפולנית, לעסוק באימון צבאי, לעסוק בחבלה מחוץ לגיטו ולקיים קשר עם הפארטיזאנים.

פעולות חבלה

לימים יצאו חברים לחבל ברכבת. הקבוצה הגיעה למקום בשלום, פירקה את הברגים של פסי הרכבת אך לרוע מזלה, נשבר המפתח (שהוכן על ידי חברינו ב„האסאג"), בעת הוצאת הבורג האחרון. מחוסר ברירה, הרכיבו הכל בחזרה וחיכו עד שעברה הרכבת עם התחמושת לחזית. הקבוצה הגיעה בשלום לגיטו והוחלט לפעול שנית באותה הגזירה.

תפקידה של קבוצת החבלה היה לפרק מסילת ברזל, כדי להוריד רכבת עם חיילים ותחמושת בדרכה לחזית המזרחית. קיבלנו ידיעות מפורטות על לוח ההיסעים של הטרנס־פורטים, אך לדאבוננו פעולה זו נכשלה. על הלוחמים היה לצאת מהגיטו יחד עם קבוצת פועלים מאוסט־באהן, להינתק בזהירות מהקבוצה ולצאת לפעולה. החברים

הצליחו כבר להתרחק מהקבוצה, אך ברגע האחרון הבחין המשמר הגרמני בהעדרם והחלה רדיפה דרמטית. תוך כך פתחו הגרמנים באש. התפתח קרב שבו נהרגו — אביב רוזינר והארי גרשונוביץ, ואילו דוד אלטמן והניק פיסח הצליחו להתחמק. צבי לוסטיגר נפצע ונתפס אח״כ על ידי המשמר הגרמני. הוא עונה קשות, כי הגרמנים רצו להוציא ממנו פרטים: מי היו שולחיו? מיהו מפקד הארגון? מה היתה מטרתם ביציאה עם נשק? אולם, צבי התנהג בגבורה עילאית הוא לא פצה את פיו על אף העינויים הקשים, עד שנפח את נשמתו.

בינואר 1943 יצאה קבוצה אחת עם בולק גבירצמן וחיים רוזנטל (מאצ׳ק) לסביבות קוניצפול. תפקידם היה להקים בסיס ולארגן מפגש עם קבוצות של פרטיזנים פולניים, אך עיקר משימתם היתה להקים נקודת אחיזה במקרה של חיסול הגיטו. בהתחלת יוני יצאה קבוצה שנייה ליערות „זלוטי פוטוק״. בקבוצה של „זלוטי־פוטוק״ היו רומק פייגנבלאט, האחים וינר, האחים זבורובסקי, האחים חיטין, ואחרים.

מיומה הראשון התאכזר לה הגורל לקבוצה הזאת. הקשרים הפולנים לא הופיעו והבחורים לא יכלו להתמקם במקום. הסביבה היתה עוינת וביערות שלטו קבוצות פאשיסטיות פולניות, שרצחו יהודים מסתתרים אצל אכרים. הוחלט איפוא, לשלוח תגבורת עם טובי הלוחמים שלנו: פינק סמסונוביץ, הארי פוטשביץ, לולק בלנק וברל למל. והנה — שוב מהלומה: כתוצאה מהלשנה הותקפה הקבוצה ע״י הגיסטאפו והתפתח קרב, בו נהרגו פינק וברל, ואילו לולק נמלט.

כאשר הגרמנים ערכו מסדר זיהוי ודרשו שהארי יצביע על חברי הארגון, הוא עונה קשות, אך לא הצביע על שום איש. תוך עינויים וסבל לא יתואר נפח את נשמתו.

פעולות הארגון מומנו תחילה על ידי תרומות אישיות וגם על ידי „גניבות״. בגבור הפעולות הוטל מס על בעלי יכולת, ואלה שלא נענו בעין יפה הוכנסו למאסר והכסף נגבה מהם בכח. בגיוס כספים פעלו ליאון זלבר, שמעון מלודינוב, דוד קנטור, ועוד.

הארגון נקט גם בצעדים נגד בוגדים, מלשינים וגנבים. הוקמה יחידת מודיעין בראשות — אביגדור שלידהויז, אשר עקבה אחרי המלשינים. החברים הוזהרו כיצד עליהם לנהוג ובפני מי עליהם להיזהר. נערכה חקירה יסודית נגד הבוגדים והוצאו כמה גזרי דין מוות. אחרון הבוגדים שחוסל היה רוזנברג — איש אמונה של הגיסטאפו. הארגון

חיסל גם קבוצת שודדי כסף וגנבים אשר התחזו ופעלו כאילו בשם הארגון. הגנת הגיטו התבססה על כמה נקודות מוצא, אותו שימשו מנהרות שניכרו באורך של עשרות מטרים. העבודה שהיתה קשה ומסובכת, התנהלה בשקט, שגם השכנים הקרובים לא ידעו על הנעשה. קשיים מיוחדים הסבה הוצאת החול, מבלי שירגישו בדבר, וכן חיזוק הדפנות, אבל הודות למאמצים בלתי פוסקים הצליחו הלוחמים להתגבר על הקשיים וכרו שתי מנהרות עם יציאה לעבר הגיטו. ממנהרות אלו הצליחו שרידי הלוחמים לצאת לאחר חיסול הגיטו, בכיוון ליערות קוניצפול. בפעולת כריתת המנהרות הצטיין במיוחד י. קנטור. הגרמנים דאגו לכך שכל תושבי הגיטו יעבדו במפעלים מלחמתיים ובגיטו נשארו רק אלה שעבדו במשמרת לילה או בשרותים בגיטו. לעתים קרובות פשטו וערכו ביקורים קפדניים. חברנו מושי קראיזה שעבד בארבייטסאמט דאג שחברי הארגון שעבדו בכריית מנהרות וייצור נשק יהיו מצוידים בתעודות מתאימות. בראשית צעדיו נתקל הארגון ביחס עוין מצד אנשי הגיטו. היהודים היו בדעה שאנו נקדים את הסוף ועל אחריותנו תרבצנה התוצאות. כמובן שגישה כזאת הקשתה מאד על פעולותינו אך בהדרגה השתנה המצב. האנשים נוכחו לדעת שהחיים בגיטו אינם מובטחים כלל. הגרמנים ערכו מזמן לזמן „אקציות״ ושלחו יהודים למחנות, כגון בליזשין — סקרז׳יסקו. זאת ועוד. הידיעות על המרד בוואראשה וחיסול הגיטאות עשו את שלהם. במיוחד לאחר שחברי הארגון שחררו בכח את חברנו היפק היימן מידי המשטרה היהודית, שעמדה למסרו לגיסטאפו. הם למדו לדעת שקם כח נגדי והם התחילו להכיר בנו כגורם שיש להתחשב בו, כאשר נוכחו לדעת שאיננו נרתעים משימוש בנשק אף „בחזית היהודית״. בהדרגה גבר אמונו של הציבור אלינו כאשר ראה בנו עוגן הצלה יחיד.

חיסול האינטליגנציה והילדים בפורים 1943 בו רצחו הגרמנים 127 איש בהוציאם במירמה מהגיטו, כאילו עומ־דים להישלח לארץ ישראל — כעסקת חלופים עם גרמנים מהארץ, חיזקה גם את הדעה בציבור שאין יותר לסמוך על נסים ו„חתמה״ על כוונת הגרמנים כלפינו. באותה פעולה הצליח חברנו ולאדק קופינסקי לקפוץ מהמכונית בדרך לבית הקברות ואחריו גם אחרים. הוא הצליח להסתתר, אבל כתוצאה מהלשנה נתפס ונרצח. התפשטו שמועות שחברי הארגון יוצאים החוצה לייערות ולמקומות אחרים ורבים התדפקו על שערי הארגון. בראשון במאי נסגר הגיטו והיהודים לא הורשו לצאת עוד לעבודות „חוץ״. היה זה

בשבילנו אות וסימן, כי הקץ מתקרב, ומטה הארגון הכריז על מצב הכן. הנשק חולק והלוחמים נשלחו לעמדות עם תדריך מדוייק — איך להקביל את פני האויב. בדיעבד, הסתבר שטעינו. הגיטו היה אמנם סגור 3 ימים, אך הוברר שהיה זה אמצעי זהירות מצד הגרמנים לקראת ה־1 וה־3 במאי, אשר ננקט מחשש לפעולות מצד המחתרת הפולנית.

היה קיים שיתוף פעולה בין ז.א.ב. ובין נציגי המחתרת הפולנית בראשותו של הקצין לנגביץ.

באחת הפגישות בפרברי העיר, בסביבות רקוב — קמיונקה — הותקף לפתע הבית על ידי אנשי ס.ס. וגיסטאפו. ברור היה שזה לא חיפוש שגרתי ומקרי. הגרמנים ידעו שבפנים מסובים אנשי המחתרת. הקלגסים זרקו רימונים פנימה, הפעילו מכונות יריה והרגו כמה אנשים.

מויטק נפצע קל אך הצליח לקפוץ החוצה ולהמלט. גם יחזקאל קנטור הצליח להגיע משם חזרה לגיטו. הגרמנים ידעו כבר על קיומו של ארגון הלוחמים היהודי וכדי לחסלו החדירו לגיטו מלשינים. קבוצת המודיעין שלנו דיווחה על פעולות מוגברות של הגרמנים וימים מועטים לפני חיסול הגיטו חרץ הארגון את גורלם של כמה משתפי פעולה יהודיים, ביניהם האופה קולביי והשוטר רוזנברג הידוע לשמצה, שהגיע מגיטו לודז'. יומיים לפני חיסול הגיטו יורים הז'נדרמים בדרי וולברג שהיה סרן בצבא הפולני ומקיים קשר בין האירגון ונציגי הצבא של המחתרת הפולנית. כשנודע שהגרמנים עומדים לפני פעולות חיסול של הגיטו הכריז מטה הארגון ביום 25.6.43 על מצב הכן וגיוס הלוחמים. באותו יום הגיע שליח מוורשה, מארק פולמן, ובבונקר הראשי נערך מפקד כללי. מארק סיפר על המרד בגיטו ועל חיסולו והדגיש שהמאבק לא תם. היינו משוכנעים ששעת האפס מתקרבת וגם אנו נצטרך לעמוד במבחן ובמאבק נגד האויב. המשמרות הודיעו שלעת עתה לא ניכר כל שינוי באוירה ולא נראים שום ריכוזים של גרמנים. אחרי הצהריים, כרגיל, חזרו הקבוצות ממקומות עבודתן לתוך הגיטו. לפיכך החליטה מפקדת הארגון על ביטול הגיוס ומצב הכן. הנשק שחולק הוחזק בבונקר המרכזי, ובתוכו נשארו רק מויטק הפצוע, ששכב עם חום גבוה, ועמו — לוטק גליקשטיין. הלוחמים התפזרו כל אחד לביתו, אולם בלכתי ביחד עם נאציה, כאשר התקרבנו כבר למקום מגורנו שמענו לפתע יריות. התחלנו לרוץ בכיוון הבונקר המרכזי והתברר שכך עשו גם רוב הלוחמים. אולם, בהתקרבם לבונקר נלכדו רבים מחברינו במלכודת ואף

מצאו שם את מותם. ביניהם: יוסף קנטור, הניק פייסאק, שילדהויז, ועוד. הבונקר היה מוקף שרשרת של אנשי ס.ס. אשר לא העיזו להיכנס פנימה. הם תפסו בחור צעיר מהגיטו, אילצוהו להיכנס ראשון, והם צעדו אחריו. את מויטק, מפקד הארגון מצאו ללא רוח חיים. הוא איבד את עצמו לדעת עם מנת הרעל ציאנקלי, שהיתה תמיד ברשותו. לעומת זה, הצליח לוטק להסתתר בתעלת היציאה ולאחר יומיים נמלט. תוך תלאות הוא הגיע לייערות קוניצפול, שם הצטרף לקבוצת פרטיזנים יהודיים, עמה השתתף בקרבות ובאחד מהם נפל.

הגרמנים שחדרו לבונקר התעללו בגופתו של מויטק והוציאו משם את כל הנשק אשר הצלחנו לצבור בעמל כה רב — עשרות רימונים, אקדחים, בקבוקי מולוטוב, שלושה רובים, מדים גרמניים, מזון בכמויות גדולות, מרפאה, ועוד. לאחר מכן הסתלקו מהמקום והגיטו נשאר מוקף שרשרת זקיפי ס.ס.

לפנות ערב התאספנו ביחד עם מארק להתייעץ על הצעדים הבאים שעלינו לנקוט בהם. נשארנו כמעט בלי נשק ואמצעי לחימה אחרים, בלי פיקוד. בשים לב למבצע הזה, הוחלט לנצל את המעבר התת־קרקעי ברחוב גרנצרסקה 40 ולהוציא קבוצות החוצה, במטרה להגיע ליערות. גם אני הייתי צריך להיות בין היוצאים, אך בתוך הערבוביה שהשתררה נעלמה רעייתי ועל כן החלטתי לחזור ולחפשה. לאחר שהצלחתי למצוא אותה, חזרנו לנקודת היציאה, אלא שבינתיים התברר לנו, כי הסיכויים לצאת מהגיטו הם אפסיים, אז החלטנו לעת עתה להישאר.

רק מעטים מהיוצאים הצליחו להגיע לייערות. רובם נהרגו בדרכם למטרה. רבקה גלאנץ ומארק שניסו לברוח דרך אחד המעברים, נתגלו על ידי הגרמנים, ובמעט הנשק שהיה ברשותם התגוננו באומץ. רבקה נהרגה, לאחר שהתגוננה עד הכדור האחרון, ואילו מארק זרק רימון והצליח להמלט תוך כדי המהומה שנוצרה במקום. בקרב הזה נהרג גרמני אחד וכמה מהם נפצעו.

בבית החרושת "רקוב"

ביחד עם עוד כמה מחברינו הלוחמים הסתתרנו בבונקר בו נמצאה אבקת שריפה. כי ברגע שנתגלה, נפוצץ הבונקר כדי שלא ניפול חיים בידי התליינים. למחרת בבוקר הכריזו הגרמנים, באמצעות המשטרה היהודית, שעל כולם לצאת למקום הריכוז ל„רינטשק". הם הבטיחו שמשם ישלחו את האנשים לעבודה בבתי־החרושת „האסג" ורקוב,

ואלה שלא ישמעו לפקודה וישארו בגיטו — יישרפו חיים. כך הצליחו להערים על הציבור שנתפתה להיאחז בקש של הצלה מדומה. לערמתם האכזרית של הגרמנים לא היה גבול. במקום הריכוז „רינטשק" נערכה „אקציה", בפיקודו של מפקד הז'נדרמיה דגנהארט והדיירים שגרו סמוך לבונקר המרכזי הועמסו על מכוניות משא ויחד עם אחרים הובלו לבית העלמין, שם הוצאו להורג ביריות. בעומדם על המכוניות צעקו: נקמו את דמנו!

אשתי נשלחה לבית החרושת „האסג"—פלצרי, ואילו אני ניצלתי את קשרי עם חבר, אשר הועסק ב„ארבעטס-אמט" והועברתי יחד עם חברי — זיסקינד, שמולוויץ', מיקרוס, משה רוז'נסקי ואחרים לבית-החרושת „רקוב".

היה זה קומבינט של יציקת ברזל ועיבודו, בו הועסקו למעלה מעשרת אלפים פועלים, אשר עבדו בשלוש משמרות. העבודות הקשות והמאוסות ביותר הוטלו על היהודים. משטר החיים היה קשה ונמצא תחת פיקוח קפדני של המשמר הפנימי. אולם, למרות הכל, הצלחנו למצוא פרצה בחומת הבדידות שהקימו סביבנו. למזלנו, היה ציבור הפועלים הפולני במקום הזה מאורגן וגישתו אלינו היתה אוהדת יותר, מאשר במקומות עבודה אחרים.

מצב רוחנו היה בשפל המדרגה. היינו מדוכאים להחריד. המחשבה והמאמצים הרבים שהושקעו בייצור הרימונים, בכריית תעלות, בארגון המסועף שהקמנו לקראת היום הגדול בו נוכל ללחום ולנקום — הכל נהרס וירד לטמיון. ממרחקים מגיע רעם ההתפוצצות לאוזנינו — מחסלים את הגיטו עם האנשים החיים בתוכו. ובתוך ים של שנאה הרס והשמדה נמצא גרמני אחד בשם מילוף, שהיה אחראי על המחנה שלנו. מילוף נסע לגיטו כאילו להביא ציוד למחנה, ובסכנה עצמית הצליח להוציא מהגיטו הבוער כמה אנשים ולהביאם למחנה. הוא סיפר איך מפוצצים בית אחר בית, איך מחסלים חולים, כיצד מוציאים אנשים שהסתתרו בבונקרים ומשליכים אותם חיים לתוך להבות אש. ברם, יחסו האנושי היה בעוכרו. כאשר הדבר נודע לגרמנים נשלח לאחר זמן קצר לחזית — ונהרג.

אחרי חיסול הגיטו הגיעו למחנה אחדים שהצליחו לפרוץ את טבעת החנק של הגרמנים שהשמידה את קבוצת „זלוטי-פוטוק", ביניהם איגנש יעקובסון, נתן פרידמן ואברהם ות'שניצה. ברנרד כראפורט נתפס בראקוב ונרצח ואילו שלום לאשר נאסר ע"י הגיסטאפו. הם סיפרו על גורלה הטראגי של הקבוצה ואנחנו עזרנו להם במה שיכולנו.

המחשבה שהקבוצה ביערות קוניצפול נשארה בלי קשר איתנו ולא יודעת על גורלנו לא נתנה לי מנוח. אחרי שהתאוששנו קמעה, החלטנו לשלוח שני חברים — מיכאל דרס וברטק לוברניצקי ליערות קוניצפול לכפר מיכאלוב. אף כי הסביבה לא היתה מוכרת, עשינו מאמץ גדול ועיבדנו תוכנית מפורטת עבור חברינו. כ"כ קבענו, שתוך שבוע ימים עליהם לחזור למחנה. הפעם העיר לחברינו המזל. הם הגיעו אחרי תלאות רבות ליער, מצאו גם את חברינו הפרטיזאנים וחזרו בדיוק בזמן למחנה, כאשר בידם מכתב מיהודה גליקשטיין, שביקש לשלוח תרופות עבור לייזר שידלובסקי שנפצע בקרב עם הגרמנים. שוב מצאנו טעם בחיים ורצינו להמשיך במאבק. כאשר נודע במחנה על שליחות חברינו, נדרשתי ע"י יושב ראש מועצת המחנה להפסיק כל פעילות. עניתי לו בפסקנות שאנו נמשיך ויהא מה! „כתגובה" לכך, נשלחתי לעבודה קשה בפירוק קרונות רכבת. ע"י ד"ר גלאטר השגנו תרופות ושליחנו זה פנה שוב ליער עם הוראות טיפול מתאימות. לאחר חודש ימים הקימונו קשר קבוע עם מקומות עבודה אחרים. היתה זו רופאת השניים — לוניה גרין, אשר באה מפעם לפעם אלינו מהמחנה השני „האסאג-פלצרי" לטפל בחולים. היא העבירה מכתבים מאשתי, אשר סיפרה על החיים ב„האסאג". הידיעות על קיום קשרים עם חברינו מבחוץ עודדו את החברים ב„רקוב" והפיכו בלבם זיק של תקוה. למרות התנאים הקשים, החלו להתארגן בקבוצות קטנות.

בסתיו 1943 הגיעה אלינו וולאדקה, השליחה הראשונה מ„ז.א.ב.", אשר הביאה מכתבים מאנטק צוקרמן ומהועד המרכזי בווארשה, וכמו כן סכום כסף לעזרה.

בינתיים הלכו וגברו הקשרים עם „האסאג-פלצרי". גם שם הורחבו השורות, התארגן ועד מרכזי שאיחד את כל הקבוצות אשר פעלו קודם בנפרד. על חברי הועד נמנו: אייזיק דיאמנט, רוזשקה דזשאלובסקה, ישראל שמעונוביץ, גלברד, אדאש, מוטיק קושניר ונאצ'ה — אשתי. הוקם גם קשר בין המחנה בבית החרושת בצ'נסטוחוביאנקה-ורטה לבין המחנה האסג-סקרז'יסקו ובליזשין.

למרות התנאים ששררו במחנות העבודה, התנהלה פעילות ענפה. לפי ההוראות שקיבלנו מווארשה התחלנו לאסוף חומר תעודתי, שהועבר דרך ייערות קוניצפול לוורשה. לעתים קרובות ביקרו אצלנו שליחים מוורשה, בהביאם עזרה כספית וחומר הסברתי. בין אלה — החוברת של ווירניק על קורות המרד בטרבלינקה, וכן מכתבים מחוץ לארץ.

זכורני את החוזר המרשים מטעם הסוכנות היהודית בחתימת יצחק גרינבוים וברל לוקר שעבר מיד ליד בין חברינו המאורגנים.

השפעתה של העזרה הכספית הורגשה מיד במידה ניכרת, בהקלת מצוקת הרעב ששררה במחנה. יכולנו שוב לדאוג לחולים ולנזקקים, להגיש עזרה למסתתרים בבונקרים מחוץ למחנה, וגם לילדים שהיו מוסתרים אצל פולנים.

לעתים קרובות ערכו הגרמנים חיפושים יסודיים. אז היו פוקדים עלינו לצאת מחוץ למקום מגורינו ובעירום כל היינו נאלצים להופיע — כל אחד — עם הבגדים שלו ביד.

היתה בכך משום גזירת הגורל, שדווקא ביום חיפושים כזה התקבלה מהחוץ חבילה עם חומרים וכסף רב, שהיינו צריכים לחלק בין כל המחנות.

הייתי מיואש. מן הנמנע הוא לגשת לבדיקה עם החבילה, ואין יוצא ונכנס. רק ברגע האחרון ממש נגלתה התושיה, כאשר זיסקינד שמואלביץ נכנס למרפאה, בה שכב הילק פרידריך עם רגל חבושה. הוא דחף את החבילה לתוך התחבושת ואז יכולנו לצאת לבדיקה. הפעם הזאת הצליחה התחבולה, אך לא תמיד צלחה דרכנו. פעם נעצר הקשר המקומי שלנו יאן ברוסט, שהיה חבר מפלגת פ.פ.ס. בכניסה לבית־החרושת. הוא הועמד לבדיקה קפדנית (כנראה בעקבות הלשנה) ותוך כדי החיפוש מצאו אצלו מכתב בשבילי. בראותו שנכשל התחיל ברוסט לברוח בעוד הוא בולע בדרך את המכתב חתיכות חתיכות. הזקיף ירה אחריו ופצעו פצעים אנושים. ברוסט הועבר לבית־חולים ושכב יומיים בלי הכרה. לפני שנפח את נשמתו חזר להכרתו והשאלה הראשונה ששאל את אשתו, אשר ישבה כל הזמן ליד מיטתו, היתה: האם, בהיותו מחוסר הכרה, לא מסר חלילה את שמו של יאצק ועל הקשרים? הוא ביקש למסור את כל ההוראות עבורי, אשר קיבל מבחוץ, ומיד אחרי זה מת. במותו אבד לנו ידיד יקר והיתה זו בשבילנו מכה קשה שלא במהרה יכולנו להתאושש ממנה.

חברינו מייערות קוניצפול דאגו במרץ לחידוש הקשרים. הקשרית הקבועה שלהם, טולקה היידאס, היתה מעבירה אלינו, באמצעות וויצך נאביאלק, אשר עבד ב„רקוב" (חבר פ.פ.ס.) מכתבים וכספים מוורשה, דרך קוניצפול. את הקשרים קיימנו באמצעות המקשר הראשי שלנו, החבר זיסקינד, שגילה מסירות ונכונות לעניין, מוכן להקרבה בכל עת — הן בפעולה ישירה והן ביחסו לחבריו.

במחנה העבודה שלנו ניהלה את הפעולות ועדה מצומצמת, עליה נמנו החברים: זיסקינד, שמולעוויטש,

ליאון זעלוועה, עו"ד ווילטשינסקי, דוד קנטור, אברהם ברוך, איגנאש יעקובסון ואנוכי.

ביום חיסול הגיטו 25.6.44 התאספנו לפי הקבוצות המאורגנות כדי להתייחד עם זכרם של הקדושים. הזכרנו את הנסיבות הטרגיות של חיסול הגיטו והארגון הלוחם, ונשבענו להגביר את הפעולות. תכננו גם מבצעי חבלה — בתוך כך — פעולה כמעט קבועה של גרימת נזק לקרונות, שהובילו מטענים לבית־החרושת, על־ידי הטמנת חול למיסבים.

השפעת החול היתה הרסנית. אחרי נסיעה של מספר קילומטרים חדר החול למיסבים, שפשף את הדפנות והוציא את הקרון מכלל פעולה. בצורה כזאת „טיפלנו" באלפי קרונות ואף פעם לא נתפסנו. פעולה אחרת אותה ביצענו ביחד עם זיסקינד, כוונה לתנורים. בעובדנו במשמרת הלילה סגרנו את הברזים המעבירים מים לקירור תנורי הפלדה. התוצאה היתה שהקירות נשרפו והתנור יצא מכלל פעולה למספר ימים שכן היה צורך לבצע תיקונים.

בעבודתנו במיון החומר שחזר מהחזית, היה עלינו להוציא פגזים טעוני חומר נפץ, כדי לא לשלחם לתנור. אולם אנחנו עשינו את ההיפך. את הפגזים עם הנפץ זרקנו לתוך התנור וכמובן שאירעו התפוצצויות. שיטתנו היתה לחבל בכל המחלקות.

זכורני פעולה נועזת, כאשר בעזרת שלאמק קויפמן (מיקרוס) הזרקנו חומצת גפרית לתוך הקאבל החשמלי הראשי התת־קרקעי. יומיים אחרי הפעולה נפסקה העבודה בבית החרושת העצום הזה לחלוטין, ורק אחרי מאמצים רבים מצאו המומחים את סיבת התקלה. היה עליהם לפרוק את הקאבל כדי לחדש את העבודה. יחידת גיסטאפו עקבה בעירנות אחרי פעולות החבלה במפעל, אך לא עלה על דעתם, שמעשי החבלה בוצעו על ידינו. הם אסרו הרבה פולנים אשר נשלחו לאושביץ. גם הציבור הפולני משוכנע היה שהפעולות מבוצעות על ידי המחתרת הפולנית.

בשלהי הקיץ 1944, כאשר הצליחו הרוסים למוטט את החזית הגרמנית ולהגיע עד גדות הויסלה ומבואות וארשה, התחילו הגרמנים לחסל את מחנות העבודה והפועלים נשלחו לאושביץ. המשלוחים עברו דרך שטחו של בית החרושת שעבדנו, ומתוך הקרונות זרקו אלינו פתקאות על חיסול המחנות ועל יעד המשלוחים. החלטנו להגביר את פעולתנו והודענו לחברינו ולידידינו על הגורל הצפוי לכולנו. הידיעה עשתה לה כנפים, ושמעה הגיע מקצה עד קצהו. קמה בהלה ועוד באותו לילה ברחו כמה עשרות

אנשים מהמחנה. גם אני התכוננתי ליציאה, אך הגורל רצה אחרת. באותו לילה בא אלי המקשר נאביאלק והודיע לי, שהגיע שליח מוורשה עם הוראות חשובות ועלי להשאר במקום. הידיעה נראתה לי מוזרה. הועמדתי במצב קשה, כי לאחר הבריחה ההמונית לא יכולתי כבר להישאר גלוי במחנה. העקבות הראשונים היו מובילים ישר אלי, שהריני המארגן הראשי, אכן, התלבטתי קשה בשאלה. לבסוף נשארתי. מצאתי בשטח בית החרושת מחבוא תת־קרקעי ושם חיכיתי להוראות נוספות. למחרת הודיע המקשר שוב, כי השליח אינו מסכים למסור חומר ופרטים בדרך המקובלת עד כה, אלא שהוא מבקש לקיים איתי פגישה אישית מחוץ למחנה. הדבר עורר חשד בלבי והחלטתי לא ללכת לפגישה. עברו שלשה ימים של אי־בהירות במצב. זיסקינד, פרידמן, נתן ואני נשארנו באותו מחבוא ללא מזון, בלי אויר דחוסים בצפיפות גדולה. רק ביום השלישי נודע לנו שהשליח הלז איים על המקשר שלנו לרצחו נפש יחד עם בני משפחתו לאחר שלא יכול היה לראותני ורק בהיודע על פרוץ המרד הפולני בוורשה, עזב אותו וחזר על עקבותיו.

הרהרנו במצבנו המביך שנראה לנו ללא מוצא. לחזור למחנה — אי אפשר היה. לא יכולנו גם לברוח, כי מסביב היתה גדר תייל ושמירה מוגברת עם כלבים. אולם, בלית ברירה, התחלנו בכל זאת לחפש אפשרויות לצאת מהמחבוא. בחפירת ידיים הרחבנו את מקלטנו ובעת ובעונה אחת קיימנו קשרים עם החוץ, באמצעות חברינו — לוועק יעקובוביץ ושייעק בראונר. בלילות הגניבו לנו פרוסות לחם. המחשבה שחיזקה אותנו נתלתה באשליה, שהחזית תתקדם במהירות, תתקרב אלינו ותגאל אותנו. אולם, לדאבוננו, היתה המציאות אכזרית למדי. ההתקדמות של הרוסים נעצרה ואנו נשארנו קבורים בעודנו בחיים. המשכנו להרחיב את מקום מקלטנו ומבחוץ הסתירו חברינו את הכניסה.

כה נשארנו תקועים במצבנו הלחוץ ארבעה־עשר שבועות תמימים.

ממעמקי מקלטנו חיפשנו קשרים עם החוץ ויתר המחנות. מכרינו בטוחים היו שהננו מחוץ למחנה ומסתתרים ביערות מזה זמן רב.

ואילו אצלנו הלך והתקרב הקץ בצעדים בטוחים. בשלישי בנובמבר 1944 נודע לנו על מאסרה של נאצ'יה במחנה „האסג". יחד עמה נתפס המקשר שלה, עם מכתב שנועד לי, וגם המקשר שלנו, דודו של הצעיר הפולני וויצ'ך נאביאלק. איש זה מסר בחקירה את שמו של שייעק בראונר, הקשר הישיר שלנו ובשעת צהרים של הששי בנובמבר 1944, הקיפו הגרמנים את מחבואנו ואנו נצטוינו לצאת.

משם הובלנו לחדר המשמר ובו במקום קבלנו את החלק הראשון של „העונש". מחדר המשמר הועברנו לגיסטאפו ברחוב גילינסקיעגא ואחד כך לבית־הסוהר המרכזי. פה נדחסנו לתוך חדר מעצר עם עוד שלושים פולנים. מדי פעם לפעם סחבו אותנו לחקירות וזה נמשך כך עד ל־21 בנובמבר.

בבוקרו של היום הזה נקראנו החוצה וראינו שהקבוצה המוציאה לפועל פסקי־דין מוות מחכה לנו. העמידו אותנו בידיים מורמות ליד הקיר וחיכינו... מסביב שמענו תכונה מוזרה, הופיעו אנשי גיסטפו, בליווי מפקד בית הסוהר, אשר עברו בין התאים וחיפשו מתנדבים להוצאת פצצה, שנפלה בליל אמש בעת הפגזת השטח הסמוך לבית הסוהר ולא התפוצצה. הפולנים לא הסכימו ולכן פנו אלינו שנסכים לצאת לעבודה הזאת. הם ניסו אף לשכנע אותנו שבין כך וכך אין לנו מה להפסיד, כי אנו עומדים לפני ההוצאה להורג והנה, כאן ניתנת לנו ההזדמנות, כי אם נצליח להוציא את הפצצה, נוכל לחזור למחנה העבודה. כמובן שלא היססנו ויצאנו לעבודה כבר בליווי אחר של משטרה רגילה.

ובעוד אנו תוהים במתח וחרדה על השתלשלות העניין, הסתבר כי בעת ההפגזה נפלו שתי פצצות שלא התפוצצו, וכאשר ניסו להוציאן התפוצצה אחת מהן וגרמה למותם ופציעתם של כמה מאנשי הס.ס. לכן, הטילו עלינו את התפקיד להוציא את הפצצה השניה. עם גמר העבודה הוחזרנו לבית־הסוהר ומיותר לציין, כי הגיסטפו לא עמדה בהבטחותיה. למחרת, לאחר שלשה שבועות של שהייה בבית הסוהר, נישלחנו למחנה הריכוז בגרוס רוזן, להמשיך בתלאות וייסורים.

משם הועברתי למקומות שונים ושוחררתי בסודטים ב־9 במאי 1945 על־ידי הרוסים.

יעקב אַלעבאָרדי

קאָנספּיראַציע טעטיקייט

נאָכן אויסברוך פון קריג זענען אין טשענסטאָכאָוו פאַרבליבן פּאָליטישע אַקטיוויסטן פון אַלע ריכטונגען און עס האָט לאַנג נישט געדויערט, ווי מען האָט אָנגעהויבן צו אָרגאַניזירן אַן אונטערערדישע טעטיקייט: מיר האָבן אַלע אַרכיוון אַרויסגעוואָרפן דורכן פענצטער און אָנגעצונדן אַ גרויס פייער. בעתן פאַרברענען די פּאַפּירן איז אויסגעבראָכן אַ שריפה, און מיר זענען אַנטרונען.

אין אָקטאָבער 1939 האָבן מיר זיך פאַרזאַמלט אויפן יידישן בית־עולם און די אַרבעט איז פאַרטיילט געוואָרן אין קלענערע גרופּן. צו יעדער גרופּע איז באַשטימט געוואָרן אַ פּאַרטיי־מיטגליד.

די צווייטע, שוין אַ גרעסערע פאַרזאַמלונג פון בונדיסטן, איז פאָרגעקומען אויפן זעלבן אָרט, בשייכות מיטן ברענגען צו קבורה דעם טראַגיש־אומגעקומענעם צוקונפטיסט מיכאל שימקאָוויטש.

אויף דער צווייטער פאַרזאַמלונג איז צווישן אַנדערע, באַשלאָסן געוואָרן אַריבערצוטראָגן די גרויסע מעדעם־ביבליאָטעק פון אַלעיע 20 אויף נאַדזשעטשנאַ גאַס, צו דער ביבליאָטעקאַרין רייזעלע בערקענשטאַט, און פון דאָרטן אויסצופירן אַן אומלעגאַלע קולטור־אַרבעט.

די ערשטע רעפּרעסיעס, אַרעסטן און עקזעקוציעס פון די דייטשן האָבן באַלד געטראָפן אונדזערע מענטשן. די געסטאַפּאָ האָט זיך דערוווּסט וועגן אונדזער טעטיקייט און עס זענען פאָרגעקומען גרויסע אַרעסטן. צווישן די אַרעסטירטע האָט זיך אויך געפונען מאָטעק קושניר (געשטאָרבן אין בליענדן עלטער אין ישראל) וועלכער איז אַנטלאָפן פון תפיסה. דער צווייטער איז געווען דער שרייבער פון די שורות, אָבער מיך האָבן זיי נישט געטראָפן.

די געסטאַפּאָ האָט געמאַכט דעם יודענראַט פאַראַנטוואָרטלעך פאַר אונדז ביידן און דער פּאַרטיי־קאָמיטעט האָט באַשלאָסן, אַז מיר מוזן וואָס שנעלער פאַרלאָזן די שטאָט טשענסטאָכאָוו.

דערווייל האָט דער יודענראַט מיטגעטיילט, אַז די געסטאַפּאָ פאָדערט אונדז ביידן, ווייל אין קעגנפאַל וועט ער זיין פאַראַנטוואָרטלעך. עס קומט פאָר אַ צווייטע באַראַטונג פון בונדישן פּאַרטיי־קאָמיטעט און מאָטעק קושניר דערקלערט, אַז ער איז גרייט זיך צוצושטעלן אַליין צו דער געסטאַפּאָ, כדי צו פאַרמיידן אומשולדיקע קרבנות. איך בין לויטן באַשלוס פון פּאַרטיי־קאָמיטעט אַנטלאָפן קיין פּיעטרקאָוו.

מאָטעק קושניר איז צוזאַמען מיט רייזעלע און משה בערקענשטאַט אַריבערגעפירט געוואָרן אין תפיסה אויף „זאַוואַדזיע" און מען האָט זיי יעדן אינדערפרי געפירט אין געסטאַפּאָ אויף אַ „פאַרהער". מען פלעגט זיי דאָרט אַזוי לאַנג שלאָגן, ביז זיי פלעגן פאַלן אין חלשות.

אינצווישן איז געלונגען אַרויסצוראַטעווען קושנירן, דורך איבערקויפן צוויי געסטאַפּאָ־לייט. שפּעטער איז אויך רייזעלע געראַטעוועט געוואָרן.

משה בערקענשטאַט איז געווען שרעקלעך פאַרפייניקט שפּעטער פאַרשיקט קיין אַשוויענטשים און דאָרט אומגעקומען.

אין אונדזער געפערלעכער אַרבעט ביים אָרגאַניזירן זיך אויפסניי, האָבן זיך אַרויסגערוקט נישט נאָר אַלטע פּאַרטיי־טוער, נאָר אויך פרישע מענטשן. אַ סך האָט אויפגעטאָן אַ פּיעטריקאָווער מיטן נאָמען בערלינער, וועלכער האָט געהאַט פון די פאַרמלחמהדיקע יאָרן אַ גרויסע דערפאַרונג אין קאָנספּיראַטיווער אַרבעט (זיין ברודער האָט געוווינט אין טשענסטאָכאָוו — אַן אַלטער בונדיסט פון 1905).

מיר האָבן אויך געמאַכט אַ פּרווו איינצושטעלן אַ קאָנטאַקט מיט אויסער דעם געטאָ, אויך מיט דער הילף פון קינדער, ווי דאָס מיידעלע לערנער.

סיי די קאָנספּיראַטיווע אַרבעטן און סיי דאָס אויספירן שליחותן זענען געווען מעשים פון גרויסער סכנה און נישט איין אַקטיוויסט האָט דערביי באַצאָלט מיט זיין לעבן.

מאַרזיי (משה) קראַוזע

געגרייט צום קאַמף

מיט דער גרינדונג פון „קליינעם געטאָ“ אין טשענסטאָכאָוו, איז אַנטשטאַנען די אונטערגרונט באַוועגונג. דער ייִדישער ישוב, וואָס האָט געציילט 55 ביז 60 טויזנט נפשות אין גרויסן געטאָ, איז אומגעבראַכט געוואָרן אין די גאַז־קאַמערן פון טרעבלינקע. געבליבן זענען בלויז אַ פינף טויזנט מענטשן — דאָס רוב יוגנטלעכע, וועלכע האָבן קאַטעגאָריש אָפּגעוואָרפן דעם געדאַנק פון פּאַסיווקייט, אויסוויילנדיק דעם וועג פון באַוואָפנטן ווידערשטאַנד.

איך, אַלס געוועזענער מיליטערמאַן אין דער פּוילישער אַרמיי, האָב זיך תיכף אַנגעשלאָסן צו דער ייִדישער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע און אויפן וווּנטש פון די אָנפירער פון „זשאָב“ — רבקה גלאַנץ, העניעק פייסאַק און יוסעק קאַנטאָר — בין איך געוואָרן אַ באַאַמטער אינעם אַרבעטס־איינזאַץ. בערנאַרד קורלאַנד, שעף פון אַרבעטס־איינזאַץ, איז געווען גענוי אינפאָרמירט וועגן דער אונטערגרונט באַוועגונג און האָט זי אונטערגעשטיצט. דער אַרבעטס־איינזאַץ אין קליינעם געטאָ, וואָס איז פון דער דייטשער מאַכט באַשטימט געווען צו זיין איר עקספּאָזיטור, איז אין דער ווירקלעכקייט געוואָרן אַ הילפס־אינסטיטוציע פון דער אונטערגרונט־באַוועגונג.

אין דער פרי, ווען די גרופּן זענען געגאַנגען צו דער אַרבעט, האָט דער פאַר־אַרבעטער באַקומען אַזויפיל צעטלעך פאַר שפּייז־ראַציעס וויפל מענטשן עס זענען אַרויס צו דער אַרבעט. די מיטגלידער פון אונטערגרונט האָבן נישט געקאָנט גיין צו דער אַרבעט, ווייל זיי זענען געווען באַשעפטיקט ביים בויען טונעלן, וועלכע זאָלן פאַרבינדן דאָס קליינע געטאָ מיט דער אַרישער זייט. איך האָב געמוזט פאַרזאָרגן מיט שפּייז די דאָזיקע חברים, ווי אויך שאַפן שפּייז־רעזערוון, אין פאַל פון אַ דרינגענדיקער נויטווענדיקייט.

אין דער אַמוניציע־פאַבריק „האַסאַג־פעלצערי“ האָט מען געאַרבעט אין צוויי שיכטן: איין וואָך בייטאָג און איין וואָך ביינאַכט. די וועלכע האָבן געאַרבעט ביינאַכט, האָבן באַקומען ספּעציעלע לעגיטימאַציעס, וואָס האָבן זיי באַרעכטיקט צו זיין בייטאָג אין געטאָ. כדי צו פאַרמיידן פעלשונגען, זענען די לעגיטימאַציעס יעדע וואָך געענדערט געוואָרן. מיט אַזעלכע לעגיטימאַציעס, האָב איך באַזאָרגט די מיטגלידער פון אונטערגרונט. אויב מ׳האָט געטראָפן אַ ייִד אין „קליינעם געטאָ“ אָן אַ לעגיטימאַציע, איז ער תיכף דערשאָסן געוואָרן דורך די ס.ס.־לייט.

דעם 23־טן אַפּריל 1943 איז רבקה גלאַנץ געקומען פון דער אַרישער זייט און מיר איבערגעגעבן אַן אויפרוף אין דער פּוילישער שפּראַך, וועלכן מ׳האָט באַדאַרפט אָפּדרוקן אין פיר טויזנט עקזעמפּלאַרן ביז צו דעם 27־טן אַפּריל. מיט שוועריקייטן האָב איך פאַרשאַפט דאָס נויטיקע פּאַפּיר, אַריין דעם 26־טן אַפּריל, 19 אַזייגער ביינאַכט אין אַרבעטס־איינזאַץ, פאַרמאַכט די לאַדנס און זיך גענומען צו דער אַרבעט. אין דרויסן האָבן צוויי מיטגלידער פון „זשאָב“ געהאַלטן וואַך. פלוצים דערהער איך דעם אָפּגערעדטן סיג־

נאל; איך לעש אויס דאם ליכט און באלד דערהערט זיך דאס געוויש פון אן אויטא: דעגענהארט ימ״ש, דער קאמענדאנט פון „קליינעם געטא״ און דער תלין פון טשענסטאכאווער און גאנצן ראדאמער דיסטריקט יידנטום, איז גראד אנגעקומען אויף אן אומגעריכטן קאנטראל, זוכנדיק קרבנות צום דערשיסן. 20 מינוט שפעטער, האב איך באקומען א נייעם צייכן, און מ׳האט פארגעזעצט די ארבעט.

פינף אזייגער פארטאג איז אנגעקומען א לאסט־אויטא און גענומען די אויפרופן, צוויי שרייב־מאשינען און א פאפיראגראף. אלץ איז בשלום אנגעקומען צו די פארטיזאנען אין וואלד.

ווען מיטגלידער פון „זשאב״ זענען אוועק אין וואלד אדער צו אקציעס און נישט געדארפט צוריקקומען, האב איך אנגעגעבן אין באריכט א קלענערע צאל מענטשן, ווייל ביים צוריקקומען פון דער ארבעט האט די ס.ס. געקאנט מאכן א קאנטראל, און ווען די ציפערן וואלטן נישט געשטימט, האט זיך דאס געקאנט ענדיקן מיט קרבנות.

עס זענען אויך געווען פאלן פון אפקויפן די ווערקשוצן, זיי זאלן אוועקפירן גרופן אויף באשטימטע ערטער, פון וואנען זיי זענען אוועק אין וואלד. איינמאל האט א ווערקשוץ פינף אזייגער פארטאג אוועקגעפירט א גרופע פון 10 מיטגלידער פון „זשאב״, וועלכע האט זיך באדארפט אנשליסן צו די יידישע פארטיזאנען פון פויליש קאמיענעץ, אנגעפירט דורך באלעק געווירצמאן. צופעליק איז די גרופע באמערקט געווארן דורך א פוילישן פאליציי־סערזשאנט מייזנעראוויטש, וועלכער האט תיכף וועגן דעם געמאלדן דעם לויטנאנט צאפארט, דעגענהארטס פארטרעטער. איך בין ארעסטירט געווארן אין דער פאליציי סטאציע אין געטא. ביי דער אויספארשונג האב איך דערקלערט — וויסנדיק, אז איבער נאכט זענען אויף דער ארבעטסשטעלע

„הערעסבאואמט״ געבליבן 10 — 15 ארבעטער — אז די צען ארבעטער האבן געדארפט זיין פארטאג ביים אויסלאדענען וואגאנען. צאפארט און די פאליציסטן האבן פעסטגעשטעלט, אז ביי דער ארבעטשטעלע געפינט זיך פאקטיש א גרופע יידישע ארבעטער. בשעת איך בין געווען אין ארעסט, האבן זיך באוויזן די אנפירער פון „זשאב״ — מיעטעק און יוזעק קאנטאר — און מיר מודיע געווען, אז אין א פאר מינוט וועט דורכגעפירט ווערן אן אקציע מיך צו באפרייען. איך האב בשום אופן נישט דערלויבט מ׳זאל די אקציע דורכפירן, ווייל איך בין געווען זיכער, אז אויף דעם ארבעטספלאץ געפינען זיך מער ווי צען יידישע ארבעטער. אזוי ווי ס׳האט זיך ארויסגעוויזן, אז מיינע דערקלערונגען זענען געווען ריכטיק, בין איך באפרייט געווארן. די פאליציי האט מיך אבער געווארנט, אז אויב איך וועל נאך א מאל שיקן מענטשן צו דער ארבעט אין נישט פון פריער־באשטימטע שעה,ן, וועל איך באצאלן מיט מיין קאפ.

איידער עס זענען איינגעארדנט געווארן די אונטערערדישע בונקערס פון „זשאב״, איז דאס געווער און געלט געווען אויסבאהאלטן אין מיין וווינונג. אויך בשעת אבלאוועס זענען די מיטגלידער פון „זשאב״ געווען אויסבאהאלטן אין מיין דירה, ווייל אויף דער טיר פון מיין וווינונג האט געהאנגען א צעטל, אונטערגעשריבן דורך לויטענאנט צאפארט, אז די שליסלען געפינען זיך אין ארבעטסאיינזאץ. דערפאר איז אויף דער דירה נישט געפאלן קיין חשד.

נאך דער ליקווידאציע פונעם „קליינעם געטא״ בין איך צוזאמען מיט אנדערע יידישע ארבעטער געשיקט געווארן אין „האסאג־פעלצערי״. כ׳בין באפרייט געווארן דעם 17־טן יאנואר 1945.

✶

אדאַם שטיינברעכער

ווידערשטאנד אין „האסאג־פלצעריי"

סוף יוני 1943 איז ליקווידירט געוואָרן דאָס „קליינע געטאָ" אין טשענסטאָכאָוו און מיט דעם איז פאַרענדיקט געוואָרן אַ קאַפּיטל פון העראָישע קאַמפן און יידישן ווידערשטאַנד קעגן דער היטלעריסטישער בעסטיע.

די ליקווידאַציע פון „קליינעם געטאָ" איז געווען באַגלייט מיט אַ שוידערלעכע שחיטה און די דייטשן איז געלונגען צייטווייליק אַנצוּוואַרפן אַ שרעק אויף אַ גרויסן טייל פון די בערך 4 טויזנט איבערגעבליבענע יידן. דער יאוש איז געווען באַזונדערס שטאַרק צוליב דעם, וואָס עס איז אָוועקגעריסן געוואָרן דער אַקטיווסטער און דינאַמישסטער עלעמענט, וועלכער איז באַשטאַנען פון זש. אָ. ב. קעמפער. די ידיעות, וואָס זענען אָנגעקומען וועגן אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ, די מאַסן־ליקווידאַציעס אין אַנדערע ערטער, ווי אויך אונדזער אייגענע טרויעריקע דערפאַרונג פון ליקווידירן דאָס גרויסע געטאָ אין טשענסטאָכאָוו גופא, האָבן שוין נישט איבערגעלאָזט קיין ספק, אַז אויך פאַר אונדז האָבן די היטלערישע מערדער צוגעגרייט אַ פּלאַן פון פולשטענדיקער פאַרניכטונג.

די רוצחים האָבן געוווּסט וועגן אונדזערע געפילן קעגן זיי, וואָס זיינען געווען דורכגעדרינגען מיט גרייטקייט נקמה צו נעמען. דערפאַר האָבן זיי צוגעגרייט זייערע פאַרניכטונגס־פּלענער אויף אַזאַ אופן, אַז זיי זאָלן האָבן די פולע זיכערקייט צו דערגרייכן אַ לייכטן נצחון איבער אונדז.

דעריבער איז די מאַסן שחיטה אין „קליינעם געטאָ" דורכגעפירט געוואָרן ביי אַ קליינער צאָל אַנוועזנדיקע. זיי האָבן אויסגענוצט די געלעגנהייט, וואָס כמעט אַלע יידן פון געטאָ האָבן געאַרבעט אין „האַסאַג־פּעלצערי" אין צוויי שיכטן, כדי אָפּצוטוען דאָס פאַרברעכן אויף אַ ראַפינירטן אופן: איין שיכט האָט געאַרבעט פון 6 אינדערפרי ביז 6 אָוונט, און די צווייטע - פון 6 אָוונט ביז אינדערפרי. אַ געוויסן טאָג, ווען די ערשטע שיכט איז געקומען צו דער אַרבעט אין „האַסאַג־אַפּאַראַטענבוי", האָט זיך אַרויסגעשטעלט, אַז די נאַכט־שיכט איז נישט אַרויסגעלאָזט געוואָרן פון דער פאַבריק. אין „קליינעם געטאָ" איז אַזוי אַרום פאַרבליבן אַ קליינע צאָל מענטשן, דער עיקר זקנים און אַזעלכע, וואָס זענען נישט געווען פעאיק צו דער שקלאַפן־אַרבעט אין דער אַמוניציע־פאַבריק.

דאָס העלדישע פאַרהאַלטן פון לעאָן טענענבאַום

דערווייל האָט די געסטאַפּאָ אַרעסטירט אַ גרופּע חברים, צווישן וועלכע עס האָט זיך געפונען לעאָן טענענבוים — אַן אַקטיווער מיטגליד פון דער יידישער קאַמפס־אָרגאַניזאַציע אין „קליינעם געטאָ". טענענבוים איז ביי דער אויספאָרשונג אַכזריותדיק געפייניקט געוואָרן און ער איז שפּעטער געבראַכט געוואָרן אין „האַסאַג־אַפּאַראַטענבוי", כדי ער זאָל אויסגעבן די ווידערשטענדלער, וואָס האָבן דאָרטן געאַרבעט. די אַרבעטער אין „האַסאַג" זענען אויסגעשטעלט

געוואָרן אין רייען, און לעאָן טענענבוים איז דורכגעפירט געוואָרן צווישן זיי. די געסטאַפּאָ לייט האָבן פון אים געפאָדערט, אַז ער זאָל אָנווייזן אויף די יעניקע, וואָס האָבן מיטגעאַרבעט מיט דער יידישער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע. דאָס איז זיי פאַרשטענדלעך, נישט געלונגען און זיי האָבן טענענבוימען געשאָסן צוזאַמען מיט אַנדערע מענטשן, וועלכע זיי האָבן חושד געווען.

רציחות און פייניקונגען

אין די בלוטיקע טעראָר־אַקטן קעגן די יידן אין „האַסאַג־אַפּאַראַטענבוי" האָבן זיך באַטייליקט די מייסטערס, פּראָדוקציע־לייטער, אינזשיניערן און אַדמיניסטראַטיווע אָרגאַנען, ביז די ווערקשוץ. יעדער מייסטער האָט געשלאָגן און געפייניקט זיינע שקלאַפן וויפל עס האָט זיך אים נאָר פאַרגלוסט. אויך די דייטשע פרויען־מייסטערינס זענען נישט געבליבן הינטערשטעליק און נישט איינמאָל איבערגעשטיגן אַפילו די מייסטערס מיט זייער בעסטיאַלישקייט. נאָכן פאַרענדיקן די אַרבעט זענען די ווערקשוצן אַריין אין די באַראַקן, געשלאָגן, געפייניקט און געשאָסן דורך די פענצטער — ספּעציעל אין די פרויען־באַראַקן.

אין „האַסאַג־אַפּאַראַטענבוי" זענען אָפט פאָרגעקומען סעלעקציעס. באַלד אין דער ערשטער סעלעקציע זענען שוין געפאַלן 500 קורבנות.

די אומגליקלעכע זענען קודם אַריינגעוואָרפן געוואָרן דורך די דייטשן אין פינצטערע קעלערס, וועלכע האָבן זיך געפונען אויפן שטח פון דער אַזוי גערופענער „קאָלאָניע". שפּעטער האָט מען זיי געבונדן די הענט און אַרויפגעוואָרפן אויף לאַסט־אויטאָס. די דייטשע מייסטערס און ווערק־שוצן פלעגן דערביי שלאָגן די קרבנות מיט אַ האַמער איבערן קאָפּ, כדי זיי צו באַטויבן. ספּעציעל האָט זיך אויסגעצייכנט מיט דער דאָזיקער מערדעריי דער בוי־מייסטער אַפּעל, וועלכער האָט שפּעטער באַקומען דעם צונאָמען „מאַרזש". אויף אַזאַ מין אופן האָט מען די יידישע קרבנות אַוועקגעפירט אויפן בית־הקברות און זיי דאָרטן דערשאָסן.

שוידערלעכע באַדינגונגען

מיט דער סעלעקציע ענדיקט זיך אָבער נישט דער גיהינום. יעדער טאָג ברענגט נייע קרבנות. אָט האָט אַ ווערק־שוץ דערשאָסן 10 מענטשן, אָט האָט ווידער אַ דייטשער מייסטער, הויזנער, דערשאָסן אַ פרוי. קיינער פון זיי דאַרף

נישט אָפּגעבן קיין דין־וחשבון וועגן זיינע בלוטיקע מעשים. יידיש בלוט איז געווען הפקר. צו דערמאָרדן אַ ייד — אַ גרויסע מצווה...

נישט בעסער זענען געווען די „לעבנס"־באַדינגונגען בכלל. דאָס עסן פאַר אַ געפאַנגענעם אויף אַ גאַנצן טאָג איז באַשטאַנען פון 20 דעקאָ ברויט (אויב מען האָט געקאָנט דאָס בכלל אָנרופן „ברויט"), אַ האַלבער ליטער קאַווע פון גערשטן און אַ האַלבער ליטער זופּ פון געטריקנטע בוראַקעס. די שווערע אַרבעט איז געטאָן געוואָרן אָן שום אָפּרו אין משך פון צוועלף שעה. פאַר יעדן אָפּרוען זיך, פלעגט מען באַקומען קלעפּ פונעם מייסטער און פון ווערק־שוץ. די ענגשאַפט אין די באַראַקן איז געווען אומדערטרעגלעך. אויף איינשטאָקיקע נאַרעס זענען געלעגן הונדערטער מענטשן — איינער נעבן דעם אַנדערן. פון דער דאָזיקער ענגשאַפט האָט זיך געשאַפן אַ שרעקלעכער שמוץ, באַגלייט מיט לייז, פליי און וואַנצן.

צו דעם אַלעמען קומען נאָך צו די „לאַפּאַנקעס", וועלכע ווערן דורכגעפירט דורך די ווערק־שוץ נאָך דעם פאַרענדיקן פון 12 שעה האָרעוואַניע. די „לאַפּאַנקעס" (כאַפּעלעך), ווערן געמאַכט, כדי די געכאַפּטע זאָלן אויספירן ספּעציעלע צוגאָב־אַרבעטן.

אין אָט די שוידערלעכע באַדינגונגען איז די מערהייט באַהערשט געוואָרן דורך געפילן פון אַפּאַטיע און רעזיגנאַציע. דאָס לעבן איז פשוט נמאס געוואָרן און עס האָבן זיך אָנגעהויבן צו באַווייזן פאַלן פון זעלבסטמאָרד. מען דערטרינקט זיך אין טייך, מען לויפט צו די עלעקטרישע דראָטן, און אַנד. עס האָט געדראָט אַ געפאַר, אַז די זעלבסטמאָרדן זאָלן זיך אויסברייטערן און אָננעמען די פאָרם פון אַן עפּידעמיע. דער מאָראַלישער צוזאַמענברוך מיידט נישט אויס אַפילו מענטשן מיט אַ שטאַרקן כאַראַקטער.

פון דעם טראַגישן מצב האָט אַרויסגעדרינגען אַ נויטווענדיקייט זיך אַנטקעגנצושטעלן די אַפּאַטיע־שטימונגען און שטאַרקן דעם גלויבן אין דער מפּלה פון היטלעריזם.

די ספּעציפישע באַדינגונגען אין לאַגער „האַסאַג־אַפּאַראַטענבוי" האָבן אויפגעצווונגען אויף די ווידערשטאַנד־גרופּן אַ שטרענג־קאָנספּיראַטיווע טעטיקייט.

אין די רייען פון די דאָזיקע ווידערשטאַנד־גרופּן האָבן זיך געפונען 40 מענער און פרויען, פון די אַקטיווסטע לעבנגעבליבענע יידישע קעמפער פון גרויסן און קליינעם געטאָ.

זיי זענען אָרגאַניזירט געוואָרן אין גרופּן צו פינף פּערזאָן,

צוגעפּאַסט צו זייערע וווינונגס־ערטער. דער ערשטער ציל, וואָס די אָרגאַניזאַציע האָט זיך געשטעלט, איז געווען צו פירן אַן אויפקלערונגס־אַרבעט צווישן אירע מיטגלידער. די דאָזיקע פּאָליטיש־דערציערישע טעטיקייט איז געווען נויטווענדיק, כדי צו פאַרשטאַרקן דעם קאַמפּס־גייסט.

עס זענען געווען פּראָבלעמען, וואָס זענען תמיד באַהאַנדלט געוואָרן אויף יעדער זיצונג און האָבן קיינמאָל נישט פאַרלוירן זייער אַקטועלקייט. די זיצונגען פון דער אַנפירונג זענען פאָרגעקומען איין מאָל אין וואָך. חוץ דעם זענען באַהאַנדלט געוואָרן די אַרבעטס־באַדינגונגען אין די פאַרשידענע אָפּטיילונגען פון דער פאַבריק, פאַראינטערעסירנדיק זיך באַזונדערס מיט די יידישע „קאַפּאָס“. אין דער פּרעסעריי אָפּטיילונג האָט געאַרבעט אַ שלאָסער, וואָס איז געווען אַ מסור, און האָט אַלץ צוגעטראָגן צו די דייטשע מייסטערס. מיר האָבן אַרום דעם דאָזיקן פאַרשוין געשאַפן אַזאַ מין אַטמאָספער, אַז ער זאָל פילן די פאַראַכטונג צו אים.

אויף די זיצונגען פון דער אַנפירונג זענען אויך באַהאַנדלט געוואָרן סאָציאַלע פראַגן, ווי דאָס לינדערן די הונגער־באַדינגונגען.

מיר האָבן זיך פאַרבונדן מיט דער לאַגער־קיך און באַקומען צוגאַב־פּאַרציעס פאַר די נויטבאַדערפטיקע. אין דעם האָט אונדז פיל מיטגעהאָלפן פעלאַ האָפמאַן. מיר האָבן אויך געשאַפן מעדיקאַמענטן פאַר קראַנקע, דורך קאָנטאַקטן מיט דער אויסערלעכער וועלט.

אין לאַגער האָט זיך געפונען אַ יידישער ראַדיאָ־טעכניקער, וועמען די דייטשן האָבן געגעבן אַ באַזונדער צימערל צו פאַרריכטן ראַדיאָס. און ביים „אויספּרובירן“ די אַפּאַראַטן, האָבן מיר געהערט אויסלענדישע אוידיציעס. מיר האָבן אויך געשעפּט ידיעות און מאַטעריאַלן פון דער היטלעריסטישער וואָכנשריפט „דאָס רייך“. פון די אַרטיקלען האָבן מיר זיך געשאַפן אַ בילד וועגן דער לאַגע אויפן פראָנט. פאַר לייענען „דאָס רייך“ האָט יידן געדראָט טויט־שטראָף. פאַר לייענען די „קראָקעווער צייטונג“, אָדער „וואַרשעווער צייטונג“, האָט מען באַקומען 25 שמיץ.

אונדזער ווידערשטאַנד־קאַמף איז געפירט געוואָרן קודם כל אין דער ריכטונג פון נישט דערלאָזן זיך צו פאַרוואַנדלען אין גייסטיקע שקלאַפן און נישט לאָזן זיך מאָראַליש איינברעכן דורכן בלוטיקן דייטשן טעראָר.

אַ דאַנק דער פּאָליטישער טעטיקייט, איז דערנאָך געלונגען צו רעאַליזירן דעם צווייטן טייל פון אונדזער פּלאַן

פאַר סאַבאָטאַזש־ און דיווערסיע־אַקטן אין דער פּראָדוקציע. איינע פון די ע רשטע אויפגאַבן, וואָס מיר האָבן גענומען אויף זיך, איז געווען צו פאַרלאַנגזאַמערן די אַרבעט ווי ווייט מעגלעך.

מאַריאַן אימיעלעק

צווישן די פּוילישע אַרבעטער, וואָס זענען געקומען אין „האַסאַג“ פון שטאָט, האָט זיך געפונען אַ געוויסער שלאָסער־אַרבעטער מיטן נאָמען מאַריאַן אימיאַלעק, וועלכער האָט געאַרבעט אין מעכאַנישן וואַרשטאַט. אויך דער שרייבער פון די שורות האָט דאָרט געאַרבעט. מיט דער צייט האָבן זיך איינגעשטעלט צווישן אונדז גוטע באַציאונגען. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דער דאָזיקער אימיעלעק האָט יאָרנלאַנג געאַרבעט אין בעלגיע און פראַנקרייך, און קיין פּוילן איז ער צוריקגעקומען פאַרן מלחמה־אויסברוך. עס האָט אויסגעזען, אַז מען קען אים שענקען אַ געוויסן צוטרוי. אָבער דאָ האָבן מיר זיך דערוווּסט, אַז ער געהערט צו דער אונטערגרונט־באַוועגונג פון דער טרויעריק־באַרימטער „אַרמיאַ קראַיאָוואַ“, וואָס האָט אויף איר געוויסן צענדליקער טויזנטער דערמאָרדעטע יידן — צווישן די קרבנות — אויך פיל אַקטיווע טשענסטאָכאָווער חברים פון דער יידישער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע.

פונדעסטוועגן, איז אויף אַ זיצונג פון דער אַנפירונג פון דער אָרגאַניזאַציע באַשלאָסן געוואָרן, אַז צוליב דער גרויסער וויכטיקייט פון ענין, דאַרף מען ריזיקירן און אויסנוצן די געלעגנהייט פון איינשטעלן אַ קאָנטאַקט מיטן דאָזיקן אימיעלעק. צוליב פאָרזיכטיקייט, האָט מען אים נישט פאַרבינדן מיט דער אָרגאַניזאַציע, נאָר מיט איין פּערזאָן.

דורך דער פאַרמיטלונג פון דאָזיקן פּוילישן אַרבעטער האָבן מיר אָנגעהויבן צו באַקומען סטאַביל צייטונגען, אומלעגאַלע ליטעראַטור און אַנדערע מאַטעריאַלן. ביי דער זעלבער געלעגנהייט האָט ער געבראַכט אויך מעדיקאַמענטן פאַר קראַנקע, און באַקומען דערפאַר באַצאָלט.

די באַשיידענע דערפאָלגן פון אונדזער אונטערגרונט אָרגאַניזאַציע צו יענער צייט, זענען געווען אַ רעזולטאַט פון דעם, וואָס מיר האָבן צוגעפּאַסט אונדזער ווידערשטאַנד קעגן די נאַציס צו די ספּעציעלע באַדינגונגען פון לאַגער.

סאַבאָטאַזש

די, וואָס האָבן געאַרבעט ביי מאַשינען, האָבן באַדאַרפט סיסטעמאַטיש פאַרנאַכלעסיקן די מאַשינען און ווען אַ מאַ־

שין איז באַשעדיקט געוואָרן, האָט מען נישט באַדאַרפט גלייך וועגן דעם מעלדן, נאָר ווייטער לאָזן די מאַשין אין גאַנג, ביז זי וועט כמעט קאַליע ווערן. מיר האָבן אויסגענוצט דעם פאַקט, וואָס נישט אַלע דייטשע מייסטערס זענען געווען פאַכלייט און זיי זענען נישט געווען באַהאַוונט אין די מאַשינען.

אַנדערע סאַבאָטאַזש־מעטאָדן האָבן מיר אָנגעווענדעט אין מעכאַנישן וואַרשטאַט — „מאַשינענבוי": דאָרט זענען רעפּאַרירט געוואָרן די באַשעדיקטע פּראָדוקציע־מאַשינען.

אין דעם וואַרשטאַט זענען געווען אויסגעטיילט פאַרשיידענע גרופּן שלאָסערס, וועלכע האָבן געדאַרפט באַדינען און זיין פאַראַנטוואָרטלעך פאַר געוויסע אָפּטיילונגען אין דער פאַבריק. אַזוי איז דעם פּוילישן מעכאַניקער אימיאַלעק און דעם שרייבער פון די דאָזיקע שורות צוגעטיילט געוואָרן די צוג־מאַשינען אויף דער אינפאַנטעריע־אָפּטיילונג. דאָרט האָט מען געצויגן גילזן צו קוילן פאַר ביקסן און מאַשינגעווער.

ווען אַ פּראָדוקציע־מאַשין פלעגט באַשעדיקט ווערן, האָבן מיר זי אַזוי „פאַראַכטן", אַז מען האָט שוין מער נישט געקאָנט זי לאָזן אין שנעלן גאַנג. מיר פלעגן אָפּשלעפּן די רעפּאַראַציע, ווי לאַנג מיר האָבן נאָר געקאָנט, און ווען ס'איז קאַליע געוואָרן אַ טייל פון דער מאַשין, האָבן מיר קיין נייעם טייל נישט צוגעאַרבעט, נאָר אַרויסגענומען אַן ענלעכן טייל פון אַ צווייטער מאַשין. אויף אַזאַ מין אופן האָבן מיר דערפירט צו דעם, אַז מיט דער צייט זענען אַ טייל מאַשינען אַרויס פון געברויך. אין אָט דער סאַבאָטאַזש־אַקציע האָט אונדז פיל געהאָלפן דער פאַקט, וואָס די דייטשע מייסטערס האָבן געהאַט צוטרוי צום פּוילישן מעכאַניקער אימיאַלעק. ביי ערנסטע באַשעדיקונגען איז גענוג געווען ער זאָל באַשטעטיקן די סיבות, אַז די דייטשע מייסטערס זאָלן זיך רעכענען מיט זיין מיינונג.

י. יוזעפאָוויטש

אויך האָט אונדז געהאָלפן דער פאַקט, וואָס דער פאַר אַרבעטער (נישט־אָפיציעל) פון מעכאַנישן וואַרשטאַט „מאַשינענבוי", איז געווען דער באַקאַנטער יידישער שלאָסער־מעכאַניקער פון טשענסטאָכאָוו — יעקב יוזעפאָוויטש. פאַקטיש איז יוזעפאָוויטש געווען דער וואַרשטאַט־פירער, ווייל דער דייטשער מייסטער האָט זיך דערקענט אויף זיינע גרויסע פעאיקייטן אַלס מעכאַניקער און האָט אים שטאַרק פאַוואָריזירט. דער דאָזיקער מייסטער איז שפּעטער פאַרשיקט געוואָרן קיין אָשוויענטשים צוזאַמען מיט נאָך אַ דייטשן מייסטער פאַר העלפן אַ יידיש פּאָרל אַנטלויפן פון לאַגער.

יוזעפאָוויטש איז שפּעטער צוזאַמען מיט טויזנטער אַנדערע יידישע אַרבעטער פון „האַסאַג" פאַרשיקט געוואָרן קיין בוכענוואַלד, ווו ס'האָט זיך אויך געפונען דער שרייבער פון די שורות. פון בוכענוואַלד איז יוזעפאָוויטש אַרויסגעשיקט געוואָרן אויף אַן אויסערן־קאָמאַנדאָ און שפּעטער ווידער געבראַכט געוואָרן. דערנאָך איז ער מיט אַ יידישן טראַנספּאָרט אַוועק אויפן לעצטן וועג, בעת וועלכן ער איז אומגעקומען צוזאַמען מיט טויזנטער אַנדערע יידישע קאַצעטלער.

פלאַן צו אַקטיוון ווידערשטאַנד

די איינפלוסן פון אונטערגרונט אין „האַסאַג" האָבן זיך אויסגעברייטערט און אָנגעהויבן אַרומנעמען אַלץ ברייטערע פּעריפעריעס. יעדע גרופּע ביי זיך אין באַראַק, ווי אויך יעדער מיטגליד פון אונטערגרונט, האָט באַקומען קאָנקרעטע אויפגאַבן צו דערמוטיקן זיינע נאָענטסטע שכנים אויף דער נאַרע ווו ער שלאָפט, אָדער ביי דער אַרבעט. עס איז געווען אַ פליכט מודיע צו זיין וועגן די כסדרדיקע מפּלות פון די דייטשן אויף די פראָנטן, און באַזונדערס אויפן מזרח־פראָנט. ביסלעכוויין האָבן זיך אָנגעהויבן אָרגאַניזירן פאַרשיידענע גרופּן. עס איז אַנטשטאַנען אַ גרופּע אונטער דער אָנפירונג פון באַקאַנטן בונדישן טוער — ליבער ברענער. אַ צווייטע גרופּע איז געשאַפן געוואָרן בראש מיטן אַקטיוון טוער פון לינקע פּועלי־ציון — ישראל שימאַנאָוויטש. עס זענען אויך געשאַפן געוואָרן גרופּן, וואָס האָבן זיך פאַרנומען מיט קולטור־טעטיקייט.

אין די ניי־געשאַפענע באַדינגונגען איז רייף געוואָרן דער געדאַנק צו שאַפן אַן איינהייטלעכן קאָאָרדינירקאָמיטעט פון אַלע עקזיסטירנדיקע גרופּן, וואָס זאָל אָנפירן מיט דער גאַנצער ווידערשטאַנד טעטיקייט אין לאַגער „האַסאַג־אַפּאַראַטענבוי". דער געשאַפענער קאָאָרדינירונגס־קאָמיטעט איז באַשטאַנען פון פאָלגנדע פינף חברים: אַדאַם שטיינברעכער, ליבער ברענער, יעקב ווײַנרייך, אייזיק דיאַמאַנד און ישראל שימאַנאָוויטש. דאָס שאַפן אַן איינהייטלעכן אָרגאַניזם אין לאַגער האָט דערמוטיקט אַלע אַקטיווע כוחות. אויך די קאָנטאַקטן מיט דער אויסערלעכער וועלט זענען אויסגעברייטערט געוואָרן און ס'איז איינגעשטעלט געוואָרן אַ סטאַבילע פאַרבינדונג מיטן לאַגער

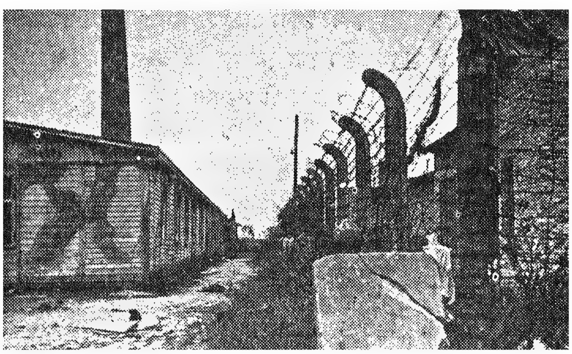
„ראקאוו", דורכן אקטיוון ווידערשטענדלער יאצעק וויערניק.

דער ערשטער שריט פון אייגהייטלעכן קאארדינירונגס־קאמיטעט איז געווען אנטקעגן דער מעגלעכקייט פון ליקווידירן דעם לאגער. אין אזא פאל איז באשלאסן געווארן צו שטעלן אן אקטיוון ווידערשטאנד, טראץ דעם וואס מיר האבן נישט געהאט קיין שום געווער. לויטן פלאן איז געווען פארגעזען, אז מיטן אנהויב פון דער ליקווידאציע וועט א באשטימטע גרופע אנפאלן אויף דער וואך פון ווערק־שוץ און זי אנטוואפענען. אין דער זעלבער צייט האבן מערערע גרופן געזאלט ארויסרופן מהומות אין לאגער און רופן צו אנטלויפן אין דער ריכטונג פון די דראט־פארצוימונגען. די גרופן, וואס האבן געדארפט זיך ווארפן אויף די דראטן, האבן געזאלט האבן ביי זיך ספעציעלע צוואנגען, צוגעגרייט דורך יוזעפאוויטשן, ווידמאן און שטיינברעכער. מיר האבן גענומען אין חשבון, אז אזא אקציע וועט קאסטן פיל קרבנות, אבער מיר האבן זיך גערעכנט מיט דער מעגלעכקייט, אז וויפל עס וועט געלונגען צו אנטלויפן, וועט אויך זיין א געווינס.

די געשעענישן האבן זיך אנטוויקלט מיט אן אומגעהויערער שנעלקייט. די מפלות פון די דייטשן אויף די פראנטן האבן זיך אויסגעווירקט אויף אונדזערע לאגער־באדינגונגען. דער מצב ביי אונדז האט זיך פארערגערט מיט יעדן טאג. דער בלוטיקער טעראר האט זיך פארשטארקט פון אלע זייטן, סיי מצד די מייסטערס ביי דער ארבעט און סיי מצד די ווערק־שוץ נאך דער ארבעט. אונדזער חבר פון אונטערגרונט הערשל אוזשאנסקי, איז מערדערלעך צעשלאגן געווארן דורכן מייסטער — אפעל „מארזש". גלייכצייטיק האבן זיך פארשפרייט קלאנגען, איינער גרוילעכער פון אנדערן, וועגן גורל פון לאגער און זיינע ארבעטער. די דייטשע מייסטערס זענען ארומגעלאפן ווי משוגענע הינט, שלאגנדיק זייערע שקלאפן־ארבעטער. יעדער טאג האט געבראכט נייע קרבנות.

אויף איינער פון די זיצונגען פון קאארדינירונגס־קאמיטעט איז באשלאסן געווארן צו רעאליזירן דעם אנגעצייכנטן פלאן וועגן אקטיוון ווידערשטאנד, אין פאל ווען עס וועלן זיך באשטעטיקן די קלאנגען וועגן ליקווידאציע. אלע טעטיקע גרופן האבן באקומען אנווייזונגען וועגן מאביליזאציע־גרייטקייט. אין דער זעלבער צייט האבן מיר געמאכט באמיאונגען צו באקומען גענויע ידיעות פון דרויסן. דער עיקר, האט אונדז פאראינטערעסירט דער מצב אויפן

מזרח־פראנט, וועלכער איז געווען דער נאענטסטער צו אונדז. עס האט אונדז אויך שטארק אינטערעסירט די פראגע פון דער מעגלעכקייט אויסצובאהאלטן די מענטשן, וועמען עס וועט געלונגען צו אנטלויפן פון לאגער בעתן אויפשטאנד. צוליבן פארשארפטן מצב אין לאגער האבן די דייטשן אויפגעהערט צו געבן זייערע ראדיא־אפאראטן צום פאריכטן דעם יידישן טעכניקער און מיר האבן פארלוירן איינעם פון די וויכטיקסטע מקורות צו באקומען ידיעות פון דער וועלט. אין דער זעלבער צייט האט דער מעכאניקער אימיאלעק אויפגעהערט פלוצים צו קומען צו דער ארבעט און מיר האבן אויך פארלוירן דעם קאנטאקט מיט דער פוילישער זייט. צוליב די פארשטארקטע רעוויזיעס האבן די פוילישע ארבעטער, וואס האבן די גאנצע צייט געבראכט פאר אונדז צייטונגען און אומלעגאלע ליטעראטור, אויך אויפגעהערט דאס צו טאן. זיי האבן אפילו נישט געוואלט ריזיקירן צו ברענגען געוויינלעכע דייטשע צייטונגען.

דער ארבעטס־לאגער „האסאג", ווו עס איז אנגעפירט געווארן א פארצווייגטע קאנספיראטיווע ארבעט.

א געוויסן טאג זענען מיר פארבליבן גאנץ אליין. די פוילישע ארבעטער זענען מער נישט געקומען אין דער פאבריק און מיט איין מאל זענען מיר פולשטענדיק אפגעשניטן געווארן פון דער אויסערלעכער וועלט. איידער מיר האבן באוויזן זיך צו אריענטירן אין דער ניי־געשאפענער לאגע, זענען שוין באפאלן אפטיילונגען פון ס. ס., געסטאפא, שוץ־פאליציי און ווערק־שוץ אונדזערע באראקן און מען האט אלעמען ארויסגעיאגט אין דער ריכטונג פון דער ראמפע, ווו עס האבן שוין געווארט וואגאנען, וועלכע האבן אונדז אפגעפירט קיין בוכענוואלד.

די יידן, וואס זענען געבליבן אויפן ארט, זענען באפרייט געווארן אין דעם זעלבן טאג.

חנן קיעל

דער גבור מאַכל בירנצווייג ז"ל

עס זענען געווען פאַרשיידענע אַרבעטס־פּלעצער אין טשענסטאָכאָווער געטאָ, אָבער דאָס איינציקע אָרט וווּ ייִדן האָבן געהאַט אַ מעגלעכקייט זיך צו ראַטעווען און האָבן זיך געראַטעוועט, איז געווען דער מעבל־לאַגער, בראָש פון וועלכן עס איז געשטאַנען מאַכל בירנצווייג.

ער איז געווען אַ מענטש אין פולן זין פון וואָרט, אין אַ האַרציקער ייִד. כל־זמן אַז ס'האָט עקזיסטירט דער מעבל־לאַגער, איז ער, און זיין משפחה, געווען יעדע מינוט איינגעשטעלט מיטן לעבן, ווייל זיין גאַנצע אַרבעט איז געווען געווידמעט צו העלפן און ראַטעווען יונג און אַלט.

מאַכל בירנצווייג האָט דערקלערט אַ שטילן קאַמף קעגן היטלערישן מערדער.

דער מעבל־לאַגער איז באַשטאַנען פון פאַרשיידענע וואַרשטאַטן און ס'איז געווען אַ באַזונדערע טראַנספּאָרט־קאָלאָנע, וואָס האָט זיך פריי באַוועגט אין דער גאַנצער שטאָט מיט אַ ספּעציעלער דערלויבעניש. די דאָזיקע גאַנצע גרופּע איז געווען דורכגעדרונגען מיטן גייסט פון גבורה, וועלכן עס האָט אין זיי מאַכל בירנצווייג איינגעפלאַנצט. זייער אויפגאַבע איז געווען אַרויסצונעמען דאָס מעבל פון די ייִדישע וווינונגען נאָך די אַקציעס. ווען זיי האָבן דאָרטן געפונען קינדער, וואָס זייערע עלטערן זענען אַוועקגעפירט געוואָרן צום טויט, האָבן זיי אין קאַסטנס און שענק אויסבאַהאַלטן די דאָזיקע קינדער און זיי אַריבערגעפירט אין מעבל־לאַגער. מען האָט געמוזט האָבן צו דעם איבער־מענטשלעכע גבורה, ווייל דאָס האָט באַדייט צו גיין גלייך אין די אָרעמס פון מלך־המוות.

אין מעבל־לאַגער האָבן מאַכל בירנצווייג און זיין ברודער פּנחס, אָרגאַניזירט אין שטרענגער געהיימעניש, אַ נעץ פון בונקערס. ביי דעם האָבן געאַרבעט מענטשן, צו וועלכע מען האָט געהאַט הונדערט פּראָצענט צוטרוי. די ערשטע טעג איז געווען אַ פּראָבלעם וועגן עסן, דער עיקר פאַר די קינדער וואָס זענען געווען אויסבאַהאַלטן. האָט מאַכל בירנצווייג און זיין משפחה געגעבן פון זייער רעזערוו, ביז די טרעגער־קאָלאָנע האָט אַריינגעשמוגלט שפּייז.

ווען אַ סך יחידים האָבן זיך געוואָלט ראַטעווען אויף דער אַרישער זייט, איז דער מעבל־לאַגער געווען דער איינציקער אַרבעטס־פּלאַץ פון וואַנען מען האָט דאָס געקאָנט טון און מאַכל בירנצווייג איז געווען דער איינציקער ייִד, וואָס האָט געהאָלפן און געגעבן אַנדערע די מעגלעכקייט צו העלפן, ביים ראַטעווען מענטשן פון טויט.

אַן אויסנאַם פון אַ דייטש

יעדן אינדערפרי, ווען די אַרבעטער זענען געקומען פון „קליינעם געטאָ" צו דער אַרבעט אין מעבל־לאַגער, איז געשטאַנען אַ דייטש מיטן נאָמען — לאַנגע, וואָס מען האָט אים גערופן „דער חזן" און וועלכער איז געווען פאַראַנט־וואָרטלעך פאַר דער „פּלאַצאָווקע". דער דאָזיקער דייטש איז געווען אַן אויסנאַם און מען דאַרף אים דערמאָנען צום גוטן. ווען מאַכל בירנצווייג האָט געציילט די גרופּע, האָט ער געפרעגט שטילערהייט וויפל עס גייען היינט אַריס אויף דער אַרישער זייט...

ווער עס האָט נישט באַוויזן זיך איינצואָרדענען, פלעגט צוריק קומען. מאַכל בירנצווייג האָט איינגעאָרדנט פיל קינדער ביי קריסטן, וואָס אַ דאַנק אים זענען זיי לעבן געבליבן. צווישן זיי — קורלאַנדס אַ זון, ברענערס אַ טאָכטער א. א.

די ייִדישע קאַמפס־אָרגאַניזאַציע „ד.אָ.ב." האָט געהאַט די בעסטע מעגלעכקייט צו שטיין אין קאָנטאַקט מיט דער אויסערלעכער וועלט דורכן מעבל־לאַגער. דאָס אַלץ האָט געוווּסט און דערלויבט מאַכל בירנצווייג. פון זיין זייט איז דאָס געווען אַן איבערמענטשלעכע גבורה.

דער איינציקער טויער, וואָס האָט געפירט צו „פרייהייט" איז אָבער אויך צום סוף געשלאָסן געוואָרן. מאַכל בירנ־צווייג, זיין פרוי און די אלטע מוטער, האָבן טייער באַצאָלט

פאַר זייער גוט האַרץ און פאַר איינשטעלן זייער לעבן כדי צו ראַטעווען אַנדערע.

וועגן זיינע לעצטע מינוטן זענען באַקאַנט גענוואָרן פאָלגנדע פּרטים:

אין איינעם פון די בונקערס אין יענעם הויז האָט זיך געפונען חנה־קע קאָנגרעצקי מיט אירע צוויי קינדער. איר ייִנגעלע פלעגט זיך אָפט אַרויסרייסן פון בונקער און די מאַמע האָט אים פשוט נישט געקאָנט איינהאַלטן.

אַ געוויסן טאָג איז ער פאַרהאַלטן געוואָרן דורך די דייטשן און דערשרעקנדיק זיך פאַר זייערע דראָאונגען האָט ער זיי געוויזן דאָס אָרט פון בונקער. דער סוף איז געווען, אַז חנה מיט אירע קינדער, ווי אויך אַלע איבעריקע מענטשן פון בונקער זענען דערשאָסן געוואָרן.

דעם 19־טן מערץ 1943 איז דער צורר דעגנהאַרט מיט זיין באַנדע געהילפן צופעליק אַריין אין צימער פון די פּאַרטיזאַנער און נאָכן דורכפירן אַ רעוויזיע, איז דאָרטן געפונען געוואָרן געווער. עס זענען דעמאָלט געפאַלן 6 קרבנות, פון די שענסטע געשטאַלטן פון דער טשענסטאָכאָווער יוגנט: מאָניעק פלאַמענבוים, אַלעק הערשבערג, יעזשי ראָזענבלאַט, העניעק ריכטער, יאַנעק קראַוזע און שלאָמעק שיין.

ווייזט אויס, אַז די דייטשן האָבן דערהאַלטן אַ מסירה וועגן דעם, וואָס עס קומט פאָר אין מעבל־לאַגער, און דעם צווייטן טאָג שבועות 1943 איז אַנגעקומען שוץ־פּאָליציי, בראָש מיטן אויבער תליין דעגענהאַרט ימ״ש, כדי ענדגילטיק צו ליקווידירן דעם מעבל־לאַגער. דעגענהאַרט האָט געהייסן מאַכלען ער זאָל פאַרזאַמלען זיינע קרובים, אָבער בירנצווייג האָט פאַרשטאַנען וואָס דאָס באַדייט. ער איז אַוועק, כלומרשט, רופן זיינע קרובים און איז באַלד נעלם געוואָרן. היות די דייטשן האָבן אים נישט געפונען, האָבן זיי אויפן אָרט דערשאָסן זיין מוטער, ווי אויך אַנדערע מענטשן. זיין פרוי, חנה׳קע איז אַוועקגעפירט געוואָרן אויף

אַ לאַסט־אויטאָ אין תפיסה ביי זאַוואַדזיע, און דאָרטן איז זי אויך דערשאָסן געוואָרן. פּנחס בירנצווייגן האָבן זיי אויסגעהאַקט די ציין און באַפוילן ער זאָל זיך נישט רירן פון אָרט, אין קעגנפאַל וועלן אַלע דערשאָסן ווערן. אין ווילדן געיעג נאָך מאַכלען, האָבן זיי פאַרגעסן אין פּנחסן, וועלכער איז צוזאַמען מיט אַנדערע אַרבעטער אַוועק אין געטאָ, וווּ ער האָט זיך אַ צייט אויסבאַהאַלטן מיט אַ גרופּע פּאַרטיזאַנער און איז שפּעטער אַוועק אויף אַרישע פּאַפּירן קיין דייטשלאַנד אויף אַרבעט. דאָרטן האָט ער זיך דערוואַרט די באַפרייאונג.

מאַכל ווידער, האָט זיך אויסבאַהאַלטן אין אַ הינטערהויף פון מעבל־לאַגער און די דייטשן האָבן אים נישט געפונען. זיינע נאָענטסטע פריינט האָבן אָנגעהאַלטן מיט אים אַ קאָנטאַקט און ער האָט מודיע געווען לעאָן זילבערשטיין, ער זאָל אים ברענגען אַ ביסל צירונג פון אַ באַהעלטעניש. דערמיט האָט ער געגלויבט זיך צו ראַטעווען. מאַכל איז אַוועק זיך אויסבאַהאַלטן ביי אַ באַקאַנטן „גוטן״ פּאָליאַק, וועלכער האָט אים פאַרראַטן. ער האָט גערופן די געסטאַפּאָ און מאַכל איז אַרעסטירט געוואָרן. מען האָט אים אָפּגעפירט אין תפיסה, וווּ עס זענען געזעסן אַ סך יידן, צווישן זיי אויך יידל קאַלין, וועלכער לעבט אין ישראל. ה׳ קאַלין דערציילט, אַז ווען מאַכל האָט זיך דערוווּסט, אַז זיינע נאָענטסטע און טייערסטע זענען אומגעבראַכט געוואָרן, האָט ער פאַרלוירן דעם מוט צו קעמפן און איז דערשאָסן געוואָרן אויפן תפיסה־הויף.

צוזאַמען מיט חנקע בירנצווייג איז אויך אַרעסטירט געוואָרן אַ יונג מיידל, סאַבע ראָזענזאַפט. אויך זי איז דערשאָסן געוואָרן אויפן הויף פון דער תפיסה.

אין דער מאַרטירער־געשיכטע פון טשענסטאָכאָוו, וועט מאַכל בירנצווייג אַריינגיין ווי אַ העלד, און די אַלע, וואָס לעבן אַ דאַנק אים, וועלן קיינמאָל נישט פאַרגעסן זיין העלדישע געשטאַלט.

יעקב לעבער

סאַבאָטאַזש מיט אויוון־קאַכלס

צוליב די מאַסן־אַרעסטן פון בונדיסטן אויפן גאַנצן שטח פון דער גענעראַל־גובערניע, בין איך אין חודש אויגוסט 1941 אַנטלאָפן פון מיין היימשטאָט פּיעטרקאָוו־טריבונאַלסק.

נאָך אייניקע טעג און נעכט וואַנדערן, בין איך אָנגעקומען קיין טשענסטאָכאָוו, וווּ איך בין פאַרבליבן ביזן סוף. מיט דער צייט האָב איך אָנגעהויבן צו אַרבעטן לויט די אָנווייזונגען פון אומלעגאַלן צ. ק. פון בונד אין דער טשענסטאָכאָווער אונטערערדישער באַוועגונג. צוזאַמען מיט אַ ריי טוער פון אַנדערע פּאַרטייען, אַרבעט מען אויס פּלענער ווי אַזוי צו אָרגאַניזירן אַ ווידערשטאַנד־באַוועגונג אין גרויסן געטאָ, און שפּעטער — אין קליינעם געטאָ.

זייער אַקטיוו זענען געווען אונדזערע חברים ברענער און קושניר. זיי האָבן גערופן די יידישע אַרבעטער נישט אַראָפּצובייגן די קעפּ, נאָר מיט אַלע מיטלען און ביי אַלע אומשטענדן צו פירן אַ קאַמף קעגן די ברוינע מערדער.

מיר האָבן דורכגעפירט אַ ריי סאַבאָטאַזש־אַקציעס. איך האָב געאַרבעטביים אָנלאָדן און אויסלאָדן וואַגאָנען מיט פאַרשיידענע מאַטעריאַלן, וואָס זענען געשיקט געוואָרן אויפן מזרח־פראָנט. אויף דער „פּלאַצאָווקע" הערעס־בוי האָבן מיר אויפגעלאָדן אין וואַגאָנען קאַכל פאַר אויוונס, וועלכע עס זאָלן אַריינגעשטעלט ווערן אין די בונקערס אויפן מזרח־פראָנט. מיר האָבן אַזוי געאַרבעט, אַז ביים פּאַקן די קאַכל, האָבן מיר זיי געשטעלט אין דער מיט און ביי די ווענט איז געבליבן גענוג ליידיק פּלאַץ, אַזוי, אַז ביי דער ערשטער טרייסלונג איז אַלץ צעבראָכן געוואָרן. אַזוי האָבן מיר געטאָן מיט אַלע מאַטעריאַלן, וואָס מיר האָבן אויפגעלאָדן. ווו ס'האָט זיך נאָר געלאָזט — האָבן מיר געשעדיקט.

אברהם ווירשטעל

חברים פון „פרייהייט" שאפן „פינפטלעך"

די יוגנט פון פּועלי־ציון (צ. ס.) „פרייהייט", צו וועלכער איך האָב געהערט, האָט געפירט אַ ברייט־פאַרצווייגטע קולטורעלע טעטיקייט צווישן דער אַרבעטנדיקער יוגנט. חברים זענען געפאָרן אויף הכשרה און דערנאָך קיין ארץ־ישראל. מיר האָבן זיך באַטייליקט אין אַלע אונטערנעמונגען לטובת דער „ליגע פאַרן אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל", קרן־קיימת, קרן־היסוד, וואַלן צום ציוניסטישן קאָנגרעס א. א.

מיטן אַריינדרינגען פון די היטלעריסטישע האָרדעס, איז די גאַנצע אַרבעט אָפּגעשטעלט געוואָרן. די חברים — שיע שטרויס — פאַרזיצער, און דוד קויפמאַן — סעקרעטאַר, וואָס זענען געשטאַנען אין דער אָנפירונג פון דער פאַרטיי האָבן געמוזט פאַרלאָזן זייער היים צוליב מורא פאַר דער געסטאַפּאָ.

פון שטרויסן האָב איך דערהאַלטן אַ בריוו, אַז ער איז

בשלום אַנגעקומען קיין ליטע, אָבער זינט דעמאָלט זענען אַלע שפּורן פון אים פאַרלוירן געגאַנגען.

אין סעפּטעמבער 1942 האָט מען אונדז נאָך דער סעלעקציע געבראַכט אונטער אַ שטאַרקער וואַך אין „גאַלגאָטאַ", ווו מיר האָבן זיך געהאַלטן צוזאַמען — חברים פון „פרייהייט", „גורדוניה", „השומר הצעיר" — ווי איין משפחה. מיר האָבן זיך געטיילט מיט אַלץ, וואָס מיר האָבן פאַרמאָגט.

אין „קליינעם געטאָ" האָט די באַוועגונג „פרייהייט" געהאָלפן אָרגאַניזירן דעם „קיבוץ" און עס זענען געשאַפן געוואָרן „פינפטלעך". אונדזער מדריך איז געווען סימעק אַבראַמאָוויטש. צו מיין „פינפטל" האָבן געהערט: וואָלף פּרעסמאַן, ישראל סלאָמניצקי, אַביגדור שילדהויז, דוד קאַנטאָר, אברהםווירשטעל. פון זיי אַלע בין איך נאָר איינער אַליין געבליבן לעבן.

אַ סך חברים זענען אַוועק אין וואַלד און מען האָט זיי באַזאָרגט מיט גוטע שטיוול און וואַרעמע קליידער. דאָס

אַלץ איז געשאַפן געוואָרן מיט גרויסע אָנשטרענגונגען און מיט סכנת־נפשות.

אין „קליינעם געטאָ" איז געשאַפן געוואָרן אַ מאַגאַזין מיט פאַרשיידן געווער, ווי אויך דייטשע מונדירן, שטיוול, העלמען, א. ד. גל. דער מאַגאַזין האָט זיך געפונען אין אַ טונעל אויף נאַדזשעטשנאַ 88, אָבער די דייטשן האָבן אים אַנטדעקט און אַ סך חברים זענען דערביי געפאַלן.

די פאַרבליבענע אין געטאָ זענען אָפּגעפירט געוואָרן — אַ טייל קיין ראַקאָוו, און אַ טייל אין „האַסאַג־פּעלצערי". איך מיט מיין פרוי זענען מיר געווען צווישן די, וואָס מען האָט געפירט אין „האַסאַג", ווו די אַרבעטער זענען געהאַלטן געוואָרן אין שרעקלעכע באַדינגונגען, הונגער און שמוץ. דער טיפוס האָט זיך פאַרשפּרייט און ער האָט אוי, נישט אויסגעמיטן מיך און מיין ברודער.

דעם 15־טן יאַנואַר 1945 האָט מען אונדז אַוועקגעשיקט קיין בוכענוואַלד.

ב ו ל ק ג ב י ר צ מ ן

קורות קבוצת קוניצפול

בגיטו הקטן

לאחר האקציות בחודשי נובמבר—דצמבר 1942, נשארו בצ'נסטוחוב כ־7,000 יהודים, מכונסים ודחוקים בששה — שבעה רחובות צרים, בתוך בתים רעועים ובתנאי דיור בלתי אנושיים. על הגיטו המוקף גדר תייל שמרו כוחות ז'אנדארמריה גרמניים, בסיוע שוטרים פולניים ויהודיים.

אולם שרידי תנועות הנוער החלוציות, וחברי נקודות ההכשרה „דרור", „גורדוניה" ו„השומר הצעיר", התארגנו גם בתנאים חדשים אלו וגרו בבית משותף ברחוב גאראנצארסקה 71, שכונה ע"י ה„יודנראט" ותושבי הגיטו בשם „הקיבוץ בגאראנצארסקה".

בצורה דומה ליסודות „הקיבוץ בגאראנצארסקה" התארגנה קבוצת צעירים, בעלי השקפות שמאליות וקומוניסטיות — שהיתה ידועה בכינוייה „קבוצה 66" — ע"ש הבית מס' 66 ברחוב נאדז'צ'נה, מקום מגוריהם.

שלא כמו בגיטו הגדול, פסקו כאן הויכוחים על התכלית של התארגנות בארגון לוחם. נשאלה רק השאלה — כיצד? ראשוני החברים שהתרכזו בגיטו והקימו את הקבוצות התלבטו בשאלה: כיצד להגשים בתנאים החדשים הלכה למעשה את רעיון ההתגוננות והיציאה למאבק גלוי?

מטה הפעולה ישב לילות תמימים על המדוכה: כיצד להשיג את האמצעים הכספיים הראשונים, ובעיקר איך להשיג נשק? והלא החברים התקיימו על קצבת היודנראט בלבד, שהספיקה בקושי למחייתם; אף על פי כן, הוחלט לבצע כמה פעולות כספיות ובאמצעים פרימיטיביים הצלחנו להשיג את הסכומים הראשונים.

ויכוח יסודי התנהל סביב כמה בעיות מרכזיות: התגוננות בגיטו, יציאה ליערות, פעולות הסברה וחבלה בצד הארי.

לאחר יציאת שליחנו הראשון מהגיטו לוארשה, ביקרו אצלנו טושיה אלטמן, אריה וילנר (יורק) פרומקה פלוטניצקה, חיקה פולמן, אליעזר גלר, וכן קשרים אחרים.

ביקוריהם של החברים עזרו לא במעט לגבש עמדה, אשר בעקבותיה הוחלט לפעול בשני כיוונים מרכזיים:

א. התגוננות אקטיבית בגיטו;
ב. ארגון פעולות פארטיזאניות ביערות.

כן הוחלט להקים נקודת קשר ביערות, מעין „גשר בין זאגלמביה והגנראל־גוברנמנט" (צ'נסטוחוב שימשה נקודת־קשר עם מחוז זאגלמביה, שהיה מסונף לרייך השלישי), בעיקר בין הגיטאות בנדין וסוסנוביץ. היתה תקוה, שעם גמר הקרבות בגיטו צ'נסטוחוב — יועברו הלוחמים שיישארו בחיים לנקודת הקשר ביערות, ומשם, לפי הצורך — לגיטאות שטרם חוסלו.

בהתאם להחלטה זו, יצא מויטק זילברברג — מפקד הארגון, לאיזור קוניצפול, הואיל ולפי הידיעות שהיו בידינו, ניתן היה להקים שם קשר מעין זה. ואמנם, מויטק חזר מעודד: נמצא אכר פולני, שיוכל אולי לעזור לנו במגעינו הראשונים. על סמך זה הוחלט איפוא, להקים את הנקודות הראשונות „בחוץ", לנסות ליצור שרשרת קשרים, ולבדוק את האפשרויות לפעולות פארטיזאניות.

היציאה לאזור קוניצפול

בעקבות ביקורו של מויטק, נשלחו לאזור קוניצפול בינואר 1943 שני חברים; כותב השורות האלה וחיים (מאצ'ק) רוזנטל. ההוראות שניתנו לנו היו כלליות ביותר, נאמר לנו שמעבר לקוניצפול, בכיוון סצמין, מתחיל איזור יערות עבות, המשתרע על עשרות קילומטרים. בדרך ליער הזה — גר בבית בודד, אכר — מכרו של מויטק.

ברשות הארגון היה בסה"כ אקדח אחד, ומובן שנשלחנו בלי נשק. חיצוניותנו לא היתה „ארית", כל אחד מאתנו נראה, כפי שאמרו בגיטו, „כשלושה יהודים". אולם בלית ברירה הוחלט להסתכן. פרטי התכנית היו: לצאת עם קבוצת עבודה לעיירה אמסטוב, להיפרד שם ממנה, לבוא לתחנת הרכבת, לקנות כרטיסים ולהגיע לקוניצפול. משם היה עלינו להמשיך ברגל ליער.

לאחר שהגענו בשלום לעיירת אמסטוב, עמדנו בתור

לקניית כרטיסי רכבת. לפתע ניגש אלינו פולני, והעיר באדיבות, שכדאי לוותר על הנסיעה ברכבת, שכן כמעט בכל יום מחפשים הגרמנים אחר יהודים, ורבים נתפסו...

לא היתה כל סיבה שלא לתת אמון באזהרתו האדיבה של הפולני, אעפ"י שבגיטו שמענו על מקרים רבים של הלשנה ומסירת יהודים לגיסטאפו ע"י פולנים, שלא לדבר על סחיטת כספים. הסתובבנו אנה ואנה, חוששים — שמא קלט מישהו את השיחה עם הפולני...

פונים לפינת־סתר ומתייעצים — מה לעשות. בין אם להאמין לעצת הפולני ואם לאו — הרי ברור לנו, כי ברכבת אי אפשר לנסוע.

המרחק לקוניצפול הוא כ־60 קילומטר ואנו שרויים במבוכה: מפה — אין לנו, הדרך לא ידועה, כסף אין, תעודות אין, הסכנות אורבות על כל צעד ושעל. והעיקר — מי לידינו יתקע שאם נצליח כבר להתגבר על כל המכשולים, ונגיע למקום המיועד — יהיה האכר בבית? הרי לא נמסרה לו כל ידיעה מוקדמת על כך...

בינתיים — מציק הקור בחוץ ללא רחמים, מקפיא כל אבר, צורב, חותך בבשר החי. ובלב — מכרסם הספק, נוטע אי בטחון. בכל מחשבותינו בגיטו לא עלתה אפשרות כזו... אנו מתלבטים, שמא כדאי לחזור?... אך לא, כאשר אבדנו אבדנו! ממשיכים לצעוד — רגלי, בכיוון ליער.

כיוון שהדרכים הצדדיות לא היו ידועות לנו, התחלנו לצעוד בכביש הראשי במרחק מה — זה מזה. היינו מתוחים, הרעב התחיל להציק, העייפות נתנה אותותיה, אך לא היה מנוס.

בדרך פוגשים בנשות אכרים, עמוסות סלים כבדים, בסחורות מוברחות; לפעמים חוטפים שיחה קלה עמהן, על דא ועל הא. והנה, בשיחה עם אשה אחת — מסתכלת היא סביבה, ואומרת בלחש: „למה אתם הולכים בכביש הראשי, הרי צפויה לכם סכנה חמורה. המשטרה והז'אנדארמריה הגרמנית מסיירות בכבישים. תמיד מחפשים הם אנשים כמוכם". — האשה אינה מפרשת למי הכוונה, אלא מסבירה לנו היכן הדרכים הצדדיות, בהן אפשר לעקוף כפרים ועיירות.

קיבלנו את עצתה וירדנו מהכביש הראשי, לדרכים צדדיות.

אנו מתקדמים לאיטנו, דומה, כי רק בכוח השליחות הגורלית מתגברים אנו על הרעב ואפיסת הכוחות. בהתקרבנו לקוניצפול, — העדפנו שוב לעבור בתוך העיירה, מאשר להרבות שאלות על דרכים צדדיות. בקומה זקופה

אנו עוברים ברח׳ הראשי, לעיני המשטרה הגרמנית והפולנית.

נדמה, שכל המבטים ננעצים בנו. הם דוקרים אותנו בעיניהם הזועפות, חודרים מבעד לגופותינו הכחושים. מכל עבר שומעים: „הביטו איך שיהודי מזוהם מטייל לו בחוצפה!״

ילדים משחקים בגינות, אנשים מטיילים להנאתם ברחוב, המוכרים, השוק — הכל כתמול שלשום, חיים מפכים כאילו שום דבר לא קרה...

ואנחנו — תוהים למראה עינינו, כאילו מעולם אחר הגענו... רעד אוחז בנו, פן יפנה פתאום מישהו ויציג את השאלה המקפיאה את הדם: „הי יהודי! מה מעשיך כאן?״, אשר תשים קץ לכל...

כה פוסעים היינו בלב חרד ורגלים כושלות, עד שהגענו לפסי הרכבת. לפי ההסברים שקיבלנו, היתה קוניצפול כבר מאחורינו, ונותרו רק כ־7—8 קילומטרים לכפר מיכאלוב, לאותו בית האכר, שאליו פנינו מועדות.

בצידי הכביש שלפנינו מזדקרות החורשות המיוחלות. בצד ימין מתחיל היער, משמאל שיחים בשפע — הכל בדיוק כפי שנמסר לנו בגיטו. בינתיים מציק הרעב וגם העייפות נותנת אותותיה. קשה להזיז אבר. אנו שוכבים בין השיחים, כשעינינו פקוחה על הנעשה בכביש. אם לא נתגבר, נשאר קפואים במקום. קמנו איפוא כדי להמשיך בדרכנו. פתאום, הבחנו בנקודה שחורה על רקע השיחים. הלב פועם בחוזקה — הגענו! היער לפנינו, הנקודה הולכת וגדלה: בית כפרי בודד.

בנשימה עצורה אנו עוברים לידו, כלב נובח, הכל מעיד, כי מתגוררים בבית, אך אין אנו מעיזים להיכנס לתוכו, מוטב לנו לנהוג זהירות, יש לחכות עד שיחשיך. בינתיים אנו סרים מן הכביש ונכנסים אל היער. לאחר כמה רגעים, נשמעת שריקה, מישהו מתקרב, ושוב הזהירות מחייבת, לא לשים לב ולצעוד קדימה. אך הנה מתקרב אכר, ובחיוך מאופק הוא פונה אלינו: „נערים, אל תפחדו, שום רע לא יאונה לכם. טוב שנזהרתם וירדתם מהכביש. תחכו לי פה, וכשיחשיך אבוא לקחת אתכם לביתי״.

משהחשיך שמענו שוב צעדים מתקרבים.

בביתו של האכר רומאן

בבית האכר אופפת אותנו הרגשה בלתי רגילה — חום ביתי... ילדים... צחוק... אין זמן להרהר — בני הבית כבר מטפלים בנו ומגישים משקה חם. בעל הבית מציג

את עצמו ואת בני ביתו: רומאן פינדלאק—פולצ׳יה אשתו, הלצ׳יה אחותו, והילדים. לאחר שסעדנו את לבנו היפנה אותנו לרפת הסמוכה, מקום לינתנו. כולנו נרגשים — היה זה הלילה הראשון שלנו מחוץ לגדר הגיטו...

לפנות בוקר — באה הלצ׳ה לחלוב את הפרות. בברכה אותנו בטוב לב, היא מסבירה שנצטרך לבלות את כל היום ברפת, ואילו לארוחת ערב ניכנס לבית, ונשוחח על הכל. הלצ׳ה ופולצ׳יה מביאות לנו ארוחת בוקר. תוך כך שרויים אנו בהתלבטות ויגיעת מוחין: אין אנחנו יודעים אם לגלות לאכר את תוכנית הקמת הארגון, מטרותיו, משימותיו; את שאיפתנו לפעולות פארטיזניות? הדעות מתחלפות, וכן חולפות השעות. מחשבותינו מועתקות בלי משים לעבר הגיטו. אצל הגרמנים אינך יודע מה ילד יום. הנה ברביעי בינואר יצאו כולם לעבודה, ושום תכונה מיוחדת לא הורגשה. ופתאום, בשעה 8, הקיפה את הגיטו תגבורת של אנשי ס.ס. והוכרזה „אקציה״;

בעוד אנו שקועים בהרהורים אלה, נפתחת בזהירות הדלת — הלצ׳יה כבת 20—22 מביאה לנו ארוחת צהריים. פניה מביעות רוך נשי עדין. היא נזהרת בדבריה, לבל ניפגע חלילה, ומבקשת מאתנו לדבר בלחש, תוך שהיא רומזת על קשריו של רומאן אחיה.

אנו מהרהרים במארחינו, שוקלים ומשווים, ולבנו אומר לנו, כי אנו בידיים נאמנות. היום קרב לקיצו והלצ׳יה מזמינה אותנו לארוחת הערב.

ראש המשפחה, רומאן, משתדל לגלות כלפינו יחס לבבי ביותר. הוא מספר על הסביבה בה אנו נמצאים, על יתרונות הבית העומד מבודד, במרחק כחצי ק״מ מן השכן ומזהיר אותנו מפני השכנים, העוברים לפעמים ליד הרפת. בסביבה מסתתרים כמה יהודים. הוא רומז על פארטיזאנים בסביבה, מספר על שני אחיו — זה הכלוא בבית־הסוהר, והאח השני הגר סמוך לסצמין. על מויטק הוא מדבר בהערכה. רומאן יודע שאין אנו אנשים בודדים, פרטיים, אלא משתייכים למשפחה יותר גדולה... לקבוצה... אולם הוא אינו מעוניין להיכנס לפרטים. מדבריו ניכר שהוא יורד לרמזים שלנו, אבל הוא משתדל כל הזמן להעתיק את השיחה לאפיקים אחרים. עוברים כמה ימים שקטים — פצעי הרגליים מתחילים להירפא. אנו משתדלים לשוחח עם רומאן על מטרת בואנו, אך הוא אינו מגלה נכונות.

השקט מתחיל להעיק, מכביד על הלב. מנקרת בנו המחשבה: מה הלאה?

רוקמים תכניות, רוצים להכיר את השטח, ללמוד, לראות,

לתכנן משהו. הדבר הראשון, העולה במוחותינו — הטלפון! ממש מזדקר לעין. לחבל בחוטי הטלפון!

ללא ידיעתו של רומאן, אנו יוצאים בחשכת הליל ממחבואנו ברפת, להכיר את הסביבה, אך מתברר, שבלי רומאן נעלה חרס בידינו. הכלבלב הוא לרועץ לנו בלילה — מגלה אותנו מיד, נובח בלי הרף, ורומאן, כמובן, קם, ובא ישר לרפת — ואינו מוצא אותנו. חזרנו על מבצע זה כמה פעמים, והגענו למסקנה, שבתנאים הקיימים לא נצליח. רומאן מרבה לשאול: למה אנו יוצאים? השאלה מביכה, אך מוצאים אמתלה: „אחרי השהייה ברפת אנו זקוקים לאויר צח, לטיול ביער..." הדברים אינם מתקבלים ורומאן מצווה עלינו במפגיע להפסיק את הטיולים האלה.

בינתיים הגיע שליח מהגיטו עם כספים באמתחתו. הוא הביא לרומאן דרישת שלום ממויטק — ולנו הוראות מפורטות להחזיק מעמד, בצד הידיעה, שבקרוב יגיעו חברים נוספים. החדשות על הנעשה בגיטו ובארגון הלוחם מעודדות. הארגון מרחיב את שורותיו, מתכננים פעולות נועזות להגנת הגיטו: הוקם בית מלאכה ליצירת רימונים, מתבצעות פעולות כספיות מוצלחות, ניבנות מינהרות לעבר הגיטו; מקימים קשרים עם וארשה, סוסנוביץ, ובנדין; תולים הרבה תקוות בנקודת הקשר אצל רומאן. השליח עזב, ועימו מצב רוחנו המרומם קמעה, שהחל לדעוך, ככל שהזמן חולף ובשורה אין.

שוב ימים של בטלה. מהגיטו אין ידיעות נוספות. אנו מחליטים לשלוח חבר לגיטו, להתייעצות, ולשוחח עם רומאן ביתר בהירות על הבאות. כשלעצמו, מרגיש הוא את עצבנותנו בעטיו של חוסר המעש. באחד הערבים אנו משוחחים איתו, מספרים לו על רצוננו להכיר את הפאר־טיזאנים בסביבה ועל הביקור בגיטו. רומאן מגלה הבנה רבה. מצב רוחו מרומם — הערב שתה יותר מן הרגיל. „יודע אני יפה, אומר הוא, שאינכם אנשים פרטיים, אתם יהודים לא מסביבה זו"... אך הוא מיעץ לנו להזדיין בסבלנות, לא לעשות צעדים נחפזים. הוא אף יודע לשם מה אנו יוצאים בלילות, אבל אנשים שונים עוברים על ידו, הוא עומד בקשרים עם חוגים שונים... חוזר על התקוות, שהוא תולה בשני היהודים, שעל בואם סיפר לנו מזמן. עם זאת, אין הוא מתנגד שחבר אחד יצא לשם התייעצות לגיטו. כיוון שכך, יצאו השליחים.

הדרך חזרה לגיטו ידועה כבר, ובשל כך גדל הבטחון העצמי. והעיקר — האמונה בכנותו של בית פינדלק. ואכן, הדרך עברה בשלום, והכניסה לגיטו הצליחה.

החברים בגיטו הופתעו, אבל קיבלו בהבנה את הרגשתנו. הלא נוחה מהישיבה הבטלה אצל האכר. בישיבת מטה הארגון, הוסבר בהרחבה המצב בגיטו והצורך בנקודת הקשר אצל פינדלק. לימים — הלך היקף הארגון ורחב. לילה, לילה, יוצאות יחידות לתפקידים שונים, מורגשת אוירה של עשייה, ובצדק גאים החברים על השגיהם. מספרים על הנסיונות המוצלחים בהפעלת הרימונים מתוצרת עצמית, הלוחמים מסתובבים באין מפריע בחוצות, למרות העוצר החמור.

אשר לנקודת קוניצפול, הבטיח מויטק, שבזמן הקרוב תגיע תגבורת, והדברים ישתנו. אך אין לדעת, מה ילד יום. גם הדרך חזרה אינה קשה עתה במיוחד, ביודעך, כי שם מחכים לך...

משפחת פינדלק מקבלת אותך בשמחה, כאילו היית אחד משלהם. שואלים על שלום החברים, שלומו של מויטק — ועל הנעשה בגיטו.

ידידים חדשים — חיים ושמואל

בליל סגריר אחד, התעוררנו לשמע נביחתו הקולנית של הכלב, שומרנו הנאמן, ומיד לאחר זאת צעדים זהירים ודפיקות בחלונו של רומאן. הדלת נפתחת והאנשים נכנסים פנימה. הם שוהים בביתו שעה ארוכה, ולאחר זאת קרבים אלינו צעדיו של רומאן. הוא פותח בזהירות את הדלת ומרגיע: „על תפחדו, הגיעו שני היהודים, תושבי המקום שעליהם סיפרתי לכם. כדאי שתכירו אותם, אל תפחדו מהם, אנשים טובים הם, אני מכיר אותם מכבר".

בהיכנסנו לביתו אנו מוצאים את האורחים בשיחה ערה עם הלצ'יה ופולצ'יה. השניים נראים חסונים, תמירים ובעלי סבר נעים. לשמחתנו אין גבול. ובעוד אנו משתאים לעומ־תם, מספרים חיים ושמואל על מעמדם בסביבה. הם מכירים כאן כל שעל אדמה, כל עץ ביערות. כשהוקם הגיטו, לא נכנסו לתוכו, אלא הסתתרו כל הזמן אצל אכרים. יש להם הרבה ידידים שאפשר לסמוך עליהם, ומדי פעם הם יוצאים לביקורים שונים... פיהם מלא שבחים על משפחת פינדלאק — נתמזל מזלנו, שמצאנו דוקא אותם. אנו מספרים להם מי אנחנו ומגלים שאין בכוונתנו להסתתר, וכי יש לנו תוכניות לעתיד... הננו חלק ממשפחה גדולה, השייכת לארגון לוחם, שתפקידו העיקרי — מאבק עם האוייב. בחושך אתה חש את השפעת דברינו, הם קורנים מאושר: סוף סוף, יצאו מבדידותם. אף הם שמעו על פארטיזאנים

בסביבה, ומבטיחים לעשות הכל, כדי שנתקשר אתם. לאחר יממה אנו נפרדים מהם בחשיכה כידידים ותיקים.

שוב השתררה אתנחתא כפוייה ובלתי נסבלת. הזמן חולף — ואין ידיעות מהגיטו. אנו מחליטים לצאת שנית, ולדווח על המצב, ובעיקר — להיוודע מה מתרחש אצל חברינו.

בהגיענו לגיטו הננו חשים את התקוה הגדולה כולם מוכנים לשעת האפס.. המינהרות מוכנות, תעשיית הרי־מונים עובדת במלוא הקיטור. ושוב, מבטיחים לנו בישיבות המטה, שתגבורת בוא תבוא. מספרים גם על תוכניות להקמת נקודת פארטיזאנים נוספת ,,זלוטי פוטוק" — ואנו חוזרים.

אצל רומאן פינדלק מתנהלים חיינו כסדרם. פרט לכך, שמדי פעם, נכנס רומאן מבוהל, בלי הסברים מיותרים ומצווה: נערים החוצה! אין זמן להסברים — יש לקום ולצאת. אז יוצאים בחיפזון ליער, במרחק של כמה ק"מ, שם הראה לנו רומאן פעם מקום בטוח תחת עץ, שענפיו סוככים על קוטר של כמה מטרים. מכובד הצמיחה שמוטים קצות הענפים מטה, וברגע שהצלחת לחדור מתחת לנופו הרחב, הנך נמצא כבתוך כיפה סבוכת ענפים, ובנוחיות תוכל לשבת בפנים, בלי שיראוך מבחוץ. העץ עומד ליד השביל בתוך יער, וניתן לעקוב ממנו אחרי העוברים ושבים. הידידים החדשים, חיים ושמואל, הוסיפו לבקר. בפגישות הראשונות, לא התלהבו ביותר לשינוי צורת חייהם הפאסיביים, אבל חל בהם שינוי, והם מגלים נכונות לעבור לחיים אקטיביים יותר. הם מרמזים על בית אכרים, המרוחק מכאן כמה ק"מ, שאפשר בזמן הצורך לפנות אליהם.

,,תגבורת" מן הגיטו

בראשית מרץ 1943, מעירה אותנו שוב באחד הלילות נביחתו של הכלב הנאמן. אנשים מתקרבים, ותמיד מתעור־רת השאלה, על טיבם של הבאים... בתוך כך שומעים נקי־שות חלונו של רומאן, ואחרי חליפת משפטים אחדים באה הלצ'יה ומודיעה בשמחה, כי התגבורת הגיעה. אנו מוזמנים להיכנס מיד הביתה והשמחה גדולה. הגיעו: ליאון שידלובסקי, זיגמונט גליקסמן, יאשק בנצלוביץ, קובה, ואהרון שוורץ.

בעל הבית שלנו, כאילו קרא את הרהורי לבנו ואומר בקול רם: עתה תהיו כולכם ביער, תחכו עד שיבואו חיים ושמואל, ויחד תתכננו מה לעשות.

רומאן מתמצה היטב בסביבה, מבחין בכל תנועת זר, ולדעתו — הגיעה העת לעשות.

מכבדים את המאורע בשתייה מסורתית של ספירט 95% בלתי מזוקק. האוירה מרוממת. בהתקרב שעות הבוקר, אומר רומאן: עכשיו, תלכו כולכם ליער, ושם מתחת העץ הידוע לכם, תחכו עד שיבואו חיים ושמואל. עליכם לשמור על כללי זהירות — לאוכל ושתייה נדאג אנחנו. אם ישרור בלילה שקט, תוכלו להתארח אצלי, להתרחץ ולהתחמם.

יוצאים במצב רוח מרומם, בלוויית רומאן אל היער. העץ לא איכזב. הוא קיבל את כולנו תחת חסותו, ולפי הוראותיו של רומאן נשארנו שם. נרגשים, מתמקמים במקום — כל אחד לפי יכולתו, ואחר, עוברים את יתרת שעות הלילה בתנומה, תוך העמדת משמר סביבנו.

היום חולף מהר בלי התרחשויות מיוחדות. ההרגשה מתחת לעץ נפלאה. לפעמים אנו מפליגים בדמיוננו לאגדות נעורים — של ,,רואה ואינו נראה". אתה רואה אנשים עוברים בשבילי היער, ואתה מוסתר מעיני הבריות.

אנו משתדלים לשמור על כללי זהירות, משוחחים בלחש, אבל רגשותינו גברו, ובערב, לאחר שיחה ערה על מצבנו ועל הנעשה בגיטו, פוצחים החברים בשיר, שירי געגועים על העבר... הוחזרנו כאילו, לימי שלום וחלומות נעורים... כאילו אנו מבלים ערבים בצוותא בתנועות נוער וחולמים כאז, בעינים פקוחות... הערה של חבר — לא לשכוח על מצבנו — החזירה אותנו למציאות המרה, לעולמנו של אתמול, שנחרב. הלא רק מקרה הוא, שהננו עדיין בחיים...

עוברים ימים של ציפייה לקראת הפגישה עם חיים ושמואל. רומאן והלצ'יה, וכן בני משפחתו משתדלים להנעים לנו את שהותנו ביער.

ואמנם חיים ושמואל לא הכזיבו, לאחר כמה ימים הופיעו. לאחר שהתרשמו מאוד מהתגבורת שבאה מהגיטו ומהרצון העז להתחיל בפעולות יזומות נגד הגרמנים, החליטו להישאר אתנו.

תוכניתנו לעתיד היא בהתאם לקו שנקבע בגיטו:

א. פעולה אקטיבית.

ב. להרחיב את הקשרים עם אכרי הסביבה — להכין מקומות לימים הבאים, לאור ההתפתחות בגיטו.

משפחת היידאס

אנו עוברים לביתה של משפחת היידאס, המתגוררת במרחק של כמה ק"מ מנקודתנו ביער.

ביתם אינו עומד במקום כה אידיאלי כביתו של רומאן

פינדלאק; הבית נמצא בתחילת הכפר, ושם יש להיזהר במישנה זהירות. „השלטון" כאן הוא בידי עקרת הבית, בעלת מרץ, חוש הומור, ושופעת טוב לב; אנו קוראים לה „אמא" היידאס. ואכן, היא דואגת לכל פרט ופרט, מתייחסת לחיים ושמואל כמו לילדיה. גם פה אנו גרים במתבן. הילדים הם קטנים, אולם לדעת ההורים — נבונים ונכונים לעזור לנו. בן אחד — מבוגר, נשוי, וגר בנפרד מהוריו. בתם נשלחה לעבודות כפייה לגרמניה ועומדת לחזור. אכרים טיפוסיים. אנשים פשוטים וטובי לב, נוטים להתידד עם כל שוחר טובתם. לא יפלא אפוא, כי כבר בימים הראשונים נקשרים בינינו קשרים הדוקים, כאילו בני משפחה אחת אנו.

התחלנו בפעילות נמרצת. לילה לילה יוצאים לתור את הסביבה, עד אחרי התרוצצות מדי לילה בדרכים, מצאו חיים ושמואל עוד נקודות „שמנות", אצל משפחת יאן צ'אפלא, המתייחסת לחברינו בלבביות ואהדה.

לילה אחד זועזענו קשות, כאשר שמואל, יאשק וקובה יצאו לסיור שיגרתי, ולפתע פלחה את האויר זעקה: „עמוד!" ומיד לאחר זאת — צעקה: מי אתם?! על התשובה: „פארטיזנים", הדהדו יריות רובים. שמואל נפגע ונהרג במקום. קשה לתאר את צערנו ודכאון נפשנו, ובמיוחד, את צערו של חיים. שניהם הסתתרו בכל אותן שנים, עברו את כברת הדרך יחדיו. מה השתוקקנו לפגישה עם פרטיזאנים פולניים, כל כך הרבה תקוות תלינו בהם, והנה רצח כה מתועב מצדם. לא היה ספק, שזיהו אותנו כיהודים. מציאות חדשה זו הכתיבה לנו יתר זהירות בקשירת קשרים ובפגישות מקריות.

ביתו של רומאן, כרגיל, פתוח תמיד, אנו מקבלים ידיעות על הנעשה בסביבה. הגיעו עוד כמה חברים מהגיטו — והתחנה הראשונה היתה כמובן אצל רומאן, המקבל אותם בסבר פנים יפות. החדשים מספרים על הנעשה בגיטו. המנהרות גמורות, גדל מספר הלוחמים בארגון, מתנהלת פעולה אינטנסיבית, משיגים נשק, תעשית הרימונים מופעלת במלוא הקיטור; חוסלו כמה משתפי פעולה והקשרים עם ורשה וזגלמביה הולכים ומתהדקים. גם בוורשה קיבלו בסיפוק את הידיעה על הקמת הנקודה בקוניצפול.

המצב בבית היידאס משביע רצון. היחסים ההדדיים התהדקו בהרבה. בינתיים חזרה הבת טולקה מגרמניה. בימים הראשונים לבואה נוצרה אמנם מתיחות מסויימת: היא לא הכירה את חברינו, אך כעבור כמה ימים שונה המצב, וטולקה היתה לידידת נפש שלנו. בדומה לאמה,

ידעה להפיח בנו רוח חיים ועדוד. גם אצל יאנק היחסים מצויינים. הקשר בין הנקודות נשמר. חיים נמצא עם חברינו בתנועה, משתדל בקביעות להרחיב את הקשרים ולקשור מגע עם הפארטיזאנים. האיזור רוחש פארטיזאנים מיוצאי נ. ס. ז., המפלגה הימנית הקיצונית שהיא אנטישמית ביסודה, וכן קבוצות א. ק. A. K. שרבו בהן חוגים עוינים ליהודים. מעטות הן הקבוצות של „ב. ח." (פלוגת איכרים).

רק אחרי ימים מספר הופיעו הלוחמים, הניצולים הראשונים. חזותם העידה בהם על הסיוט שעבר עליהם בימים אלה, ובפיהם הסיפור האיום על חיסול הארגון הלוחם, ולאחריו — הגיטו הקטן. הם הופתעו מקבלת הפנים החמה של רומאן ומשפחתו, ומהפגישה עם חברינו. לאחר התאוששות מה, התחילו לספר את קורותיהם בימים אלה.

שרידי לוחמים מן הגיטו

באחד הערבים של יולי 1943 התדפקנו — כדרכנו — על חלונו של רומאן, אך הפעם שלא כרגיל — נפתחה הדלת בחפזון, והורגשה עצבנות יתרה אצל רומאן והלצ'יה. תחילה לא רצו לגלות דבר, אך לאחר הפצרות הטיל רומאן לחללו של החדר את ההודעה המחרידה: אומללים! הגיטו אינו קיים עוד! באמרו זאת, הוא מוציא עתון ומראה לנו ידיעות על חיסול גיטו צ'נסטוחוב, ועל הטבח שקדם לו.

רומאן הציע שלא נלון אצלו — מוטב לחכות ביערות ולהיות מוכנים לקראת הבאות. הוא ידע היטב שכתובתו ידועה בגיטו, דבר הטומן בחובו סכנה חמורה, אך הוא לא אבד את עשתונותיו, ובקור רוח הרגיע אותנו. יצאנו לעץ הלא אכזב שלנו. חכינו בחרדה לידיעות מהגיטו ולחברים שהצליחו לצאת מהמאבק, אשר לפי המוסכם צריכים היו להגיע אלינו. שאלנו את עצמנו בחרדה, אם הצליחו חברינו להפעיל את הנשק הרב שצברו, תוך סכנות כה רבות. כה גאים היינו על תעשיית הרימונים — הן זהו גם נשק התקפתי, ולא רק הגנתי. וחברינו הלוחמים — מי נשאר מהם בחיים? והמנהרות, האם לא הכזיבו?

ואולי ללכת לקראתם? אולי הם תועים בדרכים? אך ההגיון חייב, לדחות הצעות רגשניות: ידענו, כי למפקדי הכיתות, ולמרבית הלוחמים ידועה כתובתו של רומאן — ואסור לסכן את ביתו. מה קשות הן שעות הציפייה! הינך מרוחק רק כ־60 ק"מ מהגיטו, וידיעות ברורות אי אפשר לקבל. רומאן והלציה ידעו לספר פרטים מזעזעים על המשך ההתפוצצות בגיטו. שאלנו על קרבות, אך לא היתה בפיהם כל תשובה על כך... היינו המומים.

עד כה הרגשנו את עצמנו כחלק מגוף גדול, מאורגן, קיווינו להגשמת החלום — מרד בגיטו — והנה, האכזבה כה מרה. — הייתכן שהכל נגמר?

המתיחות והעצבנות גוברת. רשרוש קל ביותר מעורר תקווה — אולי הגיע מישהו מן הגיטו, אך האכזבה היא מרה. רומאן והלצ'יה מרגיעים ומנחמים: היו סבלנים, הם בודאי יבואו. הרי סיפרתם על מינהרות, אומר רומאן, החברים בודאי נמצאים בתוכם. מוכרחים לחכות כמה ימים, עד שהפיקוח על היוצאים יתרופף קמעה.

מחשבותינו מרוכזות רק בחיי הגיטו, וחברים מספרים על פעולות שונות של הארגון. בתחילת התבססותו של הארגון קרה מקרה, שלימד את המשטרה היהודית לקח. חבר הארגון היפק, חזר משליחות בוארשה והביא עמו תעודות שונות. בהיכנסו לגיטו, נתפס בידי הז'נדרמיה הגרמנית, ונמסר לשמירת לילה למשטרה היהודית. בבוקר היה עליה להביאו לגיסטאפו. כשנודע הדבר לחברים, הוחלט לשחררו בכוח. ההחלטה נתקבלה לא בלי התלבטויות מרובות, אך כאשר הופל הפור — התייצבה במשרדי המשטרה היהודית קבוצת לוחמים, אשר למראם הופתעו קציני המשטרה. הם הופתעו מהתנהגותם „המוזרה" כביכול. תחילה לעגו להם, אבל לאחר שהושמעה הפקודה: „עם הפנים לקיר, בידיים מורמות!", ועוד בליווית איום באקדח (היחיד — שהיה אז ברשות הארגון), נבהלו וצייתו. בן רגע ניתנה הוראה — לפרוץ את הדלת במרתף ולשחרר את היפק. הוא שוחרר, והועבר מיד מחוץ לגיטו. במשטרה היתרו, שבל יעזו להחזיק עוד לוחמים במאסר.

ספור רודף ספור. חבר אחד נזכר בפעולות „אוסט־באן": תוכננה חבלה ברכבת שהובילה ציוד, תחמושת ואנשי צבא לחזית. לפעולה קדמו סיורים ולימוד לוח הזמנים של הרכבות, העוברות את עירנו. לרשות הארגון לא עמד בימים ההם שום חומר נפץ ועל כן, הוחלט לבצע את הפעולה בעזרת מפתחות מתאימים שהוכנו בבתי־מלאכה שונים.

ביום המיועד לפעולה יצאו הלוחמים, כשהם מצויידים בנשק אישי — אקדחים ומפתחות מתאימים, למקום העבודה „אוסט־באן". בדרך התחמקו ופנו למקום שנקבע מראש. לרוע המזל, הכירו אותם הפולנים שהם יהודים והודיעו למשטרה. לא ארכה השעה, וזו הזדרזה להופיע. מיד התחילו חילופי יריות. חברינו התנגדו עד שאזלה להם התחמושת. שלושה חברים נהרגו, חבר אחד הצליח להתחמק ולברוח בחזרה לגיטו, ואילו מפקד הקבוצה, צבי לוסטיגר, נתפס, כשהוא פצוע, נלקח לגיסטאפו, נשלח

לבית־חולים ולאחר שהבריא — הובא לגיסטאפו לחקירה.

צבי עונה באכזריות. דרשו ממנו שימסור — מי הם חבריו, שולחיו. יהודים שעבדו בגיסטאפו, ידעו לספר, שנחתך ממש לחתיכות — אך הוא עמד בגבורה עילאית, ולא מסר מלה על חבריו הלוחמים. כתגמול הוציאו הגרמנים להורג 24 עובדים ב„אוסט־באן".

את הלילות ניצלנו לחיפושים אחר מקומות חדשים לחברינו שיגיעו מהגיטו. קיבלנו כמה הבטחות מאיכרים וחיכינו דרוכים לבואם.

לאחר ימים מספר הופיעו חברינו הלוחמים, הניצולים הראשונים. חזותם העידה על הסיוט הנורא שעבר עליהם בימים אלה, כאשר בפיהם הידיעות המזעזעות על חיסול הארגון הלוחם, ולאחריו — „הגיטו הקטן". הם הופתעו מקבלת הפנים החמה של רומאן ומשפחתו, ומהפגישה עם חברינו. לאחר התאוששות־מה התחילו לספר את קורותיהם בימים אלה:

יוסק גליקשטיין, שהיה עד לרגע האחרון עם מויטק, מפקד הארגון, בבונקר המרכזי של המפקדה, בו היה מרוכז הנשק, ידע לספר פרטים מועטים. בימים שקדמו לחיסול הארגון, הורגשה בגיטו מתיחות מסוימת. הלוחמים גוייסו לעמדותיהם, מוכנים ומזומנים לקבל את פני הגרמנים בגיטו ולהיאבק עמם פנים אל פנים.

לאחר 24 שעות של שקט יחסי, באה הפקודה להתפזר, לחזור לחיים היום־יומיים. למחרת יצא חלק מהלוחמים למקומות עבודה.

ההפתעה לא אחרה לבוא. ב־25 ליוני 1943, הקיפו הגרמנים את הגיטו בכוחות מוגברים, ניגשו מיד לבית נאדז'צ'נה 88, והוציאו את הדיירים מביתם. הם ידעו בדיוק היכן נמצא הבונקר המרכזי, והכריחו את זלמן וולטמן לפתוח את הפתח. בעצמם לא העיזו להתקרב, אלא הטילו תחילה כמה רימונים. זלמן ירד הראשון, והם אחריו. הם מצאו את מויטק מת. ברגעים המכריעים היו בבונקר, מויטק (בחום גבוה) ועל־ידו לויטק. מויטק נתן פקודה ללויטק, לצאת מהבונקר דרך המנהרה, לצד הארי, ובעצמו התאבד, במנת הרעל שהיתה תמיד אתו.

דוד מספר, ובפניו ניכרת עדיין המתיחות שעברה עליו בימים האחרונים. לדעתו התחסל הארגון הלוחם רק כתוצאה מהלשנה. הגרמנים היו מצויידים בתוכניות מפורטות, הם ידעו היטב היכן נקודות הריכוז, פגישות הלוחמים, המינהרות, ובהתאם לכך גם פעלו. הם לא נגעו בגיטו, בטרם שיחסלו כליל את הבונקרים וריכוזי הלוחמים.

כשלעצמו, אין הוא מבין, כיצד הצליח לעבור את הדרך מצ׳נסטוחוב אלינו, ולא להיתפס. ביציאה מהבונקר לא הרגיש כלל שעל גב מעילו מצוי טלאי עם מגן־דוד, ורק לפני קוניצפול הוזהר ע״י פולני, שנקרה לו בדרך.

חברים מספרים על חילופי יריות בקבוצתה של רבקה גלאנץ ז״ל. רבקה הגיעה לעירנו, כמדריכה לקבוצת „דרור״. מראה פניה היה „ארי״, ושערותיה בהירות. כיוון שכך, יכלה להתהלך בצד הארי ביתר חופשיות. ב„גיטו הגדול״ בלטה רבקה במעיל העור האופייני לתלבושת חלוצית והיתה דמות ידועה בחוגי הנוער היהודי. תמיד עודדה, קראה לפעילות, מוכנה להושיט עזרה, מתייצבת בראש כל משלחת למשא ומתן עם ה„יודנראט״. בגיטו הקטן עמדה במרכז העניינים בקיבוץ נאדז׳צ׳נה 71, ערה ופעילה בכל שטחי החיים. בארגון הלוחם היתה תמיד בקו הראשון של הפעולות, מקשרת ראשית וקבועה, מעבירה נשק מוארשה לגיטו. להפצרות המוסדות, שניסו לשכנעה לצאת מחוץ לגיטו, היתה לה תשובה חד־משמעית: „כל זמן שהיהודים נמצאים בצ׳נסטוחוב ובגיטו — אני איתם...״

החברים סיפרו גם על חיסולה הטראגי של קבוצת הפארטיזאנים שלנו ביערות „זלוטי־פוטוק״. מטה הארגון התקשר עם פיקוד מ.פ.ד. בעירנו. בידיהם הופקד סכום כסף ניכר לרכישת נשק, ולפי המוסכם — היו צריכים לעבור כ־40 לוחמים אמון ראשון, כדי להשתלב ביחידות הקיימות.

לפי התאריך שנקבע מראש, יצאו החברים מהגיטו, כשהם מצויידים ברימונים „מתוצרת בית״, ובמספר אקדחים. כתוצאה מהלשנה קרה אסון, וחברינו נרצחו.

החבר יוזק וינטר, התקשר עם נהג בית החרושת „הסאג״, שהבטיח להעביר את חברינו ליער זלוטי פוטוק. ביום שנקבע יצאה הקבוצה בפיקודו של הארי פוטאשביץ׳. אולם, אגב הנסיעה הבחינו, שהם מוסעים בכיוון הפוך... בלית ברירה — התחילו לקפוץ מהמכונית, ולא ידעו שמאחוריהם נוסעים אנשי גיסטאפו. התחילו חילופי יריות וכולם נהרגו, פרט להארי שנלקח לגיסטאפו ועונה שם קשות. הם דרשו ממנו לגלות את שמות יתר חברי הארגון שנשארו בגיטו, אבל לא הצליחו להוציא מפיו דבר. הם ערכו מסדר כללי, השיבו את הארי ליד חלון המשטרה היהודית, ולצידו אנשי גיסטאפו. תושבי הגיטו אולצו לעבור בשורה עורפית, אבל הארי לא הצביע על איש מהם. אחרי עינויים קשים הוצא להורג.

ביער זלוטי־פוטוק, חיכו בינתיים לשוא 5 ימים למדריכים, אשר לפי המוסכם היו צריכים להגיע אליהם, להדריכם

ולהעבירם לשורות הפארטיזאנים. במקומם שכרו פולני, בעל עבר מפוקפק ומוזר בהליכותיו, שהיה נוהג להיעלם מדי פעם בתירוצים בלתי סבירים. התנהגותו זו עוררה חשד ואחר חקירה נאלצו לסלקו. התוצאות לא איחרו לבוא: בסביבה נתפשטה שמועה, שקבוצת יהודים מזויינים מסתובבת באיזור. הידיעה הגיעה למשטרה הפולנית, שמסרה אותה — לגרמנים. יום אחד הוקפו חברינו על ידי כוחות ניכרים של גרמנים ושוטרים פולניים. התפתח קרב, ורוב חברינו נהרגו במקום. רק מועטים הצליחו לפרוץ את טבעת התוקפים, ביניהם רומק ואחותו, ברנרד כראפורט, יעקובסון, אברהם וז׳ניצה אשר חזרו למחנה העבודה.

מהגיטו המשיכו להגיע אנשים: יהודה גליקשטיין, בלה בראם, פלה זבורובסקה. אחרון הבאים היה לאלה ווינדמאן. מראהו החיצוני איפשר לו להסתובב בין פולנים מחוץ לגיטו ולשמוע איך שהפולנים והאכרים, שיבחו את הגרמנים על שחיסלו את היהודים... לאלה גם הצליח להעביר אלינו מקופת הארגון של הגיטו סכום כסף ניכר.

ידיעות אלה הישרו עלינו דיכאון תהומי והנה מופיע רומאן, ואתו נציג המחתרת הפולנית, של פ.פ.ר. מוארשה, קשאצ׳ק. חברים הכירו אותו מביקוריו בגיטו. על מעשיו שמענו הרבה בימי המרד בוארשה, ובעיקר על העזרה שהושיט להוצאת הלוחמים מהתעלות. הוא גילה נכונות לבוא לעזרתנו — ידע על כספים, ששרידי הלוחמים הביאו אתם מהגיטו, הציע הצעות שונות, ביניהן הצעה קוסמת על רכישת נשק. סיפר שיש לו קשרים מצויינים בבית־חרושת לייצור נשק, רובים, אקדחים, וכו׳. הוא אף הביע נכונות לנסוע לסדר את העניין, ודרש שלאלה יתלווה אליו. ללא הרהור וספיקות, הפקדנו בידיו את הכספים שהיו ברשותנו, כי לא עלה על דעתנו לפקפק במהימנותו, והם יצאו לשליחותם. לדאבוננו התאכזבנו קשות גם הפעם.

ימים ולילות חכינו לשובם. את לאלה היקר לא זכינו לראות עוד. גם קשצ׳ק נעלם מהאופק. לימים נפתרה החידה. באחת החורשות סמוך לראדום, רצח קשאצ׳ק את לאלה, לקח את הכסף ודברי הערך שהיו קודש לרכישת נשק.

כך גמר את חייו לאלה היקר שלנו, הנער הצעיר, הראשון שיצא לשליחויות מסוכנות. הקשר הראשון בין הגיטו לווארשה. לא שעה לאזהרתינו — והיה תמיד מוכן לכל מיבצע.

מצבנו לא היה מזהיר. היינו נאלצים למצוא כמה נקודות אחיזה אצל אכרים. כמעט כל לילה היינו נפגשים תחת העץ המפורסם שלנו, מטכסים עצה, איך לצאת

למרחב. ידענו, שהגיטו חוסל והיהודים שנשארו הוכנסו למחנות „האסאג״ ולבית החרושת „ראקוב״. הרצון לפעילות לוחמת הלך וגבר.

סטאך האניש

באחד הלילות חזר חיים, וסיפר על מכר שלו, סטאך האניש, שהסתיר את בת דודתו. סטאך היה ידוע באיזור כאדם רציני בעל עבר עשיר בפעילות מפלגתית, קומוניס־טית. החלטנו להתקשר אתו, ולאחר כמה לילות של חיפושים, הצליח חיים לקבוע פגישה בינינו. תחילה כמעט שלא יכולנו לראות את קלסתר פניו, אותם השתדל להסתיר, באשר הקפיד על כללי המחתרת. הוא שאל שאלות מרובות על עברנו, על פעילותנו בגיטו, על קשרינו עם וארשה, על ארגונים, מפלגות, וכו׳. סיפרנו לו בפרוטרוט על הארגון הלוחם, על האכזבות בגיטו — ועל רצוננו העז להמשיך במאבק. הוא הקשיב לנו יפה והבטיח להתקשר עמנו בעוד כמה ימים, לשם מתן תשובה. שוב נדלק אצלנו זיק של תקוה, אולי נזכה לצאת מהבדידות. כעבור זמן אמנם חזר סטאך עם תשובה חיובית. הוא הסכים להדריך ולפקד על הקבוצה.

מחוז קוניצפול, בדומה לאיזור קילצה, בפולין המזרחית, חדור היה שנאה ליהודים. סטאך יליד המקום—הכיר היטב את הלכי הרוח האנטישמיים אצל הפולנים בכלל, ואצל תושבי האיזור הזה במיוחד. כבר בפגישותינו הראשונות ניסה להסביר לנו שנצטרך לנהוג ביתר זהירות. אסור שיכירו אותנו כיהודים, וללא אהדת תושבי המקום, לא נוכל להתקיים זמן רב כיוון שלא תיתכן פעולה פארטיזאנית, ללא אוכלוסיה אוהדת.סטאך היתווה תוכנית פעולה. הוא הציע להתחיל לפי שעה ברכישת נשק, ומזון למחייה. כיליד הסביבה הכיר את התושבים וידע בדיוק את המקורות. בהתנהגותו היקנה לנו בטחון עצמי, ואף לימד אותנו איך להוציא מהאכרים נשק מוסתר. הדברים הגיעו לידי כך, שלכל אחד מאתנו היה נשק, ועתה ביקשנו להרחיב את מסגרת הקבוצה.

הקשרים עם רומאן והחברים בנקודות אחרות היו הדוקים ביותר. באה גם משלחת ממחנה „האסאג״ ו„ראקוב״. הם הוד־יעו על קיומם והתארגנותם מחדש של חברי הארגון שנשארו ורצו לדעת על הנעשה אצלנו. שמחנו על הקשרים החדשים, במיוחד לאור ההתפתחויות החדשות אצלנו בקוניצפול. הרגשנו, כי הנה יצאנו איכשהו מהבדידות המזהירה.

באחד הלילות הציע סטאך לצרף לקבוצתנו שני פולנים: הנימוקים העיקריים להצעתו היו, שהם מהסביבה הקרובה, מכירים יפה את האיזור, ועשויים לעזור לנו בהרבה. הסכמנו להצעתו, אך שני הברנשים שהופיעו, נראו לנו משונים קצת. המניעים להצטרפותם לא היו פוליטיים, כי אם פליליים. לאחר שבצעו מעשה שוד היו נאלצים להסתתר מפני השלטונות. אף על פי כן, סרו למשמעת, שהמציאות הטילה עליהם. אכן, התאמתו דברי סטאך, כי אנשים אלה יהיו לנו לתועלת. למדנו מהם כיצד ל„רכוש״ את הנחוץ לנו אצל האכרים ועוד.

לאחר־מכן הציע סטאך לצרף לקבוצה שני רוסים, שהצליחו לברוח מהשבי. עם הרוסים לא יכולנו לשוחח הרבה, כיוון שהרוסית לא היתה שגורה בפינו, אבל הבינונו איש את רעהו. לאחר זמן ואחרי כמה פעולות מוצלחות, הביא סטאך תוכנית פעולה לטווח קצר וארוך. אשר לטווח הקצר, הרי בחורף לא מבצעים פעולות מחמת העקבות בשלג. צריך על כן לבנות בונקר מתאים ולאגור מזון לחודשי החורף. באשר לטווח הארוך יותר — הוא רמז על קשריו עם קבוצות שונות של פארטיזאנים באזורים יותר מרוחקים, ושירטט לפנינו תוכניות לפעולות חבלה ומאבק באוייב.

סטאך קבע את מקום הבונקר, ואף דאג להשגת עצים מתאימים. הבונקר הוקם באיזור ולושצ׳ובה — סטאז׳יני, ביער שהגישה אליו היא דרך נהר. בנסיבות אלה ראינו את עצמנו כאילו אנו שרויים על אי בודד.

בבונקר זה, שהיה מוסווה יפה, היו מקומות ללינה, לנשק, למזון וכו׳. סמוך לבונקר גר היערן, שידע על נוכחותנו. אצלו הסתתרה גם בת דודתו של חיים.

החיים התנהלו לפי תוכנית שהותוותה מראש: בוצעו פעולות עונשין נגד אכרים משתפי פעולה עם הגרמנים, נרכש נשק ונאגר מזון. סטאך היה מבלה איתנו הרבה זמן. לפעמים היה מביא עיתונות בלתי לגלית, בה מצאנו חדשות על הנעשה בעולם. הוא הירבה לשוחח על נושאים פוליטיים, בהצדיקו תמיד את עמדת ברית־המועצות. בין היתר, סיפר על התארגנות קבוצות „שמאליות״ באיזור, שלעת־עתה אינן פעילות למעשה, וזה בגלל אופי האיזור שהוא ברובו ריאקציוני. בסביבה פעילים קבוצות א. ק. — וא. נ. ס. ז. בו בעת שהחברים המאורגנים יושבים בבית ומחכים לאות...

צרמה את אזנינו עמדתו לגבי היהודים. הוא טען, וחזר וטען, כי אינו מבין, איך יכולים יהודים ללכת ככה סתם

לטבח... הוא אינו מתאר לעצמו, אמר, שפולנים היו הולכים כך...

הסברנו לו את המצב המיוחד בו הננו שרויים, השלבים, שבו נקטו הגרמנים; תחילה השפלה, ובהמשך טיפוח אשליות בעורמה, הקמת גיטאות וכל הכרוך בזה. ברם, למרות כל אלה — פרץ המרד בוארשה, פעל הארגון הנפלא בעירנו, ורק כתוצאה מהלשנה לא הגיע למאבק גלוי. הצבענו על הליכת מאות אלפים רוסים לשבי, ללא התנגדות; על משלוחים של אלפי פולנים למחנות וכו׳. אולם, בנקודה זו — לא מצאנו שפה משותפת.

בינתיים הצטרפו אלינו כמה חברים שבאו מ„ראקוב״, ומנקודות אחרות. החברים שהגיעו מהמחנות הופתעו בראותם לפניהם יחידה פארטיזאנית עצמאית ממש.

„מיבצע הפרים״

באחד הערבים הגיע סטאך וסיפר, שהגרמנים מרכזים עדר גדול של פרים, כדי להעבירם לגרמניה לשם ריבוי — והעדר נמצא במרחק של 15 ק״מ מאתנו. הוא הציע לחסל את העדר, במטרה כפולה: לסכל את תוכנית העברת הפרים לגרמניה, ולאגור מזון לחורף הממשמש ובא. לא ארכו הימים, והתכנית יצאה לפועל. במצב רוח מרומם יצאו החברים לפעולה. תחילה נבדק השטח, ואחר הקפנו את הכפר במשמרות. העבודה התנהלה במרץ, הכל נעשה במהירות, ואפילו עגלות עמדו כבר מוכנות להעברת הבשר לבסיסנו. אולם, כאשר התחלנו להעמיס את הבשר על העגלות, קרה האסון הגדול. פארטיזאנים פולניים תיכננו כנראה מיבצע דומה, ובכניסתם לכפר נתקלו במשמר שלנו. איש שלנו שעמד על המשמר נשאל לפתע מי הוא, וענה „משלנו״; היה זה אהרן, שהשפה הפולנית לא היתה שגורה בפיו ומיד הבינו במי מדובר... הם סחבו אותו למקום הפעולה והקיפו את הבית. הושמעה פקודה „עמוד — ידיים מורמות״. לחברינו לא היתה שהות לאחוז בנשק, והם נאלצו להיכנע. חבר אחד ניסה להסביר מי אנו, אבל שום הסברים לא הועילו. פרט לשני הפולנים שהיו אתנו, העמידו את כולם לקיר, לרבות רוסי אחד, ומטר יריות ניתך עליהם. ברם, הפולנים לא הסתפקו בקורבנות אלה. הם יצאו לחיפושים מקיפים. וקרה נס, שחברנו שהיה אחראי על העגלות בשומעו יריות תכופות מהכפר, התיעץ עם האיש שהופקד לשמור בצדו השני של הכפר, ובראותם קבוצה של 20—15 איש, מזויינים, במדי צבא פולני, הבינו את המצב. הם הסתתרו עד עבור הקבוצה, והחליטו להסתלק

מהר מהמקום, כדי להודיע לסטאך ולשאר החברים בבונקר.

בהתיעצות קצרה, הוחלט להשאיר בבונקר את מיכאל, ואילו הרוסי לוצק, זיגמונט ויאשק אצו למקום המעשה. נכנסנו לבית הראשון שנתקלנו בו, הוצאנו את האכר מחדרו, ודרשנו שיספר לנו על פשר היריות בכפר. האכר, מבוהל ונפחד, התחיל לגמגם. תחילה לא ידע למי אנו שייכים, לקבוצה הראשונה או לשנייה. אחרי כן סיפר... בהתקרבנו למקום התקרית, שמענו קולות ורעש — עגלות מתקרבות. היינו בטוחים, שהפרטיזנים נמצאים שם. תפסנו עמדה נוחה ודרכנו את נשקנו. לא היו כל ספיקות בלבנו איך להתנהג. ידענו שעלינו לירות, ולירות — הגיע הרגע לנקום את דם חברינו, שנהרגו רק על היותם יהודים...

העגלות התקרבו. הפעלנו את נשקנו והדי היריות פלחו את האויר. חכינו לתגובה, אך זו לא באה... המתנו מעט ואחר יצאנו לבדוק — מה קרה. כאן נפתרה התעלומה: לפנינו עגלות ריקות. בדקנו אותן, ולא מצאנו דבר. הבינונו, כי כמנהגם של פארטיזאנים — עם גמר הפעולה — החזירו את העגלות.

התקרבנו למקום הפעולה וראינו אכרים בורחים בשומעם את היריות שלנו. הם היו בטוחים, כי שוב מתקרבת קבוצת פארטיזאנים, שזהותם אינה ידועה להם. במקום מצאנו ערימת גופות.

דמדומי הבוקר מתקרבים ועלינו להספיק עוד לקחת אתנו את הגוויות, ולהזהיר את חברינו בבסיס, בבוקר. הידיים רועדות, מתחילים להזיז את הגוויות, ולפתע שומעים מתוך הערימה אנחה, ולאחריה קול חלוש: זה אני, ליאון... הנחנו אותו בצד, כשהוא מכוסה דם קרוש. בדקנו את היתר — לדאבוננו לא התרחש נס נוסף — כולם מתים...

נעמדנו בפני בעיה מצפונית חמורה — מה לעשות? באנו לקחת את המתים, אך ראשית יש להציל את הפצוע, ולהסתלק אתו מהמקום, מפני שכל רגע עלולות לבוא הפתעות. ציווינו על האכר להכין עגלה לשכיבה נוחה, ובנסיעה דוהרת ופראית הובלנו את ליאון הפצוע המתפתל מכאבים. כבר הפציע השחר ואנו חרדים, הנספיק להוציא את חברינו מהבונקר? בטוחים היינו, שהפולנים שנלקחו ע״י הפארטיזאנים, יובילו אותם לשם. הגענו לבונקר, הוצאנו את החברים עם הנשק הנותר, ומיהרנו להסתלק. בעגלה אסור כבר לנסוע, יען כי אור, ויש להסתלק ברגל. לוצק הספיק להתרחק מהמקום בעגלה, להשאירה בשדה ולהצטרף אלינו. חיפשנו מחסה עד לשעות הערב, כאשר נתקלנו בבית אכר, ועל ידו מתבן. נכנסנו לתוכו מבלי להודיע דבר

לבעל הבית. לא הודענו מאומה, השכבנו את ליאון הפצוע, האכלנו אותו באוכל שהוצאנו מהבונקר, ואנו מחכים עם נשקנו הדרוך ליד פתח המתבן.

ידענו שהפארטיזאנים לא יסתפקו בנעשה — הם ינצלו את הפולנים שלקחו איתם כדי למצוא קורבנות נוספים. בוודאי יזעיקו את המשטרה הפולנית והגרמנית, ויערכו חיפושים באיזור. אכן, לא טעינו בהערכתנו. שמענו שיחות עוברי אורח על התנגשות בין פארטיזאנים פולניים ויהודים, על המשטרה שלקחה אתה את הגוויות של חברינו היקרים — קובה ריפשטיין, אהרון שוורץ, קובה גליקשטיין, ורוסי אחד, ועל חיפושים באיזור. דאגתנו נתונה עתה לליאון הפצוע. אנו עומדים הכן עם נשק דרוך. כנראה יהיה זה הקרב האחרון, אבל נחושה החלטתנו כי גם מצידם יהיו קרבנות.

לפנות ערב יצאנו לבדוק את הבונקר, וכפי שחזינו מראש, הרסו הפארטיזאנים את הבונקר, ואף ביקרו אצל היערן. בסביבה לא חיפשו — גם להם לא היה נוח להסתובב ביום — והסתלקו.

אצל היערן מצאנו תמונה מחרידה: הבית היה הרוס, בעוד שבעל הבית — ראשו חבוש, לאחר שספג מכות רצח, בהדרשו לגלות היכן יתר היהודים. בת דודתו של חיים, שהיתה מוסתרת כל הזמן אצל היערן, הוצאה להורג ע״י הפרטיזאנים. מסיכום המצב הוחוור לנו, שעלינו להסתלק מהר מהמקום הזה, כי ברור שהפאשיסטים הפולניים לא ירפו ולא יניחו עד שלא ימצאו אותנו. נאלצים היינו להסתלק ברגל ופנינו לכיוון ביתו של רומאן פינדלק.

המצב מחמיר באזור

אחר לילה של הליכה, הגענו לרומאן. הלצ׳יה קבלה אותנו בחמימות. רומאן כבר הספיק לשמוע על מה שאירע לנו ועל התעוררות הלך הרוח האנטישמית בעקבות התקרית שהיתה באיזור. לדעתו, נצטרך להיות זהירים מאוד, כדי למנוע קרבנות נוספים. בעוד שהלצ׳יה יצאה לקוניצפול לקנות תחבושות ותרופות, השתפר מצב רוחו של ליאון הודות לאווירה הכללית והטיפול המסור שהוגש לו. בינתיים הספיק רומאן לקבל פרטים נוספים והציע לנו לצאת בחיפזון ליער — ולהסתופף תחת ענפיו של העץ „שלנו״.

כי המצב באזור החמיר. בסביבה הקרובה שרצו שוטרים גרמניים ופולניים, ובערבים השלימו פארטיזאנים פולניים את „עבודתם״... זה יומיים שרומאן והלצ׳יה לא ביקרו אצלנו ונותרנו בלי אוכל. ליאון הפצוע רגיש מאד לתנודות של

חום וקור. בלילות מציק הקור — לשלושתנו רק אדרת אחת, ואנו נאלצים לישון במשמרות. האדרת חייבת לחמם בראש וראשונה את ליאון. בלב קשה החלטנו לצאת לחפש מיטה חמה לפצוע, וקצת מזון, הגם שהדבר כרוך בסכנה, באשר עלולים לגלות את עקבותינו. באין ברירה, נכנסנו לבית האכר הראשון בכפר הקרוב. ברשותנו היה עדיין נשק. הסברנו לאכר שיש לנו פצוע, ואנו זקוקים למיטה ואוכל. ללא התלהבות יתרה, עזב האכר את מיטתו, בה השכבנו את ליאון.

אחר, הכינונו אוכל לכולם, וכך בילינו את הלילה, כשאנו שומרים בחוץ ובפנים מפני בעל הבית—בל יצא החוצה...

לפנות בוקר חזרנו — מצויידים באוכל ליום־יומיים לעץ שלנו, לחכות לבואו של רומאן. לאחר כמה ימים פסקו החיפושים הנמרצים באיזור ושוב קידמו את פנינו רומאן והלצ׳יה במצב רוח מרומם. הם סיפרו על המצב, על האנטישמיות הגוברת אצל תושבי האיזור ועל ההסתה הגסה מצד הפארטיזאנים. למרות הכל, הוא הציע שנחזור אליו; אי אפשר לשהות זמן רב ביער, ובמיוחד לליאון הפצוע, בעוד שתלבושתנו דלה. יאשק נשאר עם ליאון אצל רומאן. נגע ללב טיפולה הנאמן של הלצ׳יה בליאון הפצוע. היא טיפלה בפצעיו כאחות מאומנת, הגם שלא תמיד היו תחבושות ברשותנו. היא דאגה לתרופות — והענין היה מסובך, שכן בעל בית המרקחת מרבה לשאול שאלות — לשם מה נחוצות לה כל כך הרבה תחבושות ותרופות? משום כך נאלצה להרחיק לכת, כדי להשיג את הדרוש לפצוע.

אנו יוצאים שוב לביקור להיידאס ולנקודות אחרות. המצב הולך ומתקדר, חברינו נאלצים לצאת ממקומותיהם. השמועות באיזור — מחרידות. בלילות פחדו האכרים פחד מות, בעיקר מפני הפארטיזאנים. ה„טיפול״ ביערן על־ידי הפארטיזאנים היכה גלים. החברים הסתובבו בלילות ללא כתובת ומחסה ומן הראוי להדגיש כי משפחת היידאס היתה בימים קשים אלה היחידה שנתנה לנו מחסה.

מצבנו הורע פי כמה. הגיטו שוב אינו קיים. אנו בודדים במערכה וברשותנו רק שני רובים ושרשרת כדורים. גם הקופה התרוקנה. התקוה היחידה בה תולים את עינינו, היא האפשרות של השגת קשרים עם וארשא. נאלצנו להחליט איפוא החלטה אכזרית — לשלוח בחזרה לצ׳נסטוחוב למחנות את מאכוש ולוצק, שיודיעו שם על המצב, ואולי ניתן לגייס עזרה לפצוע שלנו. לאחר ימים אחדים התקשר אתנו סטאך, וספר דברים מחרידים על ההרס שביצעו הפארטיזאנים בבית הוריו. הם החריבו את הבית

Beruta Bolesław-Hanicz
Radomsko
ul.Żymirskiego Nr. 42.

Radomsko, 7 VI 49 r.

Do
Ob. Necha Szydłowskiego
Będzin
ul.Modrzejowska Nr. 42.

Zgodnie z pismem Zarządu Głównego Związku Bojowników z faszyzmem i Najazdem hitlerowskim o N. i D. w Warszawie dotycz. odnalezienia zwłok Ob. Leona Szydłowskiego, zawiadamiam ,że w/w był istotnie w moich oddz. leśnych w stopniu kaprala.
Wiosną 1943 r. Szydłowski będąc z grupą kilku innych żołnierzy na akcji zaopatrzeniowej w pow. Włoszczowa został osaczony przez grupę "Osła" z A. K. gdzie został ranny w głowę.
Wszyscy inni jego towarzysze w te liczbie dwóch Polaków i jeden Rosjanin zostali zamordowani.
Po wyzdrowieniu Leon Szydłowski w dalszym ciągu walczył z Niemcami w oddz leśnych III-ciej Brygady A.L. im. Gen. Bema.
W dniu 6-go stycznia 1944 r. Leon Szydłowski zginął w walce z Niemcami w okolicach wsi Czechy w pow. Radomsko w czasie jednej z pacyfikacji hitlerowskich.
Wyżej wymieniony odznaczał się odwagą bojową i dyscypliną partyzancką.-
III-cia Brygada A. L. im. Gen. Bema utraciła w Leonie Szydłowskim dobrego żołnierza a bojownika o wyzwolenie Ojczyzny.-

b.D-ca III. Brygady A.L.
im. Gen. Bema-Hanicz.

B. Hanicz-Boruta

P. S. Bliższych danych, gdyby zachodziło potrzebne, może udzielić mjr Chaniza „Stach." Adres: Poznań ul Fredry 12 inspektor główny Zarządu (Leszhal) Centralnego Państwowych Nieruchomości Ziemskich B. Hanicz Boruta

תעודה ללוחם ליאון שידלובסקי ז"ל, שהוצאה ע"י מפקדו לשעבר „סטאך" האניש.

והיכו מכות רצח את הוריו, ואילו הוא עצמו — נתמזלה שעתו — שלא היה בבית. סטאך ביקש את הכתובת של חבריו בוארשה וקיבלה מאיתנו.

תכופות היינו מבקרים אצל רומאן, בתקוה לחדש קשרים כל שהם. והנה הגיעה קשרית בלתי ידועה לנו, כדי לקבוע פגישה בינינו לבין קבוצת פארטיזאנים פולניים. המגמה היתה להעביר את הקבוצה לשורות הפארטיזאנים מיסודם של ה־א.ל.

לא ידענו איך הושג הקשר, אך ניחשנו שידו של סטאך בדבר. ואמנם, אחרי כמה ימים הופיע מפקד היחידה שכינויו היה „גארבאטי". סוכם, כי בראשונה יצאו שני חברים בעלי מראה ארי עם הנשק שברשותנו, פרט לשרשרת הכדורים. בפעם הבאה יקחו את כולנו אתם. עם "גארבאטי" יצאו יאשק וליאון שהחלים בינתיים מפצעיו.

שוב התעורר זיק של תקוה, הגם שהקופה נתרוקנה, ועל כן נאלצנו להבטיח כל מיני הבטחות מפוקפקות לעתיד.

הקשרית ולאדקה

חיכינו בקוצר רוח לבוא הקשרית. קשה היה לנו להאמין שחודש הקשר עם וארשה. הודענו למשפחת היידאס על הביקור, ואחרי יומיים נפתחה דלת המתבן, ועל הסולם עלו „אמא" היידאס, ואחריה בחורה בלתי מוכרת לנו. במבט ראשון — פולניה לכל דבר: על ראשה — מטפחת, כדרכן של בנות הכפר; היגוי פולני מובהק, רק מבט עיניה הבורקות וחודרות אומר דרשני... כאשר נשארנו לבדנו, נפתחו הלבבות. ולאדקה סיפרה לנו על וארשה, מסרה מכתבים ודרישות שלום מיצחק צוקרמן (אנטק) וצביה לובטקין. המכתבים עוברים מיד ליד, אנו בולעים כל מלה ואיננו מרגישים כלל איך הנייר נרטב מדמעותינו...

ולאדקה ספרה על המרד — ועל מה שקרה לאחריו, על המעטים שנשארו, על המחתרת והקשרים. עוד גילתה לנו, כי מזמן רב השתדלו להגיע אלינו, אך תמיד היו מכשולים. היא ידעה על ביקורו של סטאך בוארשה ואמרה שאנטק לא היה שבע רצון מהפגישה. תחילה לא רצו לדבר אתו ובעיקר מיאנו להסתכן במסירת כתובות. אנו מתבקשים להתגבר ולהחזיק מעמד. הם יעשו הכל, שהעזרה תגיע בזמן, וחלילה לנו להיתפס לצעדים פזיזים. ולאדקה סיפרה על התלאות בדרכה אלינו, על החיפושים בדרכים. היא גם מחפשת קשרים עם המחנה בצ'נסטוחוב, ומבקשת לדעת פרטי פרטים עלינו. מסתבר שהיא חברת „בונד" ונאלצת לקצר את הביקור, כי עליה לצאת לצ'נסטוחוב בענינים

שהזכירה. היא מבטיחה לעמוד אתנו בקשרים ומשאירה את הכספים שהביאה בשבילנו. אנו כותבים לאנטק וצביה — דו"ח, על המצב. טולקה, בתם של היידאס, נמצאת מרבית הזמן אתנו בזמן הבקור, מקשיבה יפה לתיאור מצבנו, ומוסיפה מידיעותיה על האיזור, תוך שהיא מצליחה לקשור קשרי רעות עם ולאדקה. אנו נפרדים בהתרגשות וטולקה מלווה את וולאדקה לצ'נסטוחוב.

הרגשתנו היא, ששוב יצאנו איכשהו מהבדידות, וכי החברים לא שכחו אותנו. המשפחות היידאס, פינדלק, ויאן, ממשיכים לעודד אותנו. רומאן והלצ'יה, בנימתם האופטי־מית טוענים שהעניינים יסתדרו. חבל על אלה שנפלו ואילו אנחנו חייבים להמשיך.

ביקרנו אצל חברינו בנקודות אחרות, ומסרנו להם את הידיעות הטובות. הכספים שקבלנו עזרו לנו להחלץ זמנית מהגרעונות שנצטברו. הנקודה המרכזית היא עתה אצל היידאס. שם מקבלים אותנו יפה, עד שמצליחים לסדר נקודה חדשה.

אולם, למרות השלווה, כמעט שאין לילה ללא צרות. פה צריך להוציא חברים מנקודה, שם חולים... אנו מודאגים גם מחוסר ידיעות מ„גארבאטי". לפי חשבוננו צריכה היתה ולאדקה לחזור כבר, אך שובה מתמהמה. בינתיים גדל הגרעון הכספי שוב, אבל חיים בתקוה, שכל יום עשוייה לבוא הגאולה... לדאבוננו, לא ניתן לחיות זמן רב בלי סערות, אכזבות מרות, ואבדן חיים של חברים יקרים. היתה לנו נקודה אצל האכר יאקשיק, אדם עליז וטוב־לב, שנראה ישר בעינינו. הוא קיבל אותנו ברצון. הבטיח לדאוג לחברינו ואף קיים את הבטחותיו. פעם בביקורינו אצלו, שמענו יריות בקרבת המקום ואז ברחנו מיד לשדות. כעבור כמה רגעים נכנסו אליו פארט־זאנים פולניים לחפש יהודים, והזהירוהו שלא יעיז לבוא בקשרים עם יהודים. סבורים היינו, שאם לא נמצאו יהודים בביתו, לא ישובו לחפש שם. בהיותנו מודרכים מהנחה זו ובלית ברירה, הכנסנו שוב כמה מחברינו ליאקשיק. תחילה לא רצה לקבל, כי פחד מפני התוצאות, אבל אחרי ששכנענו אותו — בנה בונקר מיוחד, וקבל כמה חברים. אולם, הפארטיזאנים הפולניים לא הירפו מאתנו. כל לילה היו יוצאים לחפש אחרינו: זה היה עיקר התעסקותם. בוקר אחד באו שוב ליאקשיק והרביצו לו מכות רצח. יאקשיק לא גילה דבר, אך לפי העקבות גילו את הבונקר — הוציאו את חברינו, היכו אותם וזרקו אותם מעלית הגורן. היו שם יהודה גליקשטיין, יעקב גלבהאוער, משה ויספלנר, פלה זבורבוסקה ובלה

בראם, אשר בנפילתה שברה את רגלה. 6 האנשים שלנו שכבו בשדות באין יכולת להסתלק מהמקום והתכוונו להודיע לפנות ערב על התקרית. בלה התפתלה מעוצמת כאביה, ויהודה ניגש לאכר לבקש מים בשבילה. ברם, האכר במקום להגיש קצת מים, הלך להודיע למשטרה הפולנית... זו הופיעה מיד, תפסה את כולם, והעלתה אותם על עגלות. חברינו שהיו אותו זמן אצל יאנק, לא רחוק ממקום התקרית, שמעו בבירור שיחות אכרים על חיפושים בסביבה. יאנק היה מודיע כל חצי שעה על המצב, וחשש שמא יחפשו גם אצלו. למחרת סיפר פרטים איך הוציאו להורג את חברינו שנתפסו ע״י המשטרה. בדיעבד נודע לנו, כי אותם הפארטיזאנים שזרקו אותם מלמעלה, הודיעו בבוקר לשלטונות הפולניים.

בין כה וכה, היינו שוב לשיחת היום בסביבה: יהודים ורדיפת הפארטיזאנים אחריהם. אנו שוב במצור ללא מוצא. חברים שהצליחו להגיע אלינו אחרי חיסול הגיטו ושבירת הארגון הלוחם, שהאמינו, כי יגיע יום ויוכלו להתייצב במערכה נגד האויב עם נשק ביד — נהרגים שוב. ובידי מי? בידי הפולנים, „פארטיזאנים", „לוחמי חופש" כביכול...

לימים הלך המצב והחמיר. אנו מגבירים את העירנות. ביקורינו בלילות אינם פוסקים. מחפשים נקודות חדשות: נשק אין, כספים אין, טרם הגיעו ידיעות מחברינו אצל „גארבאטי". גם מוארשה, למרות הבטחותיה של ולאדקה, אין ידיעות. העידוד שאנו שואבים מביקורים אצל רומאן, ומגישתם ההומאנית של בני משפחת היידאס מסייעים לשאת את המצב... לא פעם אנו תוהים על התנהגותם של בני ביתו של היידאס. „אמא" היידאס אינה מספרת על התקרית, היא ממשיכה לעודדנו בעליזות, וטולקה אינה מרפה מאתנו. רוב הזמן היא משוחחת על המצב, ומוסיפה לעודד אותנו.

לאחר ימים של מתיחות עצבים, הגיעה ולאדקה סוף סוף מוארשה. גם הפעם הביאה מכתבים מאנטק וצביה, הקוראים ברוח חברית ולוחמת להחזיק מעמד. שוב אנו מתעודדים מהעובדה שלא נשארנו בודדים. ולאדקה, שהספיקה כבר לשמוע אצל רומאן על הצרות שלנו, מספרת על האירועים בוארשה והקשרים עם לונדון והמחתרת הפולנית. בצמרת ובמטה מבטיחים עזרה ואנו מבקשים קשר עצמאי עם וארשה, כדי שבזמן הצורך נוכל לשלוח את טולקה לשם. ולאדקה מהססת תחילה, אך לבסוף היא משאירה את הכתובת. ושוב מלוה טולקה את ולאדקה לצ׳נסטוחוב.

לאחר זאת הגיעונו ידיעות מאכזבות. הקשר מן הצד הפולני מת מהיריות שנורו אחריו בעת בריחתו. נותקו הקשרים, וטולקה המסורה נהפכת לקשרית ראשית: קשה לתאר את החיים בלי טולקה, היא כואבת את בעיותינו כאחת מאתנו, מציעה הצעות נועזות, שקשה לקבלן, שכן אסור לסכן את בית היידאס.

לימים, קיבלנו ידיעה שעלינו להתרכז אצל רומאן, ושם נקבל קשר עם אנשי ב. ח. כנראה, סודר הדבר ע״י המיפקדה בוארשה. תחילה חששנו, לא ידענו בדיוק מה יחסם ליהודים, אבל השתוקקנו לצאת למרחב ולהצטרף לקבוצות לוחמות. ריכזנו את חברינו מהנקודות, והתחלקנו לכמה קבוצות. במצב־רוח מרומם התקרבנו לבית רומאן. לפתע הזהיר חיים את חברו, כי בעיניו החדות, המבחינות בכל תנועה ביערות, הרגיש כי משהו אינו כשורה. בו ברגע נשמעה פקודה: עמוד! — מי אתם? ולאחריה בלי לחכות לתשובה ניתך עלינו מטר יריות מכל הצדדים! הקבוצה התפזרה חיש מהר באי־סדר, ולמזלנו, הפעם — בלי קרבנות. לאחר זאת היו עוד מספר תקריות בדרך, וכאשר נתאספו כולם, לא הופיע אף איש מהקשרים והתעורר החשד שקבלת הפנים ה„חמה" בדרך היתה בכלל מכוונת... וכך התנפצה עוד אשלייה אחת...

בינתיים הגיעו מהמחנה בצ׳נסטוחוב כמה חברים ואילו המצב הולך ונעשה יותר ויותר נואש. הקשרים עם וארשה

מצבה לזכר הפארטיזנים שנפלו מות גבורים: הרשברג אילק, פלמנבוים מוניק, קראוזה יאנק, רוזנבלט יז׳יק, ריכטר הניק ושיין שלמק.

נותקו שוב: חיים בכר ניצל כבר את כל להטוטיו אצל מכריו, אלא שכולם מפחדים מפני הפארטיזאנים, הכספים שוב אזלו, החורף קשה ואי אפשר לשלוח את החברים בחזרה למחנה.

במחנהו של גארבאטי

בינואר 1944, כשחרדנו מאוד לשלום חברינו אצל גארבאטי, הופיע באחד הלילות יאשק, עייף ומעוצבן. אצל גארבאטי היה תנאי ראשון — נשק ומראה „ארי" טוב. לפיכך יצאו לשם יאשק וליאון. על קורותיהם מאז היציאה הזאת סיפר יאשק: לגארבאטי נתלוו 12 חיילים, רכובים על סוסים. היה זה חידוש מעניין, שכן היינו רגילים לעגלות כאמצעי תחבורה יחיד. לאחר נסיעה של שני לילות הגענו לנקודת ריכוז של המחנה, דומני באזור לובלין, ולפנינו נפתח עולם חדש. מנהגים ומושגים אחרים — מחנה צבאי. הכל מחולקים ליחידות ולקבוצות, עם נשק וגם מכונות יריה. נאמר לנו, שהמחנה שלנו יפעל עם מחנות מאזורים אחרים. גם סטאך האניש עם גדודו יבואו. ואז יתחילו פעולות יזומות נגד גרמנים, קרבות ומעשי חבלה בממדים גדולים. האיזור היה כולו תחת השפעת מפלגות שמאליות וקומוניסטיות.

לדאבוננו, אחרי היומיים הראשונים, מצאנו את עצמנו בין אוקראינים, יוצאי יחידות „ולאסוב", ופולנים בעלי עבר מפוקפק. כשנשאלנו מי אנו — סיפרנו בגלוי על מוצאנו, קבוצת קוניצפול העומדת להצטרף וכו'. את התוצאות הרגשנו מיד על בשרנו. כשהיו מחלקים אותנו אצל האכרים ללינת לילה, היו מסיתים נגדנו את בעלי הבית, מגלים את זהותנו, והאכר היה מבקש מאתנו לעזוב את המקום. נקלענו למצבים קשים. לפארטיזאנים הוקצבה מנת ברזל, שכללה שומן חזיר, ומנת יי"ש הגונה. הם היו משתכרים והזכירו בהתנהגותם לא פעם את האוקראינים הוולאסובצים בזמן האקציות עם הגרמנים בגיטו... ביחידה בה היינו, היו שני יהודים, שסרבו בעקשנות לגלות את זהותם. היינו מוקפים שנאה כבימים ההם... נסינו לדבר עם גארבאטי, אך יחסו היה קורקטי, ותו לא. כעבור זמן הודיעו לנו, שסטאך הגיע עם גדודו. בשמחה רצנו לקראתו, קווינו שעתה יחול שינוי. אך תשובתו היתה צוננת למדי, הוא התחמק לראותנו — ויותר לא פנינו אליו. הגיעו אתו שני יהודים, אחותו של דומב, ובן עירנו האמעלין. אכזבתנו היתה גדולה, אך לא היה מנוס — היה הכרח להשלים עם המציאות...

בחודשים הקשים של החורף הורע מצבו של ליאון. בעניני הקבוצה היינו פונים כעת רק לגארבאטי אשר נהג לתת תמיד תשובה מתחמקת. הוא לקח אותי פעם כמלווה בנסיעתו לאזורים שלנו. חשבנו, שהגיע הזמן להעברת הקבוצה, ובשמחה יצאתי לדרך. אבל מטרת גארבאטי היתה להוציא מאיתנו את שרשרת הכדורים. בשאלותי על הקבוצה היה עונה במשפט אחד: „טרם הגיע הזמן". באותה תקופה ביצענו מספר פעולות עונשין נגד משתפי פעולה עם גרמנים, והתקפנו כמה נקודות משטרה. בהסברים שמענו תמיד, שאיננו מעונינים בפגישות עם פארטיזאנים אחרים, והיינו נעים תמיד באזורים נוחים לנו מבחינה פוליטית. זכורה לי פגישה נעימה עם קבוצת צוענים. גארבאטי גילה בהם עניין וקיבל אותם יפה.

פתאום הגיעו שמועות על מצוד גרמני באזורנו. גארבאטי היה מעוניין בתוספת ידיעות בדוקות על המצב. הוא הטיל עלי שליחות להגיע לקשרית, מסר לי את הוראותיו ואף נקבע מקום פגישתנו בשובי מהשליחות. בסוף הוסיף: „יש להניח, שהודות לעברך ונסיונך — תדע להיות זהיר ולמלא את השליחות". סיפרתי לליאון על שליחותי, בעת שנפרדנו.

אל הקשרית — נערה צעירה, נבונה וערה למאורעות למתרחש בעולם, הגעתי כמתוכנן, והיא קיבלה אותי יפה. בהתבוננה בבגדי, לא הרפתה ממני עד שלא מסרתי לכביסה את הלבנים שלי, שכבר חיכו הרבה זמן למיבצע כזה... בלאו הכי, אמרה, עלי לחכות עד שתוכל לענות לשאלותיו של גארבאטי. גישתה ויחסה, לעומת גילויי שנאה בולטת, הישרו עלי שעות מרגוע ונועם.

לפי הוראותיו של גארבאטי הייתי צריך לשהות שם רק כמה שעות, אבל הדבר לא נתאפשר ונשארתי ללון. כאשר הקשרית לא השיגה בבוקר את הידיעות הדרושות, היתה מודאגת, ויצאה להיודע על המצב. עלי היה לחכות לתשובה. בינתים קרה דבר בלתי צפוי. נשמעו קולות ורעש! בעל-הבית נכנס מבוהל, וציווה עלי לרדת למרתף, שכן גרמנים הגיעו לכפר. כעבור שעה קלה, בא בעל-הבית וציווה עלי לצאת מפני שאשתו אינה מסכימה להחזיק אותי בבית. יצאתי החוצה, זחלתי בין הבתים, והצלחתי בקושי להתקרב לחורשות, ולצאת ממקום הסכנה.

הגעתי למקום שבו נקבעה הפגישה, ואיש לא חיכה לי. גארבאטי לא נתן כל סימן חיים. סוף סוף הצלחתי לאתר אותם. את ליאון מצאתי במצב רוח קשה, בודד, מאוכזב. מסביב ים של שנאה, אך טוב שהננו יחד. במטה היו בטוחים שנתפסתי ע"י הגרמנים. הם שמעו על המצוד בכפר, ועל

החיפושים בבתים. בטוחים היו שנשברתי ומסרתי מה שהיה ידוע לי... גארבאטי ציווה על פינוי המקום. מדבריהם השתמע, כי התייאשו לראותני חופשי...

מצבנו החמיר, גם גארבאטי התחיל לשנות את יחסו. בשיחותיו על נושאים יהודיים, טען נגד היהודים המסתתרים מפני הגרמנים. ליהודים אלה — אמר — יש הרבה כסף, והם שונאים את מעמד הפועלים. „במקרה" כאילו הוחלט שעלינו לצאת לשמירה ולסיורים המסוכנים ביותר. לא פעם הקשבנו לשיחות הוולאסובצים, מי יזכה לרשת את שעוני היד שלנו...

התקרב חג המולד, המפקדה החליטה לחזור לאיזור הבטוח. התכוננו לחוג את החג כדת וכדין, בהרבה שתייה וזלילה. לא היה כל פיקוח מצד המפקדה. בחגים וכמה ימים לאחריהם השתוללו ממש, והתוצאות לא איחרו לבוא. קבוצות העויינות לנו הרגישו בנו ומסרו על כך לשלטונות.

פשטה שמועה, שהוצב מצור עלינו והתחילה בריחה מבוהלת. בשורות השתררה המבוכה. היו שזרקו אפילו את נשקם. רצנו 24 שעות גם בלילה, עד שהצלחנו להתרחק ולהינתק מהגרמנים. התהלכנו מנומנמים בשלג, שגובהו חצי מטר... היינו עייפים וסחוטים.

הגרמנים החליטו לחסל אותנו. הם הגבירו את כוחותיהם והמשיכו ברדיפה אחרינו. ברצותם לקומם נגדנו את האכרים, שרפו את הכפרים בכל מקום שעברנו. לבסוף הדביקו אותנו. כעבור יום של רדיפה כותרנו על ידיהם. נסינו לפרוץ את הכיתור, אך ללא הצלחה. הגרמנים חיכו לנו בשטח פתוח, וכיוונו מולנו אש מרוכזת. הייתי כל הזמן יחד עם ליאון, רצנו ונפלנו, חוזר חלילה. לפתע שמעתי חרחור מפיו של ליאון, הוא נפגע בכדור ומת במקום. באחת החורשות היתה האש כה חזקה ומרוכזת, עד שכרתה את העצים. תוך כדי ריצה ראיתי בדרך עגלה עם אכרים נוסעת. הצלחתי לצאת מטווח היריות ולעבור אליהם. עם הרובה ביד הכרחתי אותם לקחת אותי. את הרובה הסתרתי בתוך העגלה, והצלחתי לעבור את המחסום. אחרי כן החבאתי שוב את הרובה, וכעבור כמה ימי התאוששות הבאתי אותו לבסיס.

רומאן זועזע הפעם קשות. הוא האמין, שנצליח להצטרף כולנו לשורות גארבאטי, והלצ׳יה שקוותה לראות את ליאון בריא ושלם, התייפחה בבכי מר.

שוב התנפצו אשליות. נשמטה הקרקע מתחת לרגלינו. כל־כך הרבה נסיונות של קשרים עם פארטיזאנים ותמיד אותה תוצאה...

שליח מוארשה

לאחר הפסקה ארוכה, בא שוב שליח מוארשה. והפעם אירנה, „ארית מושלמת", בעלת הופעה אצילה, הגם שהתקשתה במקצת במנהגי הכפר. באותו לילה לא היינו אצל רומאן, ולא ידענו על בואה, ואילו היא — לא הצליחה בשום אופן לשכנע את משפחת היידאס שהיא באה למעננו. שום נימוקים לא הועילו. „אמא" היידאס בשלה — אינה יודעת ואינה מכירה. אירנה היתה מיואשת, עד שהגיעה טולקה. זו באה אלינו להתיעץ, ואז הסכמנו לקבלה. אירנה הביאה מכתבים לא רק מאנטק וצביה, אלא גם מפרופ׳ חיים וייצמן ואישים אחרים מהישוב, אשר היוו בשבילנו זריקה של עידוד ותוספת כוח.

דיווחנו לוארשה על המצב וביקשנו עזרה שתאפשר לנו להיחלץ מהאזור, כי ידענו שבכוחות עצמנו לא נוכל לעשות זאת.

הסברנו לאירנה על מצבנו הכספי הקשה, אשר לא שופר בהרבה, למרות שהביאה אתה סכום הגון, והיא הבטיחה לדאוג לשיפור המצב.

הקשרים עם המחנות בצ׳נסטוחוב „האסאג" ו„ראקוב" היו כבר בידיה של טולקה, אשר דאגה להעברת מכתבים וכספים לשם ולכאן.

מן המשטרה לפארטיזאנים

לאחר חיסולו של „הגיטו הקטן", הגיע אלינו סטאך דומב, ששירת במשטרה היהודית. היה זה בחור צעיר, חסון ובעל ידיים מוצקות, ועם זאת, טיפוס שלילי ביותר שהתחנף לגרמנים ו„הצטיין" בהרבצות. כמעט שלא היה מקרה, שהמיועדים למלקות לא יעברו את „טיפולו" של דומב...

לא ידוע איך הוא הגיע לכתובתו של רומאן. מכל מקום, קיבלנוהו ברגשות מעורבים. היו כאלה שחשבו, שצריך לסלקו מיד, ואילו אחרים טענו שיש לתת לו אפשרות להוכיח את עצמו. כיון שדעת המתונים גברה, צירפנו אותו לשורותינו. על אף עברו, השתדלנו להדריכו ולקרבו למושגינו כדי שיהיה כמו אחד משלנו. הוא הוכנס לקבוצה הלוחמת של האניש, אך הכזיב בהתנהגותו. הוא היה נוהג להמציא תירוצים שונים ומשונים, ובלבד להתחמק ממילוי התפקידים שהוטלו עליו. מעולם לא מילא משימה עד הסוף, תמיד חזר באמצע הדרך לבסיס. באחד המשברים, (ונתב־רכנו בהרבה כאלה), לאחר חיסולה של קבוצת האניש, כאשר היינו נאלצים לעזוב את מקומותינו, ניסה להסית את משפחת היידאס נגדנו. הוא הפציר בהם שלא יקבלו

אף אחד ויחזיקו רק אותו, וכתמורה הבטיח למסור להם לאחר המלחמה טחנת קמח בצ'נסטוחוב. הדבר נודע לנו בעוד מועד, והיה עוד סיפק בידינו לסכל את מזימתו.

באחד הלילות נשלח להעביר זוג נעליים לנקודה מסויימת ובחזרו, סיפר שהיה נאלץ לזרוק אותן, כי נתקל בפולנים שרדפו וירו אחריו. למחרת נודע, שהוא מכר אותן ליאנק... והיו עוד מעשים כהנה וכהנה.

בתנאים אלה לא היה מנוס, אלא לערוך משפט. חיפשנו נסיבות מקילות, אך כאלה לא נמצאו, והוא נדון למות. ב־26 ביוני 1944, ביום חיסולו של הארגון הלוחם, אספנו את רוב חברינו מהנקודות, הוקרא פסק הדין ואף בוצע במקום.

טולקה כקשרית

וארשה, כרגיל, לא עמדה בלוח הזמנים, ומכיוון שידענו כי הדבר נובע מכורח המציאות, דרשה טולקה בתוקף, שנאפשר לה לנסוע לוארשה, ולסדר שם את הענינים. אולם, אנחנו זכרנו את הבטחתנו לולאדקה, שרק במצב שלאחר ייאוש נעשה זאת. אף על פי שהכרנו את מסורתה של משפחת היידאס אלינו, הרי הצליחו מדי פעם להפתיע אותנו. פעם קנו זוג מגפיים לבנם המבוגר, אך הוא התאונן, שמשהו מפריע לו בהליכה. הוא חיטט הרבה במגפיו, עד שמצא מטבע זהב של 5 דולר. קורנת משמחה באה אלינו מיד ,,אמא" היידאס, וסיפרה על המציאה. ,,נו, רואים אתם, אמרה, אל־ייאוש, צריך רק להאמין, אז הכל יהיה בסדר". ,,המציאה" הגיעה בדיוק בזמן, והיקנתה לנו אפשרות לנשימה עד שיבוא השליח מוארשה.

כעבור זמן רב הגיע שליח, שוטר פולני במדים, שהביא מכתבים וכספים, וחומר רב למחנות בצ'נסטוחוב. הפעם ניצלנו את בואו של השוטר, ושלחנו אתו את הקשרית טולקה. היא חזרה קורנת מאושר, נושאת באחריות וסיכונים. גם אצלנו הורגשה הקלת מה.

בנסיעותיה לקחה את זנק התינוק שלה והחביאה בבגדיו את המכתבים, הכספים והעתונות המחתרתית. ,,תחבולה" זו עזרה לה הרבה בחיפושים, כאשר לא היתה נסיעה בלי הפתעות... עם זאת, ידעה טולקה יפה לעמוד בסכנות. הוא הדין בקשריה עם המחנות בצ'נסטוחוב. לעתים היינו מופתעים מגילויי האינטליגנציה שלה, בעמידה בפני סכנות ומבחנים מסובכים. הרי במקרה שתיפול בידי הגרמנים, לא רק אנו מחוסלים, אלא גם כל בית היידאס,

והאחריות היא גדולה עד מאוד. בכל נסיעה ונסיעה היינו מתוחים לבואה ושותפים לאושרה עם גמר השליחות.

מוארשה ביקרו מספר פעמים אירנה, וקאזי'ק, מהפעילים במרד גיטו וארשה וגם אחרי המרד. הודות לקשריה של טולקה עם המחנות בצ'נסטוחוב, התהדקו הקשרים בינינו לבין חברינו שם. חליפת־ידיעות ומכתבים מתמדת איפשרה לנו לעמוד על המצב במחנות, על פעילותם ועל נסיונות חבלה שונים. מהמחנות באה הקריאה להעביר אלינו חברים מהארגון. עוד זכורים לנו המבצעים הקודמים בעת המעבר מהמחנה ליער. בפעם הראשונה ביציאה מהמחנה, לא הכרנו את הדרך. הלכנו בכיוון מרוצ'קי, ישר דרך הכפר. שומרי הכפר הבחינו בנו, והתחילו לרדוף אחרינו. איימנו עליהם באקדחנו השבור והחלוד, שמצאנו אותו במחנה והם התחננו שנעזוב אותם לנפשם. אז פקדנו עליהם לשכב עשרה רגעים ואנו המשכנו בדרכי עקיפין למטרה.

ומקרה אחר, כאשר היציאה מהמחנה היתה מוצלחת. עברנו את הכביש בדרך לסרוצ'קי, בימים שהכינו תעלות נגד טאנקים. פתאום נעצרה מולנו מכונית, כאשר שני גרמנים ירדו ושאלו לאן אנו הולכים, — הביתה, ענינו. כנראה שלא היו בטוחים שאנו יהודים, אבל בכל זאת היינו חשודים. כיוון שכך, קראו לשומרים על התעלות וציוו להובילנו לתחנת משטרה. בשמענו זאת — קפצנו לתוך התעלות וברחנו. התעלות לא היו בנויות בקו ישר, והגרמנים לא רדפו אחרינו מלמעלה, אלא קפצו לתוכן מאחרינו. הצלחנו להגיע ראשונים לסוף התעלה, בקרבת חורשה קטנה, שכבנו שם, ורודפינו היו בטוחים שהמשכנו לרוץ. הם עברו את החורשה, מבלי לבחון בנו — וכך ניצלנו. עם רדת החשיכה קמנו והגענו בשלום לביתו של רומאן.

פעם רדפו הגרמנים אחר חבר עד הנהר פיליצה. הוא היה נאלץ לעבור את הנהר בשחייה, והגיע אלינו נפוח וקפוא. בקושי רב הצלחנו להחזירו לאיתנו.

הקשר האחרון עם פארטיזאנים

לימים נרמז לנו על הכנת ההתקוממות הפולנית בוארשה ואנחנו חלמנו על הצטרפות לשורות הלוחמים. אבל בפרוץ ההתקוממות בחודשי אוגוסט—נובמבר 1944 נותקו הקשרים עם וארשה ונכנסנו שוב למשבר חמור. כל הזמן קיווינו שחברינו בוארשה ימצאו דרכים להתקשר אתנו, והנה, עברו שבועות וחדשים, וידיעות אין. לוארשה אי אפשר להגיע,

העיר הולכת ונהרסת, מפנים את האוכלוסיה, ואנו מחכים — עייפים ומיואשים. מאידך — הוכיח בית היידאס את אמונו אלינו. ,,האמא" מגוללת לפנינו את מצבה: המחסנים ריקים, אין מקור להלוואות. מצבנו נואש, מתקרבים לתקופת רעב. בלית ברירה, מחליטים אנו לבצע פעולה לרכישת מזון, הגם שבתנאינו אנו, כאשר נערך צייד בלתי פוסק על פארטיזאנים, כמוה כהתאבדות. אבל, למרבה הפליאה — מצליחה הפעולה.

אף על פי כן, אין להמשיך כך, כי כבר מרננים אחרינו. ובינתיים אנו עומדים בפני לחץ מוגבר מהמחנה — להעברת חברים אלינו. המאבק של מצפון מול יצר הקיום הנטוע בלב האדם ניטש בכל עוזו — וכאן מפתיעה שוב טולקה ביוזמתה.

חודש הקשר עם וארשה, והפעם הגיע סטפאן גרייעק ומארישה. השמחה היא גדולה, קיבלנו ידיעות חדשות על הנעשה אצל חברינו.

סטפאן מגולל לפנינו פרשיות שעד כה אי אפשר היה להביאן לידיעתנו — בקשר מכתבים. אנו שומעים על הקשת הרחבה של קשרים עם מוסדות — כאן, ובחוץ לארץ. כל ידיעה — וחוויה עמוקה בצידה, ושוב פועמת הרגשת אחוות הלוחמים ושותפות הגורל. אנו נפרדים מידידנו — סטפן ומארישה בהתרוממות רוח וזיק של תקוה בלב...

למחרת — מעבירה טולקה כספים וידיעות למחנות בעיר. לדאבוננו, מגיעות משם ידיעות מדאיגות: עומדים לפני חיסול המחנות, ואיש אינו יודע את התוצאות.

בבית רומאן הגיעתנו ידיעה מרעישה. שליחו של ,,גארבאטי" בא אלינו. הוא מזמין משלחת, כדי לנהל משא־ומתן על ביצוע פעולות חבלה בסביבתנו. בגלל אופי האיזור הריאקציוני, מתקשים אנשי א. ל. לפעול ומן הרצוי, שאנו נבצע את הפעולות.

אנו נפעמים שוב מהתקוה, שסוף סוף נצא לפעולות יזומות נגד האוייב ומחכים בקוצר־רוח לבואם של המקשרים לניהול המו"מ. עברנו את הנקודות, והודענו על המאורע החשוב.

הפעם ,,גארבאטי" לא איכזב. המקשרים הגיעו ובלי שהיות יצאנו עמם לדרך. הצלחנו לעבור בשלום את אזורנו, ובהתקרבנו 15—20 ק"מ למטרה, מקום שליטתם של אנשי א. ל. הבחנו במהומה בלתי רגילה. מרחוק נשמעים הדי יריות מסוגי נשק שונים. בעוד אנו תוהים על פשרן של היריות האלה, התברר, שנערכת התקפה מרוכזת של גרמנים על מחנהו של גארבאטי. בהתקרב החזית היו הגרמנים מעוניינים בניקוי העורף מקני הפארטיזאנים. במצב שנקלענו לתוכו מתנפצת שוב תקוותנו — והפעם התקוה האחרונה. בחוזרנו לאזורנו הופתענו מן הריכוז הגדול של יחידות הצבא הגרמני. לא היתה לנו אף כל אפשרות של נסיגה. עם נשק דרוך נשכבנו צמודים לקרקע. למזלנו, הם האירו את השטחים בגובה של 20—30 סנטימטרים ולא הבחינו בנו. היתה זו ההתנגשות, הרת הסכנות, האחרונה שלנו, כי לאחר ימים ספורים, ב־15 בינואר 1945 שוחררנו ע"י הצבא הסוביטי.

★

דוד קאָניעצפּאָלער ז״ל

דער וואַרשטאַט אויף אַלעע 14

אין חודש נאָוועמבער 1942 האָבן די דייטשן געשאַפן דאָס „קליינע געטאָ", ווו עס האָבן זיך געפונען איבער 5 טויזנט ייִדן. (אַן ערך 3.500 „לעגאַלע" און די איבעריקע „אומ־לעגאַלע", וועלכע האָבן זיך אויסבאַהאַלטן). דאָס „קליינע געטאָ" האָט ארומגענומען אַ טייל גאַסן פון עלטעסטן און שמוציקסטן טייל פון דער שטאָט. די קליינע, האַלב־איינ־געפאַלענע פון אַלטקייט הייזלעך האָבן איינגעשלונגען אין זיך די טויזנטער ייִדן, וועלכע זענען פאַרטאָג געטריבן געוואָרן צו צוואַנגס־ארבעט און אין אָוונט זיינען זיי צו־ריקגעקומען טויט־מיד און דערשלאָגן, אָן אַן אויסזיכט אויף מאָרגן.

צו יענער צייט איז אין מיין טישלער־וואַרשטאַט, אַלעע 14, געקומען דער פירער פון „קיבוץ" חבר אריה (אומגע־קומען שפּעטער אין וואַלד נעבן טשענסטאָכאָוו), און מיר צו וויסן געטאָן, אַז מיין וואַרשטאַט וועט זיין דער דורכ־גאַנגס־פּונקט פונעם געטאָ צו דער באַן־סטאַציע, און צו־ריק. דאָס הויז אויף אַלעע 14 האָט זיך געפונען אויסער דעם געטאָ און דאָרטן האָבן זיך געפונען אַ ריי וואַרשטאַטן פון ייִדישע האַנטווערקער, וואָס האָבן געאַרבעט פאַר דיי־טשע קליענטן. אין הויז האָבן געקאָנט אריינקומען נאָר „אַריער".

אַזוי ווי מיין וואַרשטאַט איז געוואָרן דער דורכגאַנגס־פּונקט, האָבן זיך כמעט יעדן טאָג דורכגעשלייכט דורך אים פאַרשיידענע יונגעלייט, וואָס זענען אַוועקגעפאָרן אָדער געקומען פון דער „דרויסנדיקער וועלט". אין מיין זכרון טויכן אויף די געשטאַלטן פון יונגע בחורים און מיידלעך, וועלכע זענען צום ערשטן מאָל — דערשראָ־קענע — אַרויס אין גאַס, און אין אייניקע וואָכן שפּעטער זענען זיי זיך צוריקגעקערט ווי דרייסטע און מוטיקע קעמפער.

אַרום סוף פון יאָר 1942 האָט חבר אריה מיר געמאָלדן, אַז דעם נאָענטסטן זונטיק וועט פאַרקומען ביי מיר אין וואַרשטאַט אַ „צוזאַמענפאָר". צו דער באַשטימטער צייט איז אריינגעקומען אַ יונגער קריסט, וועלכער האָט געמאָלדן דעם פּאַראָל און זיך פאָרגעשטעלט אַלס דעלעגאַט פון זשאַרקי, ווו ס'האָט זיך געפונען אַ „קיבוץ". באַלד דערויף איז אַנגעקומען חבר אריה מיט אַ יונגנמאַן אין מיטעלן וווּקס, מיט שוואַרצע קליינע וואָנסעלעך. ער האָט זיך פאָרגעשטעלט אַלס חבר „אַניעק" פון וואַרשע. שפּעטער האָט מען מיר איבערגעגעבן, אַז דאָס איז געווען אליעזר געלער.

דער „צוזאַמענפאָר" האָט געדויערט כמעט אַ גאַנצן טאָג, אויף וועלכן עס איז באַשלאָסן געוואָרן וועגן באַוואָפנטן ווידערשטאַנד.

סוף יאַנואַר 1943 איז צו מיר אין וואַרשטאַט געקומען חבר „מויטעק" מ. זילבערבערג, וועלכער האָט מיר איבער־געגעבן אַ קליינעם פּאַקעט מיט רעוואָלווערן.

אין חודש מערץ 1943 איז דאָס האַנטווערקער־הויז אויף אַלעע 14 ליקווידירט געוואָרן און מיר זענען אַריבערגע־פירט געוואָרן אין „קליינעם געטאָ". איך נעם דאָרטן אַי־בער די טישלער־ און שלאָסער־וואַרשטאַטן, וועלכע ווערן מעכאַניזירט.

די קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע האָט אויסגעאַרבעט געווער־טיילן אין דער גיסעריי „וואולקאַן", וועלכע ווערן אריינגע־שמוגלט אין געטאָ. מיט מיין אָנקומען אין געטאָ, ווערט דאָס אויסאַרבעטן געווער־טיילן אַריבערגעטראָגן אין מע־כאַנישן וואַרשטאַט. מיט גרויס מסירת־נפש האָבן אויסגע־פירט די דאָזיקע אַרבעט די ברידער זיסקינד, לייזער שמו־לעוויטש. צ. וויערניק, אברהם טשאַרני א.א. פון די אויס־גערעכנטע זענען לעבן געבליבן: זיסקינד, וויערניק און פרוי טשאַרני — אין ישראל.

שפּעטער איז דאָס אויסאַרבעטן געווער־טיילן אַריבער־געטראָגן געוואָרן צוליב זיכערקייט, אין די קעלערן פון גאַרנצאַרסקאַ גאַס 44.

די קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע האָט צוגעגרייט אונטערערדישע טונעלן, וועלכע האָבן געזאָלט פאַרלייכטערן דעם אַרויס־גאַנג אויף דער „אַרישער זייט״, כדי דאָרט דורכצופירן סאַבאָטאַזש־אַקטן. דעם 22־טן מערץ 1943 זענען צעשרויפט

געוואָרן באַן־רעלסן הינטער דער שטאָט. עס זענען דעמאָלט אומגעקומען 25 יידישע אַרבעטער און צוזאַמען מיט זיי דער מיטגליד פון דער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע, אביב ראַזי־נער, געבוירן אין תל־אביב.

צבי ווירניק

קבוצת „זלוטי־פוטוק"

לקשירת קשר עם קבוצות מחתרת פולניות ייחסנו ערך רב ותלינו בהן תקוות רבות, למרות שלא היה כמעט מקרה, שלא התאכזבנו מהם, ואף שילמנו מחיר יקר בדם חברינו. מלבד הרצון הטבעי — להשתייך למחנה יותר גדול המזדהה עם מטרותינו, שאפנו לפרוץ מתוך המחנק של הגיטו המוקף שוטרים גרמניים ועוזריהם, וללחום נגד האויב הנאצי בתנאי שדה נוחים ללחימה, בהתנפלויות בזק על עמדות גרמניות, חבלות וכו׳. אשר על כן, התקשרו החברים מהאירגון הלוחם, שהשתיכו לפני המלחמה למפלגות שונות, עם עמיתיהם הפולניים (כל מפלגה קיימה ארגון מחתרת שלה), בתקוה שביום מן הימים יעמדו להם הקשרים האלה ויעזרו להם להיחלץ מהגיטו ולהצטרף אל חבריהם הפארטיזאנים. חברינו יצאו מהגיטו לשליחויות מסוכנות בסביבות קילצה, ווארשה, וזגלמביה כדי לחזק את הקשרים עם המחתרת היהודית שפעלה באותם המקומות, וכן עם פעילים פולניים ופרטיזנים רוסיים שפעלו ביערות בסביבות לובלין. על פי רוב היו הפולנים מעוניינים לקבל מאיתנו כסף. לעתים מסרו לנו נשק ירוד בטיבו וכמעט בלתי ראוי לשימוש, או שכלכלו אותנו בהבטחות שווא. על רקע זה תובן שמחתנו הגדולה, כשהודיע לנו חברנו יחזקאל קנטור על האפשרות לקשור קשר עם הקצין הפולני לנגיביץ. לפי אותה הידיעה נמסר, כי ברשותו נשק רב וברצונו לעזור למחתרת שלנו להקים קבוצה מאורגנת, שתפעל יד ביד עם אנשיו המאומנים באיזור „זלוטי פו־טוק״. שמחתנו זו גברה עוד, כאשר צפיותנו הצדיקו את עצמם. בפגישות הרבות שהתקיימו בינינו בסביבת קמיונקה (ע״י בית חרושת ראקוב) וכן בתוך הגיטו, בו ביקר לנגיביץ

וסגנו סטאך, נוכחנו לדעת שאנשים אלה הם רציניים ורעיונותיהם טהורים. לנגיביץ וסטאך עמדו מקרוב על מאמצינו הארגוניים, והתרשמו במיוחד מייצור הרימונים שלנו, אותם ניסו בפועל. מרוצים ממראה עיניהם, החלו הפולנים לארגן קבוצות ליציאה ליער.

בחודש יוני נשלחו הקבוצות הראשונות — רובם יוצאי הצבא הפולני — עליהם נמנו: רומק פייגנבלט, האחים יז״, נתן זבורובסקי, יצחק שרצקי, האחים פינק, דודק וינר, שלום לאשר, ברנרד חרפורט, ואחרים. אחריהם יצאו אברהם ווזניצה, האחים ולאדק, יורק חיוטין, איגנץ יאקובסון, ישראל טננבוים, מוטק ויעקב וולודובסקי, ואחרים. אולם, לרוע המזל, התאכזר הגורל לקבוצה הזאת מיומה הראשון: המקשר הפולני לא הופיע במקום ובמועד שנקבע, ובלית ברירה החלו לגשש בסביבה. האכרים מאידך — לא ראו בעין יפה שיהודים מסתובבים בשטח והלשינו עליהם בפני המשטרה הפולנית.

החלו רדיפות, מחבואים ותלאות, עד שהאנשים מצאו ביערות „זלוטי פוטוק״ ב״ת בודד השייך לשומר יערות, אשר הבטיח עזרה וקשר עם קבוצות מחתרת אחרות. אולם, בלכתם בדרך לכיוון מקום הימצאה של הקבוצה הזאת, נתקלו בז׳נדרמים גרמניים. התפתח קרב בו נהרגו רבים מחברינו בעוד שאחדים התפזרו בשטח. לא נודע אם ההיתקלות היתה מקרית או שהפולני בגד בהם והלשין לגרמנים.

בינתיים הוחלט בגיטו לשלוח תגבורת. לתכלית זו יצאו — הרי פאטשביץ, פינק סמסונוביץ, ולולק בלאנק מצויידים בנשק ובתדרוך מדוייק. אולם, גם להם נתמן פח. הנהג

אשר הוביל את הקבוצה הלשין, והיא נלכדה. פוטאשביץ נפצע קשה והובא לגיטו. שם עונה ונרצח ע״י גיסטאפו. רק לולק הצליח להמלט. ימים ספורים אחרי המקרה האומלל, היינו, ב־26.6.1943 חוסל „הגיטו הקטן״ ובכך נחתם הגורל על הקבוצה. המצוד של הגרמנים, בשיתוף עם המשטרה הפולנית, הנחית מהלומה אנושה. רוב חברינו נפלו, דודק וינרב עם אחיו הגיעו פצועים לגיטו יום לפני חיסולו, אח״כ ניספו ברצח ההמוני. וולאדק חיוטין מצא מחסה בבית איכר והצליח להגיע לראקוב. עוד כמה אנשים בודדים הצליחו להגיע למחנה, ואילו מיטק יאקוב הגיע לקבוצה שפעלה באיזור קוניצפול. גם הקצין הפולני לנגיביץ וסגנו נתפסו ע״י הגיסטאפו במקום המפגש הקבוע ע״י ראקוב. בזמן הפגישה עם מויטק וחבריו הותקף הבית ע״י ז׳נדרמים גרמניים והתפתח קרב. מויטק ויחזקאל קנטור הצליחו להמלט ולהגיע לגיטו בשלום. אבל הגרמנים תפסו במקום את אוה לנצנר וברמן ורצחו אותם.

שרה אדליסט

תולדות קבוצת המחתרת „66״

קבוצת „66״ היתה אחת מקבוצות המחתרת הראשונות, אשר מיד עם הקמתו של הגיטו הקטן בצ׳נסטוחוב, החלה בהתארגנותה לקראת מאבק והתגוננות נגד הגרמנים.

הקבוצה היתה מורכבת בעיקר מנוער לומד, וגיל חבריה נע בין 16 ל־21 שנה. עובדה זו אפיינה והבדילה אותה מקבוצות מחתרת אחרות בעיר. היא לא השתייכה למפלגה או לתנועה כלשהי, אלא ההכרה, כי יש להלחם בגרמנים, הפכה נערים ונערות אלה לקבוצה הומוגנית.

רוב חברי הקבוצה טעמו כבר את טעמה של פעילות מחתרתית עוד בגיטו הגדול, וזאת בזמן לימודיהם בקורסים מחתרתיים ובפעילותם הסוציאלית למען ילדים נצרכים. תוך כדי הפעילות הזאת צמחה גם ההיכרות הדדית שבין רוב חברי הקבוצה. כבר אז הרגיש נוער זה כי לימודים בשיעורי מחתרת וארגון שעורי עזר לילדים נצרכים, מהווים גם הם פעילות מחתרתית נגד הנאצים, והתאר־גנותם בגיטו הקטן למאבק מזויין, היווה אך המשך טבעי לפעילותם בגיטו הגדול.

כינוייה של הקבוצה בא לה ממקום מגוריהם של כמה מחבריה — או יותר נכון מחברותיה — אשר שבבית מספר 66 ברחוב נדז׳צ׳נה. בית זה נמצא בתחום המושב של הנשים בגיטו, ובתחילה גרו שם שתי האחיות גוטגולד לושה ושרה, רישה גוטגולד, האחיות דושה ופולה שצ׳קץ, וסבינה ריפשטיין.

עם הרחבתו של הגיטו, כאשר הגיעו אליו קבוצות נוער, הן מהגיטו הגדול והן ממחנות אחרים, ובמיוחד עם בואם של הבנים — מנדל פישלביץ, מייטק פרלגר, קובה ריפשטיין ויצחק וינדמן, הפך הבית מספר 66 למרכז הפעילות המחתרתית הממשית של הקבוצה.

מנדל פישלביץ הגיע לגיטו ממחנה המות טרבלינקה, ובבואו לבית 66 שברחוב נדז׳צ׳נה סיפר לחברי הקבוצה על כל הזוועות שהיה עד להן במחנה זה, ואילו יתר הבנים יכלו כבר אז לספר על מגעיהם עם קבוצות מחתרת אחרות שבגיטו. ספורי הזוועות של מנדל, ביחד עם הידיעות שהביאו יתר חברי הקבוצה, על נצני המרי הראשונים, חישלו את חברי הקבוצה בהחלטתם

להתארגן למאבק מזויין, וכך נוצרה התחושה כי הקבוצה מהווה חלק מתנועת מרי יהודית גדולה.

ואלה היו חברי הקבוצה:

1. בנצלוביץ פינק
2. גוטגולד לושה
3. גוטגולד שרה (כיום אדליסט)
4. גוטגלד רישה
5. גרשונוביץ הארי
6. היימן היפק
7. הירש פולה
8. ודזיסלבסקי הניק
9. ודזיסלבסקי לוניה
10. ויינטראוב מייטק (מרדוק)
11. וינדמן איצק (לאלה)
12. זבורסקי פלה
13. מאס יאדז'ה
14. סמסונוביץ פינק
15. פיינר איז'ו (פאיה)
16. פישלביץ מנדל
17. פרלגר מייטק
18. פרנקנברג לולק (פרונצק)
19. פרנקנברג לוצק
20. קופינסקי ולדק
21. רוזינר אביב
22. רוזנצווייג מאניק
23. רוזנצווייג מרישה
24. ריפשטיין סבינה
25. ריפשטיין קובה
26. שצ'קאץ דושה
27. שצ'קאץ פולה

המאבק לרכישת נשק — הקרבנות הראשונים

פעילותה הראשונה של הקבוצה התרכזה בהשגת נשק, ולתכלית זו החלה לחפש מקורות כספיים. נמכרו כל התכשיטים המשפחתיים שנותרו, ועל חלק מחברי הקבוצה הוטל לעסוק בהברחת מצרכי מזון מהחלק ה„ארי" של העיר אל הגיטו, כדי להרוויח את הכסף שהיה דרוש לקנות נשק. חברי הקבוצה לא אכלו לשובע, הם חסכו מפיהם ואספו פרוטה לפרוטה. מצרכי המזון שהוברחו אל הגיטו עברו את הבית 66 לשם מיון ומכירה, ורק במקרה שלא

ניתן היה למכרם, מפאת קלקול או רקבון, השאירם לצרכי הקבוצה.

לאחר מאמצים מרובים, נרכשו והוברחו לגיטו שני אקדחים. כדי לרכשם, הגיע מייטק פרלגר עד לסביבת קילצה, וזאת בעזרת איש בלתי מוכר בשם שולמן, שהיה בקי בשמוש בנשק ובדרכי השגתו.

רכישת הנשק לא זו בלבד, שהיתה קשורה בהשגת כספים ומציאת מקורות רכש, אלא הובלתו והברחתו לגיטו היו כרוכות תמיד בסכנת גילויו, ובתפיסת מוביליו. באחת הנסיעות של פרונצק ניגש אליו שוטר (באהנשוץ), ושאלו אם איננו יהודי. „בוא ותווכח" — ענה פרונצק בקור רוח. לאחר דין ודברים קצר, הלכו שניהם לבית השימוש ופה תקף פרונצק את השוטר, חנק אותו וזרקו דרך החלון לשדה.

לא כן הסתיימה הפגישה השניה עם ה„באהנשוץ". בשלהי דצמבר 1942, כאשר מייטק פרלגר יצא מחוץ לגיטו בעניני רכש, עצר אותו שוב באהנשוץ ברחוב יאסנוגרסקה ודרש ממנו להזדהות. מייטק התנפל על השוטר, השליכו ארצה והחל לברוח. אולם מזלו בגד בו. הוא נתפס ואח"כ נרצח בידי הגרמנים. קרבן ראשון זה היווה מהלומה קשה לקבוצה. היא הפסידה לא רק חבר נערץ על כולם, אלא גם מנהיג, שידע להלהיב את חבריו ולנהל את פעולות הקבוצה. במקום מייטק היה קובה ריפשטיין למנהיג הקבוצה.

המגע עם המחתרת והכנות למאבק

הקבוצה קיימה מגע הדוק עם ה„קיבוץ", שאיגד את חברי המחתרת מהתנועות הציוניות, שברחוב נדז'צ'נה 71 ואשר ביחד עם קבוצות מחתרת אחרות היוו בגיטו את הארגון המחתרתי „ז'.א.ב." מנדל פישלביץ היה נציג קבוצת "66" בהנהגה הראשית של הארגון.

התקפת פיינר ופישלביץ

ביום 4.1.1943 הגיע הרגע, לו ציפו חברי הקבוצה. ביום הזה, הבינו הגרמנים שבגיטו קיימת התארגנות מחתרתית. שני חברי קבוצת „66", מנדל פישלביץ ואיז'ו פיינר (פאיה) התנפלו על הגרמנים, רון וסופורט, שעמדו בראש ארגון ה„אקציה. מנדל פישלביץ שלף את אקדוחו נגד רון, אולם האקדח לא פעל. איז'ו פיינר התנפל על סופורט בסכין.

מנדל פישלביץ נפל מיד כשגופו נקוב בכדורים ואילו

איז'ו פיינר נפצע ונפח את נשמתו לאחר שעות של עינויים. גם ל„חסד" להיהרג מיד לא זכה איז'ו — וכך מת ביסוריו.

לאחר נפילתם של מנדל ואיז'ו נכלאו בנות הקבוצה „66", ביחד עם אחרים, בתחנת המשטרה. בשני תאי המעצר של תחנת המשטרה שרר מחנק וצל המוות ריחף באפלה. הבנות החליטו כי לא ילכו מרצונן הטוב לקרונות וכי ינסו בכל מחיר לברוח.

בערבו של ה־5.1.1943 הוצאו הכלואים והובלו לתחנת הרכבת. את האות לבריחה נתנה שרה גוטגולד שהצליחה להימלט מהתחנה. אחריה ברחה יאדז'ה מס — אולם, התחלקה ונתפסה. הכלואים הובלו לרדומסק פה ניסו הבנות לשחד שוטר אוקראיני, אולם, לאחר שהוציא מהן את קצת חפצי הערך שעדיין נותרו אצלן — לא איפשר להן לברוח.

הבנות החלו להתיאש מאפשרות בריחה ונותרה להן רק הדרך השניה — התאבדות. הראשונה היתה — יאדז'ה מאס שהתאבדה בתליה. אחריה היתה צריכה להתאבד מרישה רוזנצוויג, אולם, ברגע האחרון מנעו בעדה שני בנים אשר בכוח הזרוע התנגדו להתאבדויות נוספות וכיוונו את כל המאמצים לקראת הבריחה מהקרונות.

הבנות הצליחו לקחת איתן לקרונות כלים, ולאחר שעלה בידיהן לנסר את סורגי הקרון, קפצו אחת אחרי השניה, למרות התנגדותם של יתר האנשים בקרון, אשר חששו מתגובת הגרמנים. מכל הבנות, אשר קפצו מהקרון חזרו לגיטו רוז'קה ודושה בורקובסקי מה„קבוץ". הבנות מקבוצת „66" ניספו. הידיעות שהגיעו לאחר מכן, כי לושה גוטגולד שהיתה אז חולה — נפצעה בזמן שקפצה מן הקרון ולא הצליחה יותר ללכת, ואילו מרישה רוזנצוויג לא הסכימה להשאיר את חברתה והן נשארו יחד. עובדה זו חרצה את גורלן. ראש הכפר שנמצאו בו, מסרן לגרמנים אשר רצחו אותן.

נפילתם של היפק, הארי ואביב

באפריל 1943, חזר היפק היימן מווארשה לגיטו, ונתפש על יד השער, כאשר ברשותו תעודת זהות פולנית. הוא נעצר והושב למשך הלילה בתחנת מעצר של המשטרה היהודית. עוד באותו לילה ארגנו חברי קבוצת „66" פשיטה על התחנה כדי לשחררו מהמעצר. קובה ריפשטיין ומרדוק החזיקו את אנשי המשמר, כשאקדחים בידיהם, ואילו פרונצק, הארי ואביב נסרו את הסורגים והוציאו את היפק. מיד עם שחרורו הוא עזב את הגיטו (דרך הגדר) ונסע לווארשה. במשך זמן מה הצליח להסתובב בעיר בלי

תעודות, אולם יום אחד נעצר ברחוב ביחד עם לאלה, על ידי „שמלדובניק" (מלשין־סחטן). לאלה הצליח להימלט ואילו היפק נעצר והובא למחנה טרווניקי.

זמן קצר אחרי כן, השתתפה קבוצת חברי „66" — הארי גרשונוביץ, אביב רוזינר ופרונצק, בפעולות חבלה בפסי הרכבת על יד בלשנו (בקרבת צ'נסטוחוב), יחד עם חברי מחתרת אחרים. בפעולה זאת נהרגו הארי גרשונוביץ — אחר שפצע שומר רכבת — ואביב רוזינר.

באותה תקופה נתפש ולדק קופינסקי מחוץ לגיטו והוצא להורג בבית הקברות היהודי בצ'נסטוחוב. אחד הז'נדרמים סיפר, כי בזמן שהובילוהו בידיים כבולות, התנפל על מלוהו הגרמני, הפילו ארצה, אולם לא הצליח להימלט.

שילוב "66" עם יתר קבוצות המחתרת

המהלומות שירדו על הקבוצה מוטטו את שורותיה, ולכן, השתלבו החברים שנותרו בחיים בתוך הקבוצות האחרות שבגיטו, וביחוד בקיבוץ. החברים השתתפו גם בייצור נשק וגם ברכישתו. מארדוק, איצק וינדמן (לאלה), וגם היפק עזרו בקנית נשק בווארשה. אחרים השתתפו בכרית המעבר התת־קרקעי אל מחוץ לגיטו. קובה ריפשטיין (הראשון שנהרג בין לוחמי קוניצפול) ופינק בנצלוביץ — הצטרפו לחברי קבוצות המחתרת מצ'נסטוחוב שפעלו ביערות קוניצפול. פינק סמסונוביץ הצטרף לקבוצת לוחמים בת 30 איש שיצאה לסביבות זלוטי פוטוק, אולם הקבוצה נתפשה ופינק נהרג בזמן חילופי יריות עם גרמנים.

בזמן חיסולו של הגיטו עברו אחדים דרך המעבר התת־קרקעי שברחוב גרנצרסקה 40, ביניהם: דושה ופולה שצ'קץ, רישה גוטגלד, פרונצק, לאלה ופלה זבורסקה. הם הגיעו עד ל„סטארי רינק" והתחבאו בעלית גג. הראשונים יצאו לאלה ופרונצק. לאלה הגיע לקוניצפול ואחרי שבועיים נסע עם קז'צ'ק הפולני לסקרז'יסקו לשם רכישת נשק, משם לא חזר עוד. פרונצק נעלם מבלי שנודע דבר על גורלו. אחריהם ירדו מעלית הגג לוצק פרנקנברג, פלה זבורובסקה ובלה בראם מהקבוץ, שהצליחו להגיע לקוניצפול. דושה ופולה שצקץ' ורישה גוטגלד לא הספיקו כבר לצאת, כיוון שהז'נדרמריה הגרמנית גילתה אותם, אולם, ברשותן היה רימון אשר הספיקו לזרקו על הז'נדרמים ופצעו כמה מהם. הן בעצמן נהרגו כולן.

מכל חברי קבוצת „66" נשארו בחיים פינק בנצלוביץ, שרה גוטגולד, הניק וודזיסלבסקי ולולק פרנקנברג. כל יתר חברי הקבוצה נפלו בידי המרצחים הגרמניים.

ארגון יהודי לוחם בפוליצה

בשנת 1942 התארגנה בפוליצה (ליד צ׳נסטוחוב) קבוצת יהודים צעירים במסגרת אי״ל (ארגון יהודי לוחם). השתתפו בה: חברי „השומר הצעיר״, „גורדוניה״, „פועלי־ציון״, „פרייהייט״ — בסך הכל 60 איש. כולם גרו בפודגוזשה (כפר ליד פוליצה) בביקתות ובאורוות, וקיימו מגע עם אנשי פ.פ.ס.

הקבוצה פעלה תחת פיקודו של הקצין רודולף.

הצבא הלאומי (נ.ס.ז) התקיף את הכפר, מפני שידע ששם נמצאת קבוצת פ.פ.ס. ויהודים.

בד בבד עם התנכלותם של אנשי הנ.ס.ז באה המזימה גם מכיוון אחר. ראש היודנראט, בלום, הודיע לגיסטאפו, שקבוצת אנשים התקיפה את הכפר פודגוזשה. בעקבות זאת, הקיפה יחידת אנשי גיסטאפו את הכפר. אנשי פ.פ.ס. הצליחו להימלט, ואילו אנשי נ.ס.ז. נפלו לידי הגרמנים.

בזמן הגירוש השני מגיטו גורליצה, התנפלו חברי האירגון על הז׳אנדארמים, כדי לשחרר את היהודים, אולם הם פוזרו, תוך שהצליחו להרוג ז׳נדרם אחד.

מוטק מראדומסק לבש את מדיו של הז׳נדארם ונכנס ראשון לגיטו. אחריו נכנסה כל הקבוצה שמנתה 60 איש. הם פתחו באש והתפתח קרב עז, בו הצטיינה מרים פדר מוורשה, אשר נפצעה ברגלה.

לאחר הגירוש נשארו בגיטו ראש היודנראט בלום, ואחד מאנשי המשטרה היהודית. הגרמנים הטילו עליהם לחסל את הרכוש של הגיטו, וכאשר המלאכה התקרבה לקיצה ובלום חשש לחייו, הודיע על נכונותו להסגיר את קבוצת הפארטיזנים, אם ישאירוהו בחיים.

אחד מאנשי המשטרה היהודית הודיע על כך לאירגון, וחבריו נמלטו ליער. הגיסטאפו הקיף את היער ולאחר קרב נהרגו 13 פארטיזנים. השאר ברחו אל הגיטו הקטן בצ׳נסטוחוב, בעוד שהקצין רודולף שם קץ לחייו.

ו. ה.

אבני זכרון

מויטק זילברברג ז"ל

נולד בקאליש, בה למד וסיים את הגימנסיה. מגיל צעיר התמסר לפעילות בתנועה הציונית ונשא את נפשו לעלייה ארצה. עם פרוץ מלחמת העולם השניה, כאשר הקלגסים הגרמניים כבשו את פולין ומכת הרדיפות והגזירות ירדה על יהדות ארץ זו, היה מויטק אחד מרבים המגורשים מקאליש וסביבתה, אשר הגיעו בשנת 1940 לצ'נסטוחוב.

כפליט בעיר זרה, היו כל התלאות והיסורים של איש חסר קורת גג למנת חלקו, והגם שהקהילה היהודית השתדלה לעזור למגורשים, קצרה ידה מלהושיע.

מויטק נאבק עם הקשיים והשתדל להחזיק מעמד. בזמן הגירוש הגדול עבר את ה„אקציות" ונשלח למחנה „האסג־פלצרי". כאן מצא על כל צעד ושעל יהודים מדוכאים ונטולי תקוה, שרידי המשפחות שנותרו לאחר הרציחות התכופות, אשר היו בתנאים איומים. הגרמנים ועוזריהם האוקראיניים התנכלו להם ביום ובלילה. מויטק ראה כל זאת והחל להגות את רעיון ההתגוננות.

הרעיון הופך למציאות

בדצמבר 1942 הועבר המחנה לגיטו הקטן וכאן החל רעיונו של מויטק לקרום עור וגידים. הוא מצא במקום קבוצות מחתרתיות, אשר פעלו בנפרד: הקיבוץ, „קבוצת 66", קומוניסטים, ועוד. מגמתו היתה **לאחד את כל הקבוצות האלה לכח מאורגן אחד, ומאמציו בכיוון זה הוכתרו בהצלחה. כתוצאה מפעילותו קם בצ'נסטוחוב הארגון היהודי הלוחם „ז'.א.ב."**

למפקדת הארגון נבחרו: מויטק — מפקד; יהודה גליקשטיין, רבקה גלאנץ, סומק אברמוביץ, הניק טנצר, פישלביץ, ולאחר מכן — הניק וירניק.

על מטרות הארגון ודרכי פעולתו ניטש ויכוח נוקב: היו אשר צידדו בריכוז כח גדול בתוך הגיטו, והיה, אם נגזר ליפול בידי האויב, הרי — עם נשק ביד. מאידך, היו אשר גרסו את „הרחבת המסגרת", היינו, לשלוח ולארגן קבוצות פרטיזאניות ביערות ולהתקשר עם המחתרת הפולנית. מויטק החליט לפעול בכל הכיוונים. הוא ארגן איסוף כספים בין תושבי הגיטו, אשר מטרות הארגון החלו לחדור להכרתם, והדבר ניכר גם בהצלחת המבצע.

באחד הימים נסע מויטק לקוניצפול להתקשר עם איכר מהסביבה, אשר הסכים לעזור בהקמת נקודה פרטיזאנית ביערות הסביבה. בעקבותיו יצאו חברים והקימו את הנקודה, אשר במרוצת הזמן, וגם אחרי חיסול הגיטו, קלטה ניצולים מהגיטו וממחנות העבודה.

אחרי המאורעות הטרגיים של ה־4 בינואר 1943 התברר, כי כמות הנשק אשר בידי הארגון אינה מספקת את צרכיו ההולכים וגדלים. מויטק מציע ייצור עצמי של נשק ועוזר ברכישת החומרים הדרושים לכך. במקביל החלו הלוחמים, לפי ההצעה של מויטק, לחפור מנהרות אל עבר הצד ה„ארי", לבנות בונקרים גדולים, ולרכז כלי נשק.

מויטק ארגן גם את פעולת החבלה בפסי הרכבת. באחת מפעולות הרכש בקמיונקה (סביבת רקוב) נפצע בקרב עם ז'נדרמים גרמניים, אך הצליח להימלט ולהגיע לגיטו.

ב־25 ביולי 1943 הקיפו הגרמנים את הגיטו, ומויטק נמצא אותה עת על משמרתו בבונקר המרכזי של הארגון, שם מצא את מותו.

בזאת תם ולא נשלם פרק הגבורה של לוחם ללא חת, מפקד הארגון היהודי הלוחם בעיר צ'נסטוחוב, אשר חרף נפשו לנקום את דמם של בני עמו ונשבע לא ליפול חי בידי האויב. הוא קיים את שבועתו ובמותו הטרגי מיצה את קרבנו עד תום. זכר גבור וקדוש לברכה.

סומק אברמוביץ — ז״ל

נמנה עם המשמרת הוותיקה של המפלגה הקומוניסטית בעיר, מנוסה ובקיא בעבודה מחתרתית על כל גווניה. תרומתו בשטח זה למטרות הארגון היהודי הלוחם היתה רבת חשיבות.

בהיותו בין ראשוני מארגניה של מפלגת הפ.פ.ר. (מפלגת העבודה הפולנית) בשנת 1942 בצ׳נסטוחוב, נגרף מיד לרעיון ההגנה על הגיטו — מבפנים, והודות לקשריו עם

מפלגתו בצד ה„ארי״, נקשרו הקשרים הראשונים לפעולה משותפת.

למרות קלסתרו „היהודי״ המובהק, העיז לצאת לצד ה„ארי״ מצוייד רק בסכין פיני מתוצרת עצמית, על מנת לארגן ולקיים את הקשר עם המחתרת בצד ההוא.

הוא פעל רבות בהכנת הנשק העצמי, ברכש וארגון, ונחשב לאחד החברים החשובים של הארגון היהודי הלוחם.

נפילתו בידי האויב נשארה בגדר תעלומה וכל מה שידוע הוא, כי באחד הימים יצא למפגש בצד ה„ארי״ בשטח הקמיונקה ולא חזר עוד.

★

חיים אופטובסקי — ז״ל

נולד ב־1922 בוולוצלבק והשתייך מנעוריו ל„השומר הצעיר״. היה גם חבר בקבוצת „קיבוץ המעפילים״. על אף גילו הצעיר, היה שקול בדעתו וביצע באמנות את כל השליחויות המסוכנות שהטילו עליו בגיטו הקטן. הוא הצטיין במיוחד בפעולות לגביית־כספים למטרות רכש והיה מחונן בכשרון רב בניהול משא־ומתן. אופטובסקי היה גם בין הראשונים שיצאו מהגיטו, לחפש קשרים עם המחתרת הפולנית. בפעם האחרונה עזב את הגיטו בשליחות, בחודש מארס 1943, ממנה לא חזר עוד ואף לא נודע היכן מצא את מותו.

★

דווידק אלטמן — ז״ל

היה חבר בתנועת „השומר הצעיר״ ואחד הצעירים ביותר בארגון הלוחם בצ׳נסטוחוב. עז נפש ומהיר החלטה, היה מסור בכל מאודו לפעולות הארגון הלוחם, ולעתים אף עבר בהעזתו את גבולות המותר. שנון בתפיסתו, הצליח להיחלץ ממצבים שנראו ללא סיכויים.

דווידק השתתף כמעט בכל הפעולות של „הארגון היהודי הלוחם״ אף כי על קורותיו ושעותיו האחרונות לא נודעו כל פרטים, כיוון שלא נותרו עדים.

★

לולק בלאנק — ז״ל

נולד ב־1923 בצ׳נסטוחוב, שם סיים את הגימנסיה ובגיל צעיר הצטרף לתנועת ה„נוער הציוני״. כשפשטו השמועות על גירושים, רציחות וחיסול הגיטאות, רצתה אמו להסתיר אותו ואת אחותו הצעירה אצל מכרים פולניים, אך הוא סירב להפקיר את אמו ונשאר איתה עד לחיסולו הטראגי של הגיטו. בגיטו הקטן הצטרף לארגון הלוחם והצטיין במסירות ובאומץ־לב, תכונות שהעלוהו לתפקידים רבי אחריות: לולק היה חבר בשלישיה שנבחרה לקבל את הפיקוד על הקבוצות ביער זלוטי־פוטיק, יחד עם פינק סמסונוביץ והארי פוטשביץ. בעטיה של בגידה, הם הותקפו על־ידי ז׳אנדרמים גרמניים, ולולק היה היחידי שהצליח להמלט מהקרב ולחזור לגיטו, שם נהרג בעת החיסול.

✶

לושה גוטגולד — ז״ל

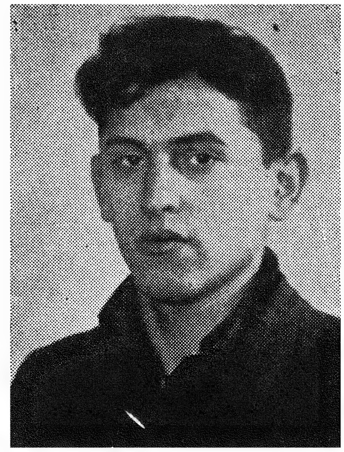

נולדה בפרשקה ב־15 בנובמבר 1921. בשנת 1939 סיימה את הגימנסיה בלודז׳ כתלמידה מצטיינת, ונרשמה לפאקולטה לחקלאות בבלגיה. בגבור הנגישות במקום מגוריה, בגיטו לודז׳, עברה יחד עם משפחתה לגיטו צ׳נסטוחוב. לושה ארגנה מועדונים לילדים עניים וקורסים בלתי חוקיים, כתחליף לבתי־ספר שנסגרו על־ידי הגרמנים, בהם עסקה בהוראה. בגיטו הקטן יסדה ביחד עם כמה ידידים את הגרעין לקבוצת המחתרת 66, על שם מספר הבית בו התגוררה ברח׳ נדז׳צ׳נה 66.

ביום 4 בינואר 1943, נעצרה לושה עם מספר חברים על ידי הגרמנים והם נכלאו בבית־הסוהר של המשטרה הפולנית, שם נשארו יומיים. לשוא ניסו להשיג רעל, במקרה שנסיון הבריחה מקרונות הרכבת לא יצליח. הם מוכנסים עם אנשי גיטו אחרים לרכבת, ובשעת הנסיעה — חרף התנגדותם של יושבי הקרון — קפצה לושה מהרכבת. הידיעות האחרונות עליה מוסרות, כי בקפצה מהרכבת שברה את זרועה, ונמסרה ע״י ראש אחד הכפרים לידי הגרמנים.

✶

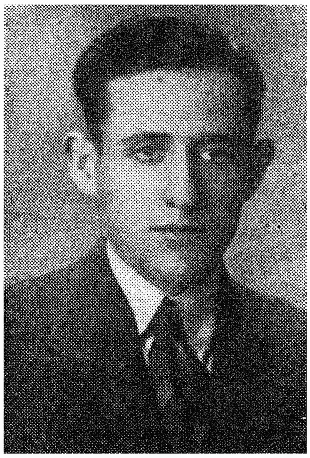
גוטליב יעקב — ז״ל

גוטגולד רישה — ז״ל

גרשונוביץ הארי — ז״ל

*

רבקה גלאנץ — ז״ל

נולדה בשנת 1915 בקונין. היתה פעילה בתנועת „פרייהייט" משחר ילדותה, עשתה ב„הכשרה" בפלוצק, לודז, וגדיניה. בפרוץ המלחמה חזרה רבקה ללודז' ומכאן היא מתקשרת עם מרכז התנועה בווארשה, אשר מטיל עליה את התפקיד האחראי והמסוכן של קשרית.

כשהיהודים נסגרו בגיטאות וכל היוצא צפוי לעונש מוות, נוסעת רבקה לערים ועיירות, כדי לארגן את הנוער, אותו היא מעוררת לפעולה בהתריעה על הסכנות הממשמשות ובאות. מראה פניה האריים ואומץ לבה הבלתי רגיל עוזרים לה להיחלץ ממצבים מסוכנים, מביקורות בדרכים, מהתנפלויות פתע של הגרמנים בתחנות הרכבת וכו'. רבקה חוזרת תמיד רעננה ומספרת בשלווה על תלאות הדרך.

לצ'נסטוחוב היא מגיעה ב־1941, כדי לארגן ולהדריך את ה„קיבוץ". היא מצליחה במקומות שאחרים נכשלו בהם. במוסדות היהודיים נוטים אוזן קשבת לדבריה, ומעריכים אותה.

אחר הגירוש הגדול מגיטו צ'נסטוחוב ב־1942, הפכה רבקה להיות הרוח החיה בהקמת הארגון הלוחם, ומפתחת פעילות ענפה. היא נוסעת לווארשה, לזגלמביה, מקימה קשרים עם ארגוני לוחמים, מביאה עמה נשק, מחלקת חוברות מחתרתיות, שליחים באים אליה ויוצאים. הודות לה ושכמותה, הולכת האוירה של הבדידות ונעלמת, נוצרת הרגשה של פעילות ועשייה — ורבקה היתה תמיד במרכזה.

בויכוח הגדול על דרכי הלחימה ועל פעולות הארגון מצדדת רבקה בריכוז כל הלוחמים בתוך הגיטו — ללחימה עם נשק ביד עד הסוף. היא היתה גאה על כל הכוננות והדריכות לקרב. בכל מקום נראתה רבקה בעלת השיער הבלונדי והפנים המחייכות לבושת מעיל עור קצר, מעודדת ומעוררת רצון ומרץ אצל החברים, אשר ראו בה דוגמה והלכו אחריה.

ביום הטרגי של חיסול הגיטו נמצאה רבקה בבונקר המרכזי יחד עם מרק פולמן, השליח מווארשה. בעודם כל הלוחמים בעמדות, במצב הכן, נערך בבונקר מפקד ומרק דיווח על הקרבות על חיסול גיטו ווארשה; על הלוחמים שנפלו ואלה אשר נותרו וממשיכים להיאבק.

אחרי שבוטל מצב הכן וכל הלוחמים, פרט למויטק החולה, ולוטק גליקשטין, עזבו את הבונקר, — התנפלו הגרמנים לפתע על הגיטו ועשו בו כלה.

רבקה יצאה דרך מנהרה אשר לא נתגלתה עדיין ועברה ביחד עם מרק ועוד חברים דרך התעלה לצד השני. הם מצליחים להגיע לבית עזוב ולהסתתר שם, אולם, כעבור זמן קצר נתגלו על ידי הגרמנים ובמקום התפתח קרב עז. מרק הטיל רימון והצליח להמלט. רבקה ירתה מהאקדח

הקטן שלה עד הכדור האחרון ונפלה על סף הגיטו. מרצח גרמני אחד נהרג וכמה מהם נפצעו במהלך הקרב. רבקה גלאנץ נלחמה עד הסוף המר ונפלה על המשמר בהגנה על כבוד עם ישראל בגיטו צ׳נסטוחוב, כבת נאמנה לעמה הנרדף. בעבור גילויי הגבורה של הלוחמת העניקה לה ממשלת פולין את אות הגבורה „וירטוטי מיליטרי״.

✶

יהודה גליקשטיין — ז״ל

נולד בוואַרשה ב־1920 בבית מסורתי והיה חניך הגימנסיה „תרבות״. בנעוריו הצטרף לתנועת „השומר הצעיר״ ולפני המלחמה עבד בספריה המרכזית למדעי היהדות בוואַרשה. לאחר סיום הקרבות ב־1939 פיתח פעילות ענפה במקום עבודתו, שהפך למרכז ה־Z.T.O.S. והג׳וינט. הוא ניהל פעולה הסברתית בין ועדי הבתים, בפיקוחו של הסטאטיסטיקן מנחם לינדר. בשלהי 1940, כשהגרמנים הופיעו לפני בנין הספריה, כדי להעביר משם את אוסף הספרים, מצליח יהודה להוציא, מוסתר על גופו, ספר קטן יקר־המציאות (אינקונאבל) ושני כלי כסף (תשמישי קדושה), שהטמינם במרתף דירתו. באותו מרתף מאזין יהודה לשידורי חוץ, במקלט רדיו שהוסתר על־ידו תוך סכנת נפשות. ב־1942 עובר יהודה עם חברי קבוצת „מעפילים״ מנאלווקי 12 לחווה בזשארקי, ומשם לצ׳נסטו־חוב. כשחוסל הגיטו הגדול, הוא משתתף באופן פעיל בהקמת הארגון הלוחם בגיטו הקטן ונמנה גם על מיסדי הקיבוץ בגארנצרסקה 71. בוויכוח שהיה נטוש במפקדה על דרכי ההתגוננות והלחימה נגד הגרמנים, מצדד הוא בהרחבת הפעולה, והוצאת קבוצת לוחמים מהגיטו ליערות. יהודה היה בין הראשונים שיצאו לסביבת קוניצפול, שם הקים ביחד עם כמה חברים בסיס לקבוצת לוחמים בגיטו צ׳נסטוחוב. בהתנגשות עם קבוצה פולנית פאשיסטית — מחתרתית נהרג יהודה בעת הגשת עזרה לחברה פצועה — פלה זבורובסקה, שנפלה אף היא באותה התנגשות.

✶

לוטק גליקשטיין — ז״ל

אחיו של יהודה, נולד בוואַרשה ב־1924 והיה פעיל ב„השומר הצעיר״. באקציה הראשונה נשלח מוארשה למחנה המוות במיידאנק. לוטק בין המעטים המצליח לברוח ממחנה אימים זה, מגיע לצ׳נסטוחוב ומצטרף לקיבוץ. בגיטו הקטן נמנה לוטק על הלוחמים הפעילים והמסורים ביותר. הוא היה העד היחידי למותו של מפקד הארגון, מויטק זילברברג, בעת מילוי תפקיד. בבונקר המרכזי על־יד מחסן הנשק, כשהגרמנים התקיפו את הבונקר, פתח לוטק באש ופצע כמה מהם, כשהם זוחלים בתעלה לכיוון המוצא המוסתר. בחשכת הלילה, ניצל לוטק את החלפת משמרות הז׳נדרמים סביב לבונקר, והצליח בנס ממש להמלט מהתעלה ולצאת דרך מנהרה שניה, שטרם נתגלתה על־ידי הגרמנים. מצויד בשני אקדחים שהוציא ממחסן הנשק, מצטרף לוטק לקבוצת הלוחמים בסביבת קוניצפול, שם הוא נפגש עם אחיו יהודה. בשעת התנגשות עם המחתרת הפולנית הפאשיסטית נ.ס.ז., שהצטיינה יותר ברציחת יהודים מאשר בפעולות נגד הכובש, מצא לוטק את מותו מידיהם הרצחניות.

✶

היפק היימן — ז״ל

נולד בשנת 1925 ולמד בבית ספרה של המחנכת הידועה — צופיה וויינשטוק. ביום מותה כתב שיר לזכרה.

בעיר היו משייכים אותו לחוג הנוער המשכיל. כמו רבים מקרב הנוער הזה התוסס והסוער, ועם זאת — הגאה ברוחו — לא השלים היפק עם ההשפלה והדיכוי של הקלגסים הגרמניים. הוא התקומם בכל ישותו ואף עמד במבחנים קשים. מדי פעם היה ממלא שליחויות מסוכנות ביותר ויחד עם לאלה ווינדמן קיים את הקשר עם המרכז של תנועת המחתרת בווארשה. קבוצת התלמידים הקטנה היתה עמוד־התווך של האירגון היהודי הלוחם. היימן בלט בהתנהגותו המאופקת, למרות מרצו הרב ובטוב לבו היה תמיד מוכן לעזור לזולת. כשחזר מאחת הנסיעות מווארשה עם הוראות וספרות מחתרתית נעצר בשער הגיטו ובחיפוש שנערך אצלו נמצאה תעודת זהות פולנית. הוא נכלא בבית־הסוהר של המשטרה היהודית ולמחרתו עמדו למוסרו לדגנהארט ולגיסטאפו. „הארגון היהודי הלוחם" החליט לשחררו, ואמנם במאבק עם המשטרה הצליחה קבוצה בראשותו של פינק סמסונוביץ לשחררו. הוא הוצא בחשאי תחת חיפוי עלטת הלילה מהגיטו והוחזר לווארשה. כעבור כמה שבועות, בהיותו עם לאלה בווארשה — נעצרו שניהם. לאלה הצליחה לברוח, אולם הוא הועבר לגיסטאפו ונשלח למחנה טראווניקי, שם ניספה.

★

פינק ווינר — ז״ל

נולד בצ׳נסטוחוב בשנת 1920; בוגר בית־ספר מקצועי, היה פעיל בקבוצת „הפועל". בגיטו הקטן עבד ב„מעבל־לאגער" ובחודש מאי 1943 הצטרף יחד עם אחיו דודק ל„ארגון הלוחם". שניהם נשלחו ליערות זלוטי־פוטוק, שם פעלה קבוצת לוחמים מגיטו צ׳נסטוחוב. באחת הפעולות נגד הגרמנים נפצע מרסיסי רימון ובדרך לגיטו, בו קיווה לקבל עזרה רפואית, נרצח יחד עם אחיו בידי שוטרים פולניים.

★

לאלא ווינדמן — ז״ל

נולד ב־24 בספטמבר 1925. למד בגימנסיה אצל ד״ר אקסר והשתייך ל„השומר הצעיר". בגיטו הקטן, ב־1942/43, התכונן הארגון הלוחם לשלוח שליח לווארשה. כששמע על כך, התנדב לצאת לשליחות זו, למרות כל ההסברים ההגיוניים נגד דרישתו זו. בעקשנותו הצליח לשכנע את הארגון יצא לשליחות והצליח להקים את הקשר עם ווארשה. משחוסל הארגון הלוחם בגיטו, הצטרף לאלא לקבוצת הפרטיזאנים בקונצפול, והעמיד לרשותם את הכסף ואת הזהב שהצליח להוציא מהבונקרים. צעיר לימים היה ומראהו ככינויו — יפה תואר כ„לאלא" (בובה). לא עברו ימים מרובים עד שיצא, יחד עם קושאצ׳ק, לרכוש בכסף זה נשק, אך משליחותו זו לא חזר עוד.

מיטק וינטרויב („מרדוק") — ז"ל

נולד בצ'נסטוחוב בשנת 1923. אביו היה סוחר והוא התגורר ביחד עם הוריו ברחוב אלעיה ראשונה.

מיטק נמנה על אותם הצעירים, אשר הבינו מיד, כי הכובש הגרמני זומם לחסל כליל את האוכלוסיה היהודית והתשובה היחידה נגד המזימה האיומה — היא להתנגד ! ללחום !

בהיותו עקבי למסקנותיו, הצטרף וינטרויב לקבוצה, אשר החלה באיסוף כספים לרכישת נשק, כדי ללמד את האנשים בגיטו להשתמש בו. אחרי חיסולו של ה„גיטו הגדול" הצטרף ב„גיטו הקטן" לקבוצת „66" ונעשה אחד הפעילים של הארגון „ז'אב". (הארגון היהודי הלוחם).

בתוך הארגון הוטל עליו התפקיד האחראי והמסוכן להעביר קבוצות לוחמים ליערות קוניצפול, וכן לרכוש נשק בצד ה„ארי". הוא היה גם בין הלוחמים היהודיים הגיבורים, אשר שחררו את היפק היימן. נספה בעת חיסולו של הגיטו הקטן.

✶

מכאל ווייסקופ — ז"ל

נולד בצ'נסטוחוב ב־1920. נתיתם מאביו בגיל רך ונתנסה בילדות קשה. הוא גמר בי"ס מקצועי. ב־1938 הצטרף לתנועת „השומר הצעיר", שם נהיה למדריך. בארגון הלוחם בגיטו הקטן הצטיין במיוחד בהשגת נשק, תחמושת ומדים של הצבא הגרמני, שבאומץ לב בלתי רגיל גנב אותם ממחסני הז'נדרמיה הגרמנית, שעבד בהם. עד אחרי חיסול הגיטו עבר ל„האסג", ומשם הצליח לברוח, כדי להצטרף לחברים ביערות קוניצפול. אולם בדרך ליער נרצח על־ידי הגרמנים.

✶

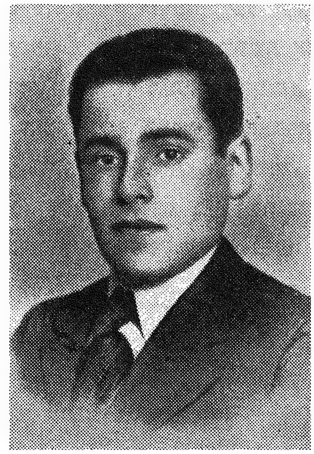
שרה וורמוט — ז"ל

בת משפחה ורשאית מן המעמד הבינוני. בזמן לימודיה בבית הספר התיכון הצטרפה ל„השומר צעיר". בימי המלחמה השתייכה לקיבוץ הראשון משכבת הבוגרים „מִּפִילים" ברחוב נאלבקי 23, ובשנת 1942 עברה עם הקיבוץ לז'ארקי ומשם לצ'נסטוחוב. יצר החיים וערנותה החברתית עזרו לה להתגבר על הקשיים העצומים בחיי הקיבוץ וגם בקומונת הלוחמים בצ'נסטוחוב. היא נפלה יחד עם הקבוצה האחרונה של הלוחמים שפרצה מתוך המעבר התת־קרקעי שברחוב גאראנצאארסקה.

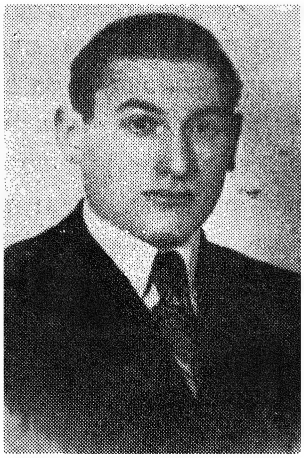
מאָניעק ווילינגער — ז"ל

זבורובסקי נתן — ז"ל

זבורובסקי יז'יק — ז"ל

ישראל דוד („סרולק") טננבוים ז"ל

בן אלחנן זרח ושרה חנה, יליד שנת 1920 ובוגר בית ספר מקצועי, היה משחר נעוריו פעיל בתנועה הציונית ואף עמד בראש קן תנועת „הנוער הציוני".

אישיותו שפעה מרץ וחביבות שהישרתה תמיד חדוות פעולה והתלהבות על סביבותיה.

עם פרוץ מלחמת העולם השניה וכיבוש פולין ע"י הנאצים, שימש כקשר בין ארגוני „הנוער הציוני" בערי שדה. מצוייד בניירות „אריים" ומזויין באקדח היה — תוך סכנת נפש — נוסע תדיר בקו הרכבת ווארשה—סוסנוביץ.

בגיטו צ'נסטוחוב אירגן קבוצה מזויינת ליציאה ליערות וסמוך לחיסול הגיטו יצא עם אשתו — נטקה וקבוצתו, ליערות ע"י פשרוב.

חדור רגש של כבוד עצמי היה אומר: „אותי לא ידכאו ולא ישפילו עד עפר. את חיי לא יקחו בזול" ואכן, הוא לא מסר את חייו בזול. באחת החדירות שלו לגיטו נתפס ונאבק מרה עם מרצחיו, שני אנשי ס.ס., עד שהוכרע ונפל.

צעיר לימים היה, בסך הכל בן 23, כאשר פתיל חייו נותק.

הניק טנצר ז"ל

צ'נסטוחוב נמנתה עם הערים המעטות בפולין שעם פרוץ המלחמה, נשאר בהן מספר גדול של פעילים צעירים שהחלו לארגן פעולות מחתרתיות, כהכנה לתנועת מרי מקיפה.

בין המארגנים של התנועה הזאת היה גם הניק טנצר, — הנכד של התושב הצ'נסטוחובאי הידוע מר זיסר. עוד לפני המלחמה היה חבר המפלגה הקומוניסטית ונאסר פעמים מספר בגלל פעולות קומוניסטיות. בתקופה מסויימת נשלח אף למחנה הידוע לאסירים פוליטיים בקרטוז־ברזה.

אחרי שחרורו מהמחנה למד הניק טנצר משפטים באוניברסיטת ווארשה ועם פרוץ המלחמה נסע ללבוב, אשר נכבשה ע"י הצבא הרוסי. הוא חזר משם לעיר מולדתו כאשר העיר נפלה בידי הגרמנים. בחודש אוקטובר 1942, בעיצומו של מסע הגירוש הגדול, ארגן טנצר יחד עם פעילים מפלגתיים ובלתי־מפלגתיים אחרים קבוצה לוחמת ב„מעבל־לאגער".

אחרי חיסולו של ה„גיטו הגדול" נמצא טנצר בצד ה„ארי", אך עם הקמת ה„גיטו הקטן" חזר והיה אחד ממארגני קבוצת „66".

באותה עת הוא קיבל על עצמו את התפקיד הקשה והמסוכן: השגת נשק וארגון קבוצות פרטיזניות. פעם ביוצאו לצד „הארי" הלשינו עליו הפולנים והוא נפל בידי הקלגסים של הגיסטאפו, אשר רצחו אותו.

מרטל לבקוביץ — ז"ל

נולד בצ'נסטוחוב ב־1920. נתיתם מאביו בגיל רך ונתנסה בילדות קשה. הוא גמר בי"ס מקצועי. ב־1938 הצטרף לתנועת „השומר הצעיר", שם נהיה למדריך בארגון הלוחם. בגיטו הקטן הצטיין במיוחד בהשגת נשק, תחמושת ומדים של הצבא הגרמני, שבאומץ לב בלתי רגיל גנב אותם ממחסני הז'נדרמיה הגרמנית, שעבד בהם. אחרי חיסול הגיטו עבר ל„האסאג", ומשם הצליח לברוח, כדי להצטרף לחברים ביערות קוניצפול. אולם בדרך ליער נרצח על־ידי הגרמנים.

משה לובלינג — ז"ל

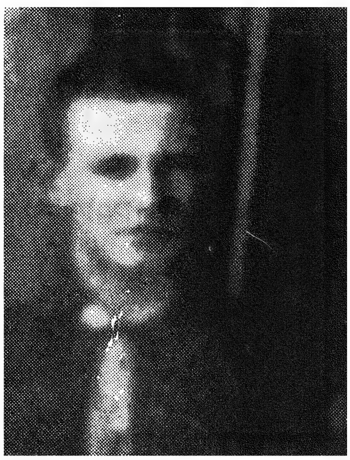
נולד ב־1902 בעיירה וולברום, פלך קלץ, שם קיבל חינוך מסורתי בחדר ובבית המדרש. בימי מלחמת העולם הראשונה והכיבוש האוסטרי, הצטרף לתנועת נוער ציונית בעלת אופי צופי „השומר". עם התבגרותו השתייך לתנועת „פועלי ציון צ"ס", שבה תפס מקום מרכזי במקומות מגוריו השונים. בשנת 1929 נאסר בקאטוביץ על־ידי המשטרה הפולנית בגלל השתתפותו בהפגנה נגד הקונסוליה הבריטית, במחאה על המאורעות בארץ. לפני מלחמת העולם השניה, כשהתגורר בסוסנוביץ, היה מזכיר הליגה למען ארץ־ישראל העובדת ועם פלישת הגרמנים לפולין, בספטמבר 1939, נאלץ לברוח. בנובמבר 1939 הגיע עם משפחתו לצ'נסטוחוב, ונקלע לחיי מצוקה, מאין לו בסיס כלכלי.

הוא התחיל לארגן את הפועלים, ומהתארגנות זו צמח הגוף שהיה ידוע בשם „ארבעטער־ראט". משה לובלינג שהיה יושב־ראש הארגון, לא הסתפק בטיפול בתביעות הכלכליות בלבד, אלא דאג גם לארגן חיים תרבותיים ועזר להקים קיבוצים של תנועות הנוער החלוציות בצ'נסטוחוב. הוא ליכד סביבו את האינטליגנציה הרדיקלית של צ'נסטוחוב, שמתוכה צמחה תנועת ההתנגדות בעיר. על שום כך נרדף על־ידי היודנראט ונאסר כמה פעמים על־ידי המשטרה היהודית. כשבאו הידיעות הראשונות על השמדת קהילות יהודיות שלמות, קרא להתקוממות נגד הנאצים עם נשק ביד, כמוצא של כבוד. טשטושן של ידיעות אלו וחוסר

האפשרות להשיג נשק, מנעו פעולה בקנה־מידה רחב. במוצאי יום־הכיפורים, כשהקיץ הקץ על יהדות צ׳נסטוחוב, התקיימה ישיבתו האחרונה של הארבעטער־ראט בנוכחותו של הסופר זיטניצקי. בישיבה זו הוצע לעזוב את הגיטו ולהתקשר עם תנועת המחתרת הפולנית, שעמה היה בקשרים. אולם, הוא סירב לעזוב את הגיטו. אף על פי שבזמן האקציה היו לו סיכויים להשאר במקום, החליט לצאת עם אשתו ובתו לטרבלינקה, שם עבד במחסן הבגדים. בראותו את הטבח בטרבלינקה, שיגר מכתב לצ׳נסטוחוב, בו עורר את האנשים לצאת למאבק מזוין נגד הנאצים. פעם הוצע לו להימלט מטרבלינקה בתעודה מזויפת, אולם הוא העדיף להישאר במחנה, כדי לארגן שם התקוממות. ואמנם, בתקופה יותר מאוחרת, קם המרד בטרבלינקה, כאשר לובלינג בראש המתמרדים במחנה ונופל כלוחם ב־2 באוגוסט 1943.

✶

צבי לוסטיגר ז״ל

נולד בשנת 1924 והתחנך בתנועת „השומר הצעיר״. ב„גיטו הקטן״ הצטרף לקולקטיב התנועה בבית הקיבוץ המשותף בגארנצארסקה 71.

בחיי יום־יום ראינוהו כנחבא אל הכלים ומצניע לכת, ולא מעט הופתענו לראותו מתנדב לכל פעולה נועזת. הוא היה קורן משמחה, כאשר הצליח לשכנע אותנו לצרפו למשלחת בערבו של 4 לינואר 1943 לראדומסקו, כדי להביא עזרה ועדוד לחברינו הלוחמים שנשלחו בדרכם לטרבלינקה, לאחר הנסיון הראשון להתגונן בכוח בגיטו.

אושרו ניכר על פניו עם התמנותו למפקד הקבוצה שיצאה לתפקידי חבלה בפסי הרכבת באיזור. כידוע, הפעולה לא הצליחה. צבי היחידי נפל בידי האויב פצוע ושותת דם. חרדנו לגורלו, כי ידענו בפני מה עליו לעמוד. חרדנו בפני העינויים האכזריים של הגיסטאפו — פן יישבר ? אבל צבי לא נשבר : הוא עמד בגבורה עילאית. תחילה נלקח לבית החולים ורק כאשר החלים מפצעיו, החלו החקירות והעינויים. עדי ראייה ידעו לספר שכמעט נחתך לחתיכות בהידרשו למסור את פיקודיו — תוכניות ומטרות הארגון. אולם צבי עמד בעינוייו הוציא את נשמתו ודבר לא מסר.

✶

פנחס סמסונוביץ — ז״ל

היה אדם דינמי ותוסס, אשר הקרין מאישיותו על הסביבה כולה והפיח בנו תקוה אף בימינו הקודרים ביותר. הוא הלהיב אותנו, הצעירים — הנערים והנערות — מקבוצת „נדז׳טשנה 66״ למעשים ופעולות שנועדו להגן על כבוד עמנו, ושמו ישאר חרות לנצח בזכרונם של כל בני עירנו שנותרו בחיים. הבחור השקט והמצניע לכת לא ידע לאות ואפשר היה למצאו בכל מקום, שם נדרשה פעולה או נרקם ארגון. שילוב הכוחות הפיזיים והרוחניים היה אצלו בבחינת ספרא וסייפא וחישל את עמידתו האיתנה במאבק נגד הקלגסים הגרמניים.

פינק שאב את השראתו מטבעו עצמו יען כי משחר נעוריו היה מרדן. על אף היעדר תחושת החיים הלאומיים אצלו,

פנה בראשית צעדיו לתנועת נוער ציונית. בהיותו איש מעשה נמרץ ופעיל, חשב אז, כי המסגרת הנכונה עבורו היא „ביתר" ושם פיתח את מלוא מרצו.

בגימנסיה העברית היה תלמיד מצויין, אך מדי פעם התמרד במוריו ומחנכיו. בבית־הספר הכיר את חברתו סלה שיבק, צעירה מלאת טמפרמנט שאופיה הלם את אופיו. המלחמה והמאורעות אשר באו בעקבותיה הביאו את פינק למחנה של סלה שיבק. אולם, הגורל הטרגי שפקד אותה, בהיותה מהקורבנות הראשונים שהובלו למוות בימי חיסול הגיטו, הראשונים, שבר אותו והשאירו בודד ורצוץ. כל יפי החיים, אשר רק התחיל להכירם — נלקח ממנו. מכאן ואילך הקדיש את כל מרצו למאבק נגד האויב.

כלוחם בשורות הארגון גילה יכולת רבה ומסירות נפש ללא גבול.

באחת הפעולות נפל בקרב על הגנת כבוד העם היהודי.

דמותו ופועלו לא ימושו מזכרוננו.

א. ד.

★

הארי פוטשביץ — ז"ל

בפרוץ מלחמת העולם השניה, לחם הארי פוטשביץ בשורות הצבא הפולני, נגד הגרמנים — בחזית מודלין. כפי שהעידו חברים, גילה בקרבות אומץ־לב ושליטה עצמית למופת.

כאשר חזר אחרי חודש של קרבות לצ'נסטוחוב, התחיל לעבוד בבית־הדפוס של הוריו, אולם הגרמנים החרימו את המפעל והארי נשאר ללא עבודה.

זמן מה לאחר זאת חלה בטיפוס ואושפז בבית־חולים. כאשר החלים, התחיל לעבוד כמנהל מטבח הפועלים של הקהילה. בתפקיד הזה נתקל בבעיות חמורות בקשר לקשיי האספקה, אך הצליח בכישרונו הארגוני המעולה להתגבר על קשיים אלו.

כאשר הועלה לראשונה רעיון ההתארגנות למאבק נגד הגרמנים, היה הארי בראש הקבוצה היוזמת, בה השתתפו: ס. קופרשמיט, ניק גרומן, וחברי חוות ההכשרה החקלאית מטעם „השומר הצעיר". דאגתה הראשונה של הקבוצה היתה השגת נשק, אולם לא היו להם אמצעים כספיים למטרה הזאת. כמנהל המטבח הצליח הארי להשיג אצל אוקראינים, תמורת מצרכי מזון, כמה אקדחים ועוד כלי־נשק, אשר הוסתרו בתוך ככרות לחם או במצרכי מזון אחרים. כעבור זמן מה היה צורך לחפש מקומות מחבוא אחרים, מכיוון שדגנהארט ואונקלבך היו מבקרים לעתים קרובות במטבח ובעקבות ביקורים אלו באו תדיר סלקציות.

ב־1943 הופיעו מודעות אשר קראו ליהודים להירשם לעליה לארץ ישראל. למרות התנגדותם של הארי וחבריו נרשמו הרבה. הם כמובן רומו על ידי הגרמנים ונורו למוות.

בינתיים הגיעו שמועות על חיסולו הקרוב של הגיטו הקטן, והארי פוטשביץ ו־5 חבריו עזבו את מחנה העבודה. זמן מה קיימנו את הקשר עמו, ואחר נותק ונפסק. כשהייתי כבר באיטליה, בשנת 1945 נודע לי על רגעיו האחרונים של הארי: הוא, וחמשת חבריו החליטו להמלט בעזרת גרמני אחד שהבטיח להסיע אותם באוטו משא אל מחוץ לע"ר. אולם במקום להביאם למקום מבטחים, משם התכוונו להצטרף לפרטיזאנים ביערות, הובלו לגיסטאפו. הארי עונה קשות, כיון שידעו שהוא מנהיג הקבוצה. אנשי הגיסטאפו דרשו ממנו את שמות הפרטיזאנים, אך הוא עמד בסירובו בגבורה. באמצעות שוטר פולני הודיע לאחיו, כי ייהרג ולא ימסור שמות. ואמנם קיים את הבטחתו: הוא שם קץ לחייו מבלי למסור דבר לאויב.

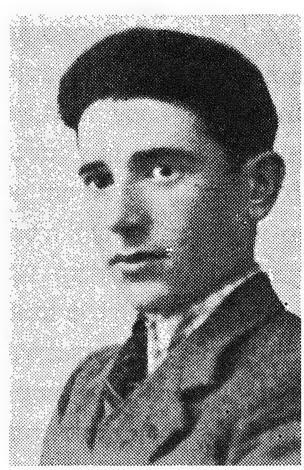
ליפק פוטשביץ — ז"ל

ליפק — נולד ב־1920 בצ'נסטוחוב. מנעוריו היה חבר ב„הפועל". בגיטו הוטל עליו התפקיד — לכרות מעברים תת קרקעיים. מותו של אחיו הארי, שעונה קשות ע"י הגיסטאפו הישרה עליו דכאון, שלא הירפה ממנו. אחרי חיסול הגיטו הגיע ל„האַסאג־פלצרי" ושם מת ממגיפת הטיפוס.

✶

האחים פייגנבוים — ז"ל

פנחס נולד ב־1915 ואבא ב־1918 בעיירה פרצב, במחוז לובלין. פנחס היה נוטה לבית"ר ואבא היה חבר „גורדוניה". בינואר 1942 הצליחו שניהם להימלט מידי הגיסטאפו ולהגיע בדרכים מסוכנות, לגיטו ווארשה. באוגוסט 1942, הגיעו שני האחים בתעודות מזויפות לצ'נסטוחוב, שם שרר עדיין שקט יחסי. הם עבדו במפעלי „האסאג" ובזמן הסלקציות הצליחו להתחבא כמה שבועות. כשהוקם הגיטו הקטן, הצטרפו לקיבוץ ברחוב גאנצארסקה. מדי פעם היו יוצאים שניהם בלוויית שומרים, לעבודות שמחוץ לעיר וקיימו קשרים עם המחתרת. ברם, שבועיים לפני חיסול גיטו צ'נסטוחוב, באה במפתיע קבוצת אנשי ס"ס ובחיפוש פתע מצאו אצל אבא עתון של המחתרת הפולנית, דבר שהביא למאסרו המידי. נסיון להבריח אליו אקדח נכשל, אך הצליחו להמציא לו רעל ציאנקאלי. לאחר זמן, סיפר פולני שישב אתו בבית הכלא,

פייגנבוים אבא

פייגנבוים פנחס

כי אבא אמנם שם קץ לחייו ברעל, בלי להסגיר איש. יום לפני חיסול הגיטו, עמדה קבוצה מאנשי המחתרת — וביניהם פנחס — סמוך לכניסה לגיטו. האווירה היתה מתוחה, מחמת ההרגשה שפורענות ממשמשת ובאה. הוראת־השעה היתה, שאם תורגש תכונה חשודה מבחוץ, על הלוחמים להתייצב מיד בבונקר של המפקדה, כדי להצטייד בנשק. לפתע הופיעו כמה מכוניות ובהן קלגסי ס"ס דרוכי נשק, שהתפרצו ביעף לגיטו. אנשי המחתרת התחילו רצים לכיוון הבונקר. גם הרוצחים ידעו כנראה על מקום המחתרת, כי אף הם פנו לכיוון הבונקר וירו באנשים שנזדמנו בדרכם. פנחס רץ לבונקר יחד עם זיסקינד שמואלביץ. זיסקינד הצליח לקפוץ לחדר עזוב, וראה מבעד סדק־התריס שפנחס הסתובב פתאום, התנפל בידיים ריקות על אחד הקלגסים ועשה נסיון נואש לחנוק אותו. הוא הותקף על־ידי הרוצחים האחרים ונפל מתבוסס בדמו.

איז'ו פיינר (פאיה) — ז"ל

נולד בצ'נסטוחוב וסיים בה את הגימנסיה לפני פרוץ המלחמה. שיחותיו התכופות עם מנדל פישלביץ, שחזר מטרבלינקה, כאשר בפיו הידיעה המחרידה על השמדת עמנו, הניעוהו להתמסר לרעיון המרי ולהצלת כבוד העם. בסוף שנת 1942 הוא מצטרף לקבוצה „66" ותוך הברחת מצרכי מזון לגיטו ומכירתם, מגייסים — הוא וחבריו — כספים לצרכי רכש. ב־4 בינואר 1943 הקיפו הגרמנים את הגיטו, כדי לבצע „אקציה" חדשה. פאיה וכמה מחברי הארגון, אשר נמצאו אותה שעה בגיטו החליטו לצאת למקום ריכוז האוכלוסיה ולפעול בהתאם למצב. משנוכחו לדעת שכלו כל הקיצין, החליטו לפעול מיד ובמקום! מנדל פישלביץ זינק מתוך השורות באקדח שלוף לעבר הצורר רון, אולם האקדח לא פעל. באותו רגע התנפל פאיה בסכין על לויטננט צופרט ופצעו. קמה בהלה בשורות הגרמנים, אשר לא ציפו לתגובה כזאת מצד היהודים. חלק מבין היהודים ניצלו את הבהלה ונסו לכל עבר. אולם הגרמנים התאוששו מיד והחלו לירות באנשים, הצרור הראשון פגע בפאיה שצנח ארצה פצוע קשה. הגרמנים השאירו אותו שעות מספר במצב גסיסה, עד שנפח את נשמתו. מות הגבורה של שני הלוחמים האלה הפיכה את אש המרד בגיטו צ'נסטוחוב, אשר לא דעכה עד לימיו האחרונים, ועם חיסולו המשיכה להבהב.

פיינר נקבר בתוך הגיטו ואחרי המלחמה הובאו עצמותיו לקבורה בבית־העלמין היהודי בצ'נסטוחוב, שבו הוקם גל־עד לזכר הגבורים.

✶

מנדל פישלביץ — ז"ל

נולד ב־1922 בראדומסק, שם גמר גימנסיה, והיה פעיל בארגוני נוער. בגירוש הגדול מראדומסק נשלח לטרבלינקה והיה עד להשמדת ההמונים במחנה המוות. הוא הצליח להימלט והגיע בנובמבר 1942 לגיטו הקטן בצ'נסטוחוב, בו התריע מפני שאננות וקרא לעשות נקמה בגרמנים. החלטתו הנחושה לפעולה מצאה אוזן קשבת בקרב הצעירים שבגיטו הקטן. ב־4 בינואר 1943 ארגנו הגרמנים „אקציה" ועל הפעולה נצחו הרוצחים — לויטננט רון וצופרט. הקבוצה התכנסה להתיעצות בעליית גג והחליטה להתנגד בכוח למזימת הגרמנים. מנדל פישלביץ שלף את האקדח היחידי שבידי הקבוצה וכיוונו לעברו של לויטננט רון, אולם לרוע המזל האקדח לא פעל. משהתאוששו הגרמנים מהבהלה ירו במנדל שנפל מתבוסס בדמו. הגרמנים הוציאו 25 איש מבין השורות וירו בהם ליד הקיר לעיני הנאספים. כמה מאות אנשים, ביניהם זקנים וילדים נשלחו באותו יום לגיטו ראדומסק וצורפו למשלוח לטרבלינקה. מנדל קיים את צוואת קדושי טרבלינקה והרים את נס המרד בצ'נסטוחוב.

✶

לולק פרנקנברג (פרונדק) — ז"ל

נולד בשנת 1925, ובהיותו בן שבע־עשרה נודע כבר ב„גיטו הקטן" כאחת הדמויות התוססות „בארגון הלוחם". הוא הצטרף ל„קבוצת 66" שמסגרתה התאימה לשאיפותיו — ללחום נגד הכובש. בגלל מראהו הארי קיבל על עצמו שליחויות מסוכנות מעבר לגיטו והיה פעיל ביחד עם מייטק פרלגר במבצעים להשגת נשק.

באחת הפעולות נעצר על ידי שוטר רכבת (באהנשוץ), אשר הכיר אותו כיהודי. בדרך התחבולה הביא פרנקנברג את השוטר לבית־השימוש ושם חנק אותו במו ידיו.

לאחר שמייטק פרלגר נפל, הוטלה כל האחריות להשגת

נשק על שכמו של פרונדק. תוך סיכון בלתי פוסק הוא נע בין הגיטו והצד הארי, כדי לבצע את התפקידים שהוטלו עליו. הוא נמצא בקבוצת חברים שחכתה מחוץ לגיטו לבואם של קשרים פולניים אשר הבטיחו להובילם לפארטיזנים. הפולנים לא עמדו בהבטחותיהם, והם נאלצו לחזור לגיטו. משנעצר היפק היימן, השתתף פרונדק בקבוצה ששחררה את היפק וחבריו לנשק מן המעצר. ב־25 ביוני 1943, עזב פרונדק את הגיטו דרך תעלה תת־קרקעית כדי להיפגש עם חבר המטה, פומק אברמוביץ, ולהגיע לקבוצת קוניצפול — בסיס „הארגון הלוחם" שמחוץ לגיטו. הוא הצליח לעבור את התעלה והגיע לצד הארי, אך מאז נעלמו עקבותיו.

✶

וולף פרסמן — ז"ל

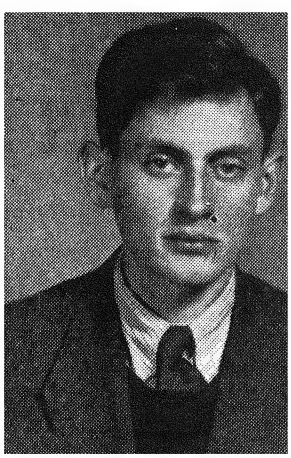
וולף — נולד ב־1913 בצ'נסטוחוב. היה חבר פועלי ציון. בגיטו עסק בכריית מנהרות והשתתף גם בפעולות אחרות. תוך תלאות וסכנות אין ספור החזיק מעמד עד כי נדמה שהנה קרוב יום הגאולה, אולם הגורל המר התאכזר לו והוא כרע נפל ממש על סף השחרור. הוא מת בעת צעדת המוות (לגרמניה) הידועה לשמצה.

✶

שלאמק קויפמן (מיקרוס) ז"ל

יליד 1920, החל עוד בילדותו לגלות חיבתו לטבע ושיקע את עצמו בתוך חדרו שהפך לכעין מעבדה. לא היה דבר בטבע שלא התעניין ובמיוחד, בחרקים, פרפרים וצמחים.

ולא זו בלבד. כבר בבית־הספר היסודי היתה נהירה לו תורת החשמל, עד כדי כך, שבנה במו ידיו מקלט רדיו ומכשיר שידור. בגימנסיה היהודית התבלט שלאמק בכשרונותיו. תכונותיו הבלתי רגילים בלטו במידה כזאת, עד שלא פעם העמידו את מוריו במבוכה. לעתים היה מפתח רעיונות, אשר אנשי מחקר ידועי שם בעולם הגדול עסקו בהם, וכולם נבאו לו עתיד מזהיר.

עם זאת, נפרש על נעוריו דוק של עצבות, בשל התיתמותו מאמו, דבר שהותיר אחריו צל לכל חייו. תמיד התהלך עצוב.

ב־1939 התעתד שלאמק קויפמן לצאת לפאריז להמשך לימודיו, אולם פרוץ המלחמה שם קץ לכל חלומותיו. את תלאות המלחמה, עד לגירוש הגדול, בספטמבר 1942, עבר

יחד עם כל יהודי צ׳נסטוחוב. סבל את סבלם, נאבק על קיום המשפחה וכאב את חרפת ההשפלה, שהצורר הנאצי הביא עם פלישתו לפולין. עם ייסודו של הארגון הלוחם ב„גיטו הקטן״, כאשר התעורר הצורך ליצור נשק להגנת הגיטו, היה מיקרוס היחיד, אשר לקח על עצמו, לפתור את הבעיות המסובכות הכרוכות בכך, אשר מהנדסים, כימאים וטכנאים מנוסים לא ידעו כיצד לפתור אותם. תהינו מיניין לו לגוף החלש הזה הכוח לעמוד במאמץ הכביר הנמשך חודשים, להיות שרוי בלילות ללא שינה במרתפים ועליות גג, ששימשו מעבדות לעריכת נסיונות.

התנאים העיקו, הגאזים חנקו, אך שלאמק התמיד ברצונו העז, עד שהשיג את המטרה, והוכיח כי גם בגיטו אפשר ליצור רימונים, בקבוקי מולוטוב, וכו׳. „לא נלך יותר כצאן לטבח״ אמר, וחיוך של אושר עלה על פניו בהיודע לו על הצלחת הנסיון של ייצור הרימון הראשון.

תוצאות אלה הלהיבוהו עד כי המשיך לעבוד, כאשר התלהבותו מדביקה וגורפת עמה את חבריו למאמץ נוסף.

רעיונות חדשים צומחים בראשו הגאוני, הוא מנסה לייצר דינמיט — ניטרוגליצרין. נסיונותיו מתקדמים יפה, אך חיסולו הפתאומי של הגיטו שם לאל את כל התקוות.

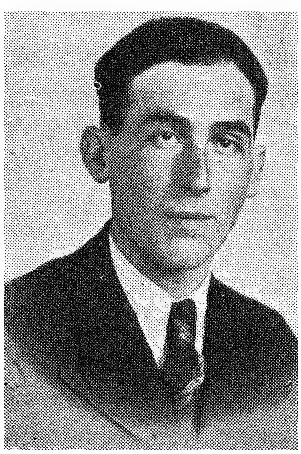
מיקרוס הועבר למחנה עבודה „רקוב״, שם נפגש עם קומץ חברים מהארגון הלוחם, אשר ממשיך במאבק אחרי התאוששותו. הוא הופך מקור השראה של תוכניות החבלה הנועזות במפעל הגדול, שבו עובדים אלפי פועלים פולניים.

יום לפני שחרור העיר על ידי הרוסים גורש שלאמק עם כל יהודי המחנה לבוכנולד, עבר את מצעד המוות, והיה בין המעטים, אשר זכו לראות את תבוסת הגרמנים. ברם שיני החורבן נותנים בו את אותותיו והוא חוזר חולה לעיר מולדתו צ׳נסטוחוב. אינו יכול למצוא כאן את מקומו ועובר לגור לוורצלב. החיים החדשים סביבו אמנם תוססים, אך הוא נשאר גלמוד. אין הוא יכול להשתלב בחברה החדשה, ובנסיבות טרגיות ב־1947 נפסק פתיל חייו. עדין וטהור נפש ישאר בזכרוננו לנצח.

✶

דוד קנטור — ז״ל

דוד — נולד ב־1914, והיה חבר בתנועת „ביתר״. בגיטו הצטרף לשורות הארגון הלוחם והיה פעיל במיוחד בגיוס כספים. ב־6 בינואר, לפני כניסת הצבא הרוסי, נשלח מרקוב לגרמניה ושם נרצח.

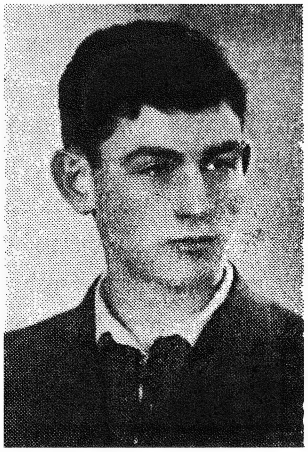

✶

יוסק קנטור — ז״ל

נולד ב־1918 בצ׳נסטוחוב ומנעוריו, היינו מגיל 12, היה חבר ב,,השומר הצעיר״ והשתתף במרץ רב בפעולותיו. גם ב,,גיטו הגדול״ היה פעיל בתנועה, למרות הקשיים המרובים. עם הקמת ,,הארגון הלוחם״ הצטרף לשורותיו וביצע למופת את כל המשימות שהוטלו עליו. בתחום אחריותו — היתה בניית התעלות והבונקרים והדאגה להסוואתם. האנשים שבפיקודו עבדו יומם ולילה במסירות נפש בחפירת תעלות, כשהם ערומים למחצה, והיו מוציאים את האדמה בציפורניהם ממש. הוא הצליח לגייס כספים למען ,,הארגון הלוחם״ על דרך השכנוע ובשעת הצורך — גם בדרכים אחרות.

כשפרצו לפתע הגרמנים לגיטו רץ יוסף לכיוון הבונקר, כדי לאחוז בנשק שנמצא שם, אך הוא לא הספיק להגיע,

כאשר נפל שדוד מכדור האויב. עוד בטרם שהגרמני ירה, גילה יוסף את הבוז שהוא רוחש לנאצי וירק בפרצופו.

✶

שמואל קוזשוך — ז״ל

שמואל — נולד בשנת 1918, היה חייט במקצועות.

בתקופת הגיטו, עת שהתארגנו קבוצות לפעולות הגנה, השתתף שמואל בכריית מנהרות ב,,גיטו הקטן״. בעבודה זו עסק עד לחיסול הגיטו בו נפל יחד עם רבים אחרים. אביו היה בין ראשוני הקרבנות של האוכלוסיה היהודית בצ׳נסטוחוב, כאשר נרצח ביום ,,השני העקוב מדם״, ברחוב גרנצרסקה מס. 1.

✶

יאנק קראווזה — ז״ל

נולד בצ׳נסטוחוב בשנת 1919 לזיסמן קראווזה ולאחר שסיים את בית־הספר העממי, למד מסגרות בבית הספר למלאכה שברח׳ גארנצארסקה. מנעוריו היה חבר ב,,הנוער הציוני״ ובארגון הספורטיבי ,,מכבי״. כשנוסד ,,הארגון היהודי הלוחם״ הצטרף יאנק לשורותיו והשתתף בפעולות תגמול שונות נגד הגרמנים. הוא עמד בראש קבוצת לוחמים, אשר התקיפו משמר ז׳אנדרמים גרמני, נטלו את נשקם ומדיהם, והשמידו את כל המסמכים. מבצע אחר שיאנק נטל בו חלק, עורר התפעלות רבה בכל רחבי פולין:

*) ראה גם פרק ,,הנצחות״.

באחד מימי אפריל 1943 בוצע ע״י קבוצה של עשרה חברים של ,,צבא העם״ (א. ל. — ארמיה לודובה) עם יאנק בראשם שוד על הבנק הממשלתי בצ׳נסטוחוב. לבושים במדי הצבא הפולני, אותם השיגו תוך פריצה למכבסת היינגר — שבועיים לפני הפעולה, הגיעו אנשי הקבוצה במשאית למקום המבצע, חסמו במשמרות את הרחוב משני צדי הבנק, פרצו פנימה והוציאו מן הקופה כספים בלמעלה משני מיליונים זלוטי, ועוד כל מיני חפצי ערך.

הז׳נדרמריה הגרמנית — כולה — גויסה נגד קבוצת פארטיזאנים זו, אך כל המאמצים היו לשווא.

ב־18 במארס 1943 תוכנן שוב מבצע בממדים גדולים נגד רכבת גרמנית טעונה תחמושת. בסיס המבצע היה

ב„מעבל לאגער", ברחוב ווילסאנה 20/22, שבו עבד חבר המחתרת — מיכאל בירנצוייג. אולם, מקרה בלתי צפוי הביא לתקלה חמורה: ילד בן אחת-עשרה בשם קאנגרצקי, יצא ממחבואו שבקרבת המקום, כאשר שוטר גרמני הבחין בו והכהו מכות רצח, כדי שיגלה את מקום מגוריו. הילד לא עמד בעינויים וגילה שהוא מתגורר יחד עם אמו באחד הבונקרים שבמחסן הרהיטים. אנשי ס.ס. נכנסו לפתע לתוך הבונקר ומצאו בו פרטיזנים, שלא הספיקו להתנגד. אחד מהם הצליח לברוח, ואילו ששת האחרים ויאנק קראווזה בתוכם, הובאו לגיסטאפו, כשהם כבולים בשלשלות. הם עונו קשות, כדי שיגלו את מקור הנשק, אשר נמצא בבונקר, אולם לא גילו דבר. למחרת הובאו לבית-העלמין ונצטוו לכרות קברים. הם סירבו למלא את הפקודה על כן הוכו באכזריות רבה ונורו בו במקום.

אחרי המלחמה מצא הועד היהודי בצ'נסטוחוב את מקום הקבורה והקים גל-עד לזכר הגיבורים.

★

ריפשטיין קובה — ז"ל

היה אחד החברים הבולטים בקבוצת „המשמרת הצעירה" של המפלגה הקומוניסטית בעיר, אשר שימש כקשר ראשון בין אנשי קבוצתו (נאדז'צ'נה 66) לבין ה„קיבוץ". הוא נרתם לפעולה גם בתוככי הגיטו ודרש במפגיע לפתוח באש נגד הגרמנים, אפילו בשעת הסלקציה על זקנים וילדים. כעבור זמן, יצא לקבוצת קוניצפול, שם מצא את מותו בהתקפה רצחנית מצד הכנופיות הפאשיסטיות של אנשי „נ.ס.ז." הפולני על פרטיזאנים יהודיים.

★

דוד'ל ריפשטין ז"ל — זמיר הגיטו

קולו של דוד'ל חימם את לבנו בימים הקרים והקודרים בעת שבתנו בעמק הבכא. הוא הצית בנו זיק של תקוה, כאשר אפסה כל תקוה. הוא המשיך לשיר במקום שהציפרים עקרו ממנו, וקולו כמו רצה לפזר את העננים שרכנו על פני גיא הצלמוות.

בחבורה קטנה ישבנו בלילות הארוכים כאשר מתוך הדממה בקע קולו של „זמיר הגיטו" שלנו והזכיר כי בתוך המציאות המרה ישנו עוד גם טוב וגם יופי. היו בינינו אנשים חזקים ברוחם, כמו פינק סמסונוביץ רב הפעלים, וכן אחרים, אשר לשמע קולו הענוג של דוד'ל בצבצה לחלוחית בזוית עיניהם. כה גדול היה כוחו של דוד'ל, אשר דמותו תלווה אותנו עד קץ הימים.

לא תתואר אוירת התקוה והתרוממות הרוח אשר יצרו סביבנו אנשים כמו דוד'ל ופינק, איתם חילקנו אפילו את יצוענו הדל, כאשר התגוררנו תקופת מה ביחד והתקשרנו אליהם בלב ונפש.

לאחר שחברנו השלישי — הלוחם פינק סמסונוביץ הגבור נפל בקרב, המשכתי עם דוד'ל את הידידות ואת חיינו המשותפים ב„האסאג", כמקודם. מדי פעם בפעם שמענו בזמן הארוחות המשותפות — שהיוו עבורנו חוויה מיוחדת במינה בחיים המסוגרים ב„האסאג" — את קולו המזמר.

ולא נכחד — נמשכנו אל שירתו כיהודים אדוקים אל הרינה והתפילה.

למרות הפסקת העבודה הקצרה והמרחק הרב (לא עבדנו במקום אחד) הביא עמו כל אחד את מנתו הדלה ומסר אותה לרוז'קה, אשר הכינה מהן מטעמים.

והיה כאשר הסבנו כולנו לשולחן אחד, היתה בנו ההרגשה שהננו משפחה אחת; האוירה היתה חגיגית, דוד'ל נתן את קולו הערב בשיר, והסיפורים נמשכו — סיפור רודף סיפור — ותוך כך עולים זכרונות על ימים וחברים יקרים שהיו ואינם עוד.

דוד'ל היה נמוך קומה וחלוש, אך בעינינו היה גדול וחזק, באשר רוחו חזקה ואמצה את הזולת. לימים, בהיותו ב„האסאג" פקדה אותו מחלה קשה שהלכה והחמירה, עד כי הועבר לצ'נסטוחוביאנקה, וזמן קצר לאחר מכן נפטר.

נזכור אותו באהבה.

אייזיק דיאמנט

צבי רפפורט — ז״ל

צבי — נולד ב־1914 ובנעוריו הצטרף לתנועת ,,גורדוניה״. עם העברת יהודי צ׳נסטוחוב לגיטו נרתם לפעילות מחתרתית, במיוחד, בהכנת תעודות מזוייפות. הודות להתמחותו ונסיונו בשטח זה ניתן היה לצייד במסמכים מתאימים אנשי קשר וקבוצות ששוגרו לשליחויות מסוכנות לבנדין. הוא המשיך לפעול עד סמוך לתקופת חיסול הגיטו. שם נרצח ביחד עם המוני בית ישראל.

✶

אהרן שוורץ — ז״ל

נולד בשנת 1922 בז׳ארקי, הסמוכה לצ׳נסטוחוב. בהיותו עוד נער, הצטרף לתנועת ,,השומר הצעיר״ והתחנך לקראת הגשמת רעיונותיה. מטבעו — היה עליז, אמיץ־לב ונוח לבריות. תכונותיו אלו התבלטו ביתר שאת בימי המלחמה. הדאגה לחבריו הדריכה את מנוחתו תדיר, ובהיותו בשנות המלחמה בקיבוץ ,,המעפילים״ בז׳רקי, היה תוך הסתכנות עצמית נחלץ מדי יום ביומו לעזרת חבריו.. בתקופה מסויימת מינו אותו המוסדות היהודיים לשמש כרץ להעברת ידיעות דחופות ואהרן מילא את התפקיד במירב המסירות. אזהרותיו עמדו לאנשים הרבה פעמים, כדי להיחלץ ממצבים מסוכנים.

אחרי ה,,אקציה״ בז׳ארקי הגיע אהרן לגיטו הקטן בצ׳נסטוחוב, שם הצטרף ל,,ארגון הלוחם״ ומלא בו בנאמנות ובמסירות את התפקידים שהוטלו עליו: בהשגת הרכש, חפירת תעלות, וכיוצא בהם. כעבור תקופה קצרה נשלח לקבוצת קוניצפול ובאחת מפעולות הקבוצה נפל מכדורי הכנופיות של נ.ס.ז הפולני.

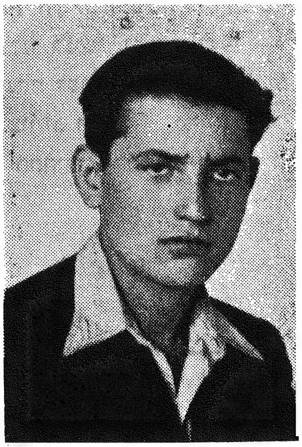
✶

אהרן שטרוסברג — ז״ל

נולד בצ׳נסטוחוב בפברואר 1914 במשפחה מרובת ילדים, ומשסיים את לימודיו בבית־הספר היסודי, החל לעבוד כדי לעזור למשפחה. כולם ניספו, הוריו, אחותו הבכירה ומשפחתה, וכן אחיו הצעיר ממנו — והוא עבר לגיטו הקטן. עם הקמת קבוצות לוחמים של ז.או.ב. הוא מנסה לשווא לצאת ליער. באחד הימים בחרו הגרמנים קבוצת פועלים, שעמדה להישלח למחנה סקרז׳יסקו, הידוע לשמצה, ואהרן ביניהם. כחודשיים עבד במחנה זה ובמכתבים שהגיעו משם הביע את תקוותו לחזור. ואמנם באפריל 1943 הוא הצליח לברוח מהמחנה עם שני חברים לעבודה (שמו של אחד מהם ידוע — אלטמן) אך הם נתפסו והוחזרו. בשעת מפקד האסירים הובאו שלושתם למגרש הגדול, והוצאו להורג בפומבי — כאות אזהרה לאסירים האחרים.

לייזר שידלובסקי — ז"ל

נולד בשנת 1921 באמסטוב, הסמוכה לצ'נסטוחוב, בבית חסידי מובהק. לאחר שסיים בית־ספר מקצועי המשיך בלימודיו במקצועות הריאליים. מגיל צעיר השתייך לתנועת „ביתר" ותוך כדי פעילותו גילה כשרונות מנהיגות, אשר הביאוהו לבסוף למילוי התפקיד של מפקד „ביתר" בסניף המקומי.

באיזור מגוריו, שהיה ברובו אנטישמי, לא נרתע לייזר־ליאון מהתנגשויות עם הפולנים בגלל יהדותו. הוא הצטיין באושר לב ונכונות להגיש תמיד עזרה לזולת. בהיותו בגיטו הקטן בצ'נסטוחוב, פילס לו תוך מאמצים דרך אל שורות הלוחמים. במרצו ובכוח שיפוטו התייצב בראש קבוצת הלוחמים לגיוס כספים בכל האמצעים. בשורות הפארטיזאנים, אשר ביערות קוניצפול גילה כשרונות בהדרכה, והיה אהוד על כולם. באחת הפעולות נפצע קשה ע"י הפרטיזאנים הפולניים, בעוד שחבריו לנשק נהרגו כולם. כשנרפא מפצעיו, חזר לשורות הפרטיזאנים של המפקד הנודע — „גארבאטי" ובשעת מצור שהטילו הגרמנים על הקבוצה נפל תוך קרב.

✶

יצחק שרצקי — ז"ל

יצחק — נולד בשנת 1913 בצ'נסטוחוב, היה מראשוני מפלגת פועלי־ציון וחבר פעיל במחתרת הגיטו. על פעולותיו בשורות הלוחמים לא ידועים כל פרטים, אלא שנהרג ביערות „זלוטי פוטוק".

✶

שלמה (שלאמק) בן חיים שיין ז"ל

שלמה נולד בצ'נסטוחוב ב־14.2.1920, כבנם של חיים ופרלה (מבית שטאהל).

אחי שלאמק היה הבן הרביעי במשפחתנו — משפחת סוחרים אמידים ומכובדים, אשר ניהלו בית דתי ויהודי חם. אך טבעי היה הדבר שבבית ציוני, כשאב עסקן ותורם למוסדות וקרנות יהודיים, יגדלו הבנים באוירה של פעילות והגשמה ציונית.

משחר נעוריו השתייך לתנועת „הנוער הציוני", ובשאיפתו לעלייה ארצה, הכין את עצמו לעבודה פיזית ופרודוקטיבית, אותה רצה לקיים בארץ ישראל. לכן פנה לעבוד בבית חרושת למתכת כפועל מקצועי.

עם פרוץ מלחמת העולם וכניסת הגרמנים לצ'נסטוחוב, נקלע ביחד עם כולנו לגיטו, ובשנת 1942 — בזמן חיסול הגיטו הגדול — נשלח לעבודה למחסן הרהיטים, אשר נוהל על ידי מכל בירנצווייג הי"ד.

בחורף 1942/43 התחילה להתארגן ב„גיטו הקטן" קבוצה מחתרתית, ואך טבעי היה הדבר ששלאמק יהיה ביניהם. עם מספר מצומצם של צעירים יצא כחלוץ ליערות הסביבה והם היו הפרטיזאנים הראשונים שיצאו מהגיטו ליערות, עם נשק ביד — אמנם דל בטיב וכמות, אך יקר בעינים. לימים נתגלגל למחנה סקרז'יסקו ושם נרצח.

אחיו.

✶

אביגדור שילדהויז — ז"ל

אביגדור — נולד בשנת 1913, בצ'נסטוחוב. היה צבעי ממקצועו. בהיותו איש נמרץ ובעל תושיה, הופקד ע"י המחתרת היהודית לעסוק בתחום מודיעיני של הארגון ופעילותו זו אף הוכתרה בהצלחות ניכרות.

פרטים על מעלליו לא נודעו, כי אם זאת שנהרג בעת חיסול הגיטו.

✶

אליעזר שמואלביץ (מאלאי) — ז"ל

שהיה ידוע בכינויו „מאלאי" נולד בצ'נסטוחוב בשנת 1915 לאביו לוי שמואלביץ, סוחר תבואות. אליעזר קבל חינוך דתי מובהק ולמד בחדרו של רבי יחיאל גרילאק. אחרי־כן הצטרף לתנועת „השומר הצעיר", והודות לפעילות המסורה תפס עמדה חשובה בהנהגת הקן ובתנועה כולה. בגיל 15, התחיל לומד את מלאכת הדפוס בבית־הדפוס פוטשביץ, ואחר עבד בעתון הציוני הידוע „אונזער וועג". תוך כדי פעילותו הציונית יצא להכשרה לעיירה מלאווה, כדי להתכונן לקראת העליה לא"י. בגלל נטל העבודה שרבץ עליו חלה, נותח ונאלץ לחזור לביתו. לאחר החלמתו, המשיך בהכשרתו בבית־הספר החקלאי של ה„שומר הצעיר" במקום מגוריו. בפוגרום הנודע בצ'נ־סטוחוב, שהתחולל בעקבות הסכסוך פנדראק־באראן, היה אליעזר אחד ממארגני „מועצת הפועלים" הבלתי חוקית, שמטרתה היתה, בין השאר, הגשת עזרה למשפחות העובדים בעבודת־הכפיה. בגירוש ההמוני, בספטמבר 1942, נשלחה גם משפחתו של אליעזר למחנה ההשמדה טרבלינקה, ואילו הוא ואחיו הצעיר הועברו למחנה „האסאג", בו המשיך את עבודתו המחתרתית. אחרי שלושה חדשים הועברו אנשי „האסאג" לגיטו הקטן, שם הצטרפו — הוא ואחיו לקיבוץ שברחוב נאדז'צנה, אשר היה המקום המרכזי לפעולת המחתרת.

אליעזר השתתף בקבוצה הטכנית של הארגון, שעסקה בבניית מעברים תת־קרקעיים אל מחוץ לגיטו, ובייצור חומר־נפץ ורימוני־יד, בעלי איכות טובה. ב־24 ביולי 1943, יומיים לפני חיסול הגיטו הקטן, התנפלה קבוצת ס"ס בראשותו של התליין דגנהארט על הגיטו, וחיפשה את בני משפחת שמואלביץ. אליעזר, שהיה אותה שעה מחוץ לגיטו ולא ידע דבר על המתרחש בתוכו, נשאל בכניסתו לשמו ונעצר בו במקום. המפקדה ארגנה מיד קבוצה חמושה, שהוטל עליה לשחרר את אליעזר. אולם, מחמת החיסול הסופי והמאבק המכריע, לא יצא הדבר לפועל. אליעזר שמואלביץ נפל כגיבור במלחמתו נגד הנאצים.

ישראל איטשע שמעונוביץ ז"ל

שמעונוביץ לא התחיל את דרכו כלוחם במחתרת של הגיטו. הוא הצטרף לארגון היהודי הלוחם (ז'.אב.) כבעל נסיון קרבי מזה שנים רבות.

למעשה, החל שמעונוביץ את מאבק הקיום שלו משחר נעוריו. בהיותו הבכור במשפחה יהודית מסורתית, רבץ עליו עיקר העול של חינוך 4 אחיו הקטנים, ומגיל צעיר היה נאלץ לעבוד כחייט, כדי לעזור בפרנסת משפחתו הענייה.

מצבו זה הלחוץ הביאו לידי ההכרה — להתייצב בשורות הלוחמים למען עתיד יותר טוב. עם זאת, הבין ש. כי לא די ללחום לקיום הפיזי, אלא יש לנהל גם מאבק מבחינה לאומית — מדינית, וברוח המזיגה הזאת מצא את דרכו אל הארגון „פועלי ציון־שמאל". כפי שלמד לדעת, אין האינטרס המעמדי ניתן להפרדה מהשאלה הלאומית, והוא החל לתפוס את מקומו בשורה הראשונה של פעילי האיגוד המקצועי, שם עשה בסניף החייטים.

לאחר יום עבודה מייגע לא אבה לנוח, אלא פנה למקום הבורסה ע"י ביתו של קייסלר בשוק החדש, ושם בא בדברים עם פועלי־יום, שהיו שוטחים לפניו את צרותיהם, תלאותיהם.

בבתי ספר היה מארגן קורסים בשביל פועלים; שנים רבות — יו"ר באיגוד הספורטיבי „שטרן" (כוכב); לעתים

קרובות היה ש. משתתף בוויכוחים פוליטיים ב„חוה" (הכשרה של השומר הצעיר).

בסמוך לפרוץ מלחמת העולם השנייה, כאשר החיה הנאצית החלה לגלות את צפורניה, נרתם שמעונוביץ בכל להט נפשו לעזור לפליטים שיושבו בעיר הגבול זבונשין.

עם פרוץ המלחמה וכניסת הגרמנים לצ'נסטוחוב, היו הרבה עסקנים אשר מילטו את נפשם בבריחה למזרח, אולם שמעונוביץ לא יכול היה להיפרד ממשפחתו האהובה עליו.

כאשר נפגשנו בשנת 1940, מצאתיו שבור מבחינה נפשית, אך מצב זה לא נמשך זמן רב והוא השליך עצמו בתנופה אדירה לעבודת הסברה.

לימים התחלנו לעבוד ביחד ב„מעבל לאגער" תחת הנהגתו של מיכאל בירנצוויג הבלתי נשכח. שם החלה גם פעולתנו המחתרתית.

לאחר בריחתי מטרבלינקה וחזרתי ל„גיטו הקטן" בצ'נסטוחוב (במשך כל אותה התקופה עמד ש. בקשר מתמיד עם הארגון הלוחם), הוצבתי על ידיו מיד בתוך „חמישיה", כדי לבצע פעולות מחתרתיות.

שמעונוביץ הצליח אמנם לעבור את הגיהינום הנאצי, אך תקופת הדיכוי האכזרי, המחתרת והסבל הגופני נתנו בו את אותותיו. מיד לאחר השחרור חלה וכרע תחתיו.

מלותיו האחרונות היו שהוא מסתלק בלב קל, כאשר זכה לפחות לראות את תוצאות המלחמה, ושמח שאף לו היה חלק בהבסת החיה הנאצית.

אהרן גלברד

✶

פולה ודושה שצ'קץ — ז"ל

בסוף 1941 הגיעו האחיות שצ'קץ' מסוסנוביץ לצ'נסטוחוב. פולה היתה בת עשרים ודושה בת שש־עשרה. בגיטו הקטן הצטרפו לקבוצת נאדזשצ'נה 66 ונטלו חלק פעיל בכל עבודות הארגון. פולה עסקה באיסוף כספים ודושה התמסרה לתעשית הנשק בגיטו. בקור ובכפור עמדה על משמרתה. בעת חיסול הגיטו הקטן, יצאו שתיהן דרך התעלה ברחוב גארנצארסקה, כדי להגיע ליערות קוניצפול אך הן נתגלו ונפלו בידי הגרמנים שהרגו אותן בו במקום.

דושה שצ'קץ

לזכר גבורים

יוצאי צ׳נסטוחוב והסביבה במדינתנו ובתפוצות — מרכינים ראשיהם בכבוד וברטט לזכרם של קי״א גבורים, בני עירנו, שחרפו נפשם במלחמת יאוש נגד הצורר הנאצי והגנו על כבוד עמנו.
יהי זכר פועלם, מסירות נפשם וקרבנם שמור בלב העם לדורותיו.

אברמוביץ סומק	סגן מפקד. נפל בעת חיסול הגיטו בצד הפולני
אופטובסקי חיים	נפל ביערות קוניצפול
איינבינדר בוניו	בחיסול הגיטו
אלטמן דוד	בחיסול הגיטו בעת הריסתו
בראם מוניק	בדרך ליערות קוניצפול
בלאנק לולק	בחיסול הגיטו
בראם בלה	ביערות קוניצפול ע״י כנופיות פאשיסטיות
בראונר שאיק	במחנה ריכוז בגרמניה
ברקוביץ מנדל	במחנה ריכוז בגרמניה
בירנצווייג מאכל	נרצח ע״י הגיסטאפו
גלאנץ רבקה	בקרב עם הגרמנים בחיסול הגיטו
גראומן הניק	ביערות זלוטי פוטוק
בז׳וסקי זיסקינד	ביערות זלוטי פוטוק
גליקשטיין לוטק	ביערות קוניצפול ע״י כנופיות פאשיסטיות
גליקשטיין יהודה	ביערות קוניצפול ע״י כנופיות פאשיסטיות
גוטגולד רישה	בחיסול הגיטו ביציאה מהמעברים
גוטליב יעקב	לא ידוע
גרשונוביץ הארי	בפעולת חבלה ,,אוסטבאן״ בקרב עם גרמנים
גוטרמן ישראל	נרצח ע״י הגיסטאפו
גוטגולד לושה	ב־4 לינואר באקציה.
גלבהאור יעקב	ביערות קוניצפול בקרב ע״י כנופיות פאשיסטיות
גנדלמן יולק	בחיסול הגיטו
הרשברג אולק	4 ינואר 1943
הירש פולה	בווארשה בשליחות הארגון
היימן היפק	בחיסול הגיטו בצד הפולני
וויינטראוב מיטק (מרדוק)	נפל בשליחות לרכישת נשק
וינדמן יצחק (לאלא)	בוורשא בצד הפולני
וויסלבסקה לוניה	נרצח בדרך ליערות קוניצפול
וייסקופ מיכאל	במחנה ריכוז בגרמניה
ווילינגר מוניק	בחיסול הגיטו

וינר פינק	במחנה בוכנוולד
ויינרייך יעקב	בחיסול הגיטו אחרי שחזר פצוע מיער „זלוטי פוטוק"
וינר דודק	ביערות זלוטי פוטוק
וולודובסקי דוד	ביערות קוניצפול בקרב מכנופיה פאשיסטית
וייספלנר מוניק	נרצח ע"י הגיסטאפו
ודיסלבסקי פולק	
וויזניצה אברהם	במחנה ריכוז בגרמניה
ורמוט שרה	בחיסול הגיטו ביציאה דרך המנהרה
וויינטראוב פישל	בחיסול הגיטו
ורגון שאול	
וירשטל חיים	ברגן בלזן צעדת המוות
זילברברג מויטק	מפקד. בונקר מרכזי בחיסול הגיטו
זבורובסקה פלה	ביערות קוניצפול
זבורובסקי נתן	ביערות זלוטי פוטוק
זבורובסקי יזשי	ביערות זלוטי פוטוק
חיוטין יורק	נרצח ע"י הגיסטאפו
חרפורט ברנרד	נרצח בראקוב ע"י גיסטאפו
טנצר הניק	מפקד נרצח ע"י גיסטאפו מחוץ לגיטו
טננבוים ישראל	נרצח ע"י הגיסטאפו
טננבוים ליבוש	פרטים לא ידועים
יעקובוביץ ברל	פרטים לא ידועים
יונג יוזיק	נפצע בפעולת אוסטבאן ונרצח ע"י הגיסטאפו
לוסטיגר צבי	פרטים לא ידועים
לבקוביץ מורטל	נפצע בפעולת אוסטבאן ונרצח ע"י הגיסטאפו
לובלינג משה	נפל בעת המרד בטטרבלינקה.
למל ברל	בחיסול הגיטו ביציאה מהמנהרה
לאשר מנדל	פרטים לא ידועים
לנדסברג שמואל	בחיסול הגיטו
מאס אדשה	בדרך לטרבלינקה
מנדלבוים בנימין	בדרך לטרבלינקה
מנדלבוים לייבוש	(„מיבציק") בגרמניה, בצעדת המוות
מילברג בוניה	בעת בריחה ממחנה בליז'ין
סמסונוביץ פינק	בעת בריחה ממחנה בליז'ין
סלוביק חיים	בקרב עם גרמנים בדרך ליערות „זלוטי פוטוק"
סלומניצקי נתן	בחיסול הגיטו
סלומניצקי ישראל	נפל בחיסול הגיטו
פיינר איזיו (פאיה)	נרצח ע"י הגיסטאפו
פישלביץ מנדל	ב־4 ינואר בפעולת התנגדות ראשונה
פרנקנברג לולק (פרונצק)	ב־4 ינואר בפעולת התנגדות ראשונה בגיטו הקטן
פלמנבוים מוניק	בקרב עם גרמנים בסביבות קילץ — פעולת רכש
פייסק הניק	בחיסול הגיטו ע"י הבונקר המרכזי

פוטאשביץ הארי	נפצע בקרב עם גרמנים ע״י זלוטי פוטוק ונרצח ע״י גיסטאפו
פוגל ליאון	בסקרז׳יסקו, בהתקוממות יחיד
פייגנבלאט רומק	ביערות זלוטי פוטוק
פיק ישראל	נרצח ע״י גיסטאפו
פרסמן וולף	בחיסול הגיטו
פאטאשביץ ליפק	בהאסאג ממגיפת טיפוס
פייגנבוים אבא	ע״י הבונקר המרכזי בחיסול הגיטו
פייגנבוים פנחס	ע״י הבונקר המרכזי בחיסול הגיטו
קנטור יחזקאל	נרצח ע״י גיסטאפו
קנטור יוסף	ע״י הבונקר המרכזי בחיסול הגיטו
קנטור דוד	בגרמניה בצעדת המוות
קנטור יענקל	נרצח ע״י גיסטאפו
קופרשמידט סאלק	בחיסול הגיטו
קויפמן שלאמק (מיקרוס)	אחרי המלחמה
קופינסקי וולאדק	נרצח ע״י גיסטאפו
קפלן אברמק	ביערות זלוטי פוטוק
קוז׳וק שמואל	בחיסול הגיטו ביציאה מהתעלות
קראוזה יאנק	נרצח ע״י גיסטאפו קב׳ מבללאגר
ריפשטיין קובה	ביערות קוניצפול
ריפשטיין דוד׳ל	בצ׳נסטוחובינקה
ריפשטיין שרקה	4 ינואר 1943 באקציה רדומסקי
רויזנר אביב	בקרב עם גרמנים בפעולת „אוסטבאן"
ריכטר יז׳י	נרצח ע״י גיסטאפו קב. „מבללאגר"
רפפורט צבי	בחיסול הגיטו
רפפורט יוסק	נרצח ע״י גיסטאפו
רוזנצוויג מרישה	4 ינואר 1943 א. רדומסקו.
רוזנברג פולה	נפלה בשליחות בוורשא
שצקץ דושה	בחיסול הגיטו, בדרך לקוניצפול
שצקץ פולה	בחיסול הגיטו, בדרך לקוניצפול
שמואלביץ אליעזר (מלאי)	נרצח ע״י גיסטאפו
שידלובסקי לייזער	נפל בקרב עם גרמנים בקב. פרטיזנים
שילדהויז אביגדור	ביערות זלוטי פוטוק
שילדהויז דוד	בחיסול הגיטו
שילדהויז ישראל	בחיסול הגיטו ביציאה מהמנהרה
שילדהויז אלטר	בחיסול הגיטו ביציאה מהמנהרה
שרצקי יצחק	ביערות זלוטי פוטוק
שמעונוביץ ישראל	נפטר אחרי השחרור במחנה באוסטריה, במטהאוזן
שווארץ אהרן	ביערות קוניצפול בהתנגשות עם פרטיזנים פולניים
שיין שלאמק	במחנה סקז׳יסקו בעת בריחתו
שטרוסברג אהרן	נרצח ע״י גיסטאפו קב. „מבללאגר"

בטרם פורענות

משה ישי עו"ד

כך אני זוכר את עירי

צ'נסטוחוב — כמה זכרונות קשורים בה? — הנה באים אנו לעיר זו ביום חורף של 1902 להשתקע בה. דודה של אמא נתמנה רב ראשי בה והמשפחה החליטה, כי אבי יבוא לכאן לעזור לו בתפקידו הקשה, וישמש ראש בי"ד.

דירתנו בבית יהודי, בעל הבית — אופה. הבית יוצא לשני רחובות ואנו גרים בחצר הפנימית, מול המאפיה. החצר מוקפת בתי־מגורים, מכל צד שתי קומות, ורק מעל בניין המאפיה, שבחצי מרתף, אין מגורים. ממול למאפיה מדרגות לרדת בהן, כדי שתי קומות, לתוך מרתף ובו מחסן הקמח. ואנו הילדים משחקים בחצר זו, מתרוצצים סביב המאפיה, ולעתים מקשיבים להמולה הבוקעת מתוכה.

ובערבי חורף נתאסף, הנערים שבחצר, על מדרגות הכניסה ונספר אלה לאלה מעשיות על שדים ורוחות, על שודדים, על חוטפי ילדים לכנסיות, ועוד.

והיכן נלמד נערים ישראלים בני ישראלים, אם לא בחדר? החדר נמצא רחוק, ברחוב נאדזיצ'נה והחצר יוצאת לנהר וורטה. בחורף נשחק, כרגיל, על הקרח. וכשיעמוד הרבי לבוא לשיעורו, נקדים ונצא כולנו להחליק על הקרח. הרבי יבוא ולא ימצאנו, יצא דרך החצר אל הנהר ויקרא לנו: „בואו שקצים אל התורה, אסור להתהולל ע"ח לימוד תורה".

ונסתתר מעבר לגושי הקרח הקפוא על פני הנהר, ולא נבוא. ינסה הרבי לרדוף אחרינו וילך עם מקלו כזה העיוור, יעבור את שפת הנהר, יטה את מקלו קדימה וזה יפול תוך החור שבקרח ממנו נהגו שכני הבית לשאוב מים, ויפול וישתטח על החור כולו. ניבהל כולנו ונצא בקולות רמים להצילו. והרבי שבר בינתיים זרוע — ידו הימנית... באנחות נלווהו לביתו. ונשוב לחדר (כי הרי אסור לשוב הביתה, אלא לאחר שעה שבע בערב) ונצא שוב להחליק על הקרח.

והיכן הימים ההם עת זרחה שמשה של יהדות פולין? בעיר זו בלבד היו בית כנסת לבעלי־בתים, בית כנסת למתבוללים, בית מדרש, ושטיבלעך לאין ספור: מועדון „זמיר" ומועדון עברי, שלוש מפלגות ציוניות ועוד חמש מפלגות אחרות — גם בונד, גם ס"ס, גם ס"ד: גימנסיה עברית, בתי־ספר עבריים, תלמוד תורה, בית ספר למלאכה, חוות לימוד חקלאי ועתון יומי באידיש — ונשפים בעברית ובאידיש, בתי קפה, אולמות, חתונות, למאות — הרי היו בעיר זו שלושים וחמישה אלפים נפש יהודי! והקהילה? — רב ראשי, ראב"ד ועוד שלושה דיינים, שני רביים, כעשרה שוחטים, כלי קודש לרוב — מי ימנם? —

ומי לא יזכור את מלחמת הציונות בעיר.

ומה גדולה היתה השמחה שניתנה לנו רשות לחוג את יום הרצל בבית הכנסת של המתבוללים! דבר הציונות גם בבית כנסת זה! ומלחמת הבחירות לסיים? — שמשה של יהדות פולין אז במלוא זריחתה ועלו — גאו מימיה והיו אלה מי־ברכה, כאלו המים המרווים שדות והמצמיחים פרי ופרח לרוב.

והנה אנו בשלהי מלחמת העולם הראשונה. והתנועה הציונית בפולין בכל עוזה, ד״ר טון יהושע יצא עם תביעה לאוטונומיה תרבותית בת־ארבעה סעיפים. ובעירנו תובעים אנו מועד־הקהילה שיצטרף אל התביעה הזו, אתנו יצחק שויגר — דמיאל: הוא תובע ואני מאחוריו. ובאותם הימים — ימי נסיגתם של הגרמנים בפולין — והישוב היהודי בחזקת סכנה, כי המדינה בלי שלטון: זה נפל, וחדש טרם קם. כל עיר מארגנת מיליציה לשמירה על הסדר בתחומיה היא. הנוער הפולני נקרא לנשק, ובעירנו עורך את העיתון הפולני האנטישמי אדם צעיר לפי גילו ומחובתו להצטרף לצבא „הלוחם", ומשום מה מבכר הוא להישאר עיתונאי ולנגח את היהודים. ויקום ועד בטחון לעיר ויהיו בו 3 פולנים ושני יהודים. מארגנים אנו הגנת הרובע היהודי ומשתתפים בועד הבטחון הכללי. לועד נבחר גם, מטעם הפולנים, בעל הבית שבו גרנו, והוא נוטר לי איבה.

ובלילה נדדה שנתי. כחמישה בתים מן המלון היה מתגורר הרב הראש׳, הוא דוד אמא. היו לו — חמישה בנים וארבע בנות. לא נשאר מהם אף אחד לפליטה, זולת שלוש נכדות ונכד אחד — מבת. שם משפחתו של הרב נמחק מעלי אדמות.

משפחה אחרת עשירת בנים היתה בעיר זו: שבעה עשר ילדים מאב אחד ומאם אחת. שלושה מהם הלכו — נדדו לפני המלחמה לארצות אחרות וכל יתרם אינם, נמחק זכרם. משפחה שלישית מן המכובדות בעיר, מראשוני הציונים בה, בעל תעשיה — נמחקה כליל, רק נכד נשאר — מבת — והוא בארץ. היו גדולים בתורה, ביראת שמים, במצוות ומעשים טובים — בכולם פגעה יד השטן וכילתם.

ופתע מתעורר בי הרצון לראות הכל, לשתות את כוס־התרעלה עד תומה. וקם אני בבוקר בהחלטה ברורה: על אלה שנשארו בחיים להראות לי כל מקום, כל פינה אשר שם קרה משהו, אשר קשור עם זכרם של בני־עמנו שהיו שם והושמדו, חיו ונספו.

✶

„הנך רוצה לראות את ראשיתה של השואה אצלנו? — בוא נסע לבית הקברות".

כירכרה רתומה בשני סוסים, מובילה אותי עם שניים ממלווי. מן המלון יצאנו ל„שדרה הראשונה", משם ל„שוק החדש" עד לכנסיה. לידה פנינו לתוך רחובון צר וקצר

והגענו למקום שהיה פעם „השוק הישן". בימים ההם היתה כאן התחלת הפרבר שנמשך עד הנהר והיה מיושב כולו בני־ישראל. הפעם לבי הושבר בי: החל ממקום זה ועד הנהר — עיי מפולת, תלי־תלים של לבנים שנפלו מתחתם וכיסו כל השטח סביבתם כדומה לגיטו ורשה. לא זכר לבית ולא זכר לרחוב, רק שטח בלתי מיושב שאפילו לכירכרה קשה לעבור בו. — „הזהו הגיטו"? — „כן זהו הגיטו של ראשית המלחמה". ואני יורד מן הכירכרה ובן־העיר, מהימים ההם, מוביל אותי על פני העיים והשבילים שביניהם לרח׳ גדרז׳צ׳נה. „הנך רואה, — אומר לי המלווה — זהו הרחוב, כאן היה החדר, כאן היתה הישיבה שאביך שכינוהו „דער וואליער רב" (זכר שהיה קודם לכן רב בוואליה, פרבר של וורשה), עמד בראשה". ממשיכים אנו עם השביל שנוצר בין מפולת הלבנים לאורך הכביש ומתקרבים למקום שם עמדו בית הכנסת ובית המדרש.

כל הסביבה — חורבות. ולאן העין תפנה — חורבות, חורבות, לא זכר של בתי מגורים ולא זכר לחנויות, אין גם יהודי מתהלך בעיר — לא הקפוטה הארוכה, לא הזקן וודאי לא המצנפת המסורתית. שינה הנוף את פרצופו... מכאן עוברים אנו דרך הגשר שעל הנהר וורטה ופונים ימינה אל עבר בית־העלמין. צועד אני בין שורות הקברים. הוי כמה שמות מוכרים: קיברו של הרב אש גיסו ואחותו, של חיים וקסלר — ראש מועצת הקהילה, אשר בתו היחידה למדה רפואה, באה לירושלים ומתה כאן בדמי עלומיה. קברותיהם של ראשוני הציונים בעיר: הורוביץ, וגריכטר, קליינמנים, הרופאים המתבוללים: כהן, רוס וברוניאטובסקי, וחשובי העיר — מי ימנה שמותיהם?

ואני הולך בין קברים אלה וכאילו הלכתי בין שנות נעורי, ימים עברו ללא שוב. מתקדמים אנו ומגיעים לקיר הדרומי. לאורכו מוצא אני עשרה קברי אחים. כל קבר מכיל שנים־עשר מתים. ליד כל קבר לוח קטן ועליו שמותיהם של מי שמצאו כאן מנוח עולם. ואלה הם המאה ועשרים הראשונים, מטובי האינטליגנציה היהודית, שקלגסי־היטלר הוציאם בראשית המלחמה מתוך הישוב היהודי בעיר ותחת מסווה של הובלה לחו״ל — לארץ ישראל — הועלו כולם הם ובני ביתם, ביום עשרים לחודש מרס שנת 1943 על מכוניות, ולאמיתו של הדבר הובלו לכאן, אל הקיר הזה, הועמדו בכמה שורות וצרורות כדורים שמו קץ לחייהם. והרי „מאושרים" היו במותם: — הם באו אל קבר ישראל ולא עברו דרך שבעת מדורי הגיהנום

ההיטלרי לפני שכיסה אותם הכורת. ואני קורא את שמותיהם: ד״ר אלפרד אניספלד: ד״ר ברנרד אפשטיין, אשתו ושני ילדיו; דוד בוזיקובסקי, ד״ר משה בלומנפלד, אשתו ושני בניו; יארזי׳ בודז׳כובסקי; ד״ר אייזיק ברוניאטובסקי; פולה ברוניאטובסקי ובנה; נתן דוד ברלינר; ד״ר ברונסקי ואשתו; ירמיהו גיטלר ושני ילדיו; ד״ר ליאון גוטמן; ד״ר סטיפן גליקשטיין ואשתו; מאורצי קרוזה גרינולד; געשיקטר — שטז״ר לעו״ד; יעקב הורוביץ ואשתו; דבי הלמן אשתו וילדיו; אוגניוש המצמן; עו״ד מוציאק וינברג ואשתו; ד״ר אליש וינר אשתו ושני ילדיו; ד״ר וולו וורמונד אשתו ובנו; ברנרד זילברשטיין; ד״ר הילרי זנדשטיין אשתו ובנו; ווילהלם ז׳ריקר; ד״ר פולה חיוטין; ד״ר ברנרד טננבאום אשתו ובנו; ר. טננבאום; ד״ר טראונר; ד״ר דוד כגן אשתו ובניו; ד״ר אדולף לוונהרץ ואשתו; גניה למוך; ד״ר מיאציסלב לוין; ד״ר זיגמונד ליפינסקי, אשתו ובתו; ד״ר יוליאן ליפינסקי ואשתו; אינג׳ לנדאו; ד״ר לאון למפל ואשתו; רוזה סובל ובנו; ד״ר פאלק אשתו ובתו; ד״ר שמעון פוהורילה אשתו ושני ילדיו; ברנרד פירסטנפלד ואשתו; אינג׳ הנריך פיינר; סטיפה פרסטר; ד״ר סטינסלב פרפורט, אשתו ובנו; ד״ר משה דייאק, אשתו ובנו; ליאון קופינסקי, אשתו ובנו; מאוריצי קופינסקי אשתו ושני ילדיו; ברנרד קורלנד, אשתו ובתו; ד״ר היינריך קראוסקופ, אשתו ובנו; רוזן, אשתו ובנו; ד״ר ריכטר רוזה רולברד; זליג רוטברד ואשתו; ד״ר אלפרד שנקער, אשתו ובנו; ד״ר מאוריצי שטייניץ ואשתו; איזיו שטרקן — ילדם; מיכאל שנצר — והם כולם בני דורי ואף צעירים ממני. ביניהם רבים שהלכנו יחד ל״חדר״ ל„ישיבה״ והיינו יחד באגודות הציוניות, חלמנו יחד נלחמנו יחד וייחלנו — ויחד ציפינו לקוממיות בארצנו ולעתיד נעלה של האנושות! פה ושם קבריהם הרוסים, אבנים מפוזרות. — יד העזובה וההריסה נגעה גם באלה. הכרכרה ממהרת לעבור את שטח הגיטו ואנו פונים עם רחוב ורשבסקי — לרח׳ הצפרדעים. „כאן עצמותיהם של ששת אלפים נפש״.

וזוהי חצר שבידי פולני, מגדל ירקות, בימי המלחמה כרו הגרמנים במקום הזה, וכאן מצאו קברם עצמותיהם של ששת אלפים נפש. רשימות — אין. אין איש יודע מי נקבר כאן. עם חידוש פעולתו אחרי המלחמה פנה ועד הקהילה אל הפולני בבקשה שלא יזרע במקום, כי קבר אחים הוא, והלה השיב: „האדמה שלי היא ואעשה בה כחפצי״.

והתחיל משא ומתן מיגע עם אותו פולני שיסכים למסור חלקת אדמתו, שינקוב מחירה — והמחיר בעד האדמה שנדרש על ידו היה כה גדול, עד כי נבצר מן ועד הקהילה והסניף המקומי של הועד המרכזי ליהודי פולין לשלמו. והפולני ממשיך לנצל את האדמה, ועצמותיהם של ששת אלפים קרבנות יהודים, מדשנות ירקותיו — והם מן המשובחים בעיר!...

אנו ממשיכים דרכנו מגיעים לוואלי — ליד בית הכנסת של המתבוללים. חרב הוא, רק הקירות החיצוניים נשארו ממנו. ומה מפואר היה בית־כנסת זה בסידוריו ובקישוטיו הפנימיים!

אנו מגיעים לרחוב ספדק — עתה רחוב גריבלדי, לבניין שהוקם ברחוב זה על ידי ועד הקהילה, סמוך למלחמת העולם הראשונה, עפ״י תכניותיו ותחת השגחתו של אבי ז״ל, הוא בניין המיקווה. עמל נמלים השקיע אבי בבניין הזה, והיה לתפארת לכל הסביבה ומה הוא היום? — אותו בניין המיקווה הוא עתה מרכז קהילת צ׳נסטוחוב: כאן מעונו של הרב, כאן בית ספר לנוער יהודי, כאן בית־כנסת, וכן בית התמחוי. ושרידי הקהילה שנותרו ושבו לכאן אחרי השואה ואין להם בבית לחם לאכול, מקבלים בו ארוחות שלוש פעמים ביום.

והכירכרה דוהרת שוב ומביאתני שוב לשדרות! ראשונה, שניה ושלישית, אל ראש העיר, (אומרים עליו שהוא יהודי מלבוב, אך רושמו פולני טהור), אל העו״ד הפולני פצ׳יורקובסקי ששימש לי מורה בשנים 1914/15 והכינני לכניסה לגימנסיה. כל ימי המלחמה היה בשבי גרמניה ואחריה חזר רצוץ ושבור: ואל עורכי הדין, הזוג ה., שבימי מלחמת העולם הראשונה היו בתנועת „השומר הצעיר״ ועתה שבו למקצועם בעיר זו. מביאים אותי למספרה יהודית, בעל החנות הוא עצמו הספר, זוכר אותי מן הימים ההם ונאלץ אני לעשות לי אצלו „תספורת״. וזו המספרה היא היחידה, הקיימת, מכל חנויות היהודים שהיו בשדרות אלו. — וזוהי זכות בעיניו...

שעות אחר הצהרים שעות הערב — להרצאות, מתאספים באולם בית הכנסת שבבניין המיקווה. ואני מזכיר נשכחות: מלחמת המפלגות בימים ההם.

ציונים ובונד, חשבון הנפש של דור: הציונות והשיגיה והבונד וכשלונותיו. ואני בא אל מעון נוער המתעתד לעלות. והמעון? בימים ההם היה זה מעונו של הרב הראשי. הוי כמה פעמים הייתי במעון זה. כל חדר מוכר לי. כל פינה זכורה לי. כאן ישבנו בני־נוער, כאן שיחקנו

קלפים, כאן קראנו ספרים, וכאן היה המנין בבית הרב. כאן היה חדר האוכל שלו ואוכל לא מש משולחנו. יומם ולילה היו אורחים סמוכים על שולחנו, אם מבין הקרובים ואם מקרב הידידים — לכל היה מקום, כוס תה, או משקה ו„משהו ללעוס".

עתה נמצא בחדר האוכל שולחן ארוך, ולכל אורכו וסביבו נוער המחכה לשמוע בשורה מן הארץ.

ואני מספר להם על עליה ב', על אניות הנטרפות בלב ים, על כמיהת הדור להיות שותף למפעל הבנין והעזה המוצאת ביטוי בחתירה אל חופי הארץ.

והנוער שומע ומקשיב ובתום הדברים פותח בשיר:

„זאָג ניט אַז דו גייסט דעם לעצטן וועג"...

מתוך הספר „ציר אל ארץ השואה", (רשמי שליחות לפולין מטעם הסוכנה") בשנת 1964).

ישעיהו לנדאו

קהילת צ'נסטוחוב שהיתה

קהילת צ'נסטוחוב שהיתה — על המשמעות הטרגית הנודעת למלים האלה — בדומה לקהילות אחרות ורבות במזרח אירופה, נבנתה והתפתחה במשך מאות שנים, כאשר כל דור מוסיף נדבך משלו יונק משורשי קודמו ומוריש לדור הבא, בבחינת „דור לדור יביע אומר".

עם זאת, סבורני, שלא יהא זה מוגזם לומר, כי את קהילת צ'נסטוחוב ייחד גם משהו אופייני בכך, שהיתה „כלילת גוונים", היינו, שכל הזרמים של הקשת הציבורית וכל סימני ההיכר של קבוצה לאומית מגובשת מצאו בה את הייצוג הנאות. תופעה זו נתייחדה הן בתחום החברתי והן בחיי הכלכלה והתרבות.

אולי יש לזקוף במידת מה התפתחות זו לסביבה המיוחדת במינה, אשר הועידה לעיר להיות מוקד ומרכז לפולחן הנוצרים, דבר שהוליד גם יצירת תכונות התגוננות רב־גווניות כנגד השפעת הסביבה העוינת. (ואולי היה זה המיקום הגיאוגרפי — בין שתי תרבויות גדולות — שתרם אף הוא נופך משלו. אולם, תהיינה הסיבות אשר תהיינה, בסיכומו של דבר — התגבשו בחיי הקהילה זרמים ומגמות קרובות — זו לזו, בצד אחרות, אשר נגדו זו את זו).

שלא כבמקומות אחרים בגולת מזרח אירופה, שם ניתן למצוא קבוצות מונוליטיות—כאן חסידים, שם „מתנגדים", וכדומה, לא חסרה בצ'נסטוחוב שום תופעה חיונית בחיי החברה, שהיה לה מקום בחיי יהדות אירופה.

קצרה היריעה מלהקיף ולפרט את כל מכמני הפעילות החברתית והתרבותית של הקהילה היהודית התוססת, אשר השתקפו בין היתר, בזרמי ביטוי אדירים בכתב ובעל פה; בעלי דרשות, מגידים, פוסקים ומורי הוראה מזה, ואנשי ספרא בעלי קולמוס עתירי מעש—מזה, כאשר במרכזה של ההתעניינות היום־יומית למלה הכתובה—2 שבועונים בעלי תפוצה רחבה, והם מהווים מוקד משיכה ואכסניה קבועה לבבואת חיי הקהילה, אירועיהם, בשורותיהם וחידושיהם. מן הראוי לציין, כי אחד משני העיתונים השבועיים האלה יצג מגמה ציונית ברורה.

תנועות נוער

ההתעוררות הלאומית שגשגה בשנים לפני פרוץ המלחמה לכל צדדיה, החל מפעילות חינוכית־תרבותית וכלה בפעילות פוליטית ענפה.

הימים הראשונים של התחיה הלאומית המאורגנת מצאו כבר בצ'נסטוחוב גרעין של פעילים, והעיר היתה בין ראשוני תנועת „צעירי ציון".

ייזכרו לטוב תנועות הנוער — הציוניות ואחרות — אשר ריכזו בתוכן את מיטב הנוער הלומד והעובד. למסכת זו מן הראוי לשייך גם את תנועת „החלוץ" שהיתה האילן שממנו צמחו ענפי ההתיישבות בארץ לזרמיהם ומפלגו־תיהם. למעשה, החלה תסיסת הנעורים הברוכה עוד בשלב מוקדם יותר. בבתי הספר הממלכתיים שבעיר — על שם שינקביץ וטראוגוט — היו התלמידים היהודיים הבולטים

והמצטיינים ביותר, הן בלימודים והן בארגוני הנוער המסועפים, מהם צמחו הפעילים לעתיד לבוא, אשר מילאו במרוצת הימים את כל הגוונים של הקשת הציבורית הרחבה.

שירת חייהם הלכה וארגה חלומות, רקמה תכניות וטיפחה שאיפות, ואילו השנים כשלעצמן הוסיפו נופך משלהן, נסיון ולקח.

חיי ציבור

בתחום הציבורי השתקפה פעילות יהודי צ׳נסטוחוב בכל שטחי החיים, במישור הלאומי והפוליטי — כמיעוט לאומי, כמסגרות מקומיות מוניציפליות,, ועוד. נעלה כאן אי אלו קוים להמחשת הרקמה הציבורית. נתחיל מחוג אנשים שהיו מרוחקים מהמסורת. והגם שהיו להם נטיות להתבוללות, נשארו הם קשורים קשרי נפש עזים למוצאם ובפעילות פילנטרופית של צדקה וסעד, ראו את האפשרות היחידה להגיש עזרה ולהקל על מצוקתם של ההמונים. מחוגים אלה קמו לעיר צ׳נסטוחוב גם כמה עסקנים בולטים שהניחו את היסוד להקמת מפעלים ציבוריים יהודיים בתוככי העיר.

ואף על פי שמבחינה לאומית ותרבותית היו העסקנים האלה רחוקים מההמונים, הרי שלהט התעניינותם בבני עמם ותחושת הדאגה לגורלם, מעניקה להם זכות היסטורית להיות ראויים להוקרה.

ובקצה השני של המחנה — בלטה שוב עדת החרדים, עם בתי התפילה הרבים על מאות ואלפי המתפללים. חוגים אלה ניכרו בפעילותם הענפה והתוססת בכמה וכמה מוסדות שופעי תורה ודעת.

אלו ואלו קמים הם כנגד עינינו כמו מתוך אגדה מופלאה. כמו מחרוזות פנינים בורקות מתרוממות הדמויות על פני מפלס החיים, מי בזכות אישיותו, מעלותיו ותכונותיו, ומי בתוקף מעשיו, דרכיו והליכותיו — פסיפס רב גווני של אישים ההולכים לפני המחנה, דגולים מרבבה, רועים רוחניים, למדנים, רבנים, מורי הוראה ומשכילים — מחד, ויהודים „מכל ימות השנה", אשר התבלטו בשל תכונה זו או אחרת — מאידך גיסא. כולם כאחד וכולם ביחד כמו שזורים בתוך אגדה רחוקה שהיא גם כל כך קרובה ללבנו.

„אין מוקדם ומאוחר בתורה" אמרו חז״ל והוא הדין כאשר אנו מונים יקירי קרתא מבני צ׳נסטוחוב שחיו ופעלו כל אחד בתחומו הוא: אנשי שלומי אמוני ישראל, חוגי משכילים, עוסקים בצרכי ציבור באמונה, שלא על מנת

לקבל פרס; הוגי דעות ולוחמים למען אידיאלים שהאמינו בהם בכל נפשם ומאודם.

ר׳ אברהם נפתלי איש הורוביץ

ראש וראשון — נעלה כאן דמות שהיתה מוכרת לרבים רבים — נצר של גאונים וצדיקים, מיסודם של חצר גור ומשפחת דזובס, ששמה נודע לתהילה — הלא הוא ר׳ אברהם נפתלי הלוי איש הורוביץ, בנו של ר׳ ישראלקה הורוביץ מפיוטרקוב, שהיה גיסו של הרבי מגור, מרן אברהם מרדכי אלתר זצוק״ל. ר׳ אברהם נפתלי זה, שמצא את יעודו בלימוד תורה לשמה, היה משכים מדי יום ביומו עוד לפני עלות השחר, כדי לשנות את פרקו והיה ממשיך עד לשעות הקטנות של הלילה. ואם לא די בכך, היה „גוזל" משעות היום והלילה עוד „שעות נוספות" ללימוד תורה ועיסוק בחסידות ואין פלא שדודו האדמו״ר ר׳ אברהם מרדכי אלתר זצ״ל ראה בו את „אברך המשי" המצוין, שבאברכים.

פרק מיוחד בחייו המפוארים של ר׳ יהודה נפתלי ז״ל היו ממעשיו הטובים למען הפרט והכלל, אשר עיקר תכליתם היה „מתן בסתר".

בשטח זה נעזר בהרבה על ידי אשתו הצנועה — מרת פעסל הי״ד וביתם היה פתוח לרווחה לכל אדם שהיה זקוק לעזרתם. הבית הזה היה בבחינת בית „הכנסת אורחים", שכל רעב אכל בו לשובע, מצא בגד ללבוש — וקיבל גם כסף ביד רחבה.

בהיותו איש נבון ובעל תפיסה מהירה, זהיר וחרוץ בפעולותיו, נתנו בו עיניהם יהודי ועסקני צ׳נסטוחוב ומצאו בו את האיש המתאים לעמוד בראש מוסדות ציבוריים שונים ובתוך זה — ברשימת „אגודת ישראל", שנוסדה ע״י דודו האדמו״ר מגור זצ״ל.

בתקופת השואה — נהפך ביתו לאכסנית פליטים ממש וכל מר נפש מצא בו סעד ותמיכה כספית ומוסרית. אולם מועקת הימים שברה את רוחו וגם את גופו החסון. הוא חלה וביום המר והנמהר של י״ח באדר תש״ב השיב את רוחו אל בוראו למגינת לב כל יודעיו ומוקיריו, כאשר הוא רק כבן 62.

מהנדס רייצעס

וכאילו מעבר לזה, בריחוק קוטבי, ניצבת דמותו של אינז׳ינר רייצעס, כנציגם המובהק של החוגים המתבוללים. בגבור האנטישמיות, התקרב אל עמו, ואף פיתח פעילות

רבה בשדה התרבות והספורט. בין היתר, יסד את „מועדון האינטליגנטים היהודים".

ודמות אחרת מתוך הפסיפס העשיר, אחד האישים הבולטים, בעל הסגולות — הרי הוא ר' וולביש בורנשטיין עה"ש, אשר קיים בעצמו את המצווה של הפצת תורה ברבים וחינך מאות בחורי ישיבה.

סידור זה אופשר על ידי הסכמת משפחת גולד העניפה לקחת על עצמה את עול פרנסת משפחתו באופן מלא ובכבוד, תמורת חלקן במצוות ההחזקה של מוסד תורני זה.

למגזר זה של הציבוריות השתייכו גם כל זרמי החסידות אשר בקונגרס פולין, והם היו כולם מיוצגים בצ'נסטוחוב על אדמורי"הם וחצרותיהם.

ארבע חצרות אדמורי"ם נמנו בעיר, ואליהם נהרו חלקי האוכלוסיה הדתית לגווניה וצביונה למצוא חסות ומחסה, או עצה ותושיה בצרכיהם המעשיים, הרוחניים והנפשיים.

מתוך חוגים אלה הגיעו ועלו לחיים הציבוריים עסקנים רבים שהתמסרו לפעילות ענפה והצטיינו גם בחוש בלתי רגיל בכל הלכות חברה ומדיניות.

נזכיר פה משפחה מהחוגים האלה ששלושת בניה הצטיינו בתורה, חוכמה ובלימודים חילוניים כאחד, והיא

משפחת פוגל

הבכור שבבנים אלה — ליבל, הגיע באותם הימים — לשיא ההשגים בהשכלה פורמלית של משפטים, מעשה

ליבל פוגל

שהיה בו משום ביטוי עז לדור שלו בגולת פולין, אשר לא השלים עם התחום שהוקצה לו וחתר לאופקים הרבה יותר רחבים.

מן העניין להדגיש, כי באופיו של האיש היה טבוע היסוד החיובי של אי השלמה עם הקיים והיא היא שגרמה

לנפש הסוערת להגיע לסכסוך עם שומר מזויין במחנה סקרז'יסקו, בו קיפח את חייו. בהיותו במחנה, היה קשור ופעיל במחתרת של פ.פ.ס. איש גאה זה לא יכול היה לשאת את השפלת האדם ושילם בעד כבודו האנושי במחיר חייו. הוא היה אינטלקט בעל מח חריף מבין הבולטים בדור הצעיר של צ'נסטוחוב, וניבאו לו גדולות. יש אומרים שיועד ע"י המחתרת לתפקיד רם של שר, לאחר השחרור.

הזרם השלישי שבלט ביותר בתקופה האחרונה שלפני המלחמה, היה הזרם הלאומי־ציוני על כל ענפיו, שנודע בכינויו הכולל „ציונים" או „מזרחי". בשתי התנועות האלה גם יחד — רבו אישים רמי נפש ובעלי שיעור קומה.

מוכר כעכים — "כמו שעון"

ונזכיר גם ברשימה זו דמות ססגונית, מאותם רבבות „עמך", אשר תרמה — בדרך המיוחדת לה — לצביונה של העיר.

אביזרי הטכניקה הרבים והמגוונים של בני זמננו הצעידונו כברת דרך, עד כי לוודא את השעה המדוייקת — הוא דבר של מה בכך. אדם מרים שפופרת הטלפון או מסובב את כפתור הרדיו — והתשובה היא בו במקום.

לא כן בשנים עברו. בימים ההם נהגו להשכים בוקר לפי „שריקת" הרכבת, או צפירת בית החרושת הסמוך, וכדומה, וכדומה.

גם ליהודי צ'נסטוחוב היתה מעין „צפירה" שכזאת בדמותו של מוכר הכעכים, אשר היה הולך, סובב ברחובותיה של העיר ומכריז בקולו הצרוד: „הייסע בייגעל"!

ספק אם ידע מישהו את שמו. לרבים היה בודאי אלמוני, אך זהותו היתה בעלת משמעות מופלגת לכל מי שקשר את הופעתו עם הזדקקותו לחיי השעה. האיש היה מופיע בחצרות בתי העיירה — כל יום — באותה השעה, ולשמע קולו הצרוד — מכריז על מרכולתו — היו הבריות מכוונים את שעוניהם.

יהודי יקר זה שדאג בדביקות רבה כל־כך לעשות את מצוותיו „לאלהים ולבריות", היה משכים כל בוקר להתפלל עם המניין הראשון, כדי שיהיה סיפק בידו להקדיש את מירב יומו למעשי צדקה וחסד. והיה, כאשר נאלץ יום אחד להיכנס ישר מעיסוקו היומי אל בית המדרש, נבוך כולו — בראות עצמו לבוש „בגדי עבודה", כאילו ערבב כאן בין קודש לחול, והוא לא מצא רגיעה לנפשו, עד שלא

ניצב בהכנעה בפני הרבש״ע, ויחל על פניו לבקש ממנו סליחה ומחילה על „העזותו הנוראה״...

מוסדות

זכור נזכור את המוסדות שהוקמו וטופחו ביד נאמנה. (נבצר מעמנו להזכיר את כולם, כי רבים היו המה, אך נציין אחדים מהם):

בית החולים היהודי ששימש למעשה מרכז רפואי, לפי התנאים דאז, לקהילת המקום ולסביבה הקרובה. ואם כבר הזכרנו את בית החולים, אי אפשר שלא להעלות את זכרו של אחד מחסידי אומות העולם, הרי הוא ד״ר מיקולסקי, הכירורג הראשי של בית החולים. הרחמנות היהודית נדבקה לד״ר מיקולסקי כאילו היה אחד מאחינו בני ישראל. ידועים מקרים רבים בהם ביקר בבית עניים, ולא זו בלבד, שלא דרש תשלום, אלא שהיה משאיר כסף לתרופות ולקניית פחם לחימום הדירה.

בשרשרת זהב זו של היכלי תורה ודעת, מפעלים ומוסדות תרבותיים — חינוכיים תוזכר לטובה גם ישיבת „כתר תורה״ שהיתה חלק מהמסגרת הארצית כל כוללת, ואשר ממנה יצאו מאות תלמידי חכמים, חריפים ובקיאים בכל סוגיות התלמוד.

תיארנו מעט מזעיר מהקשת הרחבה והמגוונת של מוסדות ומפעלים תרבותיים, כדי להמחיש את העובדה שבעירנו לא נותר שום חלק מקרב האוכלוסיה היהודית שהיתה לה זיקה לאומית — ללא אפשרות להשתתף בהמיית החיים הלאומיים ולשאוב מהם סיפוק נפשי ורוחני.

המרכז העברי

לא נגזים, אם נציין, כי „המרכז העברי״ שכלל ספריה נהדרת בשם „ביבליוטקה יודאיסטצ׳נה״, נהיה במרוצת השנים למרכז הרוחני של תרבות עברית ופעילות ציונית.

כמוהו, הספריה שבין כתליו, אשר שמה נודע לתהילה היתה גם אחת המפעלים המפוארים של תנועת ה„בונד״, אשר הקימה מוסדות לתפארת, למען הקניית ערכים רוחניים להמוני העמלים היהודיים של צ׳נסטוחוב, אשר ראו בתנועה זו את „הנקודה היהודית״ בתוך השקפת עולמם הכללית.

ומעשה שהיה בתקופת השואה, הקשור בספריה זו, ראוי להזכרה מיוחדת: את המרכז ניהל וגם אירגן, מר טורנר — ובהתחלת המלחמה ארזו את הספריה בארגזים שהוטמנו במרתף הבניין. כשוך הסערה הראשונה הגיע מר טורנר

לכלל מסקנה — כנראה תוך התייעצות עם פעילים אחרים — לשקם שוב את הספריה ולהפעילה על־ידי החזרת הספרים למדפים, על פי הקטלוג. עד מה נגע העניין הזה ללבו, ניתן ללמוד מכך, כי שבוע לפני שריפת בית הכנסת, פגשתיו באקראי — ובהזדמנות זו סיפר לי בסיפוק ניכר על הצלחתו הגדולה בהחזרת הספריה לפעילות, והיה כולו נלהב על התועלת שהיא תביא שוב לקהל בתנאים „המיוחדים״. אכן, לבו לא ניבא לטורנר, כי שבוע אחד בלבד אחרי כן... ייהרס הבניין וכל תוכנו יישרף, כפי שזה קרה במציאות. רק הקירות החיצוניים והגדר הבנוייה מסביב נשארו כזכר לחורבן.

בחיי הכלכלה

מן הידועות היא תרומתם של היהודים לכלכלת פולין, במיוחד, בתחומי המסחר הסיטוני והקמעונאי, אך גם בתעשייה ומלאכה. למרבה הצער, הפכה להם תרומתם זו — במרוצת השנים — לרועץ, כאשר הצלחתם, ולא פחות מזה — עצם היותם מעורים בתחומי חיים אלה, עוררו גל קנאה ושנאה וגררו למעשי הסתה אנטישמיים מלווים בצעדים ברוטליים, פרעות, נגישות, וכדומה.

אולם, ככל ששאפו שונאי ישראל לדחוק באכזריות את רגלי היהודים מעיסוקם בתחומי כלכלה שונים ולעקור אותם ממקורות החיות שלהם, לא היה בכוחם לשנות את העובדות כשלעצמן — והן, שהיהודים היו חלוצי התעשייה הזעירה והבינונית בפולין. באופן מיוחד בלט חלקם בצ׳נסטוחוב, בענפי המתכת והצלולויד באשר תרמו רבות להתפתחותם של הענפים האלה.

קצר המצע מלמנות ולפרט את רובם ככולם, אך נזכור את הפעילים והבולטים שהיו ראשוניים בענפי עיסוקם, כמו המפעל של פנחס לנדאו, המשפחות הורוביץ, רוזנשטיין ואיצקוביץ — בענף המתכתי, משפחת לויט — בענף הטקסטיל, משפחת קופינסקי — בתעשיית העצים, ואחרים. כל אלה, בנוסף לתרומתם הגדולה לחיי המסחר והכלכלה, היו גם מקובלים על חוגי כלכלה ומשק יהודיים ושלא מבני בריתנו, ואף שותפו בהתייעצויות והכרעות משקיות, באשר היו חלק בלתי נפרד מהרקמה הכללית.

כאמור, היה עיסוקם ותרומתם של יהודי צ׳נסטוחוב בתעשייה ומסחר, רק חלק מפעילותם הכוללת, הפוריה והרבגוונית, בכל שטחי החיים. וככל שניתנה האפשרות לכך (מפני שהיו ככלות הכל מיעוט לאומי מדוכא) — העשירו ופיתחו בכשרונותיהם, יכולתם, כושר המצאתם

ומסירותם — כל תחום ותחום שפנו אליו ונתנו לו מאונם והונם.

ביטוי לאנושיות צרופה

ובבואנו להעלות כאן את הדמויות הבלתי נשכחות מנופה העשיר של עירנו, מן הנמנע שלא להיזכר באישיות אחת, מן הידועות והמפורסמות ביותר, הלא היא דמותו של הפלדשר קיאק, אשר דרך חייו, הליכותיו ומעשיו הנעלים עוררו הערצה והוקרה בכל השדרות של הציבור.

האיש הזה שראה במקצועו בעיקר את הייעוד — להביא מזור למדווי אדם, שילב את ידענותו המופלגת עם פיקחות יהודית עממית שחונן בה, והצליח בכך למצוא את הסינטזה המושלמת, שבעזרתה חדר לצפוני טמוני נפשו של החולה, על מנת להביא עליו את הרגיעה הרצוייה.

האנשים שנזקקו לו רחשו לו אמון בלתי מוגבל ואף ראו בו את היועץ המשפחתי בענייני בריאות. גם לאחר

שפנו לרופאים וקיבלו תרופות, לא עשו בהן שימוש, עד שהפלדשר קיאק חיווה את דעתו עליהן... וקו אופייני נוסף: בהיותו נאמן להשקפתו היסודית, כי עבודתו היא בראש וראשונה — עזרה לנצרך בעת צרה — ראה בעניין התמורה — משהו צדדי לגמרי, כמו „אגב אורחא".

אותו פלדשר קיאק היה גם תלמיד חכם, ש„גירסא דינקותא" לא נשתכחה ממנו והיתה שגורה בפיו עד ימיו האחרונים.

בהשקפת עולמו היה ציוני נלהב ואף חינך את ילדיו ברוח אהבת ישראל והקנה להם את תודעת התחיה הלאומית ע"י שיבה לארץ אבותינו.

שונים ונבדלים היו הם בני עירנו, שכל אחד מהם חי על פי אמונתו, מצפונו ודרכו אך דבר אחד איחד את כולם; הם היו משרתים נאמנים לעמם: כולם שאבו ממקור אחד של העבר המפואר ורצו לגשר בינו ובין עתיד טוב יותר לבני עמם.

ד"ר צבי קאַנטאָר ז"ל

דער פּראַכט און גלאַנץ פון יידישן טשענסטאָכאָוו

ווי ליב איז געווען די דאָזיקע שטאָט פון מיין קינדהייט און יוגנט. דאָרט, אין דעם דריטן הויז פון דער באַן־בריק אויף אַלעע, איז געווען אונדזער שטוב, אין וועלכער צענדליקער און הונדערטער פלעגן אַריינקומען צו מיין פאַטער; פרעגן אַן עצה אָדער לזען אַ שווערן פּילפּול; די שטוב איז געווען אַן אָרט, צו וועלכן ישיבה־בחורים פלעגן קומען שבת נאָכמיטאָג לערנען אַ בלאַט גמרא און עסן שבת־אויבסט.

איך האָב נישט ליב געהאַט צו שפּאַצירן אין די אַלעען, כ'בין נישט געגאַנגען אין פּאַרק אַריין — נישט אין נייעם און נישט אין אַלטן. טראָץ דעם, האָב איך געקענט דאָרטן יעדן שטיין און יעדע סטעזשקע. ווער איז דען אימשטאַנד אַרומצונעמען מיט די געדאַנקען דעם גאַנצן פּראַכט און גלאַנץ פון אַמאָליקן יידישן טשענסטאָכאָוו?!

געווען איז אין טשענסטאָכאָוו אַ ייד — ר' לייבעלע לאַנדוי, האָט מען אים גערופן. ער איז געווען אַ דרדקי־מלמד. ווער האָט דאָס נישט געלערנט ביי ר' לייבעלע לאַנדוי? ווער פון די לעצטע דריי דורות געדענקט נישט זיין לאַנגן חדר אויף דער מאַסטאָווע גאַס, מיטן בעזים און מיטן אָרעמען אינוואַליד אָן אַ פוס, וועלכער איז געזעסן אויף זיין נידעריקן ווענעלע, נעבן חדר, מיטן גרינעם קאַפּעליוש מיט שפּילקעס?

און ווי קען מען פאַרגעסן ר' פנחס אַרקוש, דעם מלמד פאַר נגידישע קינדער, ווו חוץ תורה, האָט מען באַקומען אויך אַלגעמיינע בילדונג מיט אַ „צענזור" פאַר יעדן האַלבן יאָר?

אָדער נעמט למשל, ר' איטשע אַמסטעווער, מיט ר' מאָטלען, ביי וועלכע יונגע בחורים האָבן שוין געלערנט אַ בלאַט נדרים מיט ר"ן, אָדער אַפילו געמאַכט אַ „סיום" אויף „חולין"!

ווי אַ פעסטונג, איז געשטאַנען אין טשענסטאָכאָוו די „כתר תורה" ישיבה, מיט אירע ראש־הישיבות: ר. מיכאל שווארצבוים און ר' ראומעלע רעכטמאַן, מיט אירע כיתות און דרגות, ווי אַ האַלבע שטאָט יונגעלייט, היינטצייטיקע און שפּעטערדיקע משכילים, גימנאַזיסטן און אינטעליגענץ, האָבן אַריינגעזאַפּט אַן אומגעהויערן שיעור פון תלמודישן וויסן און שאַרפזיניקן פּילפּול.

און די ידישע גימנאַזיע — די פּראַכט און שטאָלץ פון דער שטאָט, מיט אירע דירעקטאָרן: פּראָפ' באַלאַבאַן, פּראָפ' פּראַסט, און פּעדאַגאָגן: הרב פּראָפ' הירשבערג, יאַנאָווסקי, לאָאווער א. א.

למדנים און גאונים

אַ וועלט תלמידים, אין די טויזנטער צו ציילן, זענען דאָך פון איר אַרויס! די שטאָלצע יידישע שטאָט טשענסטאָכאָוו, מיט אירע צענדליקער אינסטיטוציעס — אַלע אין דינסט פון דער ידישער געזעלשאַפט, מיט איר ווונדערבאַרער קהילה, מיט הרב הגאון ר' נחום אַש, און בערל באַטשאַן — דער ערשטער אַרויסגעבער פון דער ערשטער צייטונג; דער מגיד ר' משה האַלטער, און מענדל פּאַגלס און שמואל גאָלדשטיין, און אַנד.

ווער געדענקט נישט די יוגנט, די גאָלדענע יוגענד פון דער אַקסערס גימנאַזיע ביז צו דער „מחזיקי הדת" — מיט ר' יהושע זעליגמאַן (הערשל שיעס זון) אין דער שפּיץ! אָדער צוריק צוגיין צו די צייטן פון ר' דוד'ל לעלעווער?

*

טשענסטאָכאָוו! ווי ליב און טייער איז זי געווען, די דאַזיקע יידישע שטאָט, ביי די ידישע מענטשן. די קאָזיע־גאַס און די וואַרשעווער גאַס, די יאַטקע־גאַס און דער „נייער מאַרק"; די קראָקעווער גאַס און די אַלעען — אַלע, אַלע גאַסן, ווו עס האָט פּולסירט אַ ידיש לעבן, ווו ס'האָבן געוווינט ידן — זענען זיי געווען נאָענט צום הארצן. ידיש לעבן, ידיש דענקען און שאַפן, האָט איינגעהילט די שטאָט אין איר טלית.

נישטאָ מער קיין ידיש טשענסטאָכאָוו! מיין געבורטס־שטאָט איז חרוב. קיין אַנדערע וועט אויף איר אָרט נישט אויפשטיין!

יצחק ווישליצקי

מיטן הארעפאשנע „עולם" פון טשענסטאכאוו

די גרויסע, שיינע שטאָט טשענסטאָכאָוו, ווו איך בין געבוירן און דערצויגן געוואָרן — געדענק איך נאָך פון מיין פריעסטער קינדהייט, ווען איך בין אַלס קינד פון אָרעמע עלטערן, געגאַנגען אין חדר „מחזיקי־דת". פון די יינגסטע יאָרן האָבן זיך איינגעקריצט אין מיין זכרון אַנטי־סעמיטישע גרוילטאַטן, וועלכע איך וועל קיינמאָל נישט פאַרגעסן.

אין יאָר 1920 זענען דערמאָרדעט געוואָרן אַ טאַטע מיט אַ זון, אין זייער אייגענער וווינונג, אויף סטאַדאָלנע. דאָס זענען געווען — דער בעקער יהושע גאַטאיינער מיט זיין זון זעליק. די רוצחים פון די ידן זענען דורך דער פּאָליציי קיינמאָל נישט געפונען געוואָרן...

טשענסטאָכאָוו האָט געהאַט גרויסע אינדוסטריעלע אונטערנעמונגען און פאַבריקן, וואָס האָבן דאָס רוב געהערט צו ידישע אייגנטימער און עס האָבן דאָרטן געאַרבעט טויזנטער פּאָליאַקן.

אָבער אין די מיטעלע און קליינע ידישע פאַבריקן, ווי צ. ב. ראָזענבערג, קאַסמאַס און אַנד. האָבן געאַרבעט הויפּטזעכלעך — ידן.

אַ סך נויט

איך געדענק, די אָרעמקייט און נויט, וועלכע זענען געווען גרויס ביי די טשענסטאָכאָווער ידן. עס זענען געווען שטיבער — אויך מיין משפּחה האָט געהערט צו זיי — ווו

אויף שבת האָט מען געקאָכט בלויז אַ טעפּל וואַסער, ווייל ס'איז נישט געווען וואָס אַריינצולייגן אין אים...

די נויט איז געווען באַזונדערס גרויס — אין ווינטער, ווען אין די פּרעסט האָבן אַ סך יידישע משפּחות ביזט געהאַט מיט וואָס איינצוהייצן דעם אויון. דאָס וואַסער אין שטוב פלעגט געפרוירן ווערן און דער אייז פון די שויבן פלעג אָפּלאָזן ערשט ערב פּסח.

דריי פּאָגראָמען

איך געדענק דעם פּאָגראָם אין 1936, ווען דער שענקער הערצבערג האָט דערשאָסן אין זיין שענק דעם אונטער־וועלטניק סטאַשעק טשערווינסקי, פאַר ווען איבערפאַלן און צונעמען געלט. מען האָט אויסגעהאַקט שויב־פענצטער אין יידישע געשעפטן, ראַבירט יידיש האָב־און־גוטס און אונטערגעצונדן יידישע סקלאַדן.

אַ צווייטער פּאָגראָם איז פאָרגעקומען, ווען מאַנטשע ראָזענטאַל מיט זיין ברודער זעלמע, האָבן דערהרגעט מיט אַ האַק אויפן „אַלטן מאַרק", פּרייטיק פאַרנאַכט, אַ צווייטן אונטערוועלטניק, וואָס האָט זיך געוואָרפן אויף זיי מיט אַ מעסער.

אַ דריטער פּאָגראָם איז פאָרגעקומען אין 1938, ווען

יאָסל פּענדראַק האָט דערשאָסן, שבת, אויף די וואַלעס, דעם ערשטן פון דער אונטערוועלט, וועלכער האָט זיך אויף אים געוואָרפן און געפאָדערט, אַז ער זאָל אים שטעלן בראַנפן. אין די אַלע פּאָגראָמען האָבן געהאַט אַ גרויסן חלק די ענדעקעס מיט זייערע מיטהעלפערס.

די יידישע אַרבעטער און סתם יידישע פאָלקס־מענטשן פלעגן שטעלן אַ ווידערשטאַנד און פאַרטרייבן די פּאָגראָמ־שטשיקעס פון די יידישע גאַסן.

דער שונא שאַרפט דאָס מעסער

איך געדענק דעם וואַל־מיטינג צו די לעצטע שטאָטראַט־וואַלן, ווען דער „בונד" איז געגאַנגען געאייניקט מיט די לינקע פּועלי־ציון. דער מיטינג איז פאָרגעקומען שבת אין זאַל פון „מכבי" אויף קאַטעדראַלנע גאַס. די רעדנער זענען געווען רפאל פעדערמאַן פון „בונד" און געניא לעווי פון לינקע פּועלי־ציון.

זי האָט געזאָגט אין אירע לעצטע ווערטער, אַז דער שונא שאַרפט דאָס מעסער און גרייט עס אויף אונדזערע פּלייצעס. דאָס זענען געווען נבואה'שע ווערטער.

אַ יאָר שפּעטער איז אויסגעבראָכן די מלחמה.

לאחר המלחמה

אויף א פייערונג פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע „איחוד" אין טשענסטאָכאָוו, אין ה' פעברואַר 1948. עס זיצן פון רעכטס: משפ. לעווקאָוויטש, מ. ראָזנצווייג, ש. נאָרנבערג, ד. קאָניעצפּאָלער ז"ל, פר' זאָנדשטיין, פר' ווינער, דרעסלער.
עס שטייען פון רעכטס: אַלטמאַן, פּאַצאַנאָווסקי, פר' דרעסלער, ראָזינער, פר' קאָניעצפּאָלער, ש. אַלטמאַן, פר' ראָזנצווייג, זאָנדשטיין, ש. גראַנעך

לאחר המלחמה

בראשון לאפריל 1945 נוסדה בצ'נסטוחוב הקהילה היהודית הראשונה לאחר המלחמה.

כפי שמספר מר לאנדסמן, מנתה הנהלת הקהילה, בראשותו של מר נח אדעליסט 11 איש. לידה כיהן כרב הקהילה מר י. וויטלר שניצל מידי הנאצים בהסתתרו בצד ה„ארי" של העיר. היה גם שוחט שהמשיך במסורת אביו — משה שוחט, אשר הגיע לצ'נסטוחוב מקלאבוצק, סמוך לפרוץ המלחמה.

ועד הקהילה היהודית בצ'נסטוחוב בשנים 1946 — 1945. יושבים מימין לשמאל: אדוו. האנספלד, ל. ברנר, י. גולדברג ד. קוניצפולר ז"ל, ז. ווקשטיין. עומדים מימין לשמאל: מ. לדרמן, ברזינסקי, ח. כנהולץ, ל. בוים, ל. יוריסטה, גרינשטיין.

עם התארגנותה החלה הקהילה לפתח פעילות ענפה בתחומי חיים שונים, ובמיוחד בתחום הדתי: שופצה המקווה המקומית, הוקם מטבח כשר אשר סיפק ארוחות חמות לאנשים נצרכים, שלא מכבר השתחררו מהמחנות, בעודם צועדים ברגליים כושלות את צעדיהם הראשונים והנם זקוקים לעזרה וסעד. כ"כ שופץ ותוקן בית הכנסת והמנינים הראשונים החלו להתכנס בו לתפילה. במקום הזה ערך גם הרב המקומי חופה וקידושין לזוגות הצעירים הראשונים לאחר השואה.

ואף על פי שהתקופה עמדה בסימן של תנודות ונדודי אוכלוסין — יהודים באו והלכו — המשיכה הקהילה בפעולתה תוך כדי חילופי הנהלות. בין היתר, אורגנה עזרה לחוזרים מרוסיה שהתמקמו בצ'נסטוחוב, נוסדה „תלמוד-תורה", בה למדו 25 נערים ונערות, תפילות, עברית. נערכו חגיגות ומסיבות ציבוריות, ועוד.

בשנת 1948 חלו שוב חילופי גברא בראשות ההנהלה, כאשר מר רוזנצווייג עזב, ואת מקומו מילא אחריו מר ישעיהו גראנעק ז"ל.

על קבר אבות

למי שהזדמן לצ'נסטוחוב לאחר המלחמה נוכח לדעת, כי העיר — רובה ככולה נשארה עומדת על תילה. אותם הבתים אותם הרחובות, ועם זאת שונה היא עד לאין להכיר...

הנה כיצד מתאר את השוני הזה רפאל פדרמן, העסקן הציבורי הנודע שביקר בשנת 1962 באירופה — שוודיה, אוסטריה, שוייץ, צרפת ופולין: „התהלכתי בצ'נסטוחוב — עיר מולדתי, ברחובותיה הכל כך מוכרים לי, אולם הרגשתי כאילו אני תועה באיזה עולם זר ומוזר... אימה ופחד תקפוני, לבי הלם בחוזקה! אפילו יהודי אחד לא נקרה בדרכי, אף דיוקן! הכל כה מוזר מסביב"...

בעינים דומעות הוא פנה לאותו הבית שבו חי שנים רבות, תוך שהוא נתקל בעיניה התמוהות של אשה פולניה, השואלת: „מה אתה מחפש כאן"?!

— „חייתי כאן לפנים ורציתי לראות כיצד נראה ביתי משכבר הימים" מלמל מר פדרמן במבוכתו כי רבה — ואילו האשה מחזירה מבטי שנאה ופונה לו עורף.

מדוכא ומדוכדך המשיך לצעוד ברחובות העיר בהעלותו לנגד עיניו את העיר „מלפני המבול", על 35 אלף יהודיה, מוסדותיה, ישיבותיה, בתי המדרש, בתי הכנסת מועדוני תרבות, בתי ספר, ארגונים, מפלגות, וחיי בית ישראל התוססים והפוריים!

הוא חצה את „השוק החדש" (נייער מארק) — אותו מרכז של חנויות ובתי מסחר יהודיים, אשר הפכו לככר — מדשאה.

ושוב צביטה בלב — במקום שעמד בית הכנסת

ההיסטורי הישן ברחוב נאדזיצ'נה לא נותר כל שריד וזכר. האדמה יושרה.

בית כנסת אחר, ה„סינאגוגה" המפורסמת (ברחוב וואלי) הוחרב בחלקו ע"י הנאצים, שוקם מחדש, והפך לבית התרבות של סניף המפלגה הקומוניסטית במקום.

לאחר טעייה ותעייה ברחובות העיר, פגש מיודענו, מר פדרמן את בן עירו מניו־יורק, שאף הוא נזדמן לביקור, ותוך העלאת זכרונות מימים עברו, שמע מפיו, כי בצ'נסטוחוב חיים כעת 200 יהודים — רובם לא מבני המקום ואיש לא מכיר את רעהו...

יש פעילות מה של קהילה בבניין ששימש פעם כ„מקוה חדש" ברחוב „ספדק", המתמצית בשמירה על כשרות והלכות קבורה.

כ"כ קיים כעין מועדון תרבותי ברחוב יאסנוגורסקה בארמונו לשעבר של איל הטקסטיל זיגמונד מרקוביץ, שהינו שלוחה של האיגוד התרבותי בווארשה.

במועדון הזה מתקיימות מזמן לזמן הרצאות או קונצרטים בשביל קומץ היהודים החיים במקום. לפעמים מגיעים לשם ילדי יהודים ולומדים שירים ביידיש — וזה הכל.

בסיום ביקורו פנה מר פדרמן לבית הקברות היהודי לקבר אבות — וגם פה מצא הרס וחורבן. מרבית המצבות העתיקות נהרסו, ואילו מצבות השיש נשדדו וחוללו בצורות שונות. מסביב גדלו פרא עשבים שוטים ויד המשחית ניכרה בכל.

תמונת ההרס והחידלון הזאת בעולם האמת התמזגה עם החורבן שבלב ומילאה את קובעת היגון עד בלי די.

כל אבן מצבה

על רשמי ביקורו בצ'נסטוחוב מיד לאחר גמר המלחמה. מספר מר עזריאל בן משה:

בשעה שעזבתי את צ'נסטוחוב, העיר שבה נולדתי וגדלתי, כדי לעלות לארץ־ישראל, קוננה בלבי התקווה שבאחד הימים אזכה לבוא לביקור לעיר מולדתי ולהתראות עם הורי, קרובי וידידי. לצערי, התרחש הביקור בנסיבות עגומות למדי. הגעתי לצ'נסטוחוב בחודש דצמבר 1945, כמה חודשים לאחר שנסתיימה מלחמת העולם השנייה. באותה תקופה שרתי עדיין כסמל בצבא הבריטי, והגעתי לעיר עם קבוצת חיילים יהודיים שביקרו בפעם הראשונה בפולין.

לעולם לא אשכח את הרגשות המעורבים של שמחה ויגון שנתנסיתי בהם. המראה הכללי של העיר היה מדכא מאוד, מובן מאליו, שלא על ביקור כזה חלמתי כל הימים.

במקום הקהילה הערה והפעילה של העיר, מצאתי קומץ יהודים קטן, אודים מוצלים מהשואה, שהגורל השאירם לפליטה, יוצאי מחנות הכפייה וההשמדה, שניצולו בנס. הם לא האמינו למראה עיניהם, שאמנם בן־עירם, הבא מארץ ישראל, עומד לפניהם, וכי הוא חייל בצבא בנות הברית שנלחם למען שחרורם. הפגישות עם היהודים היו קורעי לב, בשמעך את סיפוריהם המזעזעים, כיצד ניצולו והיאך הצליחו להשאר בחיים. הם התקרבו אלי קרבה יתרה בתורם אחר זיקת אחים שזמן כה ממושך הרגישו בחסרונה; שאלו על קרוביהם בא"י, והתייעצו על אפשרות להחלץ מן המקום האיום שהזכיר להם את עינויי הגיהינום. הם היו מוכנים לסכן את חייהם, לעבור בגניבה את הגבולות ובלבד להגיע לא"י.

סיפרתי לשרידי השואה על הישוב היהודי בארץ הנאבק למענם, למען עלייה חופשית ופתיחת שערי הארץ לכל יהודי הרוצה לחזור למולדתו.

הסתובבתי בעיר וחיפשתי את הרחובות שהיו מוכרים לי היטב ושבהם התגוררו לפנים יהודים. לצערי, לא מצאתי זכר מהם. לעומת זאת ראיתי חורבות ועיי מפולת. מראה זה עורר בי מפח־נפש ודכאני עד עפר. אחרי היסוסים רבים, החלטתי ביום השלישי לשהותי בצ'נסטוחוב לבקר בדירה בה גרו פעם הורי. הבית עמד עדיין על תילו ובדירה התגורר מכר, נוצרי. מיד ראיתי את עצמי מדלג על המדרגות, אולם משהתקרבתי לדירה הרגשתי שלבי מתכווץ בקרבי ובגרוני חשתי מחנק. במהירות רבה ירדתי מן המדרגות והתחלתי לרוץ ולהתרחק מן המקום. הרגשתי שכל אבן שעליה דורכת רגלי היא מצבה—מצבת הורי, קרובי ויקירי. המשכתי לרוץ עד שהמקום נעלם מנגד עיני. בלי להפרד ממכרי, נשאוני רגלי לבית הנתיבות. ברכבת הראשונה הסתלקתי מן המקום, כל עוד נפשי בי.

החוויה הפכה לסיוט נורא. מרחוק ראיתי עוד את צ'נסטוחוב על בתיה ורחובותיה, מלבד — יהודי צ'נסטוחוב. ככל שהתרחקה הרכבת מן העיר היתה ההרגשה הוודאית, כי הקהילה היהודית לא תקום עוד לעולם בה; ולמראה חורבנה של יהדות צ'נסטוחוב מלמלו שפתי: יתגדל ויתקדש...

רוחות רפאים בליל הסליחות

והנה כיצד מתאר את צ׳נסטוחוב לאחר השחרור, מר ישעיהו לנדאו (כיום תושב רמת־גן וממנהלי חברת „עמידר״) שביקר בעיר בשנת 1958: הכניסה הרחבה לבית הכנסת החדש ברח׳ גריבלדי קושטה בפסוק של „פתחו שערים ויבוא גוי צדיק שומר אמונים״. שריפת בית הכנסת בעת הכיבוש לא החריבה את הפסוק הזה והוא נשאר בקיר החיצוני גם אחרי המלחמה. הבנין שוקם והפך לאולם תזמורת ואינני יודע אם השאירו את הכתוב והנראה

ועד הקהילה היהודית הדתית בשנת 1945

למרחקים, אך דבר אחד ברור — דרך שעריו לא יעבור עוד גוי — הצדיק השומר אמונים...

...צללים מעטים מסתובבים עדיין בעיי החורבות אשר אין בכוחם להינתק מהן, ועם היעלמם — ייעלם גם הזכרון האחרון לחיי יהודים במקום.

ראיתי צללים אלה בהשכמת בוקר אחת של אלול תשי״ט (אוגוסט 1958) בעת שהתכנסנו לתפילת סליחות הראשונה. בעיני רוחי שיוויתי נוכח את התכונה המיוחדת במינה שאיפיינה את הרחוב היהודי לקראת ה„ימים הנוראים״, והנה אני עומד על פי התהום שנפערה לרגלי. כל חרדת הקודש שאפפה פעם את ליל הסליחות, פינתה את מקומה לאוירה המדכאת של „רוחות רפאים״.

אכן, העצב בתפילת הבודדים ביטא יותר קינת־איכה על עבר גורא ואיום, מאשר תפילה וצפיה לעתיד.

זכור מה שעשה לך עמלק

כאשר קומץ ניצולי השואה מקרב יהודי צ׳נסטוחוב אך החלו לאחר המלחמה לחזור לעיר מולדתם, נתנו מיד את דעתם לעשות הכל אשר ביכולתם, כדי לעלות על עקבו־תיהם של הרוצחים ההמוניים ולנקום את נקמת אחיהם הנרצחים.

ואמנם, הודות לאודים מוצלים אלה ששרדו מאש הגיהינום הנאצי עלה בידי השלטונות לתפוס אחדים מבין הרוצחים ההמוניים הללו.

האחים רוזנצוייג הכירו בברסלאו (וורוצלאו) אחד בשם קסלר שהשתתף בחיסולו של „הגיטו הקטן״. הוא הובא לצ׳נסטוחוב בשנת 1946 והועמד למשפט. התביעה האשימה אותו ברציחתם של יותר מ־300 אנשים — ביניהם נשים וילדים. אך הוא הודה רק ב־...23 מעשי רצח וטען להצדקתו, כי „הוא רק ביצע פקודות״.

קסלר נידון למות ונתלה בצ׳נסטוחוב.

בעת ובעונה אחת נאסר בגרמניה איש המשטרה המקומית (שוצפאליציי) בצ׳נסטוחוב, בשם שמידט —

ממארגני השוד של רכוש היהודים, אשר לא הדיר את עצמו גם מהשתתפות פעילה ברציחת יהודים ופולנים.

למרבה הצער, לא נמצאו עד לפתיחת משפטו בשנת 1947 יותר משני עדים יהודיים, בו בעת שסניגורו הפולני העמיד 23 עדים פולניים — בעלי מסעדות, קצבים, אנשים מהעולם התחתון, פרוצות וכדומה, אשר העידו לטובתו. בחללו של בית המשפט אף שררה אוירה של פוגרומים והיה צורך בהתערבותה של המשטרה. באותם הימים נזדמן לצ׳נסטוחוב תושב העיר, מר הורוביץ שהגיע מאיטליה. האיש שהיה בעת השואה בתוככי הגיטו, ראה במו עיניו איך שהנאשם ירה בחורה יהודיה בשוק הישן. זמן קצר לאחר הגיעו לעיר מסר על פרטי הרצח המתועב בבית המשפט.

פושע המלחמה קעסלער נדון בשנת 1947 למוות.

שמידט נידון למיתה ונתלה בצ׳נסטוחוב.

באותה העת התנהלו בצ׳נסטוחוב עוד שני משפטים נגד שני בעלי המלאכה (מייסטרים) ב„האסאג״ — הויזנר ופאסאלד. הראשון נדון לעבודת פרך לכל חייו בגלל רצח אשה יהודיה, והשני — ל־10 שנות מאסר בעד עינוי עובדי כפייה יהודיים שעבדו אצלו.

בשנת 1948 עלה מר ברומברג על עקבותיו של מי שהיה מנהל הבנייה ב„האסג״ ונודע ברציחותיו האכזריות. שמו אפעל, אך הוא היה ידוע יותר בכינוי „העמערל״ (פטישון)

אשר בא לו מנטייתו הסאדיסטית להלום בפטיש על ראשיהם של הקרבנות שהובלו להשמדה. גם הוא נדון למוות.

הגדיל עשות במישור זה של „לזכור ודבר לא לשכוח״, מר יעקב בנצלוביץ, אשר יצא בשנת 1957 מישראל לעיר הגרמנית הנאו, כדי להעיד במשפט נגד איש הס.ס. וילי אונקלבך שרצח יהודים רבים. בהזדמנות זו הוא חקר את אונקלבך — אם ידוע לו מקום הימצאו של דגנהרט — קצין ס.ס. ומפקד השוצפוליציי, שהיה ממונה על גיטו צ׳נסטוחוב בשנים 1942—1943, בהן נרצחו 42 אלף יהודים. אמנם, אנקעלבך לא גילה כל פרטים על „השטן מצ׳נסטוחוב״, אבל הדבר לא נתן מנוח לבעל הנגריה מתל־אביב והוא התמיד במאמציו, עד שכעבור זמן הודיע לו ד״ר ארוין שילה, מנהל המוסד לחיפוש פושעים נאציים בלודביגסבורג, שעקבותיו של דגנהרט נתגלו — ובראשית 1966 התחיל משפטו. יחד עמו הועמדו לדין עוד שני אנשי ס.ס. — קורט יריחו ואוטו לבל.

להכנת משפטו של יריחו פנה בית דין גרמני בשנת 1966 לישראל, כדי לחקור את מר דוד קוניצפולר, יליד צ׳נסטוחוב, אשר מפאת בריאותו הרופפת לא יכול היה לנסוע לגרמניה.

בעדותו שנמסרה באולם בית משפט השלום בת״א, בפני

שופט השלום הישראלי ד״ר ישראל אוסטרר והשופטים הגרמניים — בודו פילייקה, דיטריך דריימל ויואכים קוץ, וכן בנוכחות מספר אנשי צ׳נסטוחוב — ניצולי השואה, סיפר מר קוניצפולר כיצד רצח יריחו לנגד עיניו אשה יהודיה.

„יחד עם החייט שמואל כץ ובליווית השוטר היהודי גולדשטיין, אמר העד, הלכנו דרך הרחוב וואלי, עד שהגענו

יעקב ב:צלוביץ

לר׳ קרוטקה שהיה ריק מאדם. פתאום ראינו איך ששוטר גרמני סוחב מתוך שער בית הספר אשה יהודיה, מפיל אותה על השלג שולף את אקדחו ויורה בה״. הרצח האכזרי בוצע במרחק של כשני מטרים ממנו ובהיזכרו עתה כעבור 22 שנה — במקרה הטרגי, עדיין נרגש הוא עד עומקי נשמתו ודמעות חונקות את גרונו.

„היות והיה עלינו להמשיך בדרכנו, סיפר הלאה מר קוניצפולר, לא יכולנו לראות מה שהתרחש לאחר היריות. פני השוטר הרוצח לא היו מוכרים לי, אך מפי השוטר היהודי נודע לי ששמו יריחו.

כעבור ימים מספר הופיע הלז בבית המלאכה שעבדתי בו ומיד הכרתיו״.

לשאלת אחד השופטים השיב מר קוניצפולר, כי בדרך שחזרו בה עברו סמוך למקום הרצח, אך הגופה לא היתה כבר. הם ראו רק שלולית דם בתוך הגומה בשלג, במקום שהאשה היתה שרועה.

הראשון בתור מב׳ין שני הפושעים האלה היה יריחו, אשר נדון כבר למאסר עולם.

משפט אחר שאף הוא יצא לפועל הודות לפעילותו הנמרצת של איש צ׳נסטוחוב — מר גלבאוער, התנהל נגד השוצפוליציינט בשם שלוסר.

לאחר תהליך משפטי ממושך שבו ניסתה ההגנה בכל מיני תחבולות לזכות את הפושע, לא עלה הדבר בידה והוא נדון בשנת 1963 למאסר עולם עם עבודת פרך. כנגד פסק־דין זה ערערה שוב ההגנה ושלאסער יישפט בפעם הרביעית.

מול המצבה של יהודי צ׳נסטוחוב

בשנת 1963 ביקרה משלחת ישראלית בפולין לציון עשרים שנה למרד גיטו ווארשה. לאחר הטקס ערכו סיורים

תהלוכת אבל ליום הירצחם של קדושי צ׳נסטוחוב ברינק

במחנות ההשמדה שהגרמנים הקימו על אדמת פולין, וביניהם טרבלינקה, בו הושמדו רוב יהודי צ׳נסטוחוב. בין חברי המשלחת היה גם מר מאקס ברום, יליד צ׳נסטוחוב, שסיכם את רשמיו: בגופותיהם ובנפשותיהם של מאות אלפים ורבבות אחינו. לעומת זאת, **לא נשאר בטרבלינקה שום מבנה, נותרו רק אבנים פזורות על פני השטח הגדול. כל אבן משמשת מצבה לקרבן אלמוני. המחנה דומה לבית קברות ענקי.**

אזכרה לקרבנות הנאצים אחרי השואה, בהשתתפות הרב הראשי של הצבא הפולני. דר׳ כהנא.

,,המחנה בטרבלינקה מזדקר לעין בהעדר כל בניין ומבנה, אשר יכול להעיד על מעשי הרצח שהנאצים ביצעו כאן במשך שנים. באושוויץ, מאידנק ומקומות השמדה אחרים נשארו צריפים, תאי־גז, כבשנים. במבנים אלו הוקמו מוזיאונים, אשר בהם יכולים ללמוד על ההרס וההתעללות

על הרבה אבנים חרותים שמות של ערים ועיירות, אשר מהם הביאו הגרמנים את קרבנותיהם מפולין ומארצות אחרות.

בדייקנות האופייניות להם, שלחו הגרמנים את ה,,טרנס־פורטים״ לטרבלינקה. הם פעלו לא רק בדייקנות, אלא גם

בית ספר דתי אחרי השואה.

במהירות, כי במקומות אחרים כבר הכינו יהודים לקרונות הריקים...

כאן, בטרבלינקה, מלבד קומץ קטן של אסירים שהיו נחוצים לעבודה, עשו כולם את דרכם האחרונה ל,,מתקני ההשמדה".

עמדתי גלמוד מול האנדרטה המסמלת את השמדת עירי צ'נסטוחוב. במקום הזה, שלוש אחיותי ועמן ילדיהן. כאן

מ. רוזנצוויג

נרצחה משפחתי. כאן, במקום הזה, נרצחו רוב יהודי צ'נסטוחוב.

5 שנים לחיסול הגיטו

בחודש יוני 1948, מספר מר רוזנצוייג, התכנסו בבית

הקברות כל שרידי השואה מקרב יהודי צ'נסטוחוב ואף ממקומות אחרים, במלאת 5 שנים לחיסול הגיטו, כדי להתיחד עם 25 מקדושי העיר שנרצחו בכיכר השוק ברח' וורשבסקי. הודלקו 25 נרות, נאמרו פרקי תהילים וקדיש. הופיעה גם משלחת מטעם הועד היהודי (שהיה, כידוע, בשליטת הקומוניסטים והבונדיסטים) עם זרי פרחים אדומים ובגילוי ראש, בגלל 3 פולנים שנכללו במשלחת.

הפעילות הציונית

עם שחרורה של צ'נסטוחוב ב־17 בינואר 1945 נותרו כ־3,000 יהודים ששוחררו מהמחנות, אך חלק ניכר מהם התפזר בפנותו למקום מגוריהם שלפני השואה. לאחר מכן החלו להגיע מהמחנות בני העיר ששרדו בחיים.

למיותר להעיר, כי היו אלה שברי בני אדם, צלליות, נפשות הרוסות ושבורות. אז החל להתארגן ועד, שניגש מיד למשימתו הראשונית—להגיש עזרה סוציאלית לאותם השרידים שהחלו להתקבץ. לאחר חודשים מספר הגיע מלובלין לצ'נסטוחוב מר הלל זיידל (כיום חבר הועדה המרכזת מטעם המפלגה הליברלית העצמאית) והודיע למר קוניצפולר, כי בלובלין הוקמה מפלגה ציונית כללית בשם ,,איחוד", המאחדת בתוכה את כל הקבוצות הציוניות, ואף החלו להתארגן הסניפים במקומות שונים, כדי להחיות את הפעילות הציונית. כמו כן ביקר בעיר לאחר תקופה

צ'נסטוחוב, שנת 1945: אזכרה לזכר היהודים שנפלו מידי המרצחים הגרמניים.

קצרה מר בן־טוב (כיום עו"ד בת"א) ויסד יחד עם פעילים מקומיים קיבוץ בשם „איחוד".

בעת ובעונה אחת חידשו הרכזים של המפלגות הציוניות את פעילותם והדריכו את הארגונים הסניפיים בראשית צעדיהם. על העסקנים המקומיים שנירתמו לפעולה נמנו ה"ה: חיים בירנהולץ, יצחק שיין, דוד קוניצפולר, שלמה בראמברג, עו"ד בראטמן, ר. שיין, רייזמן, שמולביץ, ח. שמעונוביץ. בתקופה יותר מאוחרת נוסדו עוד שני קיבוצים — של הזרם הדתי ופועלי ציון (ימין). מן העניין לציין, כי הפעילות העיקרית של הארגונים הציוניים לזרמיהם

הועד הציוני הראשון אחרי השואה. בתצלום, בין היתר, היה: רוזנצוויג, גרנק, זילברברג, וואגא, לאקס ואחרים.

התרכזה אז בהכשרת שרידי הנצולים **לעלות ארצה. על** אפיזודה אופיינית מאותם הימים מספר מר **שמעונוביץ:** כו בעת שהארגונים הציוניים עשו מאמצים **להכין את** היהודים לקראת העלייה לארץ, **הטיפו הקומוניסטים** ליהודים שישארו בפולניה, „כדי **לבנות חיים חדשים** כפולניה הסוציאליסטית". הם הקימו ברח' יסנוגורסקה מוסד לילדים — יתומים שהסתתרו בעת השואה **אצל** משפחות נוצריות.

הילדים שהו במוסד במשך כל השבוע, ורק ביום ראשון יכלו לצאת לחופשי. בהזדמנות זו נודע להם על הקיבוץ

יעקב פאט בישיבת ועד הקהילה בצ'נסטוחוב, בשנת 1946

ברח' גריבלדי 28 והם החלו — ובעיקר הבוגרים שביניהם —לבקר בו. אז הוחלט לעשות דבר מה כדי לחלצם משבי המוסד הנזכר והפעולה אף הוכתרה בהצלחה. בסודי סודות

ראשי הקיבוץ „החלוץ" בצ'נסטוחוב לאחר המלחמה, בחברת מר זלמן שזר, עתה — נשיא מדינת ישראל — ומר מרדכי נמיר — עתה — ראש עירית תל־אביב. בצדדים עומדים: מ. ל. שטרנפלד ו־מ. הורוביץ. יושב באמצע — ל. יוריסטה.

הצליחו להעביר 15 ילדים לעיר לודז' ולאחר מכן מעבר לגבול. כיום הם נמצאים כולם בישראל.

האיחוד הדתי

ה„איחוד הדתי" או כפי שכונה לאחר מכן „קאנגרע־גאציע" נוסד בקיץ 1945. ההנהלה — עם מר נח אדעליסט בראש — ייצגה חוגים שונים מקרב שארית־הפליטה.

ביזמתה הוקמו — בית כנסת, ומקוה — ומטבח כשר שהיה מספק 100 ארוחות חמות ליום (בשבת אף רבו הפונים למטבח).

במרוצת הזמן גדלה הקהילה, עם בואם של יהודי צ'נסטוחוב מכל מיני מקומות, וכן בשל התווספות של יהודים אחרים מקרב החוזרים מרוסיה.

באביב 1946 נסע מר אדעליסט לצרפת ובמקומו נתמנה מר משה רוזנצוייג שכיהן בתפקידו כיו"ר ההנהלה — עד לחודש אפריל 1948.

במקביל לכך גדל גם היקף הפעילות והרכב ההנהלה הורחב תוך הגדרת מדורים — לפי מהות הטיפול. כמזכירת

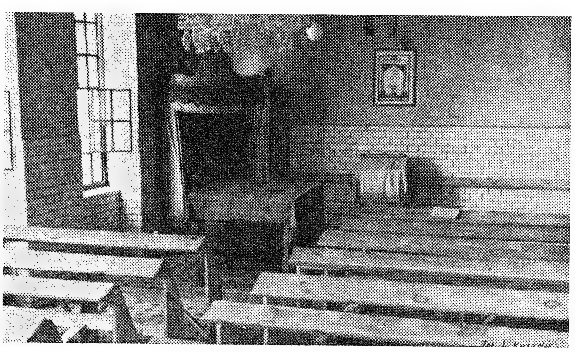
ההנהלה שימשה הגב' שטיבל (כיום רוזנער) ואת התפקיד של מנהל המשק מילאה הגב' אדעלה רפפורט (כיום — רוזנצוויג) — מקור העזרה העיקרי היווה הג'וינט ששלח לנו מסניפו בעיר לודז' כספים ומזון. לפתע פרץ משבר, כאשר הג'וינט הפסיק את משלוח האספקה והתפקיד הועבר לידי עירית צ'נסטוחוב.

אגודת ישראל

על ייסוד סניף „אגודת ישראל" בצ'נסטוחוב לאחר השואה מספר מר ליפמן רייכר:

הועד שנבחר, החל מיד בפעילות ויסד קיבוץ דתי בשם „בית־יעקב", אשר היה לביתן של בנות שחזרו מהמחנות. מן הראוי לציין בהקשר זה את פעילותה המופתית של הגב' קלמנוביץ (מתגוררת כיום בישראל) שגילתה הרבה מסירות נפש ואהבה למען ילדות אלה. גם בישראל היא עדיין ממשיכה במסירות לתמוך בצעירים וצעירות הנ"ל אחרי עליתם ארצה.

בינתיים הלך הקיבוץ וגדל, ובמרוצת הזמן נוסד קיבוץ שני בשם „אהל שרה". מלבד זה הוקמה גם ישיבה ולידה פנימיה לתלמידים. אשר לפועלי אגודת ישראל, יצויין, כי הסניף גילה פעלתנות מרובה בארגון עליית צעירים באמצעות הקיבוצים וועד ההצלה — ובכך רשם דף

מקום התפילה הראשון אחרי השואה ברח' גריבלדי

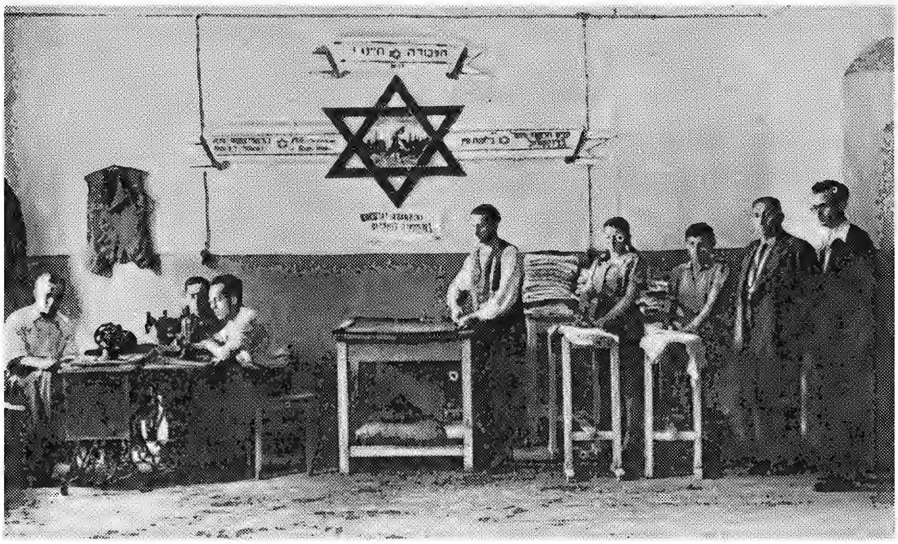
מפואר בארגון החיים הציבוריים — הדתיים בצ'נסטוחוב לאחר השואה.

מבצע קרן היסוד

בתחילת 1948 הוחל במבצע איסוף כספים במסגרת קרן

היסוד. בראש הפעולה הועמד מר משה רוזנצווייג ועמו ה"ה: יודל זאנשטיין (ממלא מקום היו"ר), שלמה וואגה — גזבר, ולאון רוזנצווייג כמזכיר.

כפי שהסתבר בעת הועידה הארצית שהתקיימה לאחר מכן בוורוצלב, אסף הסניף של צ'נסטוחוב — באופן יחסי — את הסכום הגדול ביותר במסגרת המבצע הזה.

חברי הקיבוץ „איחוד" בצ'נסטוחוב אחרי המלחמה מקבלים „הכשרה" לקראת עלייתם ארצה.

המנהיג הציוני הנודע, לואי סגל מבקר בקיבוץ „איחוד" בצ'נסטוחוב בשנת 1947

יצחק ווישליצקי

רציחות - שוין נאך דער באפרייאונג

דעם 17־טן יאַנואַר 1945 זענען מיר באַפרייט געוואָרן פון לאַגער, אָבער אַפילו דאַן איז נישט געווען ווו אַרייב־צוגיין. איך בין אַריין אין הויז פון מיינע שוויגער־עלטערן. די שטובן זענען געווען באַזעצט דורך פּאָליאַקן. איך האָב זיי געזאָגט, אַז איך בין דער אייגנטימער, אָבער פון זייערע בליקן זע איך, אַז עס וועט זיין געזונטער פאַר מיר, אויב איך וועל וואָס שנעלער זיך אָפּטראָגן..

טרויעריק איז געווען אויפן האַרץ, ווען מען האָט געזען די געוועזענע יידישע היימען פאַרנומען דורך קריסטן. שוין אין די ערשטע טעג נאָך דער באַפרייאונג האָט מען גע־הערט רייד: „יידן קיין פּאַלעסטינע", אָדער: „אַ שאָד, וואָס איר זענט לעבן געבליבן".

אַ פּאָר וואָכן שפּעטער ווערט דערמאָרדעט אין טשענ־סטאָכאָוו צינע צוקערמאַן מיט זיין פרוי, ווען זיי זענען געגאַנגען אַהיים. עס ווערט אויך דערמאָרדערט ד"ר שפּערלינג, ווען ער האָט זיך געפונען אין בידגאָשטש. עס ווערט דורכגעפירט אַן אָנפאַל אויפן דאָקטאָר דאָבזשינסקי. באַנדיטן האָבן אים געוואָלט דערשיסן אין זיין וווינונג, אָבער ער האָט זיך געווערט און עס געלינגט אים ניצול צו ווערן. צומאָרגנס איז ער אַנטלאָפן קיין קאַטאָוויץ. שפּע־טער זענען אַרויסגעוואָרפן געוואָרן פון באַן־וואַגאָנען אייניקע טשענסטאָכאָווער יידן.

די שנאה צו אונדז איז געווען אַ גרויסע. מיר האָבן מער נישט געקאָנט וווינען אויף דער פּוילישער ערד, וואָס איז דורכגעווייקט געוואָרן מיט ים׳ען יידיש בלוט.

מאיר ראָטהאָלץ

ווי אזוי זענען באהאלטן געווארן די פענער ?

ס׳איז געווען אָנהויב סעפּטעמבער 1939. די דייטשן האָבן שוין געהאָט פאַרנומען די שטאָט און די גאַסן זענען געווען ליידיק פון מענטשן, ווייל קיינער האָט נישט געוואָלט גע־כאַפּט און געטריבן ווערן מיט קלעפּ צו דער אַרבעט.

אַ געוויסן טאָג האָבן מיר זיך געטראָפן, עטלעכע חברים פון די לינקע פּועלי־ציון, און באַשלאָסן צו באַהאַלטן די פענער, וואָס האָבן זיך געפונען אין לאָקאַל אויפן „אַלטן מאַרק".

די גרופּע איז באַשטאַנען פון מרדכי באַרמהערציק, שיע געלבאַרד, שלמה שימאָנאָוויטש און דער שרייבער פון די שורות. איינציקווייז האָבן מיר זיך געלאָזט צום לאָקאַל. אָנקומענדיק אויפן פּלאַץ, האָבן מיר אַרויסגענומען אייניקע ציגל פון דער וואַנט פון קליינעם דאַך־צימערל, פאַרפּאַקט אין אַ צייטונג אַלע פענער, וועלכע מיר האָבן געפונען, און זיי באַהאַלטן אין אַן אויסגעהאַקטן לאָך אין דער וואַנט. דערנאָך האָט מען שנעל אַריינגעזעצט צוריק די אַרויסגע־נומענע ציגל, פאַרקלעפּט, פאַרשמירט און פאַרווישט, יעדן שפּור.

מיט עטלעכע יאָר שפּעטער, ווען איך האָב זיך געפונען אין ליטע, אין געטאָ שאַוועל, האָב איך נישט איינמאָל גע־ טראַכט וועגן גורל פון מיינע חברים און פון די פענער, וועלכע מיר האָבן באַהאַלטן.

סוף זומער 1945: איך געפין זיך אויפן וועג אַהיים.

ס'איז שוין געווען אַוונט, ווען איך בין אָנגעקומען קיין טשענסטאָכאָוו. איך האָב זיך גלייך געלאָזן גיין צום „אַלטן מאַרק". שוין פון דער ווייטנס האָב איך געזען, אַז דאָס הויז, אין וועלכן מיר האָבן באַהאַלטן די פענער, איז גאַנץ.

אויפן אָרט האָב איך געטראָפן דעם חבר מרדכי אָוויעטש־ קאָ און זיך דערוווּסט, אַז פון די, וועלכע האָבן צוזאַמען מיט מיר באַהאַלטן די פענער, איז קיינער נישט געבליבן לעבן.

דער חבר אָוויעטשקאָ און איך האָבן גענומען אַ האַמער און געצייג און אַוועק צום לאָקאַל אויפן „אַלטן מאַרק".

מיט דער הילף פון דער הויז־וועכטערין האָבן מיר געעפנט די טיר פון לאָקאַל. איך האָב געפונען דאָס אָרט פון באַהעלטעניש און מיר האָבן אַרויסגענומען דאָס פּעקל מיט די פענער. אין פּעקל האָט זיך געפונען די „יוגנט"־ פאָן, די פאָן פון ספּאָרט־קלוב „גוויאַזדאַ — שטערן" און צוויי שטורעם־פענער. ליידער איז דאָרט נישט געווען די פּאַרטיי־פאָן, וועלכע האָט זיך נישט געפונען אין לאָקאַל בעת מיר האָבן באַהאַלטן די פענער.

מיט אַ צייט שפּעטער, ווען איך בין שוין געווען אין ישראל, האָב איך זיך דערוווּסט, אַז יעקב זרובבל ז"ל, האָט אין פוילן, נאָכן קריג, באַקומען די פאָן פון דער טשענסטאָכאָווער „יוגנט"־אָרגאַניזאַציע און זי איבערגע־ געבן אויף אַ פייערלעכן אופן דער באַראָכאָוו־יוגנט אין ישראל.

דעמאָנסטראַציע פון „בונד" אין יאָר 1946 אין טשענסטאָכאָוו. אין דער ערשטער רייע:
ברענער, שטיינטש און קראַוזע.

צ'נסטוחובאים בישראל

ע. בן משה

ד"ר יוסף קרוק

לצ'נסטוחוב יצאו מוניטין ברחבי פולין כקהילה פעילה ומסודרת, ואנשיה גילו הבנה רבה לעניני צבור, מפעלי תרבות ואמנות. רבים מבני הקהילה תרמו מאונם והונם, כשרונם ויכולתם לטובת הכלל, אך הגדילו לעשות שניים — דגולים מרבבה — ששמם הולך לפניהם ברחבי עולם ומלואו, הלא הם הכנר המפורסם — ברוניסלב הוברמן, וד"ר יוסף קרוק — הוגה דעות, סוציאליסט, לוחם, עסקן רב־פעלים.

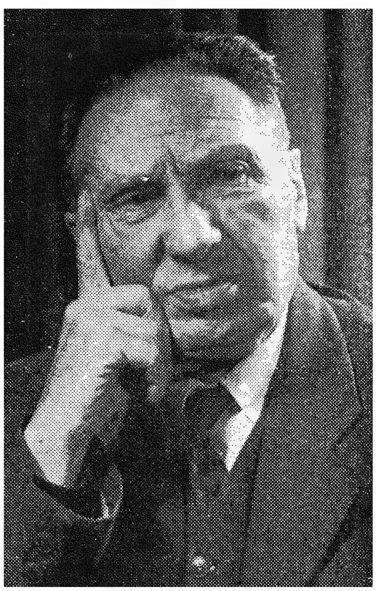
ד"ר קרוק בן למשפחה עשירה ומתבוללת, מצא עצמו כמהפכן וסוציאליסט קנאי — בשורה אחת עם הנאבקים לשחרור פולין משלטון הצאר הרוסי, לוחם לעצמאותה ושפתה.

עוד משחר נעוריו נמשך הד"ר קרוק לרעיון הסוציא־ליסטי, היה נכנס ויוצא במשכנות העוני ובפרברים, מתערה בין ההמונים העמלים, מטיף, ממריד, ועושה נפשות לשויון המעמדות, להגשמת הרעיון הסוציאליסטי ולמלחמה בשלטון הצאריסטי.

בשנות השלושים, בחוזרו לצ'נסטוחוב מן העולם הרחב, היה נושא הרצאות, מארגן אסיפות־עם — במיוחד לקראת הבחירות לסיים (פרלמנט) הפולני. כן היה נואם בשכונות היהודים, על גדות הנהר וורטה, ברחבה סמוך לארגזי הדגים, „קאסטענעס", ובמקומות אחרים.

ומעשה שהיה, כפי ששמעתיו מפי אבי המנוח, בערך בשנת 1904, כאשר ד"ר קרוק עדיין עלם צעיר. הימים הם בשחר התעוררותו של הסוציאליזם — עידן רווי סערות, מתח והתלהבות מתנשאות לגבהים, והנה הופיע ד"ר קרוק בראש חבורתו ביום „היריד", כאשר השוק מלא וגדוש המוני אדם, אכרים, וסתם עמך. הוא עלה למרפסת אחת הדירות הצופה אל השוק והחל לנאום בפולנית נגד המשטר הצאריסטי המדכא. תוך כדי נאומו קרא להמונים להתקומם נגד השלטון הזר ולהיאבק למען עצמאות פולין. העילה לאסיפה — היה רצח פועל פולני ע"י קלגסי המשטר הצארי.

אולם, לפני שקרוק הספיק עוד לסיים את נאומו המסעיר, הופיעה המשטרה הרוסית ואך בקושי הוא מילט את נפשו.
בהגיעו ארצה ביקר ד"ר קרוק, בין היתר, גם בקיבוצים,

ובהיותו בעין חרוד, נפגש עם הצ'נסטוחובאי הישיש ר' בריש, אביה של המשוררת שושנה צ'נסטוחובסקי.

במעמד זה זומנה לו „תקרית" מיוחדת במינה.

כאשר הוצג ד"ר קרוק בפני ר' בריש, נזכר הלז ואמר: הרי זהו ה„שייגץ" הסוציאליסט והרבולוציונר הידוע — קרוק, אשר גם עלי לא פסחה ידו.

מסתבר, כי ר' בריש היה בימים ההם בעל חנות, והעסיק פועל, שדרש תוספת שכר. ברם, רבי בריש לא מהר למלא אחר דרישתו והפועל פנה אל האגוד המקצועי שד"ר קרוק עמד בראשו. העניינים לובנו והתוצאה לא איחרה לבוא: ביום בהיר אחד „התפרץ" הד"ר קרוק עם חבר מלויו אל חנותו של ר' בריש כשאקדחים שלופים בידיהם. הם הגיפו

את תריסי החנות סגרו את הדלתות, ואיימו עליו שיוסיף לפועל על משכורתו רובל אחד לפי דרישתו הצודקת ולא — יהיה לו „כך וכך"... בהזדמנות „חגיגית" זו כיבדוהו עוד בכינויים עסיסיים, כגון: „אקספלואטאטור", „אלוקה" וכדומה.

הסיום היה פחות דראמטי: כי ר' בריש התחשב בהופעה „המרשימה" והצהיר שמוכן להוסיף 2—3 רובלים...

ד"ר קרוק ואשתו חיים כיום בישראל, ויושבים ישיבת קבע בירושלים הבירה. הוא היה ידידו הטוב של הנשיא יצחק בן־צבי המנוח, וכיום הוא מבקר בביתו של נשיאנו זלמן שז"ר יבדל לחיים ארוכים.

ד"ר קרוק עוסק כאן בכתיבה, כותב מאמרים ומסות לעתונים, שולח כתבות גם לחו"ל, ומשמש כנשיא כבוד של ארגון יוצאי צ'נסטוחוב בארץ.

אברהם זאַק (בוענאָס־איירעס)

ד"ר יוסף קרוק

ווען מיר רעדן וועגן ד"ר יוסף קרוק, מוזן מיר אַ בלעטער טאָן דאָס היסטאָרישע שיינע קאַפּיטל פון דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג אין פוילן צווישןביידע וועלט־מלחמות. דער נאָמען ד"ר יוסף קרוק איז דער סימבאָל פון יענעם העראָישן קאַמף פאַר גערעכטיקייט. אַט דעם דאָזיקן קאַמף האָט ד"ר קרוק געווידמעט זיין גאַנץ לעבן, זינט די יינגסטע יאָרן זיינע.

דער וועג פון ד"ר יוסף קרוק צום סאָציאַליסטישן ציוניזם, איז אַ וועג פון עמאָציעס, אַ וועג פול מיט דינאַמיק, ווי עס פּאַסט פאַר זיין רעוואָלוציאָנערן גייסט.

ד"ר קרוק האָט געקעמפט פאַר זיינע אידעאַלן מיט צווייערליי כלי־זין: מיט וואָרט — ווי איינער פון די פּאָפּולערסטע רעדנער אין פוילן, ווי אַ פאָלקס־טריבון סיי אויף דער יידישער און סיי אויף דער פוילישער גאַס; און מיט שריפט — ווי אַ פיינער שרייבער־פובליציסט, אין דער יידישער און פוילישער פּרעסע. מען דאַרף דערביי נישט פאַרגעסן, אַז אין פאַר־מלחמהדיקן פוילן איז פאַר אַן אַרבעטער־פירער, דערצו אַ יידישן, דער וועג נישט געווען אויסגעשפּרייט מיט רויזן.

נישט ווייט פון בריסק־דליטא האָט זיך געפונען דאָס טרויעריק־באַרימטע אָרט — קאַרטוז־בערעזאַ, מיט אַ שווערן קאָנצענטראַציע־לאַגער, און ד"ר קרוק האָט נישט אויסגעמיטן צו זיין דאָרטן אַ „פענסיאָנער".

אין משך פון יאָרן האָט ד"ר קרוק פאַרעפנטלעכט פאַרשיידענע צייטשריפטן, גאַנצע ציקלען פּאָרטרעטן פון באַרימטע פּאָליטישע פערזענלעכקייטן און טעאָרעטיקער יידישע און נישט־יידישע, ווי: זאַנגוויל, ליבקנעכט, בעבעל, זשאָרעס, לענין, טראָצקי, קאַוטסקי, קראָפּאָטקין, ראָזאַ לוקסעמבורג, וועראַ פיגנער און פיל, פיל אַנדערע. ד"ר קרוק איז באַהאַוונט אין אַלע באַוועגונגען ביי פאַרשיידענע פעלקער. ער קען זייערע מנהיגים און די פאַרטרעטן זיינע זענען מייסטערהאַפט געשילדערט.

דער קאָמיטעט פון די „אומאָפּהענגיקע". עס זיצן פון רעכטס צו לינקס: ד. שלעזינגער, מ. וועקסלער, ד"ר י. קרוק, י. זשאַוויעצקי, א. כראַבלאָוסקי, און ש. נירנבערג. עס שטייען פון רעכטס צו לינקס: מ. אלטער, א. ווין, א. בראַט, ש. פראַנק און ל. בערקאָוויטש.

★

ד"ר יוסף קרוק איז באַשערט געווען צו זיין אין דער צייט פון באַפרייאונגס־קאַמף אין ירושלים, בעת איר באַלאַגערונג, און מיט גרויס באַגייסטערונג מיטצולעבן די גרויסע היסטאָרישע געשעענישן. די יידישע רעוואָלוציע האָט אים מיטגעריסן און באַפליגלט נאָך מער ווי די אַלע אַנדערע רעוואָלוציעס. זיין התלהבות און באַוווּנדערונג פאַר דער יידישער העראָיק זעט מען אין זיין זאַמלונג עסייען א. נ. „צבאות השחרור" („באַפרייאונגס־אַרמייען"), וואָס איז דערשינען אין ישראל באַלד אין ערשטן יאָר פון יידישער מלוכהשאַפט.

★

צום אַרטיקל פון דיכטער אברהם זאַק גיבן מיר דאָ צו עטלעכע ביאָגראַפישע נאָטיצן איבער ד"ר יוסף קרוק.

(רעדאַקציע)

★

יוסף קרוק איז געבוירן געוואָרן סוף 1885 אין אַ רייכער משפחה, וואָס איז געווען שטאַרק אַסימילירט. צוערשט האָט ער זיך געלערנט אין אַ פוילישער פריוואַטער שול און שפּעטער אין דער רוסישער גימנאַזיע. אין טשענסטאָכאָווער גימנאַזיע, האָט ער אָרגאַניזירט אַ שילער־קרייז, וואָס האָט זיך פאַרנומען מיט יידישער געשיכטע און ליטעראַטור. שפּעטער האָט ער אָרגאַניזירט ענלעכע שילער־קרייזן אין די גימנאַזיעס פון פּיעטריקאָוו, סאָסנאָוויעץ, בענדזין, זאַוויערציע, לאָדזש, סוואַלק.

אין 1903 איז צונויפגערופן געוואָרן אַ קאָנפערענץ פון די אַלע שילער־קרייזן אין שווידער, נעבן וואַרשע. גראַד אין יענער צייט איז אין וואַרשע געשאַפן געוואָרן דער ערשטער קרייז „אַרבעטער־ציוניסטן" און אויף דער גימנאַזיע־קאָנפערענץ האָט יוסף קרוק, צוזאַמען מיט יוסף לעשטשינסקי און יוסף שטערניכאָוו־אַניאַלי, דורכגעפירט אַן ענלעכן פּראָגראַם, ווי די וואַרשעווער „אַרבעטער־ציוניסטן". עס איז געגרינדעט געוואָרן אַ „שילערישער ציוניסטיש־סאָציאַליסטישער פאַרבאַנד", וואָס זיין צענטראַל־קאָמיטעט האָט זיך געפונען אין טשענסטאָכאָוו, און יוסף קרוק איז געווען זיין הויפּט־אָנפירער.

אין 1905, ווען אין רוסלאַנד איז אויסגעבראָכן דער פּאָליטישער גענעראַל־שטרייק, האָט קרוק מיט אַ גרופּע פּוילישע און יידישע אַרבעטער דורכגעפירט אין טשענסטאָכאָוו דעם אַלגעמיינעם שטרייק. צוזאַמען מיט אייניקע פּוילישע סאָציאַליסטן האָט ער אויך דורכגעפירט אַ שטרייק אין דער טשענסטאָכאָווער גימנאַזיע, אַז דער לימוד זאָל נישט זיין אין רוסיש, נאָר אין פּויליש. קרוק איז דערפאַר אויסגעשלאָסן געוואָרן פון דער גימנאַזיע.

זיין דירה איז געווען דאָס אָרט, וווּ ס׳פלעגן זיך צוזאַמענטרעפן די ערשטע טוערס, וואָס האָבן אָרגאַניזירט אין טשענסטאָכאָוו די „ציוניסטיש־סאָציאַליסטישע אַרבעטער־פּאַרטיי".

זינט 1906 האָט קרוק שטודירט אין די אויסלענדישע אוניווערסיטעטן (ציריך, מינכען, האַלע, בערן). אין ציריך האָט ער חתונה געהאַט מיט דער סטודענטקע (שפּעטער דאָקטאָר־מעדיצין) רעיה ראַפּאַפּאָרט, וועלכע האָט זיך אויך אַקטיוו באַטייליקט אין דער גימנאַזיע־קאָנפערענץ אין שווידער אין 1903, און שפּעטער אין די סטודענטישע קרייזן. יוסף קרוק האָט אָנגעפירט מ יט דעם „אויסלענדישן צענטראַל־קאָמיטעט" פון דער יונגער פּאַרטיי „ס.ס." און ער איז געשטאַנען אין אַן ענגן קאָנטאַקט מיט די מנהיגים פון די אייראָפּעאישע סאָציאַליסטישע פּאַרטייען. אויף די סטודענטיש־עמיגראַנטישע פאַרזאַמלונגען, האָט ער געפירט עפנטלעכע דעבאַטעס מיט וולאַדימיר לענין, געאָרג פּלעכאַנאָוו, לעוו טראָצקי און ראָזאַ לוקסעמבורג.

ביים אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט יוסף קרוק מיט זיין פרוי געוווינט אין לאָנדאָן, וווּ ער האָט זיך נאָענט באַפריינדעט מיט ישראל זאַנגוויל, און ער האָט גענומען אָנטייל אין דער טעריטאָריאַליסטישער באַוועגונג. ער האָט אויך געהאָלפן וולאַדימיר זשאַבאָטינסקי ביים אָרגאַניזירן דעם יידישן לעגיאָן.

אַ פאַרצווייגטע טעטיקייט האָט ד"ר קרוק געפירט צווישן די יידישע אַרבעטער־מאַסן אין ווייטשעפּל. צוזאַמען מיט די רוסישע רעוואָלוציאָנערן האָט ער אָרגאַניזירט דעם לאָנדאָנער „דעלעגאַטן־קאָמיטעט" פון די רוסישע, פּוילישע, יידישע, גרוזינישע און לעטישע פּאַרטייען. צו דעם דאָזיקן קאָמיטעט האָבן אויך געהערט די שפּעטערדיקע סאָוויעטישע מיניסטאָרן — טשיטשערין און ליטווינאָוו. מיטן אויסברוך פון דער רעוואָלוציע אין רוסלאַנד, איז קרוק מיט זיין פרוי אַוועק קיין לענינגראַד, וווּ ער איז געוואָרן מיטגליד פון דאָרטיקן „אַבעטער־סאָוויעט".

שפּעטער איז יוסף קרוק געקומען קיין ווארשע און איז געוואָרן דער פאָרזיצער פון דער „פאָראייניקטער יידישער סאָציאַליסטישער אַרבעטער־פּאַרטיי" („ס.ס." און „סיימיניסטן"), און דער הויפּט־רעדאַקטאָר פון זשורנאַל „דער נייער וועג". ער האָט גענומען אַנטייל אין די אינטערנאַציאָנאַלע סאָציאַליסטישע קאָנגרעסן און איז געווען מיטגליד פון אויספיר־קאָמיטעט פון סאָציאַליסטישן אינטערנאַציאָנאַל. עס איז נישט געווען קיין איין שטאָט און שטעטל אין פּוילן, ווו ד"ר יוסף קרוק זאָל נישט האָבן געהאַלטן פאָרלעזונגען און לעקציעס אויף סאָציאַל־פּאָליטישע און ליטעראַרישע טעמעס. צענדליקער מאָל איז ער אַרעסטירט געוואָרן און איז פאַרשיקט געוואָרן אין קאָנצענטראַציע־לאַגער פון קאַרטוז־בערעזאַ, פון וואַנען ער איז באַפרייט געוואָרן נאָך אַן ענערגישער אינטערווענץ פון אַזעלכע וועלט־באַרימטע פּערזענלעכקייטן, ווי ראָמען ראָלאַן, אַנרי באַרביס, בערנאַרד שאָו און בערטראַנד ראַסעל. ער איז נאָכדעם געלעגן צוויי יאָר לונגען־קראַנק אין אַ סאַנאַטאָריום.

ווען די היטלערישע אַרמייען האָבן פאַרנומען פּוילן, האָבן יוסף קרוק און זיין פרוי זיך דורכגעשמוגלט די גרענעץ־וועלדער און זענען אָנגעקומען קיין ביאַליסטאָק און

שפּעטער קיין ווילנע. פון דאָרטן זענען די קרוקס דורך נאָרוועגיע, דענעמאַרק, שוועדן און פראַנקרייך אָנגעקומען אין 1940 קיין ארץ־ישראל און זיך באַזעצט אין ירושלים.

די טשענסטאָכאָווער לאַנדסמאַנשאַפט האָט אויסגעוויילט ד"ר יוסף קרוק אַלס איר ערן־פאָרזיצער. אין ארץ־ישראל זעצט פאָר ד"ר קרוק זיין פרוכטבאַרע פּובליציסטישע טעטיקייט און ער פאַרעפנטלעכט אַרטיקלען אין די צייטונגען „דבר", „הפועל הצעיר", און „לעצטע נייעס".

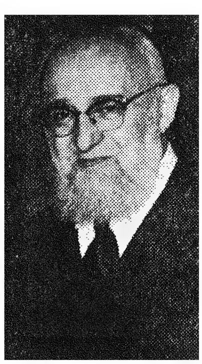
דעם 70־טן און 75־טן געבורטס־טאָג פון זייער אָנגעזעענעם לאַנדסמאַן, האָבן די טשענסטאָכאָווער אָפּגעמערקט, צוזאַמען מיט ישראל־מנהיגים, אויף יובל־פייערונגען אין ירושלים און תל־אביב, ווו עס האָבן גערעדט דער פּרעזידענט יצחק בן צבי ז"ל, דער כנסת־פאָרזיצער יוסף שפּרינצאַק ז"ל, און זיי צו לאַנגע יאָר — דער נשיא זלמן שזר, יצחק גרינבוים, גאָלדע מאיר, זלמן ארן, ד"ר זרח וואַרהאַפטיג, דעפּוטאַט יונה כסה, דער געוועזענער ישראל־אַמבאַסאַדאָר ד"ר בן־ציון רזין און דער פאָרזיצער פון דער לאַנדסמאַנשאַפט ד"ר האָראָוויטש.

דער יובל־קאָמיטעט האָט באַשלאָסן אַרויסצוגעבן ד"ר קרוקס זכרונות, וואָס וועלן דערשיינען אין עברית און אין יידיש.

ר' שלמה זלמן שרגאי (לבית פיבלוביץ)

נולד בכ"ה כסלו בעירה קטנה גורז'קוביץ (על יד פיוטרקוב טריב.) בפולין להוריו ר' משה פיבלוביץ (מחסידי רדזין הותיקים) שמוצאו מגזע הש"ך והמרש"א, ולאמו פרומט בת ר' אליהו שמואל וויינגארט מווארקא (מחסידי רדזין הותיקים) ומוצאו מהיהודי הקדוש — ר' דוד לעלעווער זצ"ל. אביו היה מחובבי ציון, השתייך לתנועת המזרחי וממנו קיבל בנו את ההשראה לאהבת ארץ ישראל ולציונות הדתית. כשהגיע מר שרגאי למצוות, הטיל עליו אביו לאסוף כסף בשביל „ישוב ארץ ישראל", אז הקרן הקימת לישראל.

מאביו קיבל, איפוא, גם אהבת תורה וגם אהבת ארץ ישראל. מר שרגאי נשאר נאמן לחסידות רדזין ולובש ציצית עם תכלת.

את חינוכו קיבל בחדרים ובישיבות, ולימודי חול מפי מורים פרטיים. כבר בימי נעוריו חשב הרבה על ארץ

ישראל ובנינה והצטרף לתנועת „תורה ועבודה" שהיא תנועת „צעירי המזרחי" וה„פועל המזרחי" בראשית צמיחתן. הוא נבחר כחבר ההנהגה הראשית של התנועה והיה אחד מפעיליה למען השרשת הרעיון הציוני בקרב היהדות הדתית. כן התמסר לעבודת הקרנות הלאומיות ומונה למורשה ה„קרן קימת לישראל" ולועד „קרן היסוד" מטעם תנועתו.

בעודנו צעיר לימים, ניסה את כוחו בכתיבה ופירסם מאמרים ורשימות בעלון התנועה „דער מזרחי וועג", „אונזער לעבען" ו„טשענסטאָכאָווער צייטונג".

בתרפ"ד התחתן עם מרים בת ר' יהושע שפילברג מצנסטוחוב ובאותה שנה עלה ארצה והחל בפעולתו הציבורית מטעם מפלגתו.

מסירותו לעניני התנועה ולבנין הארץ ברוח התורה והמסורה העלתה אותו לשורותיה הראשונות והוא נבחר למרכז העולמי של ה„מזרחי" ולועד הפועל של הפועל המזרחי.

החל מהקונגרס הציוני הט"ו ואילך, השתתף כציר בכל הקונגרסים הציוניים וגם נבחר כנציג תנועתו בועד הפועל הציוני. מר שרגאי הלך וגדל עם הפעילות הציונית והציבורית שלו ותפס מקום חשוב במוסדות הלאומיים והציבוריים המרכזיים: בנשיאות „החבל הימי לישראל" — פרי יצירתו של דוד רמז ז"ל; המרכז למען תוצרת הארץ, יו"ר המועצה הציבורית לתכניות העבריות בשירות השידור „קול ישראל", בתקופת המנדט הבריטי. משנת תרפ"ט היה חבר הנהלת הועד הלאומי.

בקונגרס הציוני הכ"ב נבחר להנהלת הסוכנות היהודית בלונדון וישב בה שנתים בשנים 1946—1948. בזמן שבתו בלונדון יצר קשרים עם אנשי הדת הבריטיים ומוסדותיהם והצליח לרכוש את אהדתם של רבים מהם לענין הציוני. הוא גם השתתף בועידת הכנסיות הסקוטיות ומילא בהן את שליחותו בהצלחה.

בשנת תשי"א (1951) נבחר כראש עירית ירושלים. הוא היה ראש העיר הנבחר הראשון אחרי תקומתה של מדינת ישראל ושימש בתפקיד זה עד ל־1953—תשי"ג.

עם הקמת המדינה חזר ארצה והמשיך למלא את תפקידו כחבר הנהלת הסוכנות היהודית ללא תיק.

בשנת 1954 נבחר מחדש להנהלת הסוכנות היהודית בירושלים כראש המחלקה לעליה. בתוקף תפקידו פעל ועשה גדולות בזמן זרימת העליה הגדולה ולשם כך ביקר הרבה פעמים בארצות שונות והיה הרוח החיה בכל מה שנעשה בשטח זה.

מר שרגאי מחונן בכשרון ספרותי וכהוגה דעות פירסם גם כמה ספרים וחוברות שמהם ראויים לציון „משנת ישראל ואמונתו", „הציונות הדתית", „יחסי עבודה בארץ", „תחומים", „חזון והגשמה בתהליכי התמורה והגאולה", „שעה ונצח", „פעמי גאולה", „המאבק על יהדות" (ביידיש) ועוד. כן כתב וממשיך לכתוב מאמרים בשאלות אקטואליות בעתונים „הצופה", „לעצטע נייעס", ובקובצים שונים כגון „נתיבה" „סיני" ועוד.

לצ'נסטוחוב הגיע בשנת 1918, שם היה גר דודו — אחי אביו, ר' שרגאי פיביל פיבלוביץ שהיה שם מנהל בית ספר (ולפני כן פתח בית ספר יחד עם המשורר ח. נ. ביאליק בסוסנוביץ). דודו זה היה סבא של אשתו מרים, בת לר' יהושע ושרה שפילברג, והיא היתה בתו של ר' שרגא פיבל פיבלוביץ.

בבואו לצ'נסטוחוב הוכנס מיד לעבודתם של צעירי מזרחי, החלוץ המזרחי, בני מזרחי והמזרחי. יחד עם מר יעקב לסלוי ואחרים הקים את החווה של החלוץ „המזרחי" והיה פעיל בחיי הקהילה, בעבודה הציונית, החינוכית התרבותית, הדתית והכללית.

בחודש אב שנת תרפ"ד 1924 עלה יחד עם אשתו (כחצי שנה אחרי חתונתם) לארץ ישראל, יחד עם מר יעקב לסלוי ואחרים.

בהיותו בצ'נסטוחוב, הוזמן לשנה אחת לנהל את בית הספר המזרחי בוולושצובה לא רחוק מצ'נסטוחוב, ועלה בידו תוך זמן קצר, להעלות את הרמה ולהכפיל את מספר התלמידים.

ו. ח.

ר׳ יעקב לסלוי

נולד להוריו ר׳ חנוך העניך ולאמו איטה (בת ר׳ אברהם גולדרייך) ביום ז׳ באייר תרנ״ז בצ׳נסטוחוב.

אביו היה מחשובי חסידי יעזוב וסטריקוב ואמו היתה מצאצאי הרבי בצ׳כאנוב, ר׳ אברהם לאנדוי ז״ל, מחבר הספרים „זכותא דאברהם״ ו„אהבת־חסד״, שנקרא בפי בני־דורו „הצדיק מצ׳יכאנוב״.

את לימודיו החל — כרגיל — בחדרים ולאחר כך, למד בישיבות בזדונסקה־וולה וראדזימין, — תורה וחסידות בנוסף קוצק.

מימי נעוריו היה חדור רצון עז לפעול למען הציבור. וכבר בשנת תרע״ז — בהיותו עודנו צעיר לימים — יסד בצ׳נסטוחוב את ישיבת „עץ חיים״, שמגמתה היתה, לאפשר לבחורים לומדי־תורה, להשתלם גם בלימודים כלליים, מבלי שיצטרכו לעזוב את מקומות לימודיהם ואורח חייהם המסורתיים ולהסתגל לדרכי חיים שאינם לפי רוחם. (בכרך א׳ של ספרנו זה פורסם פרוטוקול אופייני במקו־ריותו על ייסוד הישיבה הזאת).

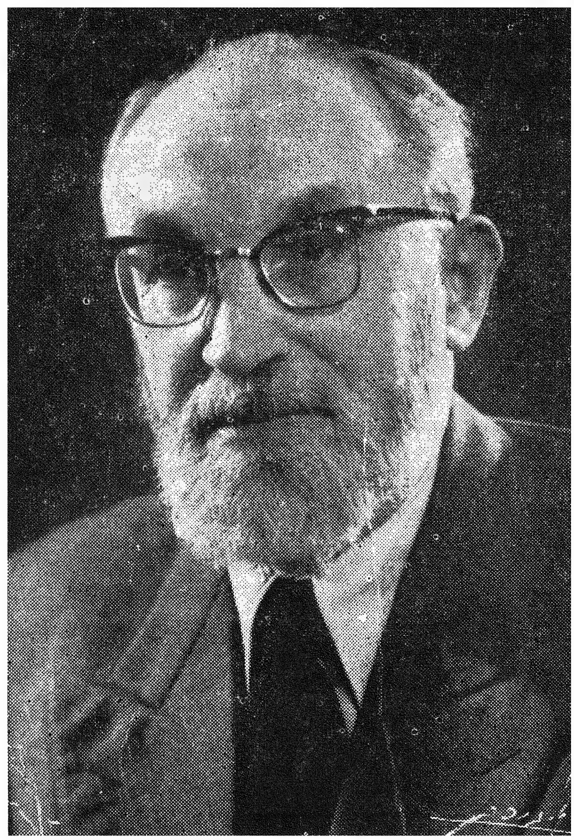
בינתיים נסתיימה מלחמת־העולם הראשונה ובאה תקופה של התעוררות לאומית ותקוה להגשמת הרעיון הציוני בפועל ממש. פורסמה הכרזת בלפור והתחזקה האמונה, כי הנה באה הגאולה לישראל וארצם הנכספת.

לסלוי ועוד כמה מחבריו לדעה הרגישו, כי הגיע הזמן לפעולה גם בקרב הנוער הדתי והחסידי, על מנת לשלבם בשורות הפעילים כדי לקרב הגאולה. ביזמתם של יחידי־סגולה מבין הנוער הדתי נוסדה בפולין תנועת „צעירי מזרחי״ ואחרי כן גם „החלוץ המזרחי״.

לסלוי הקים סניף בצ׳נסטוחוב והוא נבחר כיושב הראש שלו וגם כחבר ההנהגה הראשית של התנועה. הוא השתתף גם באופן פעיל ביותר בהקמת סניפים בערי זגלמביה ואירגן את פעולותיהם.

האדוקים הקיצוניים שבעיר ובסביבה לא ראו זאת בעין יפה, אבל הבינו שאין בכוחם להפריע לו, כי גם התחשבו במעמד המכובד שלו ושל משפחתו, ובאו לכלל דעה, כי בנידון זה „שב ואל תעשה עדיף...״.

בשנת תרפ״ג נשא ר׳ יעקב לסלוי לאשה את חיה (בת ר׳ דוד מאיר גראנק) מותיקי חסידי סטריקוב ובעל בית־חרושת לסבון.

עם כניסתו לחיי המעשה לא פסקה פעילותו הציבורית־הדתית־לאומית, אלא להיפך גברה עוד. לסלוי אירגן בעירו מטעם „החלוץ המזרחי״ — שהיה חבר הנהגתו הארצית — קורסים להכשרה מקצועית בנגרות ומסגרות בבית הספר למלאכה שנקרא „שקולה רזמישניצה״, עבור בחורי־ישיבה שהתכוננו לעלות ארצה.

הוא יסד גם את החוה הראשונה בפולין לחקלאות מטעם „החלוץ המזרחי״, והיה מן הפעילים ביותר למען הרשימה

היהודית הלאומית בבחירות ל,,סיים", וכן למועצת־העיר והקהילה היהודית.

כן התמסר לעבודת הקרנות הלאומיות ומונה למורשה ה,,קרן הקיימת לישראל" ו,,קרן היסוד" מטעם תנועתו.

בשנת תרפ"ד מילא את שאיפת חייו ועלה ארצה.

כאן נעשה עד מהרה לאחד הפעילים ביותר בתנועת ,,הפועל המזרחי", שצריכה היתה בימים ההם להילחם על ,,יום, עבודה" בשביל חברי תנועתה. הסתדרות העובדים הכללית ראתה בפעולותה ,,מתחרה מסוכן", ברצותה שכל הנזקקים לה יהיו קשורים רק עמה.

באותו הזמן רפו ידי העוסקים בסידורים לעבודה, מטעם לשכת־העבודה של ,,הפועל המזרחי", והציעו להיכנע לדרישת ההסתדרות — להפסיק את הפעולות הנפרדות ולהצטרף לשורותיה. לסלוי היה אחד מאלה שהתנגדו בכל תוקף לכך והודות לו — לא חוסלה הלשכה העצמאית של ,,הפועל המזרחי", כשהוא מראשי פעיליה ומנהיגיה עד היום הזה. אחר זמן קצר חזרו ה,,פורשים" למקור מחצבתם — ל,,הפועל המזרחי".

במשך השנים הלכו והתבססו גם המפעלים הכלכליים של התנועה וזכות גדולה היתה ללסלוי בארגון וניהול החברה ,,עולים־בונים", שהיתה מעין ה,,סולל־בונה" הדתית.

לסלוי היה גם הגזבר הראשון של המרכז ,,הפועל המזרחי" ומכונן משק המסים, כחבר הועד־הפועל שלו.

הוא היה גם ממיסדי ,,קופת המלוה" של ,,הפועל המזרחי" הנקראת כעת ,,בנק הפועל המזרחי". הוא מנהלה מראשית היוסדה — בשנת תרפ"ח — כשהונה היסודי היה 200 ל"י (בפירוש: מאתים לירות) — והמגיע עכשיו ל־5 מיליון ל"י (חמישה מיליון); ועד היום הנהו מנהלה הכללי הארצי, כאשר הבנק חולש על 28 סניפים.

מר לסלוי הוא גם חבר בהנהלת מרכז המוסדות הכלכליים של תנועת ,,הפועל המזרחי", חבר הנהלת בנק ,,אדנים", חבר הנהלת החברה להשקעות של בנק הפוהמ"ז, יו"ר הנהלת קופת פנסיה ,,גלעד", חבר הועה"פ של המפד"ל, חבר נשיאות המפד"ל בתל־אביב, חבר הנהלת המדרשיה ,,נעם" וחבר ועדת־הביקורת של התנועה העולמית.

היה ממיסדי המפעלים הכלכליים של התנועה ,,משכנות" ו,,הבונה" והוא חבר הנהלה שלהם. בתור חבר הועה"פ של ,,המזרחי ו,,הפועל המזרחי" היה חבר לאספת הנבחרים השניה וציר בקונגרסים הי"ט עד הכ"ד. בימי שבתו בירושלים היה חבר הקהילה שלה. כן הנהו חבר המועצה הדתית בתל־אביב (מיום היווסדה ועד היום), יו"ר הנהלת ה,,חברה קדישא" בת"א, יו"ר הנהלת ,,עזרת תורה", ,,היאס". בזמנו היה חבר המועצה הכלכלית שליד לשכת ראש הממשלה.

מר לסלוי שימש כיו"ר ועדת־הספר של ,,ספר צ'נסטוחוב" ואם זכינו להופעתו — הרי יש לו חלק גדול וחשוב בעבודה העצומה ורבת האחריות, שהיתה נחוצה לשם ביצוע המשימה הכבדה הזאת!

ו. ה.

ר' יעקב לויט

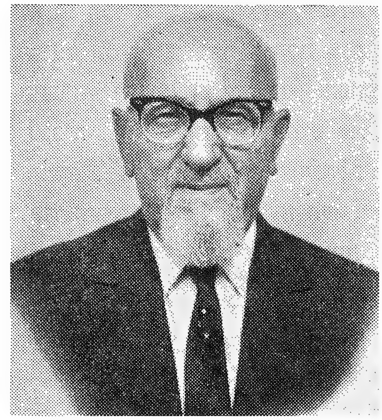
ר' יעקב לויט — שהיה נקרא בצ'נסטוחוב בכינוי־חיבה ר' יאנטשע — נולד בעיר מיכוב (פלך קילץ). הגיע לצ'נס־טוחוב בשנת 1906 והתחתן עם אשת־נעוריו גב' טאובה (לבית לובלינג), אשה יראת־ד' ונדיבת־לב, ואז גם השתקע בעירנו.

כבר מראשיתו, התפרסם כתעשיין־מצליח ורב־פעלים בשטח התעשיה והמסחר. כעבור שנים ספורות, נעשה מר לויט לאחד האישים הבולטים בחייה הכלכליים של צ'נסטו־חוב, בהתחלה — כאחד מנציגיו הראשיים של קונצרן־הענק ,,סטראדום", וכעבור זמן — גם כאחד מבעלי המניות החשובים שבקונצרן זה.

בשנת 1918 הקים את בית החרושת לפשתן ,,לעוולען", שהתפרסם לשבח בטיב תוצרתו בכל רחבי פולין ואפילו מעבר לגבולותיה. בית החרושת הלך וגדל, התפתח והתרחב ולפני מלחמת העולם השניה העסיק למעלה מ־300 עובדים.

לשבחו של מר לויט יצויין, שהוא התאמץ — אם כי הדבר היה כרוך בקשיים לא־מעטים, בגלל התנגדות הפוע־לים הפולניים — להעסיק במפעלו הנזכר גם עובדים

יהודיים ולא רק כפועלים פשוטים בלבד, אלא גם כמנהלי־עבודה, כמומחים־מקצועיים וכחשבונאים. מספרם הגיע עד ל־70, דהיינו — כ־25% של כל המועסקים בבית החרושת שלו.

יעקב לויט לא הסתגר בד׳ האמות של עסקיו הפרטיים — למרות שאלו דרשו ממנו את רוב שעות היום — ולא הפסיק את פעולתו הציבורית והציונית. ומאחר שנתפס — עוד מבית אבא — לרעיון הציוני והתחיה הלאומית ברוח התורה והמסורה, נמנה גם על מנהיגיה של תנועת „המזרחי״ — יחד עם חבריו־לדעה ולפעולה הח״ה גולדשטיין, וכסלר, וורשבסקי וזילברברג — שהיו ממניחי־היסוד לתנועה זו בעירנו והוא השתתף גם בכל האירועים הציוניים.

ביחס לתרומותיו לקרנות הלאומיות: „קרן היסוד״, „קרן הקיימת לישראל״ ו„קרן ארץ ישראל״ של „המזרחי״ נקט מר לויט בשיטת „יתן הוא ויתנו אחרים״. לאחר הפרשת תרומותיו ביד־רחבה וברוח־נדיבה, השתתף באופן־פעיל ובמלוא־מרצו בהתרמת יתר עשירי העיר, „אשר ממנו למדו וכן עשו״.

הוא היה גם אחד ממקימי הגימנסיה העברית בעירנו ואחד מאולמיה נקרא על שמו ועל שם רעייתו ז״ל — יבדל ממנה לחיים טובים וארוכים!

אם כי מר לויט נמנה, באופן רשמי ולפי דרך חייו, למחנה הלאומי והציוני, לא מנע את עזרתו גם למוסדות, שלא הצטיינו באהדתם לתנועה הלאומית, אם רק הכיר בתועלתם הציבורית, וכך מצאנוהו בין התומכים החשובים בהקמת „ישיבת חכמי לובלין״, כאשר מייסדה, הגאון רבי מאיר שפירא זצ״ל, פנה אליו בדבר תרומתו למען הקמת הישיבה הנזכרת. תרומתו של מר יעקב לויט היתה גדולה ורבת־ערך, אפשר לשפוט מכך, ששמו התנוסס

לתפארת בלוח־השיש, שהוצב בכניסה לישיבה, ליד שמו של התעשיין המפורסם ר׳ אשר כהן ז״ל, בעל בית־החרושת הנודע „ווידזעווסקא מאנופקטורא״, שעל יד לודז׳.

ר׳ יעקב לויט ביקר בארץ־ישראל, לראשונה עם בנו דוד, בשנת 1932, בכדי לבדוק את האפשרויות להשקעות פרודוקטיביות.

בשנת 1934 בא שוב — הפעם, בעצמו — והחל בהשקעותיו המעשיות ובארגון היצוא לתוצרתו ארצה. אז תיכנן גם את העברת משפחתו והונו לארץ־ישראל. למטרה זו בא בנו, דוד, בשנת 1938 ארצה והשתקע בה ובשנת 1939 בא ר׳ יעקב בפעם השלישית, הביא עמו את בנו יצחק, חגג כאן את חגיגת ה„בר־מצוה״ שלו והשאירו בארץ, — להמשך לימודיו.

מר לויט חזר לצ׳נסטוחוב לשם חיסול סופי של עסקיו בגולה. בינתיים פרצה מלחמת העולם השניה ורק בדרך־נס הצליח להימלט עם כל משפחתו ולהגיע ארצה.

הודות ליוזמתו, חריצותו וכשרון־המעשה — שבהם נתברך עוד מימי נעוריו — הצליח להקים, על יד פתח תקוה, בית חרושת לטווית ואריגת צמר בשם „יעקב לויט ובניו״ — מפעל חשוב, המעסיק 180 פועלים ושתוצרתו מיועדת, ברובה, ליצוא. שר המסחר והתעשיה, העריך את מפעלו זה ובגלל היצוא הרב שלו הוכר כ„יצואן מוסמך״ ואף הכריז עליו כ„יצואן מצטיין״ וכאחד „המיוחדים שבמפעלי הטכסטיל בארץ״.

הוא זכה גם להוקרה ותשומת־לב מיוחדת מטעם שר האוצר הנוכחי, בגלל פעולותיו המבורכות והמועילות לפיתוח כלכלת ארצנו בשדה התעשיה.

יצויין, שר׳ יעקב לויט — כאז גם עתה — ממשיך גם בפעילות ציבורית חשובה.

בין היתר, הינו חבר בהנהלת „בנק המזרחי להשקעות״, חבר מועצת־המנהלים של „בנק הפועל־המזרחי״, יושב־ראש ועד בית הכנסת „בית אל״ בתל־אביב ואחד החברים הפעילים בועד הציבורי להנצחת קהילת צ׳נסטוחוב, העוסק בהוצאת הספר לזכרה.

נוסף לכך פעיל מר לויט בשורה שלימה של מוסדות בעלי אופי מגוון: סוציאליים, כלכליים, חברתיים ועוד.

יתברך בן עירנו הישיש, המכובד בפי כל, כאיש המעש והדעה, הממשיך והמפליא לעשות בעוז נעורים, בעוד הרבה הרבה שנות־בריאות ופעילות־המבורכת, לתועלת עמנו וארצנו הנגאלת והנבנית!

ע. בן משה

ד"ר אליהו הורוביץ

ד"ר אליהו יעקב בן־מנחם ורבקה (מבית זלבר) הורוביץ נולד בצ'נסטוחוב בכ"ז אדר תרנ"ח (5.3.1898), גדל והתחנך בבית לאומי מסורתי. כמקובל, ביקר בחדר מספר שנים, ולאחר מכן בגימנסיה — דווקא בגימנסיה פולנית ולא ברוסית, בכדי לא לגרום לחילול שבת ע"י כתיבה, שהיתה בבחינת הוראה מחייבת בבתי ספר רוסיים. נוסף ללימודי חול, היה מורה לעברית וללימודי היהדות.

אביו (ראה ספר צ'נסטוחוב, כרך א' עמוד 717, ר. מנדל הורוביץ), שהיה חרשתן ועסוק בפרקמטיה בכל ימות השנה, לא הדיר את עצמו מקנייני רוח ואף היה ציוני נלהב, דבר שהיתה לו השלכה ישירה על כך, שילדיו יתחנכו ברוח לאומית ויהיו במרוצת הימים לפעילי תנועת הנוער הציוני. בזמן מלחמת העולם הראשונה, כאשר קמה תנועת הצופים — היה אליהו מהראשונים שלחם בהתבו־ללות והגדוד שלו היה בין מגשימי הציונות, שרובם עלו ארצה.

עוד בטרם עזיבתו את צ'נסטוחוב, היה בין מיסדי „צעירי ציון" ו„החלוץ", וכן נמנה על פעילי הארגון „סאמואוברונה" (ארגון המגינים נגד פורעים אנטישמיים) בשנת 1918 בעיר קרקוב, בהנהגתו של הרב ד"ר יהושע טהון.

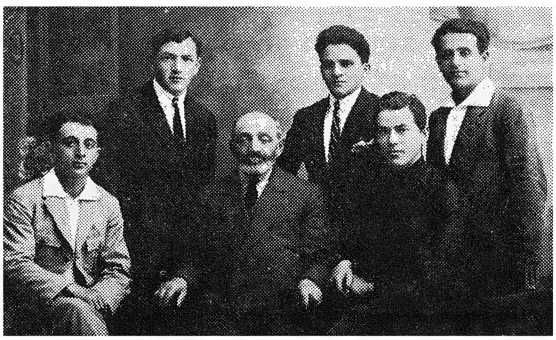
בעקבות האירועים האלה, החליט לעלות ארצה.

אליהו גונב גבולות ומגיע להולנד. כאן — לפי עצתו של ד"ר נחמיה דלימה, היו"ר של ק.ק.ל, הוא פונה עם קבוצת צעירים להכשרה חקלאית.

בשנת 1921 הגיע א. הורוביץ ארצה והופנה כאן ע"י בא כח הפיק"א, מר קלוריסקי, שהכירו עוד בהולנד, לכפר גלעדי — לשמש בתור רפתן.

שנה לאחר מכן נקרא להיות הרפתן הראשי במקוה ישראל, ובשנת 1923, יצא ביחד עם קבוצת צ'נסטוחובאים לראשון לציון, לעבוד בטבק.

כעבור זמן, התפזרה הקבוצה עקב התנאים הקשים. בשנת 1924 נוסע מר הורוביץ לצרפת, להשתלם כרופא וטרינרי —וחוזר ארצה בקיץ 1929, כדי לאסוף חומר

קבוצת צ'נסטוחובאים עם ר' מנדל הורוביץ בעת ביקורו בארץ בשנת 1924. יושבים מימין לשמאל: ש. גולד, מ. הורוביץ, ד. חדש. עומדים: א. זיטמן, מ. זילברשץ, א. הורוביץ.

לעבודת הדוקטורט. כאן הוא מוצא את עצמו לפתע בתוך סערת הימים של מאורעות אב תרפ"ט ורואה מחובתו להתגייס להגנה. הוא נשלח ליסוד המעלה עם קבוצה שבראשה עמד הצ'נסטוחובאי משה אגוזי.

עם גמר הפעולה, נוסע אליהו הורוביץ לצרפת, לסיים את חוק לימודיו לקבלת התואר האקדמאי על הנושא „גידול בקר לחלב בארץ ישראל" (ונושא משני — „גידול בקר בארצות סובטרופיות"). כעבור זמן קצר הוא חוזר ארצה ובמקביל לעיסוקו המקצועי, עושה ד"ר הורוביץ למען צרכי ציבור ונותן את עתותיו לפעילות לטובת הכלל, ובמיוחד, בשביל יוצאי צ'נסטוחוב, בשמשו כיושב ראש הארגון. בעת מלחמת העולם השניה היה ד"ר הורוביץ חבר הנשיאות של התאחדות עולי פולין, ובעת כהונתו כיו"ר בפועל — אורגן משלוח החבילות ליוצאי פולין ברוסיה שאותן היו מחליפים למזון, כדי לקיים את עצמם.

ד"ר הורוביץ הוא מראשוני העלייה השלישית של יוצאי צ'נסטוחוב בארץ, נשוי לגב' בלה (מבית שולק) שעלתה ב־1904, אחת המורות הוותיקות לפסנתר בארץ. מכל בני משפחתו נמצא בארץ עוד אח, ווילק, מוותיקי הקיבוץ „משמר העמק".

ע. ב. מ.

אברהם י. גוטליב

אברהם יהודה גוטליב נולד בצ׳נסטוחוב בכ״ג בתשרי תר״נ (15.10.1890) לאביו ר׳ מנחם טלמה (נצר ממשפחת האדמו״ר ר׳ דוד מלעלוב זצ״ל) ולאמו פריל, בת ר׳ חיים הערש ברקוביץ שהיה למדן ידוע בעיר.

הוא חונך בחינוך מסורתי, למד מקודם בחדרים ואחר כך בישיבת הרב ישעיביץ. כש„הישיבה" בוטלה, היה ר׳ אברהם יהודה בין התלמידים שהרב לימדם בדירתו. הוא למד תורה גם ב„בית המדרש" מפי מלמדים מפורסמים.

גוטליב החליט ללמוד בבית הספר המקצועי המקומי, שבהנהלתו של המהנדס עשרה-דבריא. הוריו הסכימו לכך בתנאי שימשיך לשמור על מסורת אבותיו ושיקדיש מזמנו גם ללימודי קודש. שיחק לו המזל והוא היה בין התלמידים המצטיינים שבבית-הספר המקצועי.

עוד בלמדו בבית-המדרש, התקרב גוטליב לחוגים הציוניים ובעודנו תלמיד בית-הספר המקצועי — השתתף בפעולות של מפלגת-הפועלים „פועלי-ציון".

בשנים 1908/9 כשהפעולות של כל מפלגות-הפועלים דעכו, היה גוטליב בין היחידים במפלגתו שהמשיך בפעולתו המפלגתית ללא הפסקה.

בהיותו בוארשה התקשר עם הועד המרכזי של מפלגתו ועל ידו חודש הקשר עם החברים בצ׳נסטוחוב.

בימי מלחמת-העולם הראשונה היה גוטליב — כנציגם של פוע״צ — בין מייסדי המאפיה „פאָפּולערע בעקעריי", אשר סיפקה לאוכלוסיה לחם במחיר-מוזל.

בשנת 1915 יצא לגרמניה — לעיר קלן — ללמוד שם במקצועו. בקלן נפגש עם פועלים יהודיים מכל קצוות פולין, ובעזרת גורמים מקומיים והקהילה היהודית פיתח ביניהם פעולות תרבותיות.

בשנת 1917 חזר גוטליב לצ׳נסטוחוב ומצא בה כר נרחב לפעולות מפלגתיות ומקצועיות. אז הקימה המפלגה גם מועדון יפה בשם „ארבעטר-היים" ובראשו עמד שמעון ואַלדפויגל. גוטליב צורף לועד המועדון והוא התחיל לפעול במרץ בכל שטחי הפעולה המפלגתיים. הוא היה גם בין מייסדי הצרכניה „אַרבעטער-היים" ונבחר כחבר הועד שלה.

לאחר מלחמת-העולם הראשונה נוסדה בצ׳נסטוחוב „מועצת פועלים כללית" והוא נבחר — מטעם האיגוד המקצועי של פועלי המתכת — כחבר המועצה.

ב-1919 הקים גוטליב יחד עם יונתן רוזנזון „מכון לתעשית מבלטים" שבמשך הזמן יצר גם פירזולי-בנין.

בהיותו עצמאי, נכנס כחבר ב„ארגון בעלי המלאכה העצמאיים" ונבחר כיו״ר הסקציה של האומנים שבמקצוע המתכת וגם כחבר ועד הארגון. כאשר הממשלה הפולנית פירסמה את הצעתה בדבר חוק ה„צכים" היה גוטליב בין הלוחמים נגד החוק הזה שמגמתו העיקרית היתה להגביל את האומנים היהודים.

כאשר חוק ה„צכים" נכנס לתוקפו נבחר גוטליב כ„זקן הצך" ונתמנה גם מטעם ה„לשכה הממשלתית לאומנים" — כחבר ועדת הבחינות לאומנים ולמתאמנים.

כשהתארגנה בשנת 1933 ההסתדרות — „חלוץ בעלי מלאכה" שמגמתה היתה להכשיר את חבריה למען ארץ ישראל, נמצא גוטליב בין מארגני הסניף בצ׳נסטוחוב וגם נבחר כסגן היו״ר שלו וכציר לכינוס הראשון של „הסתדרויות חלוץ בעלי מלאכה", שהתקיים בוארשה בשנת 1934. גוטליב גם כתב מאמרים בעתון הציוני „אונדזער וועג" בצ׳נסטוחוב והמשיך בפעולתו בארגון בעלי מלאכה ובועד המרכזי שלו.

בסוף ספטמבר 1936 עלה א. גוטליב עם אשתו רחל ובתם דבורה לארץ-ישראל משאת-נפשו והגיע עם משפחתו לתל אביב — לבתם צפורה, שעלתה עוד בשנת 1933. גוטליב נרשם מיד כחבר בהסתדרות ונשלח לעבודה במקצועו. הוא החל לעבוד במקצועו כמנהל טכני—מקודם בבית-החרושת „פליז" בחולון, ואחר כך — בתעשיה הצבאית בדרגה מנהלתית.

אברהם גוטליב פעיל מאד בארגון יוצאי צ׳נסטוחוב. באסיפה הראשונה, שהתקיימה בזמן בואו ארצה נבחר

כחבר הועד, ואחר כך — כמזכיר הארגון, תפקיד שהוא מכהן בו מאז ועד היום הזה.

ביתו נהיה למקום מפגש לצ׳נסטוחובאים. בתור נציג של הארגון, משתדל הוא תמיד לעזור לבני עירו בעת מצוקתם.

הידיעה על אבדן בנו יעקב הי״ד ע״י הצורר, דיכאה את רוחו, נוסף לכך — נפטרה אשתו רחל ז״ל ביום ל׳ בסיון תשט״ו.

למרות כל התלאות הוא ממשיך בפעולתו בארגון יוצאי צ׳נסטוחוב.

ו. ה.

שמחה רייך

שמחה רייך (אביו פרץ רייך), היה ידוע כיהודי חרדי, חרט מצבות („מצבה־קריצער״), הצטרף עוד בנעוריו לתנועת „פועלי ציון״ ובמרוצת הזמן הפך להיות אחד מראשי פעיליה ודבריה.

בשנת 1924 עלה ארצה ביחד עם אשתו, לאה, מבית זיידמן, ובתו הקטנה. לאחר שהבת חלתה והרופאים קבעו, כי אקלים הארץ מזיק לה, נאלץ בלית ברירה לעזוב זמנית את הארץ ולחזור לצ׳נסטוחוב. גם בשובו הוא אינו נוטש שאיפתו לציון ומחדש ביתר שאת את פעילותו הציונית. שמחה רייך קורא ומלהיב עובדים יהודים, וביניהם הסבלים היהודים, לעלות לארץ ולהצטרף לכיבוש העבודה העברית בנמל חיפה, אשר היה אז בראשית פעילותו.

בשנת 1935, הוא מגשים סופית את שאיפתו, ועולה עם בני משפחתו שנית ארצה.

ו. ה.

✶

יששכר שוורצבוים

רבים היו אנשי צ׳נסטוחוב, אשר לחמו בשורות כוחות המגן של העם היהודי — הן בגולה, נגד פורעים אנטי־שמיים ואח״כ במלחמה נגד הצורר הנאצי — בקבוצות פרטיזניות, בגיטו, במחנות וביערות, ובשורות „הבריגדה היהודית״. אולם זכותו המיוחדת של יששכר שווארצבאום היתה בכך, שהוא היה הצ׳נסטוחובאי היחידי שלחם בשורות „הגדוד העברי״ בעת מלחמת העולם הראשונה.

יוצאי צ׳נסטוחוב בשורות ה„בריגדה״

שלב מכריע במאמצי הישוב בארץ, ליטול חלק במערכה ולהשיג שיתוף וייצוג מוכר ליהודים במלחמה נגד הנאצים — היתה הקמתה ופעולתה של החטיבה היהודית הלוחמת (״חי״ל״), או כפי שנקראה גם „הבריגדה היהודית״.

זה היה גוף צבאי יהודי, היחיד, ששירת כעוצבה יהודית עצמאית במסגרת הצבא הבריטי וכחלק מצבאות בעלות־הברית בכללם.

הבריגדה היהודית הורכבה רובה ככולה מתושבי ארץ ישראל ובין אנשיה היו גם יוצאי צ׳נסטוחוב אשר התנדבו להילחם נגד הקלגסים הגרמניים ולעזור על ידי כך למאבק אחיהם בגיטאות וביערות.

ואלה הם המתנדבים מיוצאי צ׳נסטוחוב ל„בריגדה היהודית״:

1. פוטשביץ (הדרי) נפתלי
2. מרקסון קלמן
3. קלרמן נחום
4. יעקוביביץ בן משה עזריאל
5. קארטוז יעקב
6. קלרמן משה ז״ל
7. ליפינסקי יוסף
8. נירנברג צבי
9. וילינגר שלמה
10. בראון דוד
11. פרידמן (פארי) יוסף
12. גראנק יצחק
13. וולודובסקי מאיר
14. לובלינג משה

אשר אילן (שוורצבוים)

בנם של ר׳ מרדכי וקילה שוורצבוים, עלה ארצה ב־3 לאוגוסט 1920. הוא נשלח מיד לעבודה בסלילת כביש טבריה—צמח ושם שהה כ־9 חדשים. אחר כך עבד כרבע שנה במושבה „מצפה״ ונותן־העבודה שלו היה גר שנתגייר והתיישב במושבה זו.

משהוכרז על ידי המוסדות הלאומיים על הצורך להתגייס למשטרה, עזב שורצבוים את מקום עבודתו והתגייס למשטרה.

לאחר שעזב את המשטרה ניסה את מזלו בפתיחת קיוסק לגזוז בתל־אביב ברחוב המלך ג׳ורג, פינת אלנבי. מסחרו זה נמאס עליו מיד וכעבור חודש עזב את ה„קיוסק״ שלו, עבר לירושלים ונכנס כעובד בבית־האוכל של קמחי ומנקרסקי.

עד כמה היו באותו הזמן תנאי העבודה ירודים, אפשר לשפוט מהעובדה, כי במשך למעלה משנה קיבל שורצבוים

בשכר עבודתו, משעה 6.30 בבוקר ועד שעה 11 בלילה, 1.50 בפירוש: **לירה אחת וחמשים פרוטות לחודש.**

לפי עצת אחד מחבריו — איש צ׳נסטוחוב — התגייס ב־27 למאי 1924 למשטרה בחיפה ועל סמך הוותק הקודם של שנתיים במשטרה קיבל דרגת סמל. ביום 27 למרס 1927 החל לעבוד במשטרה בתור צלם.

במאורעות שנת 1929, כאשר נהרג הקצב רוטמן על ידי הפורעים הערביים בעיר התחתית והיהודים שגרו בה החלו לעזבה, גמרו השוטרים היהודים אומר לשמור על שלום התושבים היהודים ולהמריצם לא לעזוב את המקום.

ביחוד הצטיינו בהשפעתם השוטרים שוורצבוים, קליינמן ושוהל (חתנו של יורקביץ). אולם באחת ההתנגשויות עם

הפורעים הערביים נפצע שוורצבוים ועוד שוטר אחד בשם יהודה.

גם במאורעות הדמים בשנים 1938—1936 קיבל עליו אשר אילן תפקידי שמירה, אם כי למעשה יכול היה להסתפק במילוי תפקידו כצלם המשטרה.

ב־27 למרס נדרס אשר אילן, בלכתו עם אשתו בקרית מוצקין, על ידי אופנוע ונפצע קשה.

בשנת 1938 ביקר בצ׳נסטוחוב וזכה עוד לראות את הוריו לפני השמדתם.

עם קום מדינת ישראל חזר אילן למשטרת ישראל והמשיך בתפקידו עד ליום 1 ליולי 1957 ומאז יצא לפנסיה.

ע. ה.

✶

כנס אנשי „השומר הצעיר" — יוצאי צ׳נסטוחוב — בישראל, בחודש ספטמבר שנת 1963.

משה קלארמן — ז״ל

בחיבה היינו מבטאים את השם „קלארוס" ולא חשבנו על משמעותה של מלה לטינית זו שפירושה בעברית הוא — „טהור". אכן, כזה יישאר תמיד בזכרוננו.

הוא הצטיין בפשטות הליכות, במרץ, בשקידה ובפקחות, ומעל לכל בעמידה עקשנית, ללא וויתור על עקרונות — מימי בית הספר ועד לשעתו האחרונה.

בחייו הפרטיים ובפעולותיו הציבוריות לא נרתע מן המכשולים, ולחם ללא ליאות למען שינוי פני המציאות. כל שנות חייו היו קודש למען התנועה והקיבוץ.

בקן צ׳נסטוחוב היה מנהל ומדריך, ועד מהרה הפך למדריך כל הגליל זגלמביה. לפני עלותו ארצה פעל במחלקת ההנהגה הראשית ברובנה, ואחר־כך בהנהגה הראשית בווארשה.

בשנת 1938 הגיע לקיבוץ בארץ, ובמרץ ועקביות האופייניים לו, התחיל להסתגל לעבודה הפיסית הקשה. בערבים, אחרי העבודה, ובשבתות התמסר לפעילות תרבותית בקיבוץ, ולגיבוש עמדת התנועה.

בשנת 1942 התגייס לצבא הבריטי בחיל התותחנים. גם שם התמסר לפעולה ציבורית בין החיילים ורכש את אימונם. קלארוס עקב בעירנות אחר כל מפעל שהוקם, והיה מבקר בחריפות כל שגיאה או סטיה בחיינו החברתיים. עם סיום תפקידו זה, נטל על עצמו תפקיד קשה יותר — הדרכת גרעין „חרות", עולי מחנה ברגן־בלזן, המתערה בחיי הקיבוץ והארץ למרות תנאי החירום.

במלחמת השחרור, נלחם קלארוס ביד מרדכי, וכרגם מנוסה מימי הבריגאדה העברית, נשלח מעמדה לעמדה לפגוע בריכוזי האויב. אולם כאשר אזלו הפגזים, לחם כרובאי בקו האש הראשון. כשהתפרצו כלי השריון הכבדים לתוך העמדה — לא נסוג קלארוס, כי אם החזיק בתעלה, ושם השיגוהו כדור האויב.

קטע מתוך מכתבו האחרון של קלארוס לחברתו:

חורבת יד מרדכי, שבת 22 במאי 1948.

„אנצל את ההזדמנות לכתוב לך מלים מספר. אולי נצליח לפנות את הפצועים ואת החברות, שימסרו לך מכתבי זה. הם גם יספרו לך על מה שקרה אצלנו. את זוכרת בודאי את דעותי מלפני ה־15 במאי ועל הצפוי לנו אחרי תאריך זה...

הרס וחורבן כזה של המשק לא תיארתי לעצמי. הנוף הסובב אותי נראה לי כה זר, עד שאינו מזכיר לי כלל את ביתנו ואת קיבוצנו. אני שמח שלכל הפחות הצלנו את הילדים ואת החברות. נקווה שחלק מחברינו יצליח אולי לראות בנצחון, ולתת יד להקמת ההריסות מחדש.

עד עכשיו שיחק לי המזל, נקווה שנתראה. אבל אם לא, אין לי ספק שתדעי לשאת זאת. אם נצליח להדוף את האויב ולא לתת לו להוציא את הנקודה מידינו, לא לשוא יהיה הקרבן הזה.

תגידי לעמוס שישנם פה עשרות אלפים עם פגזים וסוגי נשק אחרים.

נשיקות חמות לך, לעמוס, ושולמית וליתר המשפחה.

מ ש ה.

סרן מיכאל רון (מיכה) בסרגליק — ז״ל

נפל בכ׳ בחשון תש״כ (10.11.1960).

מיכה נולד בכ״ט בתשרי תרצ״ז בירושלים, התחיל את למודיו בבי״ס „מעלה״ והמשיך בבי״ס של זרם העובדים. בשנות המאבק בארץ ב־1947, והוא רק בן 11, עבד כבר בביצורים ע״י בית השדור וידע אף להשתמש בנשק.

בעת המצור על ירושלים היה מיכה עוזר בחלוקת המים לתושבי העיר ובזמן שההורים היו בתפקיד הגנתי מחוץ לבית (אמו קבלה אות הוקרה בעד הגנת ירושלים) היה מטפל באחותו הקטנה, וגם היה מקשר בין העמדות.

בשנת 1949 עבר עם הוריו לתל־אביב, וכאן גמר בית ספר מקצועי „מקס־פיין״ במגמה לאוירוניטיקה. כבן 16 ענד את כנפי הטייס, לראשונה בגדנ״ע אויר. לאחר שנה התגייס לחיל־אויר וגמר את הקורס לטיסה כחניך מצטיין. כנף־הטייס ענד לו הרמטכ״ל, רב אלוף חיים לסקוב.

אולם, נראה, כי גורלו התאכזר לו. בפעם הראשונה בחייו נפגע, כאשר פוצץ הבניין של „פלסטין פוסט״. בית הוריו נהרס והוא הוצא ביחד עם אחותו מבין ההריסות. מקרה אסון שני קרה לו ביום בו הוסמך לטייס סילוני: בצאתו לחופשה קצרה, ארעה לו תאונת דרכים קשה והיה חשש שיאלצו לקטוע לו רגל אחת. ימים אחדים היה מוטל ללא הכרה ומשהתאושש היתה שאלתו הראשונה „דוקטור האם אוכל לשוב לטייס״? כל מחשבותיו בחיים היו נתונות לטייס.

שלוש שנים שהה מיכה בבית־החולים והצליח לשכנע את הוועדה הרפואית שהוא כשר מבחינה רפואית לטיס פעיל.

בטיסה הראשונה אחרי צאתו מבי״ח, העמיד הבוחן את מיכה במבחנים קשים, והיה עליו להוכיח את כוחו דוקא ברגלו השמאלית, והדבר עלה לו במאמצים קשים.

באמונים הנוספים השיג מיכה את הזמן שהפסיד בעת שהותו הממושכת בבית־החולים, ומשהוצב לטייסת ה„סו־

פרמיסטרים״ מן המעולות ביחידות המבצעיות של חיל האויר, לא היה קץ לשמחתו.

מיכה זכה להערכה רבה ולא החמיץ שום הזדמנות של טיסה. תמיד רדפה אותו התחושה שעליו להדביק את הזמן שאבד. הוא קִוה כמו כל טייס, כי יוכל להוכיח כוחו גם ב„פגישה עם המיגים״; ואכן, באחד מקרבות האויר הממושכים והמיגעים ביותר שהתפתחו במפגשים בין

מטוסינו למטוסי האויב, הכריע מיכה את האויב במאבק אתו.

ברגעי השמחה שערכו לכבודו של מיכה, בשובו לבסיס, לא פסקו חבריו לברכו על הצלחתו בהפלת המטוס והטייס. אולם מיכה הלוחם העקש, שכה ידע לעמוד בפני מכשולים גדולים אמר להם: „חברים, הנני שותף מלא לשמחה על הפלת המטוס, אולם אל נשכח כי לאותו טייס חכתה בודאי אמו לשובו הביתה... ועל כן קשה לי לשמוח גם באבדן הטייס״. כאן התגלה לבו הרך והחם של אדם קשה העורף, שלא ידע לאות במלחמותיו למען החיים. אולם כעבור שבועיים נדם לבו, כאשר נפל בעת מלוי תפקידו.

יהי זכרו ברוך.

ו. ה.

✶

דוד גליקסמן — ז״ל

נולד בשנת 1913 בצ׳נסטוחוב. מגיל נעוריו התחנך בתנועת „השומר הצעיר״, ובגמר תקופת השרות בצבא הפולני עבר בלובלין „הכשרה״ והתכונן לעלות ארצה.

אולם המלחמה סכלה את תוכניותיו, והיה עליו לעבור את כל שבעת מדורי הגיהינום של הכיבוש הנאצי. ב„גיטו הקטן״ היה מראשוני המגשימים והוגי הרעיון של הקמת הארגון הלוחם. בראשית צעדיו של הארגון השתייך למטה

הפעולה, אף במרוצת הימים — בהתרחב המסגרת — ביקש לשחררו מהשתייכותו למטה בנימוק, כי „המהומה גדולה

מדי״ — וכך עד ליציאתו ליערות קוניצפול, היה „איש השורה״ ומילא כל תפקיד שהוטל עליו.

ביערות קוניצפול המשיך בהצנע ללכת בדרכו, תוך נאמנות לערכים שעליהם התחנך, ואף כי סבל מפצעים — לא נשמעה כל אנחה מפיו.

בכל תהפוכות הגורל האכזריות, איכשהו הצליח לעבור את המלחמה — ושוב באותה הצניעות האופיינית לו — היה נכון ליטול על עצמו תפקידים חדשים בנסיבות החדשות.

בגלל החיפושים שערכו הנאצים ביערות, חזרו הצעירים העירה „עד עבור הזעם״. שוב היה זה מאכל בירנצוויג שהסכים, תוך ידיעה ברורה מה גדול הסיכון, לקבלם באחד הבתים ששוכן בו מחסן הרהיטים, אשר היה בפיקוחו.

ב־19.3.1943 נפל ילד יהודי כבן 10 מחוץ לגיטו לידי הגסטאפו. הוא ואמו התחבאו באותו בנין בו היתה הקבוצה — והילד ידע על קיומה. ברצותו כנראה להציל את אמו, הובילם לחדר הלוחמים. ההפתעה היתה מלאה וקבוצת פרטיזאנים יהודיים שהיתה מזוינת נפלה לידי הרוצחים.

בודדים הצליחו בדרך לא דרך להיחלץ מהמלכודת — ביניהם דוד גליקסמן שהגיע לאחר תלאות ומצוקות חזרה ליער.

בהגיעו ארצה, הצטרף גליקסמן לקבוץ יד־מרדכי (קבוצו מימי ההכשרה בפולין) ונראה, כי מצא בו את ביתו החדש, השתרש במקום ונכון היה לעבור סוף סוף לחיים תקינים, להתחיל לחשוב על חיים אישיים. אולם, הגורל המר התאכזר לו שוב: עם פרוץ מלחמת השחרור התייצב נאמן לדרכו — בשורה הראשונה של הלוחמים על הגנת המולדת ונפל בקרב על יד מרדכי.

★

פליקס ביאטוס *)

גדוד ש/10 הוא גדוד השריון הראשון של צה״ל. ב־1948 יסד אותו „הזקן״ האלוף המנוח יצחק שדה, ממכונני פלוגות השדה פלמ״ח של ההגנה. מפקדו הראשון היה רב־סרן פליקס ביאטוס שדיבר רק פולנית ורוסית.

פליקס ביאטוס עצמו עלה ארצה משטטין (ליד צ׳נסטו־חוב מער.) שבפולין במאי 1947. כאשר פלש הצבא האדום לפולין, לפי הסכם מולוטוב—ריבנטרופ, נפל פליקס בשבי הרוסי. בשאלון שמילא כתב כי מקצועו „נהג־מכונאי״, כך

*) מתוך ספרו של שבתי טבת: „חשופים בצריח״.

כתב לפי עצת יהודים בעלי נסיון, שאמרו לו כי מקצוע זה טוב מאחרים, מבחינת קוראי שאלונים.

ואכן כעבור עשרה ימים בלבד נקרא לתקן מכונית סיטרואן של מפקד גבוה ב„נ.ק.וו.ד." חיטט ביאטוס בקרבי הסיטרואן בלי לדעת בין ימינו ושמאלו. באורח מקרה נדלקה המכונית וחידשה את כושר נסיעתה. ביאטוס שוחרר משביו אך שאלונו לא אבד. ב־1941 כשפלשו צבאות גרמניה לברית המועצות ושריוניו של גודריאן דהרו לעבר מוסקבה, גויס ביאטוס לצבא האדום ונשלח לקורס נהגי טנקים. תחילה נהג בטנק סיור קל ב־ט'/27 ואחר כך ב־ט' /34. ב־ט'/34 לחם בקרמנצ'וק, בצטאובקה, בפולטבה ובחרקוב. ב־1943 היה סמל טנקים בצבא האדום.

ב־1943 החלו הסוביאטים לכונן את הצבא הפולני הגולה שלהם, פליקס שהיה לקצין נשלח ללמוד במשך ששה חדשים באקדמיה לפיקוד ויצא ללחום בשורות הצבא הפולני בחזית לנינו, ליד אורשה. הוא סיים את שירותו בצבא הפולני כמפקד גדוד טנקים בדרגת מיור.

אולם ב־1947 היה היהודי המנוסה והמלומד ביותר בלוחמת שריון בכל ארץ ישראל. יצחק שדה הרחיק לראות וראה כי מדינת ישראל תקום במלחמה, ובמלחמה מודרנית. טנקים לא היו, אבל פליקס ביאטוס הרצה בקורס כתות של ההגנה בג'ועררה. מפקד הקורס היה בר־לב העתיד להיות מפקד גייסות השריון ורמטכ"ל.

ביאטוס הרצה ברוסית ודבריו תורגמו לעברית.. אמנם היטיב לדבר פולנית, אבל המינוח השריוני ידע רק ברוסית. בסוף 1947 יסדו הזקן וביאטוס את בית הספר לשריון הראשון.

היום מנהל פליקס ביאטוס תחנת אגד־תיור בנמל התעופה לוד.

★

מרדכי (מוטק) קושניר — ז"ל

בנם של חיים וחוה קושניר נולד בצ'נסטוחוב בשנת 1914. הוריו הגיעו לעירנו מאחת העיירות ש„בתחום המושב" היהודי ברוסיה.

אביו היה מומחה גדול במקצוע החייטות, אך לא הלך בגדולות. הוא לא הקים לו בית־מלאכה עצמאי, אלא עבד כל ימיו כחייט שכיר אצל אחרים.

במרוצת השנים הפך מוטק הצעיר לאחד ממנהיגי הנוער הפרולטרי שהתרכז מסביב ל„בונד".

במרכז התנועה עמדו על סגולותיו המיוחדות ועל כוחו הארגוני הרב, ובאחת הועידות נבחר למרכז ברית הנוער הבונדאי „צוקונפט".

עם פרוץ מלחמת העולם השניה, היה מוטק קושניר בין טובי הפעילים והמפעילים שעוררו את הנוער שלא להיכנע למזימת הנאצים — להשמיד את בני עמנו, על ידי פעולות גסיסה ממושכות שסופן כליה טוטלית. יחד עם חבריו האחרים קרא למרוד במשטר הנאצי, לרדת למחתרת ומשם להכות בגרמנים ולהפריע להם במלאכת ההשמדה.

הוא לא הסתפק בתעמולה שבעל פה, אלא הוציא בטאון בלתי ליגאלי בשפה הפולנית בשם „למען חרותכם וחרותנו".

בבטאונו זה הלהיב את היהודים והפולנים כאחד, למרוד במשטר הדיכוי האכזרי. ה„גיסטאפו" הפך עולמות בכדי לגלות את „מקור הרעה", שבאה עליו מפעולה זו —

ולבסוף הצליח לגלות את מקום עריכתו של הבטאון ואף לתפוס את עורכו. מוטק קושניר עונה על ידי ה„גיסטאפו" בעינויים נוראים, אך לא גילה את שמות חבריו.

בני משפחתו אספו בעזרת הציבור היהודי בצ'נסטוחוב

סכומי כסף ניכרים בהם הצליחו לשחד את אנשי ה„גיס־טאפו", אשר הסכימו בסופו של דבר לשחררו ממאסרו.

בשנת 1956 הצליח מוטק לעלות ארצה ונכנס זמן קצר לאחר מכן להסתדרות ה„בונד" בתל־אביב, ומילא את התפקיד של מזכיר התנועה.

מוטק התהלך במחשבות ותכניות לפעילות ענפה, אולם לא זכה להגשים את שאיפתו, ובשנת 1960 נפטר ללא עת, כאשר הוא רק בן 46 שנה. יהי זכרו ברוך, של אדם רב־פעולות זה שנקטף בדמי ימיו.

ע. ב.מ.

י. א. פלאי (פיליק)

ר' בריש צ'נסטוחובסקי — ז"ל

בחוגי החסידים בצ'נסטוחוב התבלט במיוחד ר' בריש צ'נסטוחובסקי, כי היה מן המעטים שהרעיון הציוני קנן בלבו עוד משחרית ימיו.

ר' יששכר־דוב — נולד בשנת תר"ל בצ'נסטוחוב לאביו ר' משה צ'נסטוחובסקי מחשובי חסידי ראדומסק ומאנשי סודם של בעל ה„חסד לאברהם" ו„הכנסת יחזקאל" ועד לאדמו"ר האחרון רבי שלמה חנוך הי"ד. הוא גדל והתחנך על ברכי התורה והחסידות אצל אבותיו. היה מחונן בכשרונות והצטיין כעילוי ומתמיד. היה מתלמידיו של הרה"ג ר' אפרים זצ"ל מאמסטוב, שתפס בעירו „ישיבה" גדולה שרק בעלי כשרון נתקבלו שם כתלמידים. (באותו זמן למד בישיבה זו גם הסופר המפורסם ה. ד. נומברג שנמנה בין חבריו ללימוד של יששכר דוב).

אחרי נישואיו עסק במסחר וזכה להיהפך לדמות בולטת ומקובלת בין תושבי העיר מכל החוגים, במאור פניו וביחסו הלבבי לכל אדם ואדם. היה גם ממיטיבי נגן ובעל־תפלה נפלא. בתפילותיו היתה חויה דתית יוקדת באש קודש, ובמשך הרבה שנים התפלל „מוספים" בבית חסידי ראדומסק..

אם כי לא השתייך, באופן רשמי, לתנועה הציונית היה מסור לרעיון הציוני ועמד תמיד לימין הצעירים ש„נתפסו לציונות" ושהחדירו את רעיון „המזרחי" בין כתלי בית החסידים. היה מראשוני רוכשי מניות „אוצר ההתישבות היהודית" (קולוניאל־בנק), בראשית הפעולה הציונית — עוד בימי הרצל — וסבל בעד דביקותו ברעיון זה.

בשנת תרצ"ג עלה ארצה, כששתי בנותיו — שושנה ויפה — קדמוהו ונמצאו בארץ — בעין חרוד. החסידים רצו למנוע את עלייתו ושלחו משלחת מיוחדת לאדמו"ר האחרון מראדומסק, לבקש ממנו שיניא אותו מצעד זה. המשלחת סיפרה לאדמו"ר שר' בריש עומד להתיישב בעין חרוד הפסולה בעיני האדוקים. כל מאמצי הרבי וידידיו לא הצליחו לעכב את עלייתו לארץ משאת נפשו. בבואו ארצה התגורר בחיפה.

עם פרוץ המלחמה, כשהגיעו אליו השמועות על השמדת יהדות פולין ושמרבית בניו ומשפחתו הענפה נספו בה, נתקדרו פניו. אך הוא התאושש ומצא ניחומים בשיעוריו התורניים, ביחידות וברבים, בש"ס, מדרשים וזוהר. זמן קצר לפני פטירתו סיים את כל הש"ס, בפעם השביעית.

עם פרוץ מלחמת העולם השנייה, כשנסתם מקור מחייתו — משלוחי הכסף מאת בניו, שהמשיכו בבית מסחרו בצ'נסטוחוב, — עבר לעין חרוד שבנותיו הנזכרות נמנו בין בונות המשק מראשית עלייתן. הוא נתחבב שם על כל יודעיו, אף שהתנהג בחסידות ובלימוד תורה ויראת שמים וכולם העריצוהו בשל ישרותו, סובלנותו ומאור פניו, שהפיקו שמחה וגיל מעבודת הבנין והיצירה החלוצית של הדור הצעיר. הוא נפטר בשיבא טובה.

מאת ד. ש. קמינסקי ז״ל

ר׳ ישראל קאמינסקי — ז״ל

ר׳ ישראל קאמינסקי היה אחד הראשונים שנמנה על חסידי אלכסנדר. הוא היה איש חסיד במעשים ובמידות,

וכל יודעיו כבדוהו על יושר לבו. אהבת ארץ־ישראל קיננה עמוק בלבו, והוא שתל אותה בלב בניו ובנותיו משחר ילדותם.

בשנת 1924, כאשר אחי ואני החלטנו לעלות לא״י, נתמלא לבו שמחה. כאשר חסיד אחד, ממתנגדי הציונות, שאל אותו, למה הוא מסכים לעלייתנו, השיב כי גם הוא מתאווה לחיות בארץ הקודש, אך מחמת גילו אין לו סיכוי לזכות בכך. אולם אם בניו יהיו בארץ, אין כל ספק שברבות הימים יעלו גם אותו.

הגיעו הדברים לידי כך, שהודיעו לאדמו״ר מאלכסנדר על כוונתו לעלות ארצה. הוא הזמין אותי לבוא אליו. טרם שנסעתי, שאלני בבית המדרש יהודי יקר ומכובד מצ׳נסטוחוב, ר׳ אביגדור, למה אני דוחק את הקץ ואיני מחכה לביאת המשיח, אעפ״י שהוא משוכנע שאני מאמין בכל יום שיבוא. עניתי לו כי אין כל איסור לחכות לביאת הגואל בארץ הקודש והזכרתי בפניו את דברי חז״ל:

„לעולם ידור אדם בא״י, אפילו בעיר שרובה גויים, ואל ידור בחוץ לארץ, אפילו בעיר שרובה ישראל״; „כל הדר בא״י דומה כמי שיש לו אלוה, וכל הדר בחו״ל דומה כמי שאין לו אלוה״. תשובותי שכנעו אותו והוא אמר כי אילו היה בגילי, לא היה מהסס אף רגע לעשות כמוני.

כשנסעתי עם אבי אל האדמו״ר מאלכסנדר, סיפר לו אבי את הדברים שאמרתי לר׳ אביגדור. הרבי אמר לאבי, כי לפני כמה ימים בא יהודי לקבל את הסכמתו של הרבי לצאת לאמריקה. הרבי אמר ליהודי, כי בכל ארצות הגויים רובצת עלינו קללת הגלות והקב״ה מלא כל הארץ כבודו, ואין בין אמריקה לבין פולין או כל ארץ אחרת ולא כלום. אבל כשבא יהודי לשאול, אם לעלות לארץ ישראל — הוסיף הרבי — אינני מהסס אף לרגע להסכים לכך. הרבי פנה אלי ובקשני, לא לסור מדרך התורה והמצוות.

אבי היה מאושר כי הרבי נתן את הסכמתו. אני ואחי עלינו ארצה, כחלוצי המשפחה. לא עברו ימים מרובים וגם אבי ואמי וכל שאר בני משפחתנו עלו ארצה.

ר׳ ישראל קאמינסקי

טרם שנפטר אבי — בשנת 1947 — התנחם בכך שזכה לראות במו עיניו את פעמי הגאולה המתקרבת. בזכות דביקותם בא״י ניצלו הורי מהשואה.

דוד מאיר גראניק — ז״ל

איש צ׳נסטוחוב, משרידי הדור הישן של יהדות פולין, מחסידי סטריקוב, מן הטפוסים המופלאים של היהודים העממיים.

לבו היה תמיד ער לכל נצרך וסובל. בהליכות חייו היה ר׳ דוד טיפוס נדיר של מאמין ללא שיור; דמות עילאית של שליח מצוה שמלאכתו בכך, משרת מתוך חדוה לאלקים ואדם.

בתור שכזה היה מקובל וידוע בין יהודי עמך בצ׳נסטו־חוב — עיר מגוריו, ובמסורה זו המשיך גם אחרי עלותו לארץ־ישראל וישיבתו בירושלים עיר הקודש, אשר אף בה המשיך במעשיו הטובים.

לימים עבר עקב סבות משפחתיות לגור לתל־אביב.

אף כאן התקשרו רבים אליו באהדה והוקרה שבלב, וראו בו את אביר־הצדק היהודי, אחד מנדיבי הלב האלמונים ורבי המעש, שמלאכתם נעשית בסתר ובהצנע לכת; הוא היה בבחינת „נמצא״ לכל מבקש ומוכן לשמש כל אדם מישראל בכל ימות השנה ובכל שעות היום.

על מעשיו הטובים והנסתרים היו מספרים רבות, ועם כל זה התנהג בענותנות ובפשטות ולא היה בו שמץ של

יהירות, כי הכל היה אצלו לשם שמים. הוא לא החסיר להתפלל במנין ולא נעדר אף פעם משלוש סעודות.

ר׳ דוד מאיר בן ר׳ אברהם גראניק נפטר בכ״ו באלול תש״ו. בן ע״ג היה במותו, ולפי בקשתו הובל למנוחות בהר הזיתים בירושלים.

ו. ה.

*

יוסף אריאלי (קלוז׳ינסקי) — ז״ל

עלה ארצה בשנת 1907 בהיותו בן 19, ונכנס כאן לעבודה בבית הדפוס היחידי שהיה קיים אז ביפו, „איתן שושני״. ברם, עבודתו לא נמשכה זמן רב, ומפאת האבטלה החמורה ששררה אז בארץ, נאלץ היה לנדוד לבירות, שם קיבל עבודה באחד מבתי הדפוס הגדולים.

בבירות הצטרף לקומונה „אחוה״ וכאן נשא לאשה את חברתו חנה שניידרמן.

מקץ שבע שנים ישבתם בבירות וכשנה לאחר פרוץ מלחמת העולם הראשונה, הם שבו לארץ. יוסף אריאלי ואשתו חנה היו בין מיסדי שכונת בורוכוב ועלו על הקרקע ביחד עם 10 המתיישבים הראשונים. כן, נמנה אריאלי על מייסדי דפוס „אחדות״.

יוסף נקטף ללא עת, כאשר כוחו ומרצו עדיין במלוא יכולתם. יהא זכרו ברוך.

ו. ה.

*

עזריאל בן-משה

יהודה (יודל) דאַנציגער — ז״ל

שוין אין זיינע יינגסטע יאָרן האָט יודל דאַנציגער זיך אַנגעשלאָסן אין דער ציוניסטישער אַרבעטער-באַוועגונג „פּועלי ציון" אין טשענסטאָכאָוו און איז געוואָרן איינער פון אירע טיכטיקסטע חברים. פאַר זיין רעוואָלוציאָנערער טעטיקייט איז ער פאַרשיקט געוואָרן דורך דער צאַרישער רעגירונג קיין סיביר. ווען ער קומט צוריק אין 1913 קיין טשענסטאָכאָוו, ווערט ער גערופן צו מיליטער-דינסט און ער באַטייליקט זיך אין דער ערשטער וועלט-מלחמה.

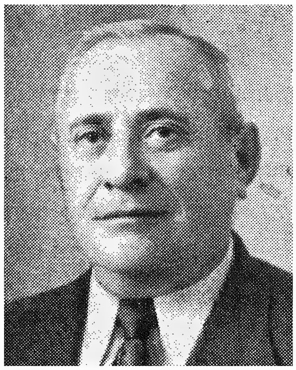
נאָך דער מלחמה, קומט ער צוריק קיין טשענסטאָכאָוו, ווו ער געפינט זיין פאַרטיי אין פולן פונאַנדערוווקס. מיט שטאַרקער ענערגיע נעמט ער זיך צוריק צו זיין פאַרטיי-אַרבעט און באַטייליקט זיך אַקטיוו אין אַלע אירע פּרוכטבאַרע מעשים, ווי דאָס גרינדן פון קינדער-היימען, אַרבעטער-קאָאָפּעראַטיוון א. ד. גל.

ער ווערט אויך באַשטימט און אויסגעוויילט אַלס ראַט-מאַן פון זיין פאַרטיי „פּועלי ציון" אין טשענסטאָכאָווער שטאָט-ראַט.

זיין אמתן ציוניסטישן חלום פאַרווירקלעכט ער, צוזאַמען מיט זיין פרוי ריווטשע, ווען זיי קומען אין יאָר 1925, אַלס חלוצים, קיין חיפה.

אין ישראל האָט ער זייער שווער געאַרבעט, אָבער מיט זיין אויסערגעוויינלעכן אויסדויער קומט ער צו צו אַ פּלאַץ און בויט אויס פאַר זיך אַ שיין הויז אין צענטער פון שטאָט.

אויך אין חיפה, איז יודל דאַנציגער אַקטיוו אַלס געזעל-שאַפטלעכער עסקן און ער ווערט אויך געוויילט אַלס דער פאַרזיצער פון די טשענסטאָכאָווער לאַנדסלייט. ער, ווי אויך

זיין פרוי, ווידמען אַ סך צייט און מי פאַר די ניי-געקומענע טשענסטאָכאָווער עולים, און זיי זענען תמיד גרייט זיי צו העלפן. נישט אומזיסט קרוינט מען דאַנציגערן מיטן טיטל „דער טשענסטאָכאָווער אַמבאַסאַדאָר".

אָבער ליידער, האָט דער אכזריותדיקער טויט אים אַוועק-געריסן פון אונדז אינמיטן פון מסירת נפשדיקער טעטיקייט לטובת זיינע לאַנדסלייט. אַלס דאַנקבאַרקייט פאַר זיין איבערגעגעבענער און אָפּפערווויליקער אַרבעט, האָט דער ארגון יוצאי צ'נסטחוב אין חיפה באַשלאָסן צו פאַראייביקן זיין זכר, און רופן די „גמילות חסדים קאַסע" אויפן נאָמען פון יהודה דאַנציגער ז״ל.

ע. בן משה

פרץ לסקר — ז״ל

פרץ לסקר נולד בחמילניק בשנת 1910, ובעודו ילד — עברו הוריו לגור לצ'נסטוחוב. בגימנסיה היהודית בצ'נס-טוחוב הצטיין פרץ בחריפות שכלו והיה לאחד התלמידים המעולים.

הוא קיבל חנוך ציוני בביתו והצטרף לתנועת „השומר הצעיר". אולם רוחו התוססת תהתה תמיד אחר דרכים חדשות להגשמת הציונות, ובמרוצת הזמן הוא מצטרף לתנועה הרוויזיוניסטית. פרץ מיסד קן בית"ר בצ'נסטוחוב ומצליח לארגן בשורות תנועתו החדשה את מיטב הנוער בעיר. כעבור זמן עובר פרץ לוארשה, ממשיך שם בלימודיו באוניברסיטה והופך לאחד ממנהיגי בית"ר. לימים זכה אפילו להיות נציב בית"ר.

בעת הכיבוש הנאצי היה פרץ לסקר אחד ממארגני פלוגות בית״ר בוארשה. משם עבר גלגולים עד שנקלע למחנה „האסאג״ בצ׳נסטוחוב.

לפני עלותו ארצה היה פעיל בארגון „הבריחה״, שעשתה למען הצלת יהודים מהגולה והעברתם בדרכים שונות למולדת.

לאחר שעלה ארצה, הפסיק לזמן מה את פעילותו המפלגתית והמשיך ללמוד באוניברסיטה בירושלים. אחר, עסק בהוראה ועבד כפקיד ב„משרד המסחר והתעשיה״, אך מבלי שיפסיק את לימודיו. לצערם של כל אלה שהכי־רוהו — חלה פתאום ונפטר ללא עת.

פרץ היה מצניע לכת ונחבא אל הכלים. הוא היה איש היושר והאמת, נשאר נאמן לחלומותיו ומסור ללחימתו, היה אהוב על כולם ונערץ על כל האנשים, אשר באו עמו במגע.

יהיה זכרו ברוך.

✶

צ. צמריון

ד״ר צבי קנטור — ז״ל

בנעוריו הצטרף לבית״ר בפולין ולאחר המלחמה נמנה עם קבוצת מניחי־היסוד של בית״ר והצה״ר, במחנות העקורים של גרמניה. הוא כיהן כמזכיר הכללי הראשון של ברית הצה״ר בשארית־הפליטה, אירגן משרדיה וקבע לה סדריה. ואכן, אם כבשה לעצמה תנועה זו מקום־כבוד ראשוני במעלה במחנות הפליטים, עד כי נהייתה שם לתנועה הגדולה ביותר — הרי מקומו של ד״ר צבי קנטור בין אלה, שלזכותם יש לזקוף את ההישגים האלה.

פעילותו במסגרת תנועתו לא העיבה על יחסיו האישיים עם יריבים והוא שאף לשיתוף תנועתו בוועד המרכזי של שארית הפליטה. טבעי היה איפוא, כי עם צירוף הרביזיו־ניסטים לוועד המרכזי הזה, היה בו ד״ר קנטור ראש מייצגיהם כאחראי לאגף הבריאות של השרידים הניצולים.

הוא היה מחונן בסגולות רבות: בעל קסם אישי, הדור בלבושו ונעים נימוסים, בעל גישה תרבותית מלבבת, נוח לבריות ועונה לקוראיו ברצון, עוזר לקשה־יום ומקפיד בדייקנות על סדר ומשמעת בעבודתו. הודות לתכונותיו אלה ולכשרונותיו סיים לימודיו בגיל די מבוגר ועלה ארצה כרופא. אף כאן המשיך לטפל באדם,

בגופו של האדם כרופא, ובמיוחד בילד העברי. יחד עם זאת לא הניח ידיו גם כאן מפעילותו למען החברה ומוסדותיה.

אפשר, שבפעולותיו המגוונות מצא הקלה ועידוד במכ־אוביו וביגונו, כי הגורל התאכזר לו מאד.

יחד עם בני משפחתו צעדו המונים אחרי ארונו של אדם וידיד, של חבר ורע, של איש ציבור ורופא חולים — ותפילה חרישית על שפתותיהם: מי יתן ותמצאנה עתה עצמותיו מנוחה ומרגוע אליהם נכסף נרדף־גורל זה בימי חלדו.

ד"ר צבי קנטור היה חבר הועד להוצאת „ספר צ'נסטוחוב" והתכונן לכתוב מזכרונותיו על צ'נסטוחוב ועל השואה שגרמה להשמדתה, אבל המות חטפהו בטרם זמנו.

בספר זה פורסם מאמר שלו ביידיש שנכתב עוד בהיותו בגרמניה, שממנו בוקעת ועולה, חיבתו לעיר מולדתו, ופעולתו הציבורית המבורכת, שלא זכה להשתתף במפעל הנצחתה ב„ספר צ'נסטוחוב".

ועדת הספר

✶

ישראל טיברג — ז"ל

עלה ארצה בשנת 1926 כחלוץ, והיה חבר בקבוצה חלוצית של „הפועל המזרחי" ברחובות. בגלל תנאי האקלים הקשים והעבודה המפרכת (היה אז בן 17) חלה, ולפי עצת רופאיו הוכרח לעזוב את הארץ. הוא חזר לצ'נסטוחוב כעבור 10 שנים עלה ארצה שנית וחידש את עבודתו החלוצית, בהשתתפו במערכות „כיבוש עבודה עבר'ת" במלוא המסירות.

תוך כדי עבודתו קרה אסון, בו מצא את מותו, בכ' בחשון תרצ"ה (1938), כאשר הוא רק בן 30.

מותו הטרגי של ישראל טיברג זעזע את כל יהודי צ'נסטוחוב, אשר הכירוהו וכבדוהו כאיש פעיל וכציוני מסור. תהא נשמתו צרורה בצרור החיים.

ו. ה.

✶

יעקב טיברג — ז"ל

יעקב טיברג, בנם של בעריש ופייגה־לאה טיברג, נולד בצ'נסטוחוב ביום־הכיפורים תר"ע (1909), נפטר בט' בטבת תש"ך (1959) ונטמן בפתח־תקוה.

בשנת 1936 עלה ארצה ועבד בחקלאות ובבנין, ברחובות. בשנת 1938 נענה לקריאת מוסדות היישוב והתגייס לנוטרות, כשמאורעות הדמים היו בעיצומם. הוא נשלח עם קבוצת נוטרים ללוד, שהיתה מוקפת ערבים, ומתפקידם היה ללוות לתל־אביב את הנוסעים שהגיעו במטוסים לשדה־התעופה לוד. בדרך כלל היו הנוטרים מעבירים את הנוסעים במכונית משוריינת, בלוויית קצין בריטי. על־פי רוב היה מוותר הקצין הבריטי להצטרף לקבוצה, כי בעוברם בסביבה הערבית היו יורים עליהם.

יעקב טיברג עבד גם בראש־העין, בשמירה על מפעל המים לירושלים. מחמת השמירה בלילות לקה בדלקת הסימפונות, שהפכה למחלה כרונית. התקפת־לב שבאה

עליו במצב בריאות רופף זה החיש את מותו, כשהוא בן חמישים שנה בלבד.

הוא ייצג את הנוטרים במוסדות הלאומיים ולחם למען זכויותיהם.

בשנת 1945 השתחרר והתחיל לעבוד בחברת „תנובה" בפתח-תקוה.

הוא היה ממיסדי נווה-עוז שעל-יד פתח תקוה, ופעל רבות למען המשתכנים הראשונים. הוא היה גם חבר במועצת בנק הפועלים בפתח-תקוה.

היה מסור מאוד למשפחתו והקפיד לקיים מצוות כיבוד אב ואם.

הניח אשה, בן ובת.

ו. ה.

*

יהודה סרברניק — [redacted]

בנו של ר' יהושע סרברניק ז"ל — שהיה מכונה בקהל החסידים בשם „יהושע בלאשקער". ר' יהושע היה בנו של הרב שלמה סרברניק ז"ל, שכיהן בכתר הרבנות בנובידבור ואחרי כן בווילון.

ר' יהושע היה בעל קול נעים, איש חסיד וירא שמים כראוי לאדם חוטר מגזע קדושים — נין ונכד לצדיק רבי יעקב שמשון זצ"ל מאוסטרופוליה.

זכותו זו עמדה לו להיות ש"ץ בבית האדמו"ר ר' פנחס מנחם יוסטמן זצ"ל מפילץ ולעבור בו לפני התיבה בשבתות השנה וכן כמנגן ראשי בשולחנות של אותו הרבי. גם בזמן ביקוריו אצל האדמו"ר מגור — שהוא נמנה בין חסידיו — נתכבד בשירת „זמירות דשבת".

בנו, יהודה אריה, שנולד בשנת 1909 בצ'נסטוחוב, נתברך בכשרון מוסיקלי עוד מילדותו ונחשב כ„ילד פלא" בעולם השירה והזמרה. את נוסחת התפילה ואת הנימה והרוח החסידית ספג מאביו ז"ל.

אם כי סרברניק עסק במסחר, הרבה גם להשתלם ולהרחיב את ידיעותיו המוסיקליות ולהאציל מהן גם לחובבי השירה והזמרה הצעירים שהתרכזו באגודת „לירא" בצ'נסטוחוב ואחרי כן גם בקונסרבטוריון בקטוביץ.

בימי השואה גורש סרבניק למחנה ההשמדה באושוויץ

ואחרי כן לדאכאו ורק בדרך נס נשאר בחיים (אשת נעוריו, דינה, בת החזן הנודע ר' ישראל ווינר ז"ל מקילץ ובנו יהושע הי"ד ניספו בשואה).

בהיותו בגיטו צ'נסטוחוב, ארגן מקהלה מעורבת תחת

חסותו של „טאג". בשיבתו במחנה-המות אושוויץ חיבר לחן לתפילה „הבט מן השמים וראה", שנהפך למעין „תפילה בלחש" של היהודים המעונים בשעת מצוקתם...

סרברניק עלה ארצה בשנת 1946 ובנה כאן את ביתו מחדש. כשרונו המוסיקלי כמחבר לחנים לתפילות ישראל

ברוח המסורת, תוך שילוב כל החידושים שבמוסיקה המודר־נית, העמידו את „העולה החדש" בשורה הראשונה של המלחינים והמנצחים של המקהלות החשובות ביותר בארץ. אין כמעט טכס צבורי חגיגי מפואר שבן־צ'נסטוחוב הצנוע שלנו — יהודה סרברניק — לא יתפוס בו את המקום המכובד של המנצח על המקהלה.

כן ראינוהו: ב„היכל התרבות" ב„ערב לחזנות ושירה דתית", — שנערך מטעם „היכל התרבות", „היכל שלמה" ועירית תל־אביב—יפו ביום א' בניסן תשכ"ג. בטכס ההכתרה של הרב הראשי לארץ־ישראל רבי א. י. אונטרמן שליט"א — שנערך ביום ל' בניסן תשכ"ד ב„היכל שלמה" בירושלים, בנוכחות נשיא המדינה, ראש הממשלה ושריה ואורחים חשובים מחוץ לארץ; וחנוכת בית הכנסת „עתירת יצחק" (ע"ש הא' יצחק וולפסון מלונדון) בצהלה — ביום בי"א מנחם אב תשכ"ד, בנוכחות הרבנים הראשיים ליש־

ראל ולצה"ל, שר הפנים וראש עירית ת"א. ובכנס העולמי של גבאי בתי הכנסת, בנוכחות נשיא המדינה והקורפוס הדיפלומטי.

בן־עירנו מאציל מידיעותיו המוסיקליות הרבות גם לאחרים.

יש לציין במיוחד, את המעשה־הרב שעשה בתרמו את תרומתו הגדולה ל„אלבום" המפואר שהוצא לזכר המלחין החסידי ר' יעקב תלמוד ז"ל שהופיע בחודש אלול תשכ"ד.

כידוע לא ידע המלחין החסידי הגדול הזה לכתוב ואפילו לקרוא תווי־נגינה ותמיד השמיע את לחניו בעל־פה.

יהודה סרברניק — בהעריכו את חשיבות מנגינותיו של ר' יעקב תלמוד ובמצאו שראויים הם שישמרו לדורות, רשם מפיו את מנגינותיו ותווי־הנגינה פורסמו ב„המלחין לבית גור", ובכך הביא ברכה רבה להנצחת נגינתו החסידית של ר' יעקב תלמוד ז"ל לדורות!

ו. ה.

אבראהם גאָטליב

טשענסטאכאווער פאריין אין ישראל

די עליה קיין ארץ־ישראל איז פון אָנהויב אָן געווען פאַרבונדן מיט אידעאַליזם און גרייטקייט צו קרבנות.

די ערשטע עולים זענען דעריבער געווען גרויסע אידעאַ־ליסטן, וועלכע האָבן געוואָלט צוהעלפן מיט זייערע יונגע כוחות ביים אַנטוויקלען דאָס לאַנד, כדי עס זאָל מיט דער צייט קאָנען אויפנעמען אויך אַ מאַסן־עליה.

דער ערשטער טשענסטאָכאָווער פועלי־ציוניסט, וואָס איז אַוועק קיין ארץ־ישראל, איז געווען דער דרוקער יוסף קאַלוזשינסקי ז"ל (שפּעטער — אריאלי).

אין די יאָרן 1911 — 1921 זענען שוין געפאָרן גרעסערע גרופּן, צווישן זיי, די ברידער פינקלער, האַנדעלסמאַן, גרשון איצקאָוויטש, היבער און אַנדערע.

די ערשטע וועלט־מלחמה האָט איבערגעריסן די עליה, אָבער אין 1919 איז ווידער געקומען אַ גרופּע טשענסטאָ־כאָווער חלוצים, וועלכע האָבן מיט צופרידנקייט גענומען אויף זיך די אַלע חבלי־עליה.

אין די צוואַנציקער יאָרן, האָבן אָנגעהויבן צו קומען קיין ארץ־ישראל אויך בירגערלעכע עלעמענטן. צווישן זיי זענען געווען גאַנצע טשענסטאָכאָווער משפחות, ווי צ. ב. די משפחות: אבא קיווקאָוויטש, פנחס ווייצענבלאַט, חיים הערשליקאָוויטש, מאַיאָרטשיק.

טשענסטאָכאָווער פריין פאַר הילף

די טשענסטאָכאָווער האָבן געוווינט אין פאַרשידענע שטעט, קיבוצים און מושבות, אָבער דאָס רוב פון זיי האָט זיך באַזעצט אין תל־אביב. די „לאַנדסלייט" פלעגן זיך אָפט באַגעגענען און אויף אַזאַ צוזאַמענטרעף איז אין 1925 דערוועקט געוואָרן דער געדאַנק צו גרינדן „אַ פאַריין פאַר קעגנזייטיקער הילף". צווישן די גרינדערס זענען דעמאָלט געווען: יהודה אושר, גאַמאַלינסקי, גאַדל פרייטאַג. הרב ישעיביץ ז"ל איז געוויילט געוואָרן אַלס דער ערשטער פאַרזיצער פון פאַריין.

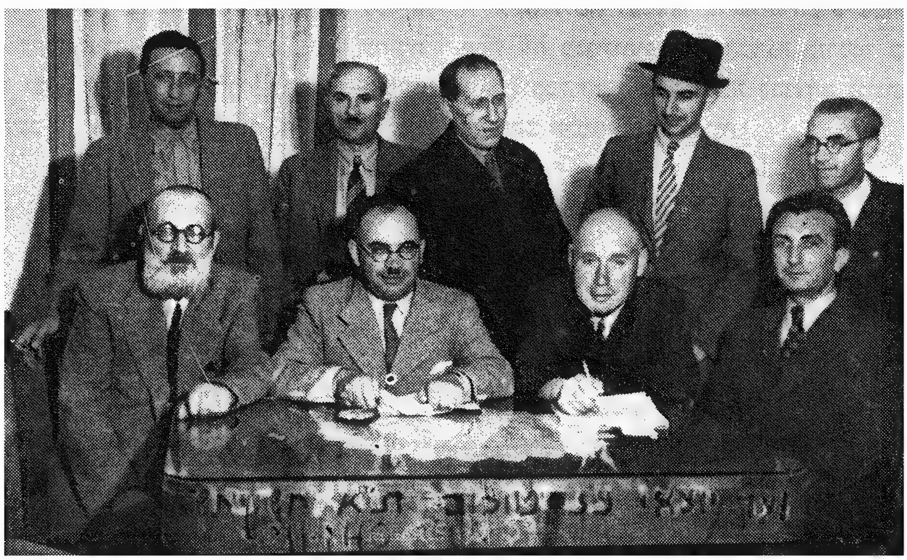
די טשענסטאָכאָווער האָבן זיך באַמיט צו האַלטן צוזאַמען, און ווי ווייט מעגלעך געהאָלפן איינער דעם אַנדערן.

אויך ביי דער הסתדרות האָט זיך אָרגאַניזירט אַ גרופּע טשענסטאָכאָווער אַרבעטער, אונטער דער אָנפירונג פון גאָדל פרייטאָג (אַקטיווער טוער פון פּועלי־ציון אין טשענסטאָכאָוו) און מען האָט זי גערופן „קבוצת פרייטאָג".

דער „טשענסטאָכאָווער פאַריין" איז אויך געווען זייער טעטיק אין „התאחדות עולי פולין" און אַ סך יאָרן איז אונדזער פאַרזיצער ד"ר א. האַראָוויטש, געווען אויך פאַרזיצער פון דער „התאחדות".

די סוכנות האָט געשיקט אונדזער לאַנדסמאַן, עו"ד משה ישי, קיין טעהעראַן, פּערסיע, כדי זיך שטעלן אין קאָנטאַקט מיט דער סאָוויעטישער מאַכט. ער האָט אויסגעפּועלט, אַז מען זאָל דערלויבן שיקן הילף פאַר די פּוילישע יידן אין רוסלאַנד.

אונדזערע חברים איז געלונגען דעמאָלט אויפצוזוכן 85 אַדרעסן פון טשענסטאָכאָווער אין ראַטנפאַרבאַנד און דער פאַריין האָט אַרויסגעשיקט פאַר זיי שפּייז־פּעקלעך און מלבושים. מיט גרעסערע סומען האָבן פאַרן דאָזיקן צוועק זיך באַשטייערט די ה"ה: קאַרפּ, ג. פרייטאָג, י. ישכיל,

ועד הצ'נסטוחובאים בישראל בת"א, בשנת 1945. עומדים: דר' הורוביץ, לויט, גוטליב, זעזמיר, שמואלביץ ז"ל. יושבים: ישכיל, שפלטן, פרייטג

ביז צום אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה האָט דער „טשענסטאָכאָווער פאַריין" געפירט זיין באַשיידענע אַרבעט, וועלכע האָט אָבער אַפילו ביי די דעמאָלטיקע באַדינגונגען, געהאַט אַ וויכטיקע באַדייטונג.

נאָכן אויסברוך פון דער מלחמה, ווען עס זענען אָנגעקומען די ערשטע טרויעריקע ידיעות פון פוילן, איז ביי דער „התאחדות עולי פולין" געשאַפן געוואָרן אַ ספּעציעלער קאָמיטעט אונטער נאָמען „הועד המאוחד", אין וועלכן עס זענען געווען טעטיק פאָלגנדיקע טשענסטאָכאָווער: ד"ר א. האַראָוויטש, פייטל שמולעוויטש ז"ל, ש. אפרים, יהודה ניר — ווײדענפעלד ז"ל, כהן, צ. שפּאַלטען, גאָדל פרייטאָג, י. ישכיל, א. גאָטליב, ד. גרושקאַ און יעקב לעוויט.

אברהם גאָטליב, אהרן מאס, די ברידער כהן און זייער פאָטער — חיים.

אין מערץ 1946 האָט דער פאַרבאַנד איינגעאָרדנט אַ גרויסע מאַסן־פאַרזאַמלונג אין תל־אביב פון טשענסטאָכאָווער לאַנדסלייט. מיט רעדעס זענען אַרויסגעטראָטן: ד"ר הירש בערג, דער געוועזענער ראַבינער פון דער דייטשער שול און ד"ר יוסף קרוק. זיי האָבן גערופן שטיצן די זאַמל־אַקציע, וואָס איז געפירט געוואָרן לטובת די אָפּגעראַטעוועטע טשענסטאָכאָווער ברידער. דער לעצטער האָט גערעדט דער פרייוויליקער פון דער „יידישער בריגאַדע", עזריאל יאַקובאָוויטש (היינט — ע. בן־משה), וועלכער האָט באַזוכט טשענסטאָכאָוו אין דעצעמבער 1945.

הילף פון אויסטראַליע

אין אָנהויב פון די פופציקער יאָרן, איז אויך אָנגעקומען מאַטעריעלע הילף פאַר אונדזערע לאַנדסלייט אין ישראל, פון די טשענסטאָכאָווער אין אויסטראַליע. כדי צו פאַרטיילן די באַקומענע „פעקלעך" מיט פאַרשיידענע שפּייז־פּראָדוקטן, האָט דער לאַנד־קאָמיטעט באַשטימט אַ צווישן־שטאָטישן סעקרעטאַריאַט פון פאָלגנדיקע חברים: אברהם גאָטליב און צבי לעווקאָוויטש (לביא) פון תל־אביב; יהודה דאַנציגער (ז"ל) פון חיפה און פייוול זוזאָווסקי פון ירושלים. אַלס הויפּט־סעקרעטאַר איז אויסגעוויילט געוואָרן אברהם גאָטליב, וועלכער פירט די דאָזיקע אַרבעט ביזן היינטיקן טאָג.

די דערהאַלטענע שטיצעס, ווי אויך די אָרטיקע זאַמלונגען, האָבן דערמעגלעכט אויסצובררייטערן די טעטיקייט פון דער גמ"ח קאַסע. מיט אונדזערע באַשיידענע מיטלען און מעגלעכקייטן, האָבן מיר געגעבן אונדזערע חברים הלוואות אויף קאָנסטרוקטיווע צוועקן.

דער פאַריין אָרגאַניזירט יעדעס יאָר די טרויער־אַקאַדעמיעס צום זכר פון די טשענסטאָכאָווער קדושים. מיר האָבן אויך איינגעמויערט אַן אָנדענק־טאָוול אין „מרתף השואה", אויפן הר־ציון אין ירושלים. יעדעס יאָר, אין דער וואָך נאָך סוכות, ווען ס'איז פאָרגעקומען די גרויסע אויסזידלונג פון די טשענסטאָכאָווער יידן, ווערן איינגעאָרדנט „יזכור־פאַרזאַמלונגען" אין תל־אביב, ירושלים און חיפה.

אין פעברואַר 1960, איז מיט דער הילף פון די טשענסטאָכאָווער לאַנדסלייט אין טאָראָנטאָ, קאַנאַדע, אויפגעשטעלט געוואָרן אַן אמבולאַטאָריע פון קופּת־חולים ביי דער

הסתדרות, ווו ס'איז איינגעמויערט געוואָרן אַ טאָוול צום זכר פון די טשענסטאָכאָווער קדושים. צו דער דערעפענונג פון דער אַמבולאַטאָריע זענען געקומען פון טאָראָנטאָ אונדזערע לאַנדסלייט ה' ריכטער און זיין פרוי.

פון די ערשטע טשענסטאָכאָווער אין ארץ ישראל. צ. א: ד"ר האָראָוויץ, געריכטער, ווייצענבלאַט, גאמולינסקי. רייכמאַן, האראַנטשיק, פאַקטער, פרוי ווייצענבלאַט, פרוי גאמולינסקי. פרוי רייכמאַן

היינט צו טאָג פירן די אַרבעט פון ארגון יוצאי צ'נסטוחוב אין תל־אביב פאָלגנדע חברים: ד"ר יוסף קרוק — ערן־פאָרזיצער; ד"ר אליהו האָראָוויץ — פאָרזיצער; אברהם גאָטליב — סעקרעטאַר; שמואל אפרים — קאַסירער; פראַניאַ גרינבערג, חיים צבי (הערשליקאָוויטש), משה יעכיל און נח קורלאַנד.

מ. ח. טיברג

חלוצים דתיים בישראל

בעליה החלוצית מפולין, שהלכה וגברה בתחילת שנות העשרים, השתלבה גם עירנו צ'נסטוחוב. חלוצים מכל חוגי הנוער החלו מגיעים ארצה בכל הדרכים החוקיות והבלתי חוקיות. בין אלה ניכר גם חלקם של החלוצים מחוגי „המזרחי" וצעירי „החלוץ המזרחי".

בשנת תרע"ג (1913), ביקרו בארץ ישראל מנהיגי

המזרחי בצ'נסטוחוב — ר' שמואל גולדשטיין, ר' מיכל ליב מינדיץ ור' מאיר גיטלר, ובכך נזרעו זרעים ראשונים, אשר התחילו לנבוט ולהכות שורשים בעירנו.

התפתחות מעודדת ומבטיחה חלה בצ'נסטוחוב כבר בשנות תרע"ו — תרע"ה (1916—1918) עם ייסוד ההסתדרות של „המזרחי" ופלגיה השונים, בהן התבלטה במיוחד הסתדרות „צעירי המזרחי".

העליה שהקיפה את הנוער סחפה אתה עשרות צעירים דתיים מאצל ספסלי בית המדרש, מקרב בעלי מלאכה וסדנאות, עובדי שירותים, סוחרים ואינטליגנציה דתית.

רושם רב במיוחד עורר המופת האישי של כמה ממנהיגי הנוער הדתי — הח"ח: י. לסלאו, ש.ז. שרגאי, דב גולדברג (אחיהו) והמנוח ברלינסקי ז"ל, שעלו בשנת תרפ"ד (1924) דרך וינה, ושם הצטרפו לקבוצת עולים דתיים מערים אחרות. אמנם הקדימו אותם מעירנו, החלוצים — יצחקי, בנימין ימיני (קרמזין) ועוד, אבל עם בואם ארצה, הם חזקו ואירגנו מחדש את הסתדרות „הפועל המזרחי", וקבלו בצורה מאורגנת את החברים מצ'נסטוחוב שבאו אחריהם, עודדו אותם והיו להם למורי דרך בקליטתם בארץ.

פעולותיהם הרבות של הנ"ל למען הארגונים הדתיים בישראל, הכלכלה, התרבות החנוך והעליה, ידועות ברבים. ראוי לציון מיוחד פועלו של הח' י. לסלו, הראשון למיסדי הבנק של ה„פועל המזרחי", אשר פעל רבות לפיתוח מוסדות כלכליים וציבוריים בארץ, שהוא עומד בראשם, ומר ש. ז. שרגאי שעשה גדולות בעלייה וקליטה כחבר הנהלת הסוכנות היהודית, בשטח התרבות והחנוך, בעתונאות ובפעולתו במוסדות שונים.

בשנת תרפ"ג נוסדה בצ'נסטוחוב חוה חקלאית, ואז התארגנה „קבוצה" של עובדי אדמה מטעם ה„חלוץ המזרחי", אשר הנזכרים לעיל נמנו עליה. כמעט כל חברי

הקבוצה עלו בזמן קצר ארצה, ועלו לשורה הראשונה של חלוצים דתיים מצ'נסטוחוב בישראל. קבוצת חברים זו המשיכה להגשים את רעיון החלוציות ועלתה בשנת תרפ"ה־ו על אדמת רחובות.

על ראשית צעדיהם במקום מסופר בחוברת היובל ה־70 של רחובות, לאמור:

„הם עברו ברגל ממושבה למושבה לתור ולחפש מקום מתאים להיאחזות בקבוצה עד שהגיעו לרחובות, ובעידודו של ר' אהרן אייזנברג ז"ל, ממיסדי רחובות שבקרו אצלו כשתרו את המקום, אמרו „פה אשב כי איויתיה" זמנית, עדי הגיעם לשעת הכושר על העברתם להתישבות. זמן קצר אחרי החגים בשנת תרפ"ו נטו אהליהם ואחר כך בנו לעצמם צריפי עץ על אדמת ועד המושבה. חלקה בת 10 דונם שהיתה מחוץ למושבה בקרבת מקום העדר (כיום מחלבת „תנובה", „מכבי אש" ו„השוק" שברחוב בילו).

... ... הקבוצה קראה לעצמה בשם קבוצת „יהודה אריה" על שם הר' ר' יהודה ליב קובלסקי ז"ל, רבה של ולוצלבק בפולניה, מראשוני המיסדים של ה„מזרחי", והיתה מאורגנת בהסתדרות ה„פועל המזרחי". קראו להם במושבה „המזרחיים".

...כניסתם של פועלים דתיים למושבה כ„קבוצה מאורגנת", הכתה גלים בהופעתם — חבושי כובע במקומות עבודה, ופה, ושם, כשציציות כנפי בגדיהם מציצות מתחת לחולצותיהם. עד מהרה הוכיחו את עצמם כפועלים וכבשו ע"י כך לאט לאט גם מקומות, שעבודה עברית לא היתה בהם מקודם.

קבוצה זאת לא זכתה אז להתישבות בגלל סיבות תקציביות של הסוכנות. החברים בחלקם נשארו ברחובות והיתר התפזרו כבודדים במקומות שונים בארץ ופעלו רבות, כל אחד במקומו הוא, בתחומים שונים, כמו יתר החלוצים מעירנו.

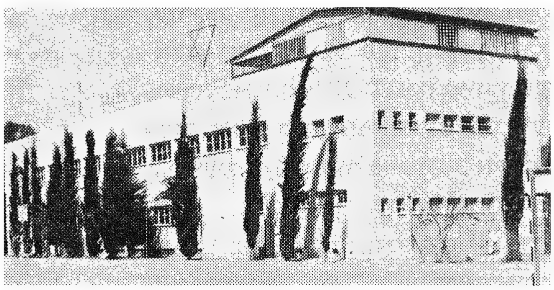
בית ספר מקצועי ע״ש מקס פיין בתל־אביב מאמץ את צ׳נסטוכוב היהודית

רצה הגורל שבית הספר המקצועי ע״ש מקס־פיין אמץ את צ׳נסטוחוב היהודית באותה העיר שקיים היה ביה״ס המקצועי שנים רבות שנשא את השם „האנדווערקער־שולע״.

גם ביה״ס הזה הושמד על מוריו ותלמידיו ביחד עם הישוב היהודי בצ׳נסטוחוב.

אנחנו יוצאי צ׳נסטוחוב בישראל ובעולם גאים שתל־מידים יהודים מביה״ס מקס־פיין שהנו מסונף לשרשרת בתי־הספר „עמל״ של הסתדרות העובדים ברחבי הארץ, נושא את השם צ׳נסטוחוב.

מורים ותלמידים מביה״ס מקס פיין: שאו בגאון ובכבוד את השם של העיר היהודית הגדולה והמפוארת אשר הושמדה ע״י הנאצים צוררי רוצחי העם היהודי.

בית־הספר ע״ש מקס פיין בת״א

מגילת־הנצחה

בית־הספר ע״ש "מכס-פיין" ב תל-אביב במדינת ישראל

מצהיר בזה חגיגית, כי ביום כח" לחודש טבת תשכ"ז קיבל עליו את המשימה הקדושה

להנציח את קהילת צ׳נסטחוב - פולין (בארץ ....)

שנחרבה בשנות השואה על ידי קלגסי הנאצים הטמאים וגרוריהם.

תלמידי בית הספר, בשיתוף עם הרשויות החינוכיות ועם ארגוני הקהילה בארץ ובתפוצות, ובעזרת הוועדה הארצית להנצחת הקהילות שעל יד יד-ושם בירושלים, יעשו כמיטב יכולתם וימשיכו בפעולה שהחלו בה להעלות לזכר עולם את הקהילה הנ״ל בחייה ופעלה, עד לשואה וכן בסבלה, מאבקה וכליונה בתקופת החורבן.

על החתום:

מנהל(ת) בית הספר עמנואל אשד מחנך(ת) הכיתה [illegible]

נציגי התלמידים המנציחים: א) [illegible] ב) [illegible] ג) [illegible]

ב״כ ארגון הקהילה: א) [illegible] ב) [illegible] ג) ....

מגילה זו נתקבלה ביד ושם למשמרת עולם.

א רומפול קאפיטל פון נאענטן עבר

עזריאל יאַקובאָוויטש, וועלכער האָט אַלס חלוץ עולה געווען קיין ארץ־ישראל אין יאָר 1937, איז געווען טעטיק אַלס קאָרעספּאָנדענט פון דער „טשענסטאָכאָווער צייטונג״. אין זיינע רעפּאָרטאַזשן פון ארץ־ישראל קומט בולט צום אויסדרוק די טיפע פאַרבינדונג פון טשענסטאָכאָווער יידן צו זייער אַלט־ניי היימלאַנד און זייער גרויסן ביישטייער צום אויפבוי פון לאַנד. מיר ברענגען אין געקירצטער פאָרם, אייניקע פון זיינע רעפּאָרטאַזשן, צוליב זייער געשיכטלעכער באַדייטונג פאַר די טשענסטאָכאָווער לאַנדסלייט אויף דער גאָרער וועלט.

(רעד.)

ע. בן־משה (יאקובאוויטש).

1. אַ טשענסטאָכאָווער קאָלאָניע אין ארץ־ישראל

שיינע יאָרן טראָגט זיך שוין אַרום ה. ראַדאָ מיט דעם געדאַנק, צו שאַפן אַ טשענסטאָכאָווער קרייז אין ארץ־ישראל. נישט איין פאַרזאַמלונג האָט ער וועגן דעם ענין גערופן, און תמיד פאַרגעלייגט דאָס שאַפן אַ מושבה פון טשענסטאָכאָווער אין ארץ־ישראל, ווו זיי וועלן קענען געמיינזאַם וווינען, שאַפן און אויסלעבן זיך געזעלשאַפטלעך און קולטורעל.

מיר דערמאָנען זיך, אַז עס איז געווען אַ צייט, ווען זיין פּלאַן האָט אַרויסגערופן גרויס פאַראינטערעסירונג אין די ציוניסטישע קרייזן פון אַלע פּאָליטישע ריכטונגען. מיט דער צייט, איז דער פּלאַן כמעט פאַרגעסן געוואָרן, אָבער כאַראַקטעריסטיש איז, וואָס דער פּלאַן איז איצט ווידער אויפגעשווומען, און גראַד דאָ, אין ארץ־ישראל.

דער ענין מיט דער טשענסטאָכאָווער קאָלאָניע שטעלט זיך פאַר פאָלגענד:

אין די צוואַנציקער יאָרן איז אין פּוילן געווען זייער אַקטועל דער ענין פון קויפן ערד־נחלאות אין ארץ־ישראל. פּוילישע יידן האָבן זיך פאַרשריבן אין פאַרשיידענע „חברות״ (פירמעס), וועלכע פלעגן קויפן באָדן אין ארץ־ישראל. פאַרשטייט זיך, אַז טשענסטאָכאָווער יידן זענען אין דער הינזיכט נישט געבליבן הינטערשטעליק. אַזוי ווי ס'זענען געווען גוטע צייטן, האָט מען גלויבנדיק די דאָזיקע פירמעס — געקויפט נחלאות בלינדערהייט. מענטשן האָבן אויסגעגעבן פאַרמעגנס, כדי צו האָבן עפּעס — „אין 120 יאָר״ אַרום — אין הייליקן לאַנד. איינע פון די גרעסטע חברות איז דעמאָלט געווען די געזעלשאַפט „הניל״, וועלכע האָט איינגעקויפט אַראַבישן באָדן אין דזשעדאַ, פּונקט קילאָמעטער פון חיפה. די געזעלשאַפט האָט אָנגעהויבן אויפבויען אַ יידישן ישוב. צום ערשט איז אויפגעבויט געוואָרן אַ גרויסע טעקסטיל־פאַבריק און ס'האָט זיך אָנגעהויבן שאַפן אַ מושבה. שפּעטער זענען אָבער אויסגע־

בראָכן בלוטיקע געשעענישן אין ארץ־ישראל, און באַלד צום אָנהויב פון די געשעענישן, איז די פאַבריק פאַרברענט געוואָרן.

נישט האָבנדיק פון וואַנען צו ציען חיונה, צוליב דער ליקווידאַציע פון דער פאַבריק, זענען זיך די איינוווינער פון דז׳יעדאַ איינציקווייז צופאָרן.

לעצטנס, האָבן זיך מיט דז׳יעדאַ אָנגעהויבן אינטערעסירן אַ ריי טשענסטאָכאָווער, וועלכע באַזיצן דאָרטן ערד. ס׳איז געבוירן געוואָרן דער אַלט־נייער פּלאַן וועגן באַזעצן אין דז׳יעדאַ ביז אַ צוואַנציק טשענסט׳ פאַמיליעס און שאַפן אַ טשענסטאָכאָווער „קאָלאָניע״.

ע. בן־משה (יעקובאָוויטש) באַזוכט טשענסטאָכאָוו נאָך דער מלחמה אין מונדיר פון דער ענגלישער ארמיי

צו די אָרגאַניזאַטאָרן פון פּלאַן מעלדן זיך פיל טשענ־סטאָכאָווער. עס איז שוין אַפילו פאַראַן אַ פאָרשלאַג אָנצו־רופן די קאָלאָניע אויפן נאָמען פון הרב נחום אַש ז״ל. מיט דער בויענדער זיך פאַבריק פירט אָן דער ברודער פון שטענסטאָכאָווער אגודה־טוער, מ. מאַגעל, וועלכער דעצידירט אין אַלע פראַגן פון דז׳יעדאַ.

2. טשענסטאָכאָוו אַ ציוניסטישע שטאָט

די טשענסטאָכאָווער קאָלאָניע אין תל־אביב איז אַ צאָל־רייכע און עס איז דאָך נישט קיין וואונדער. טשענסטאָכאָוו איז פון תמיד אָן געווען אַ ציוניסטישע שטאָט, סיי מיט

געלט־שפענדונגען, ווי אויך מיט פּראַקטישע אַרבעט לטובת ארץ־ישראל.

דער עמיגראַציע־שטראָם פון טשענסטאָכאָווער קיין ארץ־ישראל דאַטירט זיך נאָך פון ערשטן וועלט־קריג. הונדערטער און טויזנטער (מיר איבערטרייבן נישט), טשענסטאָכאָווער יונגעלייט זענען געקומען מיט די פאַר־שיידענע חלוצישע אָרגאַניזאַציעס און זענען אַריינגעטראָטן אין די קיבוצים צו באַאַרבעטן די פון טויזנטער יאָרן פאַרוואָרלאָזטע ערד. פיל פון זיי זענען געפאַלן ביי דער אַרבעט, פון אַראַבישע קוילן אָדער פון מאַלאַריע.

זיי האָבן מיט זייער בלוט און שווייס פאַרוואַנדלט וויסטע מדבריות אין שפּאַציקע און פרוכטבאַרע ערד. נישט בלויז חלוצים זענען אַוועק פון טשענסטאָכאָוו, אויך סתם יידן, טייל ציוניסטיש־געשטימטע, אויך אַזעלכע, וועלכע האָבן איינגעזען, אַז עס שטייט פאַר דעם גלות־יידנטום אַ שרעקלעכע קאַטאַסטראָפע.

די גרעסטע צאָל טשענסטאָכאָווער, האָט זיך באַזעצט אין תל־אביב. ווי עס אינפאָרמירט מיך דער פאָרזיצער פון די טשענסטאָכאָווער לאַנדסלייט, ה׳ גאַדל פרייטאַג, גע־פינען זיך אין תל־אביב איבער צוויי טויזנט טשענסטאָכאָ־ווער יידן אין פאַרשיידענעם עלטער.

3. טשענסטאָכאָווער אין תל־אביב

אין תל־אביב זענען פאַראַן פיל טשענסטאָכאָווער לאַנדס־לייט, וועלכע האָבן אין משך פון זייער אויפהאַלט אין ארץ־ישראל זיך דערשלאָגן צו געזעלשאַפטלעכע און רעפּ־רעזענטאַטיווע אַמטן. איינער פון זיי איז דער געוועזענער

אַ גרופּע טשענסטאָכאָווער אין ארץ־ישראל, יאָר 1926.

טשענסטאָכאָווער מורה־הוראה, דער א. ג. וואַליער רב, הרב ישאַיעוויטש. הרב ישאַיעוויטש איז באַקאַנט דעם טשענסטאָכאָווער עולם שוין צוליב זיין אַמט, וואָס ער האָט אין טשענסטאָכאָוו פאַרנומען אַלס מרא־דאתרא און נאָכמער איז ער געווען באַקאַנט מיט זיין ספרים־פאַרלאַג און דרוקעריי. זייענדיק אָבער פון תמיד אָן אַ הייסער רעליגיעזער ציוניסט, אַ מזרחי עסקן, האָט ער זיינע אידע־אַלן פאַרווירקלעכט דורך עולה זיין מיט אַ סך יאָרן צוריק קיין ארץ־ישראל.

כמעט די גאַנצע צייט פון זיין וווינען אין ארץ־ישראל פאַרנעמט הרב ישאַיעוויטש דעם אָנגעזעענעם אַמט פון רב אין נוה־שאנן (אַ פאַרשטאָט פון תל־אביב).

4. טשענסטאָכאָווער בויען אַ הויז אין תל־אביב

די געשיכטע איבערחזרט זיך. אַ גרופּע טשענסטאָכאָווער בחורים האָבן זיך צוזאַמענגעטראָפן ביים בויען אַ הויז. עס איז געקומען דערצו, דורך אַ צופאַל: דער באַקאַנטער טשענסטאָכאָווער אינדוסטריעלער י. ק. האָט דאָ אָפּגע־קויפט אַ גרויס הויז אויף פינת בלפור — שדרות רוטשילד. דאָס הויז האָט ער כמעט אינגאַנצן איבערגעענדערט און איבערערמאָנטירט, מאַכנדיק דערפון אַ ניי־מאָדערן הויז מיט צענטראַל־באַהייצונג און אַנדערע מאָדערנע איינריכ־טונגען, צוגעפאַסט צו די תל־אביבער פראַכט־הייזער. עס

מוז אָנערקענט ווערן, אַז ה. ק. האָט אָנגאַזשירט צום איבערבוי פון זיין הויז כמעט בלויז טשענסטאָכאָווער, אַזוי פאַכלייט, ווי אויך געוויינלעכע אַרבעטער.

אַזוי אַרום האָבן זיך טשענסטאָכאָווער צוזאַמענגעטראָפן ביי דער אַרבעט און עס איז געשאַפן געוואָרן אַ היימישע סביבה. אַרום הויז דרייט זיך אַרום דער פאָטער פון בוי־אייגנטימער, דער אַלטער טשענסטאָכאָווער בעל הבית ה' מ. ק.; נאָכהער קען מען באַמערקן דעם אַמאָליקן טשענסטאָכאָווער מאָלער ברידער גרושקא, און נעבן זיי, זעט מען אויף די רושטאָוואַניעס די חלוצים: ב. הערצ־בערג, י. ראַפּאַפּאָרט און דעם שרייבער פון די שורות. ד' לעצטע שלעפן ציגל, האַקן די מויערן, טראָגן קאַלך און טוען אַלץ, וואָס נאָר געוויינלעכע אַרבעטער דאַרפן טון.

5. טשענסטאָכאָווער אין חיפה

מיר, אַ גרופּע טשענסטאָכאָווער פון תל־אביב, האָבן זיך אַריבערגעכאַפּט קיין חיפה אויף אַ קורצן באַזוך. טראָץ דער אומזיכערקייט, וואָס הערשט אויפן וועג, קורסירן די אויטאָס נאָרמאַל. אַזוי לעבט שוין דער יידישער ישוב אין ארץ־ישראל.

חיים דוד וולפוביץ ז"ל היה מארגן התזמורות ה'צנסטוחובאית „Lira" בשנת 1907 כ"כ היה נציג של הקהילה, נולד ב־1885, עלה ארצה ב־1933 ונפטר בפתח־תקוה בשנת 1949.

פון איין זייט הערשט דער ווילדער אַראַבישער טעראָר, מען באַשיסט אַדורכפאָרנדע אויטאָס, מען שטערט דער אַנטוויקלונג פון דער ציוויליזאַציע, און פון דער צווייטער זייט שטייט דער ישוב אייזן־פעסט אויף זיינע פּאָזיציעס.

נאָך צוויי שעה פאָרן, מיט דער גרעסטער שנעלקייט

קומען מיר אָן קיין חיפה. דער ערשטער איינדרוק איז אַן אימפּאָזאַנטער.

מיר באַזוכן די שטאָט, דעם אַראַבישן קוואַרטאַל, דעם יידישן הר־הכרמל און דאָס באַרימטע אָפּרו־אָרט אין ארץ־ישראל, דעם הדר־הכרמל. נאָכדעם מאַכט מען דעם ער־שטן באַזוך ביי דעם טשענסטאָכאָווער „אַמבאַסאַדאָר" אין חיפה, ה' יהודה דאַנציגער.

טשענסטאָכאָוו געדענקט נאָך אַוודאי דעם ה' דאַנציגער, וועלכער איז אַוועק פון דאָרט מיט אַ סך יאָר צוריק, זייענדיק ראַטמאַן אין דעמאָלטיקן שטאָט־ראָט.

ווי מען אינפאָרמירט אונדז, וווינען אין חיפה אַ סאַך טשענסטאָכאָווער: אַזוי איז שוין פאַראַן דאָ כמעט די גאַנצע משפחה ווייס, די פאַמיליעס גאָלדשטיין, גאָלדבערג, וואָלפאָוויטש, קלין, אָפּמאַן, באַרזיקאָווסקי און אַנדערע.

יוסף מנחם בן ברוך אר"י לפסקי ז"ל היה תלמידו של יהושע'לה קוטנר, ראש הקהילה וקרן היסוד בצ'נסטוחוב. נולד בשנת 1860. עלה ארצה עם אשתו בשנת 1925 ונפטר ב־1939 בפתח־תקוה. אשתו — חנה לפסקי בת יחיאל גולדפארב ז"ל, היתה אחותו של הגאון מגראטאפז'יסק. בתה — אסתר ז"ל נולדה בשנת 1986 ונפטרה בשנת 1926.

גאָדל פרייטאָג

טשענסטאכאווער לאנדסלייט קעמפן און בויען

טשענסטאָכאָווער יידן אין ישראל האָבן גענומען אַן אַק־טיוון אַנטייל אין באַפרייאונגס־קאַמף פאַר דער אַנטשטיי־אונג פון מדינת ישראל. זיי זענען געווען טעטיק אין דער „הגנה", ווי אויך אין „משמר האזרחי". אייניקע פון אונדזערע לאַנדסלייט — קופּינסקי, שלאַמקאָוויטש, און שטשעקאַטש, זיינען געווען אָפיצירן.

אויך פרייטאָג און זיין טאָכטער זענען געווען אַקטיוו און דער טשענסטאָכאָווער שרייבער און זשורנאַליסט — פייטעל שמולעוויטש, איז שווער פאַרוווּנדעט געוואָרן שטייענדיק אויף דער וואַך.

טשענסטאָכאָווער האָבן זיך אויך באַטייליקט אין דער ענגלישער אַרמיי, אויף די פראָנטן פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, צווישן זיי: די ברידער קלאַרמאַן, יעקב קאַרטוז, עזריאל יאַקובאָוויטש (בן משה), מאיר וולאָ־דאָווסקי א. א.

בעת דער מלחמת השחרור זענען געפאַלן ווי העלדן: קלאַרמאַן, פון קיבוץ „יד־מרדכי"; גליקסמאַן, שלעזינגער, האַנדעלסמאַן, אַנקיעלעוויטש, בערמאַן און בראָט.

טשענסטאָכאָווער באַטייליקן זיך אין בוי פון לאַנד

צווישן די אַרבעטער, וואָס האָבן געבויט די גימנאַזיע „הרצליה", זענען געווען אויך צוויי טשענסטאָכאָווער יידן — גרשון איצקאָוויטש און יעקב האַנדעלסמאַן.

אין יאָר 1925 זענען געקומען קיין ארץ־ישראל אַ סך טשענסטאָכאָווער און האָבן זיך באַטייליקט אין בויען הייזער. צווישן אַנדערע, אויך אבא ליבאַראָוויטש, און ס'איז פאָרגעקומען אַ געראַנגל מיט דער הסתדרות, אַז זי זאָל דערלויבן צו באַשעפטיקן ביים בויען ליבאַראָווי־טשעס הויז טשענסטאָכאָווער עולים. דעמאָלט איז געשאַפן געוואָרן די „קבוצת פרייטאָג", אין וועלכער עס האָבן זיך באַטייליקט: שמעון פיק, ש. אַדערבערג, א. קאַמינסקי, בריגעל, האַנדעלסמאַן, ח. בענצלאָוויטש, פענדראַק, קער־נער, קאַפּינסקי, העלפגאָט, ראָזענבלאַט, לעווקאָוויטש,

פעפער, גערשאַנאָוויטש, לאַקס, וואָזשניצאַ און העלמונד, און אויך אַ קריסט פון טשענסטאָכאָוו, דעם בוי־אונטער־נעמערס — בוכענהיים — אַ זון, וואָס איז געקומען צוזאַמען מיט זיינע חברים קיין ארץ־ישראל.

די „קבוצת פרייטאָג" האָט זיך נישט באַגנוגנט מיטן בויען הייזער, נאָר האָט אויך געבויט שאָסייען און געווען טעטיק אויף אַלע בוי־געביטן אין תל־אביב.

אין 1939 האָט עזריאל יאַקובאָוויטש (בן משה), דער דעמאָלטדיקער קאָרעספּאָנדענט פון דער „טשענסטאָכאָווער צייטונג" אין ארץ־ישראל אויך געשריבן, אַז אַ גרופּע טשענסטאָכאָווער חלוצים, בויען אויף דער באַלפור־גאַס אין תל־אביב אַ הויז פון זייער אַ לאַנדסמאַן — כהן.

די א. ג. „גרופּע פרייטאָג". אין בילד: יוסקוביץ, פ. ק. קאמינסקי און שושנה בנצלוביץ'.

יוצאי צ'נסטוחוב בירושלים

יוצאי צ'נסטוחוב בירושלים מונים כ־30 משפחות, ביניהם — ד"ר יוסף קרוק — סוציאליסט — לוחם, סופר ועתונאי; ש. ז. שרגאי — ראש עירית יר׳שלים לשעבר וכיום חבר הנהלת הסוכנות היהודית; הרב ד"ר ח. ז. הירשברג — מרצה באוניברסיטה בר־אילן ומדען לשפות שמיות.

אנשי צ'נסטוחוב בירושלים נוהגים מדי שנה להתכנס ב„יד־ושם" לערוך אזכרות לקדושי עירנו.

התמונה שלפנינו היא מאחת האזכרות שנערכו ב„יד ושם". ברקע: שער הכניסה למוסד „יד־ושם".

יוצאי צ׳נסטוחוב בחיפה

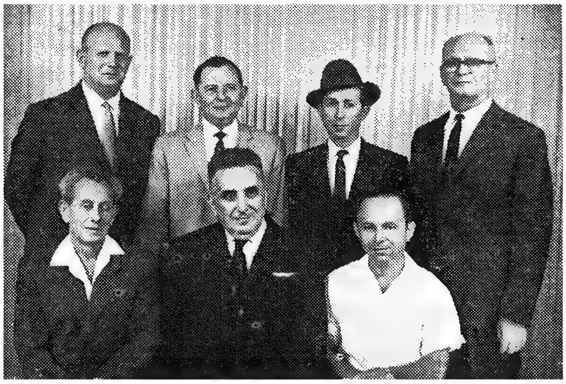
ארגון יוצאי צ׳נסטוחוב בחיפה נוסד בשנת 1932, ע״י הח׳ יהודה דנציגר ז״ל.

עיקר פעולותיו של הארגון, מאז ייסודו, הוא — לעזור ליוצאי עירנו בהלוואות מקופת גמ״ח, שנוסדה ע״י יוצאי צ׳נסטוחוב וכן בסידורי עבודה.

אחרי השואה פעלנו בכל האמצעים שהיו ברשותנו למען שארית־הפליטה, כדי להקל על מאמצי קליטתם בארץ.

מדי שנה עורך הארגון אזכרה לקדושי עירנו.

חברי הועד נבחרים ע״י אסיפה כללית, המתקיימת מדי שנה בשנה, סמוך לתאריך האזכרה.

בתצלום: ועד ארגון יוצאי צ׳נסטוחוב בעיר חיפה.

כנס צ׳נסטוחובאים מכל הארץ לרגל גילוי הלוח במרפאת קופת חולים בשכונת התקוה בתל־אביב. המרפאה נתרמה ע״י יוצאי צ׳נסטוחוב בקנדה.

צ'נסטוחובאים בתפוצות

טשענסטאכאווער אין דער גארער וועלט

קאַרל וואַרגאַן

„טשענסטאכאווער רעליף״ און „ליידיס־עקזולערי״ אין ניו־יורק

אַרום טשענסטאָכאָווער „רעליף״ אין ניו־יאָרק, גרופירן זיך אַלע לאַנדסלייט, אָן אונטערשייד פון זייער פּאַרטייאישער אָנגעהעריקייט. דער אַקטיוו ציילט איבער 40 מיטגלידער, און ווערט אָנגעפירט דורך אַן עקזעקוטיוו פון 9 פּערזאָן.

יעדן חודש פירן מיר דורך אַ מיטינג און יעדעס יאָר אָרדנט מען איין אַן אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג, אויף וועל־

ערשטע רייע פון לינקס צו רעכטס: האַרי בראַט, זשאַק שטאַל, קאַרל וואַרגאַן, מירים שעמסקי, זשאַ געלבער, יוליוס שטאַל, לעאָ גליקסמאַן, ה׳ און פרוי פרימאַר.

צווייטע רייע: ה׳ און פרוי גליקסמאַן, פרוי שאַהאַם, פרוי בראַט, פרוי שטאַל, פרוי וואַרגאַן, פרוי טשאַרנֵיי, מוריס סעמסקי, י. ריימאַן, פרוי י. געלבער, לואיס צאַנדשטיין, פרוי י. שטאַל, פרוי י. סילבער, און פרוי גראַומאַן.

די דריטע רייע: האַרי שאַהאַם, ה׳ און פרוי זעגאַס, פרוי ס. בראַיער, ה׳ און פרוי זילבערשטיין, אַבע באַמבע, קובאַ גאַלדבערג, ה׳ און פרוי יאַקאָבי.

כער עס ווערט אָפּגעגעבן אַ באַריכט פון דער טעטיקייט.

אַ טיכטיקע אַקטיווקייט ווייזט אַרויס די „לײדי־עקזו־לערי" און דער „רעליף" פירט זיין אַרבעט, אויך אין פולער קאָאָפּעראַציע מיט די טשענסטאָכאָווער „ינג־מענס", וואָס איז אַן אומפּאַרטייאישער פריינטלעכער קרייז.

איינע פון די וויכטיקסטע אויפגאַבן, וואָס דער „רעליף" האָט זיך געשטעלט, איז דאָס פאַראייביקן די טשענסטאָ־כאָווער קדושים, וואָס זענען דערמאָרדעט געוואָרן דורך די נאַצישע בעסטיעס.

חוץ די צוויי „יזכור ביכער" וועגן טשענסטאָכאָוו, וואָס זענען דערשינען אין יידיש, האָבן מיר אויך אויפגעשטעלט אַ „קינדער־היים" אין ישראל, אין כפר־סבא.

די עקזעקוטיוו פון „רעליף" אין ניו־יאָרק באַשטייט פון פאָלגנדע פערזאָנען:

קאַרל וואַרגאַן — פאַרזיצער;
דזשולים סטאַל — וויצע־פאַרזיצער;
א. ל. באַמבע — סעקרעטאַר;
י. געלבער — פּראָטאָקאָל־סעקרעטאַר;
לואי גליקסמאַן — קאַסירער;
פאַרזיצער — משה סעמסקי;
קאָנטראָלער פון די פינאַנצן — דזשעק סטאָל;
קאָבע גאָלדבערג;
יואל בראָט.

„לײדיס־עקזולערי"

פאַרזיצערין — מאַניע סעמסקי;
סעקרעטאַרין — גאָלדע סטאָל;
קאַסירערין — זיידל געלבער;
קאָנטראָלירערין — מינע סטאָל.

עזריאל בן־משה (יעקובאָוויטש)

פייערלעכע אנטהילונג פון א קינדערהיים אין כפר־סבא

יאָרן לאַנג האָבן אונדזערע ברידער און לאַנדסלייט אין ניו־יאָרק, געשטרעבט צו פאַראייביקן דעם אָנדענק פון אונדזערע עלטערן, ברידער און שוועסטער, און אַלע טייערע, וועלכע זענען אומגעקומען אין טשענסטאָכאָוו דורך די פינצטערע היטלעריסטישע בעסטיעס.

דער קאָמיטעט פון טשענסטאָכאָווער רעליעף אין אַמעריקע, האָט זיך אַרומגעטראָגן מיט פאַרשידענע פּלענער אויפצושטעלן אַ מצבה דעם יידישן אומגעקומענעם טשענסטאָכאָוו.

ביז עס איז געקומען אַ פאַרשלאָג פון דער הסתדרות־העובדים, אויפצושטעלן אַ הויז אויפן נאָמען פון טשענסטאָכאָוו, אין איינעם פון די קינדערהיימען, וועלכע געפינען זיך אין דער הסתדרות שול־נעץ.

אויף דעם אַרויף, האָבן מיר זיך אין די פסח־טעג פון יאָר 1965, געטראָפן אין דער אַלטער מושבה כפר־סבא, ווו מיר האָבן געפייערט דאָס אַנטהילן פון דעם טשענסטאָכאָווער הויז.

דערביי טרעפן מיר זיך לאַנדסלייט פון פאַרשידענע ווינקעלעך פון לאַנד: פון תל־אביב, ירושלים, חיפה, חדרה און קבוצים, טשענסטאָכאָווער פון אַמעריקע, ענגלאַנד, און אַנדערע צענטערן. שטעטישע, וועלכע האָבן פאַרלאָזט טשענסטאָכאָוו מיט 30 און 40 יאָר צוריק, און אַנדערע וועלכע זענען נאָך פאַר אייניקע יאָר צוריק אַרויס פון דאָרט. עס געפינען זיך מיט אונדז פיל, וועלכע זענען אַליין געווען אין נאַצישע לאַגערן, מיט אויסגעקריצטע נומערן אויף די הענט, און אַזוי גערופענע „איינוווינער" פון טשענסטאָכאָווער לאַגער „האַסאַג". דורך אַ נס, אָדער פשוט אַ צופאַל, זענען זיי ביים לעבן געבליבן. אָט די אַלע פאַראייניקט איין זאַך — די שטאָט, אין וועלכער מיר זענען געבוירן געוואָרן, דאָרט געטרוימט און געשאַפן.

די פייערונג ווערט דערעפנט דורך דעם לייטער פון דער „משען"־אינסטיטוציע ה' זאב וויינער, וועלכער באַגריסט אַלע אַנוועזנדע, און דערהויבט דעם געדאַנק פון די טשענסטאָכאָווער אין אַמעריקע — אויפצובויען אַ הויז, און דעם אַזוי וויכטיקן אַנשטאַלט, וועלכער זאָרגט פאַר טויזנטער אומגליקלעכע קינדער, וועלכע זענען פאַרלאָזט געוואָרן דורך די עלטערן, צוליב פאַרשידענע אורזאַכן, און פּראָבלעמאַטישע קינדער, וועלכע געפינען דאָ אַ וואַרעמע היים.

די פרוי טשאַרני, פאַרשטייערין פון אַמעריקאַנער קאָמיטעט, באַגריסט מיט רירנדיקע ווערטער אין נאָמען פון די טשענסטאָכאָווער לאַנדסלייט אין אַמעריקע.

עס באַגריסט נאָך ד"ר אליהו הורוביץ — פאַרזיצער פון די טשענסטאָכאָווער אין תל־אביב, און ה' אפרים — מיטגליד פונעם קאָמיטעט. אברהם גאָטליב, דער סעקרעטאַר פון די טשענסטאָכאָווער אין ישראל, לייענט פאַר אַ באַגריסונג פון ד"ר יוסף קרוק, וועלכער זעט דאָס קינדער־היים אין כפר־סבא, אַלס פאַרזעצונג פון דעם באַרימטן קינדער־היים אויפן נאָמען פון י. ל. פרץ, וועלכעס איז פאַרניכטעט געוואָרן דורך די פאַרברעכערישע נאַציס. די פרוי טשאַרני און ה' יעקב לסלוי, אַנטהילן די שילדן, וועלכע זענען געוואָרן צוגעשיקט דורך די אַמעריקאַנער. אַ שילד געווידמעט טשענסטאָכאָוו און די אַנדערע שילדן — נעמען פון די קאָמיטעט־מיטגלידער, וועלכע האָבן זיך אַקטיוו באַטייליקט אין דער גרויסער אַקציע צו פאַראייביקן דאָס יידישע טשענסטאָכאָוו.

די פאַך־שול אויפן נאָמען פון מאַקס פיין — אַדאָפּטירט דאָס יידישע טשענסטאָכאָוו

האָט געוואָלט דער גורל, אַז אין יידישן טשענסטאָכאָוו, ווו עס האָט עקזיסטירט יאָרן־לאַנג די באַרימטע פאַך־שול אונטערן נאָמען — האַנטווערקער־שול — און איז פאַרניכטעט ג עוואָרן צוזאַמען מיטן יידישן יישוב, זאָל זייער אָנדענק ווערן איצט פאַרווירקלעכט, דורכן אַדאָפּטירן דעם

יידישן טשענסטאָכאָוו דורך דער גרויסער פאַך־שול מאַקס פיין אין תל־אביב, וועלכע איז איינע פון די הסתדרות־שולן, וואָס זענען פאַרשפּרייט איבערן גאַנצן לאַנד.

צוזאַמען מיט די טשענסטאָכאָווער לאַנדסלייט אין ישראל און אין דער גאַרער וועלט, זענען מיר שטאָלץ דערפון, אַז אַ שול, ווו עס לערנען יידישע קינדער, וועט טראָגן דעם

נאָמען: טשענסטאָכאָוו, און אַז די לערער און שילער פון דער מאַקס פיין שול, טראָגן מיט ווירדע און כבוד דעם נאָמען פון דער גרויסער יידישער שטאָט און צענטער, וועלכער איז פאַרטיליקט געוואָרן דורך די נאַצישע באַר־באַרן און מערדער, וואָס האָבן פאַרניכטעט אונדזער פאָלק און שטאָט.

✶

ע. בן־משה

רפאל פדרמן

(קוים לדמותו)

אי־אפשר לי לתאר לעצמי צ׳נסטוחוב, ללא הבלטת דמותו הלוהטת, התוססת והלוחמת של רפאל פדרמן אשר בפעילותו המרשימה, כנציג ה„בונד" הפך לחלק בלתי־נפרד מן הנוף הצ׳נסטוחובאי ומן הנעשה בכל שטחי החיים שלה.

בעודני צעיר לימים לא הכרתי את פדרמן, בעוד הוא כבר אדם מפורסם אשר שמו הולך לפניו. גם כאשר בגרתי והתחלתי בפעילות ציבורית, לא נמניתי על „מחנהו" של פדרמן — ה„בונד".

הוא לא הסתפק בהתרחקותו מן הציונות, אלא היה פשוט אנטי־ציוני, וכמנהיג ה„בונד" לחם נגד הציונות ללא הפסק. יחד עם זאת, מן הראוי לציין שהוא היה יהודי גא במוצאו היהודי ועורר דרך־ארץ לעצמו בציבור היהודי לגווניו, ובמיוחד בקרב הפרולטריון היהודי שראה בו את החולם והלוחם האמיץ למען הסוציאליזם. גם הפולנים התייחסו אליו בכבוד.

זכור לי היטב מקרה, כאשר שמעתי כי לקראת האחד במאי, תתארגנה תהלוכות והפגנות של פועלים ויש יסוד להניח כי תהיינה התנגשויות עם המשטרה. בסקרנותי הרבה כבחור צעיר, יצאתי לרחוב לחזות בנעשה והמראה היה אמנם נהדר. המוני אנשים צועדים בעוז ובאומץ כשדגלים אדומים רבים מתנוססים לתפארת ובראשם צועד רפאל פדרמן. כאשר התהלוכה הגיעה למקום הכינוס, יצא פדרמן בנאום חוצב להבות נגד השלטונות והטיף בעוז ובלהט להגשמת הסוציאליזם. הוא הגיע לשיאו כאשר מפגיני ה„בונד" נפגשו עם מפגיני תנועת הפועלים הפולנית פ. פ. ס. הוא המשיך בנאומו ובדבריו הנועזים בשפה הפולנית, הלהיב את כל צבור הפועלים המעורב, יהודים כפולנים, אשר נשאוהו על כפיים כאות הערצה ותודה.

פדרמן התפרסם גם בהופעותיו כנציג הפועלים מטעם ה„בונד" בועד הקהילה ומועצת העיר שהיו תמיד למופת.

הוא היה לוחם אמיץ נגד האנטישמיות ותופעותיה ובכל עת מצוא הוקיעה ללא כל פחד והוכיח את שנאתה העיוורת והדמגוגיה הנפסדת שלה.

פדרמן שהיה קשור בכל נימי נפשו לעיר צ׳נסטוחוב גם היום אינו יכול להשתחרר מזכרונות העבר שלו.

כאשר — בבואי לניו־יורק — נודע לפדרמן שהייתי חייל בצבא הבריטי וכי כבן צ׳נסטוחוב הייתי הראשון שביקר בעיר זו בשנת 1945, בקשני במכתב, לבקרו ולספר לו על העיר ועל שרידיה, וכיצד היא נראית לאחר השואה.

אבל הוא לא הסתפק בתאורי אחרים ונסע בעצמו לצ׳נס־טוחוב על מנת לספוג לתוכו את האוירה של צ׳נסטוחוב

היהודית. אולם, אכזבתו היתה מרה ביותר בעמדו על חורבנה של העיר, בה נשמד הכל ונכחד.

הוא גם בא לבקר בישראל בשנת 1950 לחזות בפרי הציונות שנגדה נלחם מרבית ימי חייו.

פדרמן עבר בארץ לארכה ולרחבה, ביקר בקיבוצים, במושבים, בערים ובכפרים ולאחר שנפגש עם יוצאי צ'נסטוחוב בארץ, „הודה" פדרמן — המנהיג הבונדאי ה־מובהק — במציאות הישראלית ובדמעות שחנקוהו מרוב התרגשות, דיבר על היצירה הגדולה שנעשתה בישראל וכי הוא מוקסם ממראה עיניו. פדרמן הודה בפה מלא ובהגינות היאה לו, שהוא רואה במדינת ישראל את הפינה היחידה ליהדות העולמית, כי בה השורש שממנו יעלה הגזע, יצוצו הענפים ויניבו הפירות.

בביקורו השני בארץ, בשנת 1955, הורגש שקשה עליו הפרידה וכי הוא כמה לשוב ולהיות עם המוני מעריציו שכה אהבם, ואשר חיים כאן בארץ.

✶

פעדערמאַן רפאל

— געבוירן אין 1892 יאָר אין טשענסטאָכאָוו. זיינע עלטערן האָבן געהאַט אַ שענק, שפּעטער אַ פאַבריק פון סאָדע־וואַסער. נאָכן גיין אין חדר, און פאָלקס־שול, האָט ער דורכגעמאַכט אַלס עקסטערן (אויטאָדידאַקט) דעם קורס פון אַ מיטל־שול. זיין ערשטע געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט האָט פעדערמאַן אָנגעהויבן אין דער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער פּאַרטיי פון פּוילן און ליטע, „ס.ס.־פּאַראייניקטע, בונד". ביז 1922 — געווען אַ מיטגליד פון הויפּט־קאָמיטעט פון דער פּאַרטיי „פאַראייניקטע", דאַן איז ער אַריבער צום בונד, געווען פאָרזיצער פון טשענ־סטאָכאָווער פּאַרטיי־קאָמיטעט, ראַטמאַן און סעקרעטאַר פון טשענסטאָכאָווער שטאָט־ראַט, ראַטמאַן פון דער יידי־שער קהילה, פאָרזיצער פון דער יידישער שול־אָרגאַני־זאַציע און „י. ל. פּרץ הויז" אין טשענסטאָכאָוו. ער האָט ביי דער נאָענטסטער מיטאַרבעט פון אלקנה כראַבאַלאָווסקי רעדאַקטירט די אָרגאַנען פון די „פאַראייניקטע" „אונדזער וואָרט" אין יאָר 1919, און „דאָס נייע וואָרט" אין יאָר 1920. נאָכן אַרויסטריט פון דער פּאַרטיי „פאַראייניקטע", רע־דאַקטירט ער די בונדישע אַרבעטער־צייטונג, דעם „פּראָלעטאַריער" — אָרגאַן פון ראָט פון די פּראָפעסיאָנעלע פאַראיינען, און באַטייליקט זיך אויך אין אַנדערע פּאַרטיי־אָרגאַנען פון די „פאַראייניקטע", און שפּעטער פון בונד.

פעדערמאַן איז געווען 2 מאָל אַרעסטירט און געהאַט אַ פּאָליטישן פּראָצעס.

אין אַמעריקע געפינט ער זיך פון 1940 און איז טעטיק אַלס פאָרזיצער און סעקרעטאַר פון פאַראייניקטן טשענ־סטאָכאָווער רעליף־קאָמיטעט. ער איז געווען איינער פון די רעדאַקטאָרן און הויפּט־מיטאַרבעטער פון בוך טשענ־סטאָכאָווער יידן, וואָס איז דערשינען אין יאָר 1947, און פון בוך טשענסטאָכאָוו — אַרויסגעגעבן אין יאָר 1958. אין דעם זעלבן יאָר האָט דער פאַראייניקטער טשענסטאָ־כאָווער רעליף אַרויסגעגעבן צו זיין 50־יאָריקער געזעל־שאַפטלעכער טעטיקייט, אַ העפט א. נ. „רפאל פעדערמאַן".

אין יאָר 1957 האָט ער אַרויסגעגעבן אַ בוך א. נ. „ביי די טייכן וואַרטע און איסט־ריווער". אין 1960 — אַרויס־געגעבן אַ לאַנג־שפּילנדיקע יזכור פּליטע א. נ. „טשענ־סטאָכאָוו", אין אָנדענק פון די טשענסטאָכאָווער יידן, וואָס זענען אומגעקומען אין דער חרוב־געוואָרענער שטאָט.

✶

אלקנה כראַבאַלאָווסקי

אלקנה איז געבוירן געוואָרן אין לאָמזשער געגנט, ווו זיין פאָטער, יוסף־יצחק, איז געווען אַ מלמד. שוין אַלס יינגל פון 9 — 10 יאָר, האָט אלקנה געקאָנט גוט תנ"ך און רוסיש.

ווען מען האָט צוגענומען ביי יידן דאָס רעכט צו האַלטן קרעטשמעס, האָט זיך אַראָפּגעלאָזט אַן אָרעמקייט אויפן

שטעטל, ווו אלקנה'ס עלטערן האָבן געוווינט, און נישט האָבנדיק קיין פרנסה, האָט די משפחה אָנגעהויבן צו וואַנדערן, ביז זיי האָבן זיך אין יאָר 1905 דערשלעפּט נאָך טשענסטאָכאָוו.

אלקנה האָט באַקומען אַרבעט אַלס אָנגעשטעלטער אין מאַרקוספעלדס טאַפּעטן-פאַבריק.

אין יענע יאָרן, ווען ס'האָט צווישן די יידישע אַרבעטער געברויזט די סאָציאַליסטישע באַוועגונג, איז אלקנה צוגעשטאַנען צו דער ציוניסטיש-סאָציאַליסטישער (ס"ס) אַרבעטער-פּאַרטיי. ער איז געווען טעטיק צווישן די יידישע אַרבעטער און האָט זיי געלערנט סאָציאַליזם און טעריטאָריאַליזם. מיט זיין שאַרפער ליטווישער אויסשפּראַך, האָט אלקנה זיך געשאַפן אַ השפעה אויף די יידישע מאַסן.

ביי די פאַרשיידענע ענדערונגען, וואָס די פּאַרטיי זיינע האָט דורכגעמאַכט, איז אלקנה געבליבן טריי דער טעריטאָריאַליסטישער לעזונג פון דער יידן-פראַגע.

אויסער זיין פּאַרטייאישער אַרבעט, איז אלקנה געווען זייער טעטיק אויך אין אַנדערע געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס, ווי „ליראַ"; יידישע ליטעראַרישע געזעלשאַפט און י. ל. פרץ פאָלקס-שול.

כראַבאַלאָווסקי איז געווען אַן אַקטיווער מיטאַרבעטער אין דער אָרטיקער יידישער פרעסע — מיטגרינדער פון „טשענסטאָכאָווער רעקלאַמען-בלאַט", מיטגעאַרבעט אין „טשענסטאָכאָווער טאָגבלאַט", ווי אויך אין דער פּאַרטייאישער וואָכן צייטונג „דאָס נייע וואָרט", אַרויסגעגעבן אין יאָר 1920 דורך דער טשענסטאָכער פּאַרטיי „פּאַר אייניקטע".

אין דער ערשטער וועלט-מלחמה איז כראַבאַלאָווסקי, אַלס סאָלדאַט, געשיקט געוואָרן אויפן פראָנט און אָנטייל גענומען אין די קאַמפן.

ער איז גענומען געוואָרן אין געפאַנגענשאַפט דורך דער עסטרייכישער אַרמיי. נאָך דער מלחמה, איז ער צוריקגעקומען קיין טשענסטאָכאָוו.

אין יאָר 1923, פאָרט כראַבאַלאָווסקי קיין אַמעריקע און באַזעצט זיך קודם אין ניו-יאָרק און דערנאָך אין לאָס-אַנדזשעלעס, ווו ער וווינט ביז היינט.

אויך אין אַמעריקע באַטייליקט זיך כראַבאַלאָווסקי אין אַ ריי פּאָריאַדישע שריפטן און איז טעטיק אין געזעלשאַפטלעכן לעבן.

ו. ה.

★

פרופסור וולף לסלאו

נולד בצ'נסטוחוב בשנת 1906 וסיים שם את הגימנסיה היהודית.

בשנים 1926—1931 למד בפדגוגיון העברי בוינה, ובעת ועונה אחת התחיל ללמוד שם שפות שמיות. לימים מצא עניין רב בשפות ארץ חבש ונסע בשנת 1931 לפריז, על מנת להשתלם אצל פרופסור מרסל כהן. הוא הצליח עד מאוד בלימודים אלה ועד מהרה יצאו לו מוניטין על פני ארץ כולה. גדולי המלומדים בעולם גמרו את ההלל על עשרות הספרים שחיבר, ובמיוחד על אודות הניבים השונים שבשפה החבשית. על כן זכה גם לקבל את הדיפלומות: "Ecole Nationale des Langues Orientales" "Docteur — es lettres from the Sorbone".

לאחר כיבוש צרפת ע"י הנאצים, היגר בשנת 1942 לארצות הברית.

פרופ' לסלאו הוזמן להרצות כפרופסור אורח בבתי אולפנה הגבוהים כמו: בית הספר החדש למחקר סוציאלי בניו יורק, המכון לשפות של אוניברסיטת אינדיאנה, הקולג' האוניברסיטאי באדיס אבבה ואחרים.

בשנת 1961 הוא קיבל את התואר — דוקטור כבוד, מהאוניברסיטה ליהדות בלוס אנג'לס ובשנת 1963 מההיברו יוניון קולג'. בשנת 1965 הוענק לו פרס היילה סילסי עבור מחקרים חבשיים, ובאותה שנה נתמנה גם כמרצה למחקר באוניברסיטה של קליפורניה.

התענינותו הראשית של פרופ' לסלאו היתה בשטח השפות השמיות של חבש ועל נושא זה ערך הרבה מחקרים שתוצאותיהם פורסמו במאמרים וספרים שונים. המימצאים השונים בשטח השפות חבשית-שמית וערבית-דרומית הותאמו והושוו לשפה העברית, ונושא זה פורסם במחקרים שונים, וביחוד בלקסיקון העברי — בפרקים המוקדשים לחבשית וערבית דרומית.

יוסף קויפמאַן

זון פון ר׳ בעריש דין ז״ל, איז געבוירן אין טשענסטאָ־כאָוו, דעם 24־טן דעצעמבער 1892. אין הויז פון זיינע עלטערן האָט ער, ווי יעדעס יידיש קינד אין דער דעמאָל־טיקער צייט, באַקומען אַ נאַציאָנאַל־רעליגיעזע דערציאונג און אַדורכגעמאַכט דעם וועג פון חדר ביז פריוואַטע רע־ליגיעזע לימודים.

אין יאָר 1909 עמיגרירט ער קיין אַמעריקע.

אָבער דאָך זענען די פעדעם, וואָס האָבן אים געבונדן מיט דער אַלטער היים, ניט איבערגעריסן געוואָרן דורך דער ווייטקייט, וואָס האָט אים פון דאָרט אָפּגעטיילט. ער הויבט אָן צו זוכן אַ דערנענטערונג צו זיינע לאַנדס־לייט, וואָס זענען שוין דאָ געווען פון פריער, מיטן ציל צו גרינדן אַ טשענסטאָכאָווער לאַנדסמאַנשאַפט אין ניו־יאָרק.

אין 1910 ווערט ער מיטגליד פון ברענטש 261 אַרבע־טער־רינג און איז דאָרט טעטיק ביז היינט־צו־טאָג. אין אַ צייט שפּעטער, האָט ער די מעגלעכקייט אַרויסצווייזן זיין צוגעבונדנקייט צו זיין היים־שטאָט און די איבער־געגעבנקייט אַלס געזעלשאַפטלעכער טוער.

דאָס איז געווען אין יאָר 1914, ווען עס איז געגרינדעט

געוואָרן דער „טשענסטאָכאָווער הילף־פאַראיין״ אין ניו־יאָרק.

ווי עס דערציילן אונדז מיטצייטלער, האָט יוסף קויפמאַן אויף זיך גענומען די שווערע אַרבעט פון אַ סעקרעטאַר און נישט איינמאָל געשטעלט אין אַ זייט זיינע פּריוואַטע און געזעלשאַפטלעכע ענינים.

אין 1917 ווערט ער אַ מיטגליד פון די „יאַנג־מענס״, און אין יאָר 1918 פאַרנעמט ער אויף אַ צייט דעם אַמט אַלס וויצע־פּרעזידענט. היינט צו טאָג איז ער איינער פון זיינע טעטיקסטע מיטגלידער.

עס איז גענוג צו דערמאָנען, אַז דער „יונייטעד טשענסטאָ־כאָווער רעליעף״ האָט דעם 18־טן סעפּטעמבער 1938, אַלס אַנערקענונג פאַר זיין אַרבעט לטובת טשענסטאָכאָוו און טשענסטאָכאָווער אין אַמעריקע, איינגעאָרדנט פאַר אים און זיין פרוי אַ באַנקעט, וווּ עס איז געקומען צום אויסדרוק אויך די דאַנקבאַרקייט פון אַנדערע טשעסנטאָכאָווער אָר־גאַניזאַציעס אין ניו־יאָרק.

זיין פּרינטינג שאָפּ, 416 — 4־טע עוועניו, איז געווען „דאָס קליינע טשענסטאָכאָוו״ אין ניו־יאָרק. אַלע באַראַ־טונגען זענען דאָרט פאָרגעקומען און יוסף קויפמאַן באַדינט און נעמט אויף אַלעמען מיט חברישע ליבע און לאַנדסמאַנ־שאַפטלעכע איבערגעגעבנהייט.

✶

שמואל פּרוקוש

איז אַ זון פון דעם באַוווסטן דיין — ר׳ יאָסעלע „קירע״. ער האָט געפלאַנצט אַ סך ביימער אין „יער קנדה״ אין ישראל, אויפן נאָמען פון זיין פרוי פעלקאַ (אַ טאָכטער פון נ. קרימאַן), וועלכע איז געשטאָרבן אין קאַנאַדאַ פאַר דער צייט.

די ביימער־פלאַנצונג איז פאָרגעקומען ביי אַ פייער־לעכן צוזאַמענטרעף, אין וועלכן עס האָבן זיך באַטייליקט אַ סך טשענסטאָכאָווער לאַנדסלייט.

ג. פּ.

הערי גראומאַן

טשענסטאָכאָווער פאַריין אין לאָס אַנדזשעלעס

אין 1944 האָט אַ גרופּע לאַנדסלייט אין לאָס־אַנדזשעלעס געגרינדעט דעם „הילף־פאַראיין טשענסטאָכאָווער און אומגעגנט״.

אין משך פון די יאָרן, האָט דער „פאַראיין״ אין לאָס־אַנדזשעלעס געהאַט צו פאַרצייכענען אַ סך באַדייטנדיקע דערגרייכונגען.

ברייט־פאַרצווייגטע אַרבעטן צו העלפן מענטשן, וועלכע לײַדן אויף פאַרשיידענע קראַנקהייטן אין וועלט־באַקאַנטן סאַנאַטאָריום אין דוּאַרט, נעבן לאָס־אַנדזשעלעס; פאַרן „מאַונט סאַניאַ שפּיטאָל״, ווו אָרעמע לייט באַקומען אומזיסטע מעדיצינישע באַהאַנדלונג; פאַרן „היים פאַר עלטערע לייט״ אין רעסידאַ, נעבן לאָס־אַנדזשעלעס; פאַרן „יונייטעד

דער קאָמיטעט פון די טשענסטאָכאָווער אין לאָס־אַנדשזעלעס: עס שטייען פון לינקס צו רעכטס: מ. פרצל, ש. הופר, שלינגבוים, פ. קושינסקי, ל. קושינסקי, ב. גרוסבערג, פאָזנער, מ. נישזינסקי, ש. צענטער, ה. גאָלדפאַרב און ר. ל. בערמאַן.
עס זיצן פון לינקס צו רעכטס: י. הופר, ש. שלינגבוים, ה. גרוימאַן, מ. גראָסבערג. פאָזנער, מ. צענטער און א. ליבערמאַן.

נאָכן באַפרייען פון טשענסטאָכאָוו, האָבן מיר זיך געשטעלט אין פאַרבינדונג מיטן דאָרטיקן יידישן קאָמיטעט און גענומען אויף זיך דעם חוב צו לייסטן די פולסטע הילף.

אַ ביסל שפּעטער, האָבן מיר קאָנצענטרירט אונדזער הילף אויף לאָקאַלע, נויטבאַדערפטיקע אינסטיטוציעס, ווי צ. ב. „סיטי אָף האָפּ״ (די שטאָט פון האָפנונג), וואָס פירט דזשואיש וועלפר־פאָנד״, וואָס העלפט נויטבאַדעפטיקע לאָקאַלע אינסטיטוציעס. פון צייט צו צייט שיקן מיר אויך הילף אונדזערע שוועסטער־אָרגאַניזאַציעס אין ישראל און אין פּאַריז. יעדעס יאָר, אין חודש אָקטאָבער, פירן מיר דורך אַ „יזכור״־אַקאַדעמיע, צום אָנדענק פון אונדזערע טשענסטאָכאָווער אומגעקומענע קדושים.

אבראהם גאָטליב

הענרי גראומן, לאס אנדזשלעס

הערי גראַומאַן איז געבוירן אין טשענסטאָכאָוו, אין יאָר 1898, ביי אָרעמע עלטערן. זיין פאָטער איז געווען אַ שוס־טער, וועלכער האָט קנאַפּ מפרנס געווען זיין גרויסע משפחה.

אַזוי ווי די משפחה האָט געציילט 7 פּערזאָן און די נויט איז געווען גרויס, האָט ער געמוזט שוין זייט די פריסטע יאָרן אָנהויבן צו אַרבעטן. צו צען יאָר האָט ער אָנגעהויבן צו אַרבעטן אין קאַנאַרסקיס שפּילצייג־פאַבריק און ביי צוועלף יאָר איז ער אַוועק, אַלס אַ לערן־יינגל צו אַ שניי־דער. בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָט זיך גראַומאַן פרייוויליק געמאַלדן צו דער דייטשער אַרמיי און האָט געאַרבעט ביי גראַבן אָקאָפּעס. נאָך אַ געוויסער צייט איז ער, צוזאַמען מיט נאָך יידישע אַרבעטער, אַוועק קיין דייטשלאַנד און געאַרבעט דאָרטן אין קוילנגרובן.

אין 1923 קומט גראַומאַן קיין ניו־יאָרק און שליסט זיך באַלד אָן אין דעם פאַראייניקטן טשענסטאָכאָווער רעליעף־קאָמיטעט. נאָך אַ פּאָר יאָר, באַזעצט ער זיך אין לאָס־אַנדזשעלעס און אין 1944, העלפט גראַומאַן ביים גרינדן דעם טשענסטאָכאָווער און אומגעגנט הילף־פאַריין אין לאָס־אַנדזשעלעס. ער ווערט אויסגעוויילט אַלס סעקרעטאַר פון פאַריין, און פאַרנעמענדיק דעם דאָזיקן אַמט ביז היינט, ווידמעט ער אים אַ סך צייט, מי און אָפּפערווילקייט.

✶

מאיר — מעקס פעפער

איז איינער פון די ערשטע מיטגרינדער פון טשענ־סטאָכאָווער הילפס־פאַראיין אין דעטראָיט, אין יאָר 1923. נאָכן אַריבערפאָרן קיין לאָס־אַנזשעלעס, איז ער אויך דאָ טעטיק אין געזעלשאַפטלעכע ענינים.

נאָך אַ געוויסער צייט איז ער אויסגעוויילט געוואָרן אַלס ערשטער פאָרזיצער פון טשענסטאָכאָווער הילפס־פאַראיין אין לאָס־אַנדזשעלעס.

ה׳ מעקס פעפער איז אַ שוואָגער פון ה׳ מעקס גראָסבערג.

מעקס גרוסבערג

משה קראַוזע

טשענסטאכאוו און שיקאגא

די „טשענסטאָכאָווער סאָסייטי" אין שיקאַגאָ איז געגרינ־דעט געוואָרן אין יאָר 1927. די ערשטע גרינדער פון טשענסטאָכאָווער פאַראיין זענען געווען: אברהם ש. מיסקא, האָבן לײדער נישט זוכה געווען צו זען די פרוכטן פון זייער טעטיקייט, ווייל זיי זענען פריצייטיק פון אונדז אַוועקגעריסן געוואָרן. דאָס זענען: האָוואַרד פייגין, (אין

די צערעמאָניע פון איבערגעבן דעם אמבולאַנס. עס שטייען פון לינקס אויף רעכטס: מילטאָן לאַמבערט, פרעזידענט פון טשיקאַגער אָפּטיילונג מגן דוד אדום; אלבערט קאָזלאָוו — דירעקטאָר פון מגן דוד אין ניו־יאָרק; משה קראַוזע — פרעזידענט פון דער טשענסטאָכאָווער סאָסיעט אין טשיקאַגאָ; מאַרטין פוקס — עקזעקוטיוו־מיטגליד פון דער טשענסט׳ סאָסיעט אין טשיקאַגאָ.

מאָריס סאָלאָמאָן (געשטאָרבן אין אַפּריל 1965), שלום (סאָל) באָום, האַרי דוקאָרט און געאָרג פישער.

עס איז אויך כדאי צו דערמאָנען די נעמען פון די געטרייע חברים, וועלכע האָבן זייער גאַנצע פרייע צייט געווידמעט פאַר דער „טשענסטאָכאָווער סאָסייטי" און טשענסטאָכאָוו — פייגענבלאַט); פראַנק אויסלענדער (אַליין נישט קיין טשענסטאָכאָווער, נאָר ער איז געווען דער מאַן פון אַ טשענסטאָכאָווער מיידל מיטן נאָמען גראָס); און הערי וואָזאָווסקי. כבוד זייער אָנדענק!

אין 1940 איז פאָרגעקומען אַ שפּאַלטונג אין פאַריין,

און א טייל פון זיינע מיטגלידער האָבן געשאַפן א צווייטן פאַריין, אונטערן נאָמען „אינדעפּענדענט טשענסטאָכאָווער סאָסייטי״. איינער פון די אָנפירער פון נייעם פאַריין איז געווען **משה צעשינסקי**, (געוועזענער מיטאַרבעטער פון דער „טשענסטאָכאָווער צייטונג״ ביז זיין אָפּפאָר נאָך אַמעריקע). אַזוי אַרום זענען פאַרבליבן אין שיקאַגאָ ביזן היינטיקן טאָג צוויי טשענסטאָכאָווער פאַריינען.

נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה האָבן אָנגעהויבן צו קומען קיין שיקאַגאָ טשענסטאָכאָווער לאַנדסלייט, וועלכע האָבן זיך מערסטנס אָנגעשלאָסן צו דער „טשענסטאָכאָווער סאָסייטי״.

אין יאָר 1952 איז אויפגעשטעלט געוואָרן אויפן בית־

הקברות א מצבה צום זכר פון אַלע טשענסטאָכאָווער, וואָס זענען אומגעבראַכט געוואָרן דורך די נאַצישע רוצחים.

אין יוני 1963, איז אין ניו־יאָרק פאָרגעקומען א ספּעציעלע פייערלעכקייט אין שייכות מיטן איבערגעבן דורכן „טשענסטאָכאָווער פאַריין אין שיקאַגאָ״ אַן אַמבולאַנס פאַרן „מגן דוד אדום״ אין ישראל.

די טשענסטאָכאָווער געזעלשאַפט אין שיקאַגאָ אונטערשטיצט נויטבאַדערפטיקע לאַנדסלייט אין ישראל, פוילן און אין אַנדערע לענדער. גלייכצייטיק ווערן אונטערשטיצט אויך א סך אַנדערע יידישע אינסטיטוציעס, וועלכע ווענדן זיך צו אונדז נאָך הילף.

★

משה צעשינסקי — ז״ל

שוין פון די יינגסטע יאָרן — א דאַנק דעם איינפלוס פון זיין פאָטער — האָט ער זיך איבערגענומען מיט די אידעען פון ציוניזם. דער דרייפוס־פּראָצעס און די פּאָגראָמען אויף יידן אין רוסלאַנד און פוילן, האָבן אים שטאַרק באַאיינדרוקט.

אין 1904 איז משה צעשינסקי אַריינגעטראָטן אין דער פּועלי־ציון פּאַרטיי און אָנטייל גענומען אין אַלע קאַמפּן און סכנות פון דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג אין יענער צייט.

אין 1913 האָט ער זיך באַטייליקט אַלס דעלעגאַט פון טשענסטאָכאָוו אין דער אַלוועלטלעכער פּועלי־ציון קאָנפערענץ אין קראָקע.

אין 1914 איז ער אַרעסטירט געוואָרן צוזאַמען מיט דער פאַרוואַלטונג פון פּראָפעסיאָנעלן פאַראיין פון די בעקער־אַרבעטער, פאַר זיין עפנטלעכן אַרויסטריט אויף איינער פון זייערע פאַרזאַמלונגען און איז אָפּגעזעסן עטלעכע חדשים אין תפיסה.

פון 1912 אָן, איז משה צעשינסקי איינער פון די ערשטע פּיאָנערן און וויכטיקסטע מיטאַרבעטער פון דער יידישער פּרעסע אין טשענסטאָכאָוו און באַטייליקט זיך אין „טשענסטאָכאָווער רעקלאַמען־בלאַט״, „וואָכנבלאַט״ און „טאָגבלאַט״.

אין 1914, ערב דער ערשטער וועלט־מלחמה, איז משה צעשינסקי אָוועק קיין אַמעריקע.

אין 1931 ווערט ער א פאַרלעגער און אַרויסגעבער פון יידישע ביכער.

אין שיקאַגאָ איז משה צעשינסקי געווען איינער פון די ערשטע מיטגלידער פון איוו״א, געווען פאַרבונדן מיט איוו״א אין ווילנע; געשיקט ביכער און מאַטעריעלע שטיצע. געווען טעטיק אין דער שיקאַגער קולטור־געזעלשאַפט, געהאָלפן יידישע שולן, געווען דער גרינדער פון „טשענסטאָכאָווער אינדעפּענדענט פאַראיין״.

ער איז געווען טעטיק אין דער הילפס־אַרבעט פאַר טשענסטאָכאָוו און עקזעקוטיוו־מיטגליד פון די לאַנדסמאַנשאַפטן פאַרן אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל.

משה צעשינסקי האָט אויסגעהויכט זיין נשמה מיטוואָך דעם 20־טן דעצעמבער 1958.

די טשענסטאָכאָווער לאַנדסלייט, ווי אויך די יידישע קולטור־וועלט וועלן אים תמיד מיט כבוד דערמאָנען צום גוטן.

ו. ה.

★

ראובן לוקס

„טשענסטאָכאָווער סאָסייטי" אין דעטראָיט

אַ סך טשענסטאָכאָווער לאַנדסלייט האָבן זיך קאָנצענטרירט אַרום דעם ערשטן „טשענסטאָכאָווער און אומגעגנט־פאַראיין" אין דעטראָיט, וועלכער איז געגרינדעט געוואָרן אין מערץ 1925. אָבער לײדער, האָט דער פאַראיין נישט געקאָנט ווערן קיין לאַנדסמאַנשאַפט־אָרגאַניזאַציע אין אַ ברייטערן פאַרנעם.

אין מערץ 1935 איז ווידער געמאַכט געוואָרן אַ פּרוּוו, און עס איז געגרינדעט געוואָרן דער „טשענסטאָכאָווער ראַיאָנער פאַריין" (היינט: „טשענסטאָכאָווער סאָסייטי").

אין משך פון זיין 32־יאָריקער עקזיסטענץ, האָט דער „טשענסטאָכאָווער פאַראיין" אַנטוויקלט אַ פאַרצווייגטע אַרבעט אויף אַלע געביטן, און אונדזער „סאָסייטי" איז אַנערקענט געוואָרן אַלס אַ וויכטיקער טייל פון יידישן געזעלשאַפטלעכן לעבן אין דעטראָיט.

דער „טשענסטאָכאָווער פאַראיין" האָט דורך די גאַנצע יאָרן געפירט אַ סיסטעמאַטישע קולטורעלע און אויפקלערונגס־טעטיקייט, האָט דערטיילט הילף זיינע מיטגלידער און האָט זיך צוזאַמען מיט אַנדערע יידישע אינסטיטוציעס אין דעטראָיט, באַטייליקט אין אַלע נאַציאָנאַלע פאַראַנשטאַלטונגען, דער עיקר, לטובת מדינת ישראל.

די איצטיקע פאַרוואַלטונג פון „פאַריין" באַשטייט פון פאָלגנדע פערזאָנען: ראובן לוקס — פּרעזידענט; יואל טשודנאַ — וויצע־פּרעזידענט; סעם זבאַראַ — קאַסירער; וואָלף גרוקאַ — פינאַנס־סעקרעטאַר; דזשעני פאַקס — רעקאָרדינג סעקרעטאַר; דזשעני וויאַטראַק און איזידאָר גרעי — פאַרוואַלטערס. עקזעקוטיוו־קאָמיטעט: מאָריס קאָהען, אברהם פאַקס, איזידאָר גליקסמאַן, איזידאָר האַלבערג, גוידבי ריכטער, סאַל כערטמאַן, העלען זבאַראַ.

★

קלמן גראָסבערג

י. קלמן גראָסבערג

קלמן גראָסבערג, אַ געבוירענער אין ראַדאָמסק, איז אין עלטער פון 13 יאָר געקומען קיין טשענסטאָכאָוו, און אין משך פון דער צייט איז ער געוואָרן גוט־באַקאַנט צווישן אַלע איינוווינער פון שטאָט.

ער איז געווען אַ טיף־רעליגיעזער ייד, און אַלס אַנגעזעענער און בעל־צדקה, האָט ער אַלץ געטאָן, אַז יידן פון אָרעמען שטאַנד זאָלן האָבן אויף שבת און יום־טוב.

ער איז געווען אַ גוטער בעל־קורא, באַזונדערס אין ראַדאָמסקער „שטיבל", ווי אויך אין „ביקור־חולים" און אין שטאָטישן בית־המדרש.

ער איז געקומען קיין אַמעריקע אין יאָר 1924 און געשטאָרבן אין 1944 אין לאָס־אַנדזשעלעס, קאַליפאָרניע, אין עלטער פון 86 יאָר.

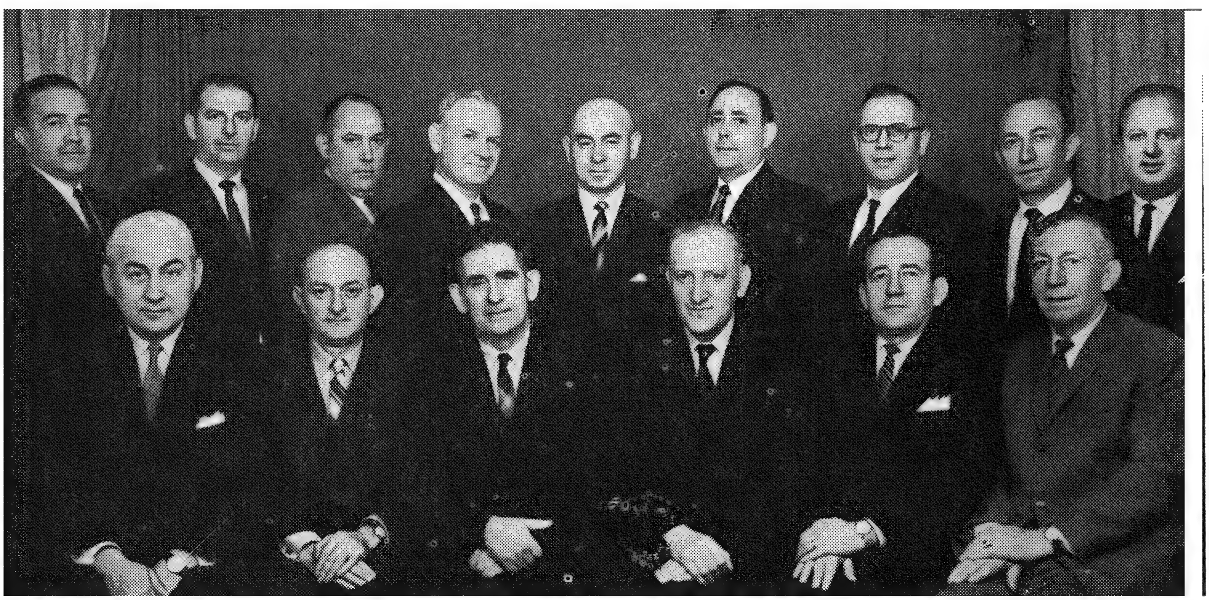
ד״ר בנימין אָרענשטיין

טשענסטאָכאָווער לאַנדסמאַנשאַפט אין מאָנטרעאַל

די הויפּט־טעטיקייט פון דער טשענסטאָכאָווער לאַנדסמאַנשאַפט אין מאָנטרעאַל איז געווידמעט איינצואָרדענען יעדעס יאָר אַ „יזכור אַקאַדעמיע״, צו באַערן די קדושים פון טשענסטאָכאָוו, וואָס זענען אומגעבראַכט געוואָרן דורך די נאַצישע רוצחים; צו פאַראייביקן די געשיכטע פון דער טשענסטאָכאָווער קהילה דורך פאַרשידענע אופנים; שיקן מאַטעריעלע הילף פאַר נויטיקע לאַנדסלייט אין פאַרשידענע לענדער און האַלטן שטענדיקן קאָנטאַקט מיט אַלע טשענסטאָכאָווער אינסטיטוציעס אין ישראל און אויך אין דער גאַנצער יידישער וועלט.

די לאַנדסמאַנשאַפט פירט אויך אַן אינטענסיווע טעטיקייט, כדי צוצושטעלן געהעריקע מאַטעריאַלן און עדות צו די פּראָצעסן קעגן די נאַצי־מערדער, וואָס זענען שולדיק אין אומברענגען דאָס טשענסטאָכאָווער יידנטום.

רעפּרעזענטירנדיק די אַמאָל־פאַרבנרייכע יידישע קהילה פון טשענסטאָכאָוו, האָט די לאַנדסמאַנשאַפט אין מאָנטרעאַל זיך אויך דערוואָרבן אַן אָנגעזעענעם פּלאַץ אין געזעלשאַפטלעכן און קולטורעלן לעבן פון דער שטאָט.

טשענסטאָכאָווער לאַנדסמאַנשאַפט אין מאָנטרעאַל

משה פראַנק

טשענסטאכאווער לאנדסמאנשאפט אין טאראנטא

דער הילף־פאַריין פון די טשענסטאַכאָווער אין טאָראָנטאָ איז געגרינדעט געוואָרן אין אָנהויב 1943. אין דער פאַר־וואַלטונג זענען אויסגעוויילט געוואָרן פאָלגנדיקע חברים: משה טאַרנאָווסקי ע״ה — פאַרזיצנדער; ש. קאַמינאָווסקי — פראָטאָקאָל־סעקרעטאַר; שמשון ליכטער — פינאַנץ־סעקרעטאַר; דוד בערנהאָלץ — קאַסירער.

אין דער עקזעקוטיווע זענען אַריין: צ. אַרזשעך, גאָלד־בערג, דוד בערנהאָלץ, מ. פינקוס, וואָזשניצאַ, דאַלמאַן, לאַנדוי, עלסטער א. א.

עס איז אויך געשאַפן געוואָרן אַ פרויען־קאָמיטעט, וועלכער האָט געהאַט אַ חשובן חלק אין דער אַרבעט פון הילף־פאַריין אין טאָראָנטאָ, און האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זאַמלען גרעסערע געלט־סומען.

גלייך נאָכן פאַרענדיקן די וועלט־מלחמה, האָט דער פאַריין אַרויסגעשיקט טראַנספּאָרטן פון קליידונג, מעדיקאַ־מענטן און שפּייז־פּראָדוקטן פאַר די לעבן־געבליבענע לאַנדסלייט אין טשענסטאָכאָוו, דייטשלאַנד, שוועדן און אין ארץ־ישראל.

קאמיטעט פון טשענסטאָכאָווער אין טאָראָנטאָ (קאנאדע)

סוף 1948, ווען עס זענען אָנגעקומען קיין טאָראָנטאָ אַ גרעסערע צאָל נייע לאַנדסלייט, איז פאָרגעקומען אַן אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג פון אַלע טשענסטאָכאָווער, אויף וועלכער ס׳איז באַשלאָסן געוואָרן אויסצוברייטערן די טע־

טיקייט פון פאַריין און ס'איז אויסגעקליבן געוואָרן אַ נייע פאַרוואַלטונג, מיטן פאָלגנדן צוזאַמענשטעל: זיסע לאַפּידעס — פאָרזיצער; יאָסל גאָלדבערג ע"ה — וויצע־פאָרזיצער; ליבוש גליקסמאַן — פינאַנץ־סעקרעטאַר; עלי שטייניץ — פּראָטאָקאָל־סעקרעטאַר; (שפּעטער איז פּראָטאָקאָל־סעקרעטאַר געוואָרן — י. נייטיגאַל). אין דער עקזעקוטיווע זענען אַריין פאָלגנדיקע פּערזאָנען: ש. ליכערט, ש. קאַמינוווסקי, ד. בערנהאָלץ, מ. פּינקוס, מ. דאַלמאַן, מ. פראַנק, ל. באַרקאָווסקי, ל. ערליך, ג. ביאַליק, מ. גליקסמאַן, לאַנדוי, שוויענטאַרסקי.

די באַנייטע הילף־אַרבעט האָט אַרומגענומען נישט נאָר לאַנדסלייט אין אויסלאַנד, נאָר אויך די טשענסטאָכאָווער אין טאָראָנטאָ גופא. מיר ווייסן ווער עס נויטיקט זיך אין אונדזער הילף, מיר באַזוכן קראַנקע לאַנדסלייט און שטיצן אלמנות און יתומים.

די יזכור־אַקאַדעמיעס ווערן דורכגעפירט נאָר אין אַ מקום קדוש, מיט דער באַטייליקונג פון אַ רב און חזן, און אַלע לאַנדסלייט זאָגן דעם טראַדיציאָנעלן קדיש, ביי ברענענדיקע ליכט.

דעם זכר פון די טשענסטאָכאָווער קדושים האָבן מיר

אויך פאַראייביקט מיט דעם, וואָס מיר האָבן געשפּענדעט 5 טויזנט דאָלאַר פאַר אויפשטעלן אַ מעדיצינישן צענטער אין „שכונת התקוה", אין תל־אביב. די פייערלעכע דערעפענונג פון דעם דאָזיקן צענטער איז פאָרגעקומען דעם 8־טן פעברואַר 1960, ביי דער אָנוועזנהייט פון 300 לאַנדסלייט, וואָס וווינען אין ישראל, און אונדזערע דעלעגאַטן: שמשון ליכטער און זיין פרוי (פון טאָראָנטאָ).

דאָס פּרעזידיום און די עקזעקוטיוו פון טשענסטאָכאָווער און אומגעגנט הילף־פאַריין אין טאָראָנטאָ, אויפן יאָר 1962/1963, זענען געווען פאָלגנד: יאַנקל נייטינגאַל — עקס־פּרעזידענט; יעקב שוויענטאַרסקי — פּרעזידענט; ליא בוכוואַלטער — וויצע־פּרעזידענט; משה פראַנק — פּראָטאָקאָל־סעקרעטאַר; אברהם וויינשטאָק — פינאַנץ־סעקרעטאַר; שמואל געלקאָפּף — קאַסירער.

עקזעקוטיווע: י. יאַקובאָוויטש, שמעון ליכטער, שיע קאַמינוווסקי, ד. בערנהאָלץ, מ. פּינקוס, ה. זאַקס, א. קאַהען, ז. לאַפּידעס, ג. ביאַליק, מ. כלאַפּאַק, פּ. אַרבאַך, ל. מאַרק, מ. דזשאַלאַשינסקי, ה. פעדערמאַן, ד. פאַרבערג, ה. פּאַרבערג, ל. באַרקאָווסקי, מ. אַלטמאַן, ש. וואַגאַ, א. טשאַרני, ב. ווייסבערג, מ. ראַסטאָווסקי, ש. סאַשאַ, ז. געלבער, י. קראַקאָווסקי.

יעקב ל. יאַקובאָוויטש

טשענסטאכאווער קרייז אין ארגענטינע

די ערשטע טשענסטאָכאָווער יידן זענען געקומען קיין אַרגענטינע, נאָך פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה. אָבער די עמיגראַנטן פון יענער צייט, האָבן נישט געהאַט צווישן זיך קיין שום פאַרבינדונג. ערשט אין 1927, האָט אַ גרופּע טשענסטאָכאָווער איינוואַנדערער, דאָס רוב יוגנטלעכע, געגרינדעט אַ לאַנדסמאַנשאַפט פאַריין.

קיין באַשטימטן פּראָגראַם פאַר דער טעטיקייט פון פאַריין, האָבן זיי נישט געהאַט, אָבער עס האָט געהערשט אַ געפיל, אַז מען דאַרף זיך האַלטן צוזאַמען.

מיטן פאַרשטאַרקטן עמיגראַציע־שטראָם, האָט זיך די טעטיקייט פון פאַריין באַדייטנד פאַרברייטערט. זיין הויפּט־אויפגאַבע איז איצט געוואָרן צו העלפן די ניי־איינגעוואַנדערטע דורך שאַפן פאַר זיי אַרבעט, איינקויפן אַרבעטס־מכשירים, פאַרזאָרגן אַ דירה, געבן הלוואות די נויטבאַדערפטיקטע א. ד. גל.

די צאָל מיטגלידער איז דעמאָלט נישט געווען קיין גרויסע און די באַשיידענע טעטיקייט פון פאַריין וואָלט געקענט נאָרמאַל פאָרגעזעצט ווערן, אָבער צוליב פאַרטייאישע מיינונגספאַרשידנהייטן, האָט זיך דער פאַריין, נאָך אַ צוויי־יאָריקער עקזיסטענץ אויפגעלייזט.

טשענסטאָכאָווער אין ארגענטינע. עס זיצן פון רעכטס צו לינקס: י. ל. יעקובאָוויטש, ב. גאלסטער, פּ. מאיראָוויטש, י. יעקובאָוויטש, מ. קנטאָר מ. ליבערמאַן, מ. פישער, ש. פלאבנער, ד. לאסקאָווסקי, י. מארער, י. אַמסטערדאַם, א. אַלעקסנדראָוויטש, י. מ. אדעליסט, ל. וואלמאַן

ערשט אין יאָר 1942, ווען עס זענען צו אונדז דערגאַנגען די שרעקלעכע ידיעות פון טשענסטאָכאָוו און פון גאַנץ פוילן, האָבן מיר איינגעזען, אַז מען דאַרף אָנשטרענגען אַלע כוחות, כדי צו שאַפן הילף פאַר אונדזערע אומגליקלעכע ברידער און שוועסטער.

לויט דער איניציאַטיוו פון לייזער ראָזענבערג איז דער „טשענסטאָכאָווער לאַנדסלייט־פאַריין" רעאָרגאַניזירט געוואָרן און אויף אַ פאַרזאַמלונג, אין וועלכער עס האָבן זיך באַטייליקט אַ גרעסערע צאָל טשענסטאָכאָווער, איז אויסגעוויילט געוואָרן אַ נייע פאַרוואַלטונג, מיט שלום ווירשטעל ע"ה בראש, און אין וועלכער עס זענען אַריין פאָלגנדיקע לאַנדסלייט: פאַרזיצער — הערמאַן מאַרטשאַק; וויצע־פאַרזיצער — דוד בולוויק; וויצע־סעקרעטאַר — לייזער ראָזענבערג; קאַסירער — יעקב ל. יאַקובאָוויטש; עקזעקוטיוו־מיטגלידער — מרדכי מייעראָוויטש, דוד קאַסאָווסקי ע"ה, און לעאָן יאַקובאָוויטש.

די נייע פאַרוואַלטונג איז באַלד צוגעטרעטן צו רעאַליזירן איר טעטיקייטס־פּראָגראַם, לויט די אומשטענדן, וואָס האָבן זיך געפאָדערט אין יענער צייט. עס זענען דורכגעפירט געוואָרן זאַמלונגען פון געלט און מלבושים און מיר האָבן באַשלאָסן זיך אָנצושליסן צום „דזשאָינט", אַלס אינסטיטוציע, וואָס דערטיילט דירעקטע הילף.

גלייך נאָך דער מלחמה, האָבן מיר איבערגעשיקט קיין טשענסטאָכאָוו 12 קאַסטנס מלבושים, שרייב־מאַטעריאַלן פאַר שולן און מעדיקאַמענטן. מיר האָבן אויך איבערגעשיקט 2 טויזנט דאָלאַר פאַר אַ שוסטער־קאָאָפּעראַטיוו מיטן נאָמען „אַרגענטינע", וואָס איז געשאַפן געוואָרן

נאָכן קריג, אַלס אַן עקזיסטענץ פאַר דער שארית הפליטה.

נאָכן אַנטשטייאונג פון מדינת ישראל, האָבן מיר אויך איבערגעשיקט אינדיווידועלע הילף פאַר טשענסטאָכאָווער אין ישראל.

די טשענסטאָכאָווער אין אַרגענטינע קומען זיך צונויף 3 מאָל אין יאָר: אין חודש מערץ, צו דער יערלעכער אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג; אין חודש מאַי — צו פייערן דעם יום־העצמאות פון דער ידישער מדינה; און צומאַרגנס נאָך יום־כיפור — צו דער יזכור־תפילה ביי דער מצבה אויפן היגן בית עולם, וועלכע די ידישע קהילה אין בוענאָס־איירעס האָט געשטעלט נאָך די 6 מיליאָן קדושים.

די קרעדיט־קאַסע

לויט דער איניציאַטיוו פון מרדכי מייעראָוויטש, איז אויך געגרינדעט געוואָרן אַ קרעדיט־קאַסע, וועלכע עקזיסטירטביים פאַריין זינט אויגוסט 1960, אונטער דער אָנפירונג פון דער זעלבער פאַרוואַלטונג, נאָר מיט קאָאָפּטירטע מענטשן צום סעקרעטאַריאַט פון דער קרעדיט־קאַסע. די פאַרוואַלטונג פוןביידע אינסטיטוציעס באַשטייט פון פאָלגנדע חברים: פאַרזיצער — בנימין גאָלסטער; וויצע־פאַרזיצער — דוד לאַסקאָווסקי; סעקרעטאַר — מרדכי מייעראָוויטש; וויצע־סעקרעטאַר — אייזיק אַלעקסאַנדראָוויטש; קאַסירער — אַליעזר ראָזענבערג; וויצע־קאַסירער — שלום פלאָוונער. פון דער קרעדיט־קאַסע: יעקב ל. יאַקובאָוויטש, משה ה. קאַנטאָר, אַליעזר ראָזענבערג, מרדכי מייעראָוויטש, פנחס מייעראָוויטש און בנימין גאָלסטער.

י. גאַנס (גאַנצווייך) ז"ל

טשענסטאָכאָווער קרייז אין אויסטראַליע

דער „טשענסטאָכאָווער צענטער" אין אויסטראַליע, אונטערן נאָמען „טשענסטאָכאָווער און אומגעגנט ברידער־הילף אין אויסטראַליע" איז געגרינדעט געוואָרן דעם 22־טן סעפּטעמבער 1946 אין מעלבאָרן.

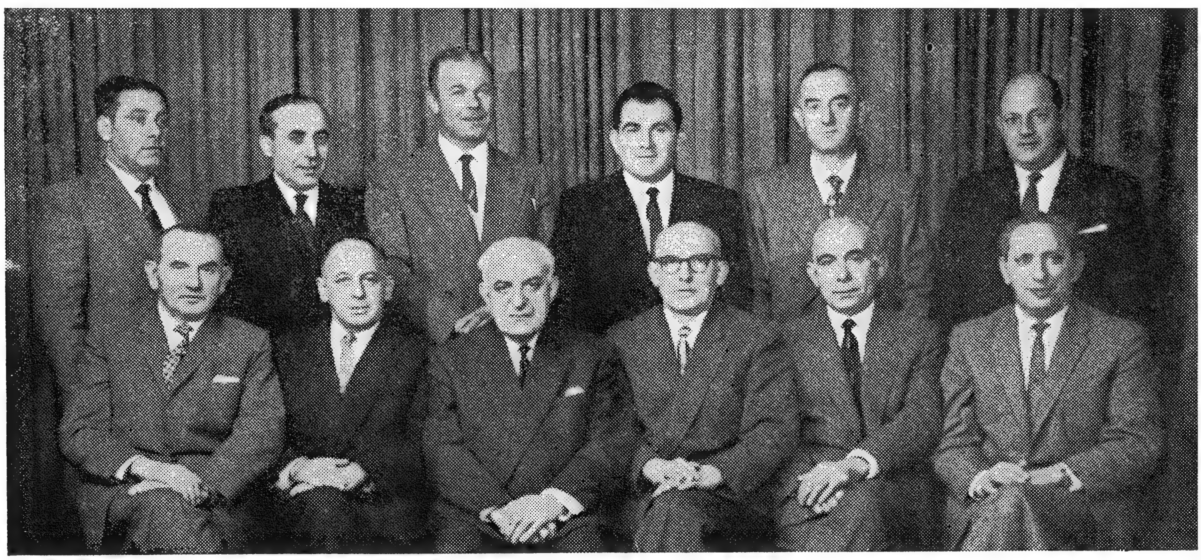
די ערשטע עקזעקוטיוו איז באַשטאַנען פון די פאָלגנדע פּערזאָנען: י. גאַנס (גאַנצווייך) — פּרעזידענט; ל. לעדערמאַן — וויצע־פּרעזידענט; ד. ליסעק — קאַסירער; מ. ד. פוקס — ערן־סעקרעטאַר; עקזעקוטיוו־מיטגלידער:

פ. ליו און ל. ריימאַן. אין קאָמיטעט זענען אַריין: א. באַלזאַם, ד. זשעלטאַק, יעקב ליו, י. ליו, פּ. מאַשקאָוויטש, ס. סמאלל, ד. פּירסטענבערג, מ. קאשמאַן, ד. רעכטמאַן, ל. שאַו, ס. שאַו און ד. שטייניץ.

צו יענער צייט האָבן אין מעלבורן געוווינט פערציק טשענסטאָכאָווער משפּחות און אין סידנעי — בלויז עטלעכע. אין דער ערשטער תקופה פון אונדזער טעטיקייט האָבן מיר אַוועקגעשיקט קיין טשענסטאָכאָוו טראַנספּאָרטן מיט מלבושים, שיך, זייף און עסנוואַרג. שפּעטער, ווען

אין די יאָרן 1949 ביז 1951 האָבן מיר געשיקט צו די טשענסטאָכאָווער אין ישראל 3 באַדייטנדע טראַנספּאָרטן שפּייז־פּראָדוקטן. אין יאָר 1952 האָבן מיר געפלאַנצט 100 ביימער צום זכר פון די טשענסטאָכאָווער מאַרטירער אין „יער הקדושים" פון ק.ק.ל. אין ירושלים.

אין די ערשטע יאָרן פון אונדזער עקזיסטענץ האָבן מיר זיך באַמיט צו אָרגאַניזירן אונדזערע לאַנדסלייט אין סידנעי, כדי אויך דאָרטן צו גרינדן אַ קאָמיטעט. אָבער, ליידער, האָבן מיר דאָרטן נישט געהאַט קיין געהעריקן דערפאָלג.

טשענסטאָכאָווער קרייז אין אויסטראַליע. עס זיצן פון רעכטס צו לינקס: מ. קראַקאָווער, ו. גראנעק, ל. ריימאן, י. גאנס, כ. קאזינס, א. לעווקאָוויטש, עס שטייען: י. קליינער, ד. גראנעך, פּ. שמואלעוויטש, ה. הערשקאָוויטש, ג. טאָביאש, וו. סטאבסקי.

ס'איז אוממעגלעך געווען צו שיקן הילף, דירעקט קיין טשענסטאָכאָוו, האָבן מיר געשיקט פּעקלעך און פינאַנ־סיעלע הילף צו אונדזערע לאַנדסלייט אין די „די־פּי"־לאַגערן. מיר האָבן געשאַפן „פּערמיטס" (איינוואַנדערונג־דערלויבענישן) פאַר אַ גרויסער צאָל טשענסטאָכאָווער און סביבה, וואָס האָבן זיך געפינען אין די דייטשע לאַגערן, אין איטאַליע, פראַנקרייך און בעלגיע. אַ געוויסע צאָל פון זיי איז געקומען קיין מעלבורן און זיך דאָ איינגעאָרדנט. מיר האָבן אויך געשאַפן „פּערמיטס" פאַר 20 יתומים פון טשענסטאָכאָווער יתומים־הויז.

נאָך דער אַנטשטייאונג פון מדינת ישראל האָבן מיר אַריינגעשריבן די טשענסטאָכאָווער קדושים אין „ספר המדינה" פון „קרן קיימת לישראל".

זינט 1947 אָרדענען מיר איין יעדעס יאָר אַ „יזכור־אָוונט" אין מעלבורן — די צווייטע נאַכט נאָך יום־כיפּור — ווען עס האָט זיך אָנגעהויבן די בלוטיקע טשענסטאָכאָווער „אַקציע".

היינט צו טאָג געפינען זיך אין מעלבורן מער ווי 200 משפּחות פון טשענסטאָכאָוו און אומגעגנט.

דער קאָמיטעט באַשטייט פון פאָלגנדע חברים: י. גאַנס — פּרעזידענט; ל. ריימאַן — וויצע־פּרעזידענט; י. גראַ־נעק — קאַסירער; ה. קוזניס — ערן־סעקרעטאַר. קאָמי־טעט־מיטגלידער: ד. דראַנעק, ה. הערשליקאָוויטש, ג. טאָביאַש, א. לעווקאָוויטש, מ. נאָוואַק, וו. סטאָווסקי, מ. קראַקאָווער, ל. קליינער און פּ. שמואלעוויטש.

ישראל לייב גאַנצוויך ז״ל — אויסטראַליע

איז געווען דער עלטסטער זון פון הירש גאַנצווייך, וועלכער איז אויך באַקאַנט אונטערן נאָמען י. איוואַן גאַנס. קומענדיק קיין אויסטראַליע אין 1924, האָט ער זיך באַלד אָפּגעגעבן און איז אויך אין משך פון עטלעכע צענדליק יאָר געווען אַקטיוו אין ציוניסטישער און אַלגעמיין־יידישער געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט.

פון 1956 און ביז צו די לעצטע טעג, איז ער געווען טעטיק אַלס פּרעזידענט פון טשענסטאָכאָווער צענטער אין אויסטראַליע, וועלכער איז געגרינדעט געוואָרן אין מעלבורן אין 1946 יאָר.

✶

לייבל ריימאַן

איז איינער פון די מיטגרינדער און אַקטיווסטע טוער פון דער טשענסטאָכאָווער לאַנדסמאַנשאַפט אין מעלבורן. אַ סך יאָרן האָט ער אויסגעפירט די פונקציע פון קאַסירער און וויצע־פּאַרזיצער פון טשענסטאָכאָווער צענטער אין מעלבורן.

ו. ה.

✶

ד״ר לייב קורלאַנד (פּאַריז)

קורלאַנד לייב איז געבוירן דעם 19־טן מאַי 1913 אין דעמביע, נעבן טשענסטאָכאָוו. נאָכן לערנען אין יחיאל גרילאַקס חדר, איז ער געגאַנגען אין יידישן גימנאַזיום, און האָט פאַרענדיקט „מאַטורע". אין אָנהייב פון זיין געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט, האָט ער מיטגעאַרבעט אין „טשענסטאָכאָווער צייטונג" און אין „אונדזער וועג". זייט 1932 — אין פראַנקרייך, וווּ ער האָט שטודירט מעדיצין און געענדיקט דאָס סטודיום אין 1939.

אין דער צייט פון דער מלחמה, האָט ער זיך באַטייליקט אין קאַמף קעגן די דייטשן אין פראַנקרייך, אין דער באַפרייאונגס־באַוועגונג „רעזיסטאַנס" אין די קאַמפן פון 1944 — 1945 — און האָט באַקומען אַ צאָל אויסצייכענונגען.

זייט 1948 — פּראַקטיצירנדיקער דאָקטאָר אין פּאַריז און טעטיק אין קולטור־ און ליטעראַריש־געזעלשאַפטלעכן לעבן אין פּאַריז.

אין צוזאַמענהאַנג מיט דער דאָזיקער טעטיקייט, פאַרנעמט ד״ר קורלאַנד אַ ריי פאַראַנטוואָרטלעכע שטעלן, ווי: פּאַרזיצער פון יידישן שרייבער־ און זשורנאַליסטן־פאַראיין אין פּאַריז; פּאַרזיצער פון דער קולטור־קאָמיסיע ביי דער פעדעראַציע־קהילה אין פּאַריז; פּאַרזיצער פון פּאָלקס־קאָמיטעט פאַר ישראל־באָנדס אין פּאַריז; פּאַרזיצער פון דער נאַציאָנאַלער טשענסטאָכאָווער לאַנדסמאַנשאַפט אין פּאַריז; קאָמיטעט מיטגליד פון אַ ריי יידיש־נאַציאָנאַלע אָרגאַניזאַציעס אין פראַנקרייך. גרינדער פון „פּאָלקס־געזונט", דעם איינציקן יידישן זורנאַל פאַר היגיענע און געזונט־פּראָבלעמען צווישן יידן, און זיין רעדאַקטאָר זייט 20 יאָר. גרינדער און הויפּט־רעדאַקטאָר פון ליטעראַרישן חודש־זשורנאַל „אונדזער קיום", וואָס דערשיינט זייט ניין יאָר אין פּאַריז. מיטאַרבעטער פון אַ ריי יידישע ליטעראַרישע אויסגאַבעס, ווי „די גאָלדענע קייט" און „צוקונפט", און מעדיצינישער רעדאַקטאָר פון „אונדזער וואָרט" (פּאַריז).

ד״ר קורלאַנד איז אויך אַ מחבר פון אַ צאָל יידישע ביכער: „עס האָט זיך אָנגעהויבן" (דערציילונגען), דערשינען אויך אין פראַנצויזישער איבערזעצונג; „פּאַרכטיקע טעג" (דערציילונגען); „אויפן וועג צו זיך" (ראָמאַן); „די לעצטע שיף" (ראָמאַן, אין דרוק).

ד״ר קורלאַנד

יידן פון טשענסטאכאוו און אומגעגנט אין פאריז

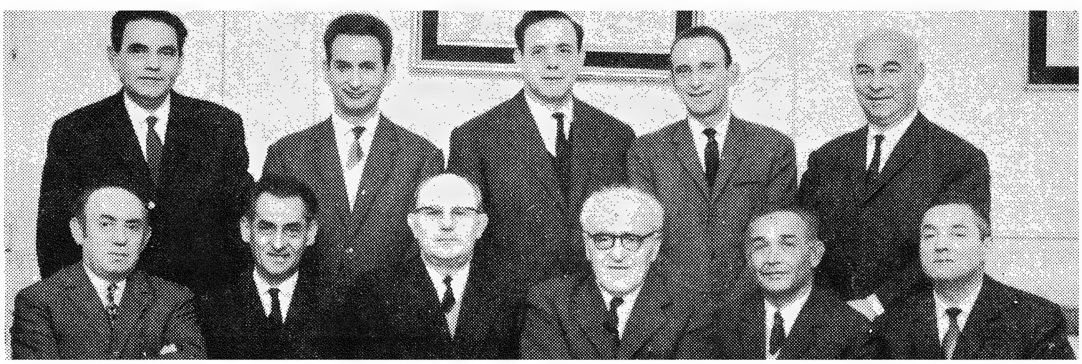
מיט צען יאָר צוריק איז געגרינדעט געוואָרן אונדזער געזעלשאַפט אין פּאַריז, מיטן ציל צו העלפן אונדזערע לאַנדסלייט, ווי אויך צו דינען נאַציאָנאַלע און אַלגעמיין־יידישע אינטערעסן. זי האָט גרופּירט אַפּשטאַמיקע פון טשענסטאָכאָוו און פון די אַרומיקע שטעטלעך: קלאָבוצק, אַמסטאָוו, קאָמיק און אַנדערע. די ערשטע פאַרוואַלטונג:

איז באַשטאַנען פון ד״ר ל. קורלאַנד, ד״ר שעיגין, ש. וואַזשניצאַ, י. אייזנער, י. אונגליק, י. ליבערמאַן, ל. בערג־מאַן, ה. גאַטיינער, ד. הערשליקאָוויטש, און ש. אַלעקסאַנ־דראָוויטש.

אונזדער לאַנדסמאַנשאַפט ציילט אַצינד 80 מיטגלידער און זי נעמט אַרום כמעט אַלע קרייזן פון די ניי־איינגע־וואַנדערטע — „שארית הפליטה״, ווי אויך לאַנדסלייט פון די פריערדיקע עמיגראַציעס. די לאַנדסמאַנשאַפט פירט אַן

אינטענסיווע קולטור־געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט: זי האָט דורכגעפירט אַ גאַנצע ריי קולטורעלע און קינסטלערישע אימפּרעזעס, נאַציאָנאַלע פייערונגען און יזכור־אַקאַדע־מיעס.

אַ באַזונדערע אויפמערקזאַמקייט איז געווידמעט דער סאָציאַלער טעטיקייט פאַר נויטבאַדערפטיקטע לאַנדסלייט.

ערשטע רייע פון אויבן. פון לינקס: מ. ראָזנבערג, מ. וויינריב, ד. הערשל, קאָוויטש, י. מעלאָדיסמאַ. צווייטע רייע: ה. גאטאיינער, י. אונגליק, י. ווינרב, דר׳ קורלאַנד, ש. וואזניצא. א. איינער, ל. בערגמאַן.

עס איז אויך דורכגעפירט געוואָרן אַ „פּעקל־אַקציע״ פאַר די לאַנדסלייט אין איצטיקן טשענסטאָכאָוו.

די ניי־אויסגעוויילטע פאַרוואַלטונג באַשטייט פון פאָלגנ־דע מיטגלידער: ד״ר ל. קורלאַנד (פאַרזיצער); י. וויינריב (וויצע־פאַרזיצער); ש. וואַזשניצאַ (קולטור־לייטער); ל. בערגמאַן (סעקרעטאַר); י. אונגליק, י. אייזנער, מ. וויינריב, ד. הערשליקאָוויטש, ה. גאַטאיינער און מ. קאַרנבערג.

משה ווײַנמאַן

די געזעלשאַפט „פֿרײַנט פֿון טשענסטאָכאָוו" אין פּאַריז

די טשענסטאָכאָווער לאַנדסמאַנשאַפט אין פּאַריז איז געגרינדעט געוואָרן נאָך אין יאָר 1926. צו דער גרופּע לאַנדסלייט, וואָס האָבן מיט 40 יאָר צוריק געגרינדעט די „טשענסטאָכאָווער סאָסיעטע" האָבן געהערט: בלום, אַרטמאַן, א. פּערלעגער, ברידער ווראָבלעווסקי, א. סלאָביאַק, ברידער גוטמאַן, ב. קאַפּינסקי, ווייסבאָרד, צימבערקנאָפּ, קאַמעלגאַרן, פראַנקאָווסקי, א. קאַפּינסקי, י. לעווקאָוויטש. דער פֿאַריין פֿון טשענסטאָכאָווער לאַנדסלייט, איז געשאַפֿן גראַציע אין יאָר 1927, און שפּעטער אין פּאַריז, איז געגרינדעט געוואָרן דער טשענסטאָכאָווער פּאַטראָנאַט, צו העלפֿן די טשענסטאָכאָווער פּאָליטישע אַרעסטירטע אין די פּוילישע תּפֿיסות. דער פּאַטראָנאַט איז געוואָרן אַ פּאַראַלעלע אָרגאַניזאַציע ביי דער זייט פֿון דער „סאָסיעטע".

אין די מלחמה־יאָרן האָט דער פֿאַריין — צוליבן שרעקלעכן טעראָר קעגן יידן — געמוזט אָפּשטעלן זיין טעטיקייט.

דער קאָמיטעט פֿון דער געזעלשאַפֿט „פֿריינט פֿון טשענסטאָכאָווער איין פּאַריז".

געוואָרן פֿאַר קעגנזייטיקער הילף, דער עיקר — העלפֿן אין וווינונגס־פּראָבלעם, און נישט זעלטן — אויך מיט געלט, וואָס זאָל דערמעגלעכן איבערצולעבן אַ תּקופֿה פֿון אַרבעטסלאָזיקייט.

די „סאָסיעטע" האָט שוין אין ערשטן פּעריאָד פֿון איר גרינדונג, אַנטוויקלט אַ ברייט־פֿאַרצווייגטע טעטיקייט אויף אַ ריי געביטן. מיטן צופֿלוס פֿון דער גרויסער עמי־

נאָך דער מלחמה האָבן מיר אָרגאַניזירט אופֿסניי דעם קאָמיטעט און די „טשענסטאָכאָווער סאָסיעטע" אין פּאַריז איז אויסגעוואַקסן צו אַ חשובֿן געזעלשאַפֿטלעכן כּוח אין אַלגעמיינעם יידישן לעבן. ביינאַנד מיט דער סאָציאַלער טעטיקייט, וואָס דער פֿאַרבאַנד פֿירט לטובֿת די לאַנדסלייט אין פֿראַנקרייך, האָט די „סאָסיעטע" אין פֿאַריקן פּעריאָד אויך געשיקט מעדיצינען קיין ישׂראל פֿאַר טשענסטאָכאָ־

ווער, וועלכע האָבן זיך אין דעם געגנויטיקט, ווי אויך גרעסערע געלט־סומען פאַרן „מגן דוד אדום" אין ישראל.

יעדעס יאָר, צום יאָרטאָג פון דער ליקווידאַציע פון טשענסטאָכאָווער געטאָ, אָרגאַניזירן מיר א „יזכור אקאַ־

דעמיע", צו וועלכער עס קומען אויך די אָפּשטאַמיקע פון די אַרומיקע שטעטלעך. יעדעס יאָר, פאַר יום־כיפור, פאַרזאַמלען מיר זיך צוזאַמען מיט די טויזנטער יידן פון פאַריז אויפן בית־העלמין פון באַניע, פאַרן מאַנומענט

מצבות פון קדושים אויפן בית הקברות אין פאריס — אויפגעשטעלט צורך דעם קאמיטעט פון טשענסטאָכאָווער אין פאריז.

פון יידישן ווידערשטענדלער און פראַנט־קעמפער, ווו מיר זענען זיך מתייחד מיטן זכר פון אונדזערע 6 מיליאָן קדושים.

דער איצטיקער קאָמיטעט באַשטייט פון : פר. לעווי — ערן־פרעזידענט ; דוד וורצלאַווסקי — פרעזידענט ; לעאָן פאַנקאָווסקי — וויצע־פרעזידענט ; משה ווײַנמאַן — גענעראַל־סעקרעטאַר ; סעם קרזשעפיצקי — קאַסירער ; אברהם קעמסקי — פרעזידענט דע פעט ; פאַנקאָווסקי — פרעזידענט־סאַניטאַר. עקזעקוטיוו־מיטגלידער : מאַל לאַנדאַ, אַזונער, יאַנקל פישמאַן, איזי ליגערנער, מאַרעק שוויערציעווסקי, לייזער סענדער, מאַריס קרעמסקי, שאַרל זאַבוסקי, לעאָן וואַלעצקי, יעקב שמואלעוויטש. סאָציאַלע־קאָמיסיע : אסתר וורצלאַווסקי, אסתר אַלטבוים, אַנדזשעי ווייספלענער, רוזשקע ליגערנער.

✶

הנחת אבן־פינה לבנין מגן דוד־אדום בדימונה שנתרם ע״י יוצאי צ׳נסטוחוב בשיקגו בשנת 1968. בתמונה : מר למפרט ואשתו, משיקגו, הרב של דימונה. משלחת יוצאי צ׳נסטוחוב מתל־אביב : הגברות : גרינברג, דיאַמנט ; ה״ה : אפרים, ארליך, בן־משה, גוטליב, הורוביץ, טיברג, יעקובי, כנרת, שמענוביץ.

יישובים סביב צ׳נסטוחוב

יישובים סביב צ'נסטוחוב

קשיפיץ והסביבה

העיר נוסדה בשנת 1964 ע"י המלך הפולני — קזימיז' הגדול על חופי נהר הווארטה. למלאכת הנפחות של העיר יצא שם בכל הסביבה ובשנים הראשונות של המאה הי"ז עיבדו בבתי המלאכה העירוניים: תותחים, כדורים, מכונות, וכן חוטי מתכת שיוצרו בבית חרושת גדול.

בשנת 1765 הוקם בית־כנסת יהודי בשטח „נא קוזניצו" (במרחק של ק"מ אחד מקשיפיץ) אשר בארון הקודש שלו היו שמורים ספרי־תורה מדורי־דורות. הספרים היו מגודל שונה, קשורים באבנטים ועטופים בכתנות רקומות בקישוטים. בבי"כ זה התפללו רק בשבת ובחג.

בין העסקנים והמפרנסים בקשיפיץ — בלט ר' אברהם לייביש בר' יעקב לסלוי (תקצ"ה — תרס"ה), בעל בית חרושת ליציקת ברזל בקוזניצה, שכל עניני העיר סודרו על ידיו.

ר' לייביש „השו"ב מווילון" שהיה בעל קול ערב, כיהן כבעל־תפילה בבית הכנסת, ועל ידו — עזרו לו כמה מתפללים בזמרה ובלווי. ר' הירש משה פיליפ השו"ב, שהיה הש"ץ האחרון בבית הכנסת, לימד גם גמרא לנערים.

במלחמת העולם הראשונה גרמו הכובשים הגרמנים נזקים לבהכ"נ והפכוהו לאורוות־סוסים. רק בשנות פולין נתנו שיעורים השו"ב והרב האחרון, רבי־דוד־שלמה בומץ, שהיה נינו של בהר"ג זאב חיים, ונכדו של „מגן אברהם". בעיר היתה גם ספריה על שם י. ל. פרץ.

ב־1847 ישבו בקשיפיץ 1954 יהודים וב־1860—1069, שבחלקם עסקו בחקלאות, במלאכה ובמסחר.

ב־1880 — עלה מספר היהודים ל־1456, אך ב־1897 פחת ל־1395.

ביום ז' בתמוז תש"ב (22 יוני 1942) ריכזו בבית־הכנסת בקשיפיץ את יהודי המקום, וכן מקלובוצק, ורוב כפרי הסביבה, ושלחום לאושוויץ.

★

ז'ורק (ז'ארקי)

השוכנת בין צ'נסטוחוב לזבירצ'ה, היתה גם מרכז למספר עיירות יותר קטנות שבקרבתה; קוזיגלוב, יאנוב, זלוטי־פוטוק וללוב. רוב תושבי ז'ורק היו יהודים.

היו בעיר ארבעה בתי־קברות ובהם מצבות של למעלה ממאתים שנה. היה שם בית־כנסת מיוחד בשם „די קליינע שול" ובנוסח אחר „דייטשע שול" בשל העובדה שמתפלליה ניהלו וקיימו מגע תמידי במסחר עם הגרמנים. בית־הכנסת הגדול שנבנה על חורבות ביהכנ"ס הישן שנשרף, היה בנין גדול, יפה ומקושט בציורים.

ליד בית־הכנסת עמד בנין ישן — בית־המדרש. מלבדו היו בעיר שטיבלך לחסידי גור, אלכסנדר, סקרניביץ, רדומסק, טריסק ובז'זין, אשר שימשו את הקהילה היהודית שמנתה כ־3,000 נפש.

תשע משפחות „כלי קודש" היו בעיירה: המרא־דאתרא, הרב ר' שמחה שוורצברג, נכד אב"ד העיר; רבי יהושע"לה בר' יוסף שוורצברג — מחבר חמשה ספרים (אבני יהושע, בית יהושע, דברי יהושע, חומר יהושע, ספר חידושים מהריטב"א). ר' שמחה'לה נתמנה כמו"ץ בלבד וכיהן כרב. רבי אהרן־דודל טברסקי מטריסק נתמנה לרבי מז'ארקי ורכש לו קהל גדול, ומשם עבר לגור בצ'נסטוחוב. כן היו בעיר שלושה שוחטים, חזן ביהכנ"ס הגדול, שמש ביהכ"נ, שמש ביהמד"ר, ולייביש הקברן.

בעיר פעלו מוסדות ואגודות כמו: „תלמוד תורה", „תמיכה ביתומים", „מלביש ערומים", „ביקור חולים", „הכנסת כלה", „סומך נופלים".

ה,,חדרים" הידועים, היו של המלמדים: ישעיה פיסקי דרדקאי, יענקל דנציגר, ,,חדר מתוקן" של אברהם פרנק, מנדל מלמד לימד חומש וגמרא, יוסל ,,גלוצר" לימד חומש גמרא, ותורת הכתיב, באידיש וגרמנית; עוד היו ארבעה מלמדי גמרא: חיימל קמינקר, שלמהלה כהן, יוסלה פרדס, יצחק לייזרליס. בעלי־תפילה מצויינים בעיר היו: משה'ל כהן הישיש, ראובן שוחט ובנו יחזקאל, יצחק ליזרליס, ישראל סטודניברג, חיימל סלונימסקי, בריש שליפקה, יצחק מנדל קוילנהנדלר, אלטר בלימה'לס.

בז'ורק (ז'ארקי) נולד רבי יצחק קאליש, מייסד שושלת הצדיקים בוורקה.

ביום הזכרון של רבי דודל מללוב (ז' בשבט) שימש בית המדרש בז'ארקי תחנת ריכוז למבקרים על קברו ומשם היו יוצאים המוני אנשים ונשים בשיירה לפנות בוקר להשתטח על קברו.

אברהם יוסף שטיבל, המצנט הגדול של הספרות העברית, היה יליד ז'ארקי והקים בה ספריה גדולה על שם אשתו — זיסל־מלכה — שהכילה אלפי ספרים.

המפלגות שהיו בעיר: ,,אגודה ציונית", ה,,חלוץ", ,,השומר הצעיר", וכן אגודה ספורטיבית — ,,מכבי". מבין עשירי העירה התבלט ר' שלמקה בן ר' משה אהרן טננבוים, בעל דעה וידוע כעושה חסד, מקובל גם על היוצרים. מרוב אהבה מינוהו כמפקד (הקומנדנט) של מכבי־אש.

✶

קלובוצק

קלובוצק היתה אחת הערים הנושנות ביותר בפולין. בשנת 1935 הוחג בעיר יובל ה־800 לקיומה. לא ידוע מאימתי התקיים הישוב היהודי שם, אך בקלובוצק היה בית־עלמין ישן שכבר לא קברו בו מזמן, אלא שבימי תשעה באב נהגו לבוא לשם זקני העיר, והיו מראים על מצבה ישנה אחת כעל קבר הרב הראשון בקלובוצק — הרב ישראל יהושע ליפשיץ זצ"ל. אחרי פטירתו כיהן כרב — הצדיק החסידי הנודע ר' יענקלה רבינוביץ זצ"ל, שנחשב לבעל מופת ואשר הודות לשמו הטוב נתפרסמה גם העיר. היה זה ר' יענקלה רבינוביץ בן החסד לאברהם ונכד ה,,תפארת שלמה" מראדומסק. הוא הדפיס ספר בשם ,,אמת ליעקב", ומת בדמי ימיו, בשנת תרס"ב (כ"א באייר). בעיר הרבו לספר עליו אותות ומופתים. הרב האחרון שנספה בשואה היה ר' יצחק חנוך גולדברג, נכד של בעל ,,חידושי הרי"מ".

היהודים הראשונים שבאו לשבת בקלובוצק היו מזאלושין. לא ידוע גילם של בתי־הכנסת והמדרשים שנחרבו בידי הגרמנים. בית הכנסת עמד בבניינו כשמונים שנה, אך קדמו לו בתי המדרשים. קהילת קלובוצק התקיימה למעלה ממאתים שנה, והשתייכו לה גם הישובים היהודיים בכפרים הסמוכים: מידזינה, קאטשין, גרבובקה, נובי־וויעש, אוסטרוב, ניידורף, וואליצוב, לאבודנה, זלאכוביץ, ליבידזה, וורינציצה וקאמין.

בשנת 1808 עוד היתה קלובוצק מסונפת לקהילת צ'נסטוחוב.

בבית הכנסת עברו לפני התיבה שליחי־ציבור: ר' דוד הירש ור' משה זאנדר — שניהם שוחטים. העיר הוציאה מתוכה גם את ה,,עילוי מקלובוצק" — ר' אברהם נפתלי גולדברג — יליד 1896, שחיבר ספר בשם ,,מעשה זית", חידושים ודרושים (תרצ"ג).

ברחוב בית־הכנסת אשר בקלובוצק היה יושב הצדיק החסידי ר' יענקל רבינוביץ, ובימי שבת וחג נמצאו אצלו חסידים רבים שבאו ממרחקים לשמוע את ניגוני רדומסק של ה,,תפארת שלמה". באותו רחוב היו גם ה,,שטיבלך" של חסידי גור ואלכסנדר ו,,קופת גמילות־חסדים". בעיר פעלו מוסדות: ,,ביקור חולים", ,,חיי אדם" עם שטיבל מיוחד שלו, ו,,חברה בחורים". כן היתה שם ספריה על שם י. ל. פרץ וחוג דרמטי.

מפלגות שהיו בעיר: ,,המזרחי", ,,צעירי־המזרח", ,,אגודת ישראל" עם בית ספר ,,בית יעקב", ,,יסודי התורה", ,,התאחדות", ,,גורדוניה", ,,בית"ר".

בשנת 1856 נמצאו בקלובוצק רק 444 יהודים; בשנת 1897 — 1027, ואילו בשנת 1923 גדל מספרם ל־1600.

ללוב

ללוב היא אחת העיירות העתיקות ביותר בפולין ושוכנת על גבעה מוקפת ביצות ובוץ, שבכמה מקומות נובעים מהם מעינות מים. העיר נבנתה על גדות הנהר ביאלקה, ליד הכביש היינדז׳יובי, במרחק 2 מיל משצ׳יקוצ׳ין. עוד במאה הי״ג נחשבה ללוב לעיר עתיקה מאד ובמסמכים היא נקראת בשם „ללוב הישנה״. לעיר זו הסטוריה עשירה מאד בדברי ימי פולין.

בתקופת הממלכה הפולנית הטרום מלחמתית היתה ללוב עיר מחוזית בפלך קראקוב. במפקד מיוחד שנערך בין יהודי חבל קראקוב בשנת 1765, היו בכל מחוז ללוב 3,415 יהודים ועמם נמנו שש קהילות: ללוב, נאקל, יאנוב, פילץ, שציקוצ׳ין וז׳ארקי.

קהילת ללוב מנתה 539 יהודים שנהנו תמיד מחופש אזרחי והרגישו את עצמם כבתוך שלהם. בעיר התקיימו ששה ירידים בשנה, וימי שוק בכל שבוע, אשר שימשו למקור פרנסה ליהודים.

בשנת 1846 מנתה ללוב 449 נוצרים ו6501 יהודים שהתפרנסו ממסחר זעיר ומחקלאות, ואילו בשנת 1856

היו בללוב 328 נוצרים ו־428 יהודים. במפקד שנערך בשנת 1897 היו כבר 729 יהודים בתוך אוכלוסיה כוללת של 1236 נפש. לעיירה זו יצאו מוניטין בשל רבי דוד׳ל מללוב הנודע בעולם החסידות בהליכות צניעותו. הוא היה עושה נפשות לחסידות וגילה את ר׳ יצחק קליש, הרבי מוורקה ואת הד״ר חיים דוד ברנרד מפיוטרקוב, ועוד. רבי דוד חי (תקו—תקעד) בן ר׳ שלמה צבי, נולד בכפר ביאלה הסמוך לעיר ללוב והיה תלמידו של רבי אלימלך מליז׳ינסקי ורבי יעקב יצחק ה״חוזה״ מלו־בלין. רבי דוד׳ל לא הקים לעצמו „חצר״ חסידים כדוגמת האדמו״רים שבימיו, אלא הרבה להשפיע על יחידים בכוח אישיותו העצמית. אמרותיו פזורות בחיבורי חסידים רבים. היתה לו בעיר חנות קטנה שממנה הוציא את פרנסתו הדלה, והיה לו כלל — לא למכור בכל יום יותר, מצורך פרנסתו לאותו היום.

על שם העיר נקרא גם בנו של רבי דוד — רבי משה מללוב, שנולד בשנת תקל״ח וכאביו, היה אוהב ישראל במסירות נפש ממש. בסוף ימיו עלה לארץ־ישראל ונפטר בירושלים. השאיר אחריו נצר הצדיקים בשם בידרמן — בישראל ובפולין.

*

קאמיק

קאמיק היתה הקטנה ביותר מכל העיירות שמסביב לצ׳נסטוחוב, אך ידועה בקורותיה. העיירה שוכנת על גדות הנהר טשופקה, במרחק 11 ויורסט מצ׳נסטוחוב. הרובע היהודי בקאמיק היה מובדל מהנוצרי בפלגי מים. לא ידוע מי תכנן חלוקה זו, אך כדי שלא יבואו לחשוד ביהודי קאמיק שעשו „גיטו״ לגויים — העתיקו את כל „המשמשים בקודש״ כמו בית הכנסת, בית הרב, המקוה והשמש — לרובע הגויים.

כמאה משפחות יהודיות ישבו בקאמיק, רובם סוחרי בקר וקצבים. כמעט לכולם, היו חלקות קרקע שהניבו תפוחי־אדמה, דגן וחיטה ושימשו כתוספת למחייתם. אצל יהודי קאמיק שגשגה גם הבורסקאות, ועוד מפעלים אחרים. בקאמיק ישב „פריץ״ יהודי בשם זנדשטיין ששלט על העיר, כפריץ פולני לכל דבר — עם חצר וארמון, גן פרחים, עצי פרי מסביב לארמון; שדות תבואה ומרעה, יערות, בהמות בית, טחנת קמח ומנסרת עצים. עוד מתקופת שלטון רוסיה ישב בקאמיק רב שהיה יליד וולברום — מבית זלינגר, בן הספר הדתי — ראובן זלינגר מוולברום. עם פטירתו כיהן בנו במקומו, וממנו עברה הרבנות שוב לבנו, שנספה בשואה יחד עם כל הקהילה. (בראשון לציון יושב בן או נכד של הרב האחרון). הרב זלינגר האחרון בקאמיק היה חתנו של הרב ישראל יהושע ליפשיץ מקלובוצק.

„חברת תהילים״ בקאמיק היתה עורכת חגי „חינוך״, בסיום כמה ספרי־תורה וכן מלוה־מלכות. בשמחת־תורה היו יוצאים יהודי המקום בתהלוכות לפידים, ריקודים וזמר.

בתקופה יותר מאוחרת נוסד בעיירה חוג נוער בשם „חברת בחורים״, שסידר לו מנין משלו עם ספר־תורה משלו. שמחת־תורה שנערכה בידי החוג עלה על הש״ת של „חברת תהילים״, וכך נוצרה כעין התחרות בעיירה

בין שתי החברות הללו, אך החוג של הנוער עלה בכל דבר על החוג הראשון. אחרי מלחמת העולם הראשונה, כשהמצב הכלכלי בעיר לא שפר, פתחו בעזרת יהודי אמריקה מוסדות למען הציבור, כמו: תמחוי לילדים (שקבלו בו כמה ארוחות ביום) ומעון לילדים שנקרא על שם י. ל. פרץ.

המורה הראשונה שפעלה בו היתה פייגלה ברלינר, אשר העלתה את המוסד לרמה גבוהה.

בשנת 1882 מנתה אוכלוסית קאמיק והסביבה 6344 נפש, בתוכה 1437 יהודים. לפי מפקד התושבים בשנת 1897 מנתה אוכלוסית קאמיק רק 885 נפש, מהן — 368 יהודים.

★

יאנוב

בתקופת ממלכת פולין היתה יאנוב עיירה בפלך קראקוב, השוכנת בסביבה הררית, ליד הכביש שבין שציקוצין לצ׳נסטוחוב, במרחק 3 מיל מז׳ארקי. העיירה נוסדה במאה ה־17, על ידי יאן אלכסנדר קוניצפולסקי. בשנת 1765 היו ביאנוב ובצנסטוחוב 623 יהודים ואילו בשנת 1863 — היו ביאנוב 512 נוצרים ו־448 יהודים, שברובם עסקו בחקלאות ובמסחר זעיר. בעיר היו מתקיימים ששה ירידים בשנה.

קהילת יאנוב קדמה בהרבה לקהילת צ׳נסטוחוב, ובמחצית השניה של המאה ה־18 היו יהודי צ׳נסטוחוב מוליכים את מתיהם לקבורה בבית־העלמין של קהילת יאנוב. צ׳נסטוחוב היתה כפופה ליאנוב, וקהילתה ניהלה מלחמה ממושכת על ההגמוניה שלה, אשר נגדה בטבעה, את מאמציה של קהילת צ׳נסטוחוב להיות קהילה עצמאית. הסכסוך הראשון בין הקהילות יאנוב וצ׳נסטוחוב בלט במיוחד בשנת 1808. לקהילת יאנוב השתייכו מקודם הקהילות בזאלושין, קשיפיץ, אמסטוב, קיינצוב, קווניצקה, קלובוצק, לובודנה ומיעדז׳נה.

בקיץ 1942 גרשו הגרמנים את יהודי יאנוב ואולשטין, והכניסו אותם לגיטו בצ׳נסטוחוב.

★

אולשטין

נוסדה בשנת 1488 על ידי המלך הפולני קזימיז׳ יאגילונצ׳יק, והיא שוכנת במרחק של שני מיל מז׳ארקי. קזימיז׳ הגדול הקים לו בה טירה קטנה, ויש סברה שהמקום הוקם בשביל מהגרים מגרמניה, שנענו לקריאת פולין לבוא ולהתישב. מכאן, המקור הגרמני של השם „הוהלשטיין" וההנחות שניתנו להם מטעם הרשות. היהודים שלא היו בה רבים, התפרנסו בעיקר מחקלאות, כמו בכמה מקומות שבקרבתה, בהן היתה — באותם הימים — החקלאות — העיסוק העיקרי של היהודים. בשנת 1856 ישבו בה 518 נוצרים ו־82 יהודים; בשנת 1865 535 נוצרים ו־931 יהודים, ובהתאם למפקד שנערך ב־1897, ישבו בה 140 יהודים מתוך אוכלוסיה כללית של 747 נפש.

אולשטין נמצאה במרחק של 21 ויורסט מהגבול הפרוסי, שלפי גזירת רוסיה נכללה ב„תחום המושב" האסור ליהודים.

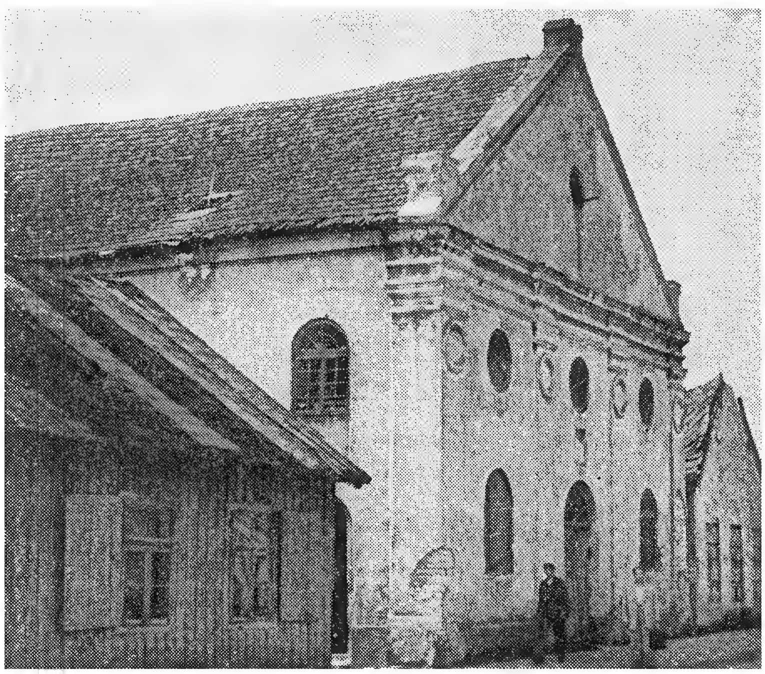
כמו יהודי כל העיירות הסמוכות, נכלאו גם יהודי אולשטין — בתקופת הנאצים — בגיטו צ׳נסטוחוב, וניספו באותה הדרך.

★

מ. ש. גשורי

אמסטוב (אמת־טוב)

את העיירה אמסטוב, המרוחקת מצ׳נסטוחוב כ־14 ק״מ, מקיפים הרים וחוצה אותה נהר הוורטא אשר הועידו לה — להיות מקום נופש וקייט. באמסטוב גרו בסה״כ 110 משפחות יהודיות שהתפרנסו בחלקו ממסחר זעיר ובחלקו מנגרות, סנדלרות, והובלת בשר בקר ועופות מפוטמים

בית הכנסת ובית המדרש בו למד הסופר ה. ד. נומבערג

לצ׳נסטוחוב. על אף כל המלאכות היו מעט ברכות, ובדרך כלל שרר עוני רב בין יהודי העיירה והרבה משפחות לא אכלו לחם לשובע. למרות זאת, הצטיינו במידות של צדקה, גמ״ח, הכנסת אורחים וכו׳. לכן, נהגו מקבצי נדבות לבוא ממרחקים לאמסטוב — במיוחד לשבתות, ולא לחינם אמר הצדיק הנודע ר׳ דוד׳ל מללוב זצ״ל על יהודי אמסטוב, שהם אמת־טוב ומאז כתבו את שמה לא אמסטוב באות סמך אלא „אמת־טוב״. גדולה לאין ערוך היתה אהבת ישראל ואהבת אחים ביניהם; חסידי גור, רדומסק וכו׳ התפללו ביחד בבית מדרש אחד, לא נפרדו ולא התגודדו

לחבורות חבורות, תופעה שהיתה נדירה מאוד בזמנים ההם. הרבה תלמידי חכמים ולומדי תורה היו בעיר, ועל אף מאבקם הקשה והמר לקיום פרנסתם, היו מתאספים בכל יום לפנות ערב ללמוד שיעור בגפ״ת. מגיד השעור היה אבי המנוח ז״ל. אלו שלא השתתפו בשעור באופן פעיל, ישבו והקשיבו בקשב רב.

באמסטוב לא היתה קהילה (מועצה) מעולם ולא ידענו בה מלחמת־בחירות וריב אחים. לא סופחנו לצ׳נסטוחוב והיינו משוחררים מתשלום המס, שקראו לו „עטאט״.

רבה של העיר, הרה״ג ר׳ בריש אינהורן ז״ל, היה בקיא וחריף, למדן ומתמיד, עשה לילות כימים ללמוד תורה לשמה, וכל מאווייו נתונים היו רק לניהול „הישיבה״, שהיתה מפורסמת בכל קצוי פולין, גרמניה, הונגריה וצ׳כיה. הרב התמסר לישיבה זו שלא על מנת לקבל פרס. הוא לא ידע צורת מטבע, התפרנס בעיקר ממכירת שמרים וכרטיסים לשחיטת בשר. קיום הישיבה והחזקתה היו מוטלים על תושביה בלבד. לא נערכו כל מגביות, אלא כל בעה״ב תרם יום אחד להכנסת אורח בביתו — וכיליד המקום הנני להעיד כי הרבה „בעלי־בתים״ חסכו מפי

ילדיהם טעם חמאה וכוס חלב, כדי שיספיק לבחור ישיבה, שאכל אתם באותו יום.

באמסטוב קוימו המוסדות הבאים:

„חברא קדישא, „קופת גמ״ח, „הכנסת אורחים״, וכן היו — בית־כנסת מפואר, שני בתי מדרש (אחד בתחום הישיבה), מקוה, שבראשה עמד ר׳ שבתי גרינברג; „בית־יעקב״ בניהולה של הרבנית, וספריה ע״ש „שלום אש״.

מפלגות

„בית״ר״ נוסד ע״י האחים נח ויוסף שידלובסקי (כעת בתל־אביב). הצה״ר — נוסד ע״י יעקב קלמן בנצלוביץ (כעת בת״א) ו„צעירי אגודת ישראל״.

אישיה ועסקניה

ר׳ שבתאי גרינברג ז״ל, המכונה שפסיל, היה ידוע כעסקן נאמן ושתדלן, שכאב את כאב זולתו. יהודים ונוצרים באו לשאול בעצתו. כיוון שהיה פיקח וחריף ייצג באופן קבוע את התושבים במועצה האזורית („ראדא גמיננה״) ונבחר לרוב בקולותיהם של לא־יהודים — עד המלחמה 1939.

יעקב קלמן בנצלוביץ בעל מרץ ויוזמה ונדבן גדול (כעת בת״א).

נתן פדרמן מכונה „תן דיין״.

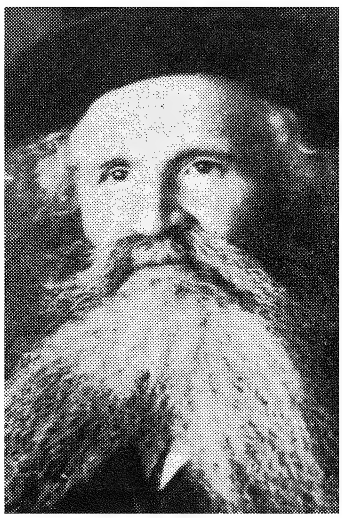
בונים גולדברג, חתנו של העניק ויינרייך, מכונה העניק קוטוק, בעל השכלה.

פנחס גרימן הגבאי התמידי.

מרדכי שידלובסקי — מעשירי העיירה.

משה רויזינסקי, אברהם מרופקה, יצחק מאיר כהן, ישראל יהודה ווז׳ניצה. ישראל יהודה פיקס, ורבים אחרים.

בפרוץ המלחמה ב־1939 באו לאמסטוב פליטים רבים מסביבות לודז׳, במיוחד מאלכסנדר (ע״י לודז׳). ומצאו מקלט בעיירה. „געטא״ לא היה אצלנו, אבל אסור היה לצאת את תחומי העיירה ורבים נהרגו בעוון יציאה מחוץ

הרב ר׳ בעריש איינהאָרן מאַמסטוב

לתחום. בשנת 1942, בערב חג סוכות, בוצע „הגירוש״ לעיר רדומסק ומשם לטרבלינקה.

✡

יהודה קישון

די „צווילינג־שטעטלעך״ פיינטשנע און סילמרזיץ

די צוויי שטעטלעך אין טשענסטאָכאָווער־ראַדאָמסקער געגנט — פיינטשנע און סילמערזיץ — האָבן געהאַט פשוטע, טייערע און האַרציקע יידן: מאַרק־פּאַרערס, גענדז הענדלערס, סוחרים און בעלי־מלאכות, וואָס האָבן שווער און ביטער געאַרבעט אויף פּרנסה, אָבער געלעבט בכבוד׳יק און אויסגעגעבן קינדער אין נחת. סילמערזיץ און פיינטשנע

זיינען געווען ווי א צווילינג, וואָס האַלטן זיך פאַר די הענט... געפאָרן איינער צום צווייטן אויף מערק, זיך משדך געווען, געקויפט צוזאַמען ביכער פאַר די ביבליאָטעקן און צוזאַמען מיטגעאַרבעט אויף פאַרשיידענע קולטורעלע געביטן.

אין פיינטשנע איז אַלס רועה־צאן געווען דער שטאָלצער ייד — פייביש יאַבלאָנסקי הי״ד, וועלכען עס האָבן רעספּעקטירט אפילו נישט יידן. ער איז געווען דער וואָרטזאָגער און אָנפירער פון דער ציוניסטישער יוגנט אין שטעטל, אין גייסט פון יצחק גרינבוימס פּראַקציע „על המשמר״.

אויך אין סילמערזיץ האָט מען געפילט גרינבוימס השפעה. דאָרט איז געווען טעטיק פייביש״ס אַ קרוב, שמחה קושינסקי הי״ד, אַן אײדעלער און טייערער בחור, מיט אַ שטענדיקן שמייכל אויף די ליפּן, וואָס דריקט אויס גוטהאַרציקייט או גוטמוטיקייט. מען האָט אים געטראָפן

אויף אַלע וויכטיקע ראַיאָן־קאָנפערענצן און באַזונדערס איז ער געווען אַקטיוו פאַרן „קרן הקיימת לישראל״.

פון דעם אַלעמען — איז מער גאָרנישט פאַרבליבן, אַלץ איז טראַגיש אָפּגעמעקט געוואָרן, פאַרטרונקען אין אַ ים פון בלוט און טרערן.

דניאל פאגאן (שיקאַגאָ)

קאָניעצפּאָל

קאָניעצפּאָל ליגט ביים טייך פּיליצאַ, און איז באַטראַכט געוואָרן אַלס אַ טשענסטאָכאָווער פאַרשטאָט. קאָניעצפּאָלער מעל איז געווען באַקאַנטע סחורה אויפן טשענסטאָכאָווער מעל־מאַרק, און טשענסטאָכאָוו האָט געליפערט די נויטיקסטע פּראָדוקטן, וואָס קאָניעצפּאָל האָט פאַרברויכט.

די באַפעלקערונג האָט געציילט אַרום טויזנט משפּחות, דערפון אַ העלפט — יידן, וועלכע האָבן זיך פאַרנומען מיט מלאכה — שניידערס, שוסטערס און אויך מיט האַנדל.

באַזונדערס איז געווען באַרימט די גרויסע קופּער־פאַבריק, וואָס האָט געהערט צו יידישע אייגנטימער — באַנשטיין, בעהם און ראָטבאָרד. די פירמע האָט געפירט אַ האַנדל אין אַ גאָר גרויסן פאַרנעם. זי האָ טאימפּאָרטירט רוי־מאַטעריאַל און האָט פּראָדוצירט קופּער־בלעכן פאַר די גרעסטע פירמעס אין פּוילן.

ווען עס האָט זיך פאַרשאַרפט אין פּוילן דער אַנטיסעמיטישער דראַנג, איז ער אויך אין קאָניעצפּאָל געוואָרן זייער פילבאַר אָבער צו ברוטאַלע אויספאַלן איז עס נישט צוגעקומען, ווייל די יידישע יוגנט האָט באַוויזן צו אָרגאַניזירן אַ ווידערשטאַנד.

אין דער יידישער קהילה זענען געווען פאַרטרעטן: די ציוניסטישע פּאַרטייען, די אגודה, ראַדאָמסקער חסידים און בעלי־מלאכות. נאָכדעם, ווי עס איז נפטר געוואָרן דער שטאָטישער רב — ר׳ א. קליינפּלאַץ ז״ל, איז אויף זיין אָרט געקומען הרב אשר באַרנשטיין ז״ל. פון די אָנגעזעענע פאַרשטייער זענען געווען: ר׳ ישעיהו רזנצווייג ז״ל, ר׳ חיים נייפעלד ז״ל, ר׳ חיים שלמה סטהאָל און ר׳ יוסף רובינשטיין.

פון די אַלעקסאַנדרער חסידים איז זייער באַקאַנט געווען ר׳ אַלטער שלמה סטאַשעווסקי, וועלכער איז געווען צוזאַמען מיט זיין פרוי — פון די ערשטע קרבנות פון די דייטשן.

פון דער ציוניסטישער באַוועגונג איז בוילעט געווען די טעטיקייט פון „הנוער הציוני״. פון טשענסטאָכאָוו פלעגן אין קאָניעצפּאָל אָפט באַזוכן די ה״ה אַדערבערג, האָראָוויט׳ש און דודעק קאַרטוז. די אָרגאַניזאַציע פון „הנוער הציוני״ האָט אויך געשאַפן אַ יידישע ביבליאָטעק.

אויך האָבן אָפט באַזוכט די ציוניסטישע טוער — ד״ר בראָם, און ד״ר מערינג. מיט דער רעוויזיאָניסטישער אָרגאַניזאַציע, וועלכע איז געווען זייער טעטיק, האָט אָנגעפירט ה׳ מרדכי בולוויק (איצט אין ישראל). דער „טאָז״ האָט געפירט אַ פאַרצווייגטע טעטיקייט, אין שפּיץ מיט ה׳ ראָזענטאַל ז״ל, אַן אָנגעזעענער מענטש מיט אַ וואַרעם יידיש האַרץ.

די יידישע באַפעלקערונג איז געווען אין שטאָט־ראַט פאַרטרעטן מיט 50 פּראָצענט פאַרשטייערשאַפט. דער וויצע־שטאָט־פּרעזידענט איז געווען אַ ייד, ר׳ יוסף רובינשטיין.

די פאַרשטייער האָבן זיך פאַרטיילט פאָלגנדיק: ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע: עוזר ווייַנגאַרטן ז״ל, אַנשל פייגעלבלאַט (איצט אין די פאַראייניקטע שטאַטן), און אהרן דיקמאַן ז״ל אַלס ראַטמאַן. די אגודה — נחמיה יאַכנאָווסקי, און פון די אומפּאַרטייאישע — אברהם גרושקע (איצט אין ישראל).

בעת דער מלחמה, באַלד ביים אַריינמאַרשירן, דעם 2־טן סעפּטעמבער 1939, האָבן די דייטשן אָנגעהויבן זייערע גרוילטאַטן און רציחות קעגן יידן. זיי האָבן אויך אַריינגע־

יאָגט קיין קאָניעצפאָל אַלע יידן פונעם שטעטל פלאָצק.

ווען עס האָבן זיך אין יאָר 1943 אָנגעהויבן צו פאַרשפּרייטן קלאַנגען (פון קריסטלעכע עדים), וועגן די טראַנספּאָרטן און מאַסן־פאַרניכטונג, האָבן די יידן נישט געקענט דעריין גלויבן. זיי האָבן נישט געקענט באַגרייפן, אַז מ׳קען נעמען אומשול־דיקע מענטשן — מענער, פרויען און קינדער און זיי אומ־ברענגען.

דעם 19־טן אָקטאָבער 1942, האָבן די דייטשן אַרומגע־רינגלט די שטאָט מיט מאַשין־געווער פאָסטנס און צומאָרגנס האָט מען אַלע יידן אַרויסגעטריבן צו דער באַן־סטאַציע, אויפגעלאָדן אין וואַגאָנען און אָפּגעשיקט קיין טרעבלינקע, ווו זיי זענען אַלע אומגעקומען.

בלויז 10 מענטשן האָבן זיך געראַטעוועט פון חורבן. איי־נער פון זיי — דוד גרושקע, איז נאָך דער מלחמה דער־מאָרדעט געוואָרן דורך די קעלצער פאָגראָמשטשיקעס.

די ניין איבערגעבליבענע זענען: ישראל ראָזנצווייג מיט צוויי שוועסטער — חנה און רחל (לעבן אין ישראל); אב־רהם דיקמאַן (אין ישראל); דן פייגענבלאָט מיט זיין פרוי בראָניאַ (איצט אין די פאַראייניקטע שטאַטן); אברהם גרושקע (אין ישראל), צוויי — אומבאַקאַנט.

אַזוי איז פאַרניכטעט געוואָרן אַ גאַנצע יידישע קהילה, אַז עס איז אַפילו נישט געבליבן קיין מנין צו זאָגן קדיש. זאָלן די דאָזיקע שורות זיין אַ מצבה אויף די קברים פון די קדושים. חבל על דאבדין ולא משתכחין.

✶

ביבליוגרפיה

1) „טשענסטאכאָווער יידן" רעדאַקטירט פון ד"ר רפאל מאהלער, ניו יארק 1947.

2) חורבן טשענסטאָכאָוו" (אין לאטיינישער טראנס־קריפציע) פון בינמין ארענשטיין, אמעריקאנער זאנע אין דייטשלאנד 1948.

3) „א.נדזער יאָרצייט" איינמאָליקע אויסגאבע פון דער צענטראל־פאַרוואַלטונג פון דער טשענסטאָכאָווער לאַנדס־מאַנשאפט אין דער אמעריקאַנער זאָנע אין דייטשלאַנד אונטער דער רעדאַקציע פון בנימין אורנשטיין, ד"ר צבי קאנטאר, אסתר עפשטיין און צ. ראַזענוויין 1948.

4) „דער אומקום און ווידערשטאַנד פון אַ יידישער שטאָט" פון בנימין אָרענשטיין, מאָנטרעאָל 1949.

5) „חורבן, ווידערשטאַנד און אומקום אין טשענסטאָכאָ־ווער געטא". אויסגאבע יידישער היסטאָרישער אינסטיטוט אין פוילן,ווארשא 1951.

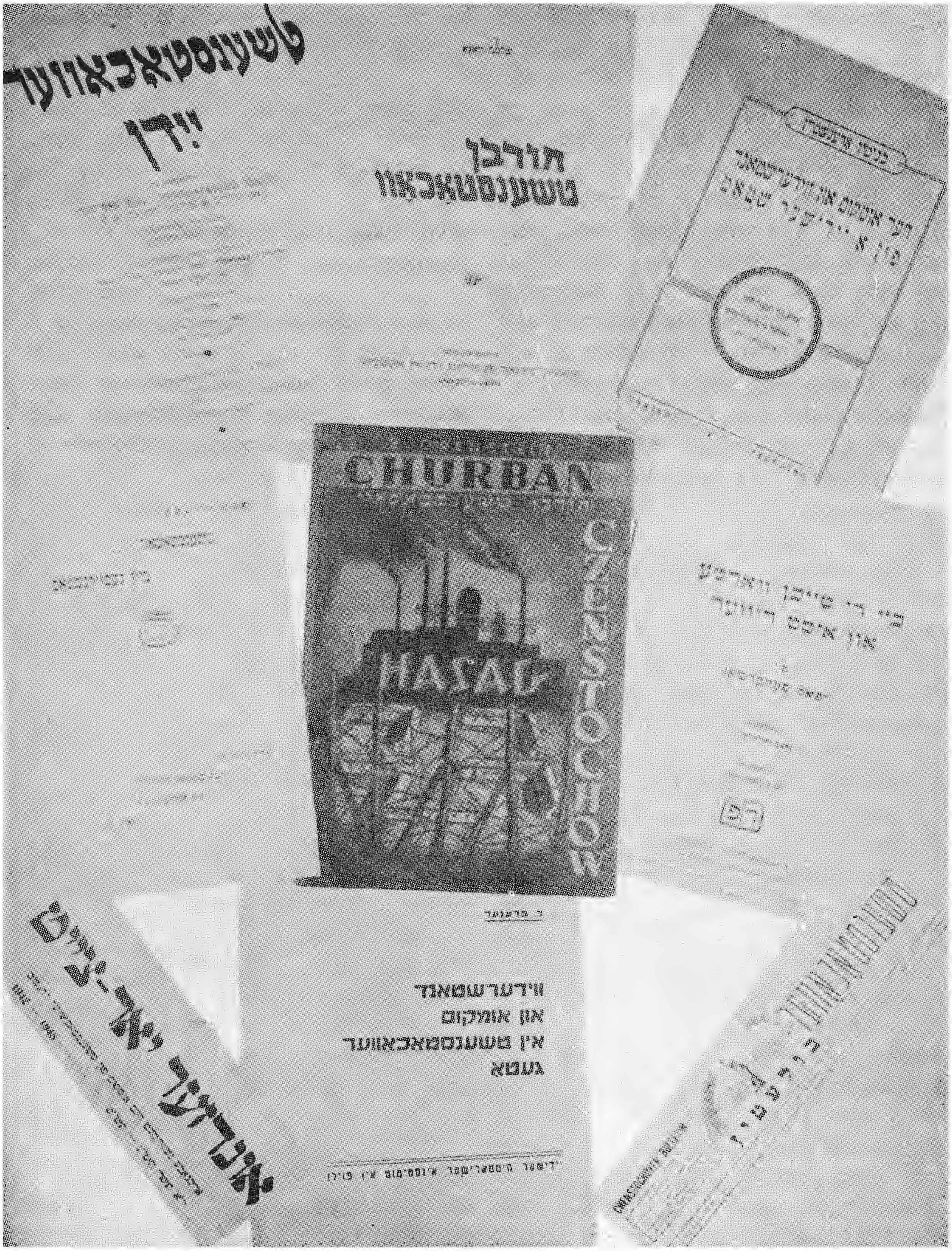
6) „טשענסטאָכאָוו", רעדאַקטירט פון שרדר זינגער ניו־יאָרק 1948.

לפי ספרו של ד"ר פ. פרידמן

בשנת 1945 יצא ספרו של אדם זילברשטיין—„בגיטאות ווארשה—צ׳נסטוחוב" הוצאת ספריית הפועלים 1945—122 עמ׳ מסומן בספרו של פרידמן (במס׳ 298) כולל תיאור חיי היהודים בגיטאות ווארשה וצ׳נסטוחוב בשנות 43—1941 (עד לחיסול) ובעיקר פעולתה של תנועת „השומר־הצעיר" ויתר התנועות החלוציות.

כן מסומן (במספר 301) הספר „מלחמות הגיטאות" (בין החומות, במחנות ויערות) בעריכת יצחק צוקרמן ומשה בסון בהוצאת „הקיבוץ המאוחד" (מהדורה ב׳) הוצאת קיבוץ לכתבי הגיטאות ע"ש י. קצנלסון (תשי"ד — 1954) 812. בעמ׳ 12 מדובר גם על המרד בצ׳נסטוחוב דו"ח של הסוכנות היהודית, ועדת ההצלה, בבי.לטין לחודש יולי 1946 ולחודש ספטמבר 1946 על המצב של יהודי צ׳נסטו־חוב באותו זמן/מסומן בספר פרידמן במס׳ 214 מס׳ 262. ספר „דרור־החלוץ הצעיר": כינסו וערכו דוד גוטספרוכט, חיים הדרי ואהרן ריכמן ב„הקיבוץ המאוחד" תש"ז 1947 511 עמודים שם נמצא על צ׳נסטוחוב (בעמ׳ 413, 423 — 424) מרנה ומרבקה ג׳לאנץ, ועוד.

ה ש ו א ה ו ה מ ר י מסומן במספר 1169 — ילקוט על חורבן יהדות אירופה בשנות תש"ה־תש"ח — נלקט ונערך ע"י ועדה מיוחדת במשרד החינוך בשיתוף עם „בית לוחמי הגיטאות ע"ש יצחק קצנלסון" למורשת השואה והמרד הוצאת המדפיס הממשלתי בירושלים בשנת תשי"ג 1953

טשענסטאכאווער
יידן
חורבן
טשענסטאכאוו
דער אומקום און ווידערשטאנד
פון א יידישער שטאט
CHURBAN
CZENSTOCHOW
HASAG
ל. ברענער
ווידערשטאנד
און אומקום
אין טשענסטאכאווער
געטא
יידישער היסטארישער אינסטיטוט אין פוילן

(200 עמודים) כולל גם מאמרו של אהרן ברנדס, ,,סופם של הלוחמים בגיטו צ׳נסטוחוב״ (מתוך ,,קץ היהודים במערב פולין״.

ספרו של אהרן ברנדס ,,קץ היהודים במערב פולין״ בהוצאת ,,ספרית הפועלים״ (שסומן אצל ד״ר פרידמן במס׳ 176) בעל 195 עמודים, מדובר בו גם על סופם של המורדים בגיטו צ׳נסטוחוב.

יש לעיין גם בספרו של שמעון סמט ,,בבואי למחרת״ מסע בפולין בשנת 1946 הוצאת צ. לײנמן מסומן אצל ד״ר פרידמן במס׳ 523.

כמו כן ב,,קול יהדות פולין״ שהופיע בי״א בניסן ת״ש 19/4/40 מסומן אצל פרידמן במס׳ 411 ב,,דפים לחקר השואה והמרד״ תאריך שני בהוצאת ,,הקיבוץ המאוחד״ משנת תשי״ב 1952. יש קטע ממאמרו של ישעיהו טרונן על ,,ווידערשטאַנד און אומקום אין טשענסטאָכאָווער געטאָ״

לל. ברענער עמודים 154—157 מסומן אצל ד״ר פרידמן במס׳ 324.

גם בדו״ח על הועדה הט״ו של הקיבוץ המאוחד ביגור בי״ח בסיון תש״ו פורסם חומר על צ׳נסטוחוב. ספר זה מסומן בספר פרידמן במס׳ 311 כמו כן יש לעיין בספר הפרטיזאנים כרך א׳ (שמספרו אצל פרידמן 299 ובספר ה,,שומר הצעיר״ כרך א׳ (שמספרו אצל פרידמן 300) ובספר ,,מלחמת הגיטאות (מספר 301).

כן יש לעיין ,,שנת ההשמדה״ הוצאת מרכז מפא״י מדצמבר 1943 (תש״ד) המסומן אצל פרידמן במספר 296 ובספרים המסומנים אצל ד״ר פרידמן במספרי 262, 266 ו־267 וגם המספרים 157, 176, 199, 214, 273, 226.

כ״כ הספרים: ,,ווידערשטאַנד און אומקום״, לל. ברנר; ,,התועים בדרכי המוות״, לנ. עק ו,,חורבן טשענסטאָכאָוו״ לש. וואגא.

תוכן העניינים - אינהאלט

בטרם פורענות

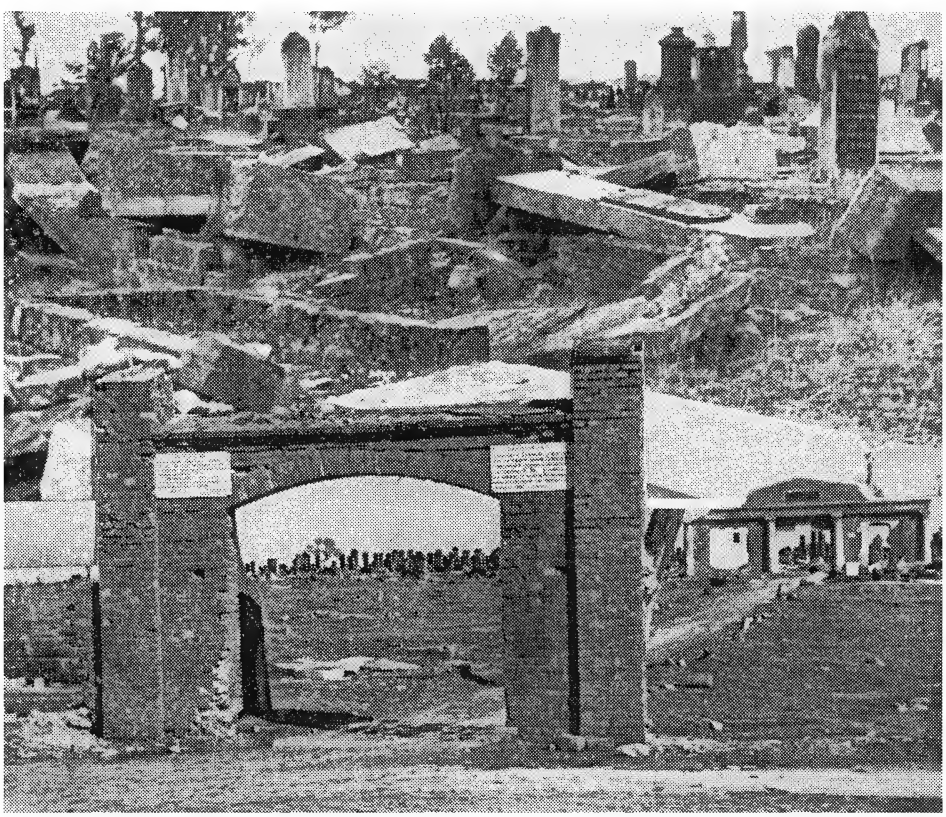
לאחר המלחמה

צ'נסטוחובאים בישראל

צ'נסטוחובאים בתפוצות

יישובים סביב צ'נסטוחוב

הנצחות

מראה כללי של בית הקברות עם מצבות הרוסות והפוכות; שער הכניסה לבית העלמין בצ'נסטוחוב
דער איינגאנג צום בית הקברות מיט צושטערטע מצבות

נר־נשמה לקדושי צ׳נסטוחוב וסביבתה והנצחת־
עולם לשמם ולדמותם — מאת שרידיהם שבישראל
ובתפוצות *.

א נשמה־ליכט פאר די טשענסטאָכאָווער קדושים
און אנ׳אייביקער אנדענק פאר זייערע נעמען און
געשטאלטן — פון זייערע לעבן־געבליבענע אין
ישראל און אין דער גאנצער יידישער וועלט **.

---

* ההנצחות מסודרות לפי גודל ההזמנות ולפי א״ב של שמות־המשפחה של הקדושים (במדה המקסימלית, הניתנת לביצוע טכני).

** די אנדענק־בלעטער זענען געדרוקט, לויט דער באשטעלטער גרויס און לויטן א״ב פון די פאמיליען־נעמען, פון די קדושים (ווי ווייט עס איז מעגליך געווען, דאָס טעכניש צו פארווירקליכן).

אֵל מָלֵא רַחֲמִים!

בּוֹרֵא אֶרֶץ וּמְרוֹמִים, שׁוֹמֵעַ שַׁוְעַת עֲגוּמִים, דַּיַּן אַלְמָנוֹת וַאֲבִי יְתוֹמִים, אַל נָא תֶּחֱשֶׁה לְדַם עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל הַשָּׁפוּךְ כַּמַּיִם. הַמְצֵא מְנוּחָה נְכוֹנָה עַל כַּנְפֵי הַשְּׁכִינָה, בְּמַעֲלוֹת קְדוֹשִׁים וּטְהוֹרִים כְּזֹהַר הָרָקִיעַ מַזְהִירִים, אֶת נִשְׁמוֹתֵיהֶם שֶׁל שֵׁשׁ מֵאוֹת רִבְבוֹת אַלְפֵי יִשְׂרָאֵל וּבְתוֹכָם בְּנֵי קְהִלָּתֵנוּ הַקְּדוֹשָׁה צֶ׳נְסְטוֹחוֹב וְהַקְּהִלּוֹת הַקְּדוֹשׁוֹת שֶׁבִּסְבִיבָתָהּ, אַלְפֵי אֲנָשִׁים וְנָשִׁים, יְלָדִים וִילָדוֹת, עוֹלָלִים וָטַף, שֶׁנֶּהֶרְגוּ וְשֶׁנֶּחֶנְקוּ וְשֶׁהֻטְבְּעוּ וְשֶׁנִּשְׂרְפוּ וְשֶׁנִּקְבְּרוּ חַיִּים בִּידֵי הָעֲמָלֵקִים הַגֶּרְמָנִיִּים הַטְּמֵאִים וְהַצּוֹרְרִים – בְּגֵיטָאוֹת צֶ׳נְסְטוֹחוֹב וּסְבִיבָתָהּ וְתָאֵי־הַגַּזִּים בִּטְרֶבְּלִינְקִי וּבְיֶתֶר מַחֲנוֹת־הַמָּוֶת שֶׁל הָאוֹיֵב הַנָּאצִי.

כֻּלָּם קְדוֹשִׁים וּטְהוֹרִים וּבֵינֵיהֶם גִּבּוֹרֵי הָרוּחַ, גְּאוֹנִים וְצַדִּיקִים, תְּמִימִים וְיִשְׁרֵי־לֵב, רַבָּנִים וַחֲסִידִים, אַדִּירֵי תּוֹרָה וְתַלְמִידֵיהֶם, יִזְכְּרֵם ה׳ לְטוֹבָה, וּבְגַן עֵדֶן תְּהֵא מְנוּחָתָם, בַּעַל הָרַחֲמִים יַסְתִּירֵם בְּסֵתֶר כְּנָפָיו לְעוֹלָמִים, וְיִצְרוֹר בִּצְרוֹר הַחַיִּים אֶת נִשְׁמוֹתֵיהֶם. ה׳ הוּא נַחֲלָתָם, וְהוּא יִנְקֹם נִקְמָתָם, וְיִזְכּוֹר לָנוּ עֲקֵדָתָם. וְתַעֲמוֹד לָנוּ וּלְכָל יִשְׂרָאֵל זְכוּתָם.

אֶרֶץ אַל תְּכַסִּי דָמָם וְאַל יְהִי מָקוֹם לְזַעֲקָתָם. בִּזְכוּתָם יָשׁוּבוּ נִדְחֵי יִשְׂרָאֵל לַאֲחֻזָּתָם, וְהַקְּדוֹשִׁים הָאֵלֶּה תְּהֵא לְזִכְרוֹן־תָּמִיד לִפְנֵי ה׳ צִדְקָתָם, יָבוֹאוּ שָׁלוֹם וְיָנוּחוּ עַל מִשְׁכְּבוֹתָם, וְיָקִיצוּ וְיַעַמְדוּ לְקֵץ הַיָּמִים לְחַיּוּתָם, וְנֹאמַר אָמֵן!

יוצאי צ׳נסטוחוב — חברי קבוצת דגניה ב׳

מתייחדים עם זכר הוריהם ובני משפחותיהם שנפלו בשואה

הדסה בלום־ווייסבורט

עם הוריה מנחם בלום ושרה (לבית מיכאלוביץ) ואחיותיה: **פעלא, מאניא ו־צעשא**

מרים בלומנקרנץ — בן־עמי ז״ל

עם אמה **ברוריה בלומענקראנץ** (לבית לאנדוי), אחיה **פישל**, אחותה **יוכבד** ואחיה **דוד**

עליזה מונטה־לובין. באלא מאָנעטא ו־סאלא זיגאס

עם הוריהן **אבא מאנעטא** ו־**רבקה** (לבית דערמאן) אחיותיהן **רוז׳קה, גוטקה** ו־**חיה** ואחיהן **זלמן**

אתקה ציצורה־קלרמן, מאנעלע, צבי ו־משה ציעציורא ו־גוטקה ליבל

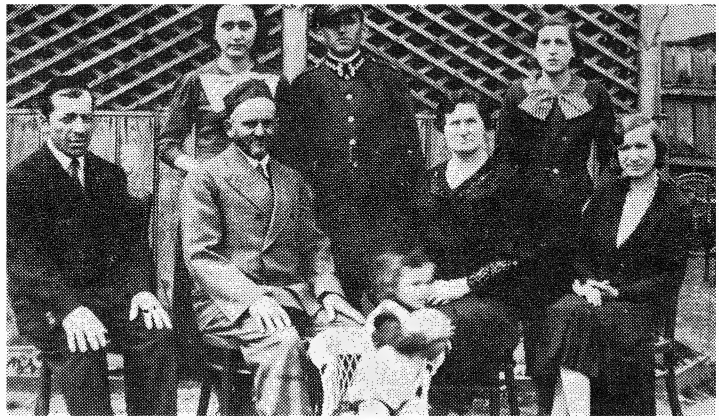
עם הוריהן **יצחק ציעציורא** ו־**צירל** (לבית אָבערמאַן), אחותם **חיה** ובנה **וואלף** ואחותם **מרים ציעציורא**

נחום קלרמן, ברוניה גרוס, פרניה הורביץ ו־משה קלרמן ז״ל

עם הוריהם **אברהם יצחק קלארמאן** ו־**רייזל** (לבית בראון)

חיה שינווקסלר־ברקאי, שרה שיינווקסלר־גרונר

עם הוריהן **מענדל שיינוועקסלער** ו־**ליבע** (לבית שליוועקע), אחותן **רבקה**, בעלה **יצחק גת** ובנם **מנחם**

יושבים: (באמצע) ר' יוסף־צבי בנצלוביץ ואשתו יטה־לאה הי"ד,
מימינם בתם דבורה ומשמאלה בעלה דוד גרינמן הי"ד

עומדים: משמאל (בתם של דבורה ודוד) בתם דאברה הי"ד (בנם חיים,
שניצול ונמצא בארץ־ישראל) ובתם מלה הי"ד

מזכרת-נצח!

ב"ספר־הזכרון" לקהלת
צ'נסטוחוב שנחרבה על ידי
הפושעים הנאציים ימח שמם
וזכרם!

להורי ולאחיותי ולגיסי היקרים והחביבים

אבי:
ר' **יוסף-צבי בנצלוביץ** הי"ד (ב"ר שמואל-נחום ז"ל מאמסטוב)
ירא אלקים וזהיר במצוה קלה כבחמורה

אמי:
יטה-לאה הי"ד, בת השו"ב ר' נח רובינשטיין ז"ל מרדומסק

אחותי:
דבורה, בעלה **דוד גרינמן** ב"ר **פנחס** ז"ל **מאמסטוב**
בתם אסתר ובנם פנחס הי"ד

אחותי:
מלה, בעלה **יוסף לנקינסקי** ובתם הקטנה מצ'נסטוחוב

אחותי:
דוברה, בעלה **שמואל ויסברג** ובנם הרך מצ'נסטוחוב

כל יקירי־נפשי אלה נרצחו על ידי הפושעים הגרמניים בימי שואת ישראל
במלחמת העולם השניה ועל אבדנם תתאבל נפשי ללא תנחומין!

השריד לבית אבא שנחרב
חיים בנצלוביץ

תל־אביב

על בית אבי ז״ל

נתבקשתי לכתוב רשימה ב״ספר הזכרון״ ליהודי צ׳נסטוחוב על ״בית אבי״ באמסטוב.

אמנם, אין בן מעיד על אביו, אבל, ראיתי חובת־כבוד לעצמי, לעלות לזכרון את אבי רבי שמואל־נחום ז״ל ואת אמי מרת זלדה־זלאטה ע״ה, שמקור מחצבתם מאחת המשפחות המפוארות ביותר באַמס־טוב (שע״י צ׳נסטוחוב).

אבי ז״ל, היה תלמיד חכם מובהק — מחשובי חסידי גור — והיה קובע עתים לתורה וחילק את זמנו — קצתו לניהול חנות המנו־פקטורה שלו ורובו — לצרכי שמים — תורה ותפלה, חסידות ומעשים טובים.

(כותב הרשימה על־יד קבר אביו ז״ל — הראשון מימין)

זכה ומצא לו ״עזר — ולא כ״נגדו״ והיא אמי ז״ל — שהיתה מאותן הנשים הכשרות ״העושות רצון בעליהן״ ומשום כך — היה ביתנו תמיד פתוח לרווחה לכל הנזקקים ומרי־הנפש שבאמסטוב, שמצאו — אצל הורי היקרים ז״ל — אוזן קשבת ולב מרגיש בצרותיהם של אחרים ועזרתם הכספית ניתנה על ידם בצורה נאה, — שלא לפגוע בכבודם של הנזקקים לעזרה — ובבחינה זו היו גם שניהם המחזיקים בשיטה ״יתן — ויתנו אחרים״ וכל העיירה נענתה לתביעתם — להרבות בצדקה ובמעשים טובים!

הם גם שמו את עינם וחסותם על בחורי ״הישיבה״ המקומית, שברובם היו ״מבני העניים״, ״שמהם תצא תורה״ וטיפלו בהם באהבה ומסירות.

מובן מעצמו, שהם דאגו, במדה הדרושה, לחנך גם את בניהם לשמירת המסורת ולמעשים טובים וזכו לכך, שגם הם הלכו בדרכיהם.

בערוב ימיו חלה אבי ז״ל במחלת השיתוק והיה קשור למטתו, אבל, ידידיו ומוקיריו, דאגו לכך וקבעו ״מנין״ בביתנו, למען שיוכל להתפלל, יום־יום, בציבור, דבר, שעודד את רוחו וקיבל עליו את הדין באהבה כדרכם של החסידים האומרים ״כל מה דעביד רחמנא — לטב עביד״.

גם אמי נ״ע, שעול החנות היה רק עליה לא הפסיקה את מעשי הצדקה והחסד עד יומה האחרון.

לצערי הגדול נשארו מהבית הגדול וברוך־הבנים רק אחותי ח נ ה ובעלה החסיד ר׳ ד ו ב ב ע ר י ש ר ו ז נ צ ו י ג שיחיו, הגרים בתל־אביב וזכו לראות בנים ובני־בנים וגם נינים, החתום מטה ובני ישראל־דוד בנצלוביץ ובן אחי הבכור י ו ס ף צ ב י הי״ד — ח י י ם ־ י ע ק ב ב נ צ ל ו ב י ץ ויתרם — הושמדו ע״י הצר הצורר, ימח שמו וזכרו!

ואלה הם יקירי־נפשי, שנספו בימי שואת ישראל על־ידי הנאצים הארורים, ימח שמם וזכרם!

אחי הבכור **יוסף־צבי**, אשתו **יוטא־לאה** (בת ר׳ נח שו״ב) מרדומסק),

שלוש בנותיהם, שתי נכדותיהם ונכד אחד הי״ד!

אחותי **גאהלה־גוטשע**, בעלה **יוסף כהן** (מיוצאי ללוב),

7 בנותיהם ובנם היחיד, הי״ד, שגרו בצ׳נסטוחוב

אחי **מרדכי־ישעיהו**, אשתו ובנם היחיד **יצחק** הי״ד, שגרו בצ׳נסטוחוב.

אחי **זאב־וואלף**, אשתו **אסתר** (בת ר׳ יצחק כ״ץ) ושלוש בנותיהם הי״ד, שגרו בצ׳נסטוחוב.

אחי **יהודה־משה** ואשתי **גניה** הי״ד, שגרו ברדומסק.

אשת־נעורי **חיה** (בת ר׳ יצחק ו־פייגל־לאה וולפוביץ) הי״ד,

בנינו ובנותינו **שמשון, יהודית, יצחק, יוסף, דאברה, העניא וצבי** הי״ד.

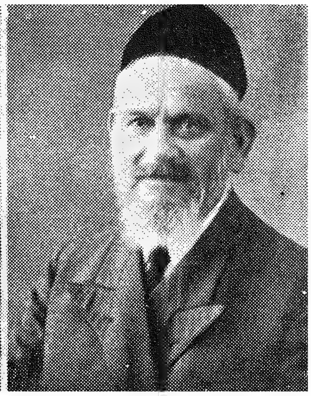
ב א ב ל כ ב ד ו כ א ב צ ו ר ב

תל־אביב — יעקב בנצלוביץ

לזכרון נצח לבני משפחתנו היקרים

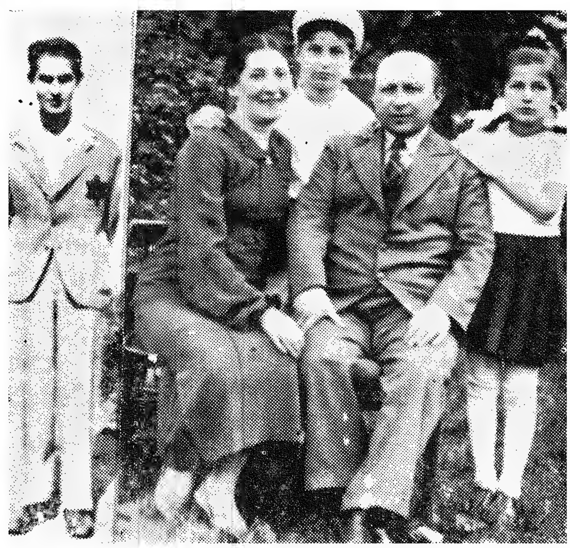

הסבא **דוד-אליעזר** בן משה אפרים
נפטר בצ׳נסטוחוב בי״א אדר ב׳ תרע״ג
הסבתא **רודל** (לבית גולד)
נפטרה בצ׳נסטוחוב בכ״ה ניסן תרפ״ט

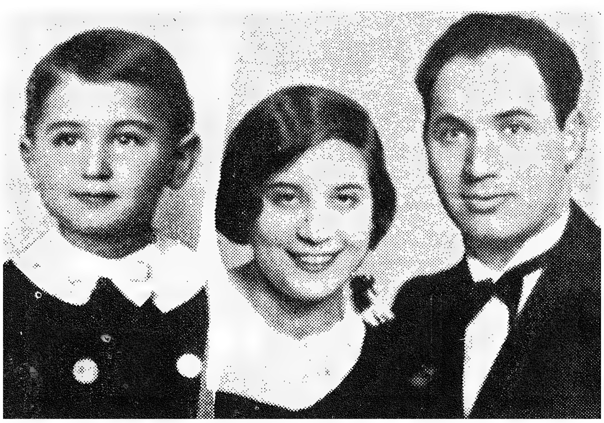

אבינו **חנוך** בן משה **בראון**
נפטר בחדרה בי״ח כסלו תש״ז
אמנו **פרידה** (לבית אפרים)
נפטרה בחדרה בי״א אדר ב׳ תרצ״ח

הסבא **משה** בן אליעזר **בראון**, נפטר בצ׳נסטוחוב בה׳ מנחם־אב תרס״ח
הסבתא **גיטל** (לבית רפפורט), נפטרה ברדומסק בז׳ של פסח, תרע״א
אחינו **ישעיהו** בן חנוך, נפטר בצ׳נסטוחוב בי״ג ניסן תרע״ב (בגיל 12)
אחינו **משה** בן חנוך, נפטר בצ׳נסטוחוב בי״ג תשרי תרע״ג (בגיל 5)

אחותנו **הינדה** (הלה) **וויינשטוק**
בעלה **גוטמן וויגשטוק**
ילדיהם: **דוד־אליעזר ו־שינדל־מלכה**

אחותנו **אסתר** (אדזיא) **פומרנץ**
בעלה **שלמה פומרנץ**
ילדיהם: **משה ו־פרידה**

נרצחו על־ידי המרצחים הנאציים הי״ד

יהי זכרם ברוך!

המנציחים:
שרה (צשיה) יעקובוביץ ומשפ׳, חדרה
ידזיה צור ומשפחתה, משמר־העמק
יעקב בראון ומשפחתו, גן־שמואל
מרדכי (מקס) בראון ומשפ׳, עין־שמר
דוד בראון ומשפחתו, חדרה
טובה בורנשטיין ומשפ׳, עין־השופט

מצבה למשפחתנו היקרה - בני משפחת גרנק

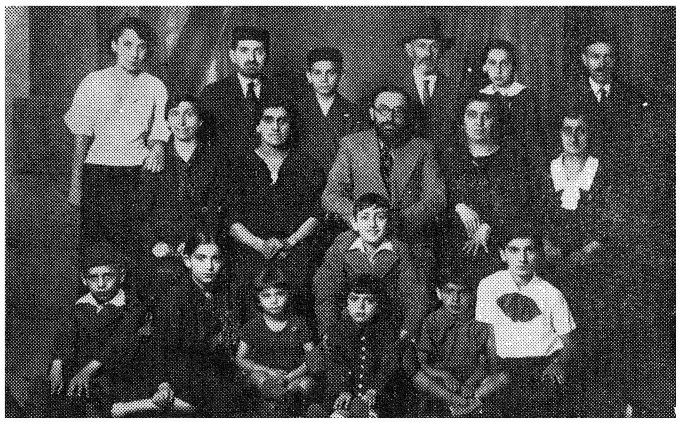
שנהרגו ושנשחטו ושנחנקו ושנשרפו על-ידי הצורדים הנאצים
בימי המלחמה והשואה בשנת הת"ש-התש"ד ליצירה
תהא נשמתם צרורה
בצרור חיי משפחתנו

יעקב פרנק

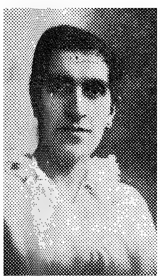
דוד וקסלר

תמונה משפחתית בעת בקורו של יעקב לסלוי בצנסטוחוב
בשנת 1935 רק שלש מכל אלה הנמצאות בתמונה הצליחו לעלות ארצה

אסתר פרנק- גרנק

הלציה וקסלר-גרנק

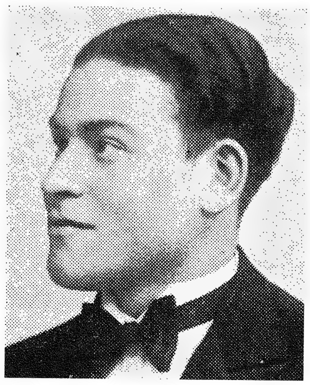

דוד פיגנבוים

חוה פיגנבוים-גרנק

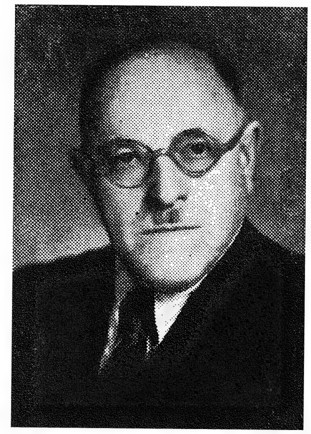
זכר ישראל ושים בצרורך להיות:
דמעה זו אחרונה של ילדיך, שקפאה באלם -
עת גועו בדרכים מדי רעב וקר;
זעקה זו אחרונה של עולליך, שנחנקה בחלל -
עת נדרסו והשלכו אלי בור.
אנקת ילד אחרונה: „אבא-אמא, ראו!"
עת נפלו בדרכים נרדפים על צואר:
באקת שכול של אב ואם, דם לבם הקרוע עת מחמדיהם
לעיניהם רטשו לעפר.
שאן ועל ראש צורריך שפך!
אות קין יהיו על מצח זדים, תו האבדון
ויקד ואכל את נפשם הטמאה וחתר מחשכי עולם הזדון.

אחינו פישל הי״ד

אמנו חוה הי״ד

אבינו ר׳ ישעיהו ז״ל

לזכרון עולם!

להורינו היקרים והבלתי־נשכחים

ר׳ ישעיהו ז״ל **ו־חוה** (לבית גולדברג) **גראַנעק**

ולאחינו היקר **אפרים (פישל) גראַנעק** הי״ד

אבינו ז״ל בא לצ׳נסטוחוב מעיירה קרז׳פיץ, בהיותו עוד חניך אצל טובי החייטים שבעיר וזכה לשם טוב, כאחד המובחרים שבהם.

עוד מימי נעוריו התמסר לעבודה צבורית והיה אחד המנהיגים של האגודה המקצועית של החייטים והקדיש הרבה מזמנו ומרצו לסייע לבעלי־המלאכה בכל המובנים — כנציגם בועד הקהילה היהודית ואגודת האומנים בצ׳נסטוחוב.

הוא הצטיין גם בקולו הערב ונמנה בין ״בעלי־התפילה״ הידועים בעיר. ביתו — היה בית יהודי לתפארת עד שפרצה מלחמת־העולם השנייה, שהחריבה את חיי יהדות פולין — ובכללן של קהלת צ׳נסטוחוב.

אבי זכה להשאר בחיים, אחרי הסבל הרב שעבר עלינו בימי שלטון הנאצים האכזריים ולהגיע אתנו ארצה, אבל, לצערנו, לא האריך כאן ימים והלך לעולמו, ביום ה׳ בניסן תשי״ב (30 למרס 1952).

גורל אמנו היקרה **חוה (לבית גולדברג) גראַנעק** הי״ד היה כגורלם של רוב יהודי עירנו. בזמן חיסול ״הגיטו הקטן״ בצ׳נסטוחוב — ביום השבת, 26 ליוני 1942 — על־ידי הרוצח הנאצי דעגענהארט, ימח שמו וזכרו, נסחפה גם היא למחנה־הריכוז שבו הושמדה...

גם אחינו היקר **אפרים (פישל־פעלעק)** הי״ד, מצא את מותו ע״י הרוצחים הנאציים, ביום 13 לנובמבר 1942 פגשוהו הרוצח הנאצי — שוטר־החסות האנטקע ימח שמו וזכרו ושלח בו כדור, אשר שם קץ לחייו הרעננים והיפים!

בכאב ובדמעות אנו מנציחים את שמות יקירינו הי״ד ב״ספר צ׳נסטוחוב״

בתם **חנה־האנקא (לבית גראנעק) בלום**, בחו״ל

בתם **רחל־רוזשע (לבית גראנעק)** ובעלה **אבא ווייספלנר** בחו״ל

בנם **שמעון** ורעיתו **רודה גראנעק**, בישראל

כלתם **נחמה (לבית הרצברג) גראנעק**

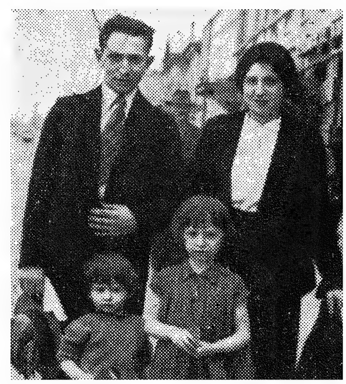
ובניה **אברהם ויעקב**, בישראל

על רצח הורינו היקרים ובני משפחתנו החביבים הי״ד,
על ידי הרוצחים הנאציים והם:

אבינו ר׳ **יוסף דז׳יאלצקי**

אמנו **רייזל־לאה** (לבית ריימאן)

בעלי **אברהם בלזם**

אחותנו **שרה־בלומה,** בעלה **אברהם שווארץ** וילדיהם **טויבל׳ה ו־פייגל׳ה**

אחינו **יונה דז׳יאלצקי** הי״ד

אחינו **אייזיק דז׳יאלצקי** הי״ד

אנו מתאבלים מרה ומנציחים את שמותיהם ב״ספר־הזכרון״ לקהלת צ׳נסטוחוב

רגינה (לבית דז׳יאלצקי) פייגה, ראובן דז׳יאלצקי

בעלא (לבית דז׳יאלצקי) הלפרין, בישראל

מצבת-זכרון להורינו ובני משפחתנו שהושמדו

ר׳ יונה ויספלנר הי״ד

אבינו

ר׳ **יונה** ב״ר אברהם **ויספלנר** הי״ד,

אמנו

מרת **יאכעט** (לבית שפלטן) הי״ד,

אחינו

נפתלי (טולציע), **מרדכי** ו-**משה** הי״ד,

אחותנו

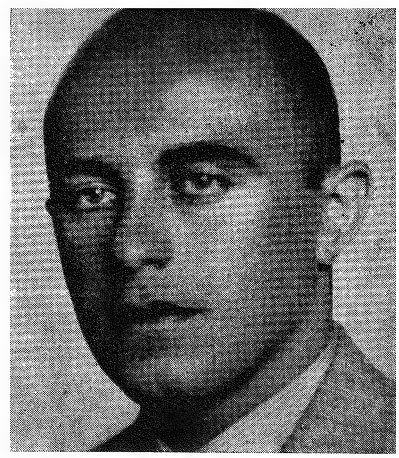
בריינדל גרוסברג, בעלה וילדיהם הי״ד,

אחיותנו **קרולה** ו-בעלה, **פייגא** ו-בעלה הי״ד

כל הנפשות, היקרות כל כך לנו, נלקחו מאתנו
על ידי הצוררים הטמאים ימח שמם וזכרם!

יאכעט (לבית שפלטן) הי״ד

נפתלי (טולציע) ויספלנר הי״ד

מרדכי ויספלנר הי״ד

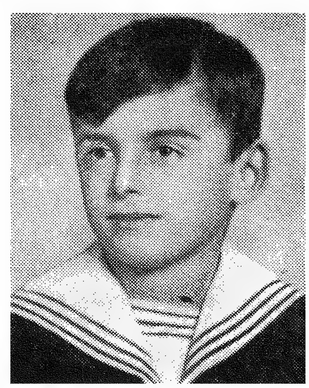

קרולה הי״ד

השרויים בצער ואבל כבד בניהם ואחיהם:

דוד ווייספלנר ומשפחתו, נתניה　　יעקב ווייספלנר ומשפחתו, נתניה

אבא ווייספלנר ומשפחתו בחוץ-לארץ

אברהם-אדק ויספלנר הי״ד

על אבדן אשת-נעורי היקרה

שרה (לבית כהן), בני **אברהם** (אדעק)

ובתי **רוז׳ה** הי״ד

מתאבל מרה:

יעקב ווייספלנר

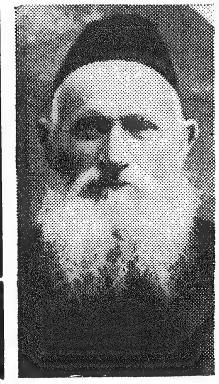
נתניה

מצבת־זכרון

לבני

משפחת טיברג ז״ל

שהלכו לעולמם

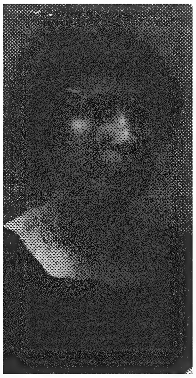

סבנו ז״ל

תמונת סבתנו ז״ל
לא נשתמרה לצערנו
אבל, דמותה הקר
רנת עומדת חיה
בזכרוננו

אבינו ז״ל

אמנו ז״ל

סבנו ר׳ **נתן־נטע־יצחק** ב״ר שלמה צבי **טיברג** ז״ל, נפטר בשיבה טובה בצ׳נסטוחוב בער״ח אלול, תרצ״ד
סבתנו מרת **רבקה רחל** בת ר׳ משה אהרן טננבוים ז״ל, נפטרה בצ׳נסטוחוב בכ״ג אלול, תרע״ב
אבינו ר׳ **דוד דוב** ב״ר נתן נטע יצחק **טיברג** עלה ארצה בתרצ״ה ונפטר ברחובות בג׳ סיון, תש״י
אמנו מרת **פייגע לאה** בת ר׳ משה חיים שטרלינג עלתה ארצה בתרצ״ה ונפ׳ ברחובות בכ׳ אלול תשי״ב.
על יד קבר סבנו ז״ל בצ׳נסטוחוב עמד גם אחינו **ישראל** ז״ל,
שנפטר בתאונת־עבודה בארץ בכ׳ חשון תרצ״ח.
ועל יד קבר סבתנו ז״ל בצ׳נסטוחוב עמד גם אחינו **יעקב** ז״ל,
שנפטר בפתח־תקוה בט׳ בטבת, תש״ד.

ינון שמם לעולם וזכרם לא יסוף מאתנו!

המצבה של הסבא

המצבה של הסבתא

יקרתם לנו מאד — תהיינה נשמותיכם הקדושות צרורות בצרור החיים!

משה חיים ורחל טיברג
בלה, ארנון ודורית טיברג

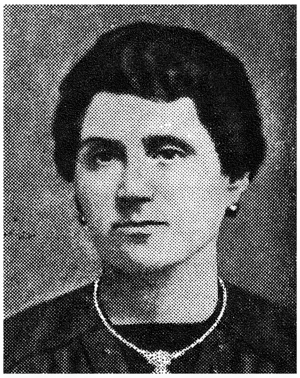
רבקה רחל וזאב רוזנטל
חיה שרה ואליעזר יעקובי

בלהה וזרח מלוביצקי
הנכדים והנינים. כולם בישראל

לזכר ר׳ **יהודה אריה** (יודל) **לנצנר** ורעיתו **רחל** הי״ד!

המנוח ר׳ יהודה אריה לנצנר

אשתו רחל

היו ידועים בעירנו ביושר לבם ומסירותם לעניני ציבור ובעיקר לצרכי סעד לנצרכים.

ר׳ י ו ד ל — כפי שהיה נקרא בפי כל — היה מחונן בלב יהודי חם. עושה ומעשה למען מחוסרי פרנסה והיה מקדיש את זמנו לצרכי הכלל על מנת להקים מוסדות צדקה וחסד ולהושיט עזרה לנזקקים.

גם אשתו ר ח ל, — שהיתה בת תלמיד חכם גדול — בת המו״צ ר׳ מ ר ד כ י ש ר צ ק י ז״ל מהעיירה גורזשקוביץ (שע״י סוסנוביץ), היתה בבחינת ״עזר״ אבל ״לא כנגדו״ כי אם שיתפה את עצמה בפעולותיו המבורכות וביתם שבשדרות מאריה מס׳ 4, היה בית פתוח לרווחה לכל הזקוק לעזרתם.

המנוח היה גבאי ראשון ב״מנין״ של חסידי ראדומסק, שברחוב ורשבסקה 28, — שהיה מקום תורה ותפילה וגמילות־חסדים.

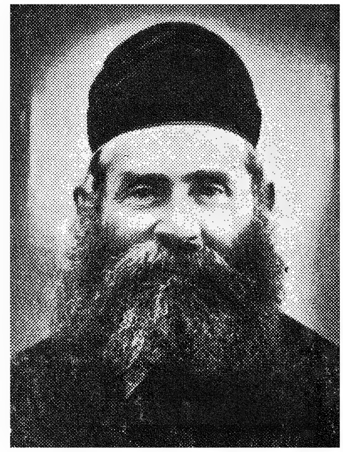
ביום המר והנמהר של הגירוש הגדול מגיטו צ׳נסטוחוב בשנת 1942 נלקחו על ידי הצוררים הגרמניים, יחד עם בניהם **משה, שלום ומרדכי** ובתם **שרה** הי״ד למשרפות טרבלינקה ומשם עלו נשמותיהם הקדושות השמימה.

בנם־הבכור **אביגדור** ובתם **רבקה** ניצלו בדרך נס ונמצאים בישראל והם הם, שראו חובת־כבוד לעצמם להנציח את שמות הוריהם, אחיהם ואחותם שנרצחו יחד עם כל בית ישראל שבצ׳נסטוחוב ב״ספר־הזכרון״ לקהלת צ׳נסטוחוב.

תהיינה נשמותיהם הקדושות צרורות בצרור החיים וכבוד לזכרם!

בניהם המתאבלים מר על אבדנם!

על אלה אני בוכה עיני עיני זולגות דמעות!

על מות אבי מורי
רבי **יהושע** בן הרב רבי
שלמה זצ"ל **סרברניק**
שהלך לעולמו — בכ"ז באייר
תר"ץ והובא למנוחתו
בצ'נסטוחוב

ועל רצח אמי־מורתי
חנה-לאה בת ר' יוסף
אלקן הי"ד
שנרצחה ע"י הנאצים הטמאים

משנה־שבר השברתי באבדן אשת־נעורי
דינה (בת ר' ישראל וויינר ז"ל, ש"ץ־ראשי בקיעלץ)
ובננו היקר והנחמד ילד־השעשועים **יהושע** הי"ד,

אחותי
חיה-רבקה הי"ד,
אחי
יוסף-שלמה ז"ל
אחותי
רחל ובעלה **יצחק קרימן** הי"ד
אחותי
מאטל (מאניה) ובעלה **מרדכי** (מארעק) **סקווערעס** הי"ד,
אחי
אברהם הי"ד
אחי
אליעזר הי"ד
אחותי
גולדה הי"ד
אחי
יצחק ז"ל

תהיינה נשמות קדושות וטהורות אלו — שברובן הגדול נרצחו בימי השואה, על ידי הרוצחים הנאצים הארורים — צרורות בצרור החיים!

תל־אביב

בנם ואחיהם השרוי באבל ויגון
יהודה־אריה סרברניק

מיט יראת־הכבוד און ליבע פאר׳אייביקן מיר
די נעמען פון אונדזערע טייערסטע:

אונדזער זיידן ר׳ **מנחם-מענדל עפשטיין** ז״ל,
איינער פון די חשוב׳סטע יידן אין קינצק (ראַדאָמער גוב.)

אונדזער פאטער און שווער ר׳ **אברהם עפשטיין** הי״ד,

ר׳ אברהם ו־פייגעלי עפשטיין הי״ד

וועלכער איז געווען באַקאַנט אין טשענסטאָכאָװ מיטן נאָמען ר׳ **אברהם׳ל קינצקער**, געוווינט דאָרט לאַנגע יאָרן אויף גאַרנצ׳אַרסקא גאַס 59 און געווען אַ הורט־סוחר פון פריכטן, וויצע־פרעזעס פון יידישן סוחרים־פאראיין און דערביי, אויך איינער פון די שענסטע סקערנעוויצער חסידים און שטענדיקער בעל תפילה פון ״שחריתים״ אין חברת ״תהילים״.

און אונדזער מוטער און שוויגער **פייגעלי** הי״ד,
וועלכע האָט זיך אויך אויסגעצייכנט מיט אירע מדות טובות

און אונדזערע ברידער און שוועסטער:
צבי מיט זיין פאַמיליע, געוווינט אין טשענסטאָכאָװ; **יחיאל** מיט זיין פאַמיליע, געוווינט אין וויעלון; **משה** מיט זיין פאַמיליע, געוווינט אין טשענסטאָכאָװ; **יוסף** מיט זיין משפחה, געוווינט אין טענסטאכאוו;

שרה בערנשטיין מיט איר מאן און קינדער און **בינה טורקאָ** מיט איר מאַן און קינדער, אויך די צוויי לעצטע האָבן געוווינט אין טשענסטאָכאָװ.

ר׳ מאָניש ו־צירל (לבית שיף) יאַסקיעל ז״ל

און אונדזערע עלטערן ר׳ **מאָניש יאסקיעל** ז״ל — איינער פון די חשובסטע ראַדאָמסקער חסידים, אַ ייד מיט אנ׳הדרת פנים, באקאנט און באליבט אין די רעליגיעזר קרייזן פון שטאָט

און אונדזער מוטער **צירל** (לבית ש י ף) **יאסקיעל** ע״ה.

זאלען זייערע נעמען — צווישן זיי די קרבנות פון די נאַצישע רציחות — פאראייביקט ווערן אין ״ספר הזכרון״ פון אונדזער חרוב׳ער טשענסטאָכאָווער יידישע קהילה, אין וועלכער מיר האבן געלעבט אונדזערע בעסטע יוגנט־יאָרן וווינענדיג אויך דער ווארשאווסקא־גאַס

לאָנדאָן — אייער זון און טאָכטער **הלל** און **חיה־שרה עפשטיין**, קינדער און אייניקלעך

ר׳ הלל און חיה־שרה עפשטיין, לאָנדאָן

ר׳ **הלל עפשטיין**, א זון פון באקאנטע חסידישע משפחות אין טשענסטאָכאָװ, וועלכע איז דער א י י נ צ י ג ע ר פון זיין פארצווייגטער משפחה, וואָס איז געבליבן לעבן, וווינט אין לאָנדאָן און פירט דארט, צוזאמען מיט זיין פרוי מרת **חיה־שרה** (אַ טאָכטער פון ר׳ **מ אָ נ י ש י אַ ס ק י ע ל** ז״ל) זייער טראַדיציאָנעל יידיש לעבן, ווי אין זייער אלטער היים אין טשענסטאָכאָװ און ברענגן דערמיט כבוד דעם הייליקן זכרון פון זייערע עלטערן ז״ל.

אויך זייער ווונטש, האבן מיר פאַרעפענטליכט אין ״ספר הזכרון״ פון טשענסטאָכאָװ, וועלכע זיי דערמאָנען תמיד מיט יראת־הכבוד און ליבע, אויך זייער בילד אויפן ״זכרון־בלאַט״ וואס איז געווידמעט זייערע עלטערן און משפחות הי״ד!

בנהי ובכי-תמרורים!

אני מנציח לזכרון-עולם ב"ספר הזכרון" ליהודי צ'נסטוחוב

את זכר הורי היקרים

אבי ר' **שמואל** ב"ר **חיים-דוב ציגלר** הי"ד

אמי מרת **פרידה** (לבית **ווארגון**) הי"ד

שנרצחו על ידי צוררי ישראל במחנה-המות טרבלינקה

ומתו מות קדושים

ואת אחותי היקרה **פרומה** ז"ל, שנפטרה בישראל

זכרם לא ימוש מקרבנו לעולם!

בנם ואחיה

דוד ציגלר ומשפחתו

דאָס לעבן און אומקום פון אונדזערע עלטערן ר׳ שלמה און מרת גיטל רייכמאַן הי״ד

ר׳ שלמה וגיטל רייכמן ומשפחתו הי״ד

אונדזערע טייערע עלטערן האָבן לאַנגע יאָרן געוווינט אויפן אַלטען מאַרק, נומער 20 און געצויגן זייער פּרנסה פון אַ שפּייז־געשעפט אויף אויף דער זעלבער גאַס, נומער 12. זיי האָבן געהאַט 4 זין און 5 טעכטער.

אונדזער פאָטער ר׳ שלמה, איז געווען אַ ייד אַ למדן און אויך אַ גרויסער בעל־צדקה. איבער צוואַנציק יאָר איז ער געווען גבאַי פון ״אַלעקסאַנדער שטיבל״ און אַ חשוב ביי דעם אַלעקסאַנדערער רבי׳ן, אויך אונדזער מוטער, מרת גיטל, איז געווען אַ זער פרומע פרוי און אַ בעלת־צדקה און האָט ליב געהאַט שטיצן נויטווענדיקע אויף אַ ב׳כ־בוד׳יגן אופן, כדי חלילה זיי נישט גורם צו זיין קיין חרפּה אָדער, צער.

זייער עלטסטער זון, פּרץ, איז אין יאָר 1920 אַוועק קיין דייטשלאַנד. אין יאָר 1938 האָבן אים די נאַציס אַרעסטירט און אים פאַרשיקט אין דאַכאַוער קאָנצענטראַציע־לאַגער. אַ דאַנק זיין ענערגישער פרוי, בלומע (אַ טאָכטער פון ר׳ איטשע כ״ץ) איז ער באַפרייט געוואָרן און לעבט מיט זיינע קינדער און אייניקלעך אין ענגלאַנד.

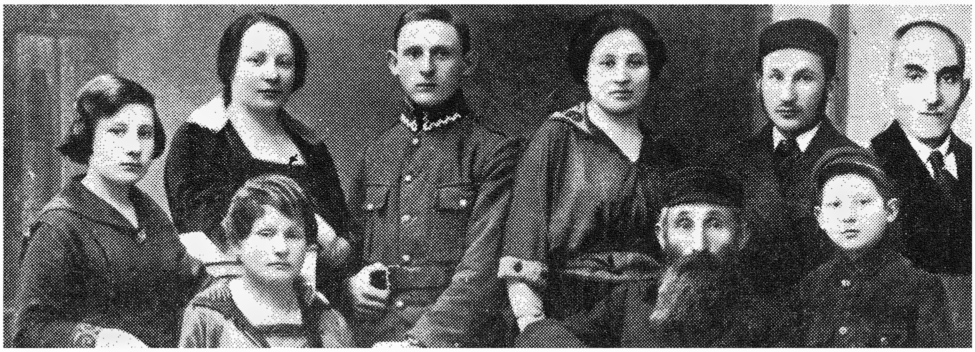
אונדזער שוועסטער, שרה ריינהערץ מיט איר מאַן, זענען אומגעקומען אין סאָסנאָוויעץ און מינדעל באָרנשטיין מיט איר מאַן זענען אומגעקומען אין לאָדזשער געטאָ. זייער זון וואָלף מיט זיין פרוי און טאָכטער, זענען אומגעקומען אין טשענסטאָכאָוו, לאה׳צן מיט איר מאַן פּנחס שליט״א האָבן די נאַציס אַרויסגעשלעפּט פון אַ בונקער און זיי פאַרשיקט דאָרט ווו כל באיה לא ישובון... דעם זעלבן גורל האָט אויך געהאַט די טאָכטער פרומה׳צי מיטן מאַן זעליג קליינבערג — זיי זענען אומגעקומען אין ביאַליסטאָק.

בעת די נאַציס אין טשענסטאָכאָוו האָבן זיך גענומען צום אַלטן־מאַרק, האָבן מיר די עלטערן באַהאַלטן אין אַ בונקער. ביי דער ״אַקציע״ איז אומגעקומען זייער זון פּנחס. געבליבן לעבן זענען בלויז יחיאל און העניעלע. נאָכן שאַפן דאָס ״קליינע געטאָ״ האָבן מיר די עלטערן ווידער באַהאַלטן. זיי זענען נעביך געלעגן פון פרי ביז שפּעט ביינאַכט אויף אַ בוידעם אין אַ ליגענדיקער פּאָזע... שבועות 1943 איז אויך דאָס קליינע געטאָ געוואָרן ליקווידירט. יחיאל מיט העניע׳ן זענען איבערגעשיקט געוואָרן אין ״האַסאַג־לאַגער״ און דאָס הויז ווו די עלטערן האָבן זיך באַהאַלטן איז דורך די דייטשע רוצחים פאַרברענט געוואָרן צוזאַמען מיט אונדזערע עלטערן־קדושים!.. ד׳ ינקום דמם!

די אין טיפן טרויער פאַרבליבענע קינדער:

פרץ רייכמאַן (לאָנדאָן), יחיאל רייכמאַן (תל־אביב)
און העלא (לבית רייכמאַן) רייך (חולון)

ר׳ נטע רייכר ומשפחתו הי״ד

יושבים (משמאל לימין): מלכה רייכר, ר׳ נטע ועל ידו עומד בנו משה, שנשאר בחיים וגר בכפר־אתא.
עומדים (כנ״ל): יעטשא, פעלא, אברהם, בעלא, נחום ויהונתן רוזנזון.

נהי ובכי על שברנו הגדול אשר נשברנו בשואת ישראל על ידי הצר הצורר
וקלגסיו הארורים, חלאת המין האנושי, ימח שמם וזכרם, באבדן יקירי־נפשנו

אבינו ר׳ **נטע** (ב״ר מאיר) ואמנו **מלכה** (לבית גיטלר) **רייכר** הי״ד
אחותנו **פלה** (לבית רייכר) **זילבר**
אחותנו **בלה** (לבית רייכר) **רוזנזון,** בעלה **יהונתן** וילדיהם
פראניה, סאלא ו-משה
אחינו **נחום רייכר,** אשתו **גילה** (לבית הברמן)
ובנותיהם פראניה ו-רעניא
אחינו **אברהם רייכר,** אשתו **רעניא** (לבית סובול) ובנם מארעק
ואחותנו **יטה רייכר** הי״ד.

תהיינה נשמותיהם הקדושות והטהורות צרורות בצרור החיים
וזכרונם לא ימוש מקרבנו לעולמים!

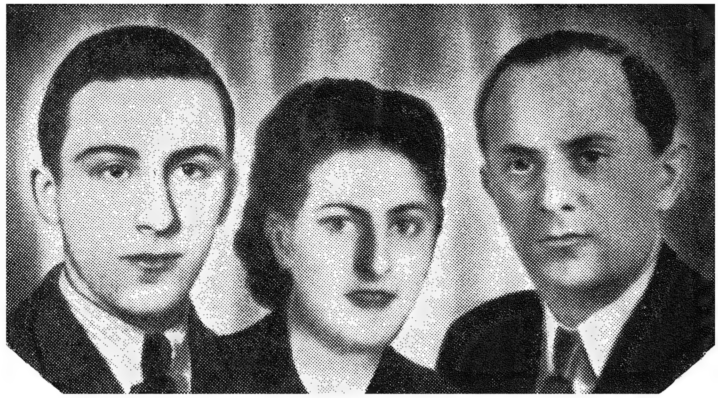
השרויים באבל וצער צורב
משה רייכר, אשתו אסתר וילדיהם
דורקה (בת נחום רייכר) קנטורוביץ, בעלה דוד וילדיהם
רבצ׳ה (בת יהונתן רוזנזון) פארי, בעלה חיים וילדיהם

ילדי יהונתן רוזינזון שהושמדו
(מימין לשמאל) פראַניאַ, סאַלא ו־משה

גילה הברמן (לבית רייכר) ובנותיה פראַניאַ ו־רעניא

דוד רפפורט, בתו ייטושה ובנו יצחק הי"ד
(הבעל והבנים של הגב' רוזנצויג־רפופורט — לבית לבקוביץ)

צפורה אנזל הי"ד

ר' משה־אהרן לבקוביץ, אשתו צביה ובנם לייבק הי"ד

אברהם אנזל הי"ד

עיני, עיני זולגות דמעות ללא הפוגה על אבדן אלוף־נעורי

בעלי **דוד רפפורט**, בננו **יצחק** ובתנו **ייטושה (ייטה)** הי"ד
אחי ר' **משה־אהרן לבקוביץ**, גיסתי **צביה** (לבית מינץ) ובנם **לייבק** הי"ד

אחותי **צפורה** (לבית לבקוביץ) וגיסי **אברהם אנזל** הי"ד
אחותי **הלה** (לבית לבקוביץ), גיסי **יצחק כתריאל**
ובניהם **מוריש ו־יחיאל** הי"ד
אחי ר' **יחיאל־מאיר לבקוביץ**,
בנו **ישראל** ובתו **רוז'קה** הי"ד

כל יקירי נפשי אלה נרצחו ע"י חלאת המין האנושי — הנאצים הארורים, ימח שמם וזכרם — בימים הנוראים של השמדת יהדות פולין ואירופה.

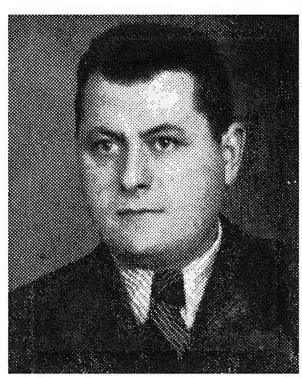
יונצחו שמותיהם של הקדושים והטהורים האלה ב"ספר הזכרון" לקהלת צ'נסטוחוב המושמדת ויאירו בזיו דמויותיהם הקורנות את פרקי הצער והאבל של "מדור ההנצחות" שב"מצבת־הזכרון" לקדושינו — קרבנות השנאה הפראית לעם ישראל הנצחי.

מאד דאבה נפשי על שלא נשתמרו גם תמונותיהם של אחי **יחיאל מאיר** ובניו, אבל דמותם חרותה על לוח לבי לנצח!

השרויה בצער
אדלה רוזנצויג־רפופורט (לבית לבקוביץ)
רמת־יצחק

הלה כתריאל הי"ד

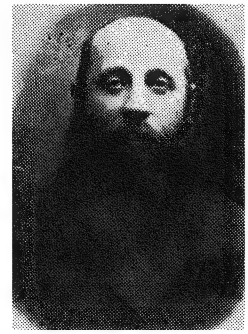
יצחק כתריאל הי"ד

מצבת זכרון

למשפחות שאנצר-פרנקנברג, שנפטרו ושנספו עקד״ה, בימי השואה, ע״י המרצחים הנאצים ימח״ש, בטרבלינקה

יושבים: ר׳ משה יוסף שו״ב (במרכז) יעקב צבי (משמאלו), יחזקאל לאמפל (מימינו).
עומדים: (משמאל לימין) רעלה, מרת גיטל, דודי ר׳ יעקב פיש, אשתו חיה נדז׳יה.

ר׳ אהרן ב״ר לייב פרנקנברג

רעיתו מרת מרים ז״ל

פעלה פרנקנברג ז״ל

חייקה פרנקנברג ז״ל

רוז׳קה פרנקנברג ז״ל

מרז׳יה פרנקנברג ז״ל

מיורעק פרנקנברג ז״ל

לצערנו הגדול

תמונתו

לא

נשתמרה

העניעק פרנקנברג ז״ל

אבי מורי ר׳ **משה יוסף** שו״ב בן ר׳ שמעון **שאנצר** ז״ל
אמי מרת **גיטל** בת ר׳ שמואל זיינוויל שו״ב בורז׳יקובסקי
אחי **יעקב צבי** ואשתו **נדז׳יה** מבית ילין ובתם **פייגיל** ז״ל
אחותי **רעלה** ובעלה **יחזקאל לאמפל**
ובנם **שמואל זיינוויל** ז״ל

ה׳ ינקום דמם!

ת.נ.צ.ב.ה.

שמחה בונים ב״ר משה יוסף שו״ב
אשתו **חנקה** בת ר׳ **אהרן פרנקנברג**
ו־מרית **שאנצר**, בישראל

בתמונה מסובים על יד השולחן

מימין לשמאל: הסבתא לאה פישמן, אבא ר׳ נחום אליעזר, החתן שמשון הכלה צעשיא (לבית שאַיאַ), האמא בריינדל והדודה פרניא

בשורה שניה: (מעל לחתן) אחינו יחזקאל ואחינו לייבל

בשורה שלישית: (מעל ל־לייבל) אחותנו אסתר ומשמאלה בת־דודה אסתר

כל אלה נרצחו ע״י המרצחים הגרמניים בימי שואת ישראל

חגיגת־האירושין של שמשון שטיינהאַרט בבית הוריו בצ׳נסטוחוב, ברחוב פילסודסקי 21

בעינים זולגות דמעות, אנו מעלים ב״ספר הזכרון״ ליהודי צ׳נסטוחוב המושמדת, את שמות יקירינו, שעונו בעינויים קשים ואכזריים על ידי המרצחים הנאציים הארורים — ימח שמם וזכרם, בימי שואת ישראל במלחמת־העולם השניה:

אבינו ר׳ **נחום-אליעזר שטיינהארט** הי״ד

אמנו **בריינדל** (לבית פישמן) הי״ד

אחינו **שמשון** ואשתו **צעשא** (לבית שאיא) אחינו **לייבל** ו-**יחזקאל**,

אחותנו **אסתר**, סבתנו **לאה פישמן**,

דודתנו **פראניה פישמן** (לבית שיפר) וקרובתנו **אסתר פישמן** הי״ד

אֵל נקמות ינקום את נקמת דמם השפוך!

השרויים באבל כבד **בנם אברהם, אשתו דורה ובנם נחום־זאב** בישראל

בנם נחמן, אשתו מרים ובנותיהם נילי, ברוריה ודפנה בישראל

לזכר־עולם!

אנו מנציחים ב״ספר הזכרון״ ליהודי צ׳נסטוחוב את שמות אהובינו:

אבינו ר׳ **זאב-וועלוול לאנדוי** הי״ד

אמנו **זיסל** (לבית ליפשיץ)

אחותי **גוטקה,** בעלה **חיים גליקסמן**

ובנם **אברהם**

אחיותינו **יאדזיא** ו-**רוז׳קה**

סבי ר׳ **אברהם לאנדוי**

וסבתי **רבקה** (לבית שפילברג)

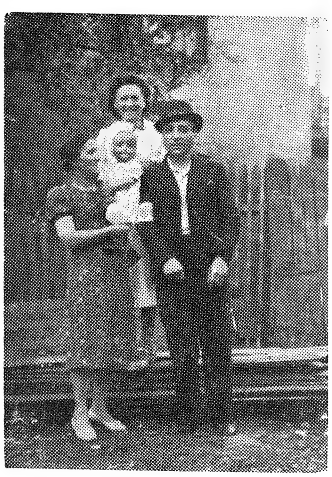
סבי ר׳ **יצחק ליפשיץ** וסבתי **רחל** (לבית פרנקל)

וכל יתר בני משפחתנו שנרצחו על ידי הפראים הנאציים הארורים בימי השואה ליהדות פולין ואירופה — ה׳ ינקום דמם!

ביגון וצער רב מתאבלים עליהם

דורה שטיינהארט (לבית לנדוי),

בעלה אברהם ובנם נחום־זאב

תמונת **שמשון וצשיה שטיינהארט** וילדתם רחל הי״ד (המנוח ענד את סרט ה״מגן־דוד״ — סמל ההשמדה)

לזכר משפחת שילדהויז הי״ד

אבי ר׳ **אברהם וואלף הכהן** הי״ד, אמי **חיה** (לבית **קליגרמן**) הי״ד
אחי **שמחה** הי״ד, אחותי **רוז׳קה** הי״ד
אחותי **פייגעלע** ובעלה **ישראל גרונדמן** הי״ד, אחיותי **חנה׳לה ו-יענטעלע** הי״ד

(בני משפחת קנטור)

(יוסף קנטור הי״ד)

לזכר משפחת קנטור הי״ד

אבינו ר׳ **יצחק הערש קנטור** הי״ד
אמנו **שבע** (לבית קרומולובסקי) הי״ד
ונכדם **העניעק בלומנפלד** הי״ד
אחינו **יוסף,** נפל בקרב בגיטו צ׳נסטוחוב
אחותנו **רבקה** ובעלה **לוי צוקרמן** הי״ד
אחינו **דוד** הי״ד
אחותנו **פרל** ובעלה **אברהם בלומנפלד** הי״ד

שנספו על ידי המרצחים הנאציים
במחנה־ההשמדה טרבלינקה

(ר׳ יצחק הערש קנטור, רעיתו ונכדם העניעק)

בצער רב ובכאב צורב אנו מנציחים את שמות יקירינו אלה ב״ספר הזכרון״ לקהלת צ׳נסטוחוב המושמדת

בלה כהן (לבית קנטור) בעלה **משה וילדיהם**
ב״בית־אלפא״

יוסף שילדהויז אשתו **אסתר (לבית קנטור)**
וילדיהם: **אילנה ושמואל** בישראל

לזכר משפחת שפירא (שפירו)

לאלה אשר נפטרו בבוא יומם, ולאלה אשר נפלו בקרבות עם הנאצים הארורים, בימי ההשמדה של אנשים נשים וטף, מחוסרי חסות והגנה בפני האויבים והם;

ראשי המשפחה:

האב

ר׳ **יעקב אלי** בהרב ר׳ ישעיהו שפירא, נכד האדמו״ר רבי **פישל** זצ״ל מסטריקוב

ולאמו מרת **רחל** — בתו של הפרופיסור ד״ר **ברנרד**, שנעשה ל״בעל־תשובה״

המפורסם כהאדמו״ר רבי **חיים-דוד** זצ״ל מפיוטרקוב־טריבונלסקי

(שבה נולד גם זקננו ר׳ יעקב־אלי ז״ל)

ואשתו הצדיקת מרת **הדסה (הלנה)** ע״ה

האם

מרת **ארלה** (למשפחת רוזנבלום האמידה והנודעת לתהלה)

נולדה בעיר רדומסק ושניהם מנוחתם כבוד בצ׳נסטוחוב

בתם הבכירה:

דינה, בעלה **משה-ליב** (ב״ר שמואל) **זילברברג**

וילדיהם **אהרן** (דולק), **יוסף** (יוז׳ק), **דבורה**, **שמואל** (סמק) **ו-חנה** (האנקה)

בנם

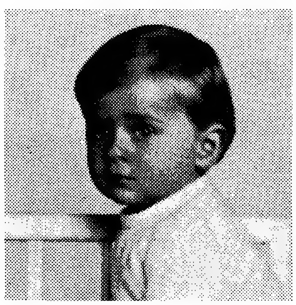
פישל (פליקס), אשתו **הלה** ובניהם **יעז׳יק ו-צ׳סלב**

פישל (פליקס) שפירא הי״ד

הדסה־הלנה (לבית שפירא) ברום

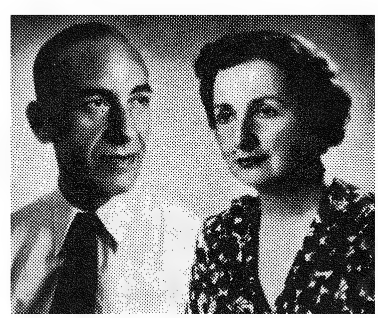
יהודה (יעז׳יק) ברום הי״ד

בנותיהם:

שושנה (רוז׳ה) ובעלה **רומן וולגרין**

רבקה (רגינקה)

הדסה (הלנה), בעלה **שלמה** (סטאשק) **ברום** ובנם **יהודה** (יעז׳יק)

ד״ר צ׳סלבה ז״ל ובעלה אינג׳ אברהם אורלינסקי נ״י

ד״ר **צ׳סלבה** (לבית שפירא) **אורלינסקי**,

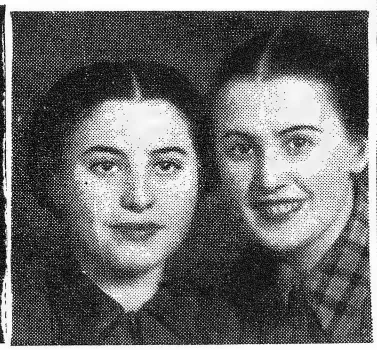
שזכתה לעלות ארצה עם בעלה, ביום 6 לאוקטובר 1949,
ונפטרה בתל־אביב בכ״ג אדר תשכ״ו (15.3.1966)

על אבדן יקיריהם מתאבלים מרה

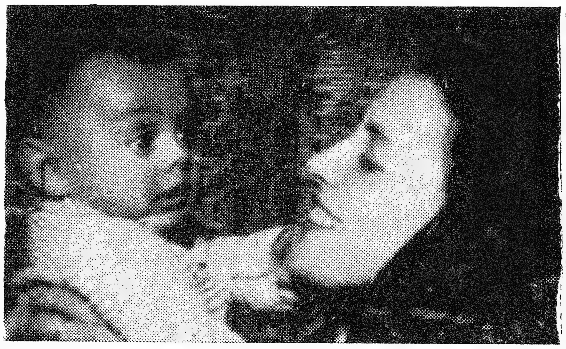
חתנם אינג׳ אברהם אורלינסקי, (חולון)
נכדם אלכסנדר (אלכס) אורלי (מקודם זילברברג)
אשתו דבורה ונינתם דינה (תל־אביב)

אמי נחה הי״ד

אחותי יהודית ו־אלטה הי״ד

אחותי יהודית שטיגליץ ובנה יקותיאל הי״ד

על כל אלה אני בוכיה, עיני עיני זולגות דמעות ללא הפוגות!

על אבדן אבי הרב ר׳ **אברהם יששכר גוטליב**

ראש מתיבתא בישיבת ״כתר תורה״, מיסודה של האדמו״ר הקדוש מרדומסק הי״ד

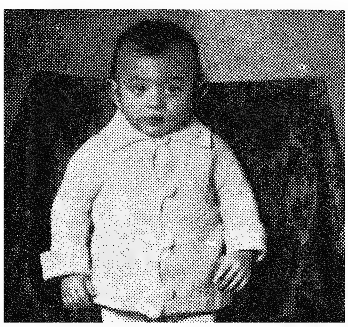

אחותי רחל הי״ד

שנתבקש על ידו להורות תורה כראש הישיבה, אחרי שעמד מקודם בראש ישיבת ״כתר תורה״ בוולברום. אבי הי״ד היה תלמיד מובהק של הגאון מסוכצ׳וב זצ״ל ומנעו־ריו נחשב לעילוי גדול ודברי תורתו נתפרסמו בכתבי־עת עד לפרוץ המלחמה העולמית. היה חביב הציבור התורני בצ׳נסטוחוב והקסים כל שומעיו בדברי תורה וחסידות. (נולד בשנת 1894)

אמי נחה (נולדה ב־1897), שהושמדו ע״י הצר הצורר ימ״ש ואתם יחד אחותי יהודית (שנולדה בשנת 1915) ובעלה אברהם שטיגליץ ובנם יקותיאל (נולד בשנת 1941) אחותי אלטה (נולדה ב־1920), אחותי רחל (נולדה ב־1922) אחי אלחנן (נולד ב1926) ואחי הצעיר יחזקאל (נולד ב1933)

השרויה ביגון טובה (לבית גוטליב) ויסלר, בישראל

אחי הצעיר יחזקאל הי״ד

מזכרת לנצח־נצחים;

אנו מעלים ב״ספר הזכרון״ ליהודי צ׳נסטוחוב את שמות יקירינו

אבינו ר׳ **ישראל־יהושע ברלינר** הי״ד,

אמנו **ראַשקה** (לבית **בעהם**) הי״ד,

אחינו **יעקב־מרדכי**, אשתו **קרולה** (לבית **הרשקוביץ**) ובתם,

אחותנו **שושנה־רוזה וויגנאַסקי** ובעלה **יולעק**,

אחינו **נתן**, אשתו **רניה** (לבית **שטרסברג**)

ובנותיהם **העניה ו־שולמית**,

אחינו **הלל** ואשתו **אסתר**

וכל בני משפחתנו, שנרצחו ע״י הפושעים הנאציים הארורים.

המאבלים מרה:
משה־לייב ברלינר
בתיה קרומולובסקי (לבית ברלינר), בישראל

ר׳ ישראל־יהושע ברלינר ואשתו ראַשקה הי״ד

אנו מתאבלים מרה על רצח יקירי־נפשנו על ידי הנאצים הארורים:

אבינו ר׳ **משה־דוד הולנד** (בעל בית מסחר בשוק החדש משנת 1897)

אמנו **גיטעל׳ע (לבית שפילברג)**

אחינו: **איטשע, אברהם לייבל, יחזקאל ו־ישעיהו** ואחותנו **שיינדל** הי״ד

שפתיל חייהם הישרים נפסק באכזריות בלתי־אנושית

ר׳ משה דוד הולנד ומשפחתו הי״ד

על אבדן יקירינו אלה מתאבלות

בתם ואחותם **דבורה** (אלמנת ר׳ חנוך־העניך) **לבנהוף** ובנה **יצחק**

בתם ואחותם **חיה הילסברג** ובתה **מאירה**

ונכדתם **נחה** בת **איטשע** הי״ד

כפר שמריהו

תל־אביב

מיט ווייטאק און צער פאר׳אייביקן מיר די נעמען
פון אונדזערע עלטערן

ר׳ **הערשקע גוטפריינד**

און **רחל׳ע** (פון דער היים מאַרקאָוויטש)

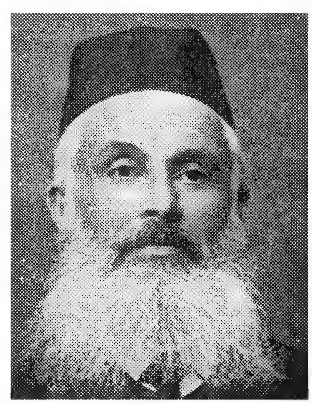
די גרויסע צדיקת און בעלת מדות טובות

און אונדזער שוועסטער

פריידע־זיסל מיט איר **מאן** און קינדער הי״ד

די קרבנות פון די נאצישע רוצחים.

ליפא־מאיר און מרדכי גוטפריינד
און זייערע משפחה

ר׳ הערשקע גוטפריינד הי״ד

רחל גוטפריינד הי״ד

לזכר יקירינו שנספו בימי שואת ישראל בפולין

אבינו הי״ד

אבינו **זלמן** (ב״ר שלמה־יצחק) **זבורובסקי**
אמנו **שרה** (לבית **פונטוביץ**)

אחינו **חנינא** (נולד בשנת 1910 ונהרג ״ביום־הדמים״
שנקרא ״דער בלוטיקער מאָנטיק״)

אחינו **יהודה** (נולד ב־1914), אחינו **נתן** (נולד ב־1916)
ואחותנו **פלה** (נולדה ב־1926)

שלשתם נהרגו בשנת 1943 — בזמן מלחמת הפרטיזנים נגד הפושעים הנאציים ביערות הסביבה כלוחמים אמיצים

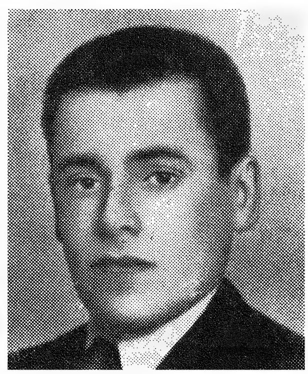
המאבלים מרה:
אברהם זבורובסקי
גוטה ליכטר (לבית זבורובסקי) בישראל
נטקה וילנצוק (לבית זבורובסקי)
בנורבגיה — ומשפחותיהם

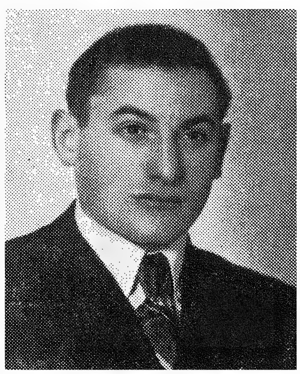
אמנו הי״ד

אחינו חנינא הי״ד

אחינו יהודה הי״ד

אחינו נתן הי״ד

אחותנו פלה הי״ד

לזכר אבי ר׳ **מרדכי־מנחם געלבארד** ז״ל
שנפטר בי״ט אדר א׳ תרצ״ב

אמי **הינדא** (לבית אפשטיין)

יקירתי **פראַדעל** (לבית דימנט) ובנותינו **מינה ו־פעסל**

אחי **יצחק** ומשפחתו, אחותי **טובה**, בעלה וילדיהם הי״ד

תמיד אשמור את זכרם בלבי

שמעון גלברד, רמת־השרון

למזכרת־עולם ינוצחו ב״ספר הזכרון״ של צ׳נסטוחוב

בעלי **אפרים כץ**

ובננו **דוד**

אחי **נחמיה**
(ב״ר עמנואל גראור)
אשתו
חיה (לבית בעטטער)
ובניהם **יעקב־שאול,**
אברהם ו־שמואל
בנותיהם **שמחה ו־חוה**

אפרים כץ הי״ד

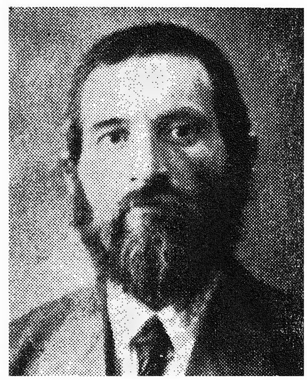

בנו — דוד כץ הי״ד

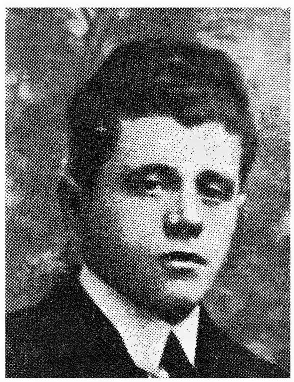

אסתר גראור הי״ד

אחי **ישראל** ואשתו
פעסל (לבית דורסט)
בניהם **שמואל ו־בנימין**
ובתם **מינדל**

אחותי **אסתר**

ו־אחותי **רחל** ובעלה
משה־מרדכי שטיינפלד
ובניהם
גיטל ו־לייבוש הי״ד
ואחי **קלמן גראור**

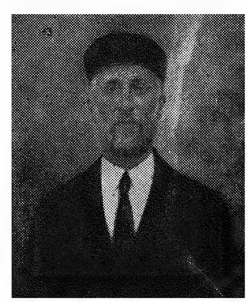

נחמיה גראור הי״ד

ישראל גראור הי״ד

רחל־רגינה שטיינפלד הי״ד

כולם נרצחו על ידי הפושעים הנאציים אשר לא ידעו רחם!

המתאבלת מרה
גולדה ימיני (לבית גראור)
גבעתיים

אונדזער פאָטער ז״ל

מיר פאר׳אייביקן אין ״געדענק־בוך״ פון דער טשענסטאכאווער יידישער קהלה דעם ליכטיגן אנדענק פון אונדזערע טייערע עלטערן און שוועסטער

אונדזער פאטער ר׳ **לייבוש גראומאן** ז״ל
געשטארבען אין טשענסטאכאוו דעם 26 יאנואר 1935

אונדזער מוטער **פערל גראומאן** ז״ל
געשטארבען אין טשענסטאכאוו דעם 20.9.1929

אונדזער שוועסטער **טויבע זילבערשטיין,**
(פון דער היים גראומאן)

אונדזער מוטער ז״ל

געשטארבן אין טשענסטאָכאָוו אין פעברואר 1941 — אין דער צייט פון דער בארבארישער הערשאפט פון די נאצישע רוצחים אין פוילן.

מיר וועלען אייך תמיד געדענקען מיט׳ן גרעסטן יראת־הכבוד!

הערי גראומאן, רעגינא גראומאן
משה גראומאן און לאה פרימאן (פון דערהיים גראומאן)
לאס־אנג׳לאס

בכאב צורב וביגון רב אנו מבכים את יקירנו שנספו בשואת ישראל

חנוך לבקוביץ ז"ל

אמנו החביבה **שבע** (לבית ווילענסקי) **לבקוביץ**

אחינו **יצחק** ו-**ישראל לבקוביץ** הי"ד

ואחרון אחרון חביב

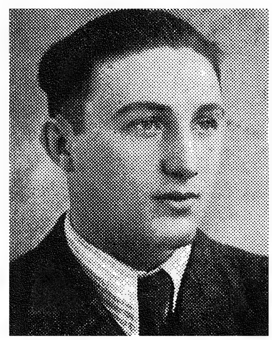
את אבינו ר' **חנוך לבקוביץ** ז"ל,

שנפטר בשנת 1948 בפריז כקרבן התלאות האיומות שעברו עליו בימי השואה.

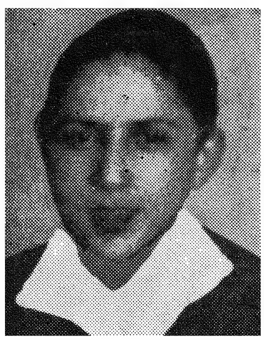

שבע לבקוביץ הי"ד

אנו מנציחים את שמות יקירינו-קדושינו
ב"ספר הזכרון" לקהלת צ'נסטוחוב שהושמדה

יצחק לבקוביץ הי"ד

ישראל לבקוביץ הי"ד

תל-אביב

גוטה (לבית לבקוביץ) ובעלה **מנחם בירנהולץ**

ר' זיסמן-זיגמונט ציטר הי"ד

הריני מנציחה בזאת ב"ספר הזכרון"
לקהלת צ'נסטוחוב את זכר הורי היקרים

רבקה-רגינה (לבית ריינגולד) **ציטר**

ו-**זיסמן-זיגמונט ציטר** הי"ד

שניספו בזמן השואה

יהא זכרם ברוך

גב' רבקה-רגינה ציטר הי"ד

בתם **רות שטרן**, קיבוץ מגידו

איך פאר'אייביק דעם אנדענק פון מיינע עלטערן

פייבל און **דבורה פוקס**

און פון מיינע ברידער

העגריק, איזאק און **שלום (סעווערין)**

מיט זייערע פרויען און קינדער הי"ד

וועלכע זענען אומגעקומען דורך די נאצישע רוצחים

אסתר רוזנטל־שניידרמן (פון דער היים פוקס)

ירושלים

הענריק פוקס הי"ד

איזאק פוקס הי"ד

משפחת רוזנטל־פוקס (צוויי שועס־טער: מרים און לאה מיט איר מאן משה פייערשטיין לעבן אין אמעריקא און אסתר וווינט אין ירושלים)

על אבדן יקירי־נפשי, שנרצחו ע"י הצוררים הנאציים בימי השואה והם:

אבי **יצחק־שמעון ניימן** הי"ד

אמי **חנה** (לבית גרשונוביץ) הי"ד

אחי **גרשון, זאב־וואלף ו־ישראל־חיים** הי"ד

אחיותי **ייטה ו־גיטל** הי"ד

מתאבלים מרה

צבי ניימן ומשפ' בארץ

רמת־חן

משפחת יצחק שמעון ניימן הי"ד

ביגון וכאב צורב, אני מעלה ב"ספר הזכרון" ליהודי צ׳נסטוחוב, את זכר יקירי־נפשי:

אבי **יהונתן־יונס** (ב"ר מנדיל ו־חנה) **קולין**
(שנולד בשנת 1899)

את אמי **חיה** (בת אלתר ו־חוה) **אוקלדק**
(שנולדה בשנת 1898)

אחיותי:
צביה (שנולדה בשנת 1925), **רות** (שנולדה בשנת 1929)
ו־שרה (שנולדה בשנת 1938)

אבי הי"ד

אמי הי"ד

זכר הורי ואחיותי, שמסרו את נפשם על קדושת שם ישראל, לא ימוש ממני לעולמים!
כולם נרצחו בימי השואה על ידי הפושעים הגרמניים — משמידי יהדות פולין ואירופה

אחותי **צביה** הי"ד

אחותי **רות** הי"ד

אחותי **שרה** הי"ד

השרויה בצער
אסתר זבורובסקי
(לבית קולין) בישראל

מיר פאַראייביקן אין "ספר טשענסטאָכאָוו" אונדזערע
קרבנות פון די נאַציִשע אכזריות און רציחות איבער יידן

אונדזער פאטער **יהושע־לייב דאנילעוויטש**, מוטער **גיטל** (פון דער היים גאטיינער)
שוואָגער **משה ריפשטיין** און זיין זון **שלמה**
שוועסטער **חנה שפולהענדלער** (געשטאָרבן אין טשענסטאָכאָוו), איר מאַן **זינדעל**
שוועסטער **גאָלדע ביבער,** איר מאַן **פנחס** און זייערע קינדער **פעלא** און **העניעק**
שוועסטער **מרים מאַשקאָוויטש**, איר מאן **משה** און זייערע קינדער **אַדאַש** און **פעלא**
שוועסטער **רבקה באָרזשיקאָווסקי** און איר קינד **העניעק**
ברודער **איצעק**, זיין פרוי **אסתר** און זייער זון **זשאַק** (זיי זענען אומגעקומען אין פאַריז)
ברודער **שלום** מיט זיין **פרוי** און זייערע קינדער, און אונדזער ברודער **דניאל** און זיין זון **שמואל**

זיי אַלע האָבן מיר פארלוירן ביים גרויסן חורבן פון יידישן פאָלק אין פוילן און אין אייראָפע
ד׳ ינקום דמם!

טאָכטער און שוועסטער **אסתר גאַרבער** (פון דער היים **דאַנילעוויטש**) און איר פאַמיליע
זון און ברודער **יעקב דאַנילעוויטש** און זיין פאַמיליע
און אייער אייניקל **העניך שפולענדער** און זיין **פרוי** (אלע אין ישראל)

יעקב ו־אסתר קלקה

מזכרת־נצח ב״ספר הזכרון״
לקהלת צ׳נסטוחוב שהושמדה !

להורינו היקרים
יעקב ו־אסתר (לבית דימנט) **קלקה**

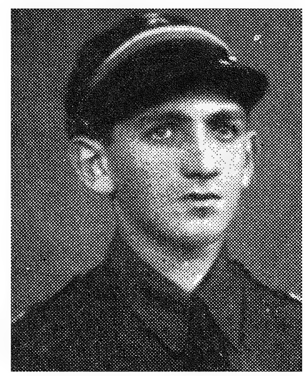
לאחינו
דוד
יוסף
בערל

גיסנו **קופל ליכטר**

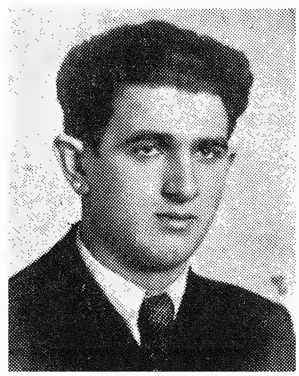
ודודנו **חיים קלקה** ומשפחתו הי״ד

דוד

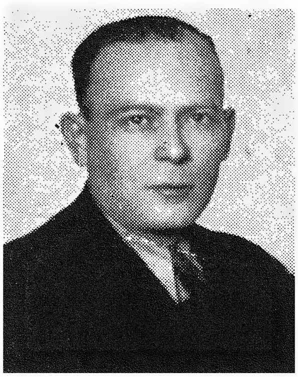
יוסף

בערל

כולם קרבנות הנאצים
הארורים והאכזריים
ימ״ש וזכרם.

המאבלים מרה
מאיר קלקה
וחוה ליכטר
(לבית קלקה)
בישראל

קופל ליכטר

בחרדת־קודש ובשברון־לב אנו מעלים ב״ספר הזכרון״ לצ׳נסטוחוב המושמדת את זכר יקירינו אחינו, אחיותנו ויתר בני משפחתנו, שנהרגו על ידי צוררי ישראל — הקלגסים הנאצים ימ״ש בימי השואה והם:

אחותנו **חיה־שרה** (לבית גוטליב) **דרוז׳דז׳יק**, בעלה **הערצקא** וילדיהם **מנחם ו־אסתר,**

אחינו **חיים־צבי גוטליב,** אשתו **זושה** (לבית שטראַם) וילדיהם **דוד ו־גבריאל,**

אחותנו **חוה שטרוסמן** (לבית גוטליב) בעלה **דוד** ב״ר יוסף (המכונה ״דאס מלאכ׳ל״)
מחבר ספר ״תולדות יעקב־יוסף״ ובנותיהם **הלה ו־גיטל,**

דודנו **אברהם־הערש** (ב״ר דוד־ישכר שו״ב) **גוטליב,** אשתו וילדיהם,

דודתנו **חיה הירש** (בת ר׳ דוד שו״ב גוטליב), בעלה **הערשל** וילדיהם **פולה ו־דוד,**

דודתנו **רבקה גלברד** (בת ר׳ חיים־הירש) **ברקוביץ** ז״ל, בעלה ר׳ **יצחק** וכל בני משפחותינו הי״ד.

השרויים בצער
אברהם י. גוטליב, יעקב מ. גוטליב, יצחק א. גוטליב
ו־דורקה גנאַט (לבית גוטליב) ומשפחותיהם בישראל.

אבי

ר' פנחס קרקובסקי הי"ד

אמי

חנה קרקובסקי הי"ד

למזכרת־נצח!

אנו מעלים ב"ספר הזכרון" לקהלה היהודית בצ'נסטוחוב שהושמדה, את זכר ושמות יקירינו שנרצחו על ידי הפושעים הנאציים הארורים ימ"ש בימי שואת ישראל בפולין ואירופה

אבינו

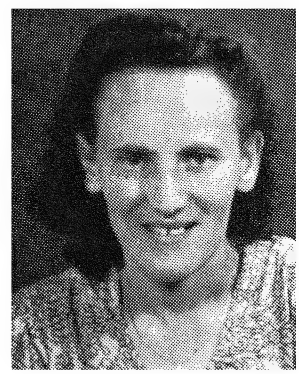
ר' **פנחס** (ב"ר שמעון) **קרקובסקי** הי"ד

אמנו **חנה** (בת ר' יצחק מאיר קרעל) הי"ד

אחי **אברהם ו־דוד** הי"ד

ואחותי **עליזה פיש** ז"ל

שהלכה לעולמה בדמי ימיה בישראל, בת"א

אחותי עליזה פיש ז"ל

אחי אברהם הי"ד

השרויים באבל כבד

פלה שפירא ומשפחתה

תל־אביב

לזכר עולם ב"ספר הזכרון" ליהודי צ'נסטוחוב המושמדים

אנו מעלים את שמות הורינו אחינו ואחותנו היקרים

אבינו ר' **חיים וינשטוק** הי"ד,

שעסק כל ימיו בצרכי ציבור באמונה כיו"ר ארגון הסוחרים הזעירים ופרנס הקהלה היהודית בצ'נסטוחוב,

אמנו **שרה־בלומה** (לבית וינשטוק),

אחינו **דניאל** ואחותנו **אסתר** הי"ד

שנרצחו ע"י הנאצים הטמאים בימי שואת ישראל באירופה.

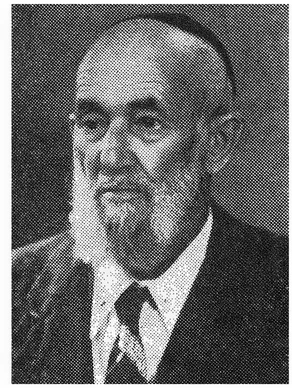
המתאבלים מרה — בניהם ואחיהם:

פנחס (בישראל) **ו־מנחם** (בארה"ב)

ר' חיים ושרה־בלומה וינשטוק הי"ד

ר׳ **דוד** ברבי משה-שבח **שולדינגר** ז״ל

ר׳ דוד שולדינגר ז״ל

ברצוננו להנציח ב״ספר הזכרון״ לצ׳נסטוחוב היהודית שהושמדה, את אחד מ״בני־העליה״ שבה — ״העליה״ כפשוטה וכמשמעה — את אבינו ר׳ ד ו ד ש ו ל ד י נ ג ר ז״ל, שהיה אחד מיחידי־הסגולה שבעירנו, שקשרו את עתידם בעתידה של ארץ־ישראל עוד באותה התקופה, שרבים לעגו ל״בעלי החלומות״ שחלמו על ציון ובנינה.

אבינו ז״ל ינק את כמיהתו לעלות ארצה ולהשתקע בבנינה, מאותן התפילות, שתכנן ״שיבת ציון״. חבתו זו, הלכה והתגברה מדי השמיעו ברבים את האגדות שב״מדרש רבה״ ו״ספר הישר״, המדברות על הגאולה ואהבת הארץ.

הפרעות ביהודי צ׳נסטוחוב והאנטישמיות שהלכה והתגברה מיום ליום, הבשילו בלבו את ההכרה כי הגיע זמנו, לחסל את עסקיו ולעלות ארצה. ואמנם, עלה בשנת 1925 לארץ ישראל ורכש בתל־אביב חלקת אדמה ואולם, רק בשנת 1935 כשהוקם ביתו, הצטרפה אליו אשתו ובתו, אשר ניהלו כל הזמן את עסקו בצ׳נסטוחוב, בהעדרו.

הוא כאב מאד על השמדת יהודי צ׳נסטוחוב והתאבל על אבדן בתו ובני משפחתו, שלא הצליחו לעלות ארצה, בעוד מועד.

קורטוב של נחמה מצא בכך, ש ה ו א , כן זכה להגשים את חלומו־שאיפתו לחיות בארצו, כאדם חפשי במולדתו.

אבי משפחתנו נפטר בשיבה טובה ביום כ״ז אדר תשכ״ב, ואנו מנציחים את שמו וזכרו ב״ספר הזכרון״ לקהלת צ׳נסטוחוב המושמדת.

ה מ ש פ ח ה

באבל ויגון אנו מעלים את זכר בתי ואחותנו

חיה־אסתר שולדינגער־ברקוביץ,

בעלה **משה** ובנם **שלום** הי״ד

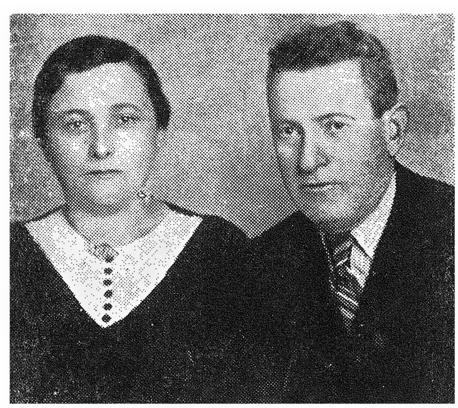
אשר עמדו על סף עלייתם ארצה, אלא, שמלחמת־העולם השניה שפרצה מנעה זאת מהם ויד הגורל המר — השמדת יהודי פולין על ידי קלגסי היטלר ימ״ש הארורים — פגעה גם ביקירינו אלה.

זכרם הקדוש יישמר אתנו לעולמים !

אמה **פייגל שולדינגר**
אחיה **טוביה** ו־**עוזיאל** ואחותה **רחל**

חיה־אסתר שולדינגר־ברקוביץ הי״ד

על אבדן הורינו היקרים

אבינו **יצחק ולדברג** הי״ד

ואמנו **גיטל** (לבית קוניצפולסקי) הי״ד

שנרצחו על ידי הנאצים הארורים בימי השואה בצ׳נסטוחוב

אנו מתאבלים מרה ומנציחים את שמותיהם ב״ספר הזכרון״ לקהלת צ׳נסטוחוב המושמדת.

אברהם ו־זלמן ולדברג, ירושלים

על אלה אני בוכיה עיני עיני יורדות דמעות על אבדן יקירי נפשי:

אבי ר' **יהודה אנגל**

אמי מרת **אסתר** (לבית ליסאַק)

אחי **דוד, יעקב ו־זמק**

אחותי **העלא** וגיסי **ליאון ליסאַק**

ושלושת ילדיהם הנחמדים
ריטה, מרים ו־יוסף הי"ד

זכרם הקדוש יישמר בלבי הפצוע כל ימי חיי.

רות אנגל־פרנקל

תל־אביב

מזכרת־נצח!

ליקירי־נפשי: אבי ר' **יוסף** (ב"ר שמשון) **ארליך** ז"ל, שנפטר בערב שבועות תרצ"ו בצ'נסטוחוב

ולאחי **שמשון** ז"ל, שנפטר גם כן, באותה שנה, בצ'נסטוחוב

אמי **איידל** (לבית ויגודזקי) **ארליך** הי"ד,
שנרצחה בשעת חיסול היטגוטו הקטן בצ'נסטוחוב בשנת 1943

אשת־נעורי **מרים** (לבית בוכבינדר) וילדינו היקרים **רחל** (בת 11) **ו־גרשון** (בן ה־5) הי"ד,
שהושמדו בטרבלינקה בשנת 1943

אחי **אלחנן** ואשתו **בלומקה** (לבית באַר) הי"ד, שנספו בטרבלינקה בשנת 1942

אחותי **חנה,** בעלה **אברהם אופמן** ובנם **יוסף** הי"ד
הושמדו בטרבלינקה־בליז'ין ב־1942/43

אחותי **אסתר** הי"ד, נהרגה בצ'נסטוחוב ב"גטו הקטן" ב־1943
ובעלה **יוסף רייזמן** הי"ד, נספה בבוכנוולד ב־1945

אחי **אברהם** הי"ד, נספה בבוכנוולד ב־1946; אחי **לייבל** הי"ד, נספה בגרוס־רוזן ב־1943

אחי **בונים** הי"ד, נספה בבוכנוולד ב־1945, אחי **זלמן** הי"ד, נספה ב"האַסאַג" בצ'נסטוחוב ב־1943

כל אלה נשפך דמם כמים ואין מציל ועל זה ידאב לבי ולא אדע נוחם!

השריד לבית ארליך שהושמד
מנדיל ארליך

חולון (ישראל)

מצבת־זכרון לזכר הורינו ומשפחותיהם ז"ל

ר' **יצחק** בן ר' יעקב **ברגר**, כלתו **חוה** (בת אייזיק־יודל רוזנצוויג),

אחינו **יעקב־מאיר ברגר**, אשתו ובתם

אחותנו **חיה** ובעלה **וינבוים** ובנם

אחינו **אברהם־שמעון, בעריש פרידריך** ומשפחתו

בנות **גליקליך** ומשפחותיהן, **לאה פילצעביץ** ובעלה **בומם**

משפחת **שרר** וד"ר **מרדכי שטייניץ** ואשתו **מרים** הי"ד !

משפחת **רוזנצויג** ומשפחת **בלייוויס**

פתיל חייהם נפסק, בהרצחם על־ידי הנאצים הארורים בימי השואה.
בצער רב ובכאב צורב אנו מנציחים את זכר הקרבנות היקרים לנו.

אריה ודוב ברגר

אסתר־לאה שרר (לבית ברגר)

לזכר עולם!

אנו מנציחים ב"ספר הזכרון" לקהלת צ'נסטוחוב שאיננה עוד, את שמות יקירינו:

יצחק־צבי ברלינר, אשתו **בתיה** (לבית שורצבוים) ובנם **נתן**

מנדל שורצבוים אשתו **גניה** ובתם **רות**

נתן שורצבוים, אשתו **מרים** ובנותיהם **אירקה** ו־**הלינקה**

מאיר שורצבוים, אשתו **ברטה** ובתם **רחל**

מרדכי שורצבוים, אשתו **טוני** ובתם **ורה**

אלתר שורצבוים, אשתו **רגינה** ובתם **פרימט**

מרים נורדון (לבית שורצבוים) ובנה **גרשון** הי"ד !

כולם נרצחו בימי השואה במיתות משונות ואכזריות
על־ידי הפושעים הגרמניים הארורים ימ"ש

בשם המשפחה
אראלה בלט (לבית שורצבוים)
דוב בלט
שמואל שורצבוים
ו־משה ברלינר

חיפה

מיט טרויער און ווייטאָק פאַראייביקן מיר אין "ספר־הזכרון" לקהלת טשענסטאָכאָוו אונדזערע טייערע עלטערן און שוועסטער, וואָס געפונען זיך אויפן פאַמיליען־בילד

פאַמיליען־בילד פון משפחת ברוקארזש

ר' **אליעזר ברוקארזש, שבע ברוקארזש,**

ד"ר **שמחה** און **פעסע־פריידע,** דאָס קינד **חיים רייכענבאך**

און פרוילין **שרה ברוקארזש** הי"ד,

ווי אויך אלע אונדזערע קרובים, וואס זענען אומגעקומען אין פוילן, דורך די היטלעריסטישער רוצחים.

מיר וועלען זיי תמיד געדענקען מיט יראת־הכבוד

מעלבארן, אויסטראַליע

א. און **חיה גאנס־גאנצווייך**

לזכרון־עולם!

אונדזערע עלטערן

פאר אונדזער פארשטארבענעם פאָטער
ר' **וואָלף גאַלסטער** זכרונו לברכה
און אונדזער מוטער
לאה (פון דערהיים שוסטאק)

אונדזער שוועסטער **העניע בלאנק**
איר מאן **משה**
און זייערע ליבע קינדערלעך
לייבעלע און **זיסעלע**

אונדזער ברודער **ראובן־מיכל,** זיין פרוי **נאַטקאַ** (פון דער היים פרייס)
און זייער **זונעלע**
אונדזער ברודער **אליעזר (לייזר)** און זיין פרוי **חוה**
אונדזער ברודער **ישעיה** און זיין פרוי **חנה**

די אלע זענען דערמאָרדעט געוואָרן דורך
די היטלעריסטישע רוצחים, ימח שמם וזכרם!

די אין טיפן טרויער פארבליבענע זין און זייערע פאַמיליעס:
בנימין גאָלסטער, גב־ים און **אלכסנדר־זיסקינד גאָלסטער,** חיפה

מיר וועלען קיינמאל נישט פארגעסן און מיט יראת־הכבוד
דערמאָנען דעם נאָמען פון אונדזערן טייערן און ליבן

ר׳ עוזיאל־צבי (הירש) **גאנצוויך** הי״ד,

דאָס אייניקל פון באַוווסטן רב רבי **ישראל־ליב גאנצווייך** ז״ל, דעם גרויסן מתמיד און תלמיד פון דעם אָסטראָווצער גאון זצ״ל.

און נאך זיין חתונה, אין יאָר 1893 — מיט **רבקה־ברײַנדל** ז״ל — די בת־יחידה פון ר׳ **העניך** און**אסתר יאַז׳אווער** פון טשענסטאָכאָוו, האָט ער געלערנט א סך יאָרן תורה לשמה, אפילו, ווען ער איז שוין געוואָרן א גרויסער מיליטער־ליפעראנט.

גאַנצווייך הירש

די היטלעריסטיש מערדער האָבן געמאַכט אַסוף צו זיין שיין יידיש לעבן אין טשענסטאָכאָוו.

יהא זכרו ברוך! און זאָל זיין נאָמען אויך פאר׳אייביקט ווערן אין אונדזער ״ספר־הזכרון״

מעלבארן, אויסטראַליע

משפחת **גאַנס־גאַנצווייך**

אנו מעלים בכאב ויגון כבד, את זכר יקירינו, שנרצחו בימי שואת ישראל בפולין ובאירופה על ידי משמידי עמנו, הרוצחים הנאציים הארורים—ימ״ש

מיכאל ובלציה דימנט הי״ד

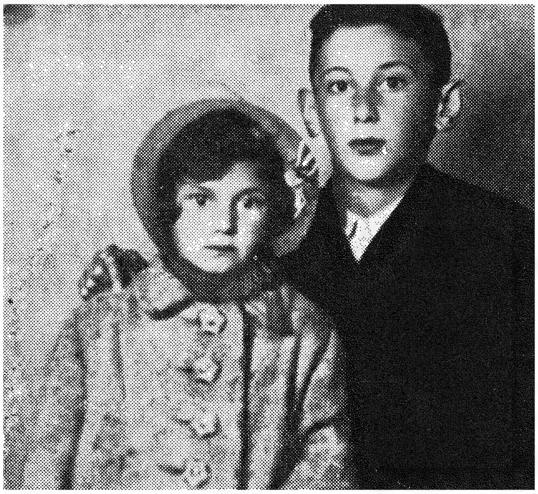

פראניה גלברד (לבית דימנט) הי״ד

בתי ואחותנו **פריידל־פראַניה גלברד** (לבית דימנט) ובנותיה **מינדל׳ה (מינה) ו־פסלה** הי״ד
בני ואחינו **מיכאל** ואשתו **בלציה** (לבית גרינצייגר) הי״ד

זכרם יישמר על ידינו לנצח־נצחים!

אמם: מלכה דימנט, בארץ
אחיהם: ישראל דימנט ומשפחתו, בארץ
אחותם: כרמלה קירשנברג (לבית דימנט) בארץ
אחותם: **חוה וישינסקי** (לבית דימנט) ובעלה באוסטרליה

ברטט ובחרדת־קודש אני מנציח ב״ספר הזכרון״ ליהודי צ׳נסטוחוב את זכר נפשות יקירי־נפשי שנספו על קדושת שם ישראל על ידי הנאצים הארורים ימ״ש בימי השואה האיומה בתולדות עמנו:

אשת־נעורי **קריינדל גליקסמן** הי״ד

בנינו היקרים:

יעקב הי״ד, שנרצח בגיל הי״ב לשנות חייו

פערל הי״ד, שנרצחה בגיל השש לחייה

ואת חותני ר׳ **יוסף** ב״ר **דוב-בערל גליקסמן** הי״ד
וחותנתי מרת **דאניע-מרים** (לבית **פוטוצקי**) הי״ד
תהיינה הנשמות הקדושות צרורות בצרור חיי עמנו לעולמים

השרוי באבל מר
משה גליקסמאן

כ׳פאראייביק אין ״געדענק־בוך״ פון דער טשענסטאָכאָווער קהילה די הייליקע קרבנות, וואָס כ׳האב געהאט ביים גרויסן חורבן פון פוילישן יידנטום דורך די היטלעריסטישע רוצחים, ימח שמם וזכרם.

כ׳האב פארלוירן מיין פאטער **שלמה** און מוטער **דבורה־רחל** (פון היים קאפינסקא) **גליקסמאן**

און מיינע שוועסטער **ליבע, פרומעט און שרה**

וועלכע מען האָט פאַרטריבן קיין טרעבלינקא ביי דער ערשטער ערב־ראש־השנה אקציע תש״ב (1942),

מיין שוועסטער **אסתר** מיט איר 3 יעריק טעכטערל **מרים**

פארשיקט צום טויט ביי דער צווייטער אקציע, ערב סוכות תש״ג (1942),

מיין 17 חדש׳דיק זונעלע **מענדעלע** — אומגעקומען י״ג תשרי תש״ג אין מאסן־קבר אויף דער גאַס.

ביי דער אקציע אין שמחת־תורה תש״ג האב איך פאַרלוירן

מיין יוגנט־פרוי **אסתר־עדזשא** (פון דער היים גליקסמאן),

געוועזענע קראנקן־שוועסטער אין יידישן שפיטאָל.

כ׳האב אויך פארלוירן מיין זיידען ר׳ **משה קאפינסקי** — ד׳ ינקום דמם!

אין אייביקן טרויער און ווייטאק
ליפמאן גליקסמאן־בראנקס

ניו־יארק

יצחק ב״ר ישעיהו ו־חוה **גראנעק** ז״ל

בעלי ואבינו **יצחק גראנעק** ז״ל, שנולד ביום 2 ליולי 1910 ונפטר בתל־אביב ביום ראשון, כ״ה בשבט תשכ״ה — היה, למעשה, קרבן מלחמת־העולם השניה והמאורעות הטרגיים שעברו עליו בימי הכיבוש האכזריים של הרוצחים הנאציים ימח שמם וזכרם.

הוא היה עד־ראיה למאורע האיום של חיסול ״הגיטו הקטן״ בצ׳נסטוחוב, ביום השבת, 26 ליוני 1943, כאשר גם אמו־יקירתו **חוה** (לבית גולדברג) הי״ד נסחפה באכזריות בלתי־אנושית עם יתר שרידי היהודים בצ׳נסטוחוב למקומות ההשמדה.

על־יד ביתנו ממש נרצח בּיריה על ידי הרוצח הנאצי האנטקע, ימ חשמו וזכרו אחיו, גיסי ודודנו הצעיר **אפרים** (פעלעק), הי״ד.

הוא ראה במו עיניו את חורבנה של צ׳נסטוחוב היהודית — את המעשים הרעים והבלתי־אנושיים של רוצחי בני עמו וידו קצרה מלהושיע להם.

לבו נשבר בקרבו ולאחר שנשאר בחיים בא עם משפחתו ארצה — כשהוא שבור ורצוץ ומבלי להתחשב במחלתו הקשה — מחלת הלב — חשב על הנצחת הוריו ואחיו האהובים בספר־הזכרון ליהדות צ׳נסטוחוב ופעל בשטח זה. אולם, הגורל המר חשב אחרת — הוא מת במבחר שנותיו ולא זכה לראות בהופעת ספר־הזכרון..., שבו אנו מנציחים את שמו ודמותו!

אבינו יצחק גראַנעק ז״ל

זכרך יהא שמור אצלנו לעולמים

אשתך **נחמה (לבית הרצברג) גראנעק**
ובניך **אברהם ו־יעקב**

תל־אביב

למזכרת־נצח!

אנו מעלים ב״ספר הזכרון״ ליהודי צ׳נסטוחוב שהושמדו

את זכר הורינו היקרים — שתפסו מקום חשוב מאד בחיים הכלכליים והציבוריים של צ׳נס־טוחוב היהודית — והם:

אבינו ר׳
בערל האַפּמאַן ז״ל

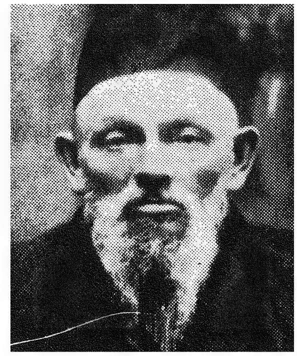
שהיה בעל בית המס־חר לצבעים וכימיקלים בצ׳נסטוחוב, שנוסז עוד ב־1913 ב״שוק־הקטן״ והקים את סניפיו: בשדרה הרא־שונה מס׳ 2 ובסוסנו־ביץ (ברח׳ מונדרז׳ילב־סקה). היה ידוע בעי־רנו בנדבת לבו ובמעשי־הצדקה והחסד שלו

ואמנו מרת
פרימט ז״ל
(לבית הלמן)
חברתו בחיים ולמעשים טובים

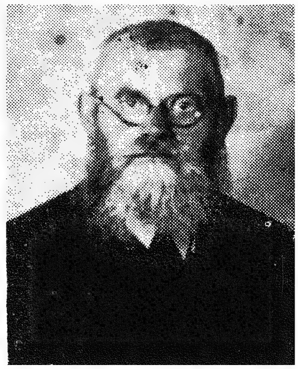

משפחת ר׳ בערל האַפּמאַן ז״ל

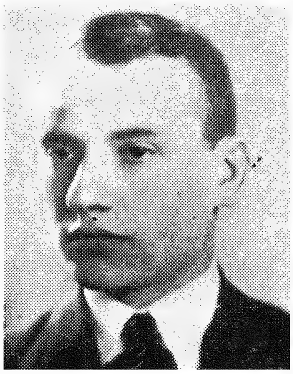
בניהם הערצקא ו־הלל ובתם שרה בתל־אביב
ובנם יעקב בארצות־הברית

ר׳ אליעזר ווילינגער ז״ל

ר׳ יוסף ווילינגער הי״ד

יהודה ווילינגער הי״ד

מיט יראת־הכבוד פאר׳אייביקן מיר אונדזערע טייערסטע:

אונדזער פאטער ר׳ **אליעזר** ב״ר **יהודה ווילינגער** ז״ל
וועלכער, איז נפטר געווארן אין יאר 1923 אין עלטער פון 63 יאר.
ער איז געווען א גרויסער ירא־שמים, בעל תפילה און בעל־קורא אין
״ראָספשער שטיבל״, אַ נדבן און באַליבט ביי יעדן.

זיין ערשטע פרוי **חיה רבקה** ז״ל, איז געשטאָרבן אין יאר 1905

אונדזערע קרבנות פון די היטלעריסטישע רוצח׳ישע לאַפּעס זענען
געווען זיין צווייטע פרוי
ביילע (פון דער היים **צוקערמאַן**)

זיין זון **יוסף** מיט זיין פרוי **בריינדל־פריידל**
(פון דער היים אַבראַמאָוויטש)
און זייערע קינדער **מרדכי־גרשון** און **גיטל**
זיין זון **יהודה** מיט זיין **פרוי** און קינדער
זיין זון **יעקב** מיט זיין **פרוי** און קינדער הי״ד.

מיר וועלן אייך קיינמאל נישט פאַרגעסן!
אייערע זין און ברידער: **מאַקס, מאָריס, אַדאָלף**
סעם און **ווילי** (אלע אין אמעריקא)
שלמה ווילינגער (ישראל)
אייניקל: **חיים־ראובן** (ישראל)

משפחת ווילינגער אין טשענסטאָכאָוו

ר׳ אליעזר און חיה רבקה ווילינגער זענען געווען באַקאַנט אין שטאָט מיט זייער פאַר׳צווייגטער משפחה. זיי האָבן געוווינט אויף דער וואַרשעווער גאַס און געהאַט 6 זין. נאָכן ערשטן פּאָגראָם און כדי אויסצומיידן מיליטער־דינסט ביי די צאַרישע מושלים איז זייער עלטסטער זון מאַקס, נאָך אין יאָר 1904, אַוועק קיין אַמעריקע, ווו ער וווינט מיט זיין פרוי מינא אין ניו־יאָרק און איז טעטיק אין טשענסטאָכאָווער יאַנג מען סאָסייטי.

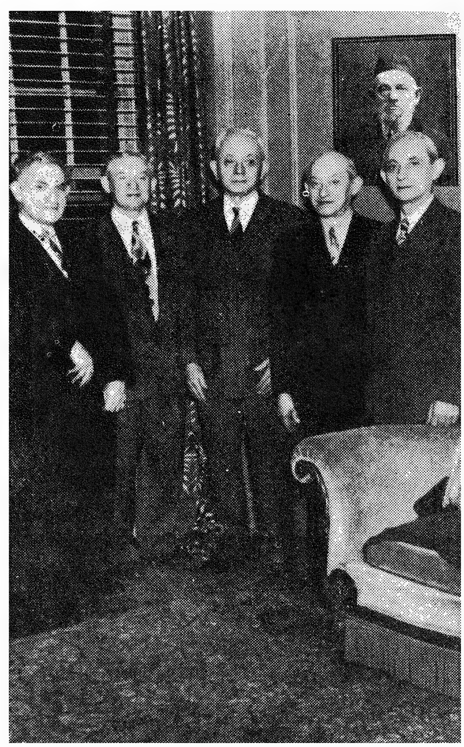
ווי דער שטייגער אין יענע צייטן, האָט ער אין יאָר 1913 ״אַראָפּגענומען״ קיין אַמעריקאַ זיין צוואַנציג־יעריקן ברודער מאָריס. ער און זיין פרוי מינא זענען מיטגלידער אין טשענסטאָכאָווער רעליף קאָמיטעט אין ניו־יאָרק.

אין זעלבן יאָר איז אויך דער דריטער ברודער, אַדאָלף, אַוועק קיין אַמעריקאַ. ער וווינט די גאַנצע צייט מיט זיין פרוי פאַני אין שיקאַגאָ.ביידע זענען מיטגלידער אין אָרטיקן טשענסטאָכאָווער פאַראיין. זיי זענען אויך איינגעשלאָסן אינעם ״יידישן נאַציאָנאַלן פאַרבאַנד״ און זענען אויך טעטיג אין פאַרבאַנד ״בני ברית״ און נעמען אַנ׳אַקטיוון אַנטייל אין אַלע אַקציעס לטובת ישראל.

אין יאָר 1914 — קורץ פאַרן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה — איז דער 20־יעריקער סעם אויך אַוועק קיין אַמעריקאַ. ער לעבט מיט זיין פרוי גוסי אין ניו־יאָרק און אויך זיי, זענען חברים אין טשענסטאָכאָווער פאַריין.

אין יאָר 1920 — ווען אין טשענסטאָכאָוו האָבן זיך נאָך גוט געפילט די רעזולטאַטן פון דער וועלט־מלחמה און די עקאָנאָמישע ענדערונגן, צוליב דער אַנטשטייאונג פון דער פוילישער מלוכה — איז אויך ווילי, אַוועק קיין אַמעריקאַ און ער וווינט מיט זיין פרוי אסתר אין פּאָלסבורג.

מאָריס און אַדאָלף האָבן לעצט׳נס באַזוכט ישראל אַלס טוריסטן און האָבן זיך גוט באַקאַנט מיטן פרייען לעבן אין דער יידישער מלוכה און גוט פאַרבראַכט מיט זייער ברודער שלמה. וועלכער וווינט אין חיפה און מיט זייער ברודער׳ז־זון חיים ראובן ווילינגער, ווי אויך מיט די איבעריקע קרובים און יוגנט־פריינט.

די ברידער ווילינגער אין אַמעריקאַ

לזכר הורי משה ומינקה שניספו בשואה אחיותי מאניה,
פלה ובעלה יהונתן סטרקו.
עזריאל יעקובוביץ בן־משה, תל־אביב

מצבת־זכרון ב״ספר־הזכרון״ ליהודי צ׳נסטוחוב שאינם

להורי היקרים

ר׳ **חיים־יוסף לבנהוף** ז״ל, שנפטר בשנת 1936

ולאמי מרת **ביילה** (לבית אהרונוביץ), שנפטרה בשנות השואה

ולזכר אחי **אברהם־ישעיהו**, גיסתי **פרימט** (לבית נימיץ)

ולבנותיהם הנחמדות **מלה־מרים, פייגלה ו־מינדלה** הי״ד

שנרצחו על ידי הרוצחים הטמאים, שהשמידו מיליוני אחינו
הקדושים והטהורים בפולין ובכל ארצות אירופה.

ארץ אל תכסי דמם!

השרויה באבל ובצער צורב
בלומה קלקא (לבית לבנהוף) תל־אביב

ר׳ חיים־יוסף לבנהוף ומשפחתו

מיין מאַן און אונדזער פאָטער

פנחס לאוו (לעווקאוויטש)

געבוירן אין טשענסטאָכאָוו אין יאר 1911 געשטאָרבן אין יאר 1957 אין בליענדיקן עלטער פון 46. געווען אין אויסטראליע זער אקטיוו אין יידישן געזעל־שאפטליכן לעבן. פון די גרינדער און וויצע־פרעזידענט פון טשענסטאָכאָווער לאנדסמאנשאפט אין מעלבארן צוזאמען מיט זיין פרוי **אסתר**, זאל לעבן, האבן זיי באזוכט ישראל אין יאר 1957. געווען אנטציקט און דעצעדירט זיך ווידמען מיט מער ענערגיע און צייט פארן בוי פון ישראל, אבער, ליידער, אזוי שנעל פון אונדז אוועק. זיין פריצייטיקער טויט האָט ארויסגערופן גרויס טרויער צווישן די טשענסטאָ־כאָווער אין אויסטראליע.

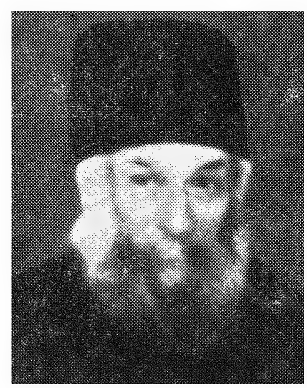

פנחס לאוו (לעווקאוויטש) ז״ל

מיט טיפן טרויער און ווייטאק פאר׳אייביקן מיר
זיין נאָמען אין ״ספר טשענסטאָכאָוו״

זיין פרוי **אסתר** (פון דערהיים ווינדמאן),
טאכטער **מאשע**, זיינע זין **שלמה** און **הערשל**,
די מוטער **שיינדל**
און די גאנצע משפחה אין אויסטראליע

אבינו וסבי

מצבת־זכרון למשפחתנו המושמדת!

ר׳ **מיכאל** ב״ר יצחק הלוי **ליפסקי** הי״ד
שהיה גבאי בבית החסידים דשידלוב, חבר פעיל ב״חברה־קדישא״ בצ׳נסטוחוב ובשאר מוסדות הצדקה והחסד שבעיר.

אמנו וסבתי מרת **מירה** (לבית פרנקל) הי״ד,
שהיתה עסקנית צבורית מסורה לכל דבר טוב ומועיל לעניים ולצרכי הכלל.

אחיותינו:
פסה־פרידה
בעלה
מנחם חורז׳בסקי וילדיהם
דינה ובעלה **יחזקאל ליפסקי** וילדיהם
קריינדל ובעלה **אברהם פיינר** וילדיהם
הי״ד

אמנו וסבתי

כולם מתו מות קדושים בימי השואה האיומה ביותר בתולדות עמנו
על ידי הרוצחים הנאציים — ימח שמם וזכרם.

השרויים באבל כבד
יצחק ליפסקי ומשפחתו
ונכדם אליעזר חורז׳בסקי
תל־אביב

הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו!

אנו מנציחים ומעלים את שמותיהם של יקירינו ב״ספר־הזכרון״ ליהודי צ׳נסטוחוב, העיר בה נולדו ובה פעלו עד שזכו לעלות ארצה ולהשתתף במפעל בנינה והם:

זאב-וולף לנצמן

ורעיתו **מרים** (בת ר׳ מרדכי ז׳וז׳בסקי ז״ל)

המנוח נולד בצ׳נסטוחוב בשנת 1889 ונמנה בין ראשוני הצעירים היהודיים שלמדו מקצועות חפשיים והוסמך כמורה למסגרות־מכנית וגם מונה כמורה בבית־הספר המקצועי היהודי בצ׳נסטוחוב. הוא היה חבר פעיל בועד ״פועלי־ציון״ שבעיר ובועדת המשרד הארצישראלי לאישור מועמדים, בעלי־מקצוע, לעליה לא״י.

זאב־וולף ומרים לנצמן ז״ל

בשנת 1920 התחתן ובשנת 1935 עלה יחד עם א ש ת ו ובניהם מ ו ל ה ו־י ח י א ל ארצה והשתקע עם עם משפחתו בירושלים, בה פתח בית־מלאכה למסגרות מכנית.

בתקופת מלחמת־העולם השניה ולאחריה נבחר כיו״ר הועד הירושלמי לעולי צ׳נסטוחוב וביתם היה פתוח לרווחה לכל ניצולי השואה שבאו ארצה, שנתקבלו בחבה ע״י הזוג הנחמד הזה. אולם, לאחר מחלה קצרה, נפטר ביום 20 למרס 1961. אשתו הנאמנה חלתה במחלה ממארת, ששמה קץ לחייה, ביום 17 לאוגוסט 1961.

תהיינה נשמותיהם הטהורות צרורות בצרור החיים!

לזכרון נצח!

אנו מעלים ב״ספר־הזכרון״ לקהלת צ׳נסטוחוב שאיננה, את זכר יקירי־נפשנו

אבינו

ר׳ יוחנן לנצ׳נר ז״ל

אמנו

יכט הי״ד (בת ר׳ בעריש צ׳נסטוחובסקי ז״ל)

אחינו

ישראל-דוד ז״ל

אחותנו

מרים-פייגל הי״ד

וכל בני משפחותינו שנהרגו והומתו על ידי הנאצים — משמידי יהדות פולין ואירופה

יהא זכרם ברוך!

אברהם חיים לנצ׳נר ומשפחתו
חוה הופמן (לבית לנצ׳נר) ומשפחתה
תל־אביב

מזכרת לעולמי־עולמים

לאבינו ר' **יצחק סמסונוביץ** הי"ד

לאמנו מרת **גולדה** (לבית זיידלר) הי"ד

לאחינו **דוד** ו-**יחזקאל**

סבתנו **הינדה**, דודנו **לייב**

דודותינו **בלומה** ו-**הינדה סמסונוביץ**

ומחצ'ה הי"ד.

מימין לשמאל: לייב, הינדה ובלומה סמסונוביץ
ומחצ'יה גנדלמן־סטורוזום

כולם נרצחו בימי השואה על ידי הצוררים הנאציים — ימח שמם וזכרם!

על מותם האכזרי מתאבלים מרה
בתם חנה פגורה (לבית סמסונוביץ) בישראל
בנם יעקב סמסונוביץ בפריס

מזכרת עולמים!

להורי ולאחותי היקרים והחביבים

לאבי **ליאון** בן **עקיבא פוגל** ז"ל
שנפטר בצ'נסטוחוב

לאמי **לוצינה** (לבית שטרנפלד) **פוגל**
הי"ד

ולאחותי **האלינקה** הי"ד

שנספו במחנה־המות טרבלינקה

על ידי הנאצים הארורים

השרויה באבל כבד
מרילה (לבית פוגל) הלפרין

JAKUB STERNFELD
SALOMEA STERNFELD Z KARTUZOW
LUCYNA FOGEL ZE STERNFELDÓW
HALINA FOGEL
DAWID OSELKA
HELENA OSELKA ZE STERNFELDÓW
KRYSIA OSELKA
JÓZEF ZOMBEK
REGINA ZOMBEK ZE STERNFELDÓW
OLES ZOMBEK
MANIA KAUFMAN ZE STERNFELDÓW
DAWID KAUFMAN

WYWIEZIENI DO TREBLINKI
15 IX 1942

KU WIECZNEJ PAMIĘCI

SYN

CZĘSTOCHOWA 9 VI 1947

מזכרת־נצח!

בחרדת־קודש, אנו מעלים ב״ספר הזכרון״ ליהודי צ׳נסטוחוב שהושמדו על ידי הצר הצורר בימי השואה שבמלחמת־העולם השניה, את הורינו ובני־משפחתנו שנרצחו על ידי הנאצים הארורים בצ׳נסטוחוב ובמחנות־המוות אושביץ ו־טרבלינקה. —

אונדזער פאטער **שלמה** (ב״ר צדוק) **קאניעצפאלער**
מוטער **חנה-צפורה** (בת ר׳ שלמה-מאיר) **קאניעצפאלער**
פאטער און שווער **טוביה-יוסף** (ב״ר זיסקינד) **מאַיאָרטשיק**
מוטער און שוויגער **פראדל** (בת ר׳ שלמה-מאיר) **מאַיאָרטשיק**
ברודער **זיסקינד** (אגוש) **מאַיאָרטשיק** פרוי און קינד
ברודער **יצחק מאַיאָרטשיק**, פרוי און צווי קינדער
שוועסטער **אסתר קערנער**, מאן און צווי קינדער
שוועסטער **סאלא גליקסמאן**, מאן און צווי קינדער
ברודער **פנחס קאניעצפאליער**, ברודער **צדוק קאניעצפאליער** און פרוי
שוועסטער **אסתר-דבורה קאניעצפאליער** און שוועסטער **שרה קאניעצפאלער** הי״ד

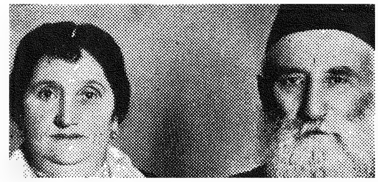
די על פי נס לעבן־געבליבענע
לאה (פון דער היים מאַיאָרטשיק)
און דוד קאָניעצפאָלער ז״ל

ישראל

In memory of my beloved mother Freidl, father Avraham, brother Alter, who perished in the disaster in Czestochowa - Hana(Wasserman) Kushynski, Los-Angelos

לזכרון לנצח נצחים!

דוד ואשתו באזשע קאָרנבערג הי״ד
ממעלבארן באוסטרליה

אונדזערע טייערע עלטערן
ר׳ **דוד** און **באזשע קאָרנבערג** הי״ד

און אונדזערע קרובים **אברהם** זיין פרוי **מרים**
און זייער זון **שמואל גאנצווייך**

הירש (עזיאל־צבי) גאנצווייך און זיין **טאָכטער**
מרים, אסתר, רבקה און **אלטר זאנדבערג,**

העניק און **ביילע זאנדבערג,**
חנה ליסאק און איר טאָכטער **צילקא,**
שרה נונבערג און איר **מאן**
און **פייבל קארנבערג** הי״ד,

וועלכע זענען אומגעקומען דורך די היטלעריסטישע רוצחים אין טשענסטאָכאָוו.

אברהם און **לאה ראָמאַן** הי״ד אומגעקומען אין אושוויץ,
שמואל און **חיה ביבער** און זייער זון **סעוועק** און **ריטא מאנהייט** מיט איר מאַן הי״ד,
וועלכע זענען דערמאָרדעט געוואָרן אין טרעבלינקא

זייערע הייליקן נעמען פאראייביקן מיר אין ״ספר הזכרון״ פון דער טשענסטאָכאָווער יידישע קהלה

מיט ווייטאָק און צער
משפחת **דניאל ליסאק**

מעלבארן, אויסטראַליע

ר׳ יצחק קליימן הי״ד

מלכה (לבית בלזם) קליימן הי״ד

טוניה קליימן־דרוזדזיק הי״ד

רוז׳ה קליימן הי״ד

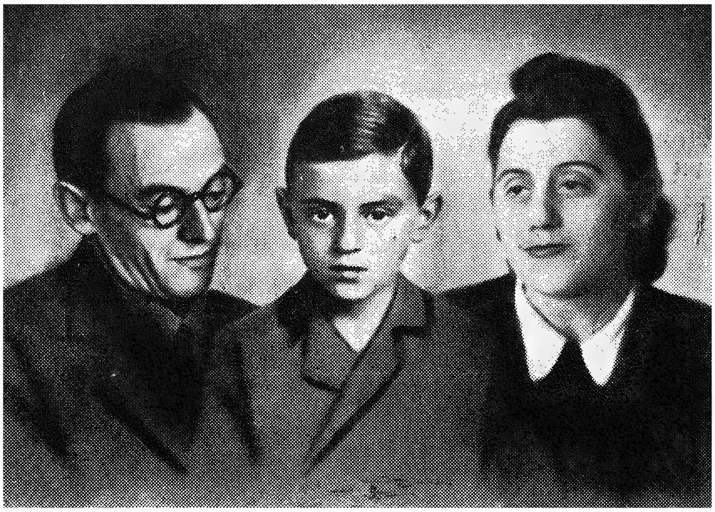
ברטט של קדושה ויראת הכבוד הנני מעלה לזכרון־נצח את שמות:
אבי ר׳ **יצחק** ואמי **מלכה׳לע** (לבית בלזם) **קליימן** הי״ד
אחי **הרמן** וגיסתי **ברונקה** (לבית קאופמן),
אחותי **פלה** ובעלה **נתן** (נאַטעק) **קאופמן** וילדיהם **יורק ו־סבק,**
אחותי **טוניה** ובעלה **רומק דרוזדזיק,** אחותי **רוז׳ה**

ויתר בני משפחתי שנרצחו ע״י הרוצחים הארורים, שליחי השטן הנאצי ימ״ש!

השרויים באבל כבד
לוסיה פומרנץ (לבית קליימן) **ומשפ׳**, רמת־יצחק

למזכרת־נצח!

אני מעלה ב„ספר הזכרון” לקהלת
צ׳נסטוחוב המושמדת את זכר אשת־נעורי

רחל רוזנצויג (לבית יונגסטר, מסוסנוביץ)

את בתי **שרה (לוניה)**, בעלה **שמואל בולקה** ובנם **אלכסנדר (סטיפן)** שתמונתם נשתמרה
בני **מאיר (מאַרעק)**, גיסתי — אשת אחי **בנימין רוזנצויג**, בנה **לולק**
ובנותיה: **לוניה, דורקה ו־זושה,**
גיסי **חיים־לייב יונגסטר**, אשתו **אסתר** ובנותיהם **רגינה ו־פלה** הי״ד
כולם נרצחו באכזריות בלתי־אנושית ע״י הפושעים הנאציים — משמידי יהדות פולין ואירופה
בימי השואה שבמלחמת־העולם השניה.

ישראל **משה רוזנצויג**

אין טרויער און שמערץ

פאר׳אייביק איך אין „ספר הזכרון” פון דער טשענסטאָכאָווער חרוב׳ער יידישער קהילה

דעם אנדענק פון מיין פאָטער

ר׳ **ישראל-דוד רושעצקי**

מיין מוטער **אדעלא** (פון דער היים **ווראנאָוויטש**)

מיין ברודער **מנחם**

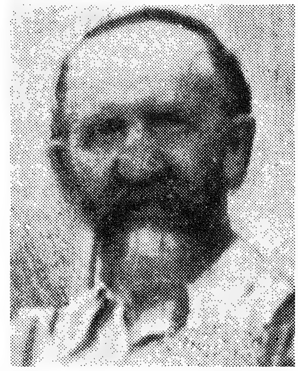
מיינע שוועסטער **רחל, לאה-שושנה** און **צביה** הי״ד

וועלכע זענען דערמאָרדעט געוואָרן דורך די נאצישע חיות.

זאל דאס דינען אלס א סימבאָלישע מצבה אויף אייערע אונבעקאנטע קברים פון אייער טאַכטער און שוועסטער, וואס טראגט איר שמערץ פון אייער פרי־צייטיקן טויט, טיף אין איר צובראָכן האַרץ.

חיפה, נוה שאנן, רח׳ הגליל א/17 **חנה רושעצקי**

צום אייביקן אנדענק!

פון אונדזערע עלטערן

ר' חיים און רבקה ריכטיגער הי"ד

וועלכע זענען פארברענט געווארן אין די גאז־קאַמערן פון טרעבלינקא

פון אונדזער שוועסטער **האנקא** הי"ד

וועלכע האָט געקעמפט און געפאַלן אין דער פ אַ ר י ז ע ר
אונטער־ערדישע באַוועגונג געגן נאַצי־שונא סוף יאָר 1944

די אין טרויער און ווייטאָק פאַרבליבענע:
סאַבינאַ פלאַוונער ישראל, **העלא טילבאָר** פאריז,
געניא וויסבערג קאנאדע, **צעשא קליין** ישראל,
יאדזיא לאפידעס קאנאדע און **צדוק ריכטיגער** אויסטראליע

למזכרת־עולם

אנו מעלים ב"ספר צ'נסטוחוב" את
זכר הורינו היקרים

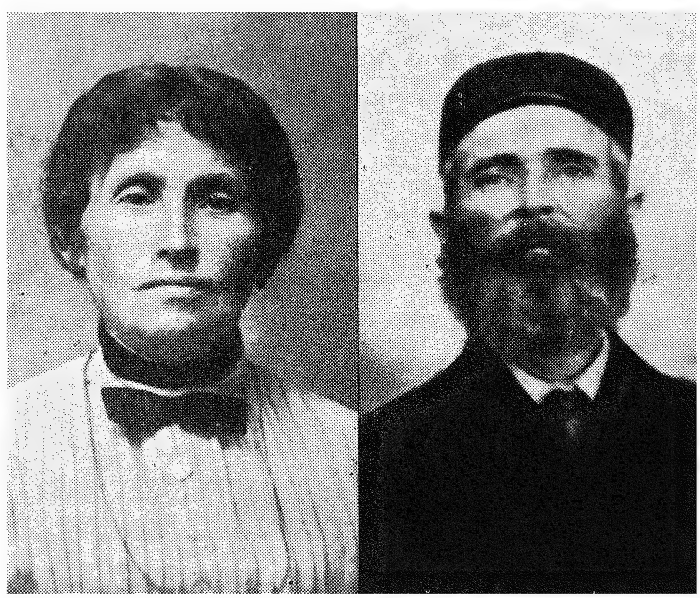
ר' **יוסף ברוך** (ב"ר ראובן ז"ל)
שנפטר בוורשא בער"ח סיון תרע"ח

אלטה (בת ר' גרשון־צבי וורנר ז"ל)
שווארצבוים
שנפטרה ברחובות
ביום י"ז בסיון תש"ז

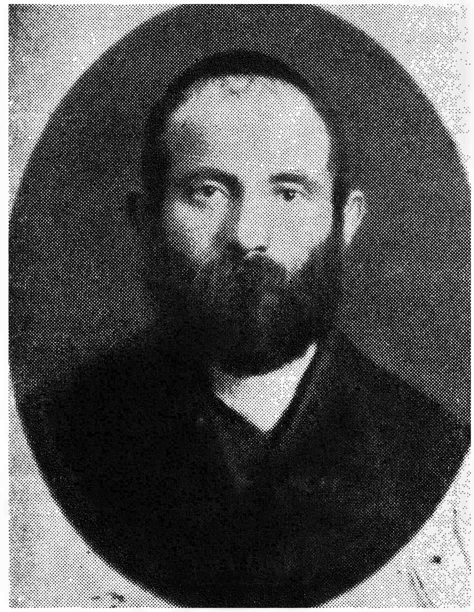
ובניהם **יעקב ו־הרשל** הי"ד,
שנספו בשואה.

יקרתם לנו מאד וזכרכם לא ימוש
מאתנו לעולמים!

משפחת
רחל ו־משה־חיים טיברג,
תל־אביב

ר' יוסף ורעייתו מרת אלטה שווארצבוים ז"ל

ר' משה שולוביץ ז"ל

למזכרת־עולם!

אנו מעלים ב"ספר־הזכרון" ליהודי צ'נסטוחוב
את זכר הורינו ואחיותינו היקרים

אבינו ר' **משה** (ב"ר יעקב ו־רחל־לאה) **שולוביץ** ז"ל
שנפטר בי"ג בתשרי תש"ג

אמנו מרת **קנדיל** (בת ר' ראובן ומלכה שוורצבוים) ז"ל

ואחיותינו **מלכה ו-איטקה-יהודית**
נספו בשואה ביום ב' דסוכות תש"ג

ד' ינקם את דמם

ונפשותיהן הקדושות תהיינה צרורות בצרור החיים

בניהם ואחיהם המתאבלים מרה
ראובן ו־ירחמיאל־ישראל־יצחק שולוביץ
רמת־יצחק

מיר פאר'אייביקן דעם אנדענק
פון אונדזערע ליבע :

פאטער ר' **יעקב שטערנבערג** הי"ד
וועלכער איז באקאנט געווען מיט זיין גוט־
הארציגקייט און מעשים טובים

אונדזער מוטער
רחל-לאה (פון דערהיים אדערבערג)

אונדזערע ברידער **גרונם נתן** און **דוד**

אונדזערע שוועסטער
מרים, גרינע, באלטשע, הענדל
און **פעסע** הי"ד

זיי אלע זענען דערמאָרדעט געווארן
דורך די נאצישע רוצחים.

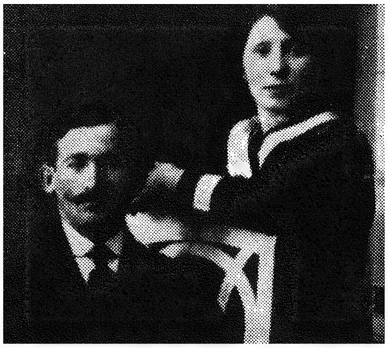
מיט טיפן טרויער און ווייטאָק
אייערע קינדער און ברידער
שמחה און **מאיר** אין חוץ־לארץ

ר' יעקב ורעיתו רחל שטרנברג הי"ד

צום אייביקן אנדענק!

פון מיינע ליבע עלטערן, ברידער און שוועסטער:

די עלטערן ז״ל

מיין פאטער ר׳ **אברהם-אבא שצערבלא**

מיין מוטער **קיילע**

מיינע ברידער **יהודה, דוד און יוסף**

מיינע שוועסטער **העניא, לאה און זיסל — הי״ד!**

אלע זענען אומגעקומען דורך די נאצישע בלוט-דורשטיקע רוצחים
אין די שרעקליכע יארן פון דער צווייטער וועלט־מלחמה

זיין גרויסן שמערץ טראָגט שטענדיק אין זיין האַרץ זייער זון און ברודער

יסוד־המעלה — **שמואל שצ׳רבלה**

מזכרת־נצח!

להורי היקרים:

לאבי **שלמה אורבך**, לאמי **ליבה** (לבית קושינסקי),

לאחי **לולק** שנספו בשואת ישראל ולאחי **יוסף**, שנהרג אחר תום מלחמת־הדמים הארורה.

אני מעלה את שמותיהם ב״ספר הזכרון״ לקהלת צ׳נסטוחוב המושמדת

בנם ואחיהם
יעקב אורבך, תל־אביב

מזכרת־נצח!

אני מעלה את שמות יקירי־נפשי שהומתו על ידי הצר הצורר בימי שואת ישראל בפולין ואירופה

את אבי ר׳ **יעקב־יוסף ברז׳וסקי** הי״ד, אמי **חיה** (לבית פלדשטיין) הי״ד

אחותי **הלה** ו־אחי **זליג הי״ד**

דודי **שלמה ברז׳וסקי**, אשתו **אַדזיה** (לבית פלדשטיין) הי״ד, ובתם **חוה** הי״ד

דודי **דוד דייטשמן**, אשתו **רגינה** (לבית פלדשטיין) ובנותיהם **חוה, גוטה ו־הניה** הי״ד

ביגון וצער יישמר בעמקי לבי זכרונם הקדוש.

רחל קלקה, גבעתיים

למזכרת עולם

אנו מעלים ב"ספר הזכרון" ליהודי צ'נסטוחוב
את שמות יקירינו

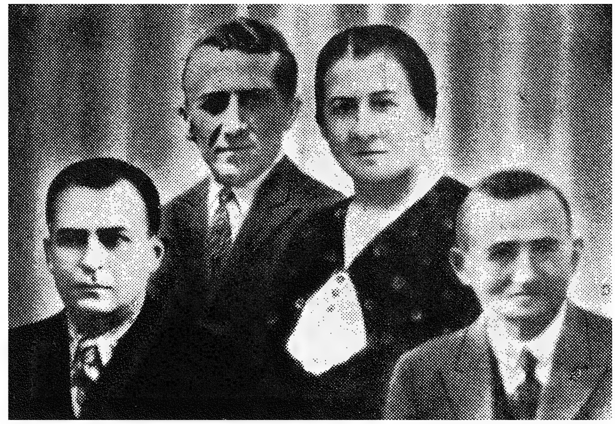
אבינו **דוד זילברשטיין** הי"ד

אמנו **איטה־דינה** (לבית צ'רנוברודה) הי"ד

אחינו **יעקב ואיגנץ** הי"ד

ש:רצחו ע"י הרוצחים הנאציים בימי שואת ישראל בפולין.

השרויים ביגון וצער
בתם ואחותם **הלנה רוזנצויג־רוז'נסקי**, בישראל,
בנם ואחיהם **טדעאוש** — בפולין
וב:ם ואחיהם **מאוריצי** — בפריס

דוד ואיטה־דינה זילברשטיין ובניהם יעקב ואיגנץ

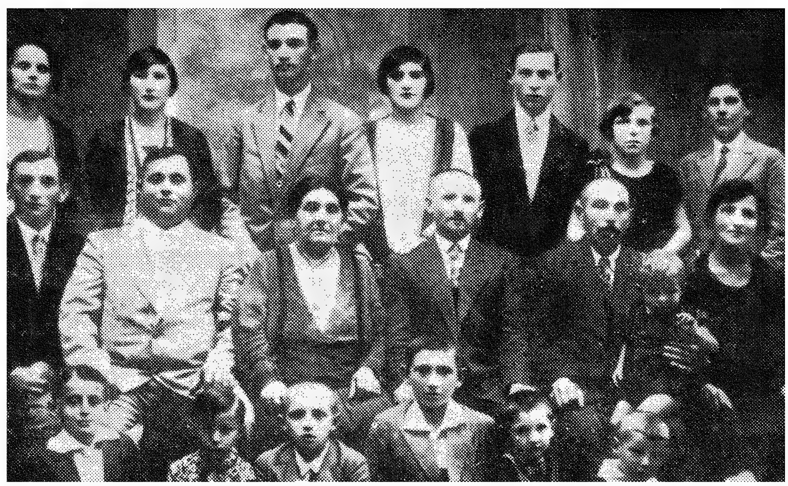
על אבדן יקירינו שנרצחו ע"י הנאצים
הארורים

האחים **מאיר־הרש, זלמן**
וחיים־בער זלצר ומשפחותיהם
שנולדו בצ'נסטוחוב

ו־**פניה הרשליקוביץ** ומשפחתה
הי"ד

מתאבלים ביגון קודר שרידי המשפחה

בתיה ו־אפרים זלצר
(בתו ובנו של **מאיר זלצר** הי"ד)

תמונה־משפחתית של משפחות זלצר ו־הרשליקוביץ הי"ד

אנו מתאבלים אבל כבד על רצח יקירי־נפשנו ע"י צוררי ישראל הגרמנים הארורים, אשר נרצחו בימי השואה,

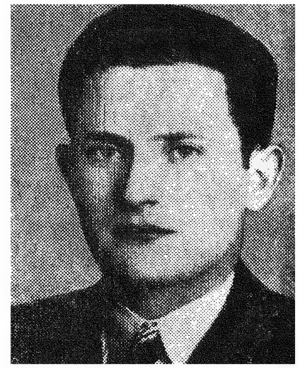
אבינו ר' **יעקב לבקוביץ** הי"ד
אמנו **גיטל** (לבית חסקלוביץ)
אחותנו **בלה הרשברג**, בעלה **יצחק** ובנם **זאב**
אחינו **ישראל** ואשתו **רגינה**
אחינו **מנחם (מאַניעק)**, אחותנו **שושנה (רוז'קה)**
ואחינו **זאב** הי"ד

אשר, כתוצאה מעינויים קשים וסבל רב, נפטר בש:ת 1955 בארה"ב.

השרויים בצער ויגון
תמר ברלינר (לבית לבקוביץ) בישראל
זלמן לבקוביץ, בארצות־הברית

ר' יעקב לבקוביץ, אשתו גיטל ובתם בלה

הרמן קליימן הי"ד

בכאב צורב וברטט נפשי אנו מנציחים ב"ספר־הזכרון"
לקהלת צ'נסטוחוב המושמדת, את זכר הורינו היקרים

הרמן ו-ברונקה (לבית קאופמן) **קליימן** הי"ד

אשר נרצחו על ידי הפושעים הנאציים הארורים, יחד עם
יתר בני משפחתנו, בימי השואה שלא היתה כדוגמתם
בתולדות עמנו.

גיזה סגל (לבית קליימן) **ומשפחתה**
גבעתיים

ברונקה קליימן הי"ד

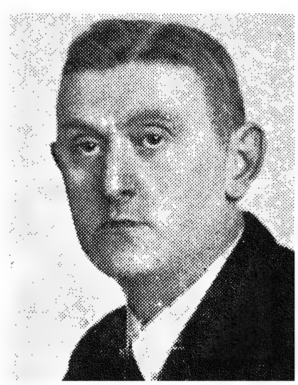
תמונת ר' קלמן רייכר ז"ל, שכמה מהם זכו להשאר בחיים ולהגיע לאר"י

למזכרת־עולם!

אנו מנציחים את שמות יקירינו
ר' **קלמן** ב"ר מאיר **רייכר** ז"ל
ואשתו **מלכה** בת ר' אהרן־מנדל רדליץ ז"ל
רייזל (בת ר' מאיר שטכלברג)
אשת־נעוריו של ר' ליפמן רייכר שיחיה
בתם **הינדה** ובנם **יהודה אריה** הי"ד
יהודה מאיר הי"ד
(בנם של יטה ו־יצחק צלאל)
דינה (בת יוסף יוסקוביץ ז"ל)
אשת־נעוריו של דוב רייכר שיחיה
ובנם **יוסף** הי"ד

תהיינה נשמותיהם הקדושות של קרבנות השואה צרורות בצרור החיים!

ליפמן רייכר, יטה צלאל ו־דוב רייכר, בישראל

אברהם (רומן) שפיגלמן הי"ד

מזכרת־נצח

לבעלי ואבינו היקר **אברהם (רומן)** ב"ר זאב-וואלף
ו-חנה (לבית אימיך) **שפיגלמן** הי"ד

אחד הסוחרים הידועים בצ'נסטוחוב ונציג התעשיינים והסוחרים היהודים בלשכת המסחר והתעשיה בעיר־הוואיובודסטבה קיעלץ. נלקח בערמה ונרצח יחד עם כל האינטליגנציה היהודית שבצ'נסטוחוב, בפורים תש"ג (1943) והשאיר אותנו לאיחות, לכאב ולאבל.

אשתו **רוזליה שפיגלמן**
בתו **מרים שפיגלמן־וולקוביץ**
ובתו **ונדה שפיגלמן־אופנהיים**
ישראל

צום אנדענק

פון אונדזערע ליבע עלטערן

לייבל און **מרים ליבערמאן** זכרונם לברכה

זייערע קינדער

אַדאָלף און **ראָז, אייזיק** און **בלומע**

מאַשאַ און **מיילעך, ברײנדל** און **מאַקס**

לאס־אנג׳עלס

אנו מנציחים את זכר יקירינו

שנספו בימי שואת ישראל בפולין ובאירופה:

אבינו ר׳ **חיים-דוד לנגפוס** הי״ד

אמנו **חוה** (לבית לנדוי)

אחיותינו **אידל-אסתר ו-שרה**

אחינו **אריה ו-אהרן** הי״ד

השרויים באבל כבד

רבקה (לבית לנגפוס) קפלן, ירושלים

מאיר לנגפוס, בני־ברק

צום אייביקן אנדענק!

פון אונדזערע ליבע עלטערן

ר׳ **שמואל** און **רבקה ניעזשינסקי** עליהם־השלום

וואס זייערע נעמען זענען טייער, ביי די אלע

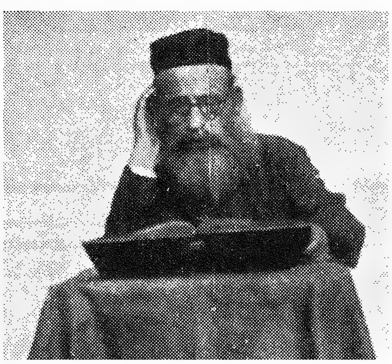
וואס האבן זיי געקאָנט

זייערע קינדער

אלימלך (מלך) און **מאַשאַ, באַלטשע** און **חיים**

לאס־אנג׳לס

אבינו ר׳ **גרונם פרידמן**

דמות ידועה בעירנו כבר־אורין ובעל מדות מצוינות, שליח־ציבור — בעל מוסף ב״שטיבל״ דרדומסק ברח׳ וורשבסקה 29, דאג לזולתו וחי מיגיעת כפיו. רדף צדקה וחסד ללא לאות. גם אמנו **מירל** הצטיינה בטיב לבה ומעשי הצדקה שלה. גם אחינו **יוסף** ומשפחתו, אחינו **ראובן** ואחותנו **רחל׳ה** וכל יתר בני משפחתנו הי״ד נרצחו — יחד עם הורינו היקרים — על ידי הנאצים הארורים ימח שמם.

בניכם ואחיכם

אסתר אובסיובי׳ץ (לבית פרידמן) בישראל,

עמנואל פרידמן (ישראל)

יהודה פרידמן (ארצות־הברית)

אנו מבכים מרה

על יקירינו, שנרצחו בידי הרוצחים הנאציים — ימח שמם וזכרם — בימי שואת ישראל

ואלה הם קרבנותינו הקדושים והטהורים — ה׳ ינקום נקמת דמם השפוך:

סבנו ר׳ יעקב ב״ר **אברהם צימרמן**, סבתנו **יערל** (לבית פרושיצקי), דודתנו **דובציה** (לבית צימרמן) **בלום**, בעלה **נתנאל (סאנדעל)** ובניהם העו״ד **יצחק, אברהם** והעו״ד **זיגמונט בלום**, דודנו ר׳ **אברהם יצחק צימרמן**, אשתו **חנה** ובנותיהם **רחל** ו־**הינדה**, דודתנו ואמי **רחל אורבך** (לבית צימרמן) בעלה **נפתלי**, בתה **רוזה שטיינהורן** (לבית אורבך) ובתה ואחי **יוסף־בנימין, זאב־מאיר** ו־**חיים משה**, אבינו ודודנו ר׳ **מיכאל צימרמן**, אמנו **מאניה**, אחינו **יצחק** ואחותנו **סוניה (שיינדל)**, דודתנו **חוה פלמן** (לבית צימרמן) ובעלה **שלמה** ודודנו **יוסף צימרמן**, אשתו **מינדל** ובניהם ובנותיהם.

משפחת **צימרמן יוסף, בטי ומיכאל**, בת״א
״ **וייספלנר יעקב, הדסה** (קושה) **מרים ו־יונה**, בנתניה
״ **אורבך אברהם־יצחק, רנה, נפתלי ו־יעקב** בפ״ת

לנצח־נצחים יישמר זכרונם הקדוש!

הורינו היקרים

ר׳ דוד־זאב ולאה (לבית קוז׳יולק) קושינסקי

שנולדו בסילמרז׳יץ וחיו בצ׳נסטוחוב
הוגלו למחנה־ההשמדה בטרבלינקה
אחותנו **מרים** ובעלה **יחזקאל דוידוביץ** הי״ד
נרצחו בצ׳נסטוחוב
ואחיותינו **אסתר ומאַשה** הי״ד
עזבו את החיים בימי שואת ישראל

בניהם ואחיהם
לייב קושינסקי, לוס־אנג׳לס
ראובן קושינסקי, תל־אביב

צום אייביקן אנדענק!

פאר מיין מאַן און אונדזער פאטער

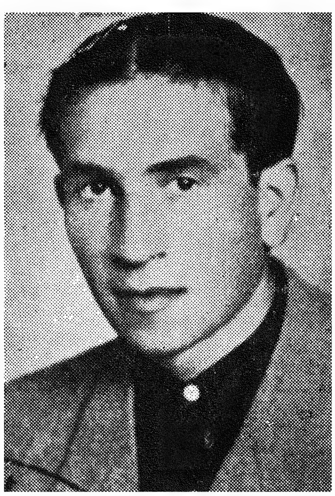
אליעזר ב״ר **משה קראוזע** הי״ד

איז געשטאָרבן אין ד. פּ. לאַגער צאַלסהיים (דייטשלאנד) פון א שווערער קראַנקהייט, וואס איז געווען אַ רעזולטאַט פון די שרעקליכע ליידן און פייניגונגען אין דעם קאָנצענטראַציע־לאַגער האַסאַג־פּעלצעריי דורך די נאצישע מערדער סאַדיסטן

די אין טיפן טרויער פארבליבענע
פרוי, טעכטער, זון,
שניר, איידעם׳ס און אייניקלעך
שיקאַגאָ

מיט טרויער און ווייטאָק, פאר׳אייביקן מיר אין ״ספר־הזכרון״ פון דער טשע:סטאָכאָווער יידישער קהלה,
דעם הייליקן זכרון פון מיין זון און אונדזער ברודער

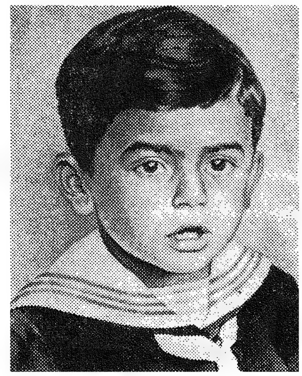

יאַנעק קראַוזע (יעקב ב״ר אליעזר־זוסמאן)
געבוירן אין טשענסטאָכאָוו אין יאר 1919 און העלדיש געקעמפט צווישן די יידישע פאַרטיזאַנישע גרופן פון דער יידישער קאַמפס־אָרגאַניזאַציע און געפאלן אין קאמף געגן די נאַצישע רוצחים, דעם 19 מערץ 1943

די אין טיפן טרויער פאַרבליבענע **מוטער, שוועסטער ברודער, שוועגערין, שוואָגער׳ס און זייערע קינדער. שיקאַגאָ**

אנו מבכים את מותו הטראגי, בימי השואה,
על ידי רוצחי היטלר ימ״ש

של בננו היקר

יערז׳יק הי״ד!

ההורים השכולים
ליאון רוזנצויג־רוז׳נסקי
והלנה (לבית זילברשטיין)
פתח־תקוה

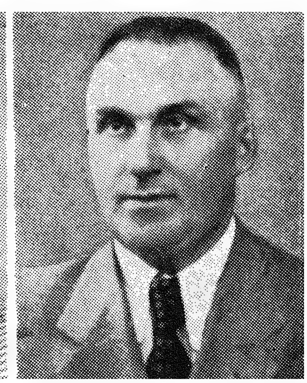
מצבת־זכרון להורינו היקרים

ר׳ אברהם מרדכי ב״ר ראובן שוורצבוים ז״ל
מרת קיילה בת ר׳ ישעיהו שיף ז״ל
אחינו **יוסף**, גיסתנו **הענעלע** (לבית קשנטובסקי)
ובתם **גוטקה** ז״ל

בניהם ואחיהם **יששכר ו־אשר שוורצבוים**
הדר־רמתיים, קרית־חיים

בכאב ויגון אנו מנציחים את שמות הורינו היקרים

אבינו **קארול** (קויפמן) **שייקוביץ**
(בנם של וולף ומלכה [לבית רוזנצויג])

ואמנו **רבקה** בת משה ו־אמליה (לבית מרץ) **בורשטיין**

שנרצחו על ידי הרוצחים הגרמנים בימי השואה

בנותיהן
מילה קויפמן ו־מאַרישה לבקוביץ בישראל

לזכר־עולם

אני מעלה ב״ספר הזכרון״ לצ׳נסטוחוב היהודית שאיננה עוד
את שמות בני משפחתי היקרים:

אבי ר׳ משה שמעונוביץ
שנפטר ביום ג׳ אלול תש״ב

את אמי אסתר (לבית רוזן)
ואחי בונם הי״ד
שנשלחו בערב סוכות למחנה־ההשמדה בטרבלינקה

אחי שלמה הי״ד
שנשלח לרדומסק ומשם לטרבלינקה ב־4 לינואר 1943

את אחי יוסף הי״ד
שנרצח יחד עם הקבוצה מאוסט־בן, בפסח תש״ג (1943)

אחי ישראל־יצחק (איטשע)
שמת במט האוזן, בשנת 1945
(רבע שנה אחרי סיום המלחמה האיומה)

ואשתו גולדה (לבית זומפר)
שנשלחה יחד עם ילדתה **שרה**, בת הארבע, ב־4.1.1943
לרדומסק ומשם למחנה־המות טרבלינקה

כולם מתו מות קדושים ע״י צוררי ישראל ומשמידיו—הי״ד

בנם ואחיהם השרוי בצער רב
חיים שמעונוביץ, בישראל

מיט יראת־הכבוד פאר׳אייביקן מיר אין ״ספר הזכרון״ פון דער טשענסטאָכאָווער יידישער קהילה
דעם אנדענק פון אונדזער פאָטער

ר׳ נחמיה ב״ר דוד־ישכר **גאטליב,** שו״ב בטשענסטאכאוו,
וועלכער איז דערמארדעט געוואָרן דורך פוילישע כוליגא.עס בשעת׳ן פאָגראָם אין טשענסטאכאוו
דעם 27 מאַי 1919

מיינע ברידער **אברהם־שלמה** און **משה** וועלכע זענען געשטאָרבן אין טשענסטאָכאָוו
און די וועלכע זענען דערמאָרדעט געוואָרן דורך די נאַצישע רוצחים
אין די שרעקליכע יאָרן פון דער צווייטער וועלט־מלחמה

מיין מוטער **ביילא־רחל** בת ר׳ יהודה־לייב **פייערמאן,** סופר סת״ם אין בענדין,

מיין ברודער **קלמן** מיט זיין פרוי און קינדעלע,

מיין שוועסטער **דאָרקאַ נייפעלד,** איר מאן און קינדעלע,

מיין שוועסטער **פייגעלע,** איר מאן און קינדעלע.

שטענדיק וועלן מיר טראָגן אין האַרצן דעם טרויער צוליב זייער אומקום.

ניו־יאָרק — **אלכסנדר־זיסקינד גאטליב,** זיין פרוי און זון

מצבת־זכרון!

ב״ספר הזכרון״ ליהודי צ׳נסטוחוב לש״ב יקר־הערך, תלמיד־חכם ואיש חסיד וירא ד׳
ר׳ **דוב־בריש** ברבי אברהם ז״ל **גולדרייך** הי״ד,
נכד האדמו״ר רבי יעקב מיעזוב־נשלסק ולמעלה בקודש — של הצדיק המפורסם לתהלה האדמו״ר
רבי אברהם מצ׳יכנוב זצ״ל

ולאשתו הכשרה והצנועה מרת **גולדה** הי״ד, בת החסיד ר׳ כתריאל לבנהוף ז״ל
ולבניהם — דור ישרים יבורך בתו **שיינדל,** בעלה למשפחת **ליפל** וילדיהם
בנו **יעקב,** אשתו וילדיהם, בתו **חיה,** בעלה וילדיהם,
בנו **יצחק,** אשתו וילדיהם ובתו **ראדא,** בעלה וילדיהם

ה׳ ינקום דמם שנרצחו כולם ע״י הנאצים הארורים בימי שואת ישראל

על אבדן יקירי אלה תבכה נפשי במסתרים
יעקב לסלוי, תל־אביב

אעלה ב״ספר הזכרון״ לצ׳נסטוחוב המושמדת את זכר אבי היקר

ר׳ **אברהם גרונדמן** ז״ל, שנפטר בשנת 1929
ואת אמי היקרה **רחל** (לבית וורשבסקי)
אחותי **חנה** ובעלה **יעקב טורנר**
אחותי **שרה** ובעלה **מרדכי קויפמן**
ואת אחי **ישראל** — הי״ד

כולם נרצחו באכזריות על ידי הפושעים הנאציים ימח שמם.

זכר יקירי נפשי אלה יישמר בקרבי לעולמים !

לייב (לולק) גרונדמן, בת־ים

בחרדת־קודש אנו מעלים במדור ההנצחות שב״ספר הזכרון״ לקהלת צ׳נסטוחוב המושמדת
את זכר ושמות יקירינו

אבינו ר׳ **יעקב** (ב״ר אלעזר) **האופטמן**
אמנו **אסתר** (לבית וינשטוק)
ואחיותינו **פרימט שניאור ו־דינה שניאור** הי״ד

שנספו בשואה על ידי הרוצחים הנאציים הארורים.

בניהם ואחיהם המתאבלים על מותם
מנחם יעקובי (האופטמן), יצחק יעקובי (האופטמן)
ו־אליעזר יעקובי (האופטמן), בישראל

לזכרון עדי־עד!

יירשמו שמות יקירי נפשי וקדושי עם ישראל

אבי **קופל הברמן** הי״ד, שנהרג בצ׳נסטוחוב
אמי **רחל** הי״ד, שנרצחה בטרבלינקה
אחי **משה** הי״ד, שהושמד בבוכנוולד
אחותי **שרה,** בעלה **פנחס קליינפלד** ובנם **יהושע,** שנספו בטרבלינקה הי״ד
אשת נעורי **יהודית (אידיס)** ובננו **אליעזר (לייזר)** הי״ד

שנרצחו במחנה־ההשמדה טרבלינקה בימים הנוראים של השמדת יהודי פולין ואירופה.

ביגון וכאב־צורב אשא זכרם בלבי הנשבר
מרדכי הברמן

רמת־גן ב׳

מצבת־זכרון!

להורינו ובני משפחתנו היקרים שנרצחו על ידי הנאצים הארורים

אבינו ר׳ **יחזקאל** ב״ר צבי **וירניק,** אמנו מרת **מלכה** (בת ר׳ יוסף ירקוביזנה ז״ל)
ואחותנו חיה (לבית וירניק) פייבוש — שלשתם נספו בטרבלינקה בשנת1942
בעלה־גיסנו ישעיהו פייבוש, שנרצח בגיטו הקטן בצ׳נסטוחוב בחדש מרס 1943
ואחינו יעקב־דוד, שנרצח בגיטו הקטן ב־4 לינואר 1943 — ה׳ ינקום דמם

זכרם יישמר אצלנו לעולמים!

לאה (לבית וירניק) יעקובוביץ ומשפחתה
צבי וירניק ומשפחתו
מרים וירניק

רמת־גן

אנו מתאבלים מרה על מות אבינו

ר׳ **צבי־הערשל** ב״ר מנחם **כהן** (מקרזשפיץ)
אמנו **טויבה** (לבית ניעמעץ) (בענדעל־מאכער)
אחינו **משה־אהרן, לייבוש**
אחותנו **לאה־רייזל**
ואחינו **יהושע פנחס ו־שמואל־נחום** הי״ד

שמתו מות קדושים על ידי מרצחי עם ישראל בימי השואה.

זכרם לא ימוש מקרבנו לעולמים!

בנם ואחיהם **מנחם** ואשתו **רוזה** (לבית לוסטיגר) ובנם **חיים**
בתם ואחותם **מרים** ובעלה **מנחם בעסער** ובנם **צבי־מרדכי**
בתם ואחותם **מינדל** ובעלה **אברהם־לייבוש בעסער**
ובנם **זאב,** בישראל

על אבדן יקירינו:

אבינו **הערצקה מאנדעל** הי״ד,
אמנו **מלכה** (לבית פאַטאַשעוויטש) הי״ד
אחינו **הירשל** ומשפחתו, **שמואל־יחזקאל** ומשפחתו
אחותנו **הלה וורשבסקה** ומשפחתה
בעלי **אברהם לבקוביץ** ובננו **הערצקא** הי״ד

שנרצחו ע״י המרצחים הגרמניים האכזרים בימי שואת ישראל בפולין
זולגות עינינו דמעות, ללא הפוגות.

יאירו שמותיהם לנצח ב״ספר הזכרון״ ליהודי צ׳נסטוחוב שאינם!

המתאבלת בכאב ויגון
רבקה ציקליק (לבית מאנדעל) ומשפחתה, חיפה

מיט צער און טרויער פאר'אייביק איך אין "ספר הזכרון" פון דער
טשענסטאָכאָווער יידישער קהילה דעם הייליקן אנדענק פון מיינע טייערסטע:

מיין פאָטער **דוד פייערמאן**

מוטער **חנה** (פון דערהיים ראָזענצווייג)

מיינע ברידער **שמואל** און **משה**

און מיינע שוועסטער **מינדל** און **נעכא,**

וועלכע זענען דערמאָרדעט געווארן דורך די נאצישע רוצחים אין די שרעקליכע יארן פון זייער אינוואזיע.

אייער זון און ברודער
זלמן פייערמאַן, אין ישראל

מצבת־זכרון!

לאבי יקירי ר' **ליבוש פרנק** ז"ל
שנפטר בי"ז בכסלו תרצ"ו

לאמי היקרה **גיטל** (לבית ווישניצקי)

יקירתי **אסתר פרנק** (לבית גליקסמן) ובתי הנחמדה **מרים**

אחי **דוב,** אשתו **מרים** וילדתם

אחי **משה** ר'אחותי **פריידל** הי"ד

שהושמדו ע"י הנאצים הארורים, שליחי השטן ימ"ש בשנות ההשמדה של יהדות צ'נסטוחוב,
בתוך שאר קהלות הקודש שבפולין ואירופה.

יוסף פרנק, תל־אביב

**לזכר הורינו ובני משפחתנו היקרים, שנרצחו ע"י
הרוצחים הגרמנים בשואת יהודי פולין:**

אבינו **מיכאל** ב"ר **יעקב צימרמן** ז"ל

אמנו **מאניה** בת ר' ישעיהו חנצינסקי ז"ל מרדומסק

אחינו **יצחק** ואחותנו **סוניה (שיינדל)** הי"ד

אנו מנציחים את שמותיהם ב"ספר צ'נסטוחוב"

יוסף צימרמן, אשתו בטי ובנם מיכאל בתל־אביב
קושה (הדסה) ויספלנר, בעלה יעקב, בתם מרים
ובנם יונה בישראל

למזכרת נצח!

אנו מעלים ב"ספר הזכרון" ליהודי צ'נסטוחוב את זכר יקירינו שנפלו קרבן
על קידוש השם מידי המרצחים האכזריים, קלגסי היטלר ימח שמם וזכרם:

אבינו ר' **שלום קולין** הי"ד, אמנו **פריידה** (לבית רייך)

אחותנו **שרה** ובעלה **יעקב־יצחק שלנצקי,**

אחותנו **רחל בירנהולץ** וילדתה **שרה**

אבינו ר' **אהרן־יוסף קונסנס,** שו"ב בדזיאלושין, אמנו **שרה** (לבית הסקל)

ואחינו **הרשל, יצחק־בעריש, מרדכי־לוי ו־שמואל־לייב**

ה' ינקום דמם — דם קדושים שנשפך כמים על היותם בנים נאמנים לד', לעמם ולארצם!

השרויים באבל כבד וכאב צורב
אסתר ו־משה־דוד קולין, רמת־גן

בצער רב ובכאב אנו מנציחים ב״ספר הזכרון״ ליהודי צ׳נסטוחוב את זכר יקירינו

אבינו ר׳ **צבי קורלנד** ז״ל, שנפטר בי״ב אייר תרצ״ח
אמנו מרת **שרה-איידל** (לבית זליקוביץ) הי״ד
אחינו **יוסף־מאיר, אהרן־יחיאל ו־אליעזר** ואחותנו **מרים** הי״ד

כולם נרצחו באכזריות על־ידי הרוצחים הנאציים, ימח שמם וזכרם!

השרויים באבל:
בתם ואחותם פולה סקורופה, בנם ואחיהם חיים, בארץ
ובנם ואחיהם ד״ר לייב קורלנד (פריס)

ל ז כ ר ע ו ל ם !

ר׳ משה קלמן קרומולובסקי הי״ד, אשתו פרידה (לבית ניעמעץ־בנדלמכר)
בתם פרל, בעלה אליהו הרץ וילדיהם
בנם הירשל ואשתו מניה (לבית וולהנדלר) וילדיהם
בתם חוה, בעלה ישראל יצחק זליקסון וילדיהם
בנם פייבל ובנותיהם רחל־פרימט ופסח

שנרצחו על ידי הרוצחים הנאציים הארורים בימי שואת ישראל!

ביראת־הכבוד נזכור ונזכיר את שמות קדושינו אלה

מנחם כהן ומשפחתו, מרים בסר ומשפחתה ומינדל בסר ומשפחתה בישראל

לזכר־עולם!

אנו מנציחים ב״ספר־הזכרון״ ליהודי צ׳נסטוחוב את שמות הורינו ואחינו היקרים

אבינו ר׳ **משה קרטוז,** אמנו **בת-שבע** (סטיפניה) לבית מרקוביץ הי״ד
שנספו בשנת 1942 במחנה־ההשמדה של הנאצים האכזריים טרבלינקה

ואחינו דוד קרטוז הי״ד שנרצח על ידי הפושעים האלה בוילנא בשנת 1942

זכרם הקדוש לא ימוש מקרבנו!

המתאבלים מרה
נחמה קרטוז־ויירניק ומשפחתה, רמת־גן
אלכסנדר קרטוז, תל־אביב

זאלן פאר׳אייביקט ווערן פאר די קומענדיקע דורות אונדזערע טייערסטע

אונדזער פאָטער ר׳ **שלמה ראָזענצווייג**
מוטער **בריינדל-לאה** (פון דערהיים **ראָזענזאפט**)
און אונדזער שוועסטער **רוזשקא** הי״ד

וועלכע זענען דורך די נאַציסטישע בעסטיעס געטריבן געווארן אין דעם טרויעריק־באַקאַנטן פאַרניכטונגס־לאגער טרעבלינקא און דארט פאַר׳ענדיקט זייער לעבן!

מיר וועלן זיי קיינמאל נישט פארגעסן

אייערע זין און ברידער
אליעזר און משה ראָזענצווייג אין ישראל

אייער טאָכטער און שוועסטער
מאַניע ראָזנצווייג אין ניו־יאָרק

לזכר עולם!

אנו מנציחים את שמות יקירינו:

אבינו **יחזקאל** בן חיים **רוזנטל**

אמנו **פייגל** (בת ר' מאיר-גבריאל אובסט)

אחינו **יעקב-יצחק ו-שמחה**

ואחיותינו **הלה אייזנשטיין ו-לאה מרקוביץ** הי"ד

אשר נרצחו על ידי המרצחים הנאצים בימי שואת ישראל בפולין ובאירופה

ביראת־הכבוד אנו מזכירים את שמותיהם!

משה, זאב, מלכה ו־חיים רוזנטל ומשפחותיהם

עין־השופט

זאת היא מצבת־זכרון!

לאבינו ר' **אברהם** (ב"ר מאיר ז"ל) **רייכר** מצ'נסטוחוב

לאחיותינו **איטה ו-פולה,**

לאחינו **חיים-יצחק ו-זלמן** הי"ד

שנרצחו על ידי הנאצים — משמידי עם ישראל בפולין ובאירופה

ולדודתנו היקרה **רחל לפידות,** שנפטרה בנכר

נחמה (לבית רייכר) ו־יצחק גוטליב ומשפחתם בארץ

שרה (לבית רייכר) ו־אהרן זיונץ ומשפחתם בארץ

תל־אביב

אני בוכה על רצח הורי, אחי ואחיותי היקרים

אבי ר' **בערל שטיבעל** הי"ד

חבר הועד ואחד העסקנים הפעילים בארגון "בעלי־המלאכה" בצ'נסטוחוב

אמי **בריינדל** (לבית **גראָס**)

אחי **הערש-לייב ו־יהודה-מאיר**

אחותי **גיטל** הי"ד

שנרצחו ללא־רחמים, ע"י הרוצחים הנאציים הארורים בימי השואה,
שבהם הושמדו יהודי פולין ואירופה

בנם ואחיהם השרוי באבל כבד

אברהם שטיבל, בארץ

על אלה תתאבל נפשי במסתרים!

על אבדן אבי

ר' **קלמן שצ'קץ,** שנהרג על קידוש השם בימי שואת ישראל

אמי **שרה-הנדל** (לבית **אילנברג**), שנפטרה בשנת 1922

יקירתי **אסתר** (לבית **רייד**)

ובנני **מאיר** ובנותי **שרה-העניא ו-חיה**

אחותי **חיה** ובעלה **משה נודלמן**

אחי **משה-מאיר (מוניק),** אשתו **יאדזיא** (לבית קילציגלובסקי) ובתם **הניה** הי"ד

כולם נרצחו ע"י המרצחים הגרמניים שלא ידעו רחם!

מיכאל שקד־שצ'קץ

רמת־גן, רח' מעגל 36

לזכרון־עולם!

אנו מעלים ב״ספר הזכרון לצ׳נסטוחוב היהודית שאיננה
את שמות הורינו היקרים

ר׳ **אברהם אברמוביץ** ז״ל
ו־פרל (לבית רכטמן) ז״ל
אחי ואחיותי
שמואל, צפורה, חנה ומאיר אברמוביץ ז״ל

בתם ואחותם המתאבלת מרה
חוה (לבית אברמוביץ) **שטיינברגר**
כולם בישראל

על אבדן יקירינו־הורינו

ישראל ו־זלאטה (לבית רוזנברג) **בורקובסקי**
ובנם **משה**, גיסנו **חיים דווידוביץ**
בני דודנו **יצחק ו־גיטל מושקוביץ** ובניהם הי״ד

שנרצחו באכזריות בלתי־אנושית על ידי הצוררים הנאציים
בימי השואה

מתאבלת מרה
משפחת בורקובסקי בישראל

לזכרון עולם!

אנו מעלים את זכר יקירינו שנרצחו על ידי הגרמנים
האכזריים בימי שואת ישראל

אבי ר׳ **שלום ברז׳וסקי** הי״ד
אמי **זושה** (לבית האברפלד)
אחותי **פלה**, אחי **גוטק, לווק ו־מוטק** הי״ד

ופתיל חייהם נפסק במיטב ימיהם!

על אבדנם מתאבלת מרה
רינה קליין והמשפחה
חיפה

לזכרון לנצח־נצחים

אנו מעלים את שמות

אבינו **מאיר גוטערמאן** הי״ד
אמנו **אסתר** (לבית צ׳נסטוכובסקי) ז״ל
(שנפטרה בשנת 1927)
אחינו **צבי־הערש** (שנפטר בשנת 1941)
ודודותינו לבית צ׳נסטוכובסקי:
חיה צוקרמן, פראניה אלכסנדרוביץ
ו־יאדזיה פיינר, והילדות **רות ו־ארנה**
שנרצחו על ידי הצוררים הארורים ימ״ש

על המות האכזרי מבכות מרה
חוה קימל ו־הלנה גוטרמן בישראל

מצבת־זכרון ב״ספר הזכרון״ ליהודי צ׳נסטוחוב שהושמדו

לאבי ר׳ **נחמן הרשליקוביץ**, שנפטר בשנת 1924
לאחי **לייב**, שמת בשנת 1925
לאמי **מאשא** (לבית לבקוביץ)
לאחי **זליג** ולגיסתי **יאדזיא**
ולילדיהם **יוסף, שרה ו־נחמן**
לאחי **מוטק, ישעיה ו־שלמה**,
לאחותי **רוזה** ובעלה **ראובן** הי״ד

שנרצחו כולם ע״י הצוררים הגרמניים ימח שמם וזכרם

פרידה הרשליקוביץ
תל־אביב

אין שכחה לאסוננו הגדול!

אני מעלה ביראת־הכבוד את זכר יקירי־נפשי שהומתו
באכזריות ע״י הנאצים הארורים

אבי **הירש־מענדל** (ב״ר אליעזר) **וילינגר**
אמי **שפרה** (לבית מידזינסקי), חמשת אחי ואחיותי
ואחי־החורג **מוריס גולדשמידט** הי״ד
שנפל במלחמת הפרטיזנים נגד הכובשים הגרמניים בליון
(בצרפת)

תמיד אשמור בלבי את זכרם הקדוש

בנם ואחיהם **יהודה מאיר וילינגר**
חיפה

לזכרון־עולם!

אני מנציח את זכר הורי, אחי ואחיותי היקרים:

אבי ר׳ **יעקב** (הלוי) **וויינטרויב**
אמי **שרה** (לבית גוטפריד)
אחי **פישל, רפאל, זוסמן ו־מנחם,**
ואחיותי **חנה ו־אסתר**

שנרצחו על ידי הצוררים, הי״ד

בנם ואחיהם **צבי וויינטרויב**

א אייביק׳ן דענקמאל

פאר מיין פאטער ר׳ **שלמה ווישליצקי** זכרונו לברכה
וועלכער איז געשטאָרבן אין יאר 1933 און פאר מיינע
קרבנות פון די היטלער־מאָרדן
מיין מוטער **ראַדע** (פון דער היים יעדלינסקא)
מיין יוגנט־פרוי **לאה** (פון דער היים פראנק)
אין אונדזער טעכטערל **חיה־שרה**
מיינע ברידער **שמחה** און **וואלף**
מיין שוועסטער **פריידל** מיט איר מאַן **ליפמאַן אייזנער**
און זייערע קינדער **רייזל, שלמה** און **רבקה**

איך פאראייביק זייערע נעמען אין ״ספר הזכרון״ פון דער
חרוב׳ער יידישער קהילה אין טשענסטאכאוו

יצחק ווישליצקי, טבעון

למזכרת־עולם!

יונצחו ב״ספר־הזכרון״ לקהלת צ׳נסטוחוב שהושמדה, שמות
אמי **פרימט** (לבית דוברושיצקה) **וורשבסקי**
שנפטרה ביום 26.6.1939
והקדושים והטהורים שנרצחו על ידי הרוצחים הנאציים
אבי **אידל וורשבסקי,** אחי **שמעון־יעקב**
ואחיותי **רבקה־רייזל** ו־**שרה־יהודית** הי״ד

זכרם יהא שמור אצלי לנצח!

בנם ואחיהם **ליאון וורשבסקי**
קרית־חיים

לנצח־נצחים

אשמור על זכרונם הטהור והקדוש
של אבי ר׳ **יצחק זומפר** ז״ל ואחותי **שיינדל**
שהלכו לעולמם בשנת 1934

ושל אמי **גיטל** (לבית פרלמוטר)
אחי **משה** ו־**יעקב** ואחותי **פייגל** הי״ד
שנספו בשואת ישראל בידים הטמאות של הנאצים הארורים
ימח שמם וזכרם

בנם ואחיהם **אדם זומפר**
חולון

לזכר משפחתי היקרה

אבי **ברל זילברברג,** אמי **הנדל** (לבית מעסער)
שגרו בצ׳נסטוחוב ברח׳ קופרניק מס׳ 20 (מקודם אלעע 21)
אחי **אברהם־משה** ו־**מאיר**
אחותי **טובה־רייזל, זיסל** ו־**חוה**

שנרצחו על ידי הצוררים הגרמניים ימ״ש

בנם ואחיהם **אהרן זילברברג**
תל־אביב

למזכרת־נצח

יירשמו ב״ספר־הזכרון״ לקהלת צ׳נסטוחוב המושמדת, שמות
הורינו ובני משפחתנו היקרים
הורינו **חיים** ו־**רחל יחימוביץ**
אחינו **וולף־נתן,** אשתו **אדית** ובנם **קלמן**
אחינו **מאיר** ואשתו **מניה** הי״ד

שנרצחו על ידי הפושעים הנאציים בימי השואה

משפחות **אליעזר** ו־**יעקב יחימוביץ**
תל־אביב

על אבדן יקירינו אנו בוכים מרה!

אנו מעלים ב״ספר הזכרון״ לקהילת צ׳נסטוחוב את זכר
אבינו **יחיאל יעקוביץ**
אמנו **הינדה** (לבית אפשטיין)
אחינו **אברהם־משה** ואחותנו **צירל** הי״ד

כולם נרצחו באכזריות בלתי־אנושית, על ידי הפראים
הנאציים בימי שואת ישראל באירופה

באבל כבד שרויים
חוה אורנבוך ו־**שרה סנדלר** בארץ
דוד יעקוביץ בבלגיה
ומשפחותיהם

מצבת־זכרון להורי ובני משפחתי היקרים!

אבי ד״ר **ליאופולד כהן**
אמי **נעמי** (לבית בקרמן)
אחותי **סטפניה לדרמן** ובתה **דורוטה**
דודי, המהנדס **אלפרד כהן** ובני משפחתו

כולם קרבנות הרוצחים הנאציים

יאַנינה שלייכר
חולון

למזכרת־עולמים

להורי היקרים
ר׳ **שלמה לאַריא** ו־**אסתר־חנה** (לבית דודוביץ)
לאחותי **רוז׳ה** ולבעלה **סאלו פליישהאקער** ובתם **פפי**
ולאחותי **שרה** ובעלה **לודוויג בלוך** ובנם **יוסף** הי״ד

שנרצחו בימי שואת ישראל באירופה

בדומיה אשא כאבי על אבדן יקירי נפשי
פנינה (לבית לאַריע) **ירוסט**
תל־אביב

אנו מנציחים ב״ספר הזכרון״ ליהודי צ׳נסטוחוב
את יקירי נפשנו
סבנו ר׳ **יוסף אהרן** שנפטר בשנת 1942
ואת סבתנו **הינדא**
הורינו ר׳ **ישראל משה לקס**
ומרת **גיטל** (לבית פוקס)
אחינו **דוד** ואת כל הדודים והדודות ומשפחותיהם

שנרצחו על ידי הפושעים הנאציים בימי שואת ישראל
בפולין ואירופה

זכרם לא ימוש מקרבנו לעולמים

אליהו ו־**יצחק לקס** בישראל

כ׳פאר׳אייביק אין ״ספר הזכרון״ פון דער טשענסטאכאווער
יידישער קהלה מיינע טייערסטע און ליבסטע

מיין פאטער **זלמן מילשטיין**, מוטער **מאשע**
מיין פרוי **ביילע** (פון דערהיים־גאטליב), אונדזער זון **יצחק**
מיינע ברידער **אלתר** און **בעריש** הי״ד
מיין שוועסטער **מלכה**, איר מאן **פאוטיל קארטוז**
און זייערע קינדער **ישראל׳יק** און **מארעק** הי״ד

אט די אלע זענען דער מארדעט געווארן דורך די נאצישע
רוצחים, ימח שמם וזכרם

יעקב מילשטיין
חיפה

לזכרון־עולם!

להורינו היקרים **יצחק ו־מרים פיקסל**
לאחיותינו **חיה, פריידל ו־רבקה**
ולאחותנו **רוז׳ה** ובעלה **זנויל ברט** הי״ד

כולם קרבנות השואה
את שמותיהם מנציחים ב״ספר־הזכרון״ ליהודי צ׳נסטוחוב

משפחת מרדכי פיקסל ו־רחל פדרמן
גבעתיים

מיר ווילען אייביק געדענקען אונדזערע נאענסטע
און ליבסטע אונדזער פאטער **העניך פראנק** ז״ל
וועלכער איז געשטארבן אין יאר 1941 — בעת דער
נאצישער בעסטיאלער הערשאפט אין פוילן און די דורך
די דאזיקע רוצחים דערמארדעטע:
אונדזער מוטער **מעכה** (פון דער היים קאַלעכארע),
אונדזערע שוועסטער׳ס **שרה־רחל** און **מרים**
אונדזערע ברידער **יחזקאל, איטשע** און **פיניע** הי״ד

**זאלען די נעמען פון די דאזיקע קדושים פאר׳אייביקט
ווערן אין ״ספר הזכרון״ פון דער יידישע קהלה אין
טשענסטאכאוו!**

שלום פראַנק, פייגל פראַנק, ישראל

לזכרון־עולם!

לאבינו **חיים פרידמן** ז״ל
לאמנו **לאה** (לבית בירנהולץ)
לאחותנו **רבקה** (רגינה) ובעלה **זליג ווינדמן**
ובנם **אָלוש**
ולאחיותינו **חיה ו־יוכבד** הי״ד

שנספו בימי השואה

פרל (לבית פרידמן) שיווק, גבעתיים
שמואל־דוד פרידמן, יד־מרדכי

מזכרת־נצח

ליקירי נפשי
אבי ר׳ **יוסף צ׳נסטוחובסקי**
אמי **גיטל** (לבית **חסקלוביץ**)
ואחי **אַניעק** הי״ד

שנספו בימי שואת ישראל באירופה המזרחית
על ידי הרוצחים הנאציים.

זכרם הקדוש יישמר אצלי לעולמים.

בנם ואחיו **דוד צ׳נסטוחובסקי**

מזכרת־נצח!

ב״ספר הזכרון״ ליהודי צ׳נסטוחוב
לאבי **אהרן קולין**
לאמי **גיטל־לאה** (לבית **זינגר**)
לאחי **יוסף ו־דוד**
ולאחותי **שפרה־קלרה** הי״ד

אשר נרצחו בימי שואת ישראל על ידי הפושעים
הגרמניים הארורים — ימח שמם!

**אשא בלבי לעולם את זכר הנשמות הקדושות של יקירי־
נפשי, שפתיל חייהם נפסק במיטב שנותיהם.**

צשה רוזן (לבית קולין), חיפה

מזכרת־נצח!

לסבנו **אליהו קושינסקי**

ולסבתנו **יטה** (לבית **ויגודסקי**) מ־סילמיערז׳יץ
שנספו בימי השואה בצ׳נסטוחוב

הנכדים:
יהודה קישון, עזריאל בן־משה,
ראובן קושינסקי ו־יעקב אורבך, ת״א
ליאון קושינסקי, לוס־אנג׳לס ארה״ב

**על אבדן יקירי־נפשי בידי הרוצחים
הנאציים הארורים ימ״ש**

אבי **שלמה־חיים רוזן**
אמי **חוה** (לבית **רוז׳עוויץ**)
ואחיותי **חנה ו־אסתר־לאה** הי״ד

**נפשי עלי תתאבל ואני מנציח את שמותיהם הקדושים
ב״ספר הזכרון״ לקהלת צ׳נסטוחוב**

בנם ואחיהם יצחק רוזן, חיפה

על אבדן יקירי נפשי

אבי **פנחס ריכמן**
אמי **שרה** (לבית **רושצקי**)
ואחי **אברהם** הי"ד

שנרצחו ע"י הפושעים הגרמנים הארורים

מתאבל ללא הפוגות
בנם ואחיו **דוד ריכמן**, חיפה, נוה־שאנן

על אלה אני בוכיה!

על רציחת יקירי ע"י הפושעים הנאציים, ימח שמם

אבי **אבא שיכטר**
אמי **חנה** (לבית **יארז'ומבק**)
אחותי **ריבה** ובעלה **העניך פרינץ**
ובנותיהם **רוחצ'ה ו־חוה'לי**
ואחיותי **בלה ו-פלה** הי"ד

בתם ואחותם המתאבלת ללא הפוגות
הדסה (הלה) שמחוני (לבית שיכטר)

אנו מעלים לזכר־עולם את הנפשות הקדושות שלנו, שנרצחו בימי השואה האיומים ע"י קלגסי היטלר ומרצחיו ימח שמם וזכרם

אבינו ר' **שמואל־דוד** (ב"ר לייב) **שיינוועקסלער**
אמנו **חיה** (בת ר' לייב) **פרענקבערג**
אחינו **צינע־הערש** ואשתו **חנה** (לבית **וואַלפוביץ**)
ואחותנו **האַניאַ**

כולם הושמדו במחנה־המות טרבלינקה הי"ד

המשפחה בישראל ובארצות הברית
שרויה באבל כבד וכאב צורב

על אבדן הורי, אחי ואחותי היקרים

אבי **לייב שפרלינג** הי"ד
אמי **היצל** (לבית **הרשליקוביץ**) הי"ד
אחותי **חנה** הי"ד
אחי **אברהם** ואחי **מאיר** הי"ד

מתאבלת מרה
בתם ואחותם **אסתר רוכמן** (לבית שפרלינג)

אנו מנציחים ב"ספר הזכרון" ליהודי צ'נסטוחוב את שמות הורינו היקרים

בריש ו-צירטל (לבית בייגלמן) **שטרסברג**
אחיותנו **פייגל** ובעלה, **רחל** ובעלה,
אחינו **יצחק-אהרן ו-אבא**
שהושמדו על ידי הרוצחים הנאציים

ואת אחינו **יעקב**
אחד המעונים בגיהנום הנאצי שזכה לעלות ארצה ונפטר בה זמן קצר לאחר עליתו.

יחזקאל שטרסברג, (מוסקבה, רוסיה הסוביטית)
שרה שטרסברג־מן (ניר־דוד)

לזכר הורי ובני משפחתי, שהושמדו על-ידי הצר הצורר בימי שואת ישראל, הנני מעלה את שמותיהם ב"ספר הזכרון" לקהלת צ'נסטוחוב המושמדת, שאליה הוגלו מעיר דזיאלושין והם:

אבי **אברהם-הירש שיליט**
אמי **חוה** (לבית **אפלשטיין**)
אחי **אביגדור** אחותי **לובה**

ויתר בני משפחתי. ה' ינקום דמם!

הלה (לבית שיליט) **קושינסקי**, ישראל

לזכר אמי היקרה

מרת **נחה גרין-רוזן**
(בת ר' משה־שמחה־בונם) זכר שניהם לברכה

שנפטרה בגיל 51, ביום ב' דר"ח תמוז תרפ"ח

בנה **ח. ז. רוזן**, תל־אביב

על אבדן אבי **יעקב ברמן** הי"ד
אמי **מלכה־רחל** (לבית ורדיגר) ואחי **שמשון־דוד** הי"ד
שנרצחו ע"י הפושעים הנאציים
מתאבלת
בתם ואחותו **רבקה נדיבי** (לבית ברמן) חיפה

לזכרון נצח!

אני מעלה את שמות:

דודתי **חיה אברמוביץ** ובנה **אברהם** הי"ד

בת דודתי **אסתר האושפיגל** ודודתי **בעלא קוז'וך ומשפחתה**

שנרצחו על ידי הנאצים האכזריים במלחמת־העולם השניה

בן־דודם **שמואל ניסקי**, תל־אביב

מצבת־זכרון

לאבי **בינום אסיק**, לאמי **מינדל** (לבית מושנברג)

לאחי **דוד־חנוך ו־יצחק**, לאחותי **כרמלה** וליתר בני משפחתי הי"ד

שנרצחו על ידי הפושעים הנאציים בימי שואת ישראל בפולין

בנם ואחיהם **אברהם אסיק**, בישראל

לזכר יקירי נפשי

אבי **שמואל** ואמי **ריקל** (לבית זילברגלייט) **בוטשן**

אחותי **רבקה** ובעלה **אליעזר** ואחי **יעקב** הי"ד

שנרצחו על ידי הנאצים הטמאים בימי שואת ישראל

בנם ואחיהם **שמעון בוטשן**, בישראל

על אבדן יקירינו

אבינו **יעקב גרין** (מברזשניצה על יד צ'נסטוחוב), אמנו **רייזל** (לבית פרידמן)

אחיותנו **פסה ו־חיה** הי"ד

שנרצחו על ידי הנאצים הארורים בימי השואה

מתאבלות מרה בנותיהן ואחיותיהן

אסתר בוגאי ו־רחל הברט, בישראל

צרור פרחים

על קבריהם הבלתי־נודעים של הורינו **חנן הורוביץ ו־ברוניה** (לבית לובלינג)

אחיותינו **רומה ו־פרדקה** ושל הדודים ו־הדודות למשפחת **לובלינג**

רחל ו־דוד שלזינגר ובניהם

פתח־תקוה

מצבת־זכרון להורינו ואחיותינו שהושמדו:

אבינו **חיים הלפרין**, אמנו **פייגעל** ואחיותינו **מרים ו־רונקה** ז"ל

בתם ואחותם **הלנה קליסקי** (לבית הלפרין) ובעלה **ירחמיאל**

" " **שרה הכט** (לבית הלפרין), בעלה **טוביה** ובנם **חיים** תל־אביב

בכאב ויגון אני מנציח ב"ספר הזכרון" לקהלת צ'נסטוחוב את זכרם הקדוש של

אחי **יונה ו־גרשון ווייספלנר** ובני משפחתם

שנרצחו על ידי הגרמנים הארורים בימי שואת ישראל בפולין ובאירופה

אחיהם **לייבוש ווייספלנר** בישראל

מזכרת־נצח!

לבעלי היקר **יצחק וויעוויאָרקא** ובנותי החביבות **פעלא ו־רעניא** ז"ל

מטילדה וויעוויאָרקאַ־קראוס

ניו־יורק

אנו מבכות מרה על אבדן
אבינו ר׳ **צבי־הערשל טוביאש**, אמנו **לאה** (לבית רוטשטיין)
אחינו **יעקב** ואחותנו **שרה** הי״ד
חנה (לבית טוביאש) **פיול**
מרים (לבית טוביאש) **קוזשושיק**
חיפה

מצבת־זכרון

להורי וקרובי היקרים שנספו על קידוש השם בימי שואת ישראל באירופה
אבי ר׳ **דוד יז׳ומבק** הי״ד, אחי הבכור **דניאל** ואשתו וכל יתר אחי ובני משפחתי הי״ד.
מרדכי יז׳ומבק ומשפחתו
תל־אביב

צום אנדענק פון מיינע טייערסטע, וועלכע זענען אומגעקומען
על קידוש השם דורך די נאצישע מערדער אין די גאז־קאמערן פון טרעבלינקא
מיין פאטער ר׳ **ישראל לעווקאָוויטש** און מיין מוטער **רייזעלע** הי״ד
אייער אין טיפן טרויער פארבליבענע טאכטער
מאניע לעווקאוויטש־ראזענצווייג
ישראל

על אבדן

ההורים היקרים **ישראל ופרידה־גיטל נוטקיביץ**
האחים **אברהם, יצחק־יעקב ו־צבי־הירש** והאחות **שושנה**, ועל הגיסות והגיסים ובניהם
מתאבלת מרה ומעלה זכרונם הקדוש
משפחת נוטקיביץ, תל־אביב

מצבת־זכרון!

להורי היקרים **לייב ו־גילה** (לבית צימרמן) **ניסקי**
לאחיותי **דבורה ו־מרים** ולאחי **מנחם**
שנרצחו על ידי הגרמנים הארורים בימי השואה
בנם ואחיהם **שמואל ניסקי**, תל־אביב

מזכרת־נצח

להורינו החביבים **ישעיהו ו־מינדל׳ה פדרמן**
לאחינו **זלמן** ולאחותנו **רבקה** ובעלה **מרדכי ליברמן** הי״ד
שהושמדו על ידי הצר הצורר ימ״ש
בניהם ואחיהם **דוד ו־ישראל פדרמן**, רמת־יצחק

בצער רב וביגון, הנני מנציח ב״ספר־הזכרון״ לקהלת צ׳נסטוחוב המושמדת, את זכר יקירי:
אבי ר׳ **אליעזר פייערמאן**, אמי **יוכבד** (לבית הופמן) ואחי **שמחה־בינום** הי״ד
שנרצחו בימי השואה על ידי משמידי עם ישראל בפולין ואירופה
בנם ואחיו **אריה פייערמאן** בישראל

אני מנציח את זכר הורי, אחי ואחיותי ב״ספר הזכרון״ ליהודי צ׳נסטוחוב, שכולם נספו בימי השואה
אבי ר׳ **בעריש פישהאָף**, אמי מרת **מרים** (לבית גוטפריד)
אחותי **חנה** אחי **יעקב, זישא ו־יצחק** הי״ד
חיים פישהוף
תל־אביב

צום הייליקן אנדענק

פון מיין פרוי **עדנה-איטא באום**

(פון דער היים האנטווערקער)

שלום-סאַל באום

(זון פון ר' מאיר ביטשנער) שיקאגא

צום הייליקן אנדענק

פון **דוד** און **קרייזל דזיאַלאָשינסקי**

און די אנדערע קרבנות פון מיין משפחה

פאר'אייביקט

זיסל דזיאַלאָשינסקי-פעלדמאן קרית־שמונה

מ צ ב ת ז כ ר ו ן !

ליקירי־נפשי אבי **צבי־דוד הפר** (Haper)

אמי **רייזעל** (לבית קופינסקי)

אחי **שלמה־יעקב** ואחותי **אסתר־ליבא** הי״ד

שנשלחו למחנה־המות טרבלינקה ביום שמחת־תורה תש״ג (1942) ע״י הפושעים הנאצים הארורים ימ״ש

בתם ואחותם השרויה באבל ויגון

שרה קלוש (לבית חפר), ניו־יורק

ל ז כ ר י ק י ר י

אבי **ישעיהו־ישראל זלצברג**

אמי **גיטל־אסתר** (לבית לנדאו)

אחי **יעקב ו־שלמה**

מרים זקס (זלצברג) ירושלים

אני מנציחה ב״ספר צ׳נסטוחוב״ את זכר הורי היקרים

צבי ו־זיסל לנדגרטן

אחי **ישראל**, גיסתי **לאה** ובתם **חיה**

שנרצחו ע״י הנאצים הארורים.

חוה פריד (לבית לנדגרטן) קרית־ביאליק

אנו מנציחים ב״ספר צ׳נסטוחוב״ את בננו ואחינו היקר

שמואל בן **ישראל-אליהו מושינסקי**

ואשתו **מעכציה** בת **משה** הי״ד

המשפחה

תל־אביב

נזכור לנצח־נצחים את זכר הורינו, בני משפחתנו וחברינו שהושמדו על ידי הצר הצורר, ימח שמו וזכרו !

בריינדל ומיכאל סטורוזום

ניו־יורק

צום אנדענק פון מיין פאטער פישל פעפער הי״ד זון פון יחיאל און ניסל געבוירן אין טשענסטאכאוו אין יאר 1908 געוועזן לויטענאנט אין די פראנצויזישע מיליטערישע כוחות (אין Carmacnoli — פארמאציע אין ליאָן) ארעסטירט געווארן ביים אויספירן א וויכטיקע מיליטערישע אקציע געגן דעם שונא דעם 17 מערץ 1944, פארמשפט געווארן צום טויט און דערשאסן דעם 27/3/1944

פאראייביקט זיין זון ווילי אין ישראל

מ ז כ ר ת ־ ע ו ל ם !

לאבי **ליאון** ולאמי **הלה** (לבית פרישטדט) **צ׳נסטוחוב־סקי**, לאחותי **אוגלה**, לאחי **זאב־וולף** ולדודי **הנריק** ולדודתי **אולגה גוטיינר** הי״ד

שנרצחו על ידי הנאצים הארורים ימ״ש

ינינה סטוביצקי (לבית צ׳נסטוחובסקי)

חיפה

נפש להורי ואחיותי האהובים

איסקה ו־שמואל קרקאואר

ואחיותי **רוז׳קה ו־גוצ׳יה** ז״ל

דוד קרקאואר, עין־המפרץ

ל מ ז כ ר ת ־ ע ו ל ם !

להורינו היקרים **דוד ו־טובה** (לבית ארליך) **רוטנר** אחותי **פייגל, יוכבד** ובני משפחתה **ו־דבורה־רייזל** ובני משפחתה הי״ד, שנרצחו על ידי הצוררים הארורים בימי השואה. זכרם יהיה קדוש לנו לעולמים !

אהרן־יצחק רוטנר ויאכעט (לבית גליקמן)

נתניה

מ צ ב ת ־ ז כ ר ו ן !

לאבי **יעקב רפופורט**, אמי **חנה**, אחי **צבי, שרגא ו־שמואל** וילדיהם **לולק וגניה** הי״ד

שנרצחו בטרבלינקה ע״י הנאצים הארורים

פולה לובלינג, בעלה ובנותיהם

בני־ברק

אנו מנציחים ב״ספר הזכרון״ ליהודי צ׳נסטוחוב את הורינו, אחינו ואחיותינו עם ילדיהם

למשפחות **שווערצ׳ינסקי ומושקוביץ** הי״ד

שנספו בשואת ישראל בפולין ואירופה

משפחות **מושקוביץ** בישראל ובתפוצות

על אבדן הורינו היקרים : **חיים לוסטיגר ו־גולדה־לאה** (לבית גליק) ואחינו **לייבוש** הי״ד, מתאבלת בתו **רוזה כהן**, בעלה **מנדל** ובנם **חיים** בישראל

לזכר הורי היקרים **פנחס וגלה לנדאו**

ישעיהו לנדאו רמת־גן

לזכר אבי **שלמה־יוסף פוטוק** ז״ל, שנפטר בשנת 1935 ואמי **רחל** (לבית ווילטשינסקי) ז״ל, שנפטרה בשנת 1938.

יחזקאל פוטוק, חיפה

לזכר הורי **דוד ו־חוה רוטהולץ** ואחינו **מיכל** הי״ד

מאיר ו־הלה רוטהולץ, חולון

כ׳פאראייביק אין ״ספר הזכרון״ מיינע עלטערן יהושע און אסתר־מלכה שלינגבוים, וועלכע זענען נפטר געווארן אין ראשון־לציון אין עלטער פון 85 און 89 יאָר און מיינע שוועסטער׳ס רחל, לאה און גאלדע און ברודער יוסף מיט זייערע פאמיליעס, וועלכע זענען דערמארדעט געווארן דורך די נאצים אין טשענסטאכאוו.

משה שלינגבוים, ראשון־לציון

מיר פאר'אייביקן דעם אנדענק פון אונדזערע טייערע עלטערן

ר' **לייבש-הערצקא אָבראַך**

(נפטר געווארן כ"ח אייר תר"ץ—1930)

רייזל (בת ר' שמואל־יוסף, סופר פון ראַדאָמסק)

אונדזער שוועסטער

חוה'צי שוואָגער **יחזקאל-דוד בעסער** און זייערע קינדערלעך

אונדזערע ברידער

יוסף און **אברהם** מיט זייערע פרויען און קינדערלעך

וואס זענען אומגעקומען אויף קידוש־השם דורך די דייטשע רוצחים

מיר וועלן אייך קיינמאל נישט פארגעסן !

לאה (אמעריקא), **זלאטע,**

יחזקאל און **יעקב אָבראַך** (בוענאס־איירעס)

מיינע טייערע עלטערן

ר' **יוסף**

און **נעכא העלפגאָט** (פון דערהיים ריכטיקער)

שוועסטער **מלכה** און איר מאַן **יצחק מרוווקא**

און זייערע קינדער

שוועסטער **פריידע**

און איר מאַן **ישראל בירנבוים**

ברידער **יהושע** און **אברהם־יעקב**

שוועסטער **פעסיע** און איר מאַן **יעקב־בער כוינאצקי** און זייערע טעכטער **מלכה, ליבטשע, מאַניע**

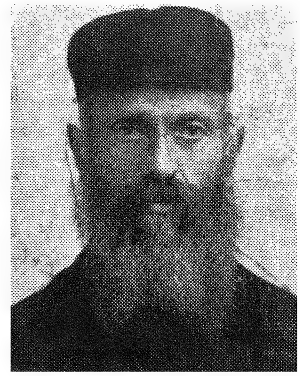
מיין שטיף־ברודער **צבי־הערש לעווקאָוויטש,** זיין פרוי **חיה'לע**

און מיין שוועסטער'ס **ליפמעלע** און אלע מיינע קרובים,

וועלכע זענען אומגעקומען דורך די מערדערישע הענט פון היטלער'ס באַנדעס

תמיד וועלן פאר מיר לייכטן, אייערע הייליקע געשטאלטן און מיט'ן גרעסטן יראת־הכבוד וועל איך אייערע נעמען דערמאנען !

ישראל זעליג העלפגאָט, בוענאס־איירעס

מיר האלטן פאר אונדזער הייליקן חוב צו פאר־
אייביקן אין „ספר הזכרון" פון דער חרוב׳ער יידישער
קהלה אין טשענסטאָכאָוו דעם אנדענק

פון אונדזערע עלטערן

ר׳ **דוד** ז״ל

און מרת **חנה-אסתר יודקיעוויטש** ז״ל

המכונה „דער שווארצער דוד", וואס איז געוועזן א
גרויסער למדן (אנ׳איידעם פון ר׳ יהודה־משה סופר
פון אַמסטוב), פון וועמענ׳ס דירה (אויפ׳ן אלטן מארק
נומער 9) האט זיך תמיד געהערט דער קול־התורה
פון דעם גרויסן מתמיד און ירא־שמים

מיט׳ן גרעסטן יראת־הכבוד דערמאָנען מיר
זייערע מעשים־טובים!

טאכטער **שרה־יאכעט**

איידעם **אברהם פישר**, שו״ב און זייערע אייניקלעך

בוענס־איירעס

זאל פאר׳אייביקט ווערן אין „ספר הזכרון" פון
דער טשענסטאָכאָווער יידישער קהלה

מיין פאטער **צבי יעקב קאפעל** ז״ל
וועלכער איז נפטר געווארן כ״ב מנחם־אב תרפ״ה

מיין מוטער **שרה רבקה**

ברודער **חיים-יחזקאל,** זיין פרוי **חוה**
זייערע קינדער
רחל, רייזל, חיה, דוד, ייטל און **וואלף**

מיין ברודער **איטשע,** זיין פרוי **רחל**
און זייערע זינעלע **קאפעל**

מיינע **פעטער׳ס, מימעס, קוזינען**
און **קוזינעס**

איטשע, שרה־רבקה און חיים־יחזקאל הי״ד

און אלע קרובים, וואס זענען אומגעקומען דורך די נאצישע רוצחים
זאל דאס דינען אלס סימבאלישע מצבה — פאר מיינע קדושים וטהורים!

אין טיפן טרויער **הלל מאַנאָוויטש**, בוענאס־איירעס

זאָל׳ן פארצייכנט ווערן צום אייביקן זכרון אין „ספר
טשענסטאכאוו" די נעמען פון מיינע טייערע עלטערן

חיים־משה אַלעקסאַנדראָוויטש

און **לאה** (פון דער היים זיגלמאן)

מיינע ליבע שוועסטער׳ס

רבקה און **נעכאלע (פון קרזשעפיץ)**

וועלכע זענען אומגעקומען אין די שרעקליכע טעג פון
דער צווייטער וועלט־מלחמה, דורך די דייטשע רוצחים
ימח־שמם!

אייער זון און ברודער
אייזיק אַלעקסאַנדראָוויטש, בוענאס־איירעס

אונדזערע אונ׳פארגעסליכע ליבע עלטערן

חיים און **באַשע אַמסטערדאַמער**

און זייערע קינדער

רחל׳ה, טוביהו און **עמנואל** הי״ד

וועלכע זענען דערמאָרדעט געוואָרן דורך די דייטשע מערדער

פאר׳אייביקן מיר אין „ספר הזכרון" פון דער חרוב׳ער
טשענסטאכאווער יידישער קהילה

אייערע קינדער און ברידער
יואל און **לייזער**, בוענאס־איירעס

זאל פאר'אייביקט ווערן אין "ספר הזכרון" פון דער טשענסטאכאווער יידישער קהלה די נעמען פון אונדזערע הייס־געליבטע עלטערן און ברודער, געבוירענע אין טשענסטאכאוו און געשטארבן — אין בוענאס־איירעס

אונדזער פאטער **גדליה גאלדבערג**
געבוירן 1873 געשטארבן 1964

מוטער **גיטל גאלדבערג**, געב. 1870 געשט. 1951

ברודער **ישראל גאלדבערג**, געב. 1906 — 1932

מיר היטן מיט כבוד און ליבע אייער אנדענק

אייערע קינדער און ברידער
יענקל, אברהם און **זלמן** מיט זייערע פאמיליעס
בוענאס־איירעס

אונדזער ליבן פאטער
ר' **מרדכי וואָלמאַן** ז"ל
וועלכער איז נפטר געווארן כ"א באייר תרע"א (1911)

און אונדזער טייערע מוטער **פייגל**

ברידער **אליהו** (עליק) און **משה**, שוועסטער **חיה** הי"ד

וועלכע זענען אומגעקומען על קידוש השם דורך די דייטשע בעסטיעס, פאר'אייביקן מיר אין דעם "אנדענק בוך" נאך דער חרוב'ער טשענסטאכאווער קהלה

אייער זון און ברודער
לייב וואָלמאַן און זיין פרוי **רעגינא**
בוענאס־איירעס

לזכרון נצח!

פאר אונדזערע טייערע עלטערן
יהושע און **רחל יאַקובאָוויטש**, אונדזער ברודער **משה**
וועלכע זענען געשטארבן פאר דער צווייטער וועלט־מלחמה

אונדזערע שוועסטער און ברידער
שיינדל זיידערמאן (מיטן מאַן און קינדערלעך)
פייגל און **קלמן** און **הערשל**

וועלכע זענען דערמאָרדעט געווארן דורך די נאצישע רוצחים

פאר'אייביקן מיר זייערע נעמען אין "ספר הזכרון" פון דער טשענסטאכאווער יידישע קהלה מיט טרויער און צאָרן!

אייערע **ישראל** און **שרה יאַקובאָוויטש**,
בוענאס־איירעס

אונדזערע טייערע עלטערן

ר' **אליעזר** און **גיטל לאַנצמאַן**
(אַ זון פון באַקאַנטן טשענסטאָכאָווער מלמד ר' יחיאל לאַנצמאן ז"ל)

זייערער קינדער **אברהם, דוד, מרים** און **שרה**

צוזאמען מיט אונדזערע שוואגער'ס און שוועגערינס און זייערע קינדערלעך זענען אויך געפאלען קרבנות פון די נאצישע רוצחים ביים חורבן טשענסטאָכאָוו. הי"ד

מיר פאר'אייביקן מיט יראת־הכבוד זייערע נעמען אין "ספר טשענסטאָכאָוו"

אייערע קינדער און ברידער
יעקב און **לייבל**
בוענאס־איירעס — טשענסטאָכאָוו

מיינע ליבע עלטערן
ישראל און **רחל לאַסקאָווסקי**

ברודער **אברהם**

שוועסטער **פעסל** שוואָגער **יצחק פינטשעווסקי**
און זייערע קינדערלעך

אלע זענען אומגעקומען על קידוש השם
דורך די דייטשע מערדער ימח שמם וזכרם!

אייער זון, ברודער און שוואגער
דוד לאסקאווסקי
בוענאס־איירעס

מיר פאר'אייביקן דעם אנדענק פון אונדזערע טייערע עלטערן

שמואל און **טייבעלע-מינדל מאיראָוויטש**

שוועסטער **חוה** און איר מאַן **דוד פראָפינאטאָר**

ווי אויך אלע קרובים פון משפחת **מאיראָוויטש**

וועלכע זענען אומגעקומען אויף קידוש השם אין דער צווייטער וועלט־מלחמה דורך די דייטשע רוצחים

אייערע קינדער
אלי, גרינע, פינקוס און **אסתר**
בוענאס־איירעס

מיר פאר'אייביקן דעם הייליקן אנדענק
פון אונדזערע טייערסטע:

מיין פאָטער **ר' לייבוש קיפער** ז"ל
וועלכער האט זוכה געווען צו שטאַרבן מיט אַ נאָרמאַלן טויט

מיין מוטער **רייזל** הי"ד
די ברידער **הערש-וואלף** און **ראובן קיפער**
מיט זייערע פרויען און קינדער

וואָס די נאַצישע רוצחים האבן געמאכט אסוף צו זייערע לעבנ'ס!

מיר וועלן תמיד טראָגן אין אונדזער צובראָכענע הערצער אייער פאַרשניטן לעבן

איצעק קיפער, פרוי און קינדער
בוענאס־איירעס

מיינע טייערע עלטערן
יוסף (יאָסל) און **פריידע-פרימעט ראָזענבערג**
מיינע ליבע ברידער **שמאי, יהודה** און **מאיר**
און מיין אונפארגעסליכע שוועסטער **רייזל**

זענען טראגיש אומגעקומען דורך די נאַצישע רוצחים

זאלן די עטליכע ווערטער דינען אלס סימבאָלישע מצבה אויף זייערע הייליקע אונבאַוווסטע קברים

אייער זון און ברודער
לייזער ראזענבערג
בוענאס־איירעס

זאָלען געהייליקט ווערן אויף אייביק די נעמען פון אונדזערע טייערסטע און ליבסטע וועלכע זענען אומגעקומען אויף קידוש השם דורך די נאצישע מערדער אין יאר 1943

מיין פרוי **חיה לאה**

אונדזערע טייערע קינדערלעך **פייגעלע** און **רחל׳ה**

שוועסטער **חיה׳לע** מיט איר מאַן

משה ליב בורגמאן מיט זייערע קינדערלעך

שוועסטער **הענע** מיט איר מאן

משה יאקובאוויטש און זייערע קינדערלעך

שוועסטער **שבע (סטעפא)** איר מאן

זישע גליקסמאן און זייער קינדעלע

אלע אומגעקומען אין פוילען

און **פישל פעפער** (דער מאן פון **הענלא קאנטאר**)

דערמאָרדעט געוואָרן אין פאריז

עס פאראייביקן זייער אנדענק

הענלא פעפער קאנטאר און **בעני בורגמאן**, ישראל

משה קאנטאר (בוענאס־איירעס)

זאלן פאר׳אייביקט ווערן אין" ספר הזכרון" פון דער חרוב׳ער טשענסטאָכאָווער קהילה דער אָנדענק פון אונדזערע טייערע עלטערן

אברהם רזשאָנשינסקי ז״ל

נפטר געוואָרן דעם 18 אפריל 1954 אין עלטער פון 59 יאר

קיילע רזשאָנשיסקי (פון דערהיים שטיינהויז ז״ל)

נפטר געוואָרן דעם 27 מאי 1935 אין עלטער פון 39 יאר

זייערע נעמען דערמאַנען מיר מיט׳ן גרעסטע יראת־הכבוד

זייער זון **הערשל** טאָכטער **פייגעלע**

און זייער שנור, איידעם און אייניקלעך

בוענאס־איירעס

זאָל עס דינען אַנשטאָט אַ מצבה פאר אונדזערע עלטערן

יחיאל־וואלף און **מרים־רחל קאנטאר**

און ברודער **שלמה קאנטאר** ז״ל

הענלא פעפער־קאנטאר (ישראל)

משה קאַנטאָר (בוענאס־איירעס)

צום אייביקן אנדענק פון מיין פאטער

אשר לענטשיצקי זכרונו־לברכה

געשטארבן אין טשענסטאכאוו

נאך דער ערשטער וועלט־מלחמה

זיין זון **דוד לענטשיצקי**, בוענס־איירעס

זאלן געהייליקט און פאר׳אייביקט ווערן די נעמען פון אונדזערע פאַרשטאָרבענע און פאַרפייניקטע עלטערן און שוויגער־עלטערן

לייבוש און **טויבא** (פון דערהיים **פרידנזאן**) **כהן**

מענדל און **גיטל ברכה** (פון היים האסקעל) **מארעק**

און זייער 15־יעריק טעכטערל **טויבעלע**

געשטארבן דעם 23.6.1961

יעקב חיה און **מענדל מארעק**

בוענאס־איירעס

צום אייביקן אנדענק פון אונדזערע עלטערן

פאטער **יוסף־נח מאָשקאָוויטש**

מוטער **נעכא** (פון דער היים רובינשטיין)

שוועסטער **הענא, חנה** און **אסתר**

ברידער **נפתלי** (טולטשע) און **ישראל׳יק** פון קרזשעפיץ

וועלכע זענען דערמאָרדעט געוואָרן דורך די נאַציס

רבקה, חיים און **זלמן**, ארגענטינא

צום אנדענק פון מיינע עלטערן

אליעזר און **מרים פלאַוונער**

ברידער **מאיר, אהרן** און **יעקב**

שוועסטער **רחל, שיינדל** און **פרימעט**

שוואגער׳ס און שוועגערינ׳ס און זייערע קינדערלעך

וואס זענען אומגעקומען דורך די נאצישע תליינים ימ״ש

שלום און **פייגע פלאַוונער**, בוענאס־איירעס

מיינע עלטערן **ראובן** און **רחל באָרזשיקאָווסקי**

זייערע קידער **ליבע־הענלא** און **דבורה׳לע**

אומגעקומענע דורך די נאַצישע רוצחים

אין אנדענק פון זייער זון און ברודער

ישראליק בארזשיקאָווסקי

בוענאס־איירעס

מיט צער און ווייטאג באווייגען מיר דעם טויט פון אונדזערע טייערע עלטערן

משה און **אסתר־ביילא שפרינגער**

אונדזער שוועסטער **חיה־יוטא** הי״ד

וועלכע זענען דערמארדעט געווארן דורך די דייטשע רוצחים ביים שוידערליכן אומקום פון די טשענסטאכאווער יידן

זאלן אייערע הייליקע נעמען פאראייביקט ווערן אין ״ספר הזכרון״ פון טשענסטאכאוו

אייערע קינדער, ברידער און שוועסטער

קאפל, איטשע־דוד און **לאה־פערל**

בוענאס־איירעס

לפי בקשת ידידינו יוצאי צ׳נסטוחוב בארגנטינה רכזנו ופרסמנו את המודעות שלהם ביחד.

לויטן ווונטש פון אונדזערע טשענסטאָכאָווער פריינד אין אַרגענטינע האָבן מיר זייערע הנצחות געדרוקט צוזאמען.

הנצחות נוספות שנתקבלו אחרי סידור המדור באות בסוף, לא לפי א״ב.

״הנצחות״ וועלכע זענען דערהאלטן געווארן נאכן אפדרוקן דעם מדור, קומען צום סוף, נישט לויטן א. ב.

מיט גרויס צער און שמערץ פאראייביקן מיר אין דעם "ספר הזכרון" פון דעם חרוב'ן יידישן טשענסטאָכאָוו דעם אנדענק פון אונדזערע טייערסטע און ליעבסטע:

אונדזער פאטער ר' **חיים וואָלמאַן** הי"ד,
וואס זיין הייליק געשטאלט לעבט נאך אין אונדזער זכרון

אונדזער מוטער **ליבציע** הי"ד, וואס איר בילד, באשיינט די דאזיקע הנצחה
און אונדזערע טייערע ברידער:
בן־ציון, שלמה־מרדכי, לייבל, אהרן־דוד הי"ד,

וועמענ'ס בילדער ווערן דאָ פאַראייביקט
און **אלתר־פנחס** הי"ד, וועמענ'ס בילד איז, לײדער, נישטאָ.
זיי אלע זענען קדושים, וואס זענען אומגעקומען דורך די מערדערישע דייטשע נאציס אין די שוידערליכע יאָרן פון דעם יידן־מארד!

מיר וועלען אייך תמיד געדענקן מיט יראת־הכבוד

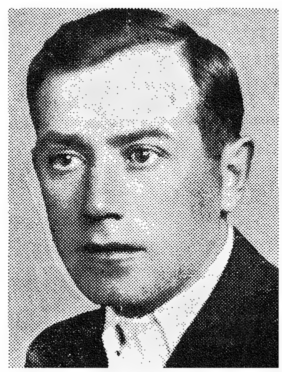
אייערע קינדער, ברודער און שוועסטער
מאָריס וואָלמאַן און פראנקא וואלמאן־פארטעל

אונזער מוטער **ליבציע** הי"ד

בן־ציון הי"ד

שלמה־מרדכי הי"ד

לייבל הי"ד

אהרן־דוד הי"ד

בכאב צורב וביגון מר, הננו מנציחים לזכר־עולם ב"ספר הזכרון" לקהלת צ׳5סטוחוב
את יקירינו

אבינו ר' **יעקב יהושע ילין** הי"ד
אמנו מרת **אסתר** (לבית **גרימן**) הי"ד
אחיותינו **חיה־ליבא, שיינדל־רחל ו־גולדה** ואחינו **לייבוש** הי"ד

שהובלו בשנת 1942 מצ'נסטוחוב למחנה־המות טרבלינקה והומתו שם באכזריות בתאי הגאזים

השרויים באבל כבד בניהם ואחיהם
דוד בחו"ל, ירחמיאל ו־יחזקאל בישראל

ביגון ובכאב אנו מעלים לזכר עולם במדור ההנצחות של "ספר הזכרון" ליהדות צ'נסטוחוב את זכר קרובינו שגרו בצ'נסטוחוב (ברח' פילסודסקי 19) ושאף אחד מהם לא ניצל מצפרני המות של הנאצים האכזריים והם:

ראש המשפחה ר' **משה ילין,** רעיתו **ברכה** (לבית **וולהנדלר**) הי"ד

בניהם ובנותיהם:
רוניה ובעלה **ישראל רייבער, באשה** ובעלה **מיכאל אהרונוביץ, קלמן** ואשתו **רגינה** הי"ד,
ליבציה, קריינדל, מרים, שפרה, מיכאל, פייגל, רוזשקה ו־ליבוש הי"ד

קרוביהם: **דוד, ירחמיאל ו־יחזקאל,** בארץ ובחו"ל

אבינו איסר אמנו צירל אחינו ליאון אשתו פרניה אחינו לוטק אחותנו פוליה

לזכר עולם!

יינוצחו ב"ספר הזכרון" ליהדות צ'נסטוחוב שאיננה

אבינו **איסר פריילך,** אמנו **צירל** (לבית **שפלטן**)

אחינו **ליאון** אשתו **פרניה** ובתם **טושיה,** אחינו **לוטק** ו־**מקס** ואחותנו **פוליה** הי"ד

שנרצחו על־ידי הנאצים הארורים. שמם ינון לנצח בזכרוננו

המתאבלים מרה:

צלינה (לבית פריילך) פדר,
בלבינה (לבית פריילך) ויסברג
ו־צבי פריילך

אנו מנציחים ב"ספר הזכרון" ליהדות צ'נסטוחוב המושמדת את יקירינו, מוותיקי תושביה:

אבינו ר' **שלמה רוז'נסקי** ואמנו **בלומה** (לבית **שליבקה**) הי"ד

שנרצחו ע"י הנאצים משמידי עם ישראל באירופה

בניכם שנצולו בדרך נס מהשמדה ישמרו לעולם את זכרכם הקדוש והטהור!

צבי רוז'נסקי, שרה נוימן (לבית רוז'נסקי),
אברהם רוז'נסקי, משה רוז'נסקי, ברכה
לנצ'נר (לבית רוז'נסקי) — כולם בישראל

מצבת־זכרון!

ליקירי נפשי:

אבי ר' **נתן שנוולד** הי"ד, אמי־הורתי **הלה** (לבית מאירוביץ) ז"ל, שנפטרה ובאה לקבר ישראל

אמי החורגת **טולה** (לבית רוזנבלט), אחי **רומק** ואחותי **מאשה,**

דודי **יוז'ק שנוולד** ודודתי **סטלה** הי"ד

ודודי **הניק מאירוביץ** הי"ד, שנרצח בגיטו הקטן בצ'נסטוחוב

ביראת־הכבוד אשמור על זכרכם הקדוש!

בתיה רוזנסקי (לבית שנוולד)

אני מנציחה לזכרון עולמים ב"ספר הזכרון" לקהלת צ'נסטוחוב המושמדת

את זכר יקירי נפשי:

אבי ר' **נפתלי ויינמן,** אמי **פרומט** (לבית **ורשאור**) הי"ד

אחי **משה ויינמן,** אשתו־גיסתי **בלה** (לבית גולדמינץ) ובנם **קובה** הי"ד

שנרצחו על־ידי הרשעים הנאציים בימי שואת ישראל

בתם ואחותם רניה (לבית גרונדמן) וויינמן

ביגון וכאב אנו מנציחים ב"ספר הזכרון" לקהילת צ'נסטוחוב המפוארת

את זכר יקירינו:

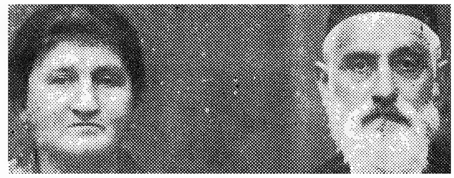
יעקב בראון, אשתו **גיטל** (לבית **בראון**) ובנם **מרדכי** הי"ד

אשר נרצחו על־ידי הנאצים הארורים בשנת 1942 בגיטו־הקטן שבצ'נסטוחוב

ינון זכרם לנצח!

ישראל — נחמה גרנק, סבינה פוז'ניאק

לזכרון עולם!

זיידע און באָבע ראטענשטיין ז״ל

טאַטע עמנואל און מאַמע רייזל הי״ד

איך פאראייביק אין ״ספר הזכרון״ פון אונדזער חרוב׳ער יידישע קהילה טשענסטאָכאָוו

מיין טייערן זיידען און באָבע **ראטענשטיין** ז״ל, וועלכע האבן זוכה געווען קומען צו קבר ישראל
און פארהייליק דעם אנדענק פון מיינע ליבע עלטערן

ר׳ **עמנואל** און **רייזל** (פון דערהיים ניעוויעם) **ראטענשטיין** הי״ד
און מיין שוועסטער **יאדזיע** הי״ד

וועלכי זענען פארפייניקט געווארן דורך די נאצישע מערדער
אין די גרויזאמע טעג פון דער היטלער־אינוואזיע

כ׳וועל תמיד טראגן אין מיין צובראכן הארץ אייער שוידערליכן טויט

אייער טאָכטער און שוועסטער
אנדזיא (פון דערהיים ראָטענשטיין) קרעמסקי

יאדזיע הי״ד

צום אנדענק!

מיינע ליבע עלטערן

מיין פאָטער ר׳ **שמואל לייב קרעמסקי** הי״ד
און מיין מוטער **ביילע** (אויך פון דערהיים קרעמסקי) הי״ד

זענען דערמארדעט געווארן דורך די היטלעריסטישע רוצחים אין די שרעקליכע טעג פון זייער הערשאפט אין פוילן, צוזאמען מיט זייערע ברידער און שוועסטער פון יידישן טשענסטאָכאָוו

ר׳ שמואל לייב און ביילע קרעמסקי הי״ד

זאלען זייערע נעמען און זייער ליכטיג געשטאלט פאראייביקט ווערן אין ״ספר הזכרון״ פון דער אמאליקער שיינער יידישע קהילה אין טשענסטאכאוו צווישן די קדושים פון דער שטאט. ד׳ ינקום דמם!

אייער זון
יעקב־ז׳אק קרעמסקי

ניו־יארק

מיר פאראייביקן אין „ספר הזכרון" פון אונדזערע געבורט'ס־שטאָט
דעם הייליקן אנדענק פון אונדזערע טייערסטע און ליבסטע

אונדזער פאטער **שיע** (יהושע) **גרינשטיין** ז"ל

אונדזער מוטער **נעכא־אייגע** (פון דערהיים גאָלדשטיין) ז"ל

ברידער **נפתלי־יודעל** און **איטשע־מאטל** ז"ל

אונדזערע שוועסטער'ס **בריינדעל, חוה** און **רחל־לאה** ז"ל

די אין טרויער פארבליבענע זין און ברידער

ז'א דאווידסאהן (הערשל גרינשטיין), פּאָרטסמונד, ענגלאנד
הארי גרינשטיין, דעטרויט

צום אייביקן אנדענק!

זאלן פארצייכנט ווערן אינם „געדענק־בוך" פאר דער חרוב'ער אונדזער טייערע
יידישע קהילה טשענסטאָכאָוו די נעמען פון מיינע טייערסטע און ליבסטע

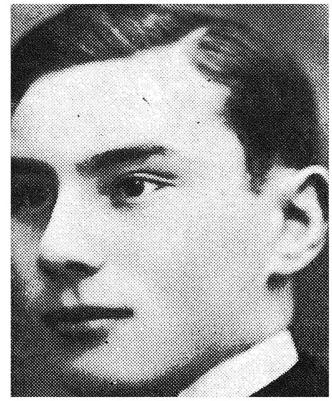
מיין פאטער **עקיבא ווידמאן** ז"ל

מיין מוטער **יענטל** (פון דערהיים דאווידאָוויטש) ז"ל

מיין ברודער **מענדל** און מיין שוועסטער **לאה** ז"ל

אייער טאָכטער און שוועסטער

רעי דאווידסאן (פריהער רבקה ווידמאן)

רישעק בידא הי״ד

מיט טיפן טרויער און גרויסן ווייטאק פאראייביקן מיר אין דעם ״ספר הזכרון״ פון דער פארטיליקטער טשענסטאָכאָווער יידישע קהילה דעם הייליקן אנדענק פון אונדזערע טייערסטע

פאטער ר׳ **בערל בידא** הי״ד

אונדזער מוטער **חנה־שרה** (פון דערהיים מיליכאָוויטש) הי״ד

ברודער **רישעק** און שוועסטער **עסטושא** הי״ד

וועלכע זענען דערמאָרדעט געווארן דורך די נאצישע רוצחים אין די גרויזאמע טעג פון זייער אינוואזיע

לײדער, האבן מיר נישט די בילדער פון אלע אונדזערע טייערסטע.

זאל־זשע דאס דאזיקע בלאט דינען אלס סימבאלישע מצבה פאר זיי, פון זייערע זין און ברידער, וואס טראגן זייער שמערץ טיף אין זייערע צובראכענע הערצער

ניו־יארק

שמואל בידא, נתן בידא

מיט גרויס ווייטאק און טיעפן צער פאראייביק איך אין דעם ״ספר הזכרון״ פון דער חרוב׳ער יידישער קהילה אין טשענסטאכאוו די נעמען פון מיינע טייערסטע און ליבע

מיין פאטער ר׳ **דוד** און מיין מוטער **חנה־ליבע ראטנער** ז״ל

אייער אין טיפן טרויער פארבליבענע טאָכטער

מערי (מאַרישא) בידא (ראָטנער)

ניו־יארק

איך פאראייביק אין דעם ״אנדענק־בוך״ פון דער חרוב׳ער יידישער קהילה אין טשענסטאָכאָוו די נעמען פון מיינע טייערע עלטערן

מיין פאטער ר׳ **יעקב שמואל פיש** ז״ל

וועלכער איז געוועזן פון די אנגעזעענע עסקנים און כלל טוער אלס איינער פון די גרינדער און פירער פון האנדווערקער פארבאנד אין טשענסטאכאוו.

און מיין מוטער **חיה־שרה** (פון דערהיים באַרזשיקאָווסקי) **פיש** ז״ל

מיט טיפן טרויער און ווייטאק

ניו־יארק

אייער זון **טאַדעק פיש**

צום אייביקן אנדענק!

פארשרייבן מיר אין "ספר הזכרון" פאר דער חרוב'ער יידישער קהילה אין טשענסטאָכאָוו
די נעמען פון מיינע טייערסטע און ליבסטע

מיין פאטער ר' **אהרן וואלסקי** ז"ל

מיין מוטער **רויזע** (פון דערהיים דאָווידאָוויטש) ז"ל

מיינע ברידער **אברהם** און **יודעל** ז"ל

און מיינע שוועסטער'ס **מאשא** און **אסתר** ז"ל

כ'וועל מיין גאנץ לעבן אייך דערמאנען מיט יראת־הכבוד!

פארטסמונד, ענגלאנד

אייער זון **ז'אן דאווידסאן (אבא וואָלסקי)**

ביראת־הכבוד אנו מנציחים ב"ספר הזכרון" לקהלת צ'נסטוחוב המושמדת על ידי צוררי ישראל הנאצים הארורים, ימח שמם וזכרם, את הורינו ואחינו היקרים

אבינו ר' **ברוך בירנהולץ** ז"ל

אמנו **מינדל** (לבית נויברג) ז"ל

ואחינו **יעקב ו־דוד** ז"ל

חיים בירנהולץ, תל־אביב
מלכה מנלה, תל־אביב
מנחם בירנהולץ, תל־אביב
יוסף בירנהולץ, דטרויט
דבורה גרינשטיין, דטרויט

צום אייביקן אנדענק פארצייכנען מיר אין "ספר הזכרון" לקהילת טשענסטאָכאָוו אונדזערע עלטערן

אברהם און **מרים** (געבוירן קליינער) **גליקסמאן**

זייער טאָכטער

שבע האראוויטש און איר זונעלע **דובער**

זייער שנור

זיסל (געבוירן מיץ) מיט איר זונעלע **איתמר** ז"ל

די אין טרויער פארבליבענע קינדער

ד"ר וואלף גליקסמאן, אמעריקא
אינג'. **יוסף גליקסמאן־גילעם**, ישראל
רחל גליקסמאן־בארנשטיין, אמעריקא